

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

CZIFRA MARIANN

KAZINCZY FERENC HAGYATÉKA – *TÖREDÉK* –

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Dr. Kulcsár Szabó Ernő MHA.

Magyar és európai felvilágosodás doktori program

Dr. Szilágyi Márton CSc.

Bíráló Bizottság:

Dr. Poór János DSc., egyetemi tanár

Dr. Balogh Piroska PhD.

Dr. Labádi Gergely PhD.

Dr. Devescovi Balázs PhD.

Dr. Borbély Szilárd CSc.

Dr. Fórizs Gergely PhD.

Dr. Gyapay László CSc.

Témavezető:

Dr. Bíró Ferenc DSc., professor emeritus

Budapest, 2011

Mindenekelőtt köszönet illeti témavezetőmet, Bíró Ferencet, aki a munkához éveken át olyan emberi háttérrel biztosított, amely nélkül nem végezhettem volna el a feladatot. Külön köszönet illeti őt azért az elfogadó légkörért, amely túrta és terelgette csapongó ötleteimet. Az ő 2010-ben megjelent Kazinczy-monográfiájának feldolgozása még várat magára: ez a dolgozat a könyv eredményeinek felhasználása nélkül készült el.

Szeretnék köszönetet mondani főnökömnek, Debreczeni Attilának, mert biztosította a munkához szükséges egzisztenciális háttérrel és nyugodt légkört, s továbbá azért, mert megbízott bennem, szabad kezet adott, de figyelemmel kísért, s a szükséges pillanatokban helyes irányba fordított.

Köszönet illeti Szilágyi Mártont a támogatásért és tanácsokért, a megszámlálhatatlan szakmai segítségnyújtásért és tartalmas beszélgetésért. Köszönetet érdemelnek doktoriskolás társaim, régiek és újak, a „Szilágyi-szemináriumok” megjelentjei a befogadó légkörért, az őnzetlen és egyenes véleményükért. Közülük ki kell emelnem Keszeg Annát és Vaderna Gábort, akik hajlandóak voltak a kötetlenebb összefüggésekből is áldozni szakmai kérdések megvitatására.

Nem tudtam volna a munkát elvégezni a kéziratárak és levéltárak (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kéziratára, Országos Széchényi Könyvtár Kéziratára, Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtára, Dunántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemény) serény munkatársai nélkül, akik minden igyekezetükkel és szakértelmükkel a rendelkezésemre álltak.

És végül de nem utolsósorban köszönet illeti Péteremet, aki a munkától izgatott napok idején kősziklám és társam volt.

Czifra Mariann

Budapest, 2011. július

Tartalom

Bevezetés.....	7
I. A „nyelvújítási harc” korlátai (<i>Tövisek és Virágok – Orthologus és Neologus</i>).....	11
I. 1. A <i>Tövisek és Virágok</i> epigrammáinak keletkezése	14
I. 2. A kötet alakulása	18
I. 3. A <i>Tövisek és Virágok</i> kortársi recepciója.....	21
I. 4. Kazinczy a <i>Tövisek és Virágokat</i> magyarázza.....	22
I. 5. A csata metaforája a nyelvújítás narratívájában.....	26
I. 6. Az <i>Orthologus és Neologus</i> keletkezéstörténete.....	35
I. 7. Az új <i>Orthologus és Neologus</i>	37
II. Az <i>Orthologus</i> , a <i>Neologus</i> és szegény filológus (Kazinczy Ferenc hagyatéka).....	45
II. 1. Az <i>Orthologus és Neologus</i> kézirata(i)	46
II. 2. A tanulmány szövegkiadásai	51
II. 3. Szövegkontextus: a hagyatéék szövegrendezési sajátosságai.....	53
II. 4. Módszertani megfontolás: a foliális olvasás	62
II. 5. Példa gyanánt: Kazinczy esete Kisfaludy Sándorral.....	66
II. 6. A <i>foliális</i> olvasás hozadéka	69
II. 7. A könyvek bizonytalansági faktora.....	77
III. Névtelen írások a tízes évek végén (a teológus esete a Fejedelemmel)	81
III. 1. Kicsoda tehát Füredi Vida?.....	82
III. 2. Egy rendhagyó tanulmánykötet.....	86
III. 3. Kant a máglyán a Dunántúli Egyházkerületben	88
III. 4. Kant-hatás a Márton-műveken	94
III. 5. A Kazinczy-levelezés referenciális olvasásának kritikája	98
III. 6. Kazinczy a névtelenség ellenében.....	104
III. 7. Önimázs-építés a Kazinczy-levelekben	109
IV. A grammatikus, a belletrista és az írás (ortológusok és neológusok históriája a Kazinczy-hagyatékekben)	115
IV. 1. Füredi Vida a recenziókról és másról.....	115
IV. 2. Ahogy Kazinczy Füredit olvas	128
IV. 3. A dunántúli szerveződés.....	131
IV. 4. Az <i>Orthologus és Neologus</i> recepciója	138
IV. 5. Az ortológusok rejtélye	143
IV. 6. Láthatatlan könyvek	152
IV. 7. Zárzó kitekintésül.....	157

Függelék	159
A szövegkiadás elvei	159
I. <i>Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél</i>	163
1.....	163
2.....	191
3.....	201
4.....	204
5.....	207
6.....	210
7.....	215
8.....	225
9.....	228
10.....	237
11.....	241
12.....	247
13.....	253
14.....	261
15.....	265
16.....	266
17.....	267
18.....	269
19.....	270
20.....	275
21.....	276
22.....	278
23.....	280
24.....	284
25.....	285
26.....	287
27.....	289
28.....	290
29.....	291
30.....	292
31.....	295
32.....	298
Végjegyzet: az idegen szövegek fordítása	301

II. Az <i>Orthologus</i> és <i>Neologus</i> Tudományos Gyűjteményben megjelent változatának és továbbírt variánsának párhuzamos szövegkiadása	323
III. A' <i>Glottomachusok</i> – tartalomjegyzék	377
Irodalom	381
Hivatkozott kéziratok jegyzéke	395

Bevezetés

„Hamvamat a maradék áldani fogja, tudom.”¹
Kazinczy Ferenc

„A síremlék [...] a tetemek fejenél a sírnak északi részén állott, azonban a Magyar Tudományos Akadémia 1882-ben elhatározta, hogy a sír díszes vasrácsozattal vételessék körül, a mikor aztán szépsézetű szempontból az emléket a sírnak déli végéhez vitették által, így az mostan Kazinczy Ferenc tetemeinek nem fejenél, de lábainál áll!”²
Kazinczy Ferenc unokája

A 2009-es, Kazinczy Ferenc születésének kétszázötvenedik évfordulóját ünneplő emlékvolt az a határpont, amely először jelentősen megingathatta a tudományos és érdeklődő közönséget abban, hogy az emlékvolt ünnepeltjéről elsősorban a nyelvújítás kell eszébe jusson. Az emlékvolt számos kulturális eseménye, konferenciák, kiállítások, irodalmi körutak, tanulmánykötetek és monográfiák Kazinczy számtalan arcát megvilágítva, mint esztétát, és fordítót, kertkultúrában és divatban jártas, viseletre fogékony belletristát, mint naplóíró, és szabadkőművest, utazót és útirajz-író, politikust és irodalomszervezőt, vagy levelezőt állították a közönség elé. Az eseménysorozattól függetlenül, a hatását nem vizsgálva azonban mégis valószínű, hogy annak a személynek a neve, akiről a *Szép magyar beszéd* versenyt valamint a *Szép kiejtési* verseny elneveztetett, és akinek régen leomlott lakóházának egykori kertjében, a munkásságának emlékül állított mauzóleum mellé a Magyar Nyelv Múzeuma építtetett, a magyar nyelvnek még mindig mint „nyelvújító” cseng ismerősen, s minden bizonnyal eszmei hagyatékának középpontjában egyelőre továbbra is „nyelvújítási”, a magyar nyelv és stílus megjobbítására irányuló szervezői tevékenysége helyezkedik el – reményt adva ezzel a háromszázadik évforduló táján élő tudósoknak egy újabb kánonformáló akcióorozat lehetőségességére.

Ez a tanulmány sem Kazinczy szépírói munkásságának, sem nyelvészeti vagy stílusreformer tevékenységének elemzésére nem hivatott, és kánont rombolni sem szeretne. Nem helyezi távlatba Kazinczy munkásságának ártértékelését, és nem akarja sem nyelvújítóként, sem stílusreformerként, és egyáltalán semmilyen minőségében másként értékelni teljesítményét, mert ehhez itt kevés volna a hely, és mert ezt megtették a közelmúltban e dolgozat előtt más tanulmányok és monográfiák³. Jelen dolgozat célja

¹ Kazinczy sorát Toldy Ferenc idézi az *Apotheosis* című könyvfejezet egyik szakaszának mottójaként. Ld. TOLDY Ferenc, *Irodalmi arcképei s újabb beszédei*, Tárkányi, Pest, 1856, 259.

² BECSKE Bálint, *A széphalmi Kazinczy-mausoleumban: Kazinczy Ferenc unokájától, Becskesházi Becske Bálinttól összegyűjtött emléktárgyak jegyzéke*, Akadémiai Értesítő, 1909, 567–580. Itt: 576–577.

³ Ezek közül első helyen érdemel említést Bíró Ferenc monográfiája, irodalomtörténet-írásunk első olyan Kazinczy munkásságát értékelő írása, amely nem áll meg a kronológiában a fogság utáni éveknél. (Ld. BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pannaháború – Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*, Argumentum, Bp., 2010. A továbbiakban: *A legnagyobb pannaháború...*) További monográfiák, tanulmánykötetek, tematikus folyóiratcikkek és egy kiállítási katalógus: MISKOLCZY Ambrus, *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig I–II*, Lucidus, Bp., 2009.; TÓTH Orsolya, *A mulandó és a múlhatatlan: Kazinczy és kortársai irodalmi szemléletmódjainak diszkurzív határai*, Ráció, Bp., 2009.; *Ragyogni és munkálni – Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010. (A tanulmánykötet a továbbiakban: *Ragyogni és munkálni.*); *A nyelvújítás*

inkább módszertani természetű: Kazinczy Ferencnek kézíratos hagyatékában rejlt lehetőségekre szeretné felhívni a figyelmet, s ezáltal esetlegesen a felvilágosodás egyéb irodalmi szereplőinek munkásságához is egyfajta módszertani, szemléletbeli hozzáállást kínál. Mindazonáltal amennyiben ehhez a célhoz tartjuk magunkat, szerencsés minél előbb belátni, hogy a hagyaték terjedelme nem csupán jelen tanulmány írójára hathat rémisztőleg, hanem mindazokra is – ha mégoly csekély is a számuk, – akik az ezt feldolgozó tanulmányt olvasnák. A szűkség eme gyomorszorító kényszerének engedelmeskedve szelektálást kellett végrehajtani a korpuszban: ennek okán a dolgozat Kazinczynak legaktívabb, az egyidejű feljegyzésekkel legjobban dokumentált és a szakirodalom zsinórmértékével legmarkánsabban kijelölt időszakot, a tízes éveket, vagyis a nyelvújításnak mondott korszak leghevesebb időintervallumát, s kitérőként, ám mégis a tízes évekhez kapcsolódva, mintegy annak korai recepciótörténetét vizsgálva, a húszas éveknek néhány jelenségét hivatott tárgyalni. S hogy az időrend semmiképpen ne rendezze korlátok közé a dolgozat gondolatmenetét, s ne kényszerítse, de ne is ingerelje arra az olvasót, hogy történetként olvassa a dolgozat által tárgyalt időszak egyes eseményeinek vizsgálatát, le kell szögeznünk, hogy a fejezetek nem a kronologikus időrendi struktúrárt követik. Rendjüket a körkörösség határozza meg, ezért mintegy ugyanazon szövegek körül toporogva igyekeznek lépésről lépésre árnyaltabban megrajzolni a tízes évek néhány eseményét és szövegének státuszát.

A Vetésforgó nevű szakmai konferencián tartott 2009-es előadásom után Takáts József kérdést intézett a jelenlévőkhez. A szakma miért nem azon fáradozik, miért nem úgy értékeli és vizsgálja felül a kánont, hogy Kazinczy nyilvánvalóan jelentős hatását egyéb szerzők munkásságának felderítésével rajzolja át. A kérdés vitathatatlanul jogos, hiszen a korszak írói közül még a legjelentősebb alakoknak sincsen mindnek teljes kritikái kiadása. Felmerül a kérdés, hogy kontrollforrások használata nélkül lehet-e helyesen verifikálható kijelentést tennie az irodalomtörténésznek. Az ún. kazinczyánusoknak, Kölcsey Ferencnek,⁴ Szemere Pálnak,⁵ Kis Jánosnak,⁶ Dessewffy Józsefnek⁷ (stb.) még a levelezése is részben kiadatlan, olykor a meglévő szövegkiadások sem teljesek. A Kazinczyval ellenkező állásponton lévő félről ez éppen így elmondható: Verseghy Ferenc,⁸ Horváth Endre,⁹ Kisfaludy Sándor¹⁰ és a dunántúli líterátorok, a pesti írók körének

jelvilága: Tanulmányok Kazinczy és a nyelvújítás máig tartó hatásairól, Magyar Szemiotikai Társaság, Bp., 2009.; Sic Itur ad Astra, 2009 (61.); Irodalomtörténet, 2009/4.; *A Szép és a Jó: Kazinczy és a művészetek*, Kiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2009. május 27 – 2010. február 28., szerk., Kovács Ida, Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2009.

⁴ KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés I–II*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Universitas, Bp., 2005–2007. A kritikai kiadás 1808-tól 1831-ig írt leveleket közöl.

⁵ SZEMEREI SZEMERE Pál, *Munkái*, szerk. SZVORÉNYI József, III, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Bp., 1890. Szelektált közlés, az irodalomtörténeti vonatkozású levelek kiadása, személyenkénti csoportosítással, de a kiadásban csak Szemere levelei olvashatók. Az ő Kazinczyhoz írott leveleit Kazinczyné adta át Szemerének férje halála után. Ekkor az anyag két kötetbe volt kötve, de az 1824 utáni levelek elvesztek, a közlés emiatt is csonka.

⁶ SOÓS István, *Kis János levelei Döbrentei Gáborhoz*, Soproni Szemle, 1987 (XLI)/2, 128–141.

⁷ *Gróf Dessewffy József irodalmi hagyományai I–III*, kiad. KAZINCZY Gábor, Heckenast Gusztáv, Pest, 1860–1864.; *Gróf Dessewffy József munkái III, Levelek, 1812–1843*, s. a. r. és jegyz. Verseghy József, Méhner Vilmos, Bp., 1888. Dessewffy teljes levelezését összegyűjtötte és azoknak kiadását tervezte Vaderna Gábor.

⁸ A kifejezetten Verseghy leveleit összegyűjtő kiadások: GALÓS Rezső, *Egy esztendő Verseghy Ferenc életéből, 1811 – 12, Kiadatlan levelei = Győr szab. Kir. Város négyfolyamú női felső kereskedelmi iskolájának 20. évi értesítője az 1934/35. iskolai évről*, Győri Hírlap, Győr, 1935.; HORVÁTH Konstantin, *Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások” (az első magyar kat. teol. folyóirat) története 1820–1824: Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése 1819 – 1822*, Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1937.

⁹ Levelezése kiadását nem ismerjük.

¹⁰ *Kisfaludy Sándor minden munkái*, VIII, kiad., ANGYAL Dávid, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Bp., 1893. (A továbbiakban: *Kisfaludy Sándor minden munkái*, VIII.)

levelezése is mind csupán válogatás. A felsorolás mindkét oldalon jócskán folytatható volna. Persze az sem elképzelhetetlen, hogy kizárólag Kazinczytól származó forrásokra építve is helyes következtetések szülessenek. Remekül bizonyítják Szilágyi Mártonnak a *Fogságom naplóját* körüljáró kutatásai, hogy Kazinczy írásai gyakran ragyogóan és hitelesen alkalmazhatóak forrásként is, a szerző nem „csal”.¹¹ Ugyanakkor egy vitahelyzet elemzése során – s tekinthető a nyelvújítás is vitahelyzetnek – nem az igazságosság, hanem a tudományosság kívánja minél több nézőpont felkutatását. Ez az igény jelenleg kizárólag kéziratok forrásokra támaszkodva kielégíthető.

Az sem lehet elfelejteni, hogy Kazinczy Ferenc kritikai, s nem kritikai kiadása sem teljes. A dolgozat rá fog mutatni, hogy a szövegkiadói gyakorlatnak köszönhetően még az összes levelezésnek gondolt kiadássorozat is inkább tekinthető egy nagyon alapos és körültekintő válogatásnak, mint teljes levelezésnek. Vagyis a Kazinczy-hagyaték is jó néhány évre, hacsak nem évtizedre, ellátja még munkával a kutatókat. A bőséges munkaanyagnak köszönhetően ezért a dolgozat nem vállalkozhatott a *másik kánon* vagy a még ezen is kívül maradt életművek bemutatására; de szerencsére vannak ennek is elhivatott kutatói.¹² Ugyanakkor úgy tűnik, hogy kontrollforrások bevonása nélkül, már a Kazinczy-hagyatékna a Kazinczy-kánonnal való összevetése is szolgát meglepetésekkel. A munka során általános benyomássá vált, hogy a kanonizált Kazinczy-kép nem minden esetben rajzolódik ki az alapforrásokban. Nem okozott meglepetést, hogy a kéziratok anyag nem mutat olyan statikus figurát, amelyet a kiadott szövegek alapuló szakirodalom, hiszen a nyomtatás szükségszerűen válogatás és a források leszűkítése is egyben. Az érdekesebb felismerés az, hogy a szakirodalomban megjelenített Kazinczy Ferencnek olyan tettei is a kánon részét képezik, olyan szövegei is hatottak az irodalmi kánonra, amelyek nem láttak napvilágot nyomtatásban.

Mivel Kazinczy szövegei, különösen a levelezése az irodalomtörténet-írás alapvető forrása, mindamelllett korszakos jelentőségű történeti, művészettörténeti és mentalitástörténeti forrásnak tekinthető, égető szükségként lépett fel a hagyaték kritikai kiadásának terve.¹³ A kiadást természetesen a kéziratok archiválása előzte meg, amelynek eredményeképpen az eddig nehézkesen hozzáférhető hagyaték a technika áldásainak segítségével immár könyvként használható, abban az értelemben, hogy a gyűjteményi nyitvatartástól függetlenül, bármikor, bármennyi iratanyag akár egyszerre is hozzáférhető az azt feldolgozó kutatócsoport tagjai számára, és ez lehetőséget ad az írói hagyaték közvetlenebb vizsgálatára, a filológiai munka megkezdésére.

A tanulmány a Kazinczy-hagyatékról szól, de ennek szisztematikusan feldolgozására nem vállalkozik. Ezért egyetlen Kazinczy tanulmány az *Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél*¹⁴ című írás elemzése, valamint a tágan értelmezett – és kiküszöbölhetetlenül szubjektív belátások által körülhatárolt – kontextus kapcsán mutatja meg a hagyatékban rejlő lehetőségeket.

¹¹ SZILÁGYI Márton, *A Fogságom naplója mint szöveg és mint forrás*, Korunk, 2008/5, 97–104.

¹² Hogy csak a legfontosabbakat említsük, nem „kazinczyánus” szövegkiadással foglalkozik a szorosabban értett korszak szakértői közül újabban: Balogh Piroska (Schedius Lajos János, Palásthy Márton, Koppi Károly), Doncsicz Etelka (Verseghy Ferenc, Batsányi János), Hász-Fehér Katalin (Döbrentei Gábor), Hegedűs Béla (Kalmár György), Keszeg Anna (Gyöngyösi János), Vaderna Gábor (Dessseffy József), a Szegedi Egyetem kutatói (Gyulay Lajos) stb.

¹³ A munkát az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport végzi Debreczeni Attila vezetésével, három egyetem (a DE, az ELTE és az SZTE) konzorciumi együttműködésében.

¹⁴ KAZINCZY Ferenc, *Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél*, Tudományos Gyűjtemény, 1819/XI, 1–27. (A tanulmányra a továbbiakban is rövidített címmel hivatkozunk – *Orthologus és Neologus* – a folyóiratot pedig TGy névem említjük majd.)

I. A „nyelvújítási harc” korlátai (*Tövisek és Virágok – Orthologus és Neologus*)

A *Tövisek és Virágok*¹⁵ a 19. század elejének egyik legkeresettebb magyar könyvritkasága. 2005-ben egy budapesti aukciós ház árverésén négyszáztízezer forintért került kalapács alá, ezzel igen tekintélyes helyet kivívva magának a régi könyvek piacán.¹⁶ Az alig néhány oldalas, kötetnek is csak jóindulattal nevezhető könyvecske semmilyen nyomdai, könyvművészeti különlegességgel nem bír, metszetet alig tartalmaz, papírja, kötése rossz minőségű. Az előrvezett példányon autográf írás sem volt található. A forma tehát nem indokolta a vásárlók fizetési hajlandóságának ehhez hasonló mértékét, annál inkább a ránk maradt darabok száma, ugyanis a kötet igen kevés példányszámban jelent meg, s maradt fenn. De ha a gondolatot bevégezve hozzátesszük azt is, hogy Kazinczynek egyéb – akár hasonlóan kis példányszámban fennmaradt – művei közel sem ilyen keresettek, arra lyukadhatunk ki: kizárólag a mű irodalmi-kulturális kánonban megszilárdult pozíciója vonzhatta a gyűjtőket.

Kazinczy vékony kötete kétségtelenül az irodalomtudomány rendszeresen kutatott tárgya. Az irodalomtörténeszeket, olykor nyelvészeket leginkább az epigrammák keletkezési ideje és a Kazinczyt ihlető elméleti hatások érdekelték, de foglalkoztak a versek és a hozzájuk tartozó magyarázatok előszövegeivel, vagy a kiadott kötet példányszámával is.¹⁷ Az írások nem vitatják az epigrammagyűjtemény irodalomtörténeti és a nyelvújítás forгатókönyvében elfoglalt státuszát. A gyűjtemény darabjairól Kazinczy első monográfiusa úgy véli: Kazinczy

„ezekkel vonta meg nagyjából a barázdákat a haladás és veszteglés, a kellő készütség alapján való bírálat s a mindenhez érteni akaró nyegleség, a nemzeti élet kifejtésére

¹⁵ [KAZINCZY Ferenc], *Tövisek és Virágok*, Nádaskay András, Széphalom – Sárospatak, 1811.

¹⁶ A 2009. április 24-én megtartott aukción a kötet kikiáltási ára kettőszáznegyvenezer forint volt. Vö. http://www.axioart.com/index.php?op=live_item&click_id=&id=461941 (2009. augusztus 27.) Az aukciós ház 2008. december 5-én is előrvezett egy példányt a *Tövisek és Virágok*ból, ekkor a szerencsés licitáló kikiáltási áron vihette el a munkát háromszáznegyvenezer forintért. Vö. http://www.axioart.com/index.php?op=live_item&id=448077 (2009. augusztus 27.)

¹⁷ BALAZS József, *Az epigramma teoriája = Uő, Szó és tett jellemzik az embert*, kiad. KERÉNYI Ferenc, Kriterion, Kolozsvár, 2004 (Téka), 55–56. Az értekezés eredeti (és teljes) megjelenése: Tudományos Gyűjtemény, 1828/VIII, 24–61, 1828/XII, 3–43.; BALASSA József, *A Tövisek és virágok forrásai*, Egyetemes Philológiai Közölny, 1900, 9–12.; BALASSA József, *Bevezetés = Tövisek és virágok Széphalom 1811: A Tövisek és virágok egykorűbírlataival*, kiad. BALASSA József, Bp., 1902 (Régi magyar könyvtár, 20) 1–18.; TOLNAI Vilmos, *A nyelvújítás – A nyelvújítás elmélete és története*, Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1929, 108–109.; CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1990 (Irodalomtudomány és kritika), 64–67. (A továbbiakban: CSETRI, *Egység vagy különbözőség?*); GERGYE László, *Kazinczy költészetesztikája (A Tövisek és Virágokról)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1995/2, 145–162. (A továbbiakban: GERGYE, *Kazinczy költészetesztikája.*); HÁSZ-FEHÉR Katalin, *A strukturált irodalom kánonképzési paradoxonai: A Tövisek és Virágok = Uő, Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében (Fáy András irodalomtörténeti helye)*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000 (Csokonai Könyvtár, 21), 74–86. (A továbbiakban: HÁSZ-FEHÉR, *A strukturált irodalom.*); FRIED István, *Kazinczy Ferenc „grammaticai és aetheticai epigrammá”-i = Uő, „Aki napjait a szépnek szentelé...”*, Fejezetek Kazinczy Ferenc pályaképéből és utókora emlékezetéből, Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaiújhely – Szeged, 2009, 51–70. (A továbbiakban: FRIED, *Kazinczy Ferenc „grammaticai és aetheticai epigrammá”-i*. A tanulmány első megjelenése: Széphalom: a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2005 (13. kötet), 3–15.; stb.

czélzó újítás és a fásult közönynek kedvező régihez ragaszkodás között. [...] Kazinczy barátai és ellenfelei egyre hangosabban követelték, hogy az újítás elvei részletesebben és világosabban kifejtessenek. Kazinczy maga is érezte, hogy gyakorlati példáit immár mulhatatlanul meg kell magyarázni és leveleiben elszórt tanításait összefoglalnia.”¹⁸

Váczy János Kazinczy születésének 150. évfordulóján megjelent monográfiájának gondolatmenete mindvégig azt érezteti, hogy a *Tövisek és Virágok* versei egy világos elméleti tartalom epigrammái formába öntött megtestesülései, amelyek határozott és célzott fellépésük folytán két táborra osztották a magyar irodalmat és irodalmárokat, így ellenkezőkre és hívekre találtak a korabeli tudósok sorai között. Gergye László radikálisan fogalmaz: „A *Tövisek és virágok* ajánlóverse, a *Herkules* világosan és igen határozottan jelzi a szerző alapcélkitűzését, a nyelvújítási harc megindításának eltökélt szándékát.”¹⁹ Csetri Lajos is hasonlóképp vélekedik, még közel kétszáz évvel a mű születése után is: Kazinczy „irodalmi harcaira készülve, megírja a későbbi *Tövisek és Virágok* c. epigrammakötet első darabjait, anélkül, hogy Goethe és Schiller *Xéniái* a kezébe kerültek volna; csak hallott róluk harangozni, s mivel célkitűzésüket – az irodalmi élet harcaiba való beleleegyedésüket – hallomásból is aktuálisnak ítélte, ő maga is elkezdett epigrammákat írni.”²⁰ Hász-Fehér Katalin más kontextusba helyezve ugyan a művet, de szintén csatlakozik a korábbiakhoz, s Kazinczy művének publikálása mögött a kánonváltás szándékát véli felfedezni.²¹ A szakirodalom szétartó indoklású tételeinek egységes állásfoglalása tehát, hogy a verseskötet megjelenése hátterében Kazinczy tudatos fellépése áll, egyöntetűen azt állítják, Kazinczy a kötet által nézeteit összefoglalta, (szándékos) hadjáratba kezdett, ahogy Fried István írja: a kötet „a nyelvújítási küzdelem egyik darabjaként kijelölte a küzdők helyét és irányát”.²² A *Tövisek és Virágok* ennek értelmében a nyelvújítás legtüzelesebb korszakának megfontolt, szervezett, a szerző által tudatos stratégiával megalkotott és a célnak megfelelően időzített kezdő- és gyűjtőpontja.

Az időszak végét hagyományosan egy másik Kazinczy mű jelöli, (főcímében) szintén egy mellérendelő szintagmával megcímezett írás, az *Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél*, amelyet Kazinczy 1819-ben a Tudományos Gyűjteményben publikált. Ez utóbbi írása bár a könyvpiacpon korántsem rendelkezik az előzőhöz hasonló értékkel – nyilván sok tényező közrejátszása következtében – a kánonban elfoglalt helye mégis vitathatatlan: a két alkotás a szakirodalom egyhangú állásfoglalása szerint a nyelvújításnak nevezett időszak legmozgalmasabb időintervallumát határolja. Szintén hagyományosan elfogadott és nem újkeletű tétel természetesen az sem, hogy az időszak ennél jóval terjedelmesebb, s még ha itt ezzel nem is foglalkozunk,²³ az is kétségtelen tény,

¹⁸ Váczy János az epigrammákkal együtt Kazinczy Vitkovics Mihályhoz írt epistoláját is említi. VÁCZY János, *Kazinczy Ferencz*, Franklin-Társulat, Bp., 1909, 105.

¹⁹ GERGYE, *Kazinczy költészetesztétikája*, 160.

²⁰ CSETRI, *Egység vagy különbözőség?*, 42.

²¹ HÁSZ-FEHÉR, *A strukturált irodalom*, 77.

²² FRIED, *Kazinczy Ferenc „grammaticai és aetheticai epigrammá”-i*, 69.

²³ A hely, az idő, az alkalom (és legfőképpen a szerző) sem alkalmas arra, hogy a nyelvújítást a stílusújítást, irodalmi nyelv alkotás távlatába helyezzük el, vagy nemzetközi kontextusait megvilágítsuk, ahogyan ezt mások megtették. (Ld. CSETRI Lajos, *Egység és különbözőség*, 14–25.; BOJTAR Andre, „*Hazát és népet álmódánk*” – A felvilágosodás és a romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban, Typotex, Bp., 2008, 111–127.; Johanna Laakso az etnopolitikai emancipációs folyamatok függvényében európai kontextusban és a rokon nyelvek nyelvújítási mozgalmaival összehasonlítva vizsgálja a magyar nyelvújítást. Ld. LAAKSO, Johanna, *A magyar nyelv nem idioma incomparabile – A magyar nyelvújítás európai kontextusban*, Sic Itur ad Astra, 2009 (61), 189–21.; TOLCSVAI NAGY Gábor, 1813: *A nyelvi és irodalmi ízlésvita nagy, nyilvános szakasza – Mondolat = A magyar irodalom története II. – 1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Gondolat, Bp., 2007, 40–56.; KULIN Ferenc – MARGÓCSY István, *Előszó = Klasszika és romantika között*, szerk. KULIN Ferenc – MARGÓCSY István, Szépirodalmi, Bp., 1990.

hogy nem csupán az aktuális fél évszázad rendelkezik ún. „nyelvújítási” célkitűzésekkel.²⁴ Mégis, ha a 19. század elejének zajló eseménysort tekintjük, egyértelmű az irodalomtörténet-írás állásfoglalása a végpont tekintetében: a *Tövisök és Virágok* a gyűjtőszinór amely kirobbantja, és az *Orthologus és Neologus* a békítő eszköz, amelynek hatása, hogy a századelő literátorai befejezik a csatát, vagyis az a szöveg tehát, amellyel Kazinczy „a tüzes orthologust és tüzes neologust egymással kibékíti”²⁵ – fogalmazza meg frappánsan Váczy János. Hogy irodalomtörténeink sorát folytassuk, Horváth Jánost idézve: az értekezés megnyugató hatásának köszönhető, hogy „a harc tulajdonképpen befejeztetett”.²⁶ Vagy Balassa József interpretációja: „Kazinczy ebben az értekezésben fejt ki legrészletesebben és legvilágosabban nyelvújítási elveit s ezzel akarta a harcot végleg eldönteni.”²⁷ Az irodalomtörténet vizeiről a nyelvtörténet diszciplinájának tengerére átevezve: „A vitát, mely mint ismeretes, a neológusok győzelmével végződött, elvi síkon Kazinczynek Orthologus és Neologus; nálunk és más nemzeteknél című tanulmánya zárta le 1819-ben [...]” – írja Zsilinszky Éva.²⁸ Tolnai Vilmos a csatazárás kimenetelére is kitérve hozzáfűzi azt is, hogy a „tanulmány hatása mind a két táborban szinte egyhangúan a legkedvezőbb volt. Hívei dicsőítik, az egyeztetők örvendenek, az ellenfelek megnyugszanak, hisz minden ellentét ki van egyenlítve; a harcban senki sem lett veszteség, mindenki nyert, gyarapodott, legtöbbet a magyar nyelv ügye.”²⁹

Hazai felségvizeken zárva le az összefoglalást: még Csetri Lajos is, aki az 1900-ban megjelent könyvében Kazinczy írásának merőben más értelmezését adja, amikor a szöveg elemzések azt hangsúlyozza, miszerint Kazinczy nem az ortológia és neológia, hanem a neológiának hazánkban elkülönült három iránya között teremt egységet, kitágítva a neológia addig általa használt fogalmát, ugyanakkor kiszorítva és elfogadhatatlanná téve a szélsőséges nyelvújítási gyakorlatot. Arra nézve azonban Csetri sem állít különbözőt, hogy a szöveg lezárásaként, mégpedig győzedelmes lezárásaként értelmezhető a nyelvújítási vitáknak: Kazinczy a „neológia fogalmának kitágításával, ahogy hagyományosan a szakirodalom szereti mondani, „szinkretista” álláspontjával ténylegesen nem neológia és ortológia kibékülésének, kölcsönös közeledésének, hanem a nyelvújítási harcok által széttagolt neológia egysége helyreállításának elvi feltételeit

²⁴ Itt csupán a periodizációra vonatkozó legalapvetőbb szakirodalmi meglátásokat soroljuk fel. Zsilinszky Éva a nyelvújítás korszakait bemutató dolgozatában az 1772-től 1867-ig terjedő időszakot vizsgálja, és az irodalomtörténet-írás által nyelvújításnak nevezett mozgalmon kívül – amelyet ő az 1780-as évektől 1821-ig határol – még két fontosabb időszakot jelöl meg: az egyiket a reformkorban, a másikat az önkényuralom idejében. Ld. ZSILINSZKY ÉVA, *A magyar nyelvújítás*, in., *Természetes nyelvek – mesterséges nyelvek*, szerk. GECSŐ Tamás, Tinta, Bp., 2003, 94–101. (A továbbiakban: ZSILINSZKY, *A magyar nyelvújítás*.) Takáts Sándor a nyelvújításokat a régi magyar irodalommal érzi bevezetve, s a legfőbb nehézséget annak eldöntésében látja, mely szót, melyik ironál találjuk meg először alkalmazni. Ld. TAKÁTS SÁNDOR, *Részletek a nyelvújítási harc történetéből, Katholikus Szemle*, IV., 1890, 366–385, 520–550, 681–717. (A továbbiakban: TAKÁTS, *Részletek a nyelvújítási harc történetéből*.) Tolnai Vilmos *A nyelvújítás* című könyvében szintén távolabbi helyezi a végpontot, bár kiemeli, hogy a heves viták lezárulása Kazinczy 1819-es fellépéséhez köthető. Ld. TOLNAI Vilmos, *A nyelvújítás: a nyelvújítás elmélete és története*, MTA, Bp., 1929, 134–146. (A továbbiakban: TOLNAI, *A nyelvújítás*.) Murányi Gábor egészen az ezredfordulóig tekinti végig a nyelvújítási, szóújítási időszakokat a készülő magyar nyelvtörvény apropóján. MURÁNYI GÁBOR, *Nyelvháborús históriák – Elszállt szavak*, HVG 1997. június 28., 76–82.

²⁵ VÁCZY János, *A nyelvújítás győzelme* (Kivonat Váczy János lt. 1908 november 30-iki székfoglalójából.) = Akadémiai Értesítő, 1909/I, 5–8, itt: 6. (A továbbiakban: VÁCZY, *A nyelvújítás győzelme*.)

²⁶ HORVÁTH János, *A nyelvi törekvések irodalmi kitisztulása. Kazinczy Ferenc*, in., ÜÖ, *Tanulmányok*, Akadémiai, Bp., 1956, 119–136 (az idézet helye: 129). (A továbbiakban: HORVÁTH, *A nyelvi törekvések irodalmi kitisztulása*.)

²⁷ *Kazinczy és a nyelvújítás: Szemelvények prózai műveiből*, kiad. BALASSA József, Pozsony – Bp., 1904 (Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához 14), 6. (A továbbiakban: *Kazinczy és a nyelvújítás*.)

²⁸ ZSILINSZKY, *A magyar nyelvújítás*, 96.

²⁹ TOLNAI, *A nyelvújítás*, 137.

teremt meg, s ezzel valóban nagymértékben hozzájárul a magyar irodalmi nyelvújítás győzelméhez.”³⁰ A példák száma szinte a végtelenségig szaporítható, különösen ha a kézikönyveket, iskolai tankönyveket, a Kazinczy emlékév során megjelent népszerűsítő kiadványokat³¹ és az interneten elérhető tudásbázisokat is sorra vesszük.

Ebben a fejezetben a nyelvújításnak mondott időszak szimbolikus kezdetének és végének szövegeit fogjuk körüljárni. A *Tövisek és Virágok*kal élesen megrajzolt írói szándékot, a Kazinczy fellépésének hátterében álló szerzői intenciót fogjuk megvizsgálni a ránk maradt nyomtatott és kiadatlan írások tükrében. Az elemzést két területre osztva: szükséges a versek megírása és megjelentetése között különbséget tenni. A *Tövisek és Virágok* fogadtatását is e körül a tengely körül fogjuk megvilágítani, így szétválasztjuk a befogadók körét a kézírásos változatot és a megjelent kiadványt olvasókra. A témakör körüljárása közben szükséges lesz az epigrammagyűjtemény (nem az egyes versek, hanem a kötet) születéstörténetét és a Kazinczy életében célba vett újabb kiadások tervezetének kontextusát is megvizsgálni, a kötetkompozíció módosulásait, a jegyzetapparátus változását is nyomon követni. A másik végpontot tekintve, legfőképp nyomtatott írások és a Kazinczy-levelezés alapján fogom párbeszédre hívni az alapforrásokat, és azoknak fényében megvizsgálni, mennyiben tekinthető az *Orthologus és Neologus* a „nyelvújítási csata” zárásának.

I. 1. A *Tövisek és Virágok* epigrammáinak keletkezése

Kazinczy 1810 novemberében számol be arról egyik Berzsényihez szóló levelében, hogy *Nyilak és Virágok* cím alatt epigrammákat kíván megjelentetni, „mellyeknek tárgya a ’ mesterség’”.³² A számtalanszor újrakeresztelt epigrammakötet néhány darabjának születését ettől sokkal korábbra tehetjük.³³ Az epigrammák keletkezését nyomon követhetjük Kazinczy leveleiben, némelyikhez pontos megírás dátumot is köthetünk, ám ebből az időszakból naplófeljegyzés nem áll rendelkezésünkre, így ha nem is gazdagok, de bőségesek a forrásaink. A levelezésből tudjuk meg azt is, hogy Kazinczy először 1810 januárjában nevezi a verseket ún. „Aesthetico-Critica” epigrammáknak.³⁴ A megnevezés, a

³⁰ CSETRI, *Egység vagy különbözőség?*, 97.

³¹ „*Orthologus és neologus nálunk és más nemzeteknél* című tanulmányával zárta le a nyelvújítási harcot 1819-ben. Abban így teremt szintézist: „Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s egységben és ellenkezésben van önmagáva. Hamisan lépni a táncban csak annak szabad, aki táncolni igen jól tud, és akit a grácia láthatatlan lebeg körül. S mi szabad az írónak ezen iskola értelme szerint? A fentebb nembem mindaz, amit a minden nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természete (örök szokása s törvénye) világosan nem tilt, a régi és újabb klasszikusok által nevelt izlés még javasol is, s a szükség multhatatlanul parancsol.” Mások is megszólaltak, s hamarosan kialakult a közmegegyezés.” Dr. KOVÁTS Dániel, „*Kívívánk a szép tusát...*” *A magyar nyelvújítás (Kiállítás a Magyar Nyelv Múzeumában)*, a Magyar Nyelv Múzeuma, [h. n.], 2009, 17–18.

³² Kazinczy – Berzsényi Dánielnek, Széplalom, 1810. nov. 3. = KAZINCZY Ferenc *levelezése*, I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Bp., 1890–1911; XXII, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., 1927; XXIII, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, CS. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., 1960, (a továbbiakban: *Kazlev*) VIII, 146 (1862).

³³ Fried István Kazinczynek egy 1807-es, Kis Jánoshoz írt levelére hivatkozik, amelynek dátuma 1807. máj. 29., *Kazlev*, V, 38–41. (1119). A levélben Kazinczy két 1805-ben írt epigrammáját küldi el Kisnek. Vö. FRIED, *Kazinczy Ferenc „grammaticai és aethetici epigrammá”-i*, 53. Az epigrammák ugyan nem beazonosíthatóak, mert a boríték, amelyre íródtak nincsen meg – talán megsemmisült, és ez nem volna csoda tárgya, hiszen a levél végén arra kéri Kist Kazinczy, hogy égesse el – de a levél témájából arra következtet Fried, hogy a későbbi *Tövisek és Virágok* két darabjáról lehet szó. Kazinczy egyik naplófeljegyzéséből ismerhetjük meg egy másik, a *Fonkság* című epigramma keletkezési idejét: 1808. október 29. mellett ez a két szó áll: „Repkényes poharam”. S ez köztudottan az epigramma első két szava. Ld. MTAKK, K 760, 29a folio. (Köszönettel tartozom Orbán Lászlónak, hogy erre a naplójegyzetre felhívta a figyelmem.)

³⁴ Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széplalom, 1810. január 12. = *Kazlev*, VII, 204 (1641).

levélben elküldött epigramma, s egyéb levelek is azt mutatják, hogy Kazinczy esztétikai tanokat öltöztet lírai köntösbe.³⁵ Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy 1809 áprilisában Kazinczy a napóleoni háborúktól való félelmében elégette a teljesen el nem készült verseit, attól tartván, hogy ha meg találna halni, ki ne adják őket befejezetlenül.³⁶ 1810 elején ugyanakkor már sajnálkozik óvatosságára felett, és nekilát a versek újraírásának emlékeztetőből. Ezzel egy időben fogalmazza meg azt a vágyát, amely a következő hónapokban szépirói munkálkodásának célt ad: „Az elme’ virága a’ Poezis és rokon mesterségek. Mit ér minden dolgozásom, ha magam után egy kis kőtet poezist nem hagyok! Csak annyit hagyhatnék, mint a’ mennyit a’ Berzsenyi versei mostan tesznek már. Pedig ő nekem fiam lehetne. Ez a’ vágyás töltötte-el most lelkemet”³⁷ A lelkesült sorokat annak a néhány versnek a levélbe másolt példánya követi, amelyek az 1810-es év első napjainak – egész pontosan éjeinek („mert én setétben szoktam írni verseimet”³⁸) – szüleményei. A jónak ítélt verseket Kazinczy letisztítja, s szisztematikusan összegyűjti, ugyanakkor kicsi számuk fölött sajnálkozik.

„Tökéletesen elkészült verseimet én ólmozott lineákra írom, hogy ha hirtelen kidülök is, úgy nyomtathassák, [!] mint magam fognám corrigálni. Képzeld! mind össze még csak öt árkus! Mikor lesz kétszer annyi! – Bár csak 12. Sonettet csinálhatnak! mert annak zengése engem nagyon gyönyörködtet. [...] – Egy árkus ezen felyülírás alatt NYILAK aetheticai regulákból fog állani.”³⁹

Vagyis 1810 elején Kazinczy verseket *akar* írni, s mivel izlésének leginkább a szonett felel meg, szorongva tárja barátai elé az éjszakánként született kisebb lélegzetű időmértekes költeményeket, köztük a későbbi *Tövisek és Virágok* darabjait. A verseknek eleinte nem sok költői jelentőséget tulajdonít, azt írja, „poétai érdemek nincs”⁴⁰, és „soványak”⁴¹. Vagyis mikor 1810 januárjában a levelezés fórumán előáll egy kizárólag esztétikai tárgyú epigrammákat tartalmazó gyűjtemény gondolatával, szinte restelkedik szülőttei miatt. „Ezen technicára tartozó Epigrammák’ soványságát üsse helyre, két más, mellyet forró szívvel írtam.”⁴² S itt a Nagy Gáborhoz írt levélben a *Könyörgés és Az erdő* című epigrammák következnek, amelyek lírai hangvételükkel s tárgyakkal különböznek a levélben előbb felsorolt daraboktól.

Fontos megemlíteni, hogy nem a műfaj az, amely magyarázkodásra kényszeríti Kazinczyt. Az ímént említett *Az erdő* című írást ezekkel a sorokkal vezeti be Dessewffy Józsefnek:

„Értsed poétai új dolgozásaimat. – Áprilban elégettem azon kis csomóját verseimnek, mellyekkel meg nem tudtam elégedni, hogy ha a’ háború el talál ölni, valaki a’ készületlen dolgokat ki ne adhassa. Ezek közt volt 4 vagy 5 négy sorú stanzákból álló énekem. 1786-ban Kácsándy Susitól⁴³ Gálszécsből Kassára menvén, a’ *Dargón* a’ szép erdő poétai elragadtatása szenderített. Ezt a’ dalt is elégettem, ’s most eszembe nem jut az elégetett dal. A görög Anthologia’ Epigrammájának izlések

³⁵ „Ich will ästhetische Lectionen in Distichen bringen.” Kazinczy – Rummy Györgynek, Széphalom, 1810. janu. 19. = *Kazlev*, VII, 220 (1646). A szöveg fordítása: Esztétikai leckéket akarok disztichonba foglalni.

³⁶ Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1810. jan. 19. = *Kazlev*, VII, 212 (1645); Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1810. jan. 25. = *Kazlev*, VII, 238 (1653).

³⁷ *Uo.*, 215.

³⁸ *Uo.*, 215.

³⁹ *Uo.*, 216.

⁴⁰ „En azt hiszem, hogy ezek a’ nyilak, ha poétai érdemek nincs is, nem lesznek károsak.” Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1810. jan. 19. = *Kazlev*, VII, 216 (1645).

⁴¹ Kazinczy – Nagy Gábornak, Széphalom, 1810. febr. 19. = *Kazlev*, VII, 277 (1668).

⁴² *Uo.*

⁴³ Kácsándy Zsuzsanna (1767–1826) Kazinczy ifjúkori szerelme.

szerént kezdtem újra csinálni, 's az énekből egy oly Epigramma lett, mellyel felette meg vagyok elégedve.”⁴⁴

Nem azért véli soványnak tehát írásait, mert a fenti műfaji hierarchia alacsonyabb fokán állnak (nem szonettek, vagy nem egyéb műfajú írások), hanem a témát, illetve valószínűleg a versek költői érdemét firtatja. Egyanebben a levélben olvasható Wesselényi Miklós halálára írt epigrammája (*Báró Wesselényi Miklós*), s a levél zárultával még néhány vers az alábbi bevezetéssel: „Beléereszkedvén új versezésem elmondásába, értsd ez idei munkámat, a' meddig a' papiros engedi közléseket.”⁴⁵ Az eztán következő versek mind disztichonban íródott rövid lélegzetű művek (*A boldog alkony, Könyörgés*), s mögöttük vannak a későbbi *Tövisek és Virágok* darabjai is, de kizárólag a felsorolás legvégén, némi magyarázó kommentár körítésével (*Soloecismus, Edőkhöz, A nehéz nyelvű, A neo- és palaeo-logus*).⁴⁶ A sorban hátrébb vannak rendezve azok az írások tehát, amelyekért kevésbé lett volna kár, ha betelt volna a papír.⁴⁷

Ezek is alátámasztják azt, hogy Kazinczy mentegetőzése a készülő epigrammák miatt nem a munkája felett aggodalmaskodó szerző bizonytalankodása: a stilisztikai, grammatikai, esztétikai tárgyúnak mondható epigrammáit abban az időszakban, amelyre a szakirodalom a stílus- és nyelvújítói fellépést teszi, ő a készülő epigrammáit írói természete gyengébb darabjainak véli. S így van ez még jóval később, áprilisban is, amikor költői műveiről írva nem is említi többé a majdani *Tövisek és Virágok* darabjait, egyéb, azonos időben keletkezett műveit viszont számba veszi a felsorolásnál.⁴⁸

Március fordulatot hoz az epigrammák születéstörténetében. Megszületik az első költemény, amelynek egyetlen személy a célpontja. Igaz, ez az írás épp annyira mondható csípősnek, mint amennyire a címszereplő érdemeit méltatja. Semmi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a költeményt később a célszemélyhez közel álló illetőhöz úgy küldi el, mint érdemelt bizonyító momentumot.⁴⁹ Művét bemutató sorai mégis jellegzetes, s a további versek esetében is fennmaradó írói intenciót fednek fel.

„Ismeri e Uram Öcsém [ti. Költsey Ferenc – Cz. M.] a' Fábchik Pindarusát és poetai munkájának manierját? Az originális ember volt. Sokan meg nem foghatják, mit tudtam én abban becsülni, 's a' Semlyéni Pap nevetve leste-ki orczám elváltozását, midőn azon verseiről volt szó, mellyeket Fábchich a' lányom halálakor írt 's a' Hazai Tudósításokba iktattatott. Tagadhatatlan hogy azok irtóztató versek. 15. Martius nem alhatván reggel felé, 's ötet forgatván szemem előtt, megszállott a' gonoszság, hogy reá is írok egy Epigrammát, de nem distichonban, hanem oly zengésű versekben 's ha tudnék olyat, az ő *manierjában* 's az ő magyarságával.

⁴⁴ Kazinczy – Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1810. jan. 25. = *Kazlev*, VII, 238 (1653).

⁴⁵ *Uo.*, 239.

⁴⁶ A verseket a levélben megadott címmel tüntettem fel, abban az esetben is, ha Kazinczy később áttevezte őket, s a kritikai kiadásban is más címen szerepelnek. Vö.: KAZINCZY Ferenc, *Összes költeményei*, s. a. r. GERGYE László, Bp., Balassi, 1998 (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, II). A továbbiakban: KAZINCZY, *Összes költeményei*.

⁴⁷ Ez a verssorrend – vagyis a jól sikerültnek mondott versek elsőbbsége, s a bizonyára nem ártalmas, ha nem is jó epigrammák hátra sorolása – jellemzi különben azt a korábban már idézett levelet, amelyben Kazinczy az 1810-es év terméseit mutatja be barátjának, Kis Jánosnak. Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1810. jan. 19. = *Kazlev*, VII, 211–217 (1645).

⁴⁸ „Semmit sem óhajtának annyira mint öt hat íve énekeket (Lied). De a' Ráday nemében az a' leggyötrőbb munka magyarban. Egy idő olta a' distichonok' írása foglalt-el 's Wesselényim, Báróczy, Iphigeniém, Erdöm, a' Könyörgésem oly darabok, a' mellyekbe szerelmes vagyok.” Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1810. ápr. 7. = *Kazlev*, VII, 357 (1704).

⁴⁹ Kazinczy – Balogh Sándornak, Széphalom, 1810. márc. 22. = *Kazlev*, VII, 325–326 (1689).

[...]Én ezeket megküldöm Kultsárnak. Addig ne vessen rajta Uram Öcsém 's barátjai.”⁵⁰

Előző év végén halt meg az imitált költő, s stílusára nézve beszédes információ az, hogy mikor 1806-ban elküldi Kazinczy számára az idézetben is említett Pindaroszfordítást, Kazinczy a tréfálkozás céljával részleteket küld leveléből barátainak.⁵¹ A Fábchich névvel jelzett költemény bemutatásakor a korábban jellemző elméleti magyarázat természetszerűleg eltűnt, hisz a vers nem valamely verselési vagy grammatikai kérdést érintő lecke versebeöntött mása. Ebben az esetben a vers megmutatása háttérben kizárólagosan a humor áll – s ezzel együtt megszűnik a korábban oly jellemző költői értéket mentegető magyarázkodás is. A humor forrásául szolgál a verselés is, hiszen Kazinczy az általa kevésbé kedvelt jambikus lejtésű, ám ereszkedő verslábát is tartalmazó versformában ír, s ezáltal – írja – „Ollyan a ' schéma mint a ' bomlott óra' verése”.⁵² Ez a hangnem a versek bemutatásánál a későbbiekben is megmarad, leszámítva azt a néhány epigrammát, amelyet a közelmúltban elhunyt személyek tiszteletére ír, s amelyek nem a tövisek, hanem a későbbi virágok számát gyarapítják (*Báróczy* az 1809-ben elhalt Báróczy Sándor tiszteletére).

A kéziratok versek olvasói visszajelzései a szélsőséges igenlés és a visszafogott, inkább hallgatásba hajló óvatosságra intés között ingadoznak.⁵³ Ugyanakkor fontos megállapítani, hogy egyrészt a verseket kizárólag Kazinczy belső baráti körébe tartozó személyek kapják meg (legalábbis tőle), másrészt a kiadás esetleges terve csak a távoli jövőben összpontosul, s vegyül el a beteljesületlen írói tervezéssel.

Áprilisban valamilyen betegség, nyáron pedig tüdőgyulladás akadályozza a munkában. Az év középső része bővelkedik olyan eseményekben, amelyek foglalkoztatják. Meghal az idősebb Wesselényi, s Kazinczy a temetés és emlékműállítás körüli teendőknél nyújt tanácsokat fia számára. Berzsenyi Pestre látogat, s erről több barátjával levelet vált. Czinke Ferenc⁵⁴ 1810 elején kiadott Uj Holmijáról megjelenik Szemere Pál recenziója, amely heteken keresztül témaként szolgál a Kazinczy részvételével szerveződő baráti körben. Csípős vagy lírai hangvételű epigrammák születéséről mindenesetre nincsen a köztes időszakból fennmaradt forrás. Kazinczy továbbra is elégetett korábbi műveit próbálja új formában rekonstruálni, s egy júniusi napon egy átvirrasztott éjszaka háromsoros, bár – legalábbis szerinte – háromkötetnyit is érő termése után így ír: „Sanyarú munka a ' versírás: De ha osztán elsül, nem képzelhetni a ' satisfactiót, melyet értte kapunk.”⁵⁵

⁵⁰ Kazinczy – Kölcsey Ferencnek, h. n., 1810. márc. = *Kazlev*, VII, 344–345 (1697). Vö.: Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1810. márc. 16. = *Kazlev*, VII, 310–311 (1682); Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1810. márc. 16. = *Kazlev*, VII, 314–315 (1683).

⁵¹ „Levelei meg érdemlik a ' megtartást csak originalitása miatt is. Képzeld egy franciscanusai testben 's ruhában egy jót látó és szerető lelket, a ' Göttinga fiai sem lehetnek szivesbb barátjai a ' hazai nyelvnek, mint ez a ' loudr Öreg. És jól beszél, ha bilingvis levelének fele deák sorokkal van is elhíntve. Megnevetettek holmijével az utolsó leveléből.” Ld. Kazinczy – Kis Jánosnak, Ér-Semlyén, 1806. febr. 25. = *Kazlev*, IV, 64 (882).

⁵² Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1810. márc. 16. = *Kazlev*, VII, 315 (1683).

⁵³ Utóbbira példa Dessewffy József: „Epigrammaid furtsák; – örvendek hogy a ' kalap, melyet fejedbe nyomtam, terebély árnyékával el nem homályosított.” Dessewffy József – Kazinczynek, Eperjes, 1810. febr. 13. = *Kazlev*, VII, 273 (1666).

⁵⁴ Czinke Ferenc (1761–1835), Révai Miklós halála után a magyar királyi egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára. Kazinczyék köre felháborodással vegyes tehetetlenséggel szemléli a nem épp haladó szellemiségű személy kinevezését és folyóirat-kezdeményezését, amelyet Uj Holmi címmel jelentet meg 1810-ben. A periodikus írás két kötetet él meg, s meglehet, Szemere Pál Képlaki Vilhelm álnéven megjelent recenziója hatására torpan meg kiadása. Ld. KÉPLAKI Vilhelm, *Az Új Holmi első csomójának kritikai megítélése*, Trattner Mátyás, Pest, 1810. (A továbbiakban: KÉPLAKI, *Az Új Holmi*.)

⁵⁵ Kazinczy – Cseresy Farkasnak, Széphalom, 1810. jún. 3. = *Kazlev*, VII, 493 (1765).

I. 2. A kötet alakulása

Szükséges megkülönböztetnünk egymástól a levelek csatolmányaként, illetve a levelekbe ágyazva elküldött verseket a kiadandó kötetbe rendezés céljával készülő versektől,⁵⁶ s eddig kötetterv még nem került számításba, utóbbiakról tehát nem eshetett szó. Kazinczy fél éves szünet után, októberben áll új epigrammákkal barátai közül először Kis János elé újra: „Te buzdítál hogy *Nyilaimat* folytassam. Buzdításod olta nem kovácsoltam újakat. De ez almatlanul töltött éjjel megszálta ismét a' Vulkánus lelke, 's ímhol van a' mit készítettem.”⁵⁷ A szűkszavú felvezetés és az istenek kovácsának műzsává tétele valóságos nyilak létrejöttét előlegzi. S valóban, az öt új epigramma (*A' két természet, Külömbőség a' prózai 's poétai mív között [Prózai s poétai szollás], Szokás [Szokott és szokatlan], Zeng dalod... [A fülemile és a czinge], Subai [Lukai]*)⁵⁸ közül több konkrét személy, illetve csoportosulás írói működése ellen is értelmezhető. Az egyik esetében pár sorral később Kazinczy ad világos iránymutatást: „erre az utolsóira egy boldogtalan Hubai Miklós nevű Kálvinista deákboldi Prókátorrá lett emberke adott Originált.”⁵⁹ Az említett személy 1810-ben ad ki verseskötetet,⁶⁰ amelyben Csokonai verseit imitálja, egyes verseit jelöletlenül átírja, ekként is érthető az epigramma hatszor ismételt igen erős „poéta nem vagy” félsora.

A nyíl metaforája és Vulkánusz csókja megeremti a harc közegét, s a versek hangneme itt válik valósággal kausztikussá. Az intencióváltás háttérében az önálló kötet koncepciójának megszületése rejlik, amelyet a címadó darab létrejöttével egy időben tár fel Kazinczy:

„(*Nyilak és Virágok* címje alatt készülok kiadni azon epigrammáimat, mellyeknek tárgya a' mesterség.) Az első darabja az lesz a' mi ime következik:

Hatalmas Herculesz, nagy Emberisten!
Dics fajaítja a' Mennyropogtatónak,
Kinek most már fényében osztozol!
Te nem csak a' föld' undok szörnyeit, (monstra)
A' hétfejű Hydrát, a' holdszülőtte
Oroszlánt, és a' Créta' vad bikáját,
'S a' mind ezeknél rettentőbb Buzíriszt,
Diomedeszt, a' hármás Géryont,
'S a' tűzokádó Cácsuzt öldöséd-el.
Hogy jót tehess, te nem kerüldt a'
Kevésbbé bajnok tetted is, 's az őll
Marháinak szemetjeit kihánytad;
'S ég 's föld javallá hasznos tettedet.
'S a' mit te nem szégyenlél, Bajnokisten!
Dicsó fajaítja a' Mennyropogtatónak!
Én, nyomorúlt embercse szégyeneljem?”⁶¹

⁵⁶ Írott és nyomtatott médiumok különböző szövegformáló hatásáról ld.: LABÁDI Gergely, *A magyar episztola a felvilágosodás korában: Műfaj- és médiatörténeti értelmezés*, L'Harmattan, Bp., 2008 (Ligatura), 108–228. (A továbbiakban: LABÁDI, *A magyar episztola a felvilágosodás korában.*)

⁵⁷ Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1810. okt. 29. = *Kazlev*, VIII, 144 (1861).

⁵⁸ A zárójelben álló címek a későbbi verscímeket takarják.

⁵⁹ Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1810. okt. 29. = *Kazlev*, VIII, 146 (1861).

⁶⁰ HUBAY Miklós, *Költeményes munkái*, Trattner Mátvás, Pest, 1810. Hubay Csokonai műveivel való viszonyáról ld.: ALSZEGHY Zsolt, *Csokonai és Hubay*, Egyetemes Philologiai Közölny, 1915, 152–154.

⁶¹ Kazinczy – Berzsenyi Dánielnak, Széphalom, 1810. nov. 3. = *Kazlev*, VIII, 146 (1862).

Az epigramma hősnének, a tizenkét próba elé állított Herkulesnek ötödik feladata Augeiaz híres és hatalmas istállójának kitakarítása volt. A munka alantassága sérthette volna származását s méltóságát – ám nem sértette. S ezzel az intertextussal megeremtődik a versek javasolt értelmezési kerete: a szerző, mint ítéletalkotó bíró, példát véve az isteni Herkulestől, méltóságával nem törődve, az erejéhez és hatalmához méltó tevékenységet félretéve munkának lát, s rendet tesz a magyar literatúra gyűlekezetében. El akarja választani az értéket az értéktelentől, kánont épít. A hasonlat, ahogyan erre Hász-Fehér Katalin felhívta a figyelmet, Pápay Sámuel munkájának recenziójában is felbukkan már.⁶²

Ugyanakkor fontos az is, hogy ez a magát Herkuleshez hasonlító lírai én, a dölttel is kiemelt embercse kifejezéssel utal magára, s így Terentius szóhasználatát (*homuncio*) idézi meg.⁶³ A citált rész Terentius *Az eunuch* című vígjátékából származik. A jelenetben a lányt megszerezni vágyó férfi Zeusztól vesz isteni, követendő példát, aki a bezárt szobában őrzött Danaét, mivel egyéb módja nem volt rá, aranyeső formájában termékenyítette meg. Ő heréltnek öltözve férkőzik az imádott közelébe és teszi magáévá a szüzet. Ez a textus hoz némi jelentéstöbbletet Héraklész történetéhez viszonyítva, hiszen Zeusz tette kétségtelenül élvezetesebb az istállótakarításnál, a művelt olvasó számára pedig nyilvánvalóvá válik egyszerűt az is, hogy az epigrammák szerzője a szöveget a komédia regiszteréhez közelíti, másrészt arra is hangsúly kerül, hogy még Terentius is alkotott új szavakat. Kazinczy szöteremtése – amelyre különben a *Tövisek és Virágok* végjegyzetében külön felhívja olvasói figyelmét – követőre talál, ahogyan azt később láthatjuk, de a legkevésbé sem Terentiusnak köszönhetően.

A koncepció születésével azonos időben kristályosodik ki a kötet ma ismert címe: „Kevés napokkal ezelőtt ment hozzád [Kis Jánoshoz] egy levelem egynehány *Nyilammal*. Vedd itt, a’ mi azolta készült. De a’ Nyilak és *Virágok* címet *Tövisek és Virágok*-ká változtattam-el azolta; rendesnek tetszvéen a’ két egyyüvé nem illő symbolicus ideája a’ *Nyil* és *Virág*-nak. A’ *tövis* is szúr, mint a’ *nyil*.”⁶⁴ A határozott szerepvállalás és Vulkánosz gyakori éjjeli csókjának termései azt mutatják, hogy tíz hónappal az első epigramma papírra vetése után⁶⁵ Kazinczyban először sejlik fel egy epigrammakötet koncepciója, s a *Herkuleshez* című epigramma imént vázolt értelmezése is közelít ahhoz, amelyet ma a szakirodalom a későbbi *Tövisek és Virágok*ról állít. A kötet célkitűzései ugyanakkor kizárólag az erőszakos figyelemfelhívásban látszanak körvonalazódni – az epigrammák gyűjteményes kiadását tekintve egyéb célkitűzést még nem láthatunk megfogalmazódni.

A kötetterv darabszámában is definiálódik: „*Tövisek és Virágok* titulusa alatt akarok kibocsátani 50 vagy 100 Aestheticai materiájú Epigrammát. Most ez a’ gond fogott el egészen.”⁶⁶ Egy bökkenő van csupán. A darabszám tekintetében nem sikerül a tervekhez tartania magát. December közepén már elegendőnek tart 50 epigrammát a kiadáshoz: „Töviseim ’s Virágaim 31 számra nevedettek. Mihelytt 50re szaporítatnak, azonnal kiadom.”⁶⁷ December végére még hárommal gyarapodik számuk: „Már csak 16 Epigramma kell hogy számok ötvenre szaporodjék, mert 34 van készen.”⁶⁸ Január 10-én már nyomdában van a kötet, bár csak 43 epigrammát tartalmaz.

⁶² „[...] akkor még a nyelvészkedő Révaira alkalmazva, aki Kazinczy szerint Augeiaz összes istállóját nem tisztíthatta ki, mégis herculesi erővel gázolt át rajta.” HÁSZ-FEHER Katalin, *A strukturált irodalom*, 76.

⁶³ A citált sor: „Ego homuncio hoc non facerem?” *Eunuchus*, 3,5,689. Fordítása nem adja vissza a szöfordulatot: „Hasonlót mért nem tennék? Megteszem.” Ld. TERENTIUS Publius Afer, *Vígjátékai*, I, ford. Dr. Kis Sándor, MTA, Bp., 1895, 159.

⁶⁴ Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1810. nov. 7. = *Kazlev*, VIII, 151 (1864).

⁶⁵ Ha nem számítjuk az évekkel korábban írt verseket.

⁶⁶ Kazinczy – gróf Dessewffy Józsefnek, k. n. [1810. november 16. vagy 17.?] = *Kazlev*, VIII, 165 (1870).

⁶⁷ Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1810. dec. 16. = *Kazlev*, VIII, 208 (1890).

⁶⁸ Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1810. dec. 27. = *Kazlev*, VIII, 225 (1897).

Az év eseményeit végigtekintve Kazinczy levelezése alapján nem lehet azt biztonsággal megállapítani, hogy az epigrammák a spontán nevetetés⁶⁹ s véleménynyilvánítás szándékán, továbbá a valamikori esetleges kiadás lehetőségességén túl bármilyen szerzői cél érdekében gyűlnének. Ez alól kivételt képez az év utolsó két hónapja, amikor Kazinczy már törekszik arra, hogy egy valamilyen szempontból egységes kötetet alkosson meg. Egyetlen alkalommal sem olvashatunk azonban a készülő kötet koncepcióját érintő gondolatokat. Mikor a kritikai céltúz verseket felrételve, méltató költeményeket kezd írni, akkor sem tudjuk meg, miért pont a megnevezett szerzőket választja: „Én Töviseim és Virágaim Epigrammái között (a’ mint azt minap is írtam) némelly írónknak képeiket igyekezem festeni.”⁷⁰ Nem világos azonban, melyek a *némellység* kritériumai. Egy összefoglaló jellegű, koncepcionális megnyilatkozás számonkérése Kazinczyn, ha későbbi nagy volumenű írásait figyelembe vesszük, jogos követelés, hiszen a tízes évek elejétől kezdve minden esetben, amikor stratégiai szempontból jelentős publikáció megjelentetésére készül, erről részletekbe menően tájékoztatja barátait. A *Tövisek és Virágok* viszont sosem fő témaként, csak mellékszálként kerül elő a levelekben. A kötet koncepciózus születésének az is ellene mond, hogy miként a levelezésben, a kéziratok hagyatékban sincsen nyoma kötettervnek, vagy elméleti tervezetnek, s mivel sajnos önéletrajzi feljegyzései ebből az időből nem maradnak, belőlük sem tudhatunk meg semmit. Évekkel későbbi feljegyzésekkel rendelkezünk, de 1810-esekkel nem, így a levelezés anyagára kell hagyatkoznunk.

A kötet konkretizálódásának hírére a baráti visszajelzések megsűrűsödnek, s igen pozitívnak mondhatók. Néhányan viszont óvják Kazinczyt a nyílt támadásoktól: „Egyedül azt óhajtanám, – írja Berzsényi – hogy nyilaid nyilván ne sértenének, hanem csak titkon és látatlan, mint az Apolló’ nyilai. [...] Az ilyenekért bosszúságot nyerhetsz, melytől én Téged inkább féltlek mint magamat.”⁷¹ Dessewffy József is csatlakozik a dicsérek s egyben óvatosságra intők táborához: „Olly édesen szűrsz, és döfesz, mint a’ Lampsacusi Isten. De kéméld Barátidat; mert azok szűzek, és Te magyar vagy, nem pedig Görög.”⁷² Kazinczy bátorságra kap az óvások ellenére is, s a közeli levelezőtársakon kívül másoknak is megküldi írásait.⁷³ Senki nem látja viszont azokat a darabokat, amelyek később vihart kavarnak, a *Himfyt*, *A békákat* és *Az Olvasóhoz*, ezeket csak akkor említi már, amikor a kötet nyomdában van.⁷⁴

A nyilvános megjelenés indoklása az epigrammakötet kinyomtatásával egyszerre jelenik meg írásos formában.⁷⁵ Kazinczy ajánlásszerű sorokat ír Pápay Sámuelnek, akit korábban nem értesített a könyv készüléséről. Az alábbi sorokban tehát a szerző befogadást segítő gondolatai olvashatók.

„Említést tévén már Töviseim és Virágaim felől, hadd szólljak rólok; [...] Édes barátom!
Literatúránk nem tud elmenni, nem tud gyomaitól megtisztúlni. De én vagyok e

⁶⁹ „Ide zárom egynehány Aesthetica tárgyú Epigrammámat hogy addig is míg nyomtatásban egy két holnap alatt megjelennek, lássa az Ur, ’s nevéssen rajta.” Kazinczy – Fazekas Istvánnak, Széphalom, 1811. jan. 2. = *Kazlev*, VIII, 248 (1904).

⁷⁰ Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1810. dec. 27. = *Kazlev*, VIII, 224 (1897).

⁷¹ Berzsényi Dániel – Kazinczynak, Mikla, 1810. nov. 3. = *Kazlev*, VIII, 169 (1873).

⁷² Dessewffy József – Kazinczynak, Alsóólyó, 1810. dec. 1. = *Kazlev*, VIII, 181 (1876). És: „Tsinályunk hát Epigrammákat akár mennyt is akár kire is, tsak hogy sósk legyenek és hogy ne bosszonkodgyunk, ha mások is reánk tsinálnak.” *Uo.*, 182.

⁷³ Kazinczy – Sipos Pálnak, Széphalom, 1810. dec. 8. = *Kazlev*, VIII, 193 (1882); Fazekas Istvánnak, Széphalom, 1811. jan. 2. = *Kazlev*, VIII, 248–250 (1904).

⁷⁴ Kazinczy – Fazekas Istvánnak, Széphalom, 1811. jan. 2. = *Kazlev*, VIII, 250 (1904); Berzsényi Dánielnek, Széphalom, 1811. jan. 10. = *Kazlev*, 257–260 (1907); *Az Olvasóhoz* című vers csak akkor kerül szóba, mikor a cenzor nem engedi megjelentetését és vagy változtatást, vagy magyarázó jegyzeteket vagy törlést kér Kazinczytól. Ld. Vályi Nagy Ferenc – Kazinczynak, Sárospatak, 1811. jan. 21. = *Kazlev*, 284 (1915).

⁷⁵ Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1811. febr. 21. = *Kazlev*, VIII, 340–343 (1943).

épen, a' ki öket (Íróinkat) munkájikat tisztogatni tanítsam? ezt kérdehetné valaki; 's felelek: Én is 's más is; szabad az út. Tegye kiki a' mit tud; mint én írok más ellen, úgy írjon más ellenem is, recenseáljon, epigrammázzon, 's tegye valami eszébe jut: nem ismér engem, a' ki el nem tudja hinni felőlem, hogy tanítása, útba vezetése, 's még szurkálása is, csak elmés legyen, [...] engem bántani fog; noha én is a' Prometheusz' nemzetéből vagyok, 's inkább szeretem ha baráti kezek simogatnak, mintha, a' Horátz képe szerént, vakaróval vakarnak [...]. Így termettek nálam a' *Tövisek és Virágok*. Mit mond reá a' Világ — az az: az a' felette parányi Világ, melyet a' Magyar Olvasók Publicumocskája teszen, nem tudom, de tudni nagyon szeretném. A' több okok közt én ezt azért is írtam, hogy Íróink valaha merjenek abból az istentelen gravitás tónusából kilépni, melyben eddig jártak.”⁷⁶

Az ajánlásból megtudjuk, hogy a szerző csipős, esztétikai tárgyú epigrammákat írt a magyar irodalom korcs termései ellen, s megtudjuk azt is, feljogosítva érzi magát arra, hogy kritikáját nyilvánossá tegye (bár némi pszichologizálással hozzáfűzhető az is, hogy az önmagunknak szegezett kérdés nem ritkán hezitálást és bizonytalanságot rejt). Közli, írásával az volt a célja, hogy a magyar írókat komoly, méltósággal teli hangneműkből („gravitás tónus”) kimozdítsa. Ez elméleti megalapozásnak nem sok, figyelemfelkeltésnek s válaszadásra való felhívásnak épp elég.

I. 3. A *Tövisek és Virágok* kortársi recepciója

Kazinczy először a *Dayka' életében*⁷⁷ és a *Báróczy Sándor életében*⁷⁸ foglalja össze a nyelvújítással kapcsolatos javaslatait. Ezek a művek azonban 1811-ben még nem jelentek meg. A tízes évek közepétől visszatekintve több nyomtatott kiadványnak és számtalan kézírásos levélnek köszönhetően világosan nyudható, milyen esztétikai nézetek tulajdoníthatók a *Tövisek és Virágok* szerzőjének, 1811-ben viszont még csak annyi bizonyos, amennyit a szerző állít. A kevés példányban megjelent kötet csekély számú olvasója kizárólag az alig négy ívnyi munkára hagyatkozhatott, s az epigrammáknak nem is mindegyikéhez tartozik magyarázat a végjegyzetben. Az olvasói reakciók remekül tükrözik ezt, mert bár Kazinczy a kötetecske viharos fogadtatását várja, meg kell jegyezni, hogy a kiadástól számított két éven belül a Magyar Olvasók Publikumocskáját lényegesen nem sikerült felkavarnia. Ehhez nyilván az is hozzájárul, hogy a kötet nem gyorsan fogy, júniusig Pesten mindössze öt példányt sikerült eladni az ezzel megbízott személyeknek.⁷⁹ Néhány íróról hírlik csupán, hogy bántva érzik magukat, de nem az epigrammák elméleti hozadéka folytán, hanem csupán azok hangnemének köszönhetően. Az egyik közülük Kisfaludy Sándor, a Dunántúl rendkívül népszerű költője, Kazinczynek levelezőtársa, akinek műveit a *Himfy* című epigrammában Dayka Gábor dobálja tűzre, majd hívja maga mellé az Olympuszra. Dayka Gábor ekkor önálló kötettel sem rendelkezik jóformán.⁸⁰ A másik magát megtámadottnak érző poéta Lácza Szabó József (Id. lúdhattyú), aki iskolai óráján a kevelység neimeit felsorolván a tudományos kevelységre Kazinczyt hozza példa gyanánt.⁸¹

⁷⁶ Kazinczy – Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1811. márc. 11. = *Kazlev*, VIII, 378–379 (1957).

⁷⁷ ÚJHELYI DAYKA Gábor' *Versei*, kiad. KAZINCZY Ferenc, Trattner, Pest, 1813.

⁷⁸ [BÁRÓCZY Sándor], *Báróczynek Minden Munkáji*, VIII, kiad. KAZINCZY Ferenc, Trattner, Pest, 1814.

⁷⁹ Vitkovics Mihály – Kazinczynek, Pest, 1811. jún. 19. = *Kazlev*, VIII, 583 (2021).

⁸⁰ Két alkalmi verseit tartalmazó kiadványa: DAYKA Gábor, *Uj-hellyi. Versek: F. I. Ferentz magyar királynak koronázatására*, Podhoránszky Mihály, Lötse, 1792.; Uő., *Versek tekenetes nemes... Horvát Kissevits Mária aszszonyoknak... Bárdosy János... a' lötsei gymnasium directorának néhai kedves elete párjának... halálára írta...*, Podhoránszky, Lötse, 1792.

⁸¹ Kazinczy – Kólcsey Ferencnek, Széphalom, 1814. ápr. 9. = *Kazlev*, XI, 334 (2639).

A munka megjelenésének inkább Kazinczyra van hatása, ugyanis a kiadást követően esztétikai és szépirodalmi olvasmányok után néz. Szemere Pált megbízta Schiller *Xeniáinak* és Klopstock epigrammáinak megszerzésével.⁸² Szemere, aki Schedius Lajos János⁸³ esztétikát oktató professzor tanítványa, Pölitz esztétikáját javasolja neki.⁸⁴ Kazinczy az írást nem sokkal később megszerzi és olvassa: „[Szemere Pál] Pölitznek Aestheticáját magával hozta ’s itt hagyta. Én még jobbat ennél nem ismerek.”⁸⁵ Levezetésének dokumentumai szerint ismeretei gyarapításához kezd – mintha a megátadatra készülne. A *Tövisék és Virágokat* pedig szöveggyűjtemény gyanánt, példatárként használja írásaiban.

A csönd, s a kizárólagosan pozitív visszajelzés Kazinczyt is zavarja. A közeli barátok szélsőséges véleménnyel reagálnak levélben is, és nyomtatott formában is. A kötet nyomtatása után ugyanis három recenzió is jelenik meg a *Tövisék és Virágokról*, s ezek közül kettő Kazinczy legjobb barátainak tollából.⁸⁶ „Engem ezek a’ Recensensek agyon magasztalnak. – írja – Már protestáltam ellene. [...] Ma vevém Kisnek levelét, némelly vele barátságos végig tekintés, és nem dicséret, hanem gáncs hallás végett közlött verseimre. Tesz egy két crisis: de privatus levélben és 4 szem közt sem hallok egyebet annál a’ mit a’ Recensens [...] mond. Én azért óhajtom barátimtól [...] a’ gáncsot hallani, hogy munkám piszkot ne hozzon reám. Az Író néha nem veszi észre a’ mit más mingyárt meg lát. Néha észre veszi magától is de későn.”⁸⁷ A mondatok mögött rejtőző félelem nem alaptalan. Az 1814-es év során a *Tövisék és Virágok* újra terítékre kerül.

I. 4. Kazinczy a *Tövisék és Virágokat* magyarázza

A *Mondolatot* 1814. január 7-én kapja meg Kazinczy.⁸⁸ Czinke Ferenc Új Holmijának első kötetében az időmértékes és rimes verselés védelmére megírta szatírának sorai a *Mondolat* elején található rézmetszetet köszönnék vissza: „*Nints paripád? Nyergelj szamarat!* Jobb, ülve dötözögni, / Mint gyalogolni.”⁸⁹ A szamarháton a dicsőség halmára nyargaló férfit ábrázoló metszet Kazinczy meglátása szerint órá kíván utalni, s így a *Tövisék és Virágok* disztichonokban „döcögő” sorait is az olvasó elé idézi, épp annyira, mint Czinke Ferenc felette gyenge szatírját.⁹⁰ A *Tövisék és Virágok* viszont nem

⁸² „Sajnálom, hogy a’ Xeniak és Klopstock Gramm. Epigrammáji felől sem írhatok.” Szemere Pál – Kazinczynek, Pest, 1811. máj. 17. = *Kazlev*, VIII, 521 (2005).

⁸³ Schedius Lajos Jánoshoz ld.: BALOGH Piroska, *Ars scientiae: Közéltések Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2007. (A továbbiakban: BALOGH, *Ars scientiae*.)

⁸⁴ Szemere Pál – Kazinczynek, Pest, 1811. máj. 17. = *Kazlev*, VIII, 521 (2005).

⁸⁵ Kazinczy – Ragályi Tamásnak, h. n., 1811. aug. 1. = *Kazlev*, XXII, 285 (5523).

⁸⁶ [KIS János], *[Bírálat a Tövisék és Virágokról]*, Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthumes (a továbbiakban: AnnLitKunst), 1811. június, 317–328.; [RUMY Károly György], *[Bíráta a Tövisék és Virágokról]*, Allgemeine Literatur-Zeitung (a továbbiakban: AllgLitZtg), 1812/II, 31. További bírálatok: [Ismeretlen], *[Bíráta a Tövisék és Virágokról]*, Hazai és Külföldi Tudósítások, 1811/I, 157.; Valamivel később: SZEMERE [Pál], *[Bíráta a Tövisék és Virágokról]*, Aspasia, 1824 (I), 61–73.

⁸⁷ Kazinczy – Nagy Gábornak, Széphalom, 1812. márc. 23. = *Kazlev*, IX, 354–355 (2182).

⁸⁸ Kazinczy – Helmeczy Mihálynak, Széphalom, 1814. jan. 8. = *Kazlev*, XI, 175 (2571).

⁸⁹ [CZINKE Ferenc], *Papagenó bodzafurulya egy hevenyjében penderített szatíra vízei versekben, felelet gyanánt a’ rhythmusok vagy is cadentiás versek a’ minapi védelmezőjének*, Új Holmi, 1810/I, 7–23 (a címlap a kötet elején, az 1. lapon található).

⁹⁰ Onder Csaba felhívja a figyelmet arra, hogy a rézmetszet épp úgy formázhatja Kazinczyt, mint egyéb nyelvújítókat, ahogyan a *Mondolat* sem kizárólagosan a Kazinczy által szolgáltatott példatárat alkalmazza. Ld. ONDER Csaba, *Egy „paszkvillus” anatómiája – Kazinczy Ferenc a Mondolat címlapján? = Ragyogni és munkálni*, 183–192. (A továbbiakban: ONDER, *Egy „paszkvillus” anatómiája*.)

elsősorban *Mondolár*beli intertextusai (vagy képi utalásai) által kerül Kazinczy figyelmének középpontjába. Természetes reakció, hogy a megtámadtatást átélte írta a támadó személyének keresésébe fog. Mivel a *Mondolatot* a Dunántúlról hozta a posta, Kazinczy vizslató tekintete is az országnak ezt a táját pásztázza – még akkor is, ha a levél nyíltszívű fogalmazója a paszkvillus íróját is felfedi Kazinczy előtt (Somogyi Gedeon).⁹¹ Mivel Kazinczyknak Somogyi Gedeonnal addig dolga nem volt, a lehetséges okokat mérlegelve úgy találja, a *Mondolat* élességét egy másik élességnek kell indokolnia, s így esik figyelme Kisfaludy Sándorra, akiről egyébként is tudja, hogy a *Tövisek és Virágok* egyik ellene irányuló epigrammája miatt neheztel rá.⁹²

A *Mondolat* hatására 1814 és 1815 során Kazinczy levéllel fordul több epigramma által megtámadott szereplőhöz is a maga igazát bizonygatva, vagy békülést kezdeményezve. Az első közülük Lácza Szabó József,⁹³ de így ír Pethe Ferencnek⁹⁴ és Kisfaludy Sándornak⁹⁵ is – utóbbinak Ruszek József apáton keresztül. S a békülési kísérletekkel egyszere veti fel a *Tövisek és Virágok* új kiadásának tervét:

„Töviseimet újra ki akarom adni. Himfy Csokonaira van elváltoztatva. Kihagyok némely kisebb Epigrammok at is, és a' Baróti Szabót, 's Láczaieit; ellenben egyet fogok dolgozni, mellyben a' két Szabó Dávid 's Verseghi mint szócsináló tiszteltetni fog, nem tekintvén hogy nehány jók mellett temérdek rosszakat is csináltak. 'S a' Magyarázatokban kiöntöm magam, úgy hogy hét 's nyolcz árkusra is nevekedik a' kis munka.”⁹⁶

A kötet támadó hangneme enyhül, a kritikus, botrányt gerjesztő, és sértődésre okot adó epigrammák eltűnnek, s a középpontba azok kerülnek, amelyek a szóteremtés szükségességét, az újítások elkerülhetetlenségét sugallják (*A' nyelvrontók*).

Meg kell jegyeznünk, hogy Kazinczy Láczaival való békülése szégyenletesen zárul. Egy gúnyiratot kap postán névtelenül, ezúttal egy kézíratosat. Annak címzésében szembe találja magát a *Tövisek és Virágok* nyitóepigrammájával: „*Nyomorult Embertse! a magyar Literatura óljának fel gyürkőzött marka köpő Szakrotroója*. Ne háborodj meg a te pitzin nagy lelked, hogy a két haza előtt esmeretes modastiádat meg sérteni nem kívánván, illy magad által választott titulusodonn és dilettant foglalatosságodnál fogva kívánlak megszólítani.”⁹⁷ Az írás szereplői egy házaló olasz feleségétől a *Tövisek és Virágok* at veszik magukhoz – aki épp árnyékszéken készül azt használni – s olvasgatják, ám kizárólag a németül és cigányul írt részeket értik meg belőle. Majd az eszmecsere során válogatott galádságokat mondanak a néven is nevezett Kazinczyra, életvitelére, s anyjára. A gúnyirat szerzőjeként hagyományosan Lácza (Lúdhattyú) Ferencet szokás megnevezni, ám az is igaz, hogy a szerzőség kérdésére korántsem kaphatunk bizonyos választ.⁹⁸ Bárki is volt a gúnyirat szerzője, Kazinczy Láczaie hiszi annak, amikor a gúnyiratot kézhez kapja.⁹⁹

⁹¹ Radó Sándor – Kazinczyknak, h. n., 1814. máj. 17. = *Kazlev*, XI, 370–371 (2657).

⁹² Az epigrammára mások is felfigyeltek, ezt mutatja a következő idézet: „*A' Töviseket és Virágokat* nem láttam ekkorig. A' napokban közlőtte velem Döbrentei Úr azokat. Itt olvastam, a' mit csak hallomásból tudtam eddig, a' *Tűzbe-felét*.” Döme Károly – Kazinczyknak, Kolozsvár, 1816. dec. 16. = *Kazlev*, XIV, 479 (3344). Csetri Lajos szerint az epigramma (és a Himfy kritika) megingatta Kazinczy saját táborának egységét. (CSETRI, *Egység vagy különbözőség?*, 199.)

⁹³ Kazinczy – Lácza Szabó Józsefnek, Széphalom, 1814. ápr. 20. = *Kazlev*, XI, 347–350 (2647).

⁹⁴ Kazinczy – Pethe Ferencnek, Széphalom, 1815. dec. 14. = *Kazlev*, XIII, 339–340 (3065).

⁹⁵ Kazinczy – Ruszek Józsefhez, Széphalom, 1816. jan. 7. = *Kazlev*, XIII, 399–401 (3093).

⁹⁶ Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1815. dec. 28. = *Kazlev*, XIII, 373 (3081).

⁹⁷ [NÉVTELEN], [*Gúnyirat Kazinczy Ferenc ellen*] = BALASSA József (kiad.), *Mondolat*, Franklin-Társulat, Bp., 1898 (Régi Magyar Könyvtár, 10), 100.

⁹⁸ HARSÁNYI István, *A Kazinczy F. ellen írt gúnyirat szerzője*, Irodalomtörténet, 1917, 501–504. A megkérdőjelezhető módszertannal nyomozó tanulmány azt próbálja meg bizonyítani, hogy a szerző nem Láczaie.

⁹⁹ Kazinczy – Horváth Ádámnak, Széphalom, 1814. okt. 27. = *Kazlev*, XII, 144–146 (2756).

Ugyanilyen eredménnyel végződik a Kisfaludy barátságát kereső levélpróbalokzás is. Kisfaludy Sándor Kazinczynak nem felel, csak közvetítőjüknök, Ruszek Józsefnek írja meg igen hosszú oldalakon Kazinczyt illető sérelmeit. Nem az előző íráshoz fogható mértékben alacsony tónusúak ugyan Kisfaludy levelei, de azért még közel sem a szépiírói stílus jellemzi őket. Kazinczy is, Kisfaludy is három-három levelet ír Ruszeknek.¹⁰⁰ Kisfaludy végső levelében mindenfajta Kazinczyval való érintkezési módtól elzárkózik.

Kazinczy tudja már, hogy az epigrammákat nem bocsáthatja közre megfelelő elméleti alapoázás nélkül, s ez a korábbi kötettel kapcsolatos írói-stratégiai természetű hiányérzetünket sem bizonyíthatná jobban. A *Tövisek és Virágok* új kiadása mellé Wielandnak Adelung ellen készült írását és Schiller *Levelek az ember esztétikai neveléséről* című értekezését szeretné csatolni,¹⁰¹ s még januárban el is kezdi a beszerzésüket.¹⁰² Ezzel együtt szeretné kihagyni a legbántóbb írásokat, pl. a Lácza ellen szóló *A lúdhattyút*, vagy a *Herkuleszhez* című epigrammát, Dayka Gáborral pedig a már évek óta halott Csokonai műveit dobáltatja tűzbe,¹⁰³ s Himfy új, kedvezőbb hangvételű verset kap. Ezen túl Kazinczy a magyarázatok bővítését is tervezi. A kötetterv a mellékelt esztétikai írások és a kibővített jegyzetapparátus folytán szilárdabb elméleti megalapozottság reményével kecsegtet – a megváltozott tartalomnak köszönhetően pedig törekszik arra, hogy fölösleges indulatokat ne gerjessen. A kötet sosem jelent meg ebben a formájában, de Kazinczy kéziratos hagyatékában ránk maradt egy tervezete.

„Ezek a' Gramm[aticai] 's Aeth[eticai] Epigrammák elsöben Patakon 1811 jelentenek-meg. Az vala célom írásokban 's kiadásokban, hogy némelly megtévedéseinket a' Ny[elvi] és Litt[eratura] körül felfedjen, némelly Íróinknak nagy érdemeiket az Olvasóval elevenebb éreztessen, másoknak meg sikamlásait kimutassam, 's egy bizonyos nem énellemen vitatott képtelenséget elnémitsak; s minthogy az illy körül a' szelídebb szerek keveset szoktak használni, az epigramma musájára bíztam, hogy ennek vitatóját tövisével karcolgassa-meg.”¹⁰⁴

A szövegnek, amelybe az idézett mondatok illeszkednek, az az érdekessége, hogy minden tételmondatot tartalmaz, amelyet ma a *Tövisek és Virágokról* el szokás mondani. Pontosán ezt ismétli meg Toldy Ferenc is Kazinczy írói életrajzában, mégpedig a lehető legalaposabban: ugyanezt a tervezetet idézve.¹⁰⁵ A szöveg azt a határozott fellépését Kazinczyt festi az olvasó előtt, aki hideget és meleget szétválasztani ült a magyar irodára ítélőszékébe, s azt a Kazinczyt, akinek nyoma sincs még 1810-ben. Az időszak levelezésben folyó viták során a *Tövisek és Virágok* által érintett grammatikai és nyelvművelési, esztétikai nézetek innentől számítva válnak hangsúlyosabban részévé az érvelésnek.

Megfigyelhetjük, hogy a *Tövisek és Virágok* éle, a darabok csipőssége és a cím is, a környező események kontextusával, azokra reagálva változik kiadási tervről kiadási

¹⁰⁰ Kazinczy – Ruszek Józsefhez, Széphalom, 1816. jan. 7. = *Kazlev*, XIII, 399–401 (3093); Kisfaludy Sándor – Ruszek Józsefhez, Sümegh, 1816. ápr. 17. = *Kisfaludy Sándor minden munkái*, VIII, 280–292.; Kazinczy – Ruszek Józsefhez, Széphalom, 1816. máj. 15. = *Kazlev*, XIV, 191–193 (3210); Kisfaludy Sándor – Ruszek Józsefhez, Sümegh, 1816. jún. 3. = *Kisfaludy Sándor minden munkái*, VIII, 292–309.; Kazinczy – Ruszek Józsefhez, Széphalom, 1816. okt. 2. = *Kazlev*, XIV, 306–309 (3279); Kisfaludy Sándor – Ruszek Józsefhez, Sümegh, 1817. jan. 25. = *Kisfaludy Sándor minden munkái*, VIII, 341–355.

¹⁰¹ Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1815. dec. 28. = *Kazlev*, XIII, 373 (3081).

¹⁰² Kazinczy – Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1816. jan. 6. = *Kazlev*, XIII, 385 (3088).

¹⁰³ „Himfy Csokonaira van elváltoztatva.” – írja Kis Jánosnak. Ld. Széphalom, 1815. dec. 28. = *Kazlev*, XIII, 373 (3081). A vers nem sokban változott: „Dayka. Tűzbe felét. *Csokonay*. Vetem. D. Újra felét. Cs. Ím. D. Harmadikát még. Cs. Lándol az is. D. Jer most; vár az Olympuszi kar.” Ld. MTAKK, K622, 67r.

¹⁰⁴ MTAKK, K622, 156. folio. Kiadása: KAZINCZY, *Összes költeményei*, 313.

¹⁰⁵ TOLDY Ferenc, *Magyar költők élete*, II, Ráth Mór, Pest, 1871, 36.

tervre.¹⁰⁶ Mikor 1819-ben – az *Orthológus és neológus* írása idején – Kazinczy újra a publikálás gondolatával játszik,¹⁰⁷ annak érdekében, hogy a cím ne legyen bántó, ne hordozza magában a sértés eszközeinek metaforáját, újrakereszteli a kötetet: *Tövisek és Gyomokra*. Az új cím magyarázata új epigrammát ír: „Karcoltak Töviseink kiszédénk; gyom terme helyettek. / Van gyom is, a’ mi sebez, ’s sebzeni néha nem árt.”¹⁰⁸ Míg a korábbi címben szereplő tövis a szerzőé volt, addig itt a gyom lehet bárkié – a szerző tehát nem szurkál többé, a megbántás aktusát egy tágabb körhöz rendeli, de a legfontosabb: hasznosságukat emeli ki.

Egy szempont nem változik, mikor a *Tövisek és Virágokat* említi: a szándékos civakodáskeltés előre megfontoltan bevetett eszközéként nevezi meg az epigrammakötetet. Ismeretes még egy 1822 után keletkezett¹⁰⁹ feljegyzés is az epigrammakövet születéséről, amely vagy az 1825-ös,¹¹⁰ vagy az 1827–1828-as¹¹¹ kiadási tervhez kapcsolódik.

„1808ból jöven Bécsből, ’s egyedül ülve szekeremben, Literaturának lassú előmenésén törődvn, az a’ gondolat szálla-meg, hogy czivakodást támasszak Iróink közt, hogy virrongásunknak az a’ haszna legyen, a’ mi volt a’ Bodmerének Gottschédal. A’ ködöt [felé írva: felhőket] mennydörgés és [...] verhetik-el legkönnyebben. Nyerges Ujfaluban egy éjjel írtam Verseginek Aglajáját tettem szemem előtt ezt: Jót ’s jól... Kis [János] tüzelt többekre. Így szaporodtak Epigram[m]jaim.”¹¹²

A szöveg egy *Magyarázatok a’ Kiadó’ és a’ Nyomtató’ számára* című szövegegység része, amely valószínűleg Toldy Ferenc kezébe vándorolt, akinek utóljára esélye volt arra, hogy még Kazinczy életében újra sajtó alá rendezze a *Tövisek és Virágokat*. Kazinczy mindvégig aktualizálni szeretné az epigrammakötetet, Toldy már a cím megváltoztatását sem gondolja szerencsésnek. Ő már a ma is elgondolt kánonpozícióval olvassa a kötetet és szánja az olvasók kezébe adni. „Híres munkák rebaptisatóija, úgy hiszem, nem célirányos. E néven ismeri e nevezetes könyvet a publicum; s mint ilyen az poesisunk, sőt nyelvünk historiájában oly factum volt, melytől ezt megfosztani nem szabad. Csak mint egésznek lesz annak befolyása teljesen érthető a jövődség előtt.”¹¹³ Legalábbis Toldy az idősebb literátor füleit a legnagyobb tisztelet érveivel igyekszik elbájosítani.

Negyvenöt évvel Kazinczy halála után, Toldy Ferenc szöveggyűjteményében, *A magyar költészet kézikönyvében*, a *Tövisek és Virágok* darabjai közül az alábbiak kapnak helyet: *A vak, Az igazságkereső, Írói érdem, Arbuscula, A két természet, Az iskola*

¹⁰⁶ Hasonló változásokra mutat rá Doncsicz Etelka Kazinczynek egyik Révaihoz írt levele kapcsán. A Verseghyt kritikusan érintő magánlevél Kazinczy tudta nélkül került publikálásra. Az idő előrehaladtával Kazinczy interpretációja az esetet illetően folyamatos módosuláson megy keresztül. Doncsicz egészen a húszas évek végéig követi nyomon a szövegmodosulásokat. Ld. DONCSICZ ETELKA, „...de patvar horjon el benmeteket! A’ Kazintzi levele belé tsuzott” *Egy engedély nélkül közzétett magánlevél visszhangja*, Sic Itur ad Astra, 2009 (61), 119–138.

¹⁰⁷ Kazinczy – Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1819. jún. 6. = *Kazlev*, XVI, 401 (3746).

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ Kazinczy a szövegben említi egy 1822-ben megjelent írást, innen a következőzetés.

¹¹⁰ Kazinczy – Zádor Györgynek, Ujhely, 1825. dec. 16. = *Kazlev*, XIX, 486 (4562). A címváltozat: *Forgácsok*.

¹¹¹ A kiadás a Toldy által szerkesztett életműsorozatba illeszkedik.

¹¹² MTAKK, K 608, 81b folió. Kazinczy 1808. szeptember 7-én indult Bécsbe, s feljegyzései között az október 15-ös dátum mellett szerepel Nyergesújfalu neve, de ezen kívül semmi más. Ld. MTAKK, K 760, 29a folió. Köszönöm Orbán Lászlónak, hogy erre a naplójegyzetre felhívta a figyelmem. A vers keletkezési dátumát támasztja alá egy piszkozatban található kéziratos példánynak datálása: „Nyergesújfalu, Octob. 14d. 1808.” Ld. MTAKK, M. Ir. RUI 2r. 2. I., 10a folió.

¹¹³ Toldy Ferenc – Kazinczynek, Pest, 1827. okt. 1. = *Kazlev*, XX, 365 (4841). Mással: „Engedd meg Tek. Úr, hogy kimondjam, hogy ítéletem szerint jó volna a Tövisek és Virágokban mentől kevesebbet változtatni. Az utókor historiai okokból is úgy fogja látni szeretni, a mint azok először jöttek ki, mert nálunk nevezetes historiai tünemény voltak.” Toldy Ferenc – Kazinczynek, Pest, 1827. dec. 29. = *Kazlev*, XX, 443 (4884).

törvényei, A békák, A distichon feltalálása, Ráday, Báróczy, Sylvester, Kis és Berzsényi, Epigrammai morál, Az én sugallóm.¹¹⁴ Nem egyszerűen azt mondhatjuk tehát, hogy a provokatív darabok hiányoznak, hanem azt, hogy Kazinczy közeli utókorra tudatosan azokat a darabokat emelte az egész kötetet jellemző költemény rangjára, amelyek az akkori irodalmi kánon tételeinek alátámasztására kiválóan megfeleltek. Az epigrammák itt a nyelvújítást tárgyazó „harcokban” különböző fórumokon megnyilvánuló Kazinczy tételeinek elméleti összefoglalásai, s nyomuk sincs a közvetlen hatást kiváltó, botrányt keltő daraboknak.¹¹⁵ A következtetést a megfelelő irányba fordítva tehát: az irodalomtörténet tételei Kazinczy közeli utókorában gyökereznek – s ha figyelembe vesszük, hogy Toldy Ferenc válogatása a húszas évek végének Kazinczyval folytatott eszmecsereiben gyökerezik, azt is mondhatjuk, Kazinczy még életében láthatta saját művének kánonbeli helyét.

I. 5. A csata metaforája a nyelvújítás narratívájában

Korábban említettük, hogy ahogyan a *Tövisek és Virágok* esetében úgy az *Orthologus és Neologus*nál is az író tudatos fellépését szokta hangsúlyozni az irodalomtörténet. Tolnai Vilmos azt írja: „Kazinczynek egyetlen tanulmánya sem készült annyi gonddal és figyelemmel. Szinte minden mondatát megbeszélte előbb híveivel, úgy hogy a levelezésben az egésznek fejlődése szemmel kísérhető.”¹¹⁶ Mindig nehéz megállapítani egy-egy mű keletkezési idejét, de különösen igaz ez az *Orthologus és Neologus*ra. Ha a „szinte minden” nyilvánvaló túlzásától eltérünk is, tudjuk, hogy Tolnai pontosan nem nevezi meg, hogy mely levelekre gondol, amelyekben a fejlődést szemmel kísérhetnénk. De még ha az összes korszakbéli levelet végigolvassuk is, nehezen tudnánk érvelni állítása mellett. Ugyanis az értekezés egy „nyelvújítási” szempontból igen aktív időszakban született, amelyben – naplófeljegyzések híján, a bőséges levélforrások ellenére – még azt is nehéz megállapítani néha, hogy Kazinczy milyen munkán dolgozik.

Persze nem állunk lehetetlen feladat előtt, mert tudjuk, hogy a szöveg egy bizonyos Füredi Vida álnévű személy tanulmányára¹¹⁷ reagálva készült. Ez az írás az akkor második évadját megelőző Tudományos Gyűjtemény VI. kötetében jelent meg, logikus volna tehát azt feltételezni, hogy valamikor 1818 júniusa után kezd el Kazinczy dolgozni a válaszon. A keletkezéstörténet megrajzolásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy egy szöveg létrejötte – ahogyan korábban a *Tövisek és Virágok* epigrammái esetében is látható volt – nem feltétlenül akkorra datálódik, amikor a címét megkapja, továbbá egy folyamatosan dolgozó, írásban aktív személy felhasználhat korábbi szövegeket is egy tanulmány megalkotása során. Jól érzékelhető ez a problematika Kazinczy egy másik, egy bizonyos N.-nek szóló válaszszovege esetében.

A Tudományos Gyűjtemény 1818-as évadában Füredi Vida írásán kívül, csak épp korábban, az áprilisi kötetben megjelenik egy névtelen kritika Kazinczy kilenckötetes

¹¹⁴ TOLDY Ferenc, *A magyar költészet kézikönyve*, III, *A mohácsi vésztől a jelenkorig, vagyis az utóbbi negyedfél század kitünőbb költői életrajzokban és jellemző mutatóványokban*, Franklin-Társulat, Bp., 1876, 121–129.

¹¹⁵ Toldy kiadja szöveggyűjteményében a *Tövisek és Virágok* új, még addig kötetként nem publikált darabjait is. A címadás – ahogyan Kazinczyval még életében megegyeztek – a régi kötetre utal, ezzel is megerősítve az előbbinek kanonikus pozícióját: *Az Új Tövisek és Virágok*. A válogatásba került versek: *A Nyelvrontók, A tusázó, Pór góg, Nehéz és könnyű, A mi nyelvünk*.

¹¹⁶ TOLNAI, *A nyelvújítás*, 134.

¹¹⁷ FÜREDI Vida, *A 'Recenziókról*, TGy, 1818/VI, 3–32. (A továbbiakban: FÜREDI, *A' Recenziókról*.)

fordítássorozatáról.¹¹⁸ Kazinczy az áprilisi névtelennek (N.) nagyon hamar megírja a feleletét: májusban már egy részletet másol le Döbrentei Gábornak a beküldött írásból,¹¹⁹ de közben arról is tudósít, hogy máris változtatott a szövegen. Készül arra, hogy ha a Gyűjtemény nem veszi fel a válaszát akár maga is kiadhatja azt. Kis Jánosnak június elsején leírja az egész szöveget.¹²⁰ 1818. június 8-án viszont már azt írja a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőjébe, hogy a beküldött antikritikáját ne adják ki a júniusi kötetben, mert újra akarja dolgozni.¹²¹ A szerkesztőségi iratokból megtudjuk, hogy az iktatás szerint 282. sorszámot kapott antikritika a június 2-án került felvételre, vagyis akkortájt kerülhetett napirendre.¹²² Ebből következik, hogy a tanulmány – Kazinczy első kérésével ellentétben – amúgy sem jött volna ki a júniusi kötetben. De ez mindegy is: a szöveg majdnem egy évvel később jelenik meg.¹²³ Vagyis egyszerre legalább két szövegen dolgozik Kazinczy, tehát akár az is lehetséges, hogy az *Orthologus és Neologus* szövegtestében is találhatóak olyan elemek, amelyek akár Füredi Vida írásának megjelenése előtt papíron álltak már. Ezek felderítése viszont csak a hagyaték alapos feldolgozásával és az adatoknak a kritikai kiadásba való illesztésével lehetséges, de még így sem biztos, hogy eredményre vezet a keletkezést illetően.

Annyiban igazza van Tolnainak és másoknak, hogy ebben az esetben valóban tudatos fellépésről van szó, de nem úgy, ahogyan az gondolni való fejezetünk bevezetése alapján. Ha a szakirodalom interpretációjáról lehámozzuk a kultikus beszédmód jellegzetességeit, és elvonatkoztatunk az olyasfajta kijelentésektől, minthogy Kazinczy magabiztos vezérként, mintha az események fölött tökéletes kontrollja lenne: „elérkezettnek látta az időt, hogy a vitát lezárja” – ismét Tolnai eszme-futtatásából idézve¹²⁴ –, akkor is egyet kell értenünk annyiban, hogy egy bizonyos szempontból zárás hozott a tízes évek vége. Éppen úgy, ahogyan a tízes évek első felében valóban parázssá váltak a viták. De ahogyan a *Tövisek és Virágok* születésekor nem tudhatta Kazinczy, hogy vitát fog eredményezni (ha egyáltalán ez volt az, amely vitát eredményezett, és nem egy komplex eseménysor és szövegkomplexum, az évtized szövegtermése, valamint bonyolult politikai és kulturális történéshálójának eredményeként alakult úgy a tízes évek, hogy ma a „nyelvújítás” leghevesebb korszakának nevezzük), éppúgy a húszas évek felé haladva sem tudhatta, hogy az *Orthologus és Neologus* megjelenése után az irodalmi viták más irányt vesznek majd. A fellépés tudatosságára visszatérünk később, most előbb vizsgáljuk meg a szövegkorpusz retorikai jellegzetességeit.

Az a hangnem, amely a *Tövisek és Virágok* interpretálása közben fogan, a tudósk vitára serkentése és recenzióírásra való buzdítása az évtized végén már elsőprő Kazinczy szóhasználatában, mind a publikálásra írt művek, mind a levelek esetében. Különösen fontos a vita kognitív metaforájának: a csata, a küzdőtér, a háború retorikájának hangsúlyossá válása, s a nyelvújítási nézetek konzekvens megnevezése által a különböző elméleti irányzatok egymástól való elválasztása. Csetri Lajos könyve¹²⁵ óta ennek a

¹¹⁸ N., *Kazinczy Ferenc' Munkái. Szép Literatura*, Pesten, Trattner János Tamásnál, 1814–1816. TGy, 1818/IV, 96–115. (A továbbiakban: N., *Kazinczy Ferenc' Munkái*.)

¹¹⁹ Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1818. máj. 21. = *Kazlev*, XVI, 39–41 (3599).

¹²⁰ Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1818. jún. 1. = *Kazlev*, XVI, 56–62 (3606). Ez a szöveg különbözik a megjelenőtől, bár ugyanaz a máj. 27. dátum áll alattuk.

¹²¹ Kazinczy – Fejér Györgynek, Széphalom, 1818. jún. 8. = *Kazlev*, XXIII, 264 (5825).

¹²² OSZK Kt, Fol. Hung. 3., 11b. A feljegyzések 1819. márc. 8-án félbeszakadnak, ezért sajnos későbbi információkat innen nem tudunk szerezni. (Szemere Pál egyik Kazinczyhoz írt levele alapján (3626. számú) lehet kikövetkeztetni, hogy a Fol. Hung. 3. nem a közgyűlések jegyzőkönyveihez kapcsolódik, hanem valamilyen egyéb nyilvántartás, vagy esetleg átadás-átvételi lista.)

¹²³ KAZINCZY Ferenc, *Kazinczy' Antikritikája. Tud. Gy. IV. Köt. 95-115 lap*, TGy, 1819/IV, 120–126. (A továbbiakban: KAZINCZY, *Kazinczy' Antikritikája*.)

¹²⁴ TOLNAI, *A nyelvújítás*, 134.

¹²⁵ CSETRI, *Egység vagy különbözőség*.

retorikának a bevezetését Kazinczy leleményének szokás tartani. Már a neológia, nyelvújítás¹²⁶ elnevezés sem értéksemleges: az újítás szó implicite tartalmazza a jobbítás fogalmát, s ez indukálja egyrészt azt, hogy (1) van, aki újít, van, aki nem. Ez eddig teljesen természetes, hiszen minden elnevezés szeparáció is egyben (az *asztal* szó is elkülöníti egymástól azokat az entitásokat, amelyek asztalok és azokat, amelyek nem). (2) De a *nyelvújítás* szó értékhordező jellegeből az következik, hogy az újítással ellentétes tevékenységet folytatók rosszabbítanak, rontanak. Ez persze nem törvényszerű, ahogyan a pólusok is megfordulnak a tízes évek retorikájában, amikor egy pillanatban Kazinczy a nyelvújítókat, az önelnevezés értékpólusát megváltoztatva *nyelvrontóknak* kezdi nevezni, s innentől az akarva rontás hasznosságát emeli ki, a 16. századi észak-italiai építésze, Andrea Palladiora hivatkozva. Mégis a köztudatban éveken keresztül a jobbítás implicit jelentését hordozza magában az újítás. S mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy Kazinczy 1819-ben, a *Tövisek és Virágok* egyik újabb darabjában épp ezt a jelentéstartamot vonja ki és ezzel átrendezi az írói csoportosulásokat.¹²⁷ Ez a lépés azonban csak a tízes évek végére tehető. Előtte a „nyelvújítás” szót használók, vagy a témában érintettek hosszú ideig azonnali érzelmi elhatárolódásra vannak kényszerítve. S ha az elnevezésekhez hozzáteszik még a csata fogalmát is, mindjárt tudni lehet, kinek kell szurkolni. Ha ezt a dolgot valóban Kazinczy találta ki, mindemellett képes is volt arra, hogy egy nemzet nyelvi normájában a szó- és egyben fogalomhasználatot egységessé tegye, akkor ezt a teljesítményt mindenképpen zseniálisnak kell tartanunk, káros vagy hasznos következményeitől eltekintve. Mindez azonban eléggé kétséges, különösen a nyelvhasználatot tekintve.

Annak megállapítása, hogy egy nemzet írott szövegeiben, a kiadottakban és kéziratokban, folyóiratokban és magánlevelekben stb., ki használta először az ortológus szót, vagy a nyelvújítás kifejezést, rendkívül nehéz, ha nem éppen lehetetlen. Jelenlegi ismereteink szerint Kazinczy már 1803-ban leírta azt, hogy neológus.¹²⁸ Ugyanakkor igaz az is, hogy (jelenlegi ismereteink szerint) az ortológus szót először a *Mondolat* megjelenése után, 1815-ben írja le, a vélt támadásra reagálva.¹²⁹ Érthető, hogy mivel az ortológus kifejezés antifogalomként, a neológia ellenében született, az ellentábor megnevezésére Kazinczy (vagy bárki más) negatív kifejezést választ: a vallási értelemben vett *ortodox* megnevezés analógiájára. Ez utóbbi egyébként Kazinczynál gyakran áll egymás mellett a „nyakas kálvinista” szintagmával és egyéb degradáló, főképpen református vallásúakra vonatkozó leírásokkal.¹³⁰ Nyilvánosan a neológus kifejezést először a *Tövisek és Virágokban* használja: *A Neo-és Palaeologusz* című epigramma esetében. A vers végjegyzetbeli magyarázata: „*Neósz*, új; *Palaeósz*, régi; *Lógosz*, beszéd, beszéllő”,¹³¹ vagyis megvan már mindkét fogalom a *Tövisek és Virágok* keletkezése idején; 1810

¹²⁶ Ez a szó egyébként a levelezésben egy Kis János levélben fordul elő először: Kis János – Kazinczynak, Sopron, 1814. okt. 7., *Kazlev*, XII, 241, (2794). A 19. század végén újra tematizálódó nyelvújítás-kérdés kapcsán az új ortológus Joannovics Györgytől számos definícióját kapjuk a neológia kifejezésnek. I.d. JOANNOVICS György, *A végtelen kérdés*, Magyar Nyelvőr, 1891. febr. 15., 49–56. A szónak a reformteológiában gyökerező vallási jelentése is van: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, VI, szerk. Joachim RITTEL – Kalfried GRÜNDEK, Schwabe & Co., Basel – Stuttgart, 1981, 719 (2. és 3. jelentés).

¹²⁷ Az értékpólusok elbizonytalantására példa a *Neologismus* című epigramma. „*Az új miért jobb mint a régi? – / S a régi mért jobb mint az új? / A rossz, bár régi, rossz marad: / Az új, ha új is, jó, ha jó. Világos, és csudálkozol.*”

¹²⁸ Kazinczy – Kis Jánosnak, Ér-semylén, 1803. ápr. 6. = *Kazlev*, III, 49 (588).

¹²⁹ Kazinczy – Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1815. febr. 4., *Kazlev*, XII, 368 (2849).

¹³⁰ Kazinczy kálvinizmusról és egyéb vallási felekezetekről való vélekedését ld.: CZIFRA Mariann, *Kazinczy ideális vallása (a valláskritikai szövegek háttérére az 1810-es években)* = *Et in Arcadia ego. A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk., DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005, 224–240.

¹³¹ KAZINCZY Ferenc, *Összes költeményei*, 324.

januárjában biztosan, amikor a verset először említi egyik levelében.¹³² Mindkét kifejezést (neologus, paleologus) átveszi a *Mondolat* is:

„[...] nyilam, mely eggyre sért barátot és patvarkodót, ölt akkor – míg végre (de, ki győzné az öklelő Hajdú’ vivását lefesteni?) kívánságnak legfőbb tetőjét értem; a Chimaerát győztes talpam’ alá szegtem, a’ szavas Idióta potrohos hasát hatalmas jobbom gyászpadra nyújtván. Tüzem lohadt: – én ástam néki a’ véglakást meg; ’s a’ szörnyet odalokém, hogy a’ vén Kántorral, könyvpenészü Tántzossal, Lukaival, ’s az avatlanok’ egész gyarmatjával Lucifernél örökre szurkot faljon. Ellemben a’ Purismuszt, mely a’ durva mellyet, és a’ meredet fület ne fussa, minden Para – **Neo – Paleo** – Mikro – Píkró – Makró – Makarológó **szokkal**, Zugdi ’s Fűrmenter Uramékkal eggyütt helyekbe felidéztem, ’s magam is mellyemnek szent érzései között – egy új Isten levék...!”¹³³ [Mivel a szavak nem könnyen találhatóak meg, félkövérrrel kiemeltük – Cz. M.]

A szöveg a *Tövisek és Virágok* „támadásait” dramatizálja, erre utal az epigrammák szereplőinek szövegbe illesztése (Lukai, a szavas idióta, az avatlan stb.). Vagyis a rettenetes küzdelmet ábrázoló textus Kazinczyhoz köti a bekezdés végének kifejezéseit. Könnyen meglehet, hogy vannak olyan írások, amelyekben hamarabb előfordul a két kifejezés, csak épp ilyenekről még nem tudunk, vagy soha már nem fogunk tudni. Persze csupán a megnevezések következetes használatáért diktátorként bemutatni Kazinczyt épp annyira túlzás, mint azt gondolni, hogy egyetlen verseskötettel lehetséges volt a „nyelvújítási harc” *kirobbantása*.

A csatametafora használatával Kazinczy régi hagyományhoz nyúl vissza.

Megjegyzendő, hogy a tízes évek végén, húszas évek elején (is) már túlzásnak számít az a harci retorika, amelyből a *Mondolat* tréfát üzött. Jól mutatja ezt Beregszászi Nagy Pál írása, amely egyébként Kazinczynak egy recenziójára válaszul született.¹³⁴

„[...] nekem hadat izent egy szentelt Vitéz, Tek. Kazinczy Ferencz Úr, az a’ K. F. Úr pedig a’ kinek fáradhatatlan szorgalmatossága Nyelvünk tísinosgatására ’s Literaturánk előmozdítására nézve ország-szerte esmeretes; és az első tsaták ugyan azon esztendőben a’ Rákos mezeje mellett meg is estek köztünk.¹³⁵ Mivel pedig ezen Háború tulajdonképpen Nemzeti Nyelvünknek a’ Háborúja, és én tsak Bajnok vagyok a’ mitsodás vagyok: azért én köteleességemnek tartom számot adni a’ Tudós Magyar Közönségnek arról hogy mint viseltem magamat az említett Tsatákban [...]”¹³⁶

Eztán Beregszászi a közöttük zajló vitát, Kazinczy *támadásait* több *csatára* megoszló hadviselésként mutatja be, szövegről szövegre haladva. Hogy a harci retorika fordulatai meglevenedjenek, és a hatáskeltésben való fontosságuk látsszon, érdemes hosszabban idézni a dolgotból. A közöttük lejátszódó záró csata az alábbiak szerint elevenedik meg.

¹³² Kazinczy – Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1810. jan. 25. = *Kazlev*, VII, 240 (1653).

¹³³ *Mondolat – két hasonmással* (Dicsalomb, 1813), kiad. BALASSA József, Franklin-Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Bp., 1898 (Régi Magyar Könyvtár 10), 41.

¹³⁴ KAZINCZY Ferenc, *Dissertatio Philologia de Vocabulorum derivatione ac formatione in Lingua Magyarice. Scripsit Beregszászi Nagy Pál és Sipos József: Ó és Ujj Magyar, vagy: rövid értekezés miképen kelljen az Ó-magyarsággal az Ujjat egyesíteni*, TGy, 1817/XII, 87–105. (A továbbiakban: KAZINCZY, *Dissertatio Philologia de Vocabulorum*.)

¹³⁵ Amikor a Rákos mező történelmi jelentőségű országgyűlési és hadi helyszínéhez közel lokalizálja az első ütközetet, az 1815. ápr. 18-án Fejér Györgynél, Pesten tartott barátinak induló összegyövetelre utal, ahol szóváltásba keveredtek Kazinczyval.

¹³⁶ BEREGSZÁSI Nagy Pál, *A’ Tudományos Gyűjteményből kihagyott két darab értekezés. I.) Penna-háború, nemzeti nyelvünk’ dolgában, II.) A’ pataki collégiumról tett tudósítás’ megvilágítása. A’ Tudós Közönség’ itéletére bótáztatik*, [kiadó nélkül], Nem-Pesten [Sárospatakon], [1820], 7–8. (A továbbiakban: BEREGSZÁSI, *Penna-háború*.)

„Ezen megtámadtatásom, 's tsatázás után fegyver-nyugvás lőn. Én az akkori állásomat Rákos mezejénél meg nem tarthatván, a' Dunától vissza vontam magamat Nap-kelet felé egészen a' Bereg Vármegyei Erdőségbé, és Beregszásztól nem messze egy szép Szőlő-hegy alatt, a' Basa víze partján kies helyenn megállapodván, vártam napról napra, tsendesen, minden ingerkedés nélkül, mint magát e' Háborúban tsak defensíve viselő Fél, a' megígért utolsó megtámadtatást; a' mely végre osztán a' mult őszön tsakugyan meg is történék; és pedig úgy, a' mint az a' Tudományos Gyűjtemény XII-dik Kötetjében (lap 87–103.)¹³⁷ hitelesen leírva 's kihirdetve vagyon. – Már e' Megtámadást igen hevesen kezdte, tüzesen folytatta, 's hajította végre a' Vitéz Bajnokom¹³⁸ (Antagonisztám);¹³⁹ sokkal hevesebben és tüzesebben mint az elsőbbséket. Egy szóval eleitől fogva mind végig úgy viselte magát, mint illik egy Vitézhez magát viselni az elválasztó ütközetben. És hogy a' győzelem annál nagyobb legyen, egyszerre kettőnket, engem és Sipost, támadott meg e' nagy Bajnok; és mind kettőnket jól meg is vere, úgy, hogy ez nem Tsata, hanem igaz 's valódi üt-közet vala. De nekem több jutott még is mint Siposnak; és én nagyobb ütlekeket kaptam mint ő. Mert p. o. engem mindjárt az Ütközet elein Sipostól elvágván, ama Hadi Pricipium szerint „divide et vinces”, és két veszedelmes Korlát közé szorítván (lap 92. sor 21–24.), olyat vonított hármat a' fejem lágyjára (ezer szerentsém hogy már régen bé nőtt), hogy akármely Tök-filkónak is oda illenék a' fejére; oda biz' a'. De tsak hármat, pedig már egy úttal többet is voníthatott volna, 's talán azért hogy trinum perfectum. És minekutánna ezt megtette, úgy bánhatott én velem a' Vitéz Bajnok a' hogy akarta 's tetszett: de valósággal úgy is bánt, a' mint az Ütközetnek említett leírásából világos. Mellyet olvasván a' Felekezetén lévő, méltán kiálthatták, megkettőztetve is: Victoria! Victoria! Sőt győzedelmi fényes Innepet is tarthattak; mivel azon Relátióból nem tsak azt láthatták hogy én tetemesen meg vagyok verve, hanem gyaníthatták még azt is, hogy elegendem az Ütközetben. Az igaz magam is megvallom hogy én ezen kemény 's tüzes Ütközetben 's Verekedésben sok szúrást, vágást, döfést, ütést, puffot, paffot, poffot, egy szóval, sok ütlekeket, sebeket is kaptam, de elesni el nem estem; sőt a' vett sebek nem is halálosok, úgy érzem. Mellyről hogy málosok is, nevezetesen a' Felekezetemen lévő meggyőződjenek, majd mindjárt rendre fel fogom azokat fedezgetni, és előttök 's szemek láttára, az Etymologia Patikájából vett gyógyító írral 's flastrommal, mert az ilyen sebekre abban a' Patikában legjobb, leghathatósabb orvosság találatik, bé is kötözgetem. Meg fogom mutatni azt is, hogy néha a' Vitéz Bajnok mikor engem kergetett, megbotolván úgy orrára bukott hogy szinte fejét is betörte. Vagy hogy író nyelven szóljak, a' Dissertatio Recenzióját a' nagyjából elő-adván, a' mi benne igaz, helybe hagyni, a' mi pedig nem igaz, vagy hamis, megtzáfolni fogom.”¹⁴⁰

¹³⁷ Ez itt Kazinczynak már említett Beregszászi és Sípós műveit tárgyaló recenziójára utalás: KAZINCZY, *Dissertatio Philologia de Vocabulorum*.

¹³⁸ Az elnevezés nem ironikusan is alkalmazva volt Kazinczyra ekkortájt. A Tudományos Gyűjteményben megjelent P. Sz. A. szignójú írás – amelyet Tolnai Lajos Szentmiklóssy Alajosnak tulajdonít – például így fogalmaz: „Mi csak azon új szók közül kívánunk itt némelyeket vizsgálat alá venni, mellyeket nyelvünk' ama koszorús Bajnoka szerzett, ki magát örökké, 's egészen a' Gráziák' sűgallatitól szokta felfüggeszteni.” A bajnok szó korabeli jelentését, ti. a hadi retorikában való alkalmazását jellemzi, hogy a szöveg az alábbi módon kezdődik: „A' nyelvbéli újítások eránt támadott harc, mely a' Publicum' egy részét neveltségre, a' másikat pedig méltó bosszonkodásra kizette, még mindég foly, noha nem olly dühbel többé, mint az első elkéseredés' hevében. Más mivel Nemzetek' példájiból tudhatjuk, hogy a' pálmát bizonyosan a' Neologok nyerendik-el [...]” Ld. P. Sz. A., *Észrevételek némely új szók felől*, TGY 1818/III, 78–82, itt: 78. (A továbbiakban: P. Sz. A., *Észrevételek*.) A személyazonosságról ld. TOLNAI, *A nyelvújítás*, 130.

¹³⁹ Kazinczy használja ezt a kifejezést a vitázó felekre, egy Beregszászhoz írt 1815-ös levelében. Ld. Kazinczy – Beregszászi Nagy Pálhoz, Széphalom, 1815. júl. 15., *Kazlev*, XIII, 40 (2945). A levelet Beregszászi a kötetben közli.

¹⁴⁰ BEREGSZÁSI, *Penna-háború*, 21–23.

Az idézet sokkal hosszabbra, oldalakra volna nyújtható, tekintve, hogy a többi csata is megelevenedik az olvasó előtt, ám talán ennyi is elég a stílus és az értékítélet érzékeltetéséhez. A kettejük között zajló vitázást, ahogyan az a címben is olvasható, egy háború mintájára jeleníti meg, mégpedig olyanéra, amelyben ő csupán védekezik. És hogy az olvasó, ha ennyiből még nem tudná, biztosra vegye, hogy a retorikai fordulatok nem sajátjai, vagyis ironizál, és nyilvánvalóvá tegye állásfoglalását felőlük, a *Békaegér harcra* utal, s ennek párhuzamként tárgyalja a közte és Kazinczy között zajló vitát: „Ha a békáknak, 's egereknak az ő hartok megérdemlette a' leírást (Homérban) hát ez hogy ne érdemlené azt meg?”¹⁴¹ Az Íliász paródiára utalással Beregszászi nemcsak kisszerűnek ábrázolja a közöttük régtől folyó vitát, hanem a militáns retorika csúsztatását is kiemeli.

Természetes, hogy már a tízes években sem mindenki gondolja Kazinczyt a vita kirobbantójának, még akkor sem, ha a Kazinczy levelezésben könnyen találhatunk az ellenkezőjére is példát. Horváth Endre így fogalmaz az évtized közepén: „Te Uram! az eddig titkon munkáló gyűlölségnek hartzzá lobbanását kerested, mondog. Te magad legjobban tudod, mennyiben mondottál igazat. De, hogy mind a' titkon munkáló gyűlölködésnek, mind a' ki-törő hartznak szövénekét élesztetted, és most is éleszted, az való [...]”.¹⁴² Az első mondatban úgy tűnik, Horváth Endre nem hiszi, de nem firtatja, hogy Kazinczy robbantotta volna ki a szembenállást. A levél további részeiből viszont az derül ki, hogy ez a kérdés nem is izgatja. Inkább az ellenkezés haszontalansága mellett érvel, s itt újabb bizonyítékát latjuk annak, hogy a Kazinczyval ellenkező állásponton lévőek is, mint a *harcot* fenntartó személyként tekintenek Kazinczyra:

„Illó volt, hogy a' sötétség valaha választassék-el a' világosságtól, 's íróinknak 's Olvasóinknak Közönsége, mely eddig magányosan tévesztő derengésben ögyelgett, az egyik, vagy másik zászló mellé térjen!» Ezt Uram, Te irod. Én pedig azt vélem, hogy sem az el nem oszlatja a' sötétséget, ha az eddig magányosan tévelygők két felé szakadnak; sem e' mostani idő az, mely a' sötétséget a' világosságtól elválasztaná.”¹⁴³

Sajnos a másik fél, a dunántúli literátorok személyes iratait, levelezésüket a meglévő szövegkiadásoknak köszönhetően csak töredékesen ismerjük. De ahogyan Horváth Endre kételkedik az elhatárolódás hasznosságában, úgy a Kazinczy táboraiból valók is hasonlóképp vélekednek. A Kazinczyval való polemizálásnak épp hangot adni kezdő Kölcsy már 1817-ben így ír a nyelvújításról a nevezetes lasztóci levelek egyikében:

„Most minden Ember másképen ir mint ezelőtt írtak, az igen természetes. Új Ideák, új philologiai vizsgálatok, 's új következesek. A' nyelv maga meghatározta a' maga pályáját, 's maga meghatározza egykor ezen pályának végczélját 's korlátjait is, 's valamint zúgolódás nélkül lett a' *halálnek*-ből *halálnak* úgy lettek volna a' mostan kezdődő változások is minden lárna nélkül szokottakká, vagy ismét elfelejtettek volna, minden lárna nélkül, örökre. A' változásokat, melyek magokban jöttek 's előmentek volna, nagyon kiismertetni, siettetni, 's végre oltalmazni, 's nekiek nevet adni, ez a' mi a' dolgot elrontotta. [...] 'S mind ezen, 's több bohóságok csak azért, mert ezek a' szerencsétlen nevek *jotista*, *ypsilonista*, *Neolog*, *Neologismus* ('s Isten tudja még mi?) feltaláltattak, 's oltalmaztattak.”¹⁴⁴

Utólag is megítélhető, hogy az elválasztó, militáns attitűd áthatja Kazinczy leveleit és publikációit a tízes évek második felében. Valóban igaz, hogy a kortársak is konstatálják ezt a szituációt. De csak emiatt mégsem biztos, hogy szükséges nekünk is ezt a retorikát használnunk, még ha olyannyira magával ragadóak is a csata-metafora elemei, és ha

¹⁴¹ BEREKSZÁSI, *Penna-háború*, 8.

¹⁴² Horváth András – Kazinczynak, Tét, 1816. ápr. 24. = *Kazlev*, XIV, 153 (3196).

¹⁴³ *Úo.*

¹⁴⁴ Kölcsy Ferenc – Kazinczy, Lasztóc, 1817. jún. 11. = *Kazlev*, XV, 232–233 (3452).

mégoly egyszerűvé is teszi a feladatot egy ilyesféle metaforikus sorvezető használata az események rendszerezése során.¹⁴⁵ A csata metafora olyannyira hozzátapadt Kazinczyhoz, s általa a tízes évek vitairódmához, hogy szinte részévé vált a Kazinczyról, s egyben a korszakról való beszédnek.

A pennacsata fogalomkészlete persze nem Kazinczy találmánya. A szót még Bessenyei György fordította németből.¹⁴⁶ A *Holmi* XXXIX. részével¹⁴⁷ olyan nagyhatású sorokat alkotott, amelyekre évekkel később is hivatkoztak a vitára kelt literátorok. Elég legyen itt Verseghy Ferenc *Tiszta Magyarorságra és Révai Miklós irására, a Versegi Ferentznek megsalatkozott illetlen motskolódási a' Tiszta Magyarorságra*¹⁴⁸ című vitairatára utalni. Verseghy „vértelen harcznak”,¹⁴⁹ titulazza a kirobant vitát. Interpretációjában ez a csataszituáció még kínos körülményként kerül leírásra, amelyben ő kénytelen magát védelmezni:

„Tudom én, mely neveltségessé teszi magát az ember a' bölc Publicum előtt az efféle tudós viadal által, és ha ki nem kellene illy bajnok' képében kelnem, sokért nem adnám. [...] De mivel az ellenség olyankor támadta meg in Antiquit. Litter. hung. legfőbb és legkedvesebb birtokimot, nem csak Proludiumot tudnikill és ezzel együtt fejemet, hanem még szívemet és erkölcsömöt is, mikor ezeket általam védelmezhetetleneknek vélte; megbocsátanak, reménylem, az Olvasó Urak, ha tudós pánczéban és sisakban a' viadalpiaczon látnak.”¹⁵⁰

Hasonlóképp vélekedik a vitahelyzetről a Fényfalvi Kardos Adorján beszédes név mögött rejtőző Révai Miklós. Verseghy vitakedvét Bessenyei Holmijában eredezteti, s a fejezetet teljes terjedelmében idézi:

„Ah! bársak el érhetném azon vigasztalómat: hogy tiz, vagy húsz, meg sértetet Magyar Iró ellenem támadna! Mihent az Irók nyomtatásba egy egész nemzet előt el kezdenek egymással vetélkedni, azonnal meg indul a' szép elmélkedés. Ezt keresném én, azért garázdálkodom néhol írásomba. Tudom hogy a' ki tázfolni akarna, igyekezne hozzám szob magyarorsággal beszélteni, mint én szoktam. Harmadik jönne, ki mind kettőnköt felül kívánna haladni. A' nemzet mulatná véltünk magát, 's nevetne mikor

¹⁴⁵ Hasonlóan ítéljük az Árkádia pör kapcsán Onder Csaba által érzékelt, és sikeresen kibontott fogalomhasználatot. A tanulmány az Árkádia pör történéseit a korabeli polgárgói perek elemeinek kimutatásával vizsgálja. Onder kiválóan érzékelteti a vita esetében a *per* fogalmi működését, amely a vitászövegek szóhasználatát uralja miután rámutat, hogy a „műfaji megnevezés, azaz a *pör* vagy *per* [...] mintha túlnótlóan egyértelmű, vagy éppen magától értetődő, és inkább metaforikus megnevezésévé vált volna ennek a »vítának.«” ONDER Csaba, „...ő lesz Dictátor közöttünk?” – *A Nekrológ-ügy Kazinczy hatalmi stratégiájában* = Uő., *Illetlen megjegyzések*, Ráció – Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Bp., 2009, 152.

¹⁴⁶ Legáltalában a Batsányi kritikai kiadásban a *Pennatsata* című írásának jegyzeteinél ez olvasható („Federstreit—Federation”): BATSÁNYI János, *Összes művei III, Prózái művek – második kötet*, s. a. r., KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor Akadémiai, Bp., 1961, 638. (A továbbiakban: BATSÁNYI, *Összes művei, III.*)

¹⁴⁷ Kritikai kiadása: BESSENYEI György, *Holmi, Béts, 1779* = U. Ö., *Bessenyei György összes művei – A Holmi*, s. a. r. BÍRÓ Ferenc, Akadémiai, Bp., 1983, 352. (A továbbiakban: BESSENYEI György, *Összes művei – A Holmi.*)

¹⁴⁸ FÉNYFALVI KARDOS Adorján [RÉVAI Miklós], *Versegi Ferentznek megsalatkozott illetlen motskolódási a' Tiszta Magyarorságra, melyeket valóságok szerint nyilván megmutat, és méltán megdorgál Révai Miklósnak buzgó hív tanítványa, 's igaz tisztelője, Fényfalvi Kardos Adorján*, Pest, Trattner Mátyas, 1806. [A továbbiakban: FÉNYFALVI KARDOS, *Versegi Ferentznek megsalatkozott illetlen motskolódási.*]

¹⁴⁹ „[...] szükségesnek itelem, hogy feleleteimet az említett okokra itt még egyszer felette röviden előadgyam, amaz Olvasóimot pedig, a' kik e' vértelen harcokkal magokat mulatni szeretik, ama' helyekre igazítsam, a' hol szintzen feleleteimet bővebben elő terjesztem.” Ld. VERSEGHY Ferenc, *A' tiszta magyarság, avvagy a' csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések. Követi ezeket a' cadentia'k' lajstroma melynek hasznát a' filologusok és a' poéták egyaránt vehetik*, Eggenberger József, Pest, 1805, 164. (A továbbiakban: VERSEGHY, *A' tiszta magyarság.*)

¹⁵⁰ *I. m.*, 164–165.

mi egy másnak előtte bosszúságokat mondanánk, de a tudomány, magyarság azonban épülne. Ah! atyámfiai, író barátim, támadjatok réám pennával, magyar könyvekkel! – mondjátok: nints eszem, itéllyetek *Szentzre*, mind örömmel elfogadom, tsak záfollyatok töb elmével, magyarsággal mint én írtam.”¹⁵¹

A 18. század végén születő metaforika s a minden valószínűség szerint belőle eredő retorikai elemek még a húszas éveken keresztül is hatnak a human diszciplína minden alakulóban lévő területén. Batsányi János *A Pennatsata*¹⁵² című írásán még a harmincas években is dolgozik, s nem zárja le a sort a század derekán hivatásossá váló kritikát övező debattőr kritika harci színezete.¹⁵³ A tízes évek esetében azonban mintha a fogalmi háttér generálná a problémákat és a kérdésfeltevéseket is, és emiatt a válaszok is a paradigmán belül lennének. Kérdés, hogy a csata metafora termékenysége a nyelvújítás mintázatára vetítve elegendőnek bizonyul-e.

A háborúk jellegzetessége a felek táborokra oszlása, a radikális elhatárolódás ellenségre és szövetségesekre, mindez a kirobbanással, vagyis egyetlen csatával, vagy valamilyen erőszakos cselekedettel veszik kezdetüket, s ez tán kisebb-nagyobb harcokban, ütközetekben teljesedik ki. Az ütközetek halállal és sérülésekkel járnak, belőlük győztesek és vesztesek válnak ki, és a döntő csatát követően békekötéssel zárulnak. A tízes évek nyelvi vitái kapcsán köztudomású és a szakirodalom hangsúlyozza is, hogy az ortológusok is újítottak, és a nyelvújítók sora sem egységes. Könnyen találni a két tábor között bizonyos szempontból egyetértő feleket, így a két fél elhatárolódása vitatható, nehezen különböztethetünk meg világosan, egymástól élesen elhatárolódó táborokat. A vitában való részvétel (amely itt írásos formában: magánolvasásra szánt valamint publikált írásokban zajlik)¹⁵⁴ sem határozható meg olyan élesen: egy tanulmány megírása, vagyis egy valamilyen tárggyal kapcsolatos véleménynyilvánítás csak ha a harci metaforikát érvényesítjük tekinthető ütközetben való részvételnek, esetleg fegyvernek. Sokszor azt is nehéz megkülönböztetni, hogy a szövegek, vagy a szövegek alkotói harcolnak egymással. A tudományos világban az írások polemizálóbbak, vagy egymásra építőbbek lehetnek, human diszciplínák területén ráadásul gyakran nehéz azt megállapítani, hogy az egymásnak ellentmondó írások közül melyeknek van inkább igaza. Retorikai előnyökkel kecsegtet valamilyen módon azt sugallni egy erős kritika megjelenése kapcsán, hogy a vizsgált műre és szerzőjére üstét mértek, s ezt segítik kognitív metaforáink is (ld. *lesújtó* kritika, *támadó* írás, *védelkedő* szöveg), mégis egy 19. század eleji vita esetében, döntőbíró híján, igen nehéz megállapítani, hogy melyik tanulmány tekinthető „győztesnek”. Tudományos halálra pedig lehet ugyan példát találni: Czizke Ferenc felfüggesztette az Új Holmi¹⁵⁵ kiadását Szemere Pál kritikája¹⁵⁶ után, mégis megmaradt a magyar királyi

¹⁵¹ FÉNYFALVI KARDOS, *Versegi Ferentznek megsalatkozott illetlen motskolódási*, 25. A szöveg az *A Holmi* kritikai kiadásából van idézve: BESSENYEI György, *Összes művei – A Holmi*, 352.

¹⁵² A dolgozat Batsányi életében nem jelent meg. Kritikai kiadása: BATSÁNYI, *Összes művei*, III, 229–357.

¹⁵³ T. Szabó Levente a 19. század közepén hivatásosuló kritika harci-vitázó jellegére mutat rá, s azt vizsgálja, hogy ez a szabályozott hadviselésként, erkölcsi reguláknak alárendelt csatázásként szövegbe öntött műfaj metaforikus háttere honnan származik. T. Szabó dolgozatának bevezetőjében az „egyik legegkluzivább korabeli társadalmi gyakorlatot”, a párbajt nevezi meg a kritikai attitűd modelljeként. (Ld. T. SZABÓ Levente, *A kritika hivatásosodása és a debattőr kritika a 19. század közepén. Egy kritikai attitűd nyomában*, kézirat, 2010. A dolgozatot az MTA ITI XIX. Századi Osztály értekezleteinek egyikén került megvitatásra.) A harci attitűd jellemzi a tízes évek írásait is, ugyanakkor az exkluzivitás korántsem jellemző rá. A vitában résztvevő műfajok széles spektrumon helyezkednek el.

¹⁵⁴ Furcsamódon, amikor a viták szereplői személyesen találkoznak, és szóban beszélnek meg nézeteiket, ezt a legritkább esetben nevezzük *nyelvújítási harc*nak. Még akkor is így van ez, ha a korabeliek annak is tartják. Pedig ilyenekre van példa az általunk vizsgált időszakban is: 1815. ápr. 18-án baráti társaság gyűlik össze Fejér Györgynél, és a találkozó egy pontján nyelvi problémákról kezdenek vitatkozni a jelenlévők. A másik ennyire nevezetes eset, amikor Kazinczy szintén 1815 során meglátogatja Horváth Endrét és Takács Józsefet.

¹⁵⁵ Új Holmi, 1810/1.

egyetemen a magyar nyelv professzoraként, mégis ott volt a Tudományos Gyűjtemény alapításánál, a folyóiratban publikált is, és több éven át szerkesztőségi tag volt. Ráadásul elég nehéz volna bizonyítani, hogy Szemere kritikája volt a halálosztó fegyver. A nyelvújítás indulásával kapcsolatosan is elvethetjük a harci metafora alkalmasságát, ugyanis a kiindulópontként kitüntetett szöveg, a *Tövisek és Virágok* sem hozott „robbanást”, és az írók figyelme nem hirtelen, hanem fokozatosan fordult a téma felé (már amennyire ez megítélhető). S a másik végpontot tekintve, míg egy háborúban az utolsó csata eldönt mindent, a felek győztesre és vesztesre oszlanak, majd békekötéskor megállapodnak, ultimátumot kötnek: a vesztesek hadisarcot fizetnek, vagy – az évszázadtól függően – lemészárolják őket, a földjeiket sóval vetik be stb. Végül a győztesek dicsőségesen uralkodnak. De kire is mérte a neológia az utolsó csapást? Miben is nyilvánul meg a nyelvújítás győzedelme? Vajon csupán a nyelvhasználatba került újonnan alkotott szavak magasabb számában? Vagy az írói szabadságjogok gyakorlásában? Szokás azt mondani, hogy a húszas évek fiatal tehetségei a nyelvújítás győzelmének köszönhetik nyelvüket, és ezáltal írói egzisztenciájukat. Kazinczy így írja: „[...] nekem semmi szükségem a ’ győzedelemnek ezen újabb jelére; Hébe és Auróra végtől végig azt kiáltják, ’s a ’ kérdés örökre el van döjtve. –”¹⁵⁷ Balassa József interpretációja szerint: „A Kazinczy köré csoportosult fiatalabb írók is folytatták a magyar nyelv szókészletének gyarapítását, híven követték Kazinczy elveit s az ő segítségükkel a nyelvújítás diadalt aratott az irodalomban.”¹⁵⁸ De vajon nem túlzás-e azt állítani, hogy mivel a nyelvújítás a neológia „győzelmével” zárult, ezért a magyar romantikus formanyelv Kazinczy *Orthologus és Neologus*-ából s egyéb vitairataiból pattant ki?

A tízes évek irodalmi életének alakulása nem írható le jól a harc metaforikájával, de maga a metafora, mint egyik legtermékenyebb kognitív metaforánk visszahat a problémakör elemzésére, ugyanakkor annak megformálására is befolyással van.¹⁵⁹ A kognitív metafora-tanáról híressé vált George Lakoff szerint: „A metafora behatárolja, amit észreveszünk, kiemeli, amit látunk, illetve annak a kikövetkeztetett struktúrának képezi részét, amivel gondolkodunk. Mivel a gondolkodást áthatja a metafora, nem ragaszkodhatunk a realitás tárgyalásakor mindig a tisztán szószertintiehez.”¹⁶⁰ Ennek felismerésén túl talán megfontolandó az *Orthologus és Neologus* kapcsolatban is egyéb kontextus felderítése, és az elemzési szempontok revidálása. Természetesen nem a szóhasználatról való elhatárolódásban kell ezt elképzelni, hiszen az nyelvünk kifejezőerejére, sőt, gondolkodásunkra is destruktív hatással volna, hanem a csata fogalmának a szakmai interpretációra való befolyását szükséges kiküszöbölni: még akkor is, ha a szófordulatok és metaforikus elemek Kazinczy és más korabeli személyek nyelvi normájában és magyarázataiban is fellelhetők, vagy egy-egy írás megszületését támadó attitűd előlegezi meg. A fejezet további része igyekszik ezt a szempontot érvényesíteni, s egyben rámutatni a paradigmába nem illeszkedő részletekre.

¹⁵⁶ KÉPLAKI, *Az Új Holmi*.

¹⁵⁷ Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1822. dec. 23. = *Kazlev*, XVIII, 222 (4143).

¹⁵⁸ *Kazinczy és a nyelvújítás*, 5.

¹⁵⁹ A vita = háború kognitív metaforáról ld. a kognitív nyelvészettel foglalkozó Lakoff: LAKOFF George – JOHNSON Mark, *Metaphors we live by*, Univ. of Chicago Press, Chicago, 1980.

¹⁶⁰ Uő., *Metafora és háború*, ford. KERTÉSZ Gergely és SCHEIBNER Tamás, Huszonegy, 2001/2, 18–36, az idézet helye: 35. A szöveg Karl von Clausewitz (1780 – 1831) porosz tábornok háborúelméletét bontja ki, amelynek kiinduló tétele: „A háború a politika folytatása más eszközökkel.” Míután a szemlélet mögötti metaforákat kifejti (politika = üzlet, állam = egyén, jólét = gazdaság, állami erő = katonai erő, érett állam = iparosodott állam, észszerűség = önérdék maximalizálása, az igazságos háború = tündérmese gonosszal, áldozattal és hőssel, stb.) az Öböl-háború politikai diskurzusára, annak öngazoló szerepére és a média nyelvhasználatának metaforikus elemeire, és mindezek veszélyére mutat rá.

I. 6. Az *Orthologus* és *Neologus* keletkezéstörténete¹⁶¹

A szakirodalom hagyományosan kiemeli, hogy Kazinczy Füredi Vida írására úgy akar felelni, hogy többé ne kelljen a témával kapcsolatban megszólalnia. De a dolog nem ilyen egyértelmű: az elhatározás eleinte ingadozik, és a felelet módja, műfaja is folyamatosan változik. Találunk példát még arra is (1818. október), hogy Kazinczy irodalmi alkotással felel Füredi Vidának: „[...] legfőbb dolgom az, hogy Barótit, Rájnist, Révait, Verseghyt, Ányost, Virágot végig olvasom, 's Philologiai jegyzéseket csinálók, hogy a' Dédácsi Reggelek elkészülhessenek. Az lesz Antirencsióm, az lesz Anti Füredi Vidám.”¹⁶² Az is igaz, hogy máskor kategorikusan azt jelenti ki, hogy Füredinek nem felel, ahogy a *Mondolatra* sem válaszolt (1818. november).¹⁶³ A két levelet két hét választja el egymástól, de más-más személyhez szólnak. Kissé zavarba ejtő az is, hogy az utóbbi megnyilatkozástól számítva egy hónap sem telik el, és már készen áll a dolgozat: „Én vége felé vagyok valaha Philologiai Munkámnak, – írja decemberben – mellynek ime címje is, Mottója is: A' Magyar Nyelvről, annak természetéről, mostani koráról, szükségeiről. Quid velit et possit linguae CONCORDIA DISCORDS. Horat.”¹⁶⁴ Ez az *Orthologus* és *Neologus* mottója, és a levélbe szőtt további adatokból akár az is következtethető, hogy maga a dolgozat is egyezhet az *Orthologus* és *Neologus* szövegével.¹⁶⁵ A tanulmány ma is ismert, még ha soha meg nem jelent is.¹⁶⁶ A szöveg nem azonos az *Orthologus* és *Neologus*sal de egy terjedelmes, lezárt dolgozattal van készen Kazinczy 1818 végére.

Eztán Kazinczy mégis tovább dolgozik, mert februárban már „féligen kész” apológiáról ír, amelynek akkorára nőtt a terjedelme, hogy a Tudományos Gyűjtemény nem adhatja ki csak folytatásokban (maximum 2 íves értekezéseket közölnek).¹⁶⁷ A levelek azt mutatják, hogy Kazinczy valamivel készül, de nem árulja el a terveit, titkolózik.¹⁶⁸ Erre minden oka meg is van, hiszen leveleit felbontják, s néhány figyelmeztető felhívás miatt is úgy érzi, valamilyen összeesküvés készül ellene. Ez alatt az idő alatt úgy látszik, folyamatos változtatásokat hajt végre a szövegen: „[...] a' Neologismus apológiáját dolgozgom, de az a' bizonytalanság, a' mellyben vagyok azok eránt a' mik velem

¹⁶¹ A szöveg keletkezéstörténetét megírták már többen, a gondolatmenet teljességéhez mégis szükséges azt összefoglalni.

¹⁶² Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1818. okt. 27. = *Kazlev*, XVI, 208–209 (3655). A *Dédácsi reggelek* utalhat az *Erdélyi levelek* egy el nem készült szakaszára, vagy a *Dédácson. Hunyad várm.[egyében]* című epigrammára, amelynek keletkezési idejét a kritikai kiadás 1818 és 1823 közé teszi. (Ld. KAZINCZY Ferenc, *Összes költeményei*, 256.)

¹⁶³ „Füredinek épen nem fogok felelni, 's azért nem, a' miért Somogyinak nem feleltem. Tilt a' superbia quaesita meritis. De N. úr nem Anticriticát, hanem egész könyvet kap válaszul. El lesz fojtva a' legigazságosbb neheztelésnek legszelidebb rezgése is.” Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1818. nov. 10. = *Kazlev*, XVI, 229 (3665).

¹⁶⁴ Kazinczy – Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1818. dec. 7. = *Kazlev*, XVI, 246 (3675).

¹⁶⁵ „A' munka' végében némelly példák fognak állani, a' mellyekben öszv hasonlítom péld. a' magasztalt 's méltán magasztalt Haller Telemachjának egy helyét az újabb fordítással, hogy a' kik ellenségei a' Nyelv változásának, lássák, előre mentünk e, vagy hátra. Oda teszem a' Scipio Álmát is, 's Cicerónak némelly Epistoláját, Virgílinek Orpheuszát, melyet ide rekesztek.” (Uo.) Az említett textusokra hivatkozik jelölve és jelöletlenül az *Orthologus* és *Neologus* is.

¹⁶⁶ MTA KK, M. Nyelvt. 4r. 43.

¹⁶⁷ „A' Neologismus Apológiáját, mely féligen kész, kézírásban fogod olvasni. Az hosszabb, mint hogy a' Tud. Gyűjt.-be bémelessen” Kazinczy – Kis Jánosnak, 1819. febr. 16. = *Kazlev*, XVI, 300 (3702).

¹⁶⁸ „[...] will ich mich an Roms-Classiker machen, u. noch etwas thun was man von mir nicht erwartet.” Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1819. jan. 2. = *Kazlev*, XVI, 270 (3684).

történeket, mindég megváltoztatja a ' Munka plánumát.¹⁶⁹ Persze az is könnyen meglehet, hogy a Neologismus apológiájával egy másik írásra utal.

Kazinczy mintha várakozó álláspontra helyezkedne. Az *Orthologus és Neologushoz* tematikusan kötődő dolgozat már előző év végén készen volt valamilyen formában, az N.-nek írt válasz pedig már egy éve elkészült. Mindkettőn tehetett volna eddig javításokat, és mindkettőről többször írta azt is, hogy újra befejezte őket. Ennyi idő alatt, ha szeretete volna, megjelentethette volna mindkettőt. Kazinczy mégis kivár: „[...] én egy ideig elnézem mi történik, 's akkor szölok majd, 's egész modestiával, de a' magam tüzettel, mellyet megtagadni sem nem tudok, sem tudni nem akarok.”¹⁷⁰ Március közepén kijelenti, hogy a készülő írás az „utolsó is lesz”.¹⁷¹ Majd a Tudományos Gyűjtemény 1819. áprilisi kötetében végre megjelenik antikritikája N. írása ellen. Kissé meghökkentő, de a folyóiratban megjelent írás dátuma: 1818. május 27. Eszerint fölöslegesen telt el egy év, a dolgozat maradt a régi. Kazinczy közben Füredi Vida személyazonosságát találgatja, és erről a levelezőpartnereket kérdezetgi. Miután a Tudományos Gyűjtemény júniusi kötetében valaki kemény választ ír Füredi Vidára, Kazinczy haragosan kikel:

„Füredi Vidának Érkezését egy Anonymus derekasan megkefélte a' Júniusi Kötetben. Mint Márton István Úr örvende, hogy bennem ügyének pártfogójára talált,¹⁷² úgy örültem én, hogy a' zavart fejű, szívű, 's előadású ember megkeféléttett. De még hátra vagyok magam én, a' kit ő irigységgel etc. etc. vádol, és azzal a' kevelységgel, hogy magamat a' Németek előtt egyetlen egy classicus Magyar Írónak hirdetem 's hirdtettem. Ezen gyalázatos és hazug vádjait az evidentiáig megbizonyítom, 's kimondom, hogy személyes bántásaikra ez lesz utolsó feleletem; ezután mondhatják a' mit tetszik.”¹⁷³

Ebben a levélben ismerteti az *Orthologus és Neologus* teljes gondolatmenetét, és hivatkozik a *Concordia discors*-ra is, amely ugyebár 1818. dec. 7-e óta aktuális mottó. Részleteket közül a szövegből Kis Jánossal¹⁷⁴ és Majláth Györggyel.¹⁷⁵ További személyek nem ismertek, akikkel a tanulmányt megjelenés előtt közölte, vagyis távolról sem igaz, hogy a dolgozatnak szinte minden mondatát megvitatta volna, ahogyan azt Tolnai állítja. Dessewffy Józsefnek is már csak akkor küld belőle részleteket, amikor az megérkezik, vagy legalábbis úton van a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségébe.¹⁷⁶ Mindhárom barát pozitívan reagál, talán Dessewffy a legkevésbé.¹⁷⁷ Tudjuk, a dolgozat dátuma: 1819. aug. 15., vagyis a szöveg első „elkészülte” óta (1818. dec. 7.) nyolc hónapra volt szükség a lezárásig.

Amennyiben ezt a hosszadalmas készülődést a tudatos zárásra való felkészülésnek tekintjük, a végső csapás előkészítő fázisának, vagyis maradunk a csata paradigmában, akkor sorolhatók érvek mellett, hogy Kazinczy alaposan, minden tudását felhasználva írta meg a tanulmányát, még akkor is, ha nincsen adatunk arra, hogy a két jóbaráton kívül más

¹⁶⁹ Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1819. márc. 7. = *Kazlev*, XVI, 318 (3711).

¹⁷⁰ *Uo.*

¹⁷¹ „[...] most készítem a Neologismuskak egy Apológiáját, melly osztán utolsó is lesz.” Kazinczy – Gyulay Lajosnak, Széphalom, 1819. márc. 16. = *Kazlev*, XVI, 329 (3717).

¹⁷² Kazinczy egész antirencenziós kötetet állított össze Márton István bírálóinak.

¹⁷³ Kazinczy – Szabó Jánosnak, Széphalom, 1819. júl. 18. = *Kazlev*, XVI, 455 (3763).

¹⁷⁴ Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1819. júl. 20. = *Kazlev*, XVI, 461 (3765).

¹⁷⁵ Majláth válaszeleveléből lehet rá következtetni: Majláth György – Kazinczynek, Klausenburg, 1819. aug. 3. = *Kazlev*, XVI, 484–485 (3774).

¹⁷⁶ „Pestre leküldém a' Neologismus Apológiáját [...]” Kazinczy – Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1819. szept. 13. = *Kazlev*, XVI, 504 (3783). A részleteket ld.: *Uo.*, 504–505.

¹⁷⁷ Majláth János – Kazinczynek, Klausenburg, 1819. aug. 3. = *Kazlev*, XVI, 485 (3774); Kis János – Kazinczynek, 1819. aug. 13. = *Kazlev*, XVI, 488–489 (3777); Dessewffy József – Kazinczynek, Szentmihály, 1819. okt. 11. = *Kazlev*, XVI, 514–515 (3787).

is építő kritikát mondott volna az írásról; mivel a jó munkához sok idő kell. Ebben az esetben viszont nehéz megmagyarázni, hogy szeptember végén miért írja újra a szöveget.

I. 7. Az új *Orthologus* és *Neologus*

Váratlan fordulat következik ugyanis be szeptember végén: Kazinczy új fogalmazvány alakulásáról tájékoztatja a szerkesztőséget és egyben jelzi, hogy a náluk lévő *Orthologus* és *Neologus* szövegváltozatot nem szeretné megjelentetni. De nem a szokványos módon, borítékban, postán küldi el ezt a kérést a folyóirat kiadójának, hanem egy másik személynek, gróf Teleki Lászlónak írt levelébe rejtve. „Alázatosan kérem a Mélt. Grófot, ne végye megbántásnak, ha arra kérem, hogy az ide zárt levele Thaisz Úr által juttassék Trattnernek kezéhez.”¹⁷⁸ Postáját egy ideje felbontják, erről panaszkodik is barátainak, sőt ezt kiküszöbölendő a levélírási szokásain is változtat, és jelentősen kevesebb levelet ír. A gyakori levélfeltörések hátterében talán a húszas években csúcspontjára érő jelenség áll, amely a postahálózat kémszervezetté alakítására irányul,¹⁷⁹ amelyet nyilván gyanítottak a levelezők. A Kazinczy-levelezés rendkívül érzékenyen reagál az eseményekre, a levélírásban tanúsított visszaesés igen radikális: 1819-ben feleannyi levélváltás történik Széphalmon, mint 1815-ben volt. A posta iránt bizalmatlan Kazinczynak tudnia kell, hogy ha egy politikailag aktív személy levelébe másik levelet rejt, azt a titkosrendőrség megtalálhatja a postaállomáson. A hagyományos posta kikerülése, levelek nem hivatalos postai küldeményként való továbbítása nem javasolt. Erős okának kell lennie a kockázatvállalásnak.

A postai díjakat a küldemény súlya alapján rótták ki (1817 után féllatonként és három postaállomásonként emelkedett a fizetendő tétel).¹⁸⁰ Mivel a rövid levélke nem lehetett túlságosan nehéz, valószínűleg nem emelte a díjszabást. Ha viszont külön borítékban küldte volna Kazinczy, a legkisebb árat így is meg kellett volna fizetnie. Ez azonban kevés motivációs tényezővel bírhatott még egy eladósodott ember számára is, és egyéb példák sem támasztják alá ezt az indoklást. Fontosabb szempont, hogy Thaisz, a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője, egyben a Telekiek ügyvédje is. Emiatt jogosan vélhető úgy Kazinczy, hogy a Teleki gróf kezéből átvett értekezést Thaisz, jelentőségteljesebben adhatja át a folyóirat kiadójának már azzal is, ha a kézbesítő csak akár megemlíti, hogy Kazinczy a Telekiekkel áll levelezésben. Vagyis a levélbe rejtett levél mögött akár lobby tevékenység is gyanítható.

A borítékba tett üzenet így szól:

„Bizodalmas Drága Jó Uram, érdemes barátom!

¹⁷⁸ Kazinczy – Teleki Lászlónak (benne: Thaisz Imrén át Trattnernek), Széphalom, 1819. szept. 28. = *Kazlev*, XXII, 357 (5569).

¹⁷⁹ Ld. HENNYEY Vilmos, *A magyar posta története*, Wodianer F. és fiai könyvnyomda részvénytársaság, Bp., 1926, 142–143. (A továbbiakban: HENNYEY, *A magyar posta története*.) Hennyey a helytartótanácsi rendeletet is megnevezi, amely engedélyezte a levelek felbontását, elkobzását, másolását. Az 1780. évi április 17-én kelt rendelet arról is rendelkezik, hogy a „postán szállított magán levelek, ha sürgős körülmények úgy követelik, a vármegyei törvényhatóságoknak alárendelt helységeken nem másképen, mint az alispánnak vagy a szolgabírónak, a városoknak pedig a tanács kiküldéssel ellátott tagjának jelenlétében a postán visszatartandók, másolataik ő felsége elé terjesztendők, az eredetiek azután lepecsételve további döntésig a postahivatalban hagyandók.” Ld. *I. m.*, 131. Takáts Sándor a magyarországi postahivatalokat a titkosrendőrség szerveinek nevezi, és az alárendelődés kezdetét 1792-ben jelöli meg. Ld. TAKÁTS Sándor, *A posta a kémszervezetben* = Uő, *Kémvilág Magyarországon*, 64–83.

¹⁸⁰ HENNYEY, *A magyar posta története*, 151 (lábjegyzetben).

A' Kassai postaszekér által fogja venni az Úr Octóbernek közepe táján azon Értekezésemnek újabb dolgozását, melyet minap *Orthologus és Neologus; nálunk és más nemzeteknél*, czim alatt küldöttem az Úr' kezéhez. Kérem tehát az Urat bizodalommal, méltóztassék ez eránt jelentést tenni a' Tud. Gyűjt. tisztelt kiadójánál, hogy a' beküldött munka ki ne adassék. Sőt kérem az Urat, cselekedje, hogy a' beküldött Értekezést visszakaphassam.

Maradok szíves tisztelettel
Széphalom, September 28d. 1819.

alázatos szolgálja
Kazinczy Ferencz.¹⁸¹

De ahogyan az a fent ismertetett levélből is kiderül, nem ez volt az első eset (és nem is az utolsó), amikor a Telekiekkel zajló levelezésben juttat el információt a Tudományos Gyűjteményhez. Az *Orthologus és Neologus* első változatát is Teleki Lászlón keresztül küldi a Gyűjteménybe aug. 27-én: „Imhol vagyon tehát egy Értekezésem a' Tudom. Gyűjtemény' számára; méltóztassa azt meg tekintésére a' Mélt. Gróf, 's adja-által, esedezem alázatosan, nagylelkű kedves fíjának [Teleki Józsefnek – Cz. M.], ki reménylem, nem bántatik-meg azon kérésém által, hogy onnan mehessen a' Trattner' kezébe.”¹⁸² Ez a kétszeri óvatosság arról árulkodik, hogy kitüntetett jelentőségű ügyről van szó. Hiszen legközelebb Kazinczy csak akkor kéri újra ezt a szívességet a Telekiektől, mikor a levélbe tett üzenetben családi peres ügyében kér segítséget Thaisz Andrásról.¹⁸³ Valamiért úgy gondolja Kazinczy, hogy a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőjéhez érdemes a Teleki család támogatásával járulni. Romy Károly barátjának az első eset után arról tudósít, hogy azért küldte áttételesen a dolgozatot, hogy Trattner tévessze meg vele: hogy Trattner ne tudja, ki által került hozzá a szöveg.¹⁸⁴ S valóban, ha ez volt a cél, akkor Trattnerre talán elbizonytalanítólag hatott a küldemény.

Fontos kérdés az, hogy miért ír új dolgozatot Kazinczy, illetve hogy teljesítik-e a kérését, később megjelenik-e az új tanulmány? A második kérdésre egyszerűbb a válasz: nem. Teleki József, a folyóirat szerkesztőségének tagja, örömmel újságolja Kazinczy-nak: „Hogy a Te[kin]t[e]s Úr szép és lelkes Értekezéseinek dolgában mennyibe jártam el, megbizonyíthatja a Tudományos Gyűjt. idei Xldik kötete.”¹⁸⁵ Vagyis az író szándéka ellenére a szövegnek az első, augusztus 15-én lezárt változata jelent meg a folyóirat novemberi számában. Az esetből látszik az is, hogy nyelvháború ide vagy oda, Kazinczy értekezéséről nem pletykáltak a Tudományos Gyűjtemény szerkesztői ülésén, hiszen akkor biztosan tudta volna Teleki József, hogy Kazinczy az ő apja postáját használva épp arra kérte Trattner, hogy *ne* jelentesse meg azt az írást, amiről épp büszkén állítja, hogy az ő segítségével jelent meg. Hogy mennyi igazság van abban, hogy a tanulmány megjelenését Teleki József segítette, az a Tudományos Gyűjtemény jegyzőkönyveiből kivehető: a nyelvi témájú, vagy recenziókhoz kötődő írások bírálatát rendszerint Teleki József végezte el. Elképzelhető tehát, hogy a szolgálatételről való híradás háttérben az áll, hogy a tanulmányt József bírálta.¹⁸⁶ Másrészt nagyon fontos az is, hogy Teleki József arról is

¹⁸¹ Kazinczy – Teleki Lászlónak, Széphalom, 1819. aug. 27. = *Kazlev*, XXII, 358 (5568).

¹⁸² *Uo.*

¹⁸³ Kazinczy – Teleki Lászlónak (benne: Thaisz Andrásnak), Széphalom, 1819. jan. 4. = *Kazlev*, XXII, 359–362 (5571).

¹⁸⁴ „Ich schickte den Aufsatz an Jos. Teleki, liess ihm aber frey, ihn an Trattner so zu schicken, dass dieser nicht wisse, durch wen der Aufsatz zu ihm kam.” Kazinczy – Romy Károly Györgynek, Széphalom, 1819. aug. 31. = *Kazlev*, XVI, 498–499 (3781).

¹⁸⁵ Teleki József – Kazinczy-nak, Széphalom, 1819 vége = *Kazlev*, XVI, 522 (3790).

¹⁸⁶ A Tudományos Gyűjtemény szabályzata, szerkesztőségi üléseinek jegyzőkönyvei, bekerülési jegyzőkönyve és néhány a folyóirathoz beküldött dolgozat megtalálható az OSZK Kézirattárában (Fol. Hung. 3., Fol. Hung. 4., Fol. Hung. 1100., Quart. Hung. 12.). A fennmaradt dokumentumokat a legalaposabban

tájékoztatót nyújt, hogy pályaművében¹⁸⁷ maga is felhasználta Kazinczy tanulmányának eredményeit.

A megjelent *Orthologus és Neologus* túlságosan rövid, az utolsó bekezdések éppen csak végigfutnak a tárgyon, ennél több mondanivalója lett volna – írja Kazinczy – de úgy értesült, hogy a szerkesztőség két ívnel hosszabb írást nem publikál: „Sok dolog marada-ki az *Orthologusok* és *Neologusok*köböl, mert a' Redactió 2 ívnyinel hosszabb Értekezést nem veszen-fel, vagy két Kötetben adja; ezt nem akarhattam.”¹⁸⁸ Vagyis azért alkot új szöveget, mert az elsővel nincsen megelegetve.¹⁸⁹ Éppen ezért nov. 11-én, amikor a folyóirat tizenegyedik kötetét kézben tartva a saját írásával szembesül, elkeseredéssel írja Kis Jánosnak, hogy hiába kérte a szerkesztőket.

„Aug. 27dikén küldém-le a' Tud. Gyűjt. Kiadójihoz feleletemet a' Füredi Vida (Verseghy) Értekezésére. De Octób. elején kértem őket, hogy azt halasszák mind addig, míg egy bővebb dolgozásban veendik tőlem. Az még is kezeben van. Úgy akarok szólni, hogy többet ne legyen szükség szólanom. Mit adnék érte, ha azt veled megolvastathatám előbb hogy sajtó alá megyen! Senkim sincs, a' kivel láttassam, senkim, a' ki megszűná melly szirtektől őrizkedjem.”¹⁹⁰

A családás hangjaiba tanácsalanság keveredik, és ekkortól számítva nagyon gyakran írja le, hogy utójára szeretett volna szólni. Ezek a megjegyzések főképp azokban a levelekben jelennek meg, amelyekben az írás fogadtatását kémleli. Nemcsak a levélpartner, hanem a környezetének véleményére is rákérdez,¹⁹¹ és információkat gyűjt a

feldolgozta: KROMPECHER (KOROMPAY) Bertalan, *A Tudományos Gyűjtemény Intézetében* = Uő, *Jankovich Miklós irodalmi törekvései*, Bethlen Gábor irodalmi és nyomdai Rt., Bp., 1931. És: Itt csak annyi említésre méltó, hogy egy tanulmányt a szabályzat szerint két főnek kell írásban megbírálnia, majd ha a két bírálat nem egyezik a szerkesztőségi ülésen születik döntés annak további sorsáról. (Érdekes, de a folyóirattal foglalkozó egyéb tanulmányok szinte nem is említik az iratokat. Vö. T. ERDÉLYI Ilona, *Politikai restauráció és irodalmi újjászületés – Értékek és eszmények a reformkor hajnalán*, Balassi, Bp., 1998.; *A magyar sajtó története I – 1705–1848*, szerk. KÓKAY György, Akadémiai, Bp., 1979.)

¹⁸⁷ TELEKI József, *A' Magyar Nyelvnek Tökéletesítése új szavak és új szállás-módok által – írta gróf széki Teleki József 1816 esztendőre*, in., *Jutalom feleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire*, I, kiad., Horvát István, Trattner János Tamás' betűjével, 1821.

¹⁸⁸ Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széplalom, 1820. jan. 19. = *Kazlev*, XVII, 26–27 (3816).

¹⁸⁹ Erről ld.: „[...] Értekezésem, melyet a' Tud. Gyűjtem. a' Novembri füzetben veve-fel, 's így alig ha magam nem vagyok az, a' ki vele legkevésbbé elégedhetem-meg. Az eleje jó talán: de a' hátulsóbb felén kitetszik, hogy siettem, attól félvén, hogy a' Redactio hosszúnak fogja találni, 's nem egyszerre adja, hanem darabonként.” Kazinczy – Desssewffy Józsefnek, Széplalom, 1820. febr. 5. = *Kazlev*, VII, 58 (3825). „E' szerint, minden játék nélkül mondom, az az Értekezés másoknak sokkal inkább tetszik mint magamnak. Még sok mondani valóm volna. De annyi a' dolgom, hogy nem érek rá.” Kazinczy – Desssewffy Józsefnek, Széplalom, 1820. febr. 20. = *Kazlev*, XVII, 79 (3828); „Attól féltém, hogy a' dolgozás hosszúnak fog találatni, 's feldarabolva vétetik-fel. Sok elmaradván, egy új dolgozás fogja kipótlani a' hézagot.” Kazinczy – Szabó Jánosnak, Széplalom, 1820. apr. 24. = *Kazlev*, XVII, 140 (3847).

¹⁹⁰ Kazinczy – Kis Jánosnak, Széplalom, 1819. nov. 11. = *Kazlev*, XVI, 528 (3794). További, folytatást ígérő sorok: „De még ezzel nincsenek kielégítve; ismét fogok szólni.” Kazinczy – Desssewffy Józsefnek, Széplalom, 1819. dec. 20. = *Kazlev*, XVI, 544 (3801); „A' mi elmaradt, tovább fogom előadni, a' legkomolyabb nyugalomban, de Verseghy azt még kevésbbé fogja szenvedni mint a' tatáröstor.” Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széplalom, 1820. jan. 19. = *Kazlev*, XVII, 27 (3816); stb.

¹⁹¹ „[...] ha nem volna terhedre, kérd, kérlek Prof. Pongrácz Urat, tudassa velem mit itél ezen Értekezés felől, 's mi szeretne benne vagy másétkét, vagy világosabban.” Kazinczy – Desssewffy Józsefnek, Széplalom, 1819. dec. 20. = *Kazlev*, XVI, 544 (3801); „[...] mi tetszett és mi nem tetszett a' munkában magának az én barátomnak, — és hogy mit itél azon Értekezésem felől, a' melyet a' Tud. Gyűjt. Novembri Füzete felvett. Magam úgy hiszem, hogy azt sok ember sem javallani nem fogja, sem meg nem érti: de azt is hiszem, hogy Füredi Vida azt nem várta; nem nevezetesen a' *honestas arma* intés az utolsó sorban. A' nemtelen emberek! A' Redactio úgy kívánta hogy a' beküldendő Munkák két ívnyinel hosszabbak ne legyenek. El nem mondhatám tehát mind a' mit akartam. Még kétszer kell szólanom.” Kazinczy – Szabó Jánosnak, Széplalom, 1820. jan. 2. = *Kazlev*, XVII, 3 (3806); „Mein Anti-Verseghischer Aufsatz im Tudom. Gyűjt. Novemb. muss in Pesth viel Beifall gefundnen haben, da man es früher aufnahm, als ich es erwartete, ja trotz meines Verbotens

további munkához. „Hát arra kérhetném e az én kedves barátomat, hogy Orthologusaim és Neologusaim felől adja ítéletét? Négy vagy öt embereinknek már ismerem gondolkozásaikat, 's így azt reményelem, hogy a' per nem sokára lefoly.”¹⁹² Talán ezekre a levelekre utal Tolnai, amikor azt írja, a dolgozatnak minden mondata szakmai egyeztetés eredménye. Csakhogy ez a készülődés nem előzi meg az *Orthologus és Neologus* Tudományos gyűjteménybeli megjelenését.

Ugyanakkor jól látható, hogy a „pernek” Kazinczy szerint sincsen még vége: az újabb válasz is a Tudományos Gyűjteményben szeretné megjelentetni,¹⁹³ sőt, további értekezések publikálására készül. Először egy cikkre szeretne válaszolni, amely a Tudományos Gyűjtemény decemberi számában jelent meg.¹⁹⁴ Az erre való előkészületeket meg is teszi, levelet ír a szerzőnek, hogy félreértésekkel ne kelljen foglalkoznia az értekezésben.¹⁹⁵ Már az új *Orthologus és Neologus* külhoni jövőjét is egyengeti: Rummy Károly Györgyöt arra kéri meg, hogy amennyiben az új szöveg nyomtatásban megjelenne, fordítsa le azt németre.¹⁹⁶ Egyáltalán nem tűnik úgy tehát, hogy Kazinczy abbahagyná a vitázást, egy tanulmánykötet kiadását tervezi nyolc értekezéssel:

„— Füredi Vidának feleltem a' Novemberi Kötetben, 's gondolnám ezután hallgatni fog: most a' Horváth József Elek vádjaira fogok, 's Értekezésemet még vagy 8 más Értekezéssel toldom-ki. Addig szólunk, még felvilágosodik a' mit most sokan nem látnak. Nem magunknak kell győzni, hanem az ügynek.”¹⁹⁷

aufnahm. Aber ich achte den Beifall nur von Einigen, und bin begierig zu hören, was Sie über mein Verfechten der guten Sache urtheilen. Ich bitte Sie, mein Herr Graf, inständigst darum, und das gewiss nicht aus Eitelkeit, sondern wegen Belehrung.” Kazinczy – Majláth Jánosnak, Széphalom, 1820. jan. 3. = *Kazlev*, XVII, 6(3807); „Mit mondasz Értekezésemre, mellyet a' Tud. Gyűjt. Novemberi Kötete felveve? Szent Miklósy Aloyz örömmel, Döbrentei bámúlással olvasta, az én nem barátom Kulcsár, és Mokri Urak (a' mint ezt mástól tudom) felőlem egy kis figyelemmel szólnak, 's Kulcsár csak azolta, de sajnálkozva, [hogy] Gróf Teleki József, a' László fija, egy értelemben van velem. Mind eddig csak ennyit tudok, 's már az elég volna; de én Gróf Dezsőffy Józsefnek ítéletét vágyok mindenek felett érteni, 's még akkor is az Ezét, a' midőn nem javallhatja a' mit csinálók.” Kazinczy – Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1819. jan. 25. = *Kazlev*, XVII, 34 (3819); „Várom az ítéletet az Erd. Lev. és az Orth. és Neol. felől.” Kazinczy – Szabó Jánosnak, Széphalom, 1820. febr. 4. = *Kazlev*, XVII, 53 (3824). Rumynak a dolgozatra kapott baráti reflexiókról számol be: Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1820. jan. 31. = *Kazlev*, XVII, 36–37 (3820).

¹⁹² Kazinczy – Szabó Jánosnak, Széphalom, 1820. jan. 23. = *Kazlev*, XVII, 31 (3818).

¹⁹³ „[...] nem sokára Verseghy a' maga Grammaticai Systemájának *Würdigungját* fogja tőlem venni ugyanott. Mottóm ez lesz: Sed civitas, adepta libertate (*merés*) incredibile est quantum brevi creverit; tanta cupido gloriae incesserat. *Sallust*. Ismerni kell azt a' hadat, melly azt akarja, 's azon dolgozik, hogy a' köz hatalom (auctoritas publica) parancsolja-meg, mi legyen jó vagy nem jó a' Nyelvbén, 's tudni, mit akarnak megállapítani. Én megvívok vele örömet, mindenben arra lévén elszánva, hogy az ügy nyerjen, ha én veszek is. Oktalanság arra calculálni, hogy győzzünk bár igazságtalanul. A' tudomány országában nincs elnyomás, 's ha Galiléit bezárják 's vele Ecclesiát követtetnek is, 's megégetik Huszt, az igazság elébb utóbb triumphál.” Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1819. dec. 23. = *Kazlev*, XVI, 546 (3802).

¹⁹⁴ HORVÁTH József Elek, *A' Nemzeti Csinosodásról*, TGy, 1819/XII, 41–64.

¹⁹⁵ „[...] engedj nekem egy két kérdést, mellyet egyedül azért teszek, hogy feleletemben szükségtelem dolgokat ne hordjak-fel ellened.” Kazinczy – Horváth József Eleknek, Széphalom, 1820. jan. 20. = *Kazlev*, XVII, 27 (3817). Máshol: „Ezen levellemmel együtt megeny barátságos expostulatióm Horváth József Elekhez, 's ha magát levelében bővebben kimagyarázza, ismét megszólalok.” Kazinczy – Szabó Jánosnak, Széphalom, 1820. jan. 23. = *Kazlev*, XVII, 31 (3818). További híradások a készülő válaszlól: „Ennek most felelek, 's egész nyugalomban.” Kazinczy – Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1820. jan. 25. = *Kazlev*, XVII, 35 (3819); „Dem Horváth József Elek schrieb ich schon freundschaftlichst, und ich werde ihm meine Antwort noch im MS zusenden.” Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1820. jan. 31. = *Kazlev*, XVII, 37 (3820).

¹⁹⁶ Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1819. nov. 16., = *Kazlev*, XVI, 535 (3796). Rummy megjegyzi, hogy a Pannonia számára készítené a fordítást.

¹⁹⁷ Kazinczy – Cseréy Miklósnak, Széphalom, 1820. febr. 4. = *Kazlev*, XVII, 50–51 (3823).

Fontos hangsúlyozni, hogy nemcsak Kazinczy nem fejezi be a vitázást. Beregszászi Nagy Pál Kazinczynek címzett antirecenziója már 1820-ban jelenik meg. Ebből a szövegből terjedelmesebb szakaszokat idéztünk korábban. A kötet két Kazinczy írásra válaszol, amelyek a Tudományos Gyűjteményben jelentek meg (egyikük G. H. I. álnéven).¹⁹⁸ A szempontunkból a kötet első szövege a fontosabb, amely Kazinczy Beregszászi és Sípó József írását vizsgáló recenzióra való felelet. A válaszszöveget 1818. ápr. 4-én rögzítették a bekerülési naplókönyvbe.¹⁹⁹ Felőle a Tudományos Gyűjtemény szerkesztősége az 1819. febr. 5-i ülésen döntött,²⁰⁰ a közlést megtagadva. A bírálát is elolvasható abban a kötetben, amelyet az írása elutasítását megtudó Beregszászi kénytelenül, magán úton adatott ki. Megjegyzendő, hogy az antirecenzió fel nem vételéről még az *Orthologus és Neologus* olvasása előtt döntött a szerkesztőség, nem következménye tehát az elutasítás Kazinczy dolgozata befogadásának, vagy a Tudományos Gyűjtemény valamelyik oldal melletti elköteleződésének. Az írás hangneme nem éppen békülékeny és azokkal a problémákkal is foglalkozik, amelyeket az *Orthologus és Neologus* is érint.

De ha még ezzel a könyvvel nem is számolunk arra hivatkozva, hogy az *Orthologus és Neologus* előtti Kazinczy-szövegekre reflektál, mindenképpen megemlítenéd az az írás, amelynek jelentős része egyenesen az *Orthologus és Neologus*ra válaszul született. Ennek készültéről Kazinczy még megjelenése előtt értesül: „Most készül épen ellened a' véres ütközöt. Batsányi, a' Nagy s, az a' Rhodusi nagy Colossus, fog nem sokára létékire tanítani Faludi uj kiadásának négy vagy öt árkusra nőtt Jelentésében. Úgy hiszi, mint látom, hogy meg fogja a' Hazát a' végső veszélytől, mellyel Te azt fenyegeted, menteni!”²⁰¹ Vagyis azon túl, hogy sem az egyik oldalon álló Kazinczy nem zárja le a polémiát az *Orthologus és Neologus* megjelenése után, a másik oldalról hamarosan választ is kap széphalmi Dávidként a linzi Góliáttól, Batsányi Jánostól. A Kazinczynek szóló figyelmeztetés véres ütközöt eljövételéről ad hírt, s levélíró, a hosszú időtől fogva először jelentkező Horvát István a tízes éves eseményeinek sorába állítja Batsányi írását („Mind tsekélységek mégis azok, a' mik veled történtek.”²⁰²).

A dolgozat, amely Faludi Ferenc műveinek kiadásához előkészület, 1821-es dátummal jelenik meg,²⁰³ de a Tudományos Gyűjtemény 1822. januári kötetével, a folyóirathoz mellékelve jut el az olvasókhoz. Ugyanazon a fórumon jelenik meg, mint az *Orthologus és Neologus*. A situációt jellemzi, hogy a Batsányi szövegét elolvasó Kisfaludy Sándorról így tudósítanak Batsányinak:

„[Kisfaludy – Cz. M.] Meg kapta a Magyar Tudósokat illető Tudósításodat a' Tudományos Gyűjtemény mellett. Erre meg azt írja: Hogy a Neologusokat igen magadra ingerletted általa, és jobbnak itéli a toll csatát el kerülni, és inkább dolgozni valamit, addig, a kitül ki tellik, és a Neologusokat szebb, és jobb példával meg czáfolni. Utóbb még is tsak az fog magában jobb, és a nemzet jobb és bölcsebb részének helyben hagyását meg érdemli.”²⁰⁴

¹⁹⁸ KAZINCZY, *Dissertatio Philologia de Vocabulorum.*; G. H. I. [KAZINCZY Ferenc], *Sáros-Patak hajdan Szabad-Királyi, sokszor Királynéi, most Mező-városnak Törvényei*, TGY, 1818/V, 3–29.

¹⁹⁹ OSZK Kt, Fol. Hung. 3., 10v. A bejegyzés sorszáma: 252.

²⁰⁰ OSZK Kt., Fol. Hung. 4., 61r. Az írást Teleki bírálta, ld. OSZK Kt, Fol. Hung. 4., 73r.

²⁰¹ Horvát István – Kazinczynek, Pest, 1820. okt. 28. = *Kazlev*, XVII, 272 (3911).

²⁰² *Uo.*

²⁰³ BATSÁNYI János, *A' Magyar Tudósokhoz – I. Faludy Ferentz 's több más Magyar Költők' Munkájának Kiadásáról. II. A' Nemzeti Nyelvről 's Poézisről, és a' Mai Nyelvröntök' törekedéséről*, Trattner János Tamás betűjével 's költséggével, Pest, 1821. Kritikai kiadása: BATSÁNYI, *Összes művei III*, 55–111. A jegyzeteket ld. *i. m.*, 522–569. (A továbbiakban a kritikai kiadás szövegére hivatkozunk.)

²⁰⁴ A levelet a kritikai kiadás idézi: *I. m.*, 527. Az eredeti szöveg helye: Juranits László Batsányinak, Érteny, 1823. ápr. 26. = *Juranits László levelei Batsányi Jánoshoz*, kiad. GÁLOS Magda, ItK, 1933, 317–332, itt: 323.

Kisfaludy arra biztatja Batsányi Jánost, hogy kerülje a vitázást, épp elég felfordulást okozott az írásával. Kazinczy mikor tudomást szerez az írásról, azt a Füredi Vidával, Horvát József Elekkel,²⁰⁵ Horváth Endrével és Somogyi Gedeonnal vívott csaták sorába állítja, mint végső rá mért csapást, vagyis a vita folytatódik:

„Ich erfahre von guter Hand in geheimen, dass mich jetzt erst eine blutige Fehde erwartet, da Füredi Vida (Versegi, und Consorten), und Horváth József Elek, so wie vorher schon Somogyi, und mein Recensent Horvát Endre mit mir nichts ausrichteten, so kommt jetzt der Goliath aus seinem exil in Linz (der berühmte Batsányi) über mich her; der soll mir den letzten Streich geben. Nun der kleine David in Széphalom erwartet ihn auf Gott vertrauend. Ich bin sterblich, aber Goliath ist es auch. Ein paar meiner Freunde hätten mich alten Mann wider so viel Gegner doch schützen sollen. Ich klage nicht; aber wären sie angegriffen, ich hätte mich in den Streit hineingewagt so wie ich dem Prof. Márton ohne sein Freund zu seyn, beysprang.“²⁰⁶

Kazinczy Batsányi írására már nem válaszol.²⁰⁷ Felel viszont helyette Szentmiklóssy Alajos a Tudományos Gyűjtemény 1822. évi kötetében, Szerényi Vilmos álnéven.²⁰⁸ Recenziójában néhány mondata reagál csak a nyelvújítókat ért vádakra, ezek közül egyik sem használja fel az *Orthologus* és *Neologus* tételeit. Annnyit jegyez meg, hogy Batsányi kritikája idejétmúlt, „s a’ megtámadott személye ellen is csak a’ régi vádak ismétli, azokra az illető felek már régen megfelelően, a’ Rec. ezen ügy’ megbírálásába belé bocsátkozni nem akar, hanem azt a’ részre hajlatlan Olvasó’ bölcs ítéletére bízza.“²⁰⁹ Ennek alapján arra is következtethetnők, hogy Szentmiklóssy többekkel együtt az *Orthologus* és *Neologus*hoz irányítja a független olvasót, ítélje meg a tanulmány alapján maga, hogy Batsányi kifogásai fölöslegesek. Csakhogy Batsányi írása nem a mai kánon szerint reagál az *Orthologus* és *Neologus*ra. Kettős célja szerint egyrészt, a tudósokat arra serkenti, hogy Faludi-kéziratokkal segítsék a munkáját a készülő kiadáshoz, másrészt bejelenti a sajtó alá rendezés alapelveit. A tárgyhoz kapcsolódva az írás második felében Kazinczy *Orthologus* és *Neologus*ával polemizál. De a szembenállás a Kazinczy által felállított írói kánon vitatásában (Kazinczy 10 szerzőt sorol fel a szövegben), és Gyöngyösi védelmezésében nyilvánul meg. Batsányi nem a ma szokásos szempontok szerint reagál Kazinczy szövegére. Seholy nem kerül elő pl. a ma legelősebbként számon tartott tétel, a tüzes ortológus és tüzes neológus összebékítése. Batsányi nem a nyelvújítás szempontrendszerét, hanem a Kazinczy által választott költők körét vitatja és kapcsolatok korai éveiben történt összetűzéseket idézi fel.

Az *Orthologus* és *Neologus* időben semmiképp nem tekinthetjük záró szövegnek, hiszen utána is jelennek meg nyelvi témájú írások. Vidovics Ágoston nevével jelenik meg egy nyelvészeti témájú tanulmány,²¹⁰ amelyben a szerző majd 200 oldalon keresztül sorolja a neológia hibáit, amelyet nem magában az újításban, hanem az elméleti megalapozatlanságában lát. A vezér és első neológus szerepében Kazinczyt festi le, műveiből is citál. A grammatikai példák sorolása előtt személyeskedésekbe is bocsátkozik a szerző (kiter arra is, hogyan „tömjéneztek” egymást a Kazinczy táborának literátorai,

²⁰⁵ HORVÁT József Elek, *A' Nemzeti Csinosodásról*, TGy, 1819/XII, 41–67.

²⁰⁶ Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1820. nov. 11. = *Kazlev*, XVII, 285 (3915).

²⁰⁷ 1822. febr. 4-én kapja meg. Ld. Kazinczy – Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1822. febr. 13. = *Kazlev*, XVIII, 36 (4050).

²⁰⁸ SZERÉNYI Vilmos [Szentmiklóssy Alajos], *A' Magyar Tudósokhoz. I. Faludi Ferenc' 's több más Magyar Költők' Munkájának Kiadásáról. II. A' Nemzeti Nyelvről 's Poézisről, és a' mai Nyelvröntök' (?) törekedéseiről. írta Bacsányi János Pesten (sic), Ns. Trattner János Tamás betűjével 's költséggével. 1821.*, TGy, 1822/III, 91–94.

²⁰⁹ *I. m.*, 94.

²¹⁰ VIDOVICS Ágoston, *A' Magyar Neologia Rostálgottatása*, Trattner Mátvás, Pest, 1826. (A továbbiakban: VIDOVICS, *A' Magyar Neologia Rostálgottatása*.)

hogyan hagyták el Kazinczyt hívei és hogyan szervezett új táborat maga köré). A nyelvészeti kritikák után, végső tanácsként azt javasolja a nyelvújítók számára, hogy próbálják meghatározni az újítások elméleti rendszerét. Toldy Ferenc szerint az álnév mögött Pápay Sámuel és a dunántúli írók köre rejtőzik.²¹¹ Nátly József és Maróthy Mátyás írása nem tudományos fejtegetés, de éppúgy a neológia ellenzője. A pamflet, amelynek címe *Új szellem vagy is új magyarok útja Helikonra*²¹² a neológusok, azon belül is Kazinczy táborát állítja az események középpontjába. „Kakogeniusz” (ez nyilvánvalóan szellemes utalás a nyelvgeniusz vitára) Zeusz engedelmével meg akarja szállni a magyarokat, mivel nem tudja, csak a magyarok felét szállja meg: beléjük oltja az új-vágyat, rontó-vágyat, gyógyíthatatlanul. A Helikonra nyargaló magyarok vezérében tisztán kivehető Kolomposi alakjában Kazinczy személye az idegenes szóhasználatáról, és a nyilvánvaló utalásokon túl amiatt is, mert a Himfy recenzió stilizált változatából olvastat fel egy szereplővel (Schelmezczi – Helmezczi) olvastat fel. Mellesleg az OSZK példányába az eredeti tulajdonos az egyértelműség kedvéért be is jegyezte a nevek feloldását. A történetet illetően, Kolomposiék azért indulnak már életükben a Helikonra, mert a haza már most megjutalmazta őket a halhatatlansággal. A Helikonon tartózkodó Gyöngyösi, Révai és Csokonai nem értik a felfelé törekvő társaság beszédét, azt hiszik, talán nem is magyarok. Majd egy égi szózat elkergeti az érkezőket, hozzáfűzván az ítéletet: sok munkával keveset végeztek. Ezek az írásokon kívül természetesen több is volna még felsorolható, amelyre itt nincsen most hely.²¹³

Nem gondoljuk, hogy az *Orthologus* és *Neologus* zárta volna le a nyelvi vitákat (*nyelvháborút*) tehát egyrészt amiatt, mert a nyelvi tematikájú írások sora tovább folytatódott. Másrészt pedig azért sem, mert az utána megjelent szövegek vagy a tanulmányra való reflektálás nélkül írnak nyelvi témákról,²¹⁴ de Kazinczy dolgozta az említett írásokban legalábbis nem kerül abba a státuszba, amelybe a későbbi szakirodalom helyezi. Természetesen van olyan szöveg, amely a mai olvasatunknak megfelelően és az elismerés hangján ír Kazinczy tanulmányáról, ilyen Bitnitz Lajos 1827-es könyve.²¹⁵ A közel 500 oldalas írás az *Orthologus* és *Neologus*t a nyelvsvokás tárgyalása során említi, több más írással egyetemben. A szerző megállapítja, hogy nem szükséges afelett aggódní,

²¹¹ Ld. Toldy Ferenc – Kazinczynak, Pest, 1827. febr. 5. = *Kazlev*, XX, 201 (4736).

²¹² Az utóbbi írás először 1824-ben jelent meg Szegeden, M. és N. szerzői névmegjelöléssel. Második kiadása: *Velencei szappanpor az új magyarok számára*, szerk., P. THEWREWK József, Belay' örökösénél, Pozsonyban, 1834. (*Új szellem vagy is új magyarok útja Helikonra*)

²¹³ Néhány példa még az említés szintjén: Dr. MAGDA Pál, *Értekezés, a' Magyar nyelvben teendő újítások' barátjai és ellenségei közt lévő perpatvarkodásról*, Felső Magyarországi Minerva, 1825. máj., 181–202. A szerző neológus, de nem a Kazinczy által elképzelt irányt képviseli. NÁTLY József, *Némely vélekedések a' magyar nyelv ügyében*, Grün Orbánnál, Szeged, 1825. A szerző vérbeli ortológus: egyedül a tiszamelléki dialektus szavait javasolja újítás helyett. Egy kései nyelvújítás ellenes darab: *Nyelvprity, vagy: az új magyar író mint kérő – Vigjáték I Felvonásban*, Külömbféle irományokból öszveszedte és játékszínre alkalmaztatta MEGYERI Károly. = *Bereváltkozó tükör az új magyarok' számára*, szerk., P. THEWREWK József, Belay' Örökösének Betűjével, Pozsonyban, 1833, 1–46. A pamflet története szerint Tölgyvári Júlia, egy falusi birtokos leánya és Réty Lajos szegény nemes ifjú szerelmesek egymásba, de a lánynak új kérője akad Okos Lőrincz, ügyész és nyelvprity (póriasan költő) személyében. Okos és cselédje, László – akit csak Lónak nevez, mivel a László név túl hosszú – érthetetlen magyar nyelvet beszélnek, de a többi szereplő nevezik műveletlennek, mert nem értik őket, nem beszélik a nyelvüket. Ezekhez a szövegekhez sorolható még az Élet és Literatura 1827-es szövegközlése is. A cikk Döbrentei Gábor és Kölcssey 1815–16 során váltott leveleiből ad válogatást. A két literátor kritikáirásról, nyelvújításról értekezik, szellemileg Kazinczyt teljesen független, öt nem mocskoló, de nem is magasztaló, kritikus, értekező hangnemen. Ld. *Döbrentei Gábor és Kölcssey Ferenc leveleikből*, Élet és Literatura, 1827, 87–134. LOVÁSZ Imre, *Értekezés a' magyar nyelvújításról, és annak némely nevezetesebb hibáiról*, Trattner – Károlyi, Pest, 1835.

²¹⁴ Ha valóban ez a szöveg zárta volna le a nyelvújítást, Szentmiklóssy Alajosnak utalnia kellett volna rá pl. Batsányihoz írt válaszában. Megjegyzendő, hogy az előbbi lábjegyzetben felsorolt vitaközlő írások sem tesznek említést az *Orthologus* és *Neologus*ról.

²¹⁵ BITNITZ Lajos, *A magyar nyelvbeli előadás' tudománya*, Petrózai Trattner Mátyás' betűjével, Pest, 1827.

hogy az írók újítása megrontja a nyelvet, mert az újításokat a nyelvszokás dönti el: „Az írásbeli szokás itéli meg az egyes író által javasolt újításokat, az fogadja vagy veti el azokat, melly Horatius szerint »ebben mint teljes kéjű bíró 's Úr parancsol.«²¹⁶ A fejezet végén a kidolgozás során felsorolt művek között megtalálható az *Orthologus és Neologus* is. Bitnitz írása szép példája az *Orthologus és Neologus* kanonizálódásának, de ez a folyamat egyelőre nem válik tendenciává.

A fejezet első felében kiderült, hogy a *Tövisek és Virágok* megjelenése nem egy tudatosan megkomponált, elméleti alapokon nyugvó támadás kivételül, csak a róla való beszéd által vált azzá. Erre utal a versek születésének esetlegessége, a kézírásos epigrammák szétküldésének háttérében álló írói szándék (a nevetetés), a kötetkonceptió késői keletkezése, a mára kanonizálódott írói intenciónak (tanítás, esztétikai-irodalmi kritika) a könyv kiadásával, majd megtámadtatásával egyidejű kialakulása. A kötet hosszú évek során példatár formában részévé vált a nyelvről és irodalomról szóló vitáknak, Kazinczy következetesen nézetei alátámasztásaként idézi az epigrammákat, s visszatekintő jellegű feljegyzéseiben a művet elméleti tartalma felől közelíti meg, s ez formálja a kötet irodalmi kánonban betöltött helyét. A vita végét tekintve, a végső fegyverkezés, a tudatosság kérdését vizsgálva, fölöslegesnek tűnik már annak hangsúlyozása, hogy a vitát lezáró monumentumként tervezi megjelentetni Kazinczy a Füredi Vidának szánt választ, mivel Kazinczy szerint a megjelent *Orthologus és Neologus* nem alkalmas zárószövegnek. Újabb tanulmányokat fogalmaz – köztük egy új *Orthologus és Neológust* – és valamilyen nyelvészeti tárgyú kötet megjelentetését tervezi nyolc értekezéssel. Ha a csata paradigmában gondolkodunk, a végpontot tekintve nem történt tehát sem békekötés sem döntő ütközet.

A problémát tovább árnyalja, hogy Batsányi írása Kazinczy megjelent szövegére felel, pedig az a végleges, revideált szöveg, amellyel Kazinczy azonosul, 1819. november 4-én készül el. Aznap írja: „Épen ez órában végzém-el egy 48 lapnyi Értekezésemet a' Tud. Gyűjt. számára, mellyen sok holnapok olta dolgozom.”²¹⁷ Ez az értekezés sohasem jelent meg teljes terjedelmében nyomtatásban,²¹⁸ a szöveget senki nem vizsgálta még meg. Szerencsére 48 oldalnyi terjedelmében, november 4-i dátumával a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában ma is megtalálható.²¹⁹

²¹⁶ *I. m.*, 145.

²¹⁷ Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1819. nov. 4. = *Kazlev.* XVI, 523 (3791).

²¹⁸ Egy rövidebb töredékének egy variánsa megjelent cím nélkül, Kazinczy Ferenc szignóval: *Élet és Literatura*, 1826 (I), 257–260. (Kezdetek: „... el kell, úgy hiszem azt, mondanom, melly okok által indítatám [...]”)

²¹⁹ MTAKK, K631, 34r–55v.

II. Az Orthologus, a Neologus és szegény filológus (Kazinczy Ferenc hagyatéka)

Egy kánonba fogadott szerző kézíratai mindig nagyobb valószínűséggel maradnak fenn, mindazonáltal ugyanannak a népszerűségnek köszönhetően a hagyatéka széthullása is nagyobb eséllyel következhet be. Remekül mintázza a kanonizált szerző kéziratának értékét is, s a vakszerencse közrejátszását is annak az emléklapnak a története, amelyet 1820. március 27-én Kazinczy, Eugénia lányának ajándékozott. A kép a keresztjét hordozó Krisztust ábrázolja, amelynek a hátuljára Kazinczy atyai jó tanácsokat írt. A laposcska csak 1983-ban került be a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményébe, előtte kalandos útján bejárta fél Európát.²²⁰ Lukács István tábori lelkész, a második világháború idején egy bombázás alkalmával egy súlyos találatot szenvedett haditársától kapta. A katona – aki mellesleg civilben magyartanárral volt – elárulta, hogy a Széphalom körüli harcokban vett részt, amikor megpillantotta a Kazinczy-portán szétszórt irodalmi ereklyéket. Néhányat közülük összeszedett, majd rögvést a frontra vezényelték, s az emléklap egyéb tárgyakkal együtt így maradt nála. Halála után a laposcska Lukács Istvánhoz került. Ő, amikor tudomást szerzett arról, hogy büntetőtáborba fogják vinni, a neuburgi katolikus gimnázium gondnokának, Thusnelda Dornnak adta át a gyűjteményt. A laposcska csak a hetvenes években került vissza az Esztergomban élő szalézi rendi gimnáziumi tanárhoz, Lukács Istvánhoz. Halála után nővére révén az összes irodalmi ereklye az Irodalmi Múzeumba került.²²¹ Szinte minden hagyatéka történetében ismeretek ehhez hasonló kivételes példák. Szerencsés esetben persze a szerző rendelkezhet saját kézíratai sorsáról, rendbe igazíthatja őket. Ehhez járul még egyrészt a vakszerencse, amelynek hatása nem csekély, valamint a gyűjtők, és később a gyűjteményekben dolgozó kézírattárosok gyakorlata, amelyet részben a személyiség, részben a gyűjtemény szabályozása határoz meg.

Kazinczy Ferenc hagyatékának legnagyobb részét a Magyar Tudományos Akadémia vásárolta meg a lezármazottaktól a 19. század végén.²²² A hagyatéka jelentős mennyiségű iratot tartalmaz. Jakab Eleknek, aki a Kazinczy-hagyatéka rendezését és a szakrendek felállítását végezte az MTA Könyvtárának Kézirattárában 16 évre volt szüksége a kéziratok feldolgozására.²²³ Váczy János, akire Kazinczy levelezésének kiadását bízta az Akadémia, 27 évesen kezdte el a munkát 1886-ban. A sorozat utolsó általa készített kötete 1911-ben jelent meg, vagyis 25 évi munka volt szükséges a levelezés Kazinczy teljes élethosszáig terjedő feldolgozásához. Váczy ehhez kb. hetven köz- és magángyűjtemény

²²⁰ Jelzete: PIM, V. 4789.

²²¹ A történetről híradás olvasható: LUKÁCS István, *Jegyzet egy Klapka-levélről*, Vigília, 1975/4 (40), 272–273.; TÓTH Sándor, *Eszköze lenni az isteni kéznek*, Új Ember, 1974. dec. 22., TÓTH Sándor, *Kazinczy Ferenc üzenete*, Új Ember 1983. jún. 12.

²²² A hagyatéka „regényét” Fried István tervezte megírni (ld. FRIED István, *A „Fogságom Naplója” regénye*, ItK, 1986/6, 683.), amely munkája azonban sajnálatos módon nem készült el.

²²³ Vö.: GERGYE László, *Kazinczy Ferenc kéziratok hagyatéka*, MTA, Bp., 1993 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai 21), 21–22. (A továbbiakban: GERGYE, *Kazinczy Ferenc kéziratok hagyatéka*.) Jakab Elek jelentése az MTAK Kézirattárának gyarapodásáról és rendezéséről: JAKAB Elek, *Jelentés a M. Tud. Akadémiai Kézirattár bevezetett rendezéséről*, Magyar Könyvszemle, 1891/3–4, 315–322.

Kazinczy-anyagát adta ki. Ahogyan a levelezés, úgy a hagyaték egésze is különböző gyűjteményekben lelhető föl, de szerencsére az *Orthologus és Neologus* az MTA Könyvtárába került.

Jakab Elek nem tartozik azok közé a szakemberek közé, akiknek nevét fohásztól illatos sóhaj lengené körül az MTAK Kézirattárában. Mégis az ő munkája nyoma is a papíron megjelenő újjelenyomatnak tekinthető, amelynek leolvasása segítségül szolgál a szöveg sorsának, mondhatni legelsődlegesebb kontextusának, esetleg korai befogadástörténetének felderítéséhez. A közgyűjtemények belső szabályozásának, és az alapvető kéziratári precizitásnak köszönhetően a Kazinczy-hagyatékon végzett munka következetesen, egy hivatalhoz hasonlóan dokumentált. Extrém példa gyanánt szolgáljon az alábbi esetet megörökítő rögtönzött jegyzőkönyv a hagyatékból, amelynek készítői között a legtöbb szereplő érintett, aki az *Orthologus és Neologussal* kapcsolatba került.

„Jegyzés: E szám alatti 1 drb Váczy János Ur által ez évi ápril 8-n tölem Jakab Elektől használatra kivételtvén: egyikünk sem nézte meg, hogy a 8 számú íras meg van e vagy nincs. Ápril 10-n én Jakab Elek a muzeumban járván, Váczy Ur kijelentette, hogy az 1° szám hiányzik, s én a vissza vitelre halasztottam a dolog elintézését. Mikor ápr. 13-n a csomag vissza jött, constatáltuk ketten hogy az 1. szám csakugyan nincs ott.

Hol van? Hová lett – én Jakab Elek nem tudom. Én Váczy János nem találtam helyén. Isten tudója ki által okoztatott a hiány.

Buda-Pest, ápr. 13./889 Jakab Elek Dr. Váczy János

Jakab Elek és Váczy János urak alkalmasint tévedtek. A kék boríték maga az 1-es szám. /L. ezt rajta/

Bpest. 1906. okt. 11-én
Heinlein István

Láttam Szily Kálmán²²⁴

Az ehhez hasonló esetek kivételesek, de a hozzájuk kötődő papírmunka nem rendkívüli – és ez gyakran már elegendő ahhoz, hogy egy kézirat rendezését nyomonkövessük.

II. 1. Az *Orthologus és Neologus* kézírata(i)

Az *Orthologus és Neologus* revideált változata a K631-es számú jelzet alatt található az MTAK Kézirattárában. A kötet legnagyobbbrészt negyedrért lapokból van összeállítva, kötése félbőr, a gerincén ez áll: „*Kazinczy Nyelvészeti tanulmányai.*” A 164 lapnyi terjedelmű kötet tartalma jórészt igen, de szerkezete nem pontosan vehető ki a kézirat-katalógusból.²²⁵ A tájékozódáshoz érdemesebb a Kazinczy hagyatékot feldolgozó Jakab Elek helyrajzi katalógusát alapul venni. Ez azért is fontos, mert Jakab Elek 1875. és 1891. között az akkori gyakorlat szerint szakok és nagyságrend szerint rendezte a kéziratokat, amelyeknek korábbi tárolási módja – ti. az, hogy milyen rendben álltak, milyen egységeket alkottak, mely szövegek tartoztak egybe – nem ismert. Mégis, az eredeti tároláshoz időben legközelebbi, de már az MTAK Kézirattárában készült leírásunk tőle származik. A helyrajzi katalógus tanúsága szerint Jakabot követően Heinlein István rendezte az anyagot, mégpedig: „(másképp)”. Hogy miképpen is, azt csak akkor tudjuk meg, ha feltételezzük, hogy az ötvenes években modern félbőr kötetet kapott anyag Heinlein

²²⁴ MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 121.

²²⁵ GERGYE, *Kazinczy Ferenc kéziratias hagyatéka*, 60–62.

rendje szerint került bekötésre. Amennyiben inkább úgy vélnék, hogy az ötvenes években kivitelezett könyvkötés egy másik rend alapján készült el, egy harmadik kezét is feltételeznünk kell, azon egyszerű okból kifolyólag, hogy Heinlein 1945-ben elhunyt. A Kazinczy hagyaték nagy részét ugyanis a Kézirattár 1948-as átszervezése után²²⁶ esztétikai igényeknek is megfelelően bekötötték. Az átrendezést állományvédelmi szempontok is indokolták, de a díszes kötetek ezután egy reprezentatív igényeknek megfelelő helység polcait dekorálták, s ennek köszönhetően mindig kéznél voltak. A helyrajzi katalógus b oldalán látható lista valószínűleg a kötéshez kapcsolódik, ugyanis olyan szövegeket tartalmaz, amelyek ma nincsenek a kötetben: a német nyelvű „Himfy Szerelmei recenziója” (ez Jakabnál „Schöne Künste” címen szerepel XVIII. sorszámmal), a „Glottomachusok (Függelék)” (amelynek sorszáma XVIII.), és „A Magyar Nyelvről, annak természetéről stb” címmel jelölt értekezés (III. sorszám). A három címet Kovács Ferenc²²⁷ írta a helyrajzi másik oldalára 1955. június 18-án. Ez a jel értelmezhető úgy, hogy a három kézirat 1955-ig a többivel együtt állt. Az időben visszafelé lépkedve Heinlein munkája következik, amelyhez csupán a viszonyítási pont ismert: Jakab rendezése, amely az általa készített helyrajzi katalógus alapján I-től XX-ig számozza meg a kötegeket.²²⁸

A kötet folioszámozása(i) és a címadások alapján a kéziratok rendezési metódusát úgy lehet elképzelni, hogy Jakab Elek ül egy teljesen kusza, vagy egy viszonylag rendezetlen, de tematikusan szétválogatott kézirathalom mellett, és szöveghatárokat keres. Azokkal a kéziratokkal, amelyeknek van címe, könnyű a dolga (pl. felveszi „Schöne Künste” néven), de a cím nélküli szövegeket olvasás után általános fedőcímmel látja el, pl. „nyelvészeti töredék”. A kötetbeli szövegek azonosításával a címadásból következtetve nem sokat vesződött, mégis alapos válogatást kellett végeznie, mert a *Nyelvészeti töredékek* című szövegek, néhány kivétellel, mind az *Orthologus* és *Neologus* szövegváltozatai. Feltehető a kérdés: vajon tudta-e Jakab, hogy egy szövegegységet rekonstruál? Ismerte-e annyira az eszmei hagyatékot, hogy meg tudja állapítani, melyik írástörredék milyen dolgozatba illeszkedik? Vagy esetleg egy már eleve egységben tárolt, de töredékeket tartalmazó irathalmot próbált meg újra összefüggővé rendezni? Amennyiben az utóbbi esetről van szó, újabb kérdés adódik: vajon milyen állapotban lehetett a hagyaték, ha Jakab annak ellenére felcímszi a kéziratokat („*Nyelvészeti töredék*”), hogy azok egységben állnak? Vagy a szakok szétválogatása indokolná a címadást? Feltételezhető, hogy ha a töredékeket felismerte volna, nem átfogó címmel jelölte volna őket, hanem egymás után rendezésüket követően elegendő lett volna egy folyamatos lapszámozás. Jóllehet, a töredékek sorszámozása épphogy a rendezésükre, a töredékességükben való sorrendiség visszaállítására törekedett, mert Jakab, amikor olyan egységet dolgozott fel, amelyben nem tudott rendszert megállapítani, pontosan egy oldalszámozást vezetett a foliókra: „egy folyó számot keresztül vittem rajta, hogy legalább ezen túl ne csorbítottassék tovább.”²²⁹ Ez a gyakorlat a K631-es kötetre nézvést arra is utal, hogy Jakabnak a szövegtöredékekből ugyan nem sikerült teljes terjedelmében egységet gyűrnia, a sorrendiségükre vonatkozóan mégis határozott elképzeléssel rendelkezik. Ezzel az eljárással (egységek sorszámozásával) ugyanis elő lehet állítani egy olyan szöveget, amelyből bizonyos részletek hiányoznak, és elő lehet állítani egy véletlenszerűen egymás

²²⁶ GERGYE, Kazinczy Ferenc kéziratosa hagyatéka, 22.

²²⁷ A név tulajdonosa egyelőre ismeretlen.

²²⁸ I. *Orthologus* és *Neologus*.; II. *Orthologus* és *Neologus* folytatás.; III. *A magyar nyelvről*.; IV. *Nyelvészeti töredékek*.; V–IX. *Nyelvészeti töredékek*.; X. *Új szók, szólások*.; XI. *Nyelvészeti töredékek*.; XII. *Nyelvészeti töredékek*.; XIII. *Különböző vélekedések a magyar nyelv elvitele felől*.; XIV–XVI. *Nyelvészeti töredékek*.; XVII. *Glottomachia. A nyelvtörök*.; XVIII. *Schöne Künste*.; XIX. *A Glottomachához jegyzetek*.; XX. *Elsiók*.

²²⁹ A jegyzet a *Pandecták* VI. kötetének címlapján olvasható: MTAOK, K633/VI, 1a.

után rendelt, de azonos témájú töredékeket tartalmazó szövegkorpuszt. Jakab az előbbire törekedett. De vajon milyen formában kapta meg a hagyatékokat?

A kérdésre a kötet mai formája nem nyújt kielégítő választ, hiszen pillanatnyi állapotában nem követi még Jakab Elek számozását sem,²³⁰ sőt, ahogyan arról már korábban szó esett, nem is tartalmaz minden korábbi köteget (hiányoznak a III., a XVIII. és XIX. sorszámú szövegek). A válaszadáshoz a fejezetcímeiken kívül egyéb azonosítók is figyelembe vehetők: a kötet ugyanis több lapszámozással is rendelkezik.²³¹ (1) Először is Kazinczy saját számozásával (szokásához híven a jobb felső sarokban), amely kéziratos egységeként újraindul és megszakad. (2) A lap tetején, a középső részen látható Jakab Elek lapszámozása, amely a 33. folióig megegyezik az előző számozással, egyetlen jelentéktelen tévedést leszámítva.²³² (3) A foliók jobb felső sarkában kék ceruzás lapszámozás található ismeretlen kéztől. Ez nincsen a teljes kötetben végigvezetve, ahogyan Jakab Eleké sem: a 34. foliónál kezdődik 2-es számmal, és a 95. foliónál zárul 63-as sorszámmal. A kék ceruzás számozás két egységet határol el egymástól: az első kék lapszámozású csomó az *Orthologus és Neologus* című dolgozattal kezdődik, és egy olyan szöveggel zárul, amelynek a címe: *Orthologus és Neologus. folytatás*. Vagyis a címek indokolják a szövegek összepárosítását.

A kék számozás újraindul a 96. foliónál 1-es sorszámmal, és egészen a 131. folióig elhúzódik (36-os kék számmal zárul). Ez a második egység, amelynek a jellegzetessége az, hogy a Kazinczy által vezetett oldal- vagy lapszámozás folyton megszakad, újra- és újrakezdődik. Ez tehát a kötet általunk vizsgált részének legzavarosabb szakasza, amely rövid szövegdarabokat, a vége felé papírszeleteket tartalmaz. Még ezek a szövegforgácsok is kapcsolódnak az *Orthologus és Neologus*hoz, annak szövegvariánsai. Az oldalszámok sajnos nem vezetnek sehová, a nagyobb egységeket ugyan be lehet azonosítani, de nem nyújtanak információt arról, hogy a hagyatéék feldolgozása közben Jakab Eleknek mivel kellett szembesülnie, vagyis Kazinczy Ferenc hagyatéka milyen állapotban van az 1800-as évek második felében.

²³⁰ A kötet jelentős részét az *Orthologus és Neologus* autográf szövegváltozatai teszik ki. Ezeknek a kötegeknek Jakab Elek által tett sorszámozása és azoknak mai rendje (amely vagy Heinlein műve, vagy sem):

- I. *Orthologus és Neologus, nálunk és más Nemzeteknél* (a cím Kazinczy keze); 34r–55v
- IV. *Nyelvészeti töredék* (a cím Jakab Elek keze); 56r–85v
- II. *Orthologus és Neologus. folytatás* (Kazinczy keze); 86r–95v
- XII. *Nyelvészeti töredékek* (Jakab Elek keze); 96r–99v
- IX. *Nyelvészeti töredék* (Jakab Elek keze); 100r–101v
- VII. *Nyelvészeti töredék* (Jakab Elek keze); 102rv
- VI. *Nyelvészeti töredék* (Jakab Elek keze); 103r–104v
- V. *Nyelvészeti töredék* (Jakab Elek keze); 105r–106v
- XI. *Nyelvészeti töredékek* (Jakab Elek keze); 107r–108v
- XVI. *Magyar Nyelvészeti Töredékek* (Jakab Elek keze); 109r–116v
- XIV. [nincs cím]; 117r–120v
- X. *Új szók. Új szólások. Az ilyeneknek milyeneknek kell lenni?* (Kazinczy keze); 121r–123v
- VIII. *Nyelvészeti töredék* (Jakab Elek keze); 124r–131v
- XIII. *Különböző Vélekedések a' M. Nyelv elővitele felől* (Kazinczy keze); 132rv
- XIV. *Magyar Nyelvészeti Töredékek* (Jakab Elek keze); 133r–134v
- XVII. *Glottomachia* (borítólap, Kazinczy keze); 135rv
- XVII. *A' Nyelvtörők* (Kazinczy keze); 136r–143v

²³¹ Sőt, a kötetben végigfut egy második fejezetszámozás is, piros ceruzával. I. *Rény* (Kazinczy keze) 1r-től; III. *Nyelvészeti töredékek* 56r-től; IV. *Különböző Vélekedések a' M. Nyelv elővitele felől* (Kazinczy keze) 132rv; V. *Glottomachia* (borítólap, Kazinczy keze) 135rv; V. *A' Nyelvtörők* (Kazinczy keze) 136r–143v; VI. *Orthographiai Aphorismuskok* (Kazinczy keze) 143r–156v; VII. [nincs cím] 157r–160v.

²³² 27. lapnak a verzőján áll Jakab Elek sorszámozása. Vagyis a Jakab Elek által sorba rendezett lapokat amikor bekötötték, véletlenül megfordítva helyezték be ez a lapot. Ezután kapta meg a ceruzás sorszámat.

Segítségül szolgál a nyomozásban, hogy a kötet nem csupán a Jakab által sorszámozott egységeket tartalmazza, rajtuk kívül számos más szöveg is megtalálható benne a számozott egységek előtt és után is: tanulmánytörödékek, cikkmásolatok, levelek, amelyek a nyelvújítás köréhez tartoznak. Ezeknek a kéziratoknak a sorsáról Toldy Ferenc feljegyzéseiből nyerhetünk információkat. Ő ugyanis a maitól különböző formában látta az anyagot. Feljegyzéseiből a hagyatéknak arról a korai állapotáról nyerhetünk némi információt, amikor azok még Kazinczy Gábornál voltak. Toldy Ferenc ugyanis 1855-ben azzal a szándékkal utazik Bánfalvára, hogy a Kazinczy Gáborhoz került hagyatékot felmérje. Az 1855 tavaszán készített feljegyzéseiben jól felismerhetők a K631-es kötet kéziratái is.²³³

Innen tudjuk, hogy 1855-ben a kötet szövegei két helyütt (egy csomóba és egy tárcába helyezve), kötés és rend nélkül heverték egymás mellett. A csomón belül néhány írás már akkor is egymáshoz közel helyezkedett el, pl. Kazinczy Grammatikájának részleteit (amely a K631-es kötetben 143r–160r található),²³⁴ egy töredék („*Ariadne-Libera. Melodrama. Bevezetés*”) és a *Hamlet* első felvonása követett, s ezáltal volt megtalálható az eliziókat tárgyzó írások és feljegyzések köre (jelenleg a K631-ben 14r-tól 33v-ig) és *A' Magyar Nyelvről, annak természetéről, mostani koráról, szükségeiről* kisérte. Ebben a struktúrában nehéz lenne, és fölösleges is rendszert keresni. Egyszerűen elegendő annyi információ, hogy az iratok nincsenek bekötve. A másik hely, ahol a jelenlegi kötet dolgozatai találhatóak akkor, egy tárca *KF Törödékei* címmel. Toldy a következő sorokkal írja körül tartalmát:

„Egy csomó töredékes dolgozat az *Ujításról*. Stúdiumok, jegyzetek, fogalmazatok az *Orthologus és Neologus első folytatásához*,²³⁵ tisztázva 11–42 l., elül hátul csonka. Ezekből s a T[udományos]Gy[űjtemény]ben megjelent Orth-ból állt össze ugy látszik az átdolgozott és kibővített „Orth. és Neologus nálunk...” mely szinte itt van egy 4r. füzetben p 3–48. Kelete *Széph[alom] nov. 4. 1819.* (az első dolgozat TGy 819 XI. kelt aug 15. 1819). Ugy látszik hogy a felebb * alatt említett tisztázattal egy *harmadik* még bővebb v[agy] ellenzőit részletesen elutasító, *átdolgozás* töredéke, mely aligha el nem készült, bár itt töredékes.”²³⁶

Toldy iratai alapján az *Orthologus és Neologus* nézvést megállapítható, (1) hogy amikor Jakab Elek a kéziratok rendezéséhez fog, egy már eleve egységben tárolt, de töredékeket tartalmazó irathalmot próbál meg még összefüggőbbé rendezni, amelyekhez hozzátársít egyéb, az újításhoz kötődő szövegeket. A munka során római számokkal jelöli a különböző szövegdarabokat. Az *Orthologus és Neologus* szövegvariánsai közül a töredékesek tehát nem alkottak teljes szöveget, különben nem lett volna szükség sorszámozásra – egymás után rendezhetők lettek volna a töredékek és elegendő lett volna egy lapszám végigvitele. (2) Heinlein István tesz még egy kísérletet az *Orthologus és Neologus* variációinak szövegbe rendezésére, és még több nyelvújítási tematikájú szöveget csoportosít a csomóhoz. A rendezése felrúgja Jakab Elek sorrendjét. (3) 1948 után bekötik az anyagot, „Isten tudója ki álta” alkotott rendben. (4) A legsajnálatosabb, és egyben legígéretesebb eredmény az, hogy az *Orthologus és Neologus* esetében a feljegyzések alapján öt szövegkorpuszt lehet elkülöníteni. Az alábbi lista tételei Toldy elnevezését követik.

²³³ Ld. MTA KK, M. Ir. RUI. 4r. 15.

²³⁴ Kazinczy Grammatikájának töredékei a K759-es kötetben is nyomon követhetők.

²³⁵ Az „első” szó utólagos sor fölötti beszúrás.

²³⁶ A „csillag alatt említett tisztázattal” Toldy az itt második sorban álló 11-től 42. lapig terjedő szakaszra céloz. Az 1819. nov. 4-i dátumú *Orthologus és Neologus*-ból jegyzeti 106. oldalától kezdve egy hosszabb szakaszt idéz. Ld. MTA KK, M. Ir. RUI. 4r. 15., 22.

(a) *A' Magyar Nyelvről, annak természetéről, mostani koráról, szükségéről*²³⁷

Ezt a szöveget szokás az *Orthologus* és *Neologus* előzményének tekinteni, bár attól sokban különbözik. A két szöveg genealógiába való rendezése régi hagyományra nyúlik vissza. Toldy Ferenc, miután hosszú sorokat idéz a dolgozatról, megállapítja, hogy a fogalmazvány „helyébe lépett az „Orth. és Neol.” a T. Gy. 1819. XI^d kötetében”.²³⁸ Kazinczy ezzel a tanulmánnyal 1818 végén készül el. A szöveg nem azonos az *Orthologus* és *Neologussal*.

(b) *Jegyzetek, előtanulmányok az Orthologus és Neologushoz*

Ezek között található olyan írások, amelyek olvasmányok kivonatai, jegyzetekkel, hivatkozásokkal, de fellelhetők körükben tanulmánytöredékek is, vagy javításokkal tarkított piszkozatok. Keletkezési idejük meghatározása problémás.

(c) *a Tudományos Gyűjtemény 1819. novemberi számában megjelent Orthologus és Neologus*

Keletkezési dátuma 1819. aug. 15. Kézirata nem ismert, de az OSZK Kézirattárában lenne a helye. A nyomtatott értekezés Kazinczy birtokában is megvolt, rajta javításokat ejtett, amelyeket Toldy feljegyzéséből ismerünk.

(d) *az átdolgozott és kibővített Orthologus és Neologus*

A szöveg teljes, a 3. foliótól a 48-ig olvasható. Keletkezése 1819. nov. 4-ére tehető, amelyet a levelezés is alátámaszt. Ez a szakasz már Toldy idejében is fűzött volt, különálló egységet alkotott. Különlegessége, hogy Kazinczy lezártnak és kiadhatónak tekinti, a szöveg megjelenésére irányuló lépéseket tesz. És ez még akkor is figyelembe veendő adat, ha a kiadás meghiúsulása miatt a szöveget továbbírja.

(e) *az Orthologus és Neologus folytatásának töredékei*

A (b) csoportba tartozó szövegektől elkülönülnek azok a töredékek és tisztázatok, amelyek a bennük található utalások alapján 1819. novemberre, vagyis a második, átdolgozott és kibővített *Orthologus és Neologus* utánra datálhatók. Ez a szöveg már Toldy idejében is csonka volt. Az ebbe a csoportba tartozó töredékek a (c) pont szövegeitől nehezen elválaszthatóak.

A szövegek korábbi történetéről kevés információ áll rendelkezésre. Annyi ismeretes még, hogy vagy a (d), vagy az (e) kézirat Zádor Györgyön keresztül jutott el Kazinczy Gáborhoz.²³⁹ Bármelyiknek fennáll a lehetősége. A fenti szövegsorból az (a) és a (c) darabokat leszámítva minden szöveg a K 631-es kötetben van. Feltételezhető, hogy *A' Magyar Nyelvről, annak természetéről, mostani koráról, szükségéről* című dolgozat, azért található jelenleg egy másik jelzet alatt, amikor formátumában is, témájában is ide tartozna: mert nem voltak eredetileg sem együtt. Jakab Elek vagy nem ismerte annyira az életművet, mint amennyire megismerhette volna munkája 16 éve alatt, vagy törekedett az eredeti egységek fenntartására. Az, hogy az *Orthologus és Neologus* szövegvariánsait

²³⁷ A dolgozat jelenleg egy másik jelzet alatt van tárolva az Akadémián: MTAKK, M. Nyelvt. 4r. 43.

²³⁸ MTAKK, M. Ir. RUL. 4r. 15., 21.

²³⁹ A K 631 13. foliója: „Pest, Jun. 12d. 1851. Tisztelt Barátom! Itt veszed K. F. kézíratait, könnyebb eligazodás végett I-III számokkal jelelve. Az I. számút, egészben, nem találok, sem a' Tud. Gyűjtemény' kötetiben, sem az Élet és Literaturában: de egyes szakai, a' mint széljegyzeteim mutatják, megvannak az Él. és Lit. II. és IV. kötetekben. A' II. számút, mely másolatban is meg van, nem lelem a' fennebbi folyóiratokban. A' III. sz. új dolgozata, a' Tud. Gyűjt. 1819. XI. köt. 3–27. lapjain álló cikkeknek; de az általam x jeggyel jelelt szakaszok, csaknem szóról szóra, meg vagynak tarva. A' Felső M. Orsz. Minerva' kötetei nem levén kezemnél: ottan nem kereshettem. A' legszívesb barátsággal üdvözöl Tisztelő barátod Zádor György” A levélbéli jellemzés alapján nem sikerült beazonosítani pontosan a szövegeket, de a III. sorszámú jelölt kézirat leírása a (d)-re is, (e)-re is illik.

Nyelvészeti töredékek címmel jelölte, az előbbire utal, de az utóbbinak sem kizárt. Heinlein már tudta, mivel van dolga (valószínűleg tőle származik a kék ceruzás lapszám). Miután az MTAK Kézirattárának története nincsen feldolgozva, ezért csak körülbelül meghatározható, hogy Jakab Elek és Heinlein István munkája, és a kéziratok kötetbe rendezése mikorra tehető, de az események sorrendje is, kimenetele is biztos: egy meglévő törekeny rend megszűnt, mégis, a hagyaték jelenlegi állapotában is azt a hatást kelti, mintha eredeti rendjében állna, de nem tudni miben nyilvánul meg ez a rendszer. Szerencsére Toldy Ferenc jegyzetei megvilágítják azt a nem mellesleg még mindig nem autentikus struktúrát, amely a 19. század közepén volt tapasztalható. Toldy Kazinczy halála után 24 évvel lapozta végig a hagyatékot, akkorra többen is átrendezhették; erről azonban nincsen információnk. Az a tény azonban, hogy ezek a kéziratok nem voltak bekötve, vagy rendezve, mint sok más egyéb szövegnél látható, vagyis nem álltak eltéveszthetetlen rendben az utókor rendelkezésére, a szerző szöveghez való viszonyulásáról is árulkodik. Ez közvetett hatása miatt fontos, ugyanis a kéziratok állapota a Kazinczy-hagyaték esetében jelentős hatással bír a szövegek kanonizálására, és az ezt elősegítő szövegkiadásokra.

II. 2. A tanulmány szövegkiadásai

A bánfalvai jegyzetekből örvendetes módon fény derül arra is, hogy Toldy ki akarja adni az *Orthologus és Neologus*. Ehhez a megjelent szövegnek a szerző által javított utolsó verzióját szeretné alapul venni, ezért a Tudományos Gyűjtemény aktuális számának Kazinczy által korrektúrázott példányához nyúl. „Feljegyzem itt KF önkézü javításait – írja Toldy – a T[udományos]Gy[űjtemény] saját példányában, hogy e gyönyörű d[ara]bot KKönyvem III^d kötetében ezekkel adjam”.²⁴⁰ Toldy nem a végleges értekezést akarja kiadni, hiába látja és olvassa annak kéziratát. Pedig a levelezésből is egyértelműen kiderül, hogy mely szöveg tekinthető a szerző szerint véglegesnek. Persze, az a levél, amelyben Kazinczy kéri a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségét, hogy ne adják ki az *Orthologus és Neologus* náluk lévő verzióját, mert napokon belül befejezi az újat, csak 1918-ban kerül elő a Teleki család gyömrői levéltárából.²⁴¹ Ezt a levelet tehát Toldy nem ismerhette. Egyéb levelekből annyit tudhatott, hogy Kazinczy nem elégedett a megjelent szöveggel. Mindez azonban kevés ahhoz, hogy egy másik szövegváltozat kiadásával álljon elő, különösen Kazinczy esetében, aki némely művén egész életében, még a kiadást követően is dolgozik.

A későbbi szövegkiadások sem járnak el másképp. A dolgozatnak négy edíciója létezik a Tudományos Gyűjteménybelin kívül – ahhoz képest, hogy Kazinczy legjelentősebb esszéjéről van szó, ez nem is olyan sok. 19. századi ismételt kiadása nincsen, s ebből az is következik, hogy inkább a 20. században kezdték el a tanulmány érdemeit felfedezni, mégpedig a nyelvészek. Ez a momentum elég furcsa helyzetet teremt, hiszen Kazinczy nyelvi újításait éppen a grammatikusok támadták a 19. század elején. A tanulmányt mégis Balassa József publikálta először 1904-ben, egy Kazinczy nyelvújításhoz kapcsolódó szövegeit tartalmazó szöveggyűjteményben.²⁴² Legközelebb Vajthó László 1931-ben, Kazinczy halálának századik évfordulója alkalmából rendezte

²⁴⁰ MTAKK, M. Ir. RUI. 4r. 15., 21. A Kazinczy bibliográfia szerint legközelebb csak 1904-ben jelent meg újra a tanulmány. Ld. V. BUSA Margit, *Kazinczy Ferenc bibliográfia*, II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár és a Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, 1981, 62.

²⁴¹ Első közlése: IVÁNYI Béla, *Irodalomtörténeti levelek a gróf Teleki-család Gyömrői Levéltárából*, ItK, 1918, 95–117, itt: 110–111.

²⁴² *Kazinczy és a nyelvújítás*, 46–68.

sajtó alá, szépirodalmi írásai, életrajzi szövegei, fordításai, néhány értekezése és levele kíséretében, vagyis a tanulmány egy ünnepi szöveggyűjteményben bukkan fel újra, az életmű sokféleségében elrendezve.²⁴³ Vajthó lábjegyzeteket is fűz a tanulmányhoz, amelyek jobbra Kazinczy más írásaiból származó idézetek. Ám ezek relevanciája igen csekély, nem kis fejtörést okoz annak megfejtése, miért éppen az adott idézetek kerültek lábjegyzetbe. A kiadó címhez kapcsolt kommentárja szerint ez „Kazinczy legkitűnőbb értekezése. [...] Ebben mondja ki, hogy az ő elmélete nem a neologizmus, hanem a syncrétizmus.”²⁴⁴ A kiadás alapjául mind az első, mind a második edíció a Tudományos Gyűjteményt használja, de utóbbi azt csonkítva adja, három ponttal jelölve azokat a részeket, ahol valami kimaradt – rábízva az olvasóra, hogy rá is jön, mit jelent a három pont. Vajthó olyannyira szabadon bánik a szöveggel, hogy az utolsó mondatot is törli, és az „A maradék tanuja lesz tetteinknek; rettegjük ítéletét” után a jól bevált három ponttal és további lábjegyzetbe tett három, a nyelv fejlődését igazoló idézettel zárja a szöveg kiadását. A következő kiadás szintén egy szöveggyűjtemény, a *Magyar Klasszikusok* sorozat egyik darabja 1960-ból, Szauder Józsefné válogatásában.²⁴⁵ A kötet Kazinczy halálának 200. évfordulóját követő évben jelent meg egyéb cikkeik és tanulmányok között. A tematikusan a dolgozathoz társított szövegeket felölölő fejezet alcíme: „*Harcban a nyelvújításért*”,²⁴⁶ vagyis a szövegrendezés felhasználja a mű születését övező harci metaforikát. A tanulmány utoljára a jól ismert *Magyar Remekírók* sorozatban jelent meg 1979-ben.²⁴⁷ A kiadó kommentárja, szinte szó szerint megismétli az előző kiadás jegyzetét: „Kazinczynek kétségkívül legszebb, legelmélyültebb tanulmánya, legszabatosabb meghatározásával annak, amit nyelvi síkon tennie szabad az írónak. Megjelent a *Tudományos Gyűjtemény* 1819. novemberi számában. A szöveget innen közöljük. Ezzel a cikkel zárult a nyelvújítási harc.”²⁴⁸ Amilyen tárgyilagos és kanonikus a magyarázat, olyan alapos a szövegközlés; hátul magyarázó jegyzetek segítik a befogadást. A kiadások sora ezzel lezárul: a szöveg minden esetben a Tudományos Gyűjteményből került közlésre, és a kísérőszövegek és kommentárok is a kanonikus olvasást segítik elő.

Nem tökéletes a példa, de a *Pályám emlékezete* kiadásai éppen így, korábban publikált szövegekre épültek, a kéziratosszövegváltozatok variáltságáról nem véve tudomást. Orbán László 2002-es tanulmányában²⁴⁹ sorra veszi az autobiografikus szövegek változatait, és kimutatja, hogy a megjelent szövegek közül egyik sem vezethető vissza egyetlen teljes kéziratosszövegváltozatra sem. A dolgozat végén Orbán összefoglaló táblázatba listázza a *Pályám emlékezete* és más önéletrások kéziratait és kiadásait, ill. Toldy listáját a Kazinczy Gábor tulajdonában lévő kéziratokról. Más a helyzet annyiban, hogy a *Pályám emlékezete* Kazinczy életében nem jelent meg teljes terjedelmében, így nincsen olyan írás, amelyet ultima manus szerintinek lehetne kinevezni. Az *Orthologus* és *Neologus* esetében pedig van ugyan egy Kazinczy életében megjelent szöveg, ismeretesek a publikáción ejtett kritikai változtatások is, és még a szövegkiadások is jobbára hiteselek, bár a szerző javításainak figyelembe vétele nélkül adják ki a tanulmányt. Csakhogy Kazinczy maga nevezi meg a szöveg végső változatát egy másik dolgozat formájában. Az

²⁴³ *Kazinczy világa*, szerk. VAJTHÓ László, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., é. n. (Magyar Irodalmi Ritkaságok 10), 81–91. A kiadás éve az előző dátuma (1931. szept.) alapján megállapítva.

²⁴⁴ *I. m.*, 81.

²⁴⁵ *Kazinczy Ferenc válogatott művei*, s. a. r. SZAUDER Józsefné, vál. és jegyz. SZAUDER József, Szépirodalmi, Bp., 1960, 194–211.

²⁴⁶ *I. m.*, 640.

²⁴⁷ KAZINCZY Ferenc, *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*, kiad. Szauder Mária, Szépirodalmi, Bp., 1979, 813–834.

²⁴⁸ *I. m.*, 920.

²⁴⁹ ORBÁN László, *Kazinczy Ferenc Pályám emlékezete címen ismert önéletrésének kéziratai és kiadásai*, ITK, 2002/5–6, 627–650.

1918 utáni szövegkiadásoknak ezt figyelembe kellett volna venni. Még ha kétségbeejtő is a Kazinczy hagyaték mérete – ez tagadhatatlanul indokolhatja a szövegkiadások alapszöveg-választását, hiszen a fő hagyatékknak még az összefoglaló katalógusa is csak 1993-ban jelent meg – az mégsem kezelhetetlen. Ezt a *Pályám emlékezete* legújabb kiadása²⁵⁰ is példásan tanúsítja. A kéziratos szövegektől való elhatárolódás háttérben egy ettől sokkal általánosabb, tendenciózus irodalomtudományos attitűd áll. A 20. század tízes évei után, a levelezés összkiadásának lezárultát követően ugyanis nem jellemző a Kazinczy kéziratokkal való bibelődés. Az irodalomtudósok, kevés kivétellel, a Gutenberg galaxis végtelenjében, nyomtatott szövegekkel dolgoznak. Csakhogy hiába 400 éves Gutenberg találmánya 1840-ben: a 19. század elejének Magyarországon a könyvek világa mellett egy kéziratos galaxis is létezett, és ennek hatása elég világosan kimutatható, ha a kéziratok felől olvassuk. Ugyanakkor – ahogyan az iménti elemzés csekély konklúziói is mutatják – nem elegendő ezt a tevékenységet kizárólag egy mű kéziratának olvasásával megkezdeni, még akkor sem, ha a teljes kötetet megvizsgáljuk. Nagyobb volumenű összefüggések felderítéséhez a kéziratos anyagok tágabb keretek közötti megközelítése szükséges: be kell tekinteni a mű kéziratos kontextusába is.

II. 3. Szövegkontextus: a hagyaték szövegrendezési sajátosságai

Kazinczy hagyatékának rendszerezése során, ill. az eddig megjelent kéziratkatalógust kiegészítendő levelezéskatalógus írása alkalmával vált világossá, hogy a hagyaték iratai egymástól jól elkülönülő típusokba rendezhetők. Főlegesen szót vesztegetni arra, hogy egy szövegrendeződest osztályozó rendszer minden hagyaték esetében más és más mintázatot rajzol ki. Amennyiben Kazinczy hagyatékát megszerkesztettség, rendezettség, és a rendezést végzők kézirathoz való viszonya alapján tipizálni szeretnénk, négy csoportba illeszthetők a hagyaték iratai.

Az *első típusba* tartoznak mindazon kéziratok, amelyekben nem rekonstruálható, vagy csak töredékesen állítható helyre a szerzői rendezőelv. Ide tartozik az *Orthologus és Neologus* kézirát tartalmazó kötet is. Fontos megjegyezni, hogy még akkor is ebbe az osztályba tartozik a legtöbb Kazinczy kézirát, ha közöttük bekötött anyagok is vannak, tekintve, hogy a kötési rend nem feltétlenül a szerzőtől származik, és gyakran csak másodlagos források felhasználásával kinyomozható. Ezeknél a kéziratoknál különösen is fontos, hogy minden személy, aki a kézirátot rendezi, valahogyan mindenképp ujjlenyomatot hagy, ha mégoly nehezen észrevehető is. Ennél a típusnál a filológus munkájának első lépése ezeknek az értékes információval szolgáló ujjlenyomatoknak a láthatóvá tételének kell lenni.²⁵¹

²⁵⁰ KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009. (A továbbiakban: KAZINCZY, *Pályám emlékezete*.)

²⁵¹ A kézirátok rendezői által hagyott jelek informatívására poétikus párhuzammal szolgál a hagyaték egyik máig kiadatlan levele. A levél egyedi sajátossága, hogy két kéztől származik, mégpedig olyan módon, hogy a halvány, fakult tintáirás a levél teljes terjedelmében át van írva egy erősebb színű tintával. Az erősebb tintát használó kéz Gyulay Karolina fakultás írásjegyeit követi, de még így is jól kivehető Kazinczy írása. A levélben Karolina elhunyt édesanyja felett érzett bánatát osztja meg fogadott atyjával, az idős Kazinczyval. A levél-szituációhoz tartozik még, hogy a leány édesanyja Kazinczy ifjúkori szerelme, így a halott asszony miatt érzett fájdalmat érzékeltető sorok újírása – hogy azok végképp el ne halványuljanak –, a levél/tárgy mentésének aktsa, a textus csak hiatusban létező referenciájának (az elhalt asszony) újratemetését is magában hordozza az individuális emlékek újraélése által. A két írás alig különböztethető meg egymástól. A kézirátok rendezése az írói életmű és benne az individuuum

A levél szövege:
"Szeretett Atyám!

Fehér M. István esettanulmányokon keresztül meggyőzően igazolja, hogy az a séma, amely a szövegekkel való foglalkozást hagyományosan (pozitivistá megközelítésben) a filológia majd hermeneutika időbeli sorra építi fel, – vagyis az a tétel, miszerint a szöveg rekonstrukcióját, kiadását a szöveginterpretáció követi –, több jelentős gondolkodói életmű kiadásánál csődöt mondott. Fehér M. legrészletesebben a Hegel életmű kiadástörténetének bemutatásán keresztül világít rá arra, hogy a szerkesztők saját Hegel-képek alapján rendezték és jelentették meg a szövegeket.²⁵² Fehér M. arról már nem ír, de nem nehéz belátni, hogy amint a szövegkiadást, úgy a kéziratok rendezését is hermeneutikai lépések előzik meg. Elég itt a hagyatékot rendező, szövegtörédekeket feliratozó Jakab Elekre, vagy a munkáit kötetbe szerkesztő Kazinczyra utalni. Ebben az értelemben, ahogy Fehér M. is utal erre, egy szöveg egységben elhelyezett textus szövegkiadás megelőző, és végső soron edícióhoz vezető befogadása olykor már a kiadás előtti események által is determinált lehet. Ezt annyival kívánjuk kiegészíteni, hogy korántsem hagyható figyelmen kívül az, hogy ki által.

Péláda gyanánt szolgáljon az a jellegzetesség, miszerint a Kazinczy hagyaték az MTAK Kézirattárában a gyűjteményi sajátosságokból fakadóan eredetileg a Régi és Újabb Írók, a Történelem illetve annak segédtudományai, a Nyelvtudomány, a Bibliográfia, a Vegyes szakokba, valamint az Irodalmi Levelezés szakba került.²⁵³ A kéziratár átrendezések sem szűnt meg az Irodalmi Levelezés szak, bár a hagyaték többi részét jórészt a jelenleg *K-jelzet* alatt szereplő diszkótetekbe rendezték. Ez a partíció egyenes előzménye annak, hogy a levelezést gondozó Váczy csupán az *Irodalmi Levelezés* szakját dolgozta fel, s rendezte saját alá. Ebből fakadhat az is, hogy a hagyaték *K-jelzetű*, elsősorban nem leveleket tartalmazó egységeinek átvizsgálása később sem történt meg. Ugyanis a Kazinczy-levelezés két pótkötetének szerkesztői is az egyéb gyűjteményekben felbukkant, vagy a Váczy ideje óta az akadémiai Könyvtárba került leveleket adták ki, és csak néhány nem leveleket tartalmazó kötetet néztek át. Gergye László pedig, aki a Kazinczy-kéziratok, de deklaráltnan nem a levelek katalógusának elkészítésére vállalkozott, a levelezés összkiadására utalva, a kötetbe rendezett levelek adatait csak összefoglaló leírásokkal vette fel az 1993-ban megjelent katalógusba.²⁵⁴ Ennek következtében a

Én ezer engedelmet kérek hogy már olly rég óta nekem valósággal mindenkor igen igen nagy örömet szerző leveleit mind csak válasz nélkül hagyom. Oh de ha a' szivet bánat éri, olly nagy bánat éri, mint a' melly engem talált szeretett jó Anyám elvesztésével, akkor minden más érzés csak búnak ád helyt, 's az egész természet mintha kihalva lenne, többé örömet nem ád. Mit is írjak — 's mit is írhatnék!? Az elmúlt boldog órák soha soha többé vissza nem térnek a' jelenvalók tele fájdalommal, a' jövendőknem interestzálnak! Nem mintha a' sorsom ellen panaszom lenne; az elég jó, még talán igen is jó — de interesse nélkül élni, nem élet — én pedig anyám nélkül az életet szeretni nem tudom. A' Nénemet is Gr. Bethlen Ádámnét újra igen fájdalmas bánat érte: elvesztette már régen megholt leányának utolsó gyermekét is, az ifju Haller Jánost tizen kilenczedik esztendejében.

Éljen szerencsésen szeretett jó Atyám, mire szomorítsam kedvetlen gondolataim közlésével? Mely becsű barátságának emlékezete mindenkor szent és kedves előtem, és örökre is annak fog maradni. Még egyszer éljen szerencsésen, fogadja szokott szivességével változhatatlan örök tiszteltem bizonyítását, és emlékezzék barátsággal rólam. (azaz Gróf Gyulai Carolina [a zárójeles beszűrés Kazinczy kezétől]) Lotti

Gróf Bethlen Imrét és háznépét majd minden nap látom. Egészen eltelve barátságos érzésekkel, általom is mind ketten ugyan szivesen tisztelik szeretett atyámat. —, Gyulay Karolina – Kazinczynek, Kolozsvár, 1827. márc. 16., MTAKK, K620, 68. f.

²⁵² FEHÉR M. ISTVÁN, *Szövegkritika, kiadástörténet, interpretáció: A történeti-kritikai és az életműkiadások filológiai-hermeneutikai problémái = Filológia – Interpretáció – Média történet*, szerk. KELEMEN PÁL, KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN, SIMON ATTILA, TVERDOTA GYÖRGY, RÁCIÓ, Bp., 2009 (Filológia I), 56–151. (A továbbiakban: FEHÉR M., *Szövegkritika, kiadástörténet, interpretáció.*)

²⁵³ Ld. GERGYE, *Kazinczy Ferenc kéziratosa hagyatéka*, 21.

²⁵⁴ „E katalógus minden, eredetileg a Kazinczy-hagyatékba tartozó kéziratosa kötet leírását tartalmazza, kivéve az Irodalmi Levelezésben lévő, tőle származó és neki szóló leveleket, amelyek nyomtatásban megjelentek, s így tömegüknel fogva nagyon felduzzasztották volna a kötetet. Néhány olyan Kazinczy kötet ill. kéziratosa esetében, amely a szépművészeti mester levéltári másolatait, gyűjtemései foglalja magába, hasonló

Kazinczy levelezés kéziratkatalógusának megjelenéséig²⁵⁵ bárki találhat kiadatlan, sőt, akár autográf Kazinczy levelet a hagyaték legnagyobb gyűjtőhelyén, akár egészen rövid keresgélés után is.

A kutatás szempontjából a legizgalmasabb felfedezést az jelenti, hogy a Kazinczy-hagyaték esetében igen magas azoknak a kéziratoknak az aránya, amelyek minden kétséget kizáróan Kazinczy rendezésében állnak ma is (*második típus*). Legegyszerűbben Toldy Ferenc egyik listáját követve bukkanhatunk rájuk²⁵⁶ – hacsak nem akarunk kétszázalé is több jelzényi kéziratot anyagot végigböngészni, ugyanis ennyi tétel alatt található Kazinczy kézirat az MTA Könyvtárának Kézirattárában. Korábban is felmerült már problémaként, hogy esetleg Kazinczy Gábor vagy Kazinczy Ferenc özvegye alakíthatott a kéziratokon, vagy esetleg bekötötte őket, mielőtt Toldy Ferenc leírása elkészült volna. Ezért most a típusjegyek ismertetésére kizárólag olyan példákat sorolunk fel, amelyeknél ezt ki lehet zárni vagy a levelezésből nyert információk, vagy a kötet sajátosságai alapján.

Igen magas számban képviseltetik magukat a *második típus* kéziratjai között a leveleskötetek, amelyekből a teljes hagyaték arányaihoz mérten is magas számú maradt fenn. Mezei Márta monográfiája óta vált hangsúlyossá annak jelentősége, hogy Kazinczy különös gonddal gyűjtögette és rendezte levelezését.²⁵⁷ Íme, ennek egy korabeli monumentuma egy Jankovich Miklósnak szóló 1809-es leveléből:

„Mig élek, Correspondentiáim 's holmi egyéb papirosaim kezeimből ki nem mennek; mert dolgozatásaimban nékem, azokra szükségem leszen, 's a' Ráday egy egész kötetre ment levelei, Kisnek a' Poétának, Virágnak, Daykának, Berzsényinek hasonlóképen egy kötetre, Csereinek kettőre, az Orczy Lőrincz, Horváth Ádám, Földi, Gróf Desőffy József, Kovachich, Fejérvári, Csehi, Lakos, Baranyi Gábor, Bihari hires V. Spán levelei a' nagyatámhoz Bossányi Ferenczhez etc. kezeik írásaik előttem olly szent maradékok, melyeket a' barátságunk elárulása nélkül ki nem eresztetek kezeimből, 's azokban sok olly is áll, a' mit idegen szem nem láthat még most: de ha meg halok, 's fiam nem marad, két lyányaim pedig olly emberekhez találnak menni, a' kinek birtokában azok maradni fognak, erántok megszólítani, óhajtom hogy azok a' Mélt.[óság] Úr gyűjteményében álljanak inkább mint a' Múzeumban [...]”²⁵⁸

Se a Nemzeti Múzeumba, se Jankovich gyűjteményébe nem kerültek az említett iratok. Nem teljességükben, de jórészük díszes, korabeli kötésben vagy szétszedve, az Akadémián található, több más leveles kötetekkel együtt. Bár Kis János levelei Pannonhalmára kerültek,²⁵⁹ és Dayka Gábor és Orczy Lőrinc levelezése megsemmisült, eltűnt, de Ráday Kazinczyhoz írt levelei az MTAK Kézirattárában vannak,²⁶⁰ Berzsényi kötetnyi levele szintén a fő hagyatékkal együtt található,²⁶¹ ahogyan Cserei Farkas²⁶² és Horváth Ádám²⁶³ levelei is. A kötetek gondosan, gyakran cirkalmas címlappal ellátva, dátum szerinti sorrendben tartalmazzák a leveleket. Nem ritka, hogy eléjük Kazinczy a levelező partner metszetét is odakötötte. Az iménti felsorolásban megnevezett leveleket tekintve

okokból szintén csak néhány tömör, összefoglaló jellegű mondat utal a szóban forgó dokumentum közelebbi tartalmára.” *Uo.*

²⁵⁵ Az MTAK Kézirattárában lévő levelezés kéziratkatalógusát jelen tanulmány írója készítte.

²⁵⁶ Toldy 34 kéziratot egységet sorol fel. MTAKK, M. Ir. RUI 4r. 15, 29–34. Később továbbiakat is lajstromoz, de ezek között már nyomtatványok is vannak. Ld. U. o., a 158. és 159. folio közötti lapon.

²⁵⁷ MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Argumentum, Bp., 1994 (Irodalomtörténeti Füzetek 136). (A továbbiakban: MEZEI, *Nyilvánosság és műfaj*.)

²⁵⁸ Kazinczy – Jankovich Miklósnak, Ujhely, 1809. okt. 25. = *Kazlev*, XXIII, 175 (5757).

²⁵⁹ *Kis János levelei Kazinczy Ferenchez. 1801–1831*, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, 10a. E. 27/1.

²⁶⁰ *Idősbbr Gróf Ráday Gedeon' levelei hozzám, Kazinczy Ferenchez, 1786–1791*, MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 45.

²⁶¹ *Berzsényi Dániel levelei Kazinczyhoz, versei*, MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 44.

²⁶² *Cserei Farkas levelei Kazinczyhoz I–V*, MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 47., 48., 49., 50.

²⁶³ *Horváth Ádám levelei Kazinczyhoz I–II*, MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 39 és 40.

alacsonyabb a kötetlenül fennmaradt iratok összessége: Virág Benedek levelei kötetlenül maradtak, Kazinczy rendje nem követhető²⁶⁴ és a Dessewffy Józseffel való levelezés kéziratkezei még azok, amelyek kötetlenül állnak.²⁶⁵ Megjegyzendő, hogy a korabeli kötés gyakran, de nem törvényszerűen párosul a rendezői kezével, de a levelezés legszembetűnőbb sajátossága más korabeli levelezésekkel összevetve mégsem a kötetrendezői indíttatás, hanem a levélpiszkozatok alacsony száma, ill. a postakönyv teljes hiánya. Kazinczy hatalmas levelezését vagy piszkozatok nélkül írta meg, vagy gondosan megsemmisítette azokat. Az előbbi mellett több érvet lehetne sorolni. Sok olyan tétel sorolható a *második típusba* a fenti példákon túl, amely pl. szépirodalmi műveket tartalmaz,²⁶⁶ vagy feljegyzéseket,²⁶⁷ és létezik közöttük fizetett munkához, szakmai megbízatáshoz kapcsolódó szöveggyűjtemény, amilyen egyebek mellett az *Akadémiai dolgozásaim. 1831.* című kötet.²⁶⁸

Számos olyan kisebb egység is rendelhető a *második típusba*, amelyek önálló kötetet ugyan nem alkotnak, hanem kisebb csomókban, esetleg az *első típusba* tartozó kötetekbe rendezve találhatóak, mégis megállapítható, hogy Kazinczy rendezte őket. Így szigorú értelemben véve olykor az *első típus* kéziratain belül is találhatóak a *második típusba* tartozó iratok. Néhány érdekesebb példa közt irodalomtörténeti hozadékára való tekintettel érdemes megemlíteni Kis János leveleit, amelyhez előzetesen hadd idézzük Csetri Lajos éles észrevételét egy Kazinczy – Kis János levélről.²⁶⁹

„Olyan szakirodalmi művek, melyek nem sokat törődnek Kazinczy nézeteinek fejlődésével, s azt hiszik, hogy a mester egész pályájára érvényes nyelvújítási és -művelési nézetek rendszerét állíthatják össze, 1793-as levélként szokták idézni Kazinczy néhány levelét, különösen a Kaz. Lev. 425. levelét [...]. Csak arról feledkeznek meg, hogy a levél egész szövege, későbbi utalásai a XIX. század első évtizedeinek irodalmi harcaira, Révai és Verseghy vitáira, a nyelvújítás körül lefolyt csetepatéokra és a közönség értetlenségére a szóban forgó vitatémák körül egyértelművé teszik, hogy ez a levél nem 1793-ban, hanem kb. negyedszázaddal később született.”²⁷⁰

Vagyis a 425-ikként kiadott levél egy átdolgozás, Csetri kiválóan érvel mellette. Nem egyedülálló ez a levél – ezt Csetri is említi – Kazinczy négy másikkal együtt dolgozta át, s ezek jelenleg is egy közös csomóban találhatóak.²⁷¹ Váczy János a misszilis és irodalmi átírás viszonyában tárgyalja a levélpárok egymáshoz való kapcsolatát. Még a szövegközlése alapján sem deríthető ki a Csetri által megvilágosított háttérinformáció, ti. hogy a variánsok nem ugyanakkor íródtak. Váczy egymás után közli az átírt és az eredeti

²⁶⁴ MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 28.

²⁶⁵ MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 32. és 33. Ide járul, hogy az egyik csomó, a 4r. 32-es éppen olyan időintervallumot fed le, amelyet Kazinczy említ 1819-ben Dessewffy titkáranak írt levelében. „Engedje-meg Secretárius úr hogy a' Mélt. [Dessewffy] Gróf Leveleit csak más alkalmatossággal küldhessem-által a' leírás végett. A' csomó azokig, a' mellyeket a' Gróf hozzám 1816ig írt, egyyüvé vannak [!] kötve, 's most általküldhettem volna: de előbb körül akarnám tekinteni, hogy egyszersmind elmondhassam, mint óhajtanám látni a' leírás.” (Kazinczy – Dülházy Mihálynak, Szépalom, 1819. ápr. 29. = *Kazlev*, XVI, 359–360 (3730).)

²⁶⁶ Ezek közül rendkívül sok található az OSZK Kézirattárában is.

²⁶⁷ Ilyen pl. az *A Méh* című kötetek (ma egybekötve: MTAKK, K630), amelyeket Toldy Ferenc is látott Bánfalván: „*A Méh* [a lap szélén beszurva:] Melittá. 2 kötetbe füzve. Anthol.[ógia] magán haszn[álatra].” Ld. MTAKK, Tört. 4. 15., 25. folio.

²⁶⁸ MTAKK, K601. A kötet borítócíme Kazinczytól származik, Kazinczy Gábor bejegyzéséből kiderül, hogy 1834. máj. 25-e óta birtokolja a kötetet, Toldy leírásából pedig kivehető, hogy a kötet tartalma nem változott.

²⁶⁹ Kazinczy – Kis Jánosnak, Regmecz, 1793. júl. 27. = *Kazlev*, II, 300–303.

²⁷⁰ CSETRI, *Egység vagy különbözőség?*, 28–29.

²⁷¹ MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 122. Kazinczy levelei sorrendben: Regmecz, 1793. júl. 27., Várad, 1794. márc. 4., H. n., 1801. jún. 28., K. n., kezdete: „El vagyunk homályosítva...”, Szépalom, 1819. márc. 15., Szépalom, 1806. aug. 24.

leveleket a levelezés összkiadásában, és a szerkesztői jegyzeteiben így kommentálja az esetet a Csetri által is kiemelt, 425. levélnél:

„E levéllel kapcsolatban az olvasó emlékezetébe idézzük Kazinczy törekvését, hogy leveleit *új átdolgozásban* kiadva láthassa. Tudunkkal eddig még senki nem vetette össze Kazinczynek missilis és tisztán kiadásra szánt leveleit egymással. Kiadásunkban most van először alkalmunk, hogy erre föl hívjuk az olvasó figyelmét, a kinek első pillanatra különösnek tűnhetik föl, hogy Kazinczy egy jó barátjának egy napon két különböző hangú levelet ír, a melyekben csak a tárgy hasonló, de a kidolgozás teljesen elütő egymástól. Ennek az a magyarázata, hogy az első levél missilis, a másik pedig csupán kiadásra van szánva. Kazinczy csakugyan megkezdte leveleinek új átdolgozását, de csak a kezdetnél maradt. Csupán a Kis Jánoshoz és édesanyjához írt levelek közül alakított át néhányat újra, inkább csak próbaképen [...]. Egymás mellé helyeztük e néhány próbát az eredetivel, hogy a kutató összemérhesse a kétféle kidolgozást s láthassa, mennyit nyer vala a magyar styl, ha Kazinczy föltett czélját teljesen megvalósíthatja. V. ö. e levelet a 425. számúval, a 436-kat pedig a 437. számúval.”²⁷²

Csakhogy Váczy János a 436. és 437. levél végjegyzetében már nem említi, hogy miért követi egymást a főszövegben két ugyanazon dátumú, ugyanazon személyhez szóló levél. Igaz, ha valaki folyamatosan olvassa a levelezést, és hozzá a jegyzeteket is tanulmányozza, észre kell vennie a korábbi megjegyzést, csakhogy egy leveleskötet olvasásmódja rendszerint nem az időrendi metódust követi. És ez jelen esetben azért is fontos, mert Kazinczy a 437. számú levélben többek között egy, az irodalomtörténet számára érdekessé vált esetet jelenít meg. Ez az a levél ugyanis, amelyben Kazinczy így ír Dayka Gáborról: „Nyelvünkre ’s Poesisünkre nézve nekem ez az ifjú ember egy legszébb reményem. Nem ismerek semmi szebbet, mint némellyik dala, ’s gyönyörködve látom, mint hányja tűzre ’s rakásokban mind azt, a’ miben magának nem tetszhetik.”²⁷³ A levélnek abban a változatában szerepel ez, amelyet Váczy „kiadásra szántnak” nevez. Szükséges hozzáfűzni, hogy a misszilis levélben²⁷⁴ nincsen szó kéziratégetésről,²⁷⁵ és ha a magyar nyelv stílusa sokat is nyert volna azáltal, hogy ha Kazinczy minden levélét sikeresen átdolgozza, egy sok mindenben különböző múltvariáns is állana előttünk egyben.²⁷⁶

A *második típusba* tartozó kéziratok vagyis azért képeznek különösen is fontos állományt, mert bennük a szerzői szándék, amely a művek értelmezését meghatározhatja, hol szerkesztői intencióval párosul, hol a kéziratok egészség születésének hátterét megismerve egy-egy eset történeti háttéréhez kerülünk közelebb, hol csupán a szerző által intencionált kontextusra derül fény. A referenciális szövegekhez, anekdotákhoz, naplókhoz, levelekhez kapcsolt magyarázó jegyzetek, amelyekből gazdagon tarkított a hagyaték, s amelyek nem minden esetben kerülnek méltó helyükre a szövegkiadásokban, szintúgy hatással vannak a szövegértelmezésre. Ezek a kéziratok értő kézbe, a korszak és a szereplők ismerőjéhez kerülve, befolyással lehetnek a mű korai befogadására, ill. hatással lehetnek annak kiadására is. Az ebbe a típusba tartozó kéziratok által Kazinczy gyakran üzent is az utókorak, ilyen pl. az „*Azokhoz, akik ezt most vagy később olvassák...*” kezdetű textus, amely több kéziratosságszerűség esetében is megfigyelhető. Az *A'*

²⁷² *Kazlev*, II, 579–580.

²⁷³ Kazinczy – Kis Jánosnak, Várad, 1794. márc. 4., *Kazlev*, II, 340–342 (437).

²⁷⁴ Kéziratát ld.: MTA KK, M. Ir. RUI. 4r. 260.

²⁷⁵ A felfedezés nem saját ötlet, Kovács Idától származik. Ld. KOVÁCS Ida, *Bepillantás a szentélybe. Az íróknál tett látogatás mint kommunikációs ceremónia az írói kultusz formálódásában*, doktori értekezés, ELTE BTK, Történelemtudományok Doktori Iskola, Művelődéstörténeti Doktori Program, 2010, 55 (220. lábjegyzet).

²⁷⁶ A levélátdolgozóokról ld.: MEZEL, *Nyilvánosság és műfaj*, 126–128.

Glottomachusok című leveleskötet bevezető írásának címe ez: „Azokhoz, a' kik ezt most vagy később, látni fogják, 's azon kéreessel, hogy a' mit a' becsület elfedni hágy, fel ne fedjék.”²⁷⁷ Egy Döbrentei Gáborral való konfliktusba bevezető levélszöveget Kazinczy a következő címsorokkal vezeti be: „Azokhoz, akik ezt, most vagy később, olvashatnak, és nem ismervén a történeteket, rajta megbotránkoznának.”²⁷⁸ Ezek a paratextusok a személyes megszólítotttság érzetét ébresztik a kéziratot olvasóban, s ennek köszönhetően figyelemfelkeltő erejük rendkívül erős, emiatt – azzal, hogy a bevezetett kézirat fennmaradására, és másolására is befolyással vannak – olyan témákat is a kánonba emelnek, amelyek talán a bevezető sorok nélkül nem tartottak volna számot a történész érdeklődésére. Toldy Ferenc, amikor Bánfalván az egyik utókornak szóló üzenetet olvassa, feljegyzi: „érdekes előszó”,²⁷⁹ majd kijegyzeteli a teljes bevezető szöveget, pedig még az egész hagyatékot át kell néznie. Az ehhez hasonló praetextusok a bevezetett kézirat fennmaradására, és másolására is befolyással vannak: a Döbrenteivel váltott leveleknek és az azt bevezető praetextusnak pl. eddig négy változata ismert.²⁸⁰ Jellemző, hogy a kéziratcsomó létezéséről Döbrentei is értesült. Kazinczy halála után rögvest Dessewffy Józsefhez fordult, hogy az általa még nem is látott csomóban tett állításokat megcáfolja, és biztosítsa Dessewffy szimpátiájáról:

„Hallom [Kazinczy] egy írást hagyta maga után a' czimmel: Bajom Döbrenteivel.²⁸¹ 'S mivel ebben nyilván vádolni fog azzal, hogy én Kegedet ellene kisztettem, minthogy azt már írta is, nyitva most is kérésemet hogy karakterem tisztába állítására vadjai ellen bizonyosságom legyen.”²⁸²

A kéziratcsomó hatástörténetéhez tartozik, hogy Kazinczy halála után 3 évvel Döbrentei Gábor egy pontokba szedett nyilatkozatféle levélben érdeklődik Dessewffy Józsefnél arról – mintegy apológiát írva – hogy „igaza lehetett e' Kazinczynak alulírt [Döbrentei Gábor] ellen, boszús indulattal viseltetni.”²⁸³ A levél a Döbrentei – Kazinczy-barátság rajzát adja Döbrentei részéről, az 1820-as évek végi események bemutatásával.

Itt érdemes áttérni a hagyaték méretét jelentősen megnövelő *harmadik típusba* tartozó kéziratokra. Azok a látszólag jelentéktelen, az eredetiekhöz képest kisebb értékkel bíró nem autográf kéziratok tartoznak ide, amelyeket Kazinczy közeli utókora termelt ki. Másolatok, amelyek szövegkiadáshoz, megőrzés, vagy tiszteletadás céljával készültek, lajstromok, jegyzetek, amelyeket rendezetlenségük, másodlagosságuk, ill. nem autográf voltak miatt nem szokás publikálni, de a hagyatékban egy korábbi állapota következtethető ki belőlük. Vannak közöttük kevésbé használhatóak, amilyenek pl. a Váczy János által kiadás céljából, a nyomdának készített levélmásolatok,²⁸⁴ de vannak olyanok is, amilyen az

²⁷⁷ Ld. MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 117.

²⁷⁸ Két autográf példánya ismeretes: MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 27. (Kazinczy Döbrenteihez írt leveleinek csomójában), valamint: OSZK Kt, An. Lit. 2945. Utóbbi füzötten, tiszta írásképpel. A szöveg másolatai: MTAKK, M. Nyelvt. 4r. 43. (A csomó címe: *Glottomachusok Függelék.*); MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 145., 448.

²⁷⁹ MTAKK, M. Ir. RUI. 4r. 15., 32.

²⁸⁰ Ld. 278. lábjegyzet.

²⁸¹ A csomónak valóban ez a címe.

²⁸² Döbrentei Gábor – Dessewffy Józsefhez, Buda, 1831. szept. 19., MOL, P91 5. cs. 53. 118r–119v. Döbrentei újra említi a csomót: „Hallom marada Kazinczynak egy jegyzése is: Bajom Döbrenteivel, mit nyilván azért írt fel hiú ferdeséggel mivel féle hogy én igazságtalanágait felfedem halála után, maradjon tehát védelme. Apróság töprenkedései.” Döbrentei Gábor – Dessewffy Józsefhez, Buda, 1831. dec. 24., MOL, P91 5. cs. 53. 115r–116v. (Köszönöm Vaderna Gábornak, hogy a levelek átiratát a rendelkezésemre bocsátotta.)

²⁸³ Döbrentei Gábor – Dessewffy Józsefhez, h. n., 1834. jan. 15., MOL P91 5. cs. 53. 120r–v. (Ezért a szövegért is Vaderna Gábornak tartozom köszönettel.)

²⁸⁴ pl. MTAKK, M. Ir. RUI. 2r. 44. II.

ímént az *Orthologus* és *Neologus* kötetérténetének feltárásához használt, Toldy Ferenc által készített jegyzetek összessége. Természetes módon, a legtetemesebb anyagot a *harmadik típusban* Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc, valamint az általuk megbízott másolók kópiái és jegyzetei alkotják. Mivel mindkét személy hagyatéka az MTAK Kézirattárát gazdagítja – Kazinczy Gábor iratainak csak töredéke került végül az ELTE Egyetemi Könyvtárába²⁸⁵ – ezek Kazinczy Ferenc néhol széthullt, máskor az egységben egyébként sem lévő, vagy az idők során darabjaira esett, a korábbi állapottól eltérő szisztema szerint rendezett kéziratok közötti eligazodásban nyújtanak támpontot.

Kazinczy Gábor egyik levéllajstroma²⁸⁶ például a *Fogságom naplója* kritikái kiadásának sajtó alá rendezéséhez szolgált segítséggel.²⁸⁷ A lajstrom alapján fény derült arra, hogy a *Fogságom naplója* maig lappangó, vagy megsemmisült autográf példánya egy levélköteggel társult, amely nem csupán Kazinczyhoz szóló, vagy általa írt, hanem a családtagok és közeli személyek által a fogság ideje alatt íródott leveleket is tartalmazták. Jelenleg ezek is másolati példányban állnak rendelkezésre. Ezeknek a szövegeknek a korabeli felhasználása bizonytalan, de feltételezhető, hogy Kazinczy a *Fogságom naplója* írásánál információkat merített belőlük. Ez magyarázza, hogy honnan szerezhetett Kazinczy ismereteket Martinovicsék kivégzéséről, mikor ő az esemény idején a cellájában tartózkodott. Mivel az eseményeket a rokon és baráti levelek a külső szemlélő nézőpontjából rögzítik, kiválóan használhatók kontrollforrásként is a fogság eseményeinek rekonstruálásához. Kazinczy leírásában másképpen szerepel például a halálos ítélet enyhítésének kihirdetése, mint Kazinczy András Bossányi Zsuzsannához írt levelében: „Az öcsém midőn a’ Sententia Kimondatott *nagyon sírt*”.²⁸⁸ Jellemző, hogy Ferenc, a kézirat eredetijét marginálisan megjegyzéssel látta el: „Nem csak nem sírtam, de Comodiának névén a’ dolgot, a’ legcsendesebben voltam, ’s a’ Processusok titulusait olvastam. Lásd jun. 5d. az anyámhoz írt levelet; az egyébire mutat. És a’ jul. 2d. irottat, és a Julius 3dikait. K. F.”²⁸⁹ A Kazinczy Gábor feljegyzése alapján rekonstruált leveleknek sajnos csak töredéke maradt fenn még másolatban is. De azok még így is jelentős filológiai teljesítményt eredményeztek, mert másolási hagyományuk kirajzolta a szöveg rekonstruálásának lehetőségeit, és kétségtelen bizonyítékkal szolgáltak amellet, hogy mely változat tekinthető a *Fogságom naplója* eredetijéről készült elsődleges másolatnak. Egy másik forrásból, Toldy Ferenc egyik feljegyzéséből²⁹⁰ azt lehet tudni, hogy Toldy ezekkel a levelekkel együtt szerette volna kiadni a *Fogságom naplóját* 1862. aug. 19-én: „Fogsági Naplóm. – Levelek”. Mindez persze feltételezés, hiszen Toldy azt nem írja, mely levelekre céloz, az általa írt feljegyzések azonban a mű szöveg-hagyományozódását a megválaszolatlan kérdésekkel együtt is átrajzolják.

A Kazinczy Gábor feljegyzése alapján rekonstruált leveleknek sajnos csak töredéke maradt fenn. De a levelek még így is jelentős filológiai teljesítmény eredményeztek, mert azok másolási hagyománya mutatott rá arra, hogy a főszerző kézírata Bártfai Lászlótól – akinél Kazinczy 1828-ban helyezte el – Kazinczy Eugéniához került, és nem vándorolt át

²⁸⁵ Kazinczy Gábor halála után hagyatéka az MTA Könyvtárába, az Egyetemi Könyvtárba, ill. a Magyar Országos Levéltárba került. Egy kisebb hányada azonban a Vladár-családnál maradt (Kazinczy Gábor özv. Vladár Józsefné Lónyay Sarolta kastélyában élt Bánfalván), és csak a 20. század közepén került a Borsod – Abauj – Zemplén Megyei Levéltárba. Erről ld.: BITSKEY István, Kazinczy Gábor levelezése, ItK 1970/2, 228–244.

²⁸⁶ MTAOK, K 610, 99. folio.

²⁸⁷ A *Fogságom Naplójához* kapcsolódó megjegyzések a Szilágyi Mártonnal folytatott eszmecsere alkalomával születtek. Ezúton is köszönöm, hogy az általa sajtó alá rendezett mű előszavát is használhattam.

²⁸⁸ Ld. MTAOK, M. Ir. Lev. 4r. 123.

²⁸⁹ Kazinczy Ferenc jegyzete, nem autográf.

²⁹⁰ PIM, V. 4713/1350, Kazinczy Ferenc Eredeti Munkái (kötetenkénti tartalomjegyzék).

Kazinczy Gáborhoz,²⁹¹ akinél elvileg a teljes hagyaték volt megtalálható. Amikor Toldy Ferenc az ötvenes években meglátogatja Kazinczy Gábort a hagyaték átvizsgálása végett, fel is jegyzi: „Fogsági Napló Zseninél.”²⁹² Vagyis még az ötvenes években is a Kazinczy-leánynál lehetett az irás. A *Fogságom naplója* sajtó alatt lévő kritikái kiadásra már ezeknek az információknak a feldolgozásával készül, egészen új megvilágításba helyezve a szöveg keletkezését és hagyományozódását is. Az ilyen típusú feljegyzések kizárólag abban az esetben kerülnek nyilvánosságra, amennyiben egy szövegkiadás jegyzetapparátusát erősítik.

A *harmadik típusba* sorolhatók még a hagyatékban található azon csekélyebb terjedelmű anyagok, amelyek nem kéziratosan, hanem nyomtatvány formában maradtak fenn. Itt nem a hagyatékba rendezett könyveket értjük, hanem a kötetek kiadását megelőző, megjegyzetelt, kommentált korrektúraíveket Kazinczy életéből és a halálát követő évtizedekből. Közöttük találhatók később nyomtatásban megjelent szövegek (ilyen pl. Kazinczy Szentgyörgyivel való levelezése),²⁹³ de vannak kiadatlanok is, amilyen pl. az a kötet, amelynek az az érdekessége, hogy egy Kazinczy által összeállított (*kettes típusba* sorolható) az utókornak szóló praetextussal indító leveles kötet szolgált alapjául.²⁹⁴ A szövegkiadás terve a szakirodalomban is ismeretes:

„Ez évben [1838-ban Kazinczy Gábornak – Cz M.] egy más terve is volt; ki akarta adni nagybátyja levelezéseinek első kötetét, melynek tartalma lett volna: *Csokonay, Nyelvharcz, Naplók, Hamlet töredéke* 1819-ből jámbusban; nemkülönben adni akart évenként egy külföldi classicaí drámagyűjteményt. Mindkét terv kész – írja – csak a kéziratokat kell tisztázni; de ha Toldynak szükséges lenne rájuk, rendelkezésére adja...”²⁹⁵

A fennmaradt korrektúraív azt mutatja, hogy a kéziratok tisztázása megtörtént, s 1839-ben Kazinczy Gábor azt írja, a *Glottomachusok* című leveleskötet lesz az első levelezéskötet a hagyaték kiadási rendjében.²⁹⁶ A kötetnek csak korrektúra íve van meg,²⁹⁷ a kiadás állapotába már nem jutott el, pedig Toldy Ferenc is hivatkozik arra, ő 1875-re várja megjelenését.²⁹⁸ Az ívek forrásértékkel is bírnak, Váczy János néhány levelet ezek alapján a nyomtatványok alapján közöl a levelezés összkiadásában, de nem csak emiatt fontosak az ehhez hasonló források. A korrektúraívek alapjául szolgáló *A' Glottomachusok* című kéziratos kötet előszavában Kazinczy felhívja a figyelmet arra, hogy csak azokat az

²⁹¹ Emellett szóló másik érvünk az, hogy Kazinczy Gábor a készülő Kazinczy-életmű sorozatban nem nevezi meg a Fogságom Naplóját (1843-as feljegyzés). Ld. MTAKK, M. Ir. RUI. 4. 15., 309–311 oldal.

²⁹² MTAKK, M. Ir. RUI. 4r. 15., 256. oldal.

²⁹³ *Kazinczy Ferenc' Eredeti munkái – Kazinczy Ferenc' levelei Szentgyörgyi Józsefhez, ifj. Szilágyi Sámuelhez, Csokonaihoz és Erceisehez*, Második osztály, Levelek, III, összeszedék BAJZA József és SCHEDEL Ferencz, Pest, Kilián György, 1845. A nyomtatvány helye: MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 35. (Címzettenként külön csomóba rendezve: Kazinczy levelei Erceisehez, Szentgyörgyi Józsefhez, Ifj. Szilágyi Sámuelhez). Kazinczy levelei Csokonaihoz: MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 37.

²⁹⁴ MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 117.

²⁹⁵ JAKAB Elek, *Kazinczy Gábor irodalmi hatásáról = Értekezések a társadalmi tudományok köréből VI*, szerk. Pesthy Frigyes, MTA, Bp., 1881, (III. tanulmány), 7.

²⁹⁶ *I. m.*, 11.

²⁹⁷ A nyomtatványok kéziratos levélmásolatokkal egészülnek ki. Nevenként szétválogatva találhatók: MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 35. (A csomó neve: Pápay Sámuel levelei Kazinczyhoz)

²⁹⁸ „[Kazinczy Ferenc] Saját munkáiból pedig a már említettekön kívül a következő kötetek kiadása létesült: 35. *Versei*, gyémántkiadás, Pest 1858. (újra 1863); 36. *Levelezése Kisfaludy Károlylyal* s ennek körével, Pest 1860; 37. *Levelezése Berzsényi Dániellel*, Pest 1860; 38. Gr. Dessewffy József bizodalmas Levelezése Kazinczy Ferencsel (sic!) 3 kötet, Pest 1860—64; 39. *Guzmics Izidor és K. F. közti Levelezés*, közli Gulyás Elek, Eszterg. 1860; 40. *Glottomachusok* (Kazinczy levelezése a nyelvújítás tárgyában) Budapest. 1875. Mind ezek, a 39. számon kívül, Kazinczy Gábor által kiadva.” TOLDY Ferenc, *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi véstől a jelenkorig, vagyis az utóbbi negyedfél század kitünőbb költői életrajzokban és jellemző mutatóiban*, III, Franklin-Társulat, Bp., 1876², 92.

információkat, iratokat hozzák nyilvánosságra, amelyeket a „becsület enged”. A töredékesen fennmaradt korrektúrávekből is kivehető, hogy Kazinczy Gábor jelentősen átdolgozta a kötet tartalmát: a levelek számát is, rendjét is megváltoztatta. Engedelmeskedett tehát az írói-szerkesztői kívánságnak, és olyan leveleket rendezett sajtó alá, amelyek a kritériumoknak megfeleltek. Ezek a ritka dokumentumok, ahogyan egy-egy irat másolatainak példányszáma is arra hívja fel a figyelmet, hogy a kézirat mint médium, s az író által áthagyományozott írások megszerkesztett összessége, személyességük folytán a filológiai munkát erősen befolyásoló tényezők, különösen akkor, ha a szöveggondozó személyes ismeretségben is állt a kiadandó szerzővel.

Az utolsó, a *negyedik*, egyben legritkább típusba azok a korabeli rendezésű kötetek és kéziratok egységek tartoznak, amelyeket nem Kazinczy rendezett, de tartalmaznak Kazinczy írást. Utalni érdemes itt a korabeli postakönyvekre,²⁹⁹ gyűjteményes kötetekre,³⁰⁰ és néhány nagyon különleges, paszkvillusserű leveles kötetre.³⁰¹ Ezek a gyűjtemények a szerzői népszerűség korabeli mérceinek tekinthetők: a Kazinczy-szövegek felhasználási módjáról és korabeli kanonizáltságukról, a szerző kortársi megítéléséről szolgálnak információkkal.

A fenti tipizálás mind a kéziratárak és levéltárak rendszerezési elvétől, mind az irodalomtudomány által megszabott műfaji rendtől idegen, mert sem az iratok mérete, sem az tartalom műfajisága nincsen rá befolyással. Az iratok efféle osztályozása mégsem haszontalan, mert segít rekonstruálni azt a rendet, amely a hagyatékot jellemezte gyűjteménybe kerülése pillanatában, vagyis első lépésként közelebb visz egy eredeti kontextushoz.

A tipizálás legjelentősebb eredménye annak felismerése, hogy a hagyaték egy igen érdekes, a teljeshez képest is jelentősnek mondható részét a Kazinczy rendezésében fennmaradt kéziratok teszik ki, amelyek között éppúgy találhatók versek, mint autobiografikus szövegek vagy levelek. Előfordul közöttük eredeti iratok gyűjteménye és másolati gyűjtemények, akár szépirodalmi művekről, akár levelekről legyen szó. Ez utóbbiak gyakorisága tipikusan Kazinczy-jelenség – amennyire tudjuk, duplumok, sőt többszörös másolatok a legritkább esetben jellemeznék egyéb írói hagyatékokat a 19. század fordulóján.³⁰² Néhány egység kifejezetten sajtó alá készült, néhányan meg is jelentek, de vannak olyanok is, amelyek a kiadás igénye nélkül, sőt, olykor annak lehetőségét épp korlátozva, kéziratok formában lettek az utókor használatára összeszerkesztve. Az *Orthologus és Neologust* befogadó kötet rendje a tipizálás osztályaiban általánosnak mondható, azt idegen kezek állították össze, mégis felfedhetők benne olyan szakaszok, amelyet Kazinczy rendezett.

A fennmaradt kéziratok tipizálása során bizonyos műfaji elrendezés is világossá vált. Kiderült például, hogy a szerző az értekezéseivel igen keveset törődött. Ismeretes Kazinczy által megkomponált verseskötet, autobiográfia, leveleskötet, idézeteket tartalmazó feljegyzéskötet, aláírásgyűjtemény, de nincsen kizárólag értekezésekből álló, a szerző által rendezett kéziratok egység. Az összeállított szövegkorpuszokon megmutatózó gondos figyelem, a melléklet használati utasítások azt mutatják, hogy a szerző az

²⁹⁹ Teleki László másolati könyve tartalmaz Kazinczyhoz szóló levelet: Teleki László, *Levelek, beszédek, értekezések* [gerinc cím], MTA KK, M. Ir. RUI. 4r. 84/V1.; Széchenyi Ferenc másolati könyvében is található Kazinczy-nak szóló levél. Ld. MTA KK, K210/1.

³⁰⁰ Kazinczy-mű található többek között az alábbi vegyes tartalmú kötetekben: *Poétai Gyűjtemény*, OSZK Kt, Oct. Hung. 50.; *Történeti Értekezések és velős gondolatok jegyzéke, összegyűjté Nagy Iván 1843*, OSZK Kt, Oct. Hung. 1145.

³⁰¹ Ezekről részletesebben is lesz szó.

³⁰² Vaderna Gábor Dessewffy József hagyatékának feldolgozása során csupán néhány levél esetében találkozott levélmásolatokkal. Ld. VADERNA Gábor, *A Hamvívó filozófiája – A Hitel vita eszméletörténeti helyéhez*, Századvég 2010/1, 61.

utókorunk kívánja átadni, szerkesztői felhasználásra készíti, kiadásra, nyomdába szánja, máskor privát körű olvasásra rendezi a köteteket. Ilyen típusú készülődés nem jellemzi a Kazinczy-értekezéseket. Talán ez indokolja azt a könyvkiadói állapotot, hogy Kazinczy értekezéseiből gyűjteményes kötet mindezülig sohasem jelent meg.³⁰³ Arra ugyancsak befolyással lehetett, hogy művei közül először a lírai darabok, az úti írások és három levelezéskötet hagyta el a nyomdát.³⁰⁴ Az utóbbi három szövegtípus rendezésében ugyanis a szerző éveken át jeleskedett. Vagyis Fehér M. István tézise, amely a hermeneutikát a filológia elé helyezi, Kazinczy esetében is érvényesíthető, csakhogy a hermeneuta szerepét Kazinczy tölti be. Így van ez más esetben is: Hegel 1957-ben induló történeti-kritikai kiadásának első sorozata, amely huszonnégy kötetet tartalmaz, a Hegel által még életében sajtó alá rendezett szövegeket hozta. Az egyetemi előadások kiadására vállalkozó második sorozat megjelenése egyre húzódik.³⁰⁵ Ez is jól mutatja, hogy a kéziratok elrendezettsége gyakran a kiadást befolyásoló tényezőként lép fel, és indokolja azt is, hogy az *Orthologus* és *Neologus* kézírata miért kerülhetett el a kutatók figyelmét.

II. 4. Módszertani megfontolás: a foliális olvasás

Megfontolandó tehát az írások anyagiságát, magát a médiumot is tekintetbe venni nem csak a szövegrekonstrukció, hanem a szövegértelmezés során is, mert fontos felismeréseknek lehet terepe az írás kézírata. Nemcsak a szerző azzal kapcsolatos gondossága, hanem a kézirat későbbi sorsa, példányszáma, másolatainak keletkezési körülményei, a gyűjtők és tulajdonosok szempontjai, a kommentárok és paratextusok, és azok az idegen kéztől származó másolatok, amelyek a textológiai hagyományban alacsonyabb presztízsű szövegnek számítanak, és emiatt soha nem látnak napvilágot. Ezeknek a sajátosságoknak a figyelembe vételével, a szöveg kéziratkontextusának alapos ismeretével lehetővé válik egy bizonyos fajta olvasási mód, amelyet nevezünk itt *foliális olvasásnak*.³⁰⁶ Az elnevezés alapjául a kéziratári latinban az ív papír megjelölésére máig használt 'levél, lap' jelentésű szó szolgál. Az ív papírt leggyakrabban félbe- és még tovább hajtva kötötték be, kisebb darabokba fűzve, majd metszve használták fel, írták tele. Ahogyan a kisebb lapok eredeti egysége feltételezhető, úgy értelmezi a *foliális olvasás* a kisebb szövegeket nagyobb kontextusukban elhelyezve.

Bernard Cerquiglini munkásságát szintén a kéziratokhoz való visszatérés jellemzi. Nemzetközi visszhangot kiváltó esszéköteté, az *Éloge de la variante: Histoire critique de*

³⁰³ A Debreceni Egyetem Klasszikus Magyar Irodalom textológiai Kutatócsoportja és az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem együttműködésében jelen dolgozat írásával egy időben rendezik sajtó alá a Kazinczy-értekezéseket.

³⁰⁴ KAZINCZY Ferencz', *Eredeti poetai munkái*, a' M. T. T. megbízásából összeszedék BAJZA [József] és SCHEDEL [Ferenc], a Magyar Kir. Egyetem' betűivel, Budán, 1836 (KAZINCZY Ferencz' Eredeti munkái, I.); KAZINCZY Ferencz', *Utazások*, a' M. T. T. megbízásából összeszedék BAJZA [József] és SCHEDEL [Ferenc], a Magyar Kir. Egyetem' betűivel, Budán, 1839 (KAZINCZY Ferencz' Eredeti munkái, II.); KAZINCZY Ferencz', *Levelei Kis Jánoshoz I-II*, összeszedék BAJZA József és SCHEDEL Ferencz, a' Magy. Kir. Egyetem' betűivel, Budán, 1842 (KAZINCZY Ferencz' Eredeti munkái, Második osztály.); KAZINCZY Ferencz', *Levelei Szentgyörgyi Józsefhez. Ifj. Szilágy Sámuelhez, Csokonaihoz és Erceiseihez*, összeszedék BAJZA [József] és SCHEDEL [Ferenc], Kilián György' tulajdona, Pest, 1845 (KAZINCZY Ferencz' Eredeti munkái, Második osztály, III).

³⁰⁵ FEHÉR M. István, *Szövegkritika, kiadástörténet, interpretáció*, 59.

³⁰⁶ A fogalmat először egy előadásom során használtam. (*A hálózat – a Kazinczy-levelezés kritikai kiadásának tanulmányai* MTA Irodalomtudományi Intézet 18. századi Osztály, Bp., 2009. június 3.) Az azt követő hozzászólásokat köszönettel beépittem.

*la philologie*³⁰⁷ a középkori kéziratok szövegek létmódját a variabilitásban határozza meg. Módszertanának szempontunkból a legvonzóbb szegmense, hogy a kéziratot a könyvhöz viszonyítva tárgyalja. Cerquiglini rámutat arra, hogy a kéziratok esszenciális változatossága a nyomda térnyerésével egy technikai értelemben vett megoldandó problémává vált, mert létre kellett hozni azt a hiteles szöveget, amely aztán a maga egyetlen változatában az olvasók kezébe kerülve *a* műként jelent meg. A kötet harmadik fejezete³⁰⁸ adja meg ennek a meglátásnak a jelentőségét. Ebben a szakaszban a szerző ugyanis arra mutat rá, hogy a kéziratok irodalomban jelen lévő variabilitás nem csupán gyönyörködtet, hanem jelentés-megkülönböztető hatása is kimutatható. Vagyis a kéziratok galaxisa jelentősen megkülönbözteti magát a könyvek világtól – és ez a kitétel a 19. századi irodalomra is vonatkoztatható.

Az interpretációs hagyomány gyakran mint igazabb, valóbb szövegre tekint, kiegészítést, kiteljesítést, feltárulkozást vár a kéziratoktól. Ennek tipikus reprezentációja, amikor a kézirat szöveg valamilyen plusz információ hordozójaként kerül képbe, mintegy pontosítva egy publikált szöveget. Főlőlegesen hosszán említeni: olykor még kritikai kiadások esetében is érvényes, hogy a kiadások szövegromlásai, esetenként szándékos szövegromlásai valóban indokolták is teszik a nyomtatott szöveg olvasásakor rejtőzve bujkáló gyanakvást. De az emberi természet, a hibázás lehetősége is indokolja, hogy a szövegellenőrzésre tett kísérletek általában járnak valamilyen eredménnyel. S ennek következményeként az óvatos olvasó olykor úgy kell tekintsen a nyomtatott szövegekre, mint a tavirózsa leveleire, amelyek olykor megbírnák, máskor a mélybe engedik merülni tünde feltevéseit. A foliális olvasás elsősorban nem ezeknek az emberi és technikai hibáknak kijavítását szolgálja, bár kétségtelenül ilyen információk is jócskán nyerhetők a kéziratok tanulmányozásából. A Jane Austin hálózati kiadásán dolgozó Kathryn Sutherland a kéziratokat a kiadott szöveggel összevetve ismerte fel például, hogy az az írásmód, amelyet Austin személyes stílusának tulajdonítottak, jobbára a kiadó szerkesztői vénájának köszönhető.³⁰⁹ Labádi Gergely műfaj történeti kutatásai során meggyőződés érvel amellett, hogy a nyomtatás jelentés- és műfajformáló hatással bír a művekre.³¹⁰ Könyvében a költői levél felvilágosodás kori műfaj történetének bemutatása során misszilis illetve misszilisekként született episztolák elemzését végzi és azt követi nyomon, hogyan változnak meg ezek a művek a nyomtatás és a kötetbe szerkesztés eseményével. Mivel a nyomtatott írás szélesebb olvasóközönséghez jut el, mint a kézírásos, a nyomtatott szövegek tematikája és hangneme is módosuláson esik át, s ugyanígy változik a tipológia és a címadás is. Ám még ezeken az érdekes és rendkívül fontos felismeréseken túl is hozhat jelentéstöbbletet a kéziratok foliális olvasása.

A nyomtatott mű felől tekintve, a későbbi olvasó számára a kézirat anyagisága és unikalitása által hordoz jelentéstöbbletet. Nyilvánvaló, hogy az egyediség kevesebb jelentőséggel bíró jelekben is jócskán megmutakozik. Az a mumifikálódott légy, amelyet nem tudni, mióta őriz egy levél, amely jelenleg az akadémiai Könyvtárban a Magyar Irodalmi Levelezés 4r. 29-es jelzet iratainak egyikén található,³¹¹ talán még entomológusok számára sem említésre méltó forrásanyag. Ugyanígy, a Busa Margit Kazinczy-levelezés gyűjteményében található évről-évre őszebb hajszálok, valamint a felbukkanó adatok

³⁰⁷ CERQUIGLINI, Bernard, *Éloge de la variante: Histoire critique de la philologie*, Éd. du Seuil, Paris, 1989. Itt a könyv angol kiadását használtuk: CERQUIGLINI, Bernard, *In praise of the variant: a critical history of philology*, ford. Betsy WING, John Hopkins Univ. Press, Baltimor, 1999. (A továbbiakban: CERQUIGLINI, *In praise of the variant.*)

³⁰⁸ CERQUIGLINI, *The Joyfull Excess* = Uő, *In praise of the variant*, 33–45.

³⁰⁹ SUTHERLAND, Kathryn, *Jane Austen's textual lives – from Aeschylus to Bollywood*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

³¹⁰ LABÁDI, *A magyar episztoła a felvilágosodás korában*.

³¹¹ Vay Abraham Kazinczyhoz írott, 1826. júl. 2-án, Zsolcán kelt levelének a hátuljára ragadva.

rögzítésére szolgáló egyre rozsdásabb gombostűk sem érdekesek. Vannak azonban olyan egyedi ismertetőjegyek, amelyek befolyásoló tényezővel bírnak, de nem a művel, hanem a szöveggel kapcsolatosan mutatkozik meg ez a hatás, ugyanis a kéziratok nem múltól műig tartanak, hanem eseménytől eseményig, jegyzéstől jegyzésig. Egy-egy szöveg elolvasására következtethetünk belőlük, a javítások és törlések számából tanulságokat vonhatunk le a szöveg születésére vonatkozóan, a tinta színéből kivehetjük, hol hagyta abba és hol folytatta az írást a tollforgató. A kézirat anyagisége a történetre, az írás aktuára irányítja a figyelmet, és ez a szöveg befejezetlenségének és esetlegességének érzetét kelti, amely a nyomtatással általában elenyészik. Néha persze még akkor sem teljesen, hiszen olykor nyomtatott írásokon is található szerzői kritikai megjegyzések, s a mű kiadásról kiadásra, a szerzői instrukciók hatására is módosulhat. De azáltal, hogy a kéziratok szövegei a cselekedetnek, az írás aktusának testet öltött monumentumai, egy-egy jelenség, ill. aktus történeti összefüggéseinek felderítésére sokkalta jobban alkalmasak, mint egy megjelent szöveg.

A nyomtatott szöveg megfoszt annak tudásától, hogy egy bizonyos szempontból a mű sosem zárul le, mert szüntelenül magában hordozza annak a lehetőségét, hogy újabb szövegváltozat keletkezett, javítás történt a szövegben, vagy továbbbíródott, és az utókor ezt a variánst felfedezi. Ebben az értelemben a kéziratok szükségszerűen töredékesek, és még abban az esetben is, ha címmel kezdődnek és dátum, aláírás van a végükön. Nincsen megjelenési dátumuk, nincsen korrekció vagy végső verziójuk, a cenzor pecsétje már a nyomtatott változat kezdetét jelzi, és nem a kéziratnak a végét. A kéziratok szöveg emiatt sosem ideális írás, egységében áll a különlegessége, bármikor található egy másik példány, amely különbözik. Annak ellenére, hogy sokszor megjelent műveken is található szerzői korrekció, mégis a nyomtatás aktusa a befogadó számára „véglegesíti” a szöveget abban az értelemben, hogy kiválaszt és ideálissá emel, a környező szövegekből kimetsz, és a kiadó által meghatározott rendbe illeszt egy vagy több szövegvariánst. Ez a munkarend érvényesül a kritikai kiadások esetében is. A szövegkiadás, beleértve a kritikai jegyzetapparátussal rendelkező szövegkiadást is, műközpontú, a mű variánsait, jegyzetben annak keletkezését, genetikai kiadás esetében a mű változatait adja stb. A kánon szabályainak engedelmeskedve, kiemel kéziratok anyagokból (sokszor megjelentekből) arra érdemesnek vélt szövegeket (a művet), és azokat egyéb szövegek (kritikai kiadás esetében a mű egyéb variánsai) mellett, egy választott struktúra rendjében közli. Még a genetikai kiadás is, amely egyetlen főszöveg mellett sem határozza el magát, csupán azáltal, hogy rámutat a szöveg változatainak keletkezésére, változására, a törléseket és javításokat is közli, mégis egy tökéletes – akár töredékességében is tökéletes – alkotás megjelenítésére törekszik, a teljességet próbálja megtestesíteni. A szövegkiadás a textusok hálójából írásokat emel ki, így teremt kánont és így emel a mű rangjára szövegeket, ám ugyanezzel az aktussal megfosztja a szöveget eredendő paratextusaitól, s újakat rendel hozzájuk.

Vagyis a kéziratok és a nyomtatott szövegek közötti különbségek két irányvonal mentén rajzolódhatnak ki. Egyrészt a szöveg írásajátosságai, elrendezettségében és egyéb jegyeiben rejlő látványa, fizikai sajátosságainak összessége az, amely jelentéstöbblettel ruházta fel a kéziratot. Nem teljesen azonos információmennyiséget szolgáltat ugyanis a kritikai kiadás jegyzetében közölt „törlés” ténye a nyomtatásban, valamint a kéziratban látható akkurátus, sűrű kisírozás, vagy egy könnyed mozdulattal ejtett, egy teljes szakaszt áthúzó tollvonás. Másrészt pedig még egy teljes életműre terjedő kritikai kiadásnak sem lehet célja annak a kéziratnak bemutatása, amely szerencsére elég sok levéltárban és kéziratárban eredeti formájában fellelhető, s ha mégsem, hát felderíthető. Abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy a kéziratok szövegkontextus komplex megjelenítése nem lehet feladata a szövegkiadásnak, s azért, mert a szövegkiadások leggyakrabban

szerzőcentrikusak (vagyis idegen kéz írásai semmi esetben sem jelenhetnek meg bennük) s ezen kívül számos egyéb gyakorlati kényszerből következően (gazdaságosság, praktikuság, érthetőség), minden kiadott kötet egy-egy személy vagy csoportosulás alkotó-rendező-válogató kezének jegyeit hordozza magán, amely a kéziratok rendtől természetszerűleg eltér. Egyrészt ebből a diszkrpanciából eredő információöbletet igyekszik felfedni és felhasználni a kéziratok foliális olvasása.

Másrészt a kéziratok speciális információöblettel bírnak egyediségükből kifolyólag is – s ez a másik irányvonal, amellyel itt a könyvektől radikálisan elváltaszjuk őket. Reinhard Wittmann azt írja a 19. századi olvasási forradalmat tárgyaló tanulmányában, hogy a könyv, azaz a „mechanikusan sokszorosított szöveg a maga teljes uniformitásában sokkal automatikusabb olvasásmódot kínált a kéziraténál, azért gyakorolhatótt olyan szívőerőt olvasójára, amely azt teljesen kiszolgáltatta a könyv fantáziavilágának.”³¹² Természetesen ezzel egyet lehet érteni. Viszont Wittmann a kéziratnak egy olyan definíciójával dolgozik, amely még a könyvkultúra áttörése előtti iratokat jellemzi. Nem azzal a szubjektumtól átítatott, teljesen egyedi írásmóddal számol tehát, amely a könyvek világával párhuzamosan is létezett még a 19. században. Pedig ez a kézirat a könyvhöz viszonyítva személyessége által is megkülönbözteti magát, és nem csak az írásgyakorlat szabályok által kevésbé behatárolt volta miatt, hanem mert az a kézírás egyéni karakterjegyeit hordozza, s ezáltal az írói szubjektumot az olvasóhoz közelebb hozza. Ehhez hozzájárul még, hogy ugyanazon papírral érintkezik az olvasó, amelyet a szöveget alkotó is érintett, és ez az olvasást még közvetlenebbé teszi. Vagyis a kézirat olvasása által a szerző intenzívebben *testesül* meg, mint egy nyomtatott szöveg olvasása során, és ez is jelentős „szívőerőt” fejt ki a befogadás során. Emiatt az olvasói megszólítások, a szövegkommentárok elementáris erővel hatnak. Különösen igaz ez abban az esetben, ha olyan személy lép olvasói státuszba, aki személyesen is ismeretségben állt a szövegíróval, esetleg baráti vagy rokonai viszony állt közöttük. A mai kor embere emiatt egy 19. századi kéziratnál jobban el tud határolódni, még akkor is, ha olvasmányélménye és életrajzi háttértudása kirajzol előtte egy írói figurát. A foliális olvasás a médium befogadóra ható expresszivitásával is számot vet.

Ide járul, hogy mivel Kazinczy hagyatékának eddig csupán töredéke jelent meg kritikai jegyzetapparátussal, és a művek kiadásának első hulláma a 20. század elején zárult le a levelek publikálásával, nagyon gyakran előáll az az érdekes helyzet, hogy olyan szakirodalmat olvasunk, amely nem nyomtatott szövegeket, hanem kéziratokat vesz alapul állításai alátámasztására. Természetes ez, hiszen a kéziratok bizonyos korszak kutatói számára egyedüli forrásként álltak rendelkezésre bizonyos helyzetekben. Mert igaz ugyan, hogy a 19. században a könyvnyomtatás már széles rétegeket ért el, de nem is határolódott el még olyan élesen a könyvkultúra a kéziratok irdalomtól, mint később, illetve természetes módon más volt a kéziratok státusa, mint egyéb korszakokban. Kazinczynek például jó néhány műve megjelent életében, mégis voltak olyanok, amelyeket kézirat formában kellett felhasználni első monográfiáinak (leginkább Toldy Ferencnek). Emiatt érdekes helyzetet teremt az, hogy Kazinczy esetében páratlan mennyiségű olyan autográf, megszerkesztett, kommentált (*második típusú*) kézirat maradt fenn, amelyeknek példányait kézben tartva és kijegyzetelve írták a 19. században kialakuló irodalomtörténet-írás első mesterei a műveiket. Ugyanazok a kéziratok tették meg sajátos hatásukat felépíttességük, expresszivitásuk és unikalitásuk folytán, amelyeket ma ugyancsak forgat egy korlátozott számú közösség. Ezeknek a textusoknak a kiadott szövegektől természetszerűleg különböző szövegkontextusa viszont csupán a foliális olvasás alkalmazása folytán

³¹² WITTMANN, Reinhard, *Az olvasás forradalma a 18. század végén? = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO, Roger CHARTIER, ford. SAJÓ Tamás, Balassi, Bp., 2000, 321–347, itt: 324.

értvényesülhet. Mindazon jegyeknek számbavételével, amelyekre a szövegkiadások tipikus sajátosságainak köszönhetően a legalaposabb genetikus szövegkiadás sem hívhatja fel a figyelmet.

Az *Orthologus* és *Neologus* esetére vonatkoztatva szükséges megállapítani, hogy a tanulmány, ill. fogalmazványai a hagyatéknak egy olyan típusában foglalnak helyet, amely nem élvezte a szerző szerkesztői figyelmét. Az *Orthologus* és *Neologus* kéziratai nemhogy nincsenek kiadásra előkészítve, de a kéziratok formában való szerkesztésnek sem mutatják alapvető jegyeit sem. Az 1850-es években tárcában voltak átolva, vagyis rendezetlenül állottak. Előfordul az is, hogy a tárcában található szövegek és töredékek nem rendelkeztek címmel sem: a kéziratot rendezőnek (jelen esetben Jakab Eleknek) kellett felcímkéznie őket. A szövegen ilyenformán nincsenek kiadásra vonatkozó szerzői instrukciók sem (leszámítva azt az egyetlen esetet, ahol Kazinczy a mottó szedését határozza meg). Annál is inkább érvényes ez, mivel a variánsok jelentős hányada piszkoszat. Láthattuk a kézirat-típezés során, hogy az életműkiadások sorozataiban rendszerint ezek a szövegek jelennek meg legkésőbb. Részben tehát ennek következményeként tudható be, hogy a kéziratmal később kapcsolatba került személyek is úgy tekintettek rá, mint amely kevesebb figyelmet érdemel. Ez az elfordulás a szövegvariánsok évszázados kiadatlanágában kulminálódott.

Nem volna teljes a foliális olvasás apológiája, ha az elmélet alkalmazhatóságát a kéziratok típezése során előkerült apróbb eseteírásokon és az *Orthologus* és *Neologus* kézirat-történetének bemutatásán túl egy ezektől látszólag független példával is alá nem támasztanánk. A Kazinczy-levelvezetés számtalan alkalmat nyújt erre.

II. 5. Példa gyanánt: Kazinczy esete Kisfaludy Sándorral

A két irodalmi méltóság között álló viszony és irodalmi nézeteik szembenállása mérsékelten, de kutatót témája az irodalomtörténet-írásnak,³¹³ a szakirodalom azonban máig nem jutott közös álláspontra nézeteltérésük mozgatóit illetően. A munkásságuk feldolgozását célul kitűző, vagy életművüket ismertető írásoknál ritkán tapasztalható, hogy kapcsolatukat legalább érintőlegesen ne tárgyalják, s mind különböző értelmezését adják a két literátor érintkezésének. Bizonyos írások szerint vitájuk téje az irodalmi polgárosodás vagy a patriotizmus győzelme,³¹⁴ mások szerint a klasszicizmus szabályai csapnak össze bennük a zseni szabadságával,³¹⁵ ismét mások arra törekszenek, hogy érvelésükkel morális

³¹³ TAKÁTS Sándor, *Irodalmi harcok (1815. után.)*, Magy. Kath. Szemle, 1892, 91–93. (A továbbiakban: TAKÁTS, *Irodalmi harcok.*); BAJZA József, *Kisfaludy Sándor és a nyelvújítás*, Bp., 1906, 1–13. (A továbbiakban: BAJZA, *Kisfaludy Sándor és a nyelvújítás.*); CSÁSZÁR Elemér, *Kisfaludy Sándor*, Bp., Franklin-Társulat, Magy. Irod. Inézet és Könyvnyomda, 1910, 121–130. (A továbbiakban: CSÁSZÁR, *Kisfaludy Sándor.*); A dunántúli írók körét is érinti: SZIMON Béla, *Kisfaludy Sándor írói köre*, Palaestra Calasanciana, a piaristák doktori értekezései az 1932. évtől, Bp., 1933. (A továbbiakban: SZIMON, *Kisfaludy Sándor írói köre.*); HORVÁTH János, *Kisfaludy Sándor*, Kókai Lajos kiadása, Bp., 1936, különösen: 26–33. A kötet gondolatmenetében Kisfaludy kontrollszemélyeként gyakran van Kazinczy feltüntetve. Már a könyv indító sorai is szembe állítják őket. (A továbbiakban: HORVÁTH, *Kisfaludy Sándor.*); PAIS Károly, *A két Kisfaludy*, Cegléd, Simon és Garab Könyvnyomdája, 1937, 45–50. (A továbbiakban: PAIS, *A két Kisfaludy.*); FENYŐ István, *Kisfaludy Sándor*, Bp., Akadémiai, 1961, 279–298, 333–338. (A továbbiakban: FENYŐ, *Kisfaludy Sándor.*); MARGÓCSY István, *Kazinczy és Kisfaludy Sándor*, It, 1981/3, 753–760. (A továbbiakban: MARGÓCSY, *Kazinczy és Kisfaludy Sándor.*); HÁSZ-FEHÉR Katalin, „Kinek vagy jussa...” – *A felvilágosodás kori folyóirat-kritika etikai kérdései*, Híd (Újvidék), 1999, 801–814. (A továbbiakban: HÁSZ-FEHÉR, „Kinek vagy jussa...”); stb.

³¹⁴ FENYŐ, *Kisfaludy Sándor*.

³¹⁵ SZANA Tamás, *A két Kisfaludy*, Bp., Aigner Lajos, 1876, 39–40. (A továbbiakban: SZANA Tamás, *A két Kisfaludy.*)

igazságot ítélhessenek valamelyik félnek,³¹⁶ de ismert olyan nézet is, amely a kettőjük közötti elvi ellentét közelítésére tesz kísérletet, és irodalmi-nyelvújítási nézeteik hasonló jegeit hangsúlyozza.³¹⁷ A tárgyáról született írásokban megfigyelhető, hogy a különböző konklúziók premisszáit tendenciózusan ugyanazokban az alapszövegekben és eseményekben határozzák meg, és ez nem is olyan evidens, mint első hallásra tűnik.

Tipikus szólam kapcsolatuk első periódusa harmonikusságának és a kölcsönös szimpátia hirtelen végződésének hangsúlyozása. A békés időszakot 1809-ig szokás datálni, ekkor jelenik meg Kazinczy német nyelvű recenziója az *Annalen*-ben.³¹⁸ A névtelenül publikált írás Kisfaludy művét bírálja, és annak az időszaknak közvetlen kiváltó okaként nevezik meg többet, amelyben Kisfaludy elzárkózott a Kazinczyval való levelezéstől, s amelyben visszavágástól tart Kazinczy.³¹⁹ Az irodalomtörténeti hagyomány az 1811-es *Tövisek és virágokat*³²⁰ szokta második gyűjtőzsinórként megnevezni, amelyben Kazinczy Dayka Gábort ítélőbíróvá téve tűzbe vetetti Kisfaludy művének jórészét.³²¹ Néhol említésre kerül a Vitkovics-hoz írt episztoła is, „amely már nyílt hadüzenetet jelent a nyelvújítást ellenzők számára”.³²² A következő kiemelt állomás az 1813-as év és termései: a Dayka-életrajz, amelyben Kazinczy kifejti a neológia stíluseszmenyét,³²³ és a *Mondolat*,³²⁴ amelyet mindvégig ellene írt támadásként értelmez. A szakirodalom szereti hangsúlyozni, hogy amikor Kazinczy postán megkapja egy példányát, Kisfaludyt, mások szerint Kisfaludyt és körét véli a háttérben felfedezni.³²⁵ Történetük ismertetésének következő állomása rendszerint az 1814-ben magyarul megjelenő Himfy-recenzió³²⁶ és az

³¹⁶ BAJZA, *Kisfaludy Sándor és a nyelvújítás*.

³¹⁷ „Minél többször s minél alaposabban olvassuk a múlt század első évtizedének legélesebb irodalmi pörét, a neológia körüli harcok dokumentumait, s ezek közt is a legizgalmasabbakat, tehát azokat, melyek a Kazinczy és Kisfaludy közötti szembenállást idézik fel, annál kevésbé lehetünk biztosak ítéleteinkben, s az irodalomtörténetírás hagyományozódott képzetében. A dokumentumok, levelek és tanulmányok ugyanis csupán rögzítik a szembenállást, de ezeknek még alapos elemzése is csak alig vet fényt, nemcsak hogy a szemben álló felek indulatainak végtelenségére, hanem magára a szembenállás okára is; s ha nagyon bizonytalanul is, de talán megkockáztathatjuk a feltevést: az ellenségeskedő felek közt a vitában talán még valódi, döntő, elvi megalapozottságú ellentétet sem fedezhetünk fel.” (MARGÓCSY, *Kazinczy és Kisfaludy Sándor*, 753.)

³¹⁸ [KAZINCZY Ferenc], *Kisfaludy Sándor: Himfy' Szerelmei. A' kesergő szerelem, Pest, 1807. 306. p.*, AnnLitKunst, 1809, II, 127–136; 1810, I, 233–236; III, 413–415. (A továbbiakban: [KAZINCZY], *Kisfaludy Sándor: Himfy' Szerelmei.*) (A jó viszony bomlásáról ld. SZIMON, *Kisfaludy Sándor írói köre*, 72–83.; HORVÁTH, *Kisfaludy Sándor*, 28.; CSÁSZÁR, *Kisfaludy Sándor*, 121, 123–124.; FENYŐ, *Kisfaludy Sándor*, 284–286.)

³¹⁹ FENYŐ, *Kisfaludy Sándor*, 285.; HORVÁTH, *Kisfaludy Sándor*, 28.

³²⁰ KAZINCZY Ferenc, *Tövisek és Virágok*, Nádaskay András ny., Sáros-Patak, 1811. (A továbbiakban: KAZINCZY, *Tövisek és Virágok.*) (A *Tövisek és virágok* megjelenéséről ld. HORVÁTH, *Kisfaludy Sándor*, 28.; FENYŐ, *Kisfaludy Sándor*, 286., sfb.)

³²¹ „DAYKA. Tűzbe felét! HIMFY. Vetem. / D. Újra felét! / H. Ím. / D. Harmadikát még! / H. Lángol az is. / D. Jer most; vár az Olympuszi kar.” (KAZINCZY, *Tövisek és Virágok*, 24.)

³²² Ugyanitt Fenyő kifejti, hogy ezt követően alakul ki a dunántúliak tábora, amelynek vezére Kisfaludy, lelki vezetője Takáts, a csoport további tagjai pedig Horváth Endre, Ruszek József, Verseghy Ferenc, Pápay Sámuel, Fejér György, Juranics László és Batsányi. (FENYŐ, *Kisfaludy Sándor*, 286.)

³²³ FENYŐ, *Kisfaludy Sándor*, 288. (*Ujhelyi DAYKA Gábor versei*, összeszedte 's kiadta barátja KAZINCZY Ferenc, Pest, Trattner Mátyásnál, 1813, III–XLVIII.)

³²⁴ *Mondolat – Sok bővítményekkel, és egy kiegészített újj-szótárral együtt*. Angyalbörbe kötve, egy Tünetforint. Dicsalomb. 1813. (A *Mondolat* megjelenéséről ld. HORVÁTH, *Kisfaludy Sándor*, 29.; CSÁSZÁR, *Kisfaludy Sándor*, 122.; MEZEL, *Nyílvánosság és műfaj*, 165.)

³²⁵ TAKÁTS, *Részletek a nyelvújítási harc történetéből*, 712–715.; FENYŐ, *Kisfaludy Sándor*, 288–290.; HORVÁTH, *Kisfaludy Sándor*, 29.

³²⁶ HORVÁTH, *Kisfaludy Sándor*, 29.; CSÁSZÁR, *Kisfaludy Sándor*, 122. (A megjelent írás: KAZINCZY Ferenc, *Kisfaludy Sándor, Himfy szerelmei*. Buda. 1807. I. köt. XXIC, 36 p. 2. köt. 299 p., Erdélyi Múzeum, 1814/I, 72–89. A továbbiakban: KAZINCZY, *Kisfaludy Sándor, Himfy szerelmei.*)

1815-ös *Felelet a Mondolatra*.³²⁷ Kulcsfontosságú állomás Kazinczy 1816-os kudarcba fulladó békülési kísérlete is,³²⁸ amely Ruzsek József által váltott levelekben realizálódó vitába torkollik, és amely a *Tudományos Gyűjtemény* indulásával a folyóirat hasábjaira tevődik át. Fenyő István így fogalmaz a következő eseménnyel kapcsolatosan: „A’ *Recenziókról* című, Füredi Vida álnév alatt jegyzett írásában [Kisfaludy] újra heves támadást intéz Kazinczy ellen”,³²⁹ s Kazinczy *Orthologus és Neologusát* többek között az akadémiai irodalomtörténet is A’ *Recenziókról* című írásra választék, s a Kisfaludy által vezetett dunántúli társaság irányában való megenyhülésként értelmezi.³³⁰ Horváth János például így fogalmaz: „Az első évfolyamban Kazinczy-párti cikkek, a másodikban már dunántúli ellenzékiek is megjelentek, s ezek közt az 1818 júniusi füzetben Kisfaludytól A’ *Recenziókról* című, Füredi Vida álnéven. Kazinczy 1819-ben felelt mindezeknek, Füredi Vidának a novemberi számban (*Orthologus és Neologus*).”³³¹

A főképp huszadik századi szakirodalom konszenzusos történetmondásában tehát a Kisfaludy–Kazinczy-viszony meglehetősen tág keretek között értelmeződik. Kapcsolatuk, a közöttük fennálló elvi ellentétek és személyes rokonszenv ismertetése során nem csupán kettejükre tartozó események és írásprodukumok kerülnek be a történetmondásba. Gondolhatnánk, ez rendjén is van így, hisz nem is ezt a célt tűzték ki maguk elé a tanulmányok, azok tágabb problémakörrel foglalkoznak. Szigorú értelemben véve viszont Kazinczy két recenziója és Himfy-epigrammája, a Ruzseken keresztül történt levélváltás és Füredi Vida A’ *Recenziókról* című írása, valamint Kazinczy *Orthologus és Neologus* az, amely kizárólagosan hozzájuk volna társítható, ahogyan ezt a pusztan kettejük viszonyával foglalkozó tanulmány le is szögezi.³³² Másrészt az is látszik, hogy a szakirodalom csupán nyomtatásban megjelent írásokkal érvel, kivétel nélkül publikált szövegek és levelek kerülnek be határpontokként a narratívába, illetve jelentkeznek argumentációs tényezőkként. Általános tendenciaként jegyezhető fel, hogy a szakirodalom a kéziratok hagyományt ignorálja viszonyuk ismertetésekor. Ez az eljárás azt eredményezi, hogy a kanonikus eseménysorban csak említés szintjén esik szó az 1816–17-es Ruzseken keresztül történt levélváltásról,³³³ ritkábban a levelek tartalmi ismertetését is olvashatjuk, amely még ebben a formában sem tanulság nélkül való.³³⁴

Kazinczy első levelében³³⁵ arra kéri Ruzseket, közvetítsen közte és Kisfaludy között. Kazinczy minden körülményt félretéve békét szeretne kötni vélt vagy valós ellenfeleivel, s ezért igyekszik elsimítani a *Mondolat* és a Himfy-recenzió által felkavart

³²⁷ *Felelet a Mondolatra néhai Bohózyi Gedeon Úrnak, „Mondolat. Sok bővítémmel, és egy kiegészített új Szótárral együtt. Dichshalom (azaz WESZPRÉM) 1813.” című Pasquillusára, Pesten, Franklin-Társulat, 1815.* (Megjelenését említi többek között: FENYŐ, *Kisfaludy Sándor*, 290.)

³²⁸ FENYŐ, *Kisfaludy Sándor*, 292–296.; HORVÁTH, *Kisfaludy Sándor*, 29–30.

³²⁹ FENYŐ, *Kisfaludy Sándor*, 297. (FÜREDI, A’ *Recenziókról*.) Az írás megjelenéséről ld. még: CSÁSZÁR, *Kisfaludy Sándor*, 128.

³³⁰ *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. PÁNDI Pál, Bp., Akadémiai, 1965, 276.; ld. még: FENYŐ, *Kisfaludy Sándor*, 336., ld. még: MARGÓCSY, *Kazinczy és Kisfaludy Sándor*, 756.

³³¹ HORVÁTH, *Kisfaludy Sándor*, 31.

³³² MARGÓCSY, *Kazinczy és Kisfaludy Sándor*, 753–754.

³³³ PAIS, *A két Kisfaludy*, 46.; MARGÓCSY, *Kazinczy és Kisfaludy Sándor*, 754.; CSÁSZÁR, *Kisfaludy Sándor*, 125–126.; MEZEL *Nyilvánosság és műfaj*, 146.

³³⁴ FENYŐ, *Kisfaludy Sándor*, 292–296.; HORVÁTH, *Kisfaludy Sándor*, 29–30. (Alaposan ismerteti Kisfaludy leveleinek nyelvújítási tételeket felsoroló szakaszait: SZIMON, *Kisfaludy Sándor írói köre*, 1–14, 68–69.)

³³⁵ Összesen hat levélről van szó: Kazinczy – Ruzsek Józsefhez, Szépalom, 1816. jan. 7. = *Kazlev*, XIII, 399–401 (3093); Kisfaludy – Sándor Ruzsek Józsefhez, Sümegh, 1816. ápr. 17. = *Kisfaludy Sándor minden munkái*, VIII, 280–292.; Kazinczy – Ruzsek Józsefhez, Szépalom, 1816. máj. 15. = *Kazlev*, XIV, 191–193 (3210); Kisfaludy Sándor – Ruzsek Józsefhez, Sümegh, 1816. jún. 3. = *Kisfaludy Sándor minden munkái*, VIII, 292–309.; Kazinczy – Ruzsek Józsefhez, Szépalom, 1816. okt. 2. = *Kazlev*, XIV, 306–309 (3279); Kisfaludy Sándor – Ruzsek Józsefhez, Sümegh, 1817. jan. 25. = *Kisfaludy Sándor minden munkái*, VIII, 341–355.

kedélyeket. Kisfaludy az alsóbb stílusregiszter eszközeit is serényen kiaknázó válasza a békülésnek a legcsekélyebb jelét sem mutatják. A levélíró meg sem próbál a Mezei Márta által ismertett vitázás szabályai szerint írni: Kazinczyt nagyon sok egyéb mellett irodalmi Robespierre-nek nevezi, despotának, aki literátori diktatúrára törekszik. Kazinczy harmadik leveléből megtudjuk, hogy az események váratlan fordulatot vettek: Kisfaludy válasza nem Ruszeken keresztül jutott el a békülésre hajló félhez. Ezért Kazinczy miután pontról pontra felel Kisfaludy vádjaira, megkéri Ruszeket, hogy az ő levelét is bocsássa a nyilvánosság elé. Mintha nem is a Kisfaludyval folytatott vita volna már a fontos, hanem a levél nyilvánosságának megfelelő tájékoztatása. Kisfaludy hosszú és utolsó válaszában Kazinczy jellemrajzát és írói munkássága sajátos értelmezését adja. Közli, nincsen ellenére annak, hogy Ruszek körbeküldje a leveleiket. De ha vitapartnere arra vágyik, szívesen kinyomtattatja Kazinczynek „minden itt ezen vidéken feltalálható leveleit, és a három enyimet, mind azokkal együtt, mellyeket Kazinczyra nézve mások is írtak [...] De ne kívánna Kazinczy azt, mert Űgyevesztett lesz.” A *mások* szó itt Horváth Endrére és Takácsra utal, akiknek a levelei szintűgy másolatban elhelyezésre kerültek a keszthelyi könyvtárba.³³⁶

Hozzátartozik – még ha érdemleges jelentősége nincsen is –, hogy a Kazinczy levelezés Váczy-féle kiadása alapján nincsen arra nézvést adat, hogy Kazinczy a két utóbbi levelet ismerte volna: ő a harmadik levelét csupán Kisfaludy első levelének kézhezvétele után fogalmazta.

II. 6. A *foliális* olvasás hozadéka

A vita tematikája, a levelek tartalma nem közvetít új információt sem a nyelvújítás történetét tekintve, sem a vitázó felek álláspontjaira nézve. Annál beszédeesebbek viszont a kéziratok formában fennmaradt levelek, amelyek a MTA Könyvtárában és az OSZK Kézirattárában találhatók. Nem csupán a levelek magas másolati száma fontos – ezek ugyanis több mint tíz példányban maradtak fenn, s ez kivételes a teljes hagyatékhöz viszonyítva –, hanem annak ténye is, hogy ezek nagyobbrészt kötetbe szerkesztett formában, a paszkvillus stílusis eszközeit mutavta terjedtek a 19. század tízes és húszas éveiben, s így hagyományozódnak az utókorra.

A kéziratok az alábbi formában maradtak fenn.

1. „*Kisfaludy Sándornak és Kazinczy Ferencnek Fő Tisztelendő Ruszek József Hajóti Apát Urhoz irt Tudományos Leveleik. Pesten 4a Aprilis, 1827.*”³³⁷ A nyolcadrés, 40 folio terjedelmű, modernkori, kemény, márványmintás papírkötésű kötet barna műbőr gerinccel rendelkezik.³³⁸ A levelek egy kéztől származnak, s egy másik kéz utólag változtatásokat végzett rajtuk. A helyesírási hibákat és tipikus szövegromlásokat korrigáló

³³⁶ Ezek a másolatok jelenleg az OSZK Kézirattárában vannak: „Tettes Téli Takács József, Kazinczy Ferenc, és Tiszt. Horváth András Téli Plebános Urak közt való Correspondentiák a Magyar Literaturára való nézve. 1815., és 1816.ik Esztkben.” OSZK Kt, Oct. Hung. 3731. A csomó borítóján a fentiek és Bibliotheca in KESZTHELY ovalis kék pecsétje található, a második levélnél pedig meg van jelölve a másoló is Moiser László személyében, aki az erkölcsstan tanára volt Festetics Györgynél. Űgy tünik, Kazinczynek hatékonyabban ment a levélgyűjtés, mert azok a levelek, amelyeket a keszthelyi könyvtár begyűjtött, nála eredetiben voltak meg. És ez azokra a levelekre is érvényes, amelyek nem neki, hanem csak róla íródtak. (Ld. MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 11.)

³³⁷ OSZK Kt, Oct. Hung. 1230.

³³⁸ Az ismertett leveleken kívül az *Értekezés az őszi idő örömeiről* című írást is tartalmazza. Kikövetkeztethető, hogy utólag lett egybekötve a két szöveg, mivel a kötet hátuljában található esszének korábbi a dátuma, mint a levélmásolatoknak (1824).

javitásokból kikövetkeztethető, hogy a másoló nem ismerte sem a vita elméleti hátterét, sem a korszak külföldi és magyar irodalmát, sem a vitázó feleket, a javító viszont szakértője volt a témának.³³⁹ Vagyis egy képzett személy bizott meg egy írni tudó másikat a levelek lemásolásával. A másolat hitelessége a megbízó számára olyannyira fontos volt, hogy az eredetit és a másolatot összevetve javította ki a hibákat.

2. „*Kisfaludy Sándornak és Kazinczy Ferencnek Fő Tisztelendő Ruszek József Hahóti Apát Urhoz irt Tudományos levelek.*”³⁴⁰ A nyolcadrét fűzött, márványmintás, kemény papírborítású kötetben szintén egy kéztől származik a fent ismertetett hat levél. Az előző kötethez hasonlóan egy másik, fekete tintás kéz ejtett rajtuk javításokat, amelyekkel a szövegromlást igyekezett javítani, ill. a szándékos szókihagyásokat pótolta.³⁴¹ Ennek a kötetnek a másolója sem volt jártas a korabeli tudományokban.

3. „*Kisfaludi Kisfaludy Sándor és Kazinczy Ferenc Urak közt folytatott Levelezések. 1816/7dik Esztendőkből.*”³⁴² A negyedrét, ragasztott, márványmintás, modernkori, kemény papírkötést kapott kötetben a cédulakatalógus szerint Szemere Pál jegyzései láthatók. A kötet különlegessége, hogy hat csomóból áll, és öt kéz írása. Mivel a levelek határai nem esnek egybe a kézírásváltással, egészen bizonyos, hogy már kötetbe rendezett levelekről készült a másolat, mégpedig úgy, hogy a teljes szövegegységet másolás céljából hatfelé osztották (a negyedik kéz kétszomónyit másolt).³⁴³ Feltételezni lehet tehát, hogy a másolás helyszínén legalább öt írni tudó személy tartózkodott. A kötet possessora bár a Zirci apátsági könyvtár, ebből mégsem vonhatunk le következtetést, hiszen 1954-es a bekerülés.

4. A másolatok számát gyarapítja az OSZK Kézirattárának Levelestárába rendezett 2 darab levél is.³⁴⁴ Kazinczy Ruszekhez írott első és második levele.³⁴⁵ Mivel a második levél félbeszakad, mégpedig úgy, hogy a végén ez áll: folytatása „hiányzik”. Ebből arra lehet következtetni, hogy egy félbeszakadt változatról másolták a leveleket, amelyeket vagy kiszemelgettek egy eredetileg hat levelet tartalmazó, de megcsonkult gyűjteményből, vagy egy csak Kazinczy leveleket tartalmazó levélgyűjteményből másolták őket.

5. Különálló másolatokat bőséggel találni az MTA Kézirattárában is. A Kazinczy-hagyaték *Töredékek* című gyűjteményes kötet első kötetében megtalálható Kazinczy

³³⁹ Példák a javításokra: Beregházi Úr (3b); Szakács > Takács (18a); Nem tudom Turányi Nencsének könyvelmésége nem veszi-e még ötet arra is, hogy Kazinczy Ferenc legyen -> Surányi Nincsinek (18a); Ferenczy Úra > mint Ferney' Úra (19b); Hendernek: -> Herdernek (22a); Philologia Munkái > Philosophia Munkái (26b); stb.

³⁴⁰ OSZK Kt, Oct. Hung. 376. Müller Ignác tulajdona volt 1885. január 2. előtt (ld. az első belső borítón: „Müller Ignácztól vásároltatott 1885. jan. 2.”)

³⁴¹ Javítási példák: A' nyelv a' Nemzetiségnek legdrágább Palladiuma (7a); Angolokat ...[üresen hagyva]... másképen ír > mimelvén (21b); ha a' Német valakinek just adna > ha a' Nemzet valakinek (25b); Bécsmegeyit > Bácsmegeyit (27b); stb.

³⁴² OSZK Kt, Quart. Hung. 3366.

³⁴³ 1. kéz: 1. csomó

2. kéz: 2. csomó (a szöveghatár: 5a főt: érzem, a mit érezni szoktunk...)

3. kéz: 3. csomó (9a főt: Emlékszem felőle, hogy a' Széphalomi Göthe...)

4. kéz: 4-5 csomó (13a főt: ért- vagy ha érti is, nem érzi vagy ha érzi is...; és 17a főt: Bárocy: nem vala szép-arczu, de nem vala rut-növesü...)

5. kéz: 6. csomó (21a főt: ra, mind átallyában a' Hazafiságnak minden...)

³⁴⁴ OSZK Kt, Levelestár, Kazinczy Ferenc Ruszek Józsefhez. Az első oldal jobb felső sarkában ismeretlen kék színű pecsét (monogram?).

³⁴⁵ A levél félbeszakad 4b-n: „Ez, és az, hogy Recensiómat Kisfaludynak még a' lenyomatás...”

második levele és előtte Ruszek József eddig nem említett levele Kazinczyhoz.³⁴⁶ Ezek a másolatok Kazinczy kezétől származnak.

6. A Döbrentei – Kazinczy-levelezést magában foglaló kötet is tartalmaz Kazinczy-másolatot.³⁴⁷ A levél Ruszekhez van címezve és 1816. szeptember 28-án született. Egy Kazinczytól származó jegyzést találhatunk rajta, amelyből kiderül, hogy elküldetlen maradt, s egyértelműen kiderül, hogy a Ruszekhez címzett második levelének variánsáról van szó: „Ez el nem ment. Rövidebbet írtam; K[is]f[alud]y nem méltó ennyire.” A levelet azért írta át Kazinczy, hogy Döbrentei számára megvilágítsa a vitahelyzetet. A kezdeményezés olyannyira sikeres, hogy Döbrentei a levél Erdélyi terjesztésére vállalkozik.³⁴⁸ Az ehhez hasonló levélmásolatok nem ritkák.

7. A hatleveses sorozat töredéke megtalálható Toldy Ferenc hagyatékában „*Kazinczi Kazinczi Ferencz és Kisfaludy Sándor Urak közt 1816/17ik Években folytt Levelezések Somogyi Gedeon Úr kéziratjáról folytatólag leirta Duhában Augustus Holnapban 1821. S. Gy.*” címmel.³⁴⁹ A negyedret méretű kötegen borítója van, amelyen megjelöli a másoló, hogy ez az első köteg. Ez a feljegyzés és a köteg utolsó levelének befejezetlensége arra enged következtetni, hogy a köteg valamikor nagyobb terjedelmű egység részét képezhette. Zádor (Stettner) György 1825-ös leveléből megtudjuk, hogy a másoló S. Gy. monogramja mögött valószínűleg ő rejtőzik: „A’ Tekintetes Urnak [Kazinczynak] Himfyvel Ruszek által folytatott levelezését ismerem, még gyermekkoromban Somogyi Gedeontól írtam-le, ki azt Vajky Préposttól kapá.”³⁵⁰ Ez tehát egy olyan példány, amelynek másolási időpontja és keletkezési dátuma is ismeretes.

8. Az előző jelzet alatt található meg Kazinczy október 2-i levelének sajátkezü másolata és Kisfaludy áprilisi levelének Kazinczy által készített másolata is.³⁵¹ Az utóbbi levél érdekessége az, hogy április 14-i dátum szerepel az első lapján, de a végén már helyesen, április 17. áll, ahogyan minden másolatban. A Kisfaludy autográfban április 17. a datálás, ezt a példányt azonban Kazinczy nem láthatta. Talán ennek a saját kezű másolatnak a továbbmásolása okozza, hogy ő mindvégig ápr. 14-i dátumú levélre utal.

9. Az MTAK Kézirattárában található még a „*Kazinczy Ferencnek és Kisfaludy Sándornak Fő Tisztelendő Ruszek József Hahóti Apát Urhoz irt Tudományos Levelek*” című kötet.³⁵² A rózsaszín, szőlőlevélmintás, dombornyomású, nyolcadrét könyvecske mind a hat levelet magában foglalja.

10. Az 1851-ben Toldyhoz került a „*Kazinczy Ferencnek és Kisfaludy Sándornak Fő Tisztelendő RUSZEK JÓSEF Hahóti Apát Urhoz írott Tudományos Levelek*” című kötet,³⁵³ melynek keletkezése 1826-ra tehető. Kötése kemény, márványozott barnás papírkötés. A kötet szintén mind a hat levelet tartalmazza egyetlen kéz másolatában,

³⁴⁶ MTAKK, K638. I., Ruszek József – Kazinczyhoz, Keszthely, 1816. máj. 1., és Kazinczy Ferenc – Ruszek Józsefhez, Széphalom, 1816. máj. 15.

³⁴⁷ MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 53. I. Kazinczy – Ruszek Józsefhez, 1816. szept. 28.

³⁴⁸ Erről egy levélrészletből tájékozódhatunk, amely valamilyen oknál fogva nem jelent meg a Kazinczy levelezésének összkiaadásában. A Döbrentei-levelezés sajtó alá rendezésekor észlelte a hibát Hász-Fehér Katalin: A MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 51. II. „kéziratsomóiban a 107. szám alatt kétoldalmi levélszöveg van, melyet Váczi János sehol sem közölt. Kazinczy 1816. november 14-iki válaszából azonban egyértelműen kiderül, hogy a részlet Döbrenteinék ebből a leveléből származik, bár a levélben belüli helye pontosan nem rögzíthető.” – írja Hász-Fehér.

³⁴⁹ MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 121.

³⁵⁰ Zádor (Stettner) György – Kazinczyhoz, Világosvár, 1825. nov. 7. = *Kazlev*, XIX, 454 (4546).

³⁵¹ Vö. 335. lábjegyzet levelei.

³⁵² MTAKK, Ms 1346.

³⁵³ MTAKK, M. Ir. Lev. 8r. 3. I.

valamint a hat levél, és azok hibajegyzéke után egy másik kéztől újrakezdődik a sor: az első levél teljes, a második töredékes.

11. A „*Kazinczy Ferencnek és Kisfaludy Sándornak Fő Tisztelendő Ruszek József Hahóti Apát Úrhoz írott Tudományos Levelek*” című kötet Pesten keletkezett, 1828-ban, ma az MTA Könyvtárban tárolják.³⁵⁴ A bejegyzésekből megtudjuk, hogy a nyolcadrét könyvet Nagy Antal budai tanár küldi valószínűsíthetően vagy Toldynak, vagy Bajzának.³⁵⁵ Vélhetően 1828-ban keletkezett, borítója szintén márványos, kemény papírkötés.

12. Kisfaludy Sándor hagyatéka is értékes leveleket rejt.³⁵⁶ Megtalálható benne Kazinczy kézírásával az összes Kisfaludyhoz írott levél, köztük a Ruszeken át írt levelek minden darabja. Ezek közül az első bizonyosan az eredeti levél (hátdoldalán címzés található: „Fő Tisztelendő Ruszek József Hahotai Apát ’s Keszthelyi Plebánus Úrhoz”),³⁵⁷ a többi talán autográf másolat, de mivel a Kisfaludy-hagyatékban vannak, gyanítható, hogy azok maguk az elküldött levelek. Kisfaludy autográf levelei követik a három Kazinczy-levelet. A foliók bal sarkában álló ceruzás számozás folytonossága azt sejteti (81, 82, 83), hogy más levelekkel összevegyítve nem voltak.

13. Az utolsó MTAK Kézirattárában tárolt levél egy Kazinczy kezétől származó autográf, amelyről sikerült megállapítani, hogy az eredetileg *Pandektának* nevezett Kazinczy-gyűjtemények VI. kötetének volt része.³⁵⁸

Ekkora példányszám felmutatása nyilvánvalóvá teszi, hogy ezek a levelek rendkívüli módon el voltak terjedve, annál is inkább, mert valószínűsíthető, hogy más gyűjteményekben is fellelhetők még ezeken felül is másolatok. Földrajzi lefedettség tekintetében megállapítható, hogy a nem Kazinczy kezétől származó másolatokon és az eredeti leveleken kívül három Pesten és kettő a Dunántúlon keletkezett (három példányról nem állapítható meg, hol másolták). Ez az adat arra utal, hogy valóban létezhetett a dunántúli régiókban Kazinczy-ellenes attitűd, legalábbis a kéziratok inkább dunántúliakat és pestieket mulattattak. A kópiák közül a húszas években keletkezett négy példány, a többi nem datálható. Ez az adat azt mutatja, hogy Kazinczy népszerűsége nem lohadt a húszas években, hiszen a fenti szövegekben való jelenlét szintűgy a népszerűség egy példája. Másrészt a későbbi másolatok a nyelvi tematikájú, de populáris megfogalmazású szövegek húszas évekbeli folytatóságossága mellett sorolható érvként. Szempontunkból a legfontosabb megfigyelést mégis az jelenti, hogy ezek a kópiák, és az a feltételezés, amely szerint már a tízes években is léteztek azok a levelek, amelyekről később a másolatok készültek, valamelyest bepillantást engednek a Kisfaludy–Kazinczy-ellentét színpalái mögé. Egy ilyen méretű gúnyírat-áradat egy kapcsolatnak sem válik hasznára, ugyanakkor némi magyarázattal szolgálhat a tízes évek recenziós vitájának a névtelenséget és a személyeskedéseket ellenző szegmensére, illetve a tízes évek névtelenül vagy álneven megjelentetett iratokhoz való viszonyára. Mindezekben túl magyarázatul szolgálhat arra is, miért folytatkozik meg Kazinczy levélírási kedve a tízes évek vége felé haladva, ill. miért

³⁵⁴ MTAKK, M. Ir. Lev. 8r. 3. II.

³⁵⁵ A borító b oldalán olvasható: „Szeretném tudni, ezen levelek, eredetienek (!) birtokában van-e Nagyságod vagy Kazinczy Gábor Ur? – Különbön ezekkel szolgálhatnék adaléku Kazinczy Fer. Leveleinek netalán folytatásához. Nagy Antall budai tanár”. Nagy Antal 1815-től 1840-ig cenzor. Ld. *Megbíráltak és bírálók – A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)*, vál., s. a. r., ford. és bev. MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, Gondolat, Bp., 1985, 47–48.

³⁵⁶ MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 130.

³⁵⁷ Az alábbi csomó első levelének hátdoldalán: „Kazinczy Ferenc levelei Ruszek Józsefhez”.

³⁵⁸ Jelzete: MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 118. A M. Ir. Lev. 4r. 117. jelzetű kötet 131. oldalán olvasható utalás mutatja a csomó eredetét.

keletkezik kevesebb levél a húszas években is. Kölcsey Ferenc már a lasztóci levelekben sajnálatát fejezi ki afellett, hogy Kazinczy kapcsolatba lépett Ruszek Józseffel és más dunántúli írőkkel.³⁵⁹ Szemere Pál a Ruszeknek szóló egyik választ visszatartóztatja.³⁶⁰ Nem Kölcsey óvására történt, de a levelezés igen jelentősen megcsappan a következő években. Mert míg 1816-ban még 280 körüli levélváltás történik Széphalmon, addig 1817-ben ez 200, 1818-ban csak 170, és 1819-re csupán 140 körülire tehető a számuk. A levelek statisztikai adatai természetesen nem lehetnek pontosak, hiszen számos irat eltűnt, megsemmisült, lap panghat. Azonban még a hiányosságok ellenére is reprezentatívnak tekinthető egy ilyen arányú visszaesés, amelynek egyébként nem csak Kazinczy az eredő oka, hanem a levelező partnerek is. Számtalan példát sorolhatnánk, amikor a tízes évek végén Kazinczy arról panaszkodik, hogy a leveleire nem kap választ.

Kisfaludy és Kazinczy kapcsolatához visszatérve, viszonyukhoz még egy kötet szolgál adalékokkal,³⁶¹ amely a dolgok állása szerint a 14. példánya a ruszekes levélmásolatoknak. A kötet speciális státussal bír, mivel bizonyíthatóan Kazinczy szerkesztette azt egységbe, vagyis a hagyaték *második típusú* szövegeinek számát gyarapítja, amelyek hátterében azok megkomponáltsága, megalkotottsága okán szerzői-szerkesztői intenció feltételezendő. A kötet szerzői címmel is bír, a tartalma gazdagon kommentált, s előszava is van, a benne található iratok – főképp levelek – az időrendi struktúrát követik. A címet képező görög szó (*A' Glottomachusok*) két tagja, a *gloté*, 'nyelv' jelentésű előtag és a *-machos* 'harc, háború' jelentésű utótag a szövegegységet a nyelvújítás szövegkontextusába utalja. A szóösszetétel jelenthet *Nyelvháborúkat*, de egyben jelenthet *Nyelvvel harcolókat* is, azaz szóbeli ütközetet folytató személyeket. Egyik sem idegen a nyelvújítás időszakának szövegeitől, s eseményeitől. Ez utóbbi etimológiát a hasonló mintára felépülő görög személynevek is valószínűsítik, ahogy például a *Dorimachos* lándzsával harcolót, az *Eumachos* jól harcolót jelent (nem is beszélve *Kallimachos* vagy *Nikomachos* nevééről).³⁶² Eszerint az utóbbi esetben a cím nem egy fogalmat jelöl, hanem személyeket, s ennek következtében a kötetnek nyelvharcosok bemutatását, nyelvharcosok történeteit kell tartalmaznia. Egyik sem idegen a nyelvújítás időszakának szövegeitől, s eseményeitől.

Az *Előszó*ban Kazinczy a címnek megfelelően fel is fedi a harcosok kilétét, és ehhez az 1815–16-ban történt bécsi útjának eseményeit idézi meg. Kazinczy Bécsbe menet, és onnan hazafelé látogatást tesz a pesti és győri értelmiségnél, velük a jelek szerint barátságot köt, és szavukat veszi, hogy a továbbiakban ha nézeteivel nem értenek egyet, akkor írásos formában publikálják majd nézeteiket, illetve írásban keresik fel panaszaiikkal Kazinczyt. Az *Előszó* által vázolt történethez illeszkednek a kötetet alkotó levelek. Az eztán következő levelek a nyelvújításnak nevezett időszak Kazinczy által valamilyen szempontból fontosnak vélt eseményeibe enged bepillantást. Az *Előszó* szerint a nyelvharcosok társaságába tartozott Batsányi, Horvát Endre, Takács József, Verseghy Ferenc és még egy valaki, „ki ismeretes arról, hogy semmi megilletést nem tűr”,³⁶³ vagyis fejezetünk másik főhőse, Kisfaludy Sándor is. A felsorolt személyek jelentős irodalmi és

³⁵⁹ „Bár régen lett volna ez, bár Uram Bátyám soha se irt volna Ruszeknek, bár soha se Apológiát Horvát Endrének, 's Complimenteket Pistának! En Uram Bátyámnak soha sem voltam inkább barátja mint most, nekem szollanom szabad, nekem szollanom kell, bár ezen levél egyenesen nyomtatás alá menne is. Nem tartozik e valaki 's minden valaki azzal magának, hogy anyni kedvetlenségétől kimélje-meg magát 's az magaít, a' mennyitől lehet?” Kölcsey Ferenc – Kazinczynak, Lasztóc, 1817. jún. 2. = *Kazlev*, XV, 235 (3453).

³⁶⁰ Szemere Pál – Kazinczynak, Pécel, 1816. okt. 24. = *Kazlev*, XIV, 380–381 (3305).

³⁶¹ MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 117.

³⁶² Köszönöm Keisz Ágostonnak, hogy görög tudásával a segítségemre volt.

³⁶³ MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 117., XI. oldal

kulturális tevékenységet folytattak ekkoriban, a literátorok táborában mindannyian magas ranggal bírtak.

A levelek közlése a bécsi út során tett látogatásokra reflektáló levelekkel indul, és a Batsányin és Verseghyn kívül (akik gyakori szereplői a kötet leveleinek), mind az öt *nyelvharcos*nak található írása a kötetben.³⁶⁴ Az első szövegegység levelei egyenesen az ezáltal főszöveggé váló *Előszó* és *Toldaléka* lábjegyzetévé válnak. Kazinczy bizonyítékok gyanánt közli őket, mégpedig arra, hogy beláttassa olvasójával: az *Előszóban* említett személyek nem tartották a szavukat. A kötet levelei ezzel Kazinczy narratívájának valóságreferenciáját teremtik meg.

A kötetbe sorolt levelek az előszóban vázolt autobiografikus feljegyzés kijelentéseit támasztják alá, Kazinczy érvekként alkalmazza őket, a bevezetés lábjegyzetévé és valóságreferenciájává válnak. Erősíti a hatást, hogy azok a levelek, amelyek a nyelvharcosok cselszövéseit bizonyítják, eredeti példányaikban pompáznak a többi között. A történéseket még életszerűbbé teszi az, hogy az időrendi struktúrát követő *Előszót* ugyancsak időrendben közölt levelek követik, s az *Előszó* utalásokat is tartalmaz a kötet tartalmára. A levélláncsal megalkotott történet egy apologikus narratívát alkot, amelyből nem kizárólag Kisfaludy Sándor az, aki negatív hősként keveredik ki, sőt, a kötet korabeli olvasása azt mutatja, rá semmilyen teher nem hárul.

A kötet első fele a Ruszek – Kisfaludy – Kazinczy vitával zárul. Barna tintával van írva, a főszöveg és az oldalszámozás is. Eztán történhetett egy (vagy több) újraolvasás, amikor Kazinczy fekete tintával belejavított a szövegbe. Egyetlen szakaszban azonban fekete tintás a főszöveg és az oldalszám is (135. oldaltól a 157-ig), egyetlen köteg esetében. A ráírt levél tematikája tökéletesen illeszkedik a szöveggörnyezetbe, mégsem gondolhatjuk azt, hogy a köteg a barna tintás oldalakkal egyszerre készült. Az oldalszámozása ugyanis hibás, az utolsó lapon javítás szerepel: „152 ad 156”. A következő köteg – amely újra barna tintás – első oldalán 157-es szám szerepel – feketével. Ezt a lapot kivágott oldalak követik, amelyek egyikén jól kivehető, hogy valamikor barna tintás írás volt rajtuk. Vagyis a papírok feltételezhetően egyetlen barna tintával megírt és oldalszámozott egységet alkottak egészen addig, míg valaki elhelyezett bennük egy új köteget, kivágta a fölösleges, teleírt és üres lapokat, és átírta a változtatások következtében elcsúszott oldalszámozást. Mivel a barna tintás kéz is, és a javításokat eszközlő fekete tintás kéz is Kazinczyé, kijelenthető, hogy a változtatásokat bizonyosan ő tette. A kötetnek ez a szakasza – egészen 135. oldaltól a 157-ig, a két barna tintás csomó, ill. a közé helyezett fekete tintás is – a Ruszek – Kisfaludy – Kazinczy levélváltást tartalmazza.

Jól látható az is, hogy Kazinczy más sorrendben közli a leveleket, mint a paszkvillusok, behelyezett új leveleket és kihagyott másokat, teljesen felborítva a fent ismertetett leveleskötetekben felállított dialógusformát, s ezzel saját történetet komponált. A saját levelével induló szövegegységet a következő borítóval látta el: „Ruszek József Keszthelyi Plebánus ’s Hahotai Apáthoz, és vissza”. Vagyis a címből arra következtethetünk, hogy Kisfaludy Sándor mellékszerepet kap a következő oldalakon. A fenti cím alatt továbbá Kazinczy arra hívja fel a figyelmet, hogy Ruszek ismerte már Kisfaludy választát, amikor a magáét fogalmazta. „Ruszek az itt következő levelet hozzám 1816. Május első napján írta. Kisfaludi az ugyan itt következőt 1816. Apr. 14-dikén Ruszekhez. És így ez a ’ Kisfaludi levele ekkor Ruszeknek már kezében volt, mert Keszthely 2 mérföldnyire van Simeghez.”³⁶⁵ Az apátnak tehát lehetősége lett volna tájékoztatni Kazinczyt arról, hogy Kisfaludy elutasítja a barátkozás gondolatát. Ez a bejegyzés fekete tintával készült, nem a borítócímmel egy időben. Úgy tűnik tehát,

³⁶⁴ Utóbbiakkal váltott levelei azért nincsenek besorolva a kötetbe, mert ebben az időszakban nem állt velük levelezésben.

³⁶⁵ MTAOK, M. Ir. Lev. 4r. 117., 121. oldal. A jegyzetet Váczy nem közli.

Kazinczy a kötet elkészítésének második fázisában a megértést, az olvasói befogadást elősegítő megjegyzéseket tett.

A borítót követi Kazinczy első levele, s ezt Ruszek említett válasza, amelyben a levélíró közvetíti Kisfaludy kétségeit, egyben közli, hogy a választ rajta keresztül fogja elküldeni, mert cselettől tart, és nem szeretne közvetlenül Kazinczyval levelezésbe bonyolódni. Ez után Kazinczy második levele³⁶⁶ következik, s ebből látható, hogy Kazinczy a saját szemszögéből szeretné rekonstruálni az eseményeket: hiszen ő, amikor választ fogalmazza, még nem olvasta el Kisfaludy feleletét, és nem is neki felel, hanem Ruszeknek. A levelét is ezzel a megjegyzéssel zárja: „Erre Ruszek nem felelt; nem is tudnám, mit felelhetett volna.”³⁶⁷ Ebből az következik, hogy a válasza Ruszekhez szól, a meg nem érkezett reakciót is tőle várta volna. Ez a kötet következő szakaszában is megmutatkozik: Kisfaludy választ ismét egy borítólap vezeti be („Kisfaludy Sándor Ruszekhez, 1816. Ápril 14dikén”)³⁶⁸ amelyből igen egyértelműen kifejezésre jut, hogy a levél *nem* Kazinczynek szól („Ruszekhez” és nem „Hozzám Ruszek által”), s ez egészen más megvilágításba helyezi az eseményeket. A következő egység, a fent ismertetett fekete tintás köteg egy aprólékosan, a kötetben legaprólékosabban kommentált levelet tartalmazza: Kisfaludy Sándor első válaszlevelét, a hibás dátumozással.³⁶⁹ Ez után következnek a kivágott lapok, majd Kazinczy harmadik levele. Vagyis Kazinczy kihagyta a kötetből Kisfaludy második választ, amelyben Kisfaludy tagadja, hogy megkapta volna nyomtatás előtt a Himfy-recenziót, amelyben nézeteit változtatgató köpönyegforgatónak, literátori diktatúrára törekvő despotának nevezi őt, aki csupán azért ír recenziót, mert nem tudja megmutatni, hogyan kell jobban írni. És ezzel együtt kihagyta Kisfaludy harmadik választ is, amelyben a harc komolyabbra fordításával és az ő vidékén található Kazinczy-levelek publikálásával fenyegeti meg őt. Nem tudjuk, hogy a leveleket miért nem tartalmazza a kötet, de könnyen elképzelhető, hogy Kazinczy nem is ismerte azokat. A fennmaradt Kazinczy-levelek nem tartalmaznak arra utaló megjegyzést, hogy olvasta volna a többi levelet is. Kisfaludy első levelének hibás dátumozása is erre utal, hiszen ha egyetlen paszkvilluskötet is a kezébe került volna, revideálta volna legalább az első levél dátumát. A dolog azért érdekes, mert többször értesül még évekkel később is a ruszekes levelekről, és rendszerint többes számban olvas róluk. Megrendülve említi őket még

³⁶⁶ A levélén újabb értelmezést segítő megjegyzés található („Lásd, Pandekt. VI. Kötet, lap 455.” Ld. MTAJK, M. Ir. Lev. 4r. 117., 131. oldal), amelyek a referenciája vagy véletlenül, vagy a teljes állomány végiglapozásával előkereshető. A nehézségek oka az, hogy a *Pandecták* VI. kötete mai formájában nem egységes. Tartalmazza például a IX. és XI. kötetek címlapjait, 455. oldala viszont jelenleg nincsen. Természetesen Jakab Eleknek, a Kazinczy-kéziratok rendezőjének is voltak problémái ezzel a kötettel: „Ez egy teljesen összezavart gyűjtemény, megpróbáltam rendezni, napokig fáradtam vele, a fő szűdülésig; sehoggy sem tudtam végre hajtani. Ugy látszik, lelkiismeretlenség mive; elvittek belőle, össze hanyták, megcsonkították, van emlékezet XI-XII-XIII számú Pandectáról is, a minek semmi nyoma nincs, már ma. Aki egybe tudja állítani, szerencsésnek mondva. Én teljesen bele romlottam, ezért egy folyó számot keresztül vittem rajta, hogy legalább ezen túl ne csonkítottassék tovább.” (Talán nyíltszavúsága, valamint a filológusi munka során gyakori tapasztalat érzékletes megfogalmazása miatt idézik szívesen a szöveget. Ld. ORBÁN László, *Kazinczy önéletrajzi: A Kazinczy-émlékkert*, in., „*Et in Arcadia Ego*” – *A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Mónika, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005, 210.) A kötet összeállításával nem próbálkoztunk, a Kazinczy által megnevezett textúra viszont rábukantunk egy másik jelzet alatt az Akadémiai Könyvtárban. A M. Ir. Lev. 4r. 118. egy téka jelzete. Ennek egyik csomoja ezt a címet viseli: *Kazinczy Ferencz levelei Ruszek Józsefhez, Szent-Györgyi Józsefhez, B. Szepesy Ignácához, Kenderesy Mihályhoz, és Horvát Andrásához*, oldalai 445-től 486-ig számoztak. A köteg tematikája és írásképe mutatja, hogy a Kazinczy által megnevezett oldalakról van szó.

³⁶⁷ MTAJK, M. Ir. Lev. 4r. 117., 164. oldal.

³⁶⁸ MTAJK, M. Ir. Lev. 4r. 117., 135. oldal.

³⁶⁹ A levél végén található jegyzetből valószínűsíthető, hogy a fekete tintás szakasz 1817. március 28-án, vagy az előtt készült. MTAJK, M. Ir. Lev. 4r. 117., 151. oldal.

Kisfaludy Sándor is egy későbbi Kazinczyhoz írt levelében, amikor már helyreállt közöttük a viszony.

„Felőle [Kazinczy felől] írtt *néhány* levelem több kezekben is megfordúlt ugyan, de annak én akarója nem voltam; sőt mihelyt megtudtam azt, az eredetieket legottan magamhoz visszazvettem; és még most is boszkonodom, hogy azok, a' mint hallom, annyira elterjedtek.”³⁷⁰

Kazinczy a *néhány levélre*, az eredetiekre semmit nem reagál. Kazinczy egész életében egyes számban ír Kisfaludy leveléről.³⁷¹ Ugyanígy nem érdekli, amikor Zádor György írja ezt neki: „A' Tekintetes Urnak [Kazinczynak] Himfyvel Ruszek által folytatott levelezését ismerem [...].”³⁷² Nyilvánvalóan összefügg ezzel, hogy a Ruszek – Kisfaludy – Kazinczy történetből a *Glottomachusok* kötet szerint nem kizárólag Kisfaludy Sándor az, aki negatív hősként keveredik ki. Az *Előszó* szerint máshol kell keresni a nyelvharcosok társaságát, amely Batsányi János, Horváth Endre, Takács József, és Verseghy Ferenc személyében körvonalazódik.

Az *A' Glottomachusokat* 1816 végén vagy a következő év elején kezdte összeállítani Kazinczy, mégpedig a dunántúli írőkkel való levélváltásai megörökítésének kezdeti céljával. Éppen abban az időszakban tehát, amely a Kisfaludyval váltott leveleitől volt zajos: „A' Tuladunaikkal való historiákat mind egy Kötetbe raktam ezen csuda titulus alatt A' Glottomachusok. 1816. Kisfaludinak is van benne egy rémitő levele [...] Ezt a' levelet Ruszeknek írta, nem nekem. Velem, ugymond semmi dolga.”³⁷³ Az apologetikus narratívát megformáló levéllánc később tovább bővült, jelenleg 53 levelet tartalmaz. Amíg a korábban ismertetett paszkvilluskötetek egy Kisfaludy végső fenyegetésére visszavonuló (választ nem küldő), az öt mocskolódo írásokról mitsem tudó, nevetségessé tett író képét festik meg az olvasó előtt, addig Kazinczy változatában – mivel Ruszek nem felelt a levelére, és mivel Kisfaludy durvább hangú és fenyegetőző válaszlevelei nincsenek a kötetbe foglalva – épp ellenkező szerepek rajzolódnak ki. Mind a szövegértelmezést terelgető, később, a húszas években keletkezett marginális jegyzetek, mind a másolás idején született bőséges mennyiségű lábjegyzet is egy olyan szituációt fest, amelyben Kazinczy egy orv támadás célpontja, de nem áldozata lett. A kötet első egysége pedig arra utal, hogy Kisfaludy Sándor mellékszereplő a történetben.

A levelezésből nyomon követhető, hogy Kazinczy a húszas évek második felében elküldi a kötetet Zádor Györgynek és Toldy Ferencnek azzal a megkötéssel, hogy senkinek sem mutathatják meg. A kötet olvastán fellelkesült Toldy válaszában a Kazinczy kötetét által meghatározott narratíva kortársi olvasatát kapjuk:

³⁷⁰ Kisfaludy Sándor – Kazinczyhoz, Sümeg, 1821. okt. 20. = *Kazlev*, XVII, 549 (4016). (Kiemelés tőlem. – Cz. M.)

³⁷¹ Pl. „Kisfaludi engesztelő szavamra csak nevette. 'S e' fogadása után jő hozzám a' hír, hogy épen ez a' Ruszek Kisfaludinak hozzá Apr. 14. írt levelét a' Keszthelyi Archivbe vitte-bé, azt mindennel, a' kinek erre kedve volt, leiratta, de nekem meg nem küldél!” Kazinczy – Kőlcsey Ferencnek, Szépalom, 1817. jún. 14. = *Kazlev*, XV, 242 (3455); „[...] úgy hiszem, hogy az Orthologusok oly kevélyen, mint eddig, nem néznek reánk nyelvrontókra, és hogy a' Helicon' Papja az Apr. 14dikén 1816. hozzá írt Kisfaludi Levélét, ha ez ismét írna, nem fogja oly triumphussal bevenni Istenének Archivumába, 's nem másoltatja-le oly sokak által.” Kazinczy – Kis Jánosnak, Szépalom, 1818. jan. 6. = *Kazlev*, XV, 421 (3535); „[...] Kisfaludi minden magyart provócala egy le nem nyomtatott, de ezer copiakban elterjesztett levelében [...]” Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Szépalom, 1818. márc. 29. = *Kazlev*, XV, 541 (3575); „[...] Kisfaludi a' Ruszekhez írt nevezetes levelében [...]” Kazinczy – Horvát Istvánnak, Szépalom, 1821. jan. 18. = *Kazlev*, XVII, 361 (3936); „A' Ruszekhez szőlő Levél' Íróját én szivesen tisztellem [...]” Kazinczy – Toldy Ferencnek és Zádor Györgynek, h. n., 1828. jan. 1. = *Kazlev*, XX, 445 (4885); stb.

³⁷² Zádor György – Kazinczynak, Világosvár, 1825. nov. 7. = *Kazlev*, XIX, 454 (4546).

³⁷³ Kazinczy – Kőlcsey Ferencnek, Szépalom, 1817. jan. 13. = *Kazlev*, XV, 21 (3359).

„Mely kincsek ezek, T.[ekintetes] Úr! Ezek nélkül lehetetlen a neologismus históriáját megírni. De mint hökkenék meg, midőn azt a per cuniculos [földalatti – Cz. M.] való dolgozást láttuk! Mily könyörületre méltólag jelen meg itt az a Sáhgy! Verseghyről nem hittem vala. Nem tudunk megválni ettől a könyvtől. Kisfaludy Sándort igen tiszteljük. Az öreg Gyöngyösinek pedig megbocsátottuk minden vétkeit a Múza ellen, s szeretetet érezünk az iránt, ki Tégedet úgy toda tisztelni.”³⁷⁴

A kortársi értelmezés mutatja, hogy a nyelvi tematikájú ellentétben milyen kicsi, és furcsamód *pozitív* szerep jut Kisfaludynak. Személyének háttérbe szorulását támasztják alá az *A' Glottomachusok* bevezető oldalai is – amelyeknek kezdete: „Azokhoz...”³⁷⁵ és amelyek többek között arra is felhívják a figyelmet, hogy kapcsolatuk utolsó előtti állomása, *A' Recenziókról* című írás és az *Orthologus és Neologus* is más viszonyban állnak egymással, mint a szakirodalom vértelen hadi történeté egységesülő narratívájából kivehető. *A foliális olvasás* szintű megvilágítja a szembenállás hátterét, amiképpen azt is, hogy Kazinczy máshogyan vélekedik Füredi Vidáról, mint azt a szakirodalom olykor implicit módon, olykor nyíltan feltételezi.

II. 7. A könyvek bizonytalansági faktora

Sajnálatos módon mindezekről, a paszkvilluskötetekről vagy az *A' Glottomachusok* kötet létezéséről vajmi kevés tudható meg a nyomtatott forrásokra támaszkodva.³⁷⁶ A Váczy-féle levelezéskiadásban nemcsak hogy nincsenek Kisfaludy válaszlevelei végjegyzetben, de a szerkesztő még azt sem említi, hogy születtek volna válaszok. Persze nem is lehet teljeskörű a szövegkiadás, hiszen számos nem Kazinczynek szóló és nem által írt levél is be van kötve, de szerzőközpontúan kiválasztott szövegek közlésére sem minden esetben fordít kellő figyelmet a szerkesztő. A levelek szövegkörnyezetére szintűgy érvényes ez: a *Bevezetést* pl. a kötet első levele peritextusaként nevezi meg,³⁷⁷ holott a szöveg nyilvánvalóan egy komplex, több levélből felépülő szövegösszegbe vezet be az olvasót. A Ruszek – Kisfaludy perpatvart bevezető szöveg, amely a levélsituáció megvilágítását segítené, pedig egyáltalán nincs közölve. Ilyen típusú megjegyzéseket Váczy egyébként is ritkán közöl. A szövegkiadás gyakran nem próbálja időben rekonstruálni a szövegek létrejöttét még a legalapvetőbb szinten sem: Kazinczy későbbi, fekete tintás bejegyzéseit esetenként egész egyszerűen behelyezi a főszövegbe, és sem lábjegyzetben, sem végjegyzetben nem közli, hogy a bejegyzés később születhetett.³⁷⁸ A szövegközlést a kézirattal összevetve egészen biztosan állítható, hogy aki a Váczy-féle szövegkiadást használja – vagyis 1911 óta szinte mindenki – a levelek szétszórtsága, a szerzőcentrikus szövegválogatás és a közlés alapjául szolgáló szöveg jelzetének pontatlan megadása miatt nem tudná rekonstruálni Kazinczy kötetét, s ezzel együtt a szerkesztői intenció által élnék tárt történetet.

Amennyiben Váczynek lehetősége volt rá és a kézirat rendelkezésére állt, minden esetben az eredeti levél a szövegközlés alapja. *Glottomachusok* kötetben az eredeti

³⁷⁴ Toldy Ferenc – Kazinczyhoz, Pest, 1827. dec. 29. = *Kazlev*, XX, 442 (4884).

³⁷⁵ A szöveg és annak függeléke is megtalálható a Kazinczy-levelezésben (*Kazlev*, XIII, 520–525.), Váczy János azonban az *A' Glottomachusok* első levelének peritextusaként nevezi meg. (*Uo.*)

³⁷⁶ Ezt kitűnően mutatja a tárgyat feldolgozó legfrissebb tanulmány, amely az alapszövegekre hivatkozva valóban semmit nem érzékel az eset hátteréből: MARTINÁK János, *Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Sándor vitájáról – Széphalom – a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*, 2009 (19), 117–126.

³⁷⁷ *Kazlev*, XIII, 520–525. A következő levél végjegyzeteként (Kazinczy – Takács Józsefhez, Széphalom, 1815. július 10.).

³⁷⁸ pl. MTAkk, M. Ir. Lev. 4r. 117., 117. oldalán.

levelek aránya elég magas, így Váczy gyakran innen közölte a szövegeket. Ugyanakkor mivel nem kritikai kiadásról van szó, nem tudjuk meg, hogy egy bizonyos levélnek van-e, illetve hány másolata található meg – nem a magyar nyelvterületen, vagy az országban, hanem az MTAK Kézirattárában, amely a Kazinczy-hagyaték lelőhelye. Pedig egy levél másolatainak száma, a másolatok készítője (leggyakrabban maga Kazinczy szaporítja levelei számát), vagy esetleg az, hogy van-e belőle eredeti példány, vagy talán csak egy utólag Kazinczy által megkomponált levelezéskötetben található-e belőle egyetlen egy másolt példány, igen sok következtetésre adhat alapot. Egy személy életében való közmegítélésére többek között abból is következtethetünk, hogy milyen írások terjedtek róla, amíg élt: milyen recenziók, milyen életrajzok, milyen levélmásolatok forogtak közkezen. Ha megnézzük az *A' Glottomachusok* című levelezéskötetet, a benne található levelek 30%-a (16 db) több példányban is megvan csak (!) az MTAK Kézirattárában. A Ruszek – Kisfaludy – Kazinczy levelekre ez az arány természetesen 100%-ban érvényes.

A fenti érvelés nem azt az evidens tételt kívánja alátámasztani, hogy egy kritikai igényű kiadás több információval szolgálna, ha rendelkezniénk vele. Sokkal inkább arra hívja fel a figyelmet, hogy mekkora és milyen minőségű az az információhalmaz, amelyet veszítünk a foliális olvasás alkalmazása nélkül, milyen új nézőpontokat vethet fel, mennyiben járulhat hozzá Kazinczy írói tevékenységének ismeretéhez, illetve milyen kérdések felvetéséhez kövezi ki az utat. A kötet a figyelmet egy rendkívül fontos háttérinformációra irányítja. Közismert, hogy amikor a Füredi Vida álnevű írás megjelent, Kazinczy találgatásokba bocsátkozott a személyazonosságát illetően. A találgatások nem szűntek meg a tízes évek végével. Az *A' Glottomachusok* 1827-ben keletkezett bevezető szakaszai szerint *A' Recensiókról* című értekezés: „a' mint az egymást toló Citátumokból világosan láthatni, a' Takács' munkája”.³⁷⁹ Ugyanannak a bevezetésnek *Függeléke* 1829 márciusában keletkezett, s benne Kazinczy újabb elméletét adja:

„Horváth Endre a' Takács József' Értekezését csak toldozgatta, igazítottá, 's a' Füredi Vida névvel jegyezte-meg; Verseghy pedig tulajdon kezével adta-be a' Tud[ományos] Gyűjtem[ény] Redactiójának, hogy én ne tudjam ki ellen támadjak fel, 's tégyem neveltségessé magamat, ha ellenkezőm' személyét eltévesztem. [...] Pesten írom ezt 1829. Márcz. 26d.”³⁸⁰

Ezekből a sorokból világosan kiderül, hogy Kazinczy élete végéig (pontosabban három évvel előtte egészen bizonyosan) nem tudta, ki volt Füredi Vida. Amikor tehát Füredi Vidát ír, vagyis egyben amikor *A' Recensiókról* című tanulmány passzusaira válaszol az *Orthologus és Neologus*ban, az értekezés szerzőségéről a maitól eltérően vélekedik. Kazinczy mellett szól, hogy a Ruszekkel folyó levelezéssel egy időben a dunántúli Horváth Endrével és Takács Józseffel írásban (és egyszer szóban is) élénk és magas színvonalú vitát folytat a nyelvújítás elméleti kérdéseiről, és biztatja őket álláspontjuk írásban való megfogalmazására és névvel való publikálására. Logikus tehát azt feltételeznie, hogy *A' Recensiókról* című értekezést is nekik köszönheti.

Az ő szemszögéből Kisfaludynak igen kevés köze volt a nyelvújításhoz. Az általa Kisfaludyhoz társított írások (az irodalmi alkotásokon kívül Ruszekhez írt levele, *Mondolat*) inkább nem túl emelkedett és sértődésre hajlamos személyiségéről tanúskodnak, de nem elméleti kérdéseket higgadtan, rendszerezve és tudományos stílusban fejtegető literátorról – mint amilyen Füredi Vida. Ennek következtében a szakirodalom állásfoglalása Kazinczy Füredi Vidához való viszonyát illetően valótlannul hathat. Horváth János így fogalmaz a tárgyat vizsgálva: „Az első évfolyamban [ti. a Tudományos Gyűjteményben – Cz. M.] Kazinczy-párti cikkek, a másodikban már dunántúli ellenzékiek

³⁷⁹ MTAJK, M. Ir. Lev. 4r. 117., VIII.

³⁸⁰ *Uo.*, XI.

is megjelentek, s ezek közt az 1818. júniusi füzetben Kisfaludytól *A recensiókról* című, Füredi Vida álnéven. Kazinczy 1819-ben felelt mindezeknek, Füredi Vidának a novemberi számban (*Orthologus és Neologus*):³⁸¹ Ugyanerről Margócsy István így értekezik: „[Kazinczy] végszavában is, az álnévű Füredi Vida (=Kisfaludy Sándor) ellen irányított *Orthologus és Neologus*... c. cikkében [...]: nem annyira taktikai kompromisszumot javall, hanem inkább beismeri (természetesen kombattáns mivoltát megőrizve) teóriájának ellentmondásait”.³⁸² Batsányi János műveinek kritikai kiadásában pedig ez olvasható: „Azt, hogy Kazinczy a német folyóiratokban mint a magyarság klasszikus írója szerepel, már Füredi Vida (= Kisfaludy Sándor) felhánytorgatta [...]”.³⁸³ Vagyis egy későbbi, századfordulós irodalomtörténeti felfedezés beépült a 19. század eleji művek és egyben a kultúrpolitikai események interpretációjába. Mégpedig anélkül, hogy annak bizonyítása megtörtént volna, hogy a Füredi – Kisfaludy Sándor azonosságról Kazinczy is értesült. Kazinczy Füredi Vida személyét illetően homályos és váltakozó ismereteinek figyelembe vétele egy általánosabb jellegű tanulsággal is bírhatna, és akár az írói álnévlexikonok³⁸⁴ használatának módját is revidéálhatná: egy álnév személyazonossága ugyanis nem minden esetben világos a kortársak számára, sőt. A levelek kéziratosszövegkontextusa pedig azt világítja meg, hogy az *Orthologus és Neologus* értelmezése esetében, a szerzői intenció körüljárásához Kazinczy ismereteit is figyelembe véve inkább a dunántúli írók körére szükséges kibővíteni a másik oldalt.

³⁸¹ HORVÁTH, *Kisfaludy Sándor*, 30–31.

³⁸² MARGÓCSY, *Kazinczy és Kisfaludy Sándor*, 756.

³⁸³ BATSÁNYI, *Összes Művei III*, 526.

³⁸⁴ Gulyás Pál álnév lexikona is Kisfaludy Sándorral azonosítja Füredi Vidát. Ld. GULYÁS Pál, *Magyar írói álnév lexikon*, Akadémiai, Bp., 1978, 170.

III. Névtelen írások a tízes évek végén (a teológus esete a Fejedelemmel)

Viszota Gyula leleplező előadása egy évszázados titokról lebbentette fel a fátylat, nem meglepő, hogy felfedezése nagy hatással volt az irodalomtörténetre. Tudatosítani szükséges viszont, hogy Füredi Vida személyazonossága máig sem ismert pontosan, Vizota cikke és a megtalált kéziratok ellenére sem. A probléma, amely Füredi Vida tanulmányát övezi számos korszakbéli névtelen írásra jellemző. Ezek közül megemlíthető akár a *Mondolat* is, amelynek legalább két szerzője volt Somogyi Gedeon és Szentgyörgyi József személyében. További példa a válaszul írt *Felelet*, vagy akár Képlaki Wilhelm írása, amellyel neveltségessé tette Czinke Ferencet. Tudjuk, mert szerencsére dokumentált a keletkezése, hogy előbbit Kölcsey Ferenc és Szemere Pál írta, az utóbbi név mögött pedig Szemere Pál és Vitkovics Mihály rejtőzik.³⁸⁵ A tárgy és a keretek nem engedik meg, ezért itt nem foglalkozunk a kollektív szerzőség problematikájával, és annak a kritika épp alakuló műfaján érvényesülő hatásával, ahogyan azt sem firtatjuk, hogy Viszota Gyula miért csupán azt a célt tűzte ki maga elé, hogy az általa megtalált kéziratot valahogyan egyéb Kisfaludy szövegekhez kösse.³⁸⁶

Az 1907-es tanulmány ugyanis négy érvet sorol fel Kisfaludy Sándor szerzősége mellett. Az írás szövegkontextusából és keletkezési körülményeiből indul ki, tudniillik az *A' Recenziókról* című tanulmány a Vaterländische Blätter egyik tudósítására reagálva született.³⁸⁷ Ott az író a Festetich György házánál rendezett keszthelyi helikoni ünnepséget „politikai lakmározásnak” titulálja. Mivel a Vaterländische Blätter cikke előtt közvetlenül éppen Kisfaludy Sándor írt beszámolót a rendezvényről,³⁸⁸ Viszota Gyula úgy véli, neki állt leginkább érdekében a Vaterländische Blätter tudósítójának felelni. Másik érve a Füredi – Kisfaludy azonosításra egy Toldy tanulmány lábjegyzetében rejlik. *A magyar költészet kézikönyve* negyedik kötetének Horváth Endréről szóló részében Toldy felhívja a figyelmet arra, hogy Kazinczy alkalmasint tévedett, amikor Füredi Vidát Horváth Endrével azonosította. „Kazinczy sejtelve csak részben volt helyes; – így Toldy, – az értekezést Kisfaludy Sándor írta, mint az előttem fekvő önkező fogalmazata bizonyítja.”³⁸⁹ Ennek az igen egyértelmű utalásnak köszönhető, hogy Heinlein István akadémiai tisztviselőnek viszonylag egyszerű dolga volt Viszota Gyula előadását hallgatva, mert az utalásból tudnia kellett, hogy a Toldy vagy a Kisfaludy-hagyatékban keresendő a dolgozat kézírata. Munkáját siker gyümölcsözte: az előadás után a kéziratot be is mutatták, vagyis a második

³⁸⁵ Utóbbi forrását ld.: Kazinczy – Zádor Györgynek, Újhely, 1825. nov. 25. = *Kazlev*, XIX, 464 (4552).

³⁸⁶ Alkotmány 1907, 7, 8–9 (Tudomány és Művészet rovat). Az eredmény publikálva: VISZOTA Gyula, *Kisfaludy Sándor a recenziókról*, Akadémiai Értesítő, 1907, 81–100. (A továbbiakban: VISZOTA, *Kisfaludy Sándor a recenziókról*.)

³⁸⁷ „[...] német Hazai levelekben (Vaterländische Blätter) a' Redactio jelenti, hogy azokban mintegy hatvan magyar elmémiveknek recenziója készül megjelenni. Ezen több félről figyelemre méltó jelentés a' magyar Hazafiakat, kiknek nemzeti Literaturájok sziveken fekszik, kétség kívül legközelebből érdekl. Nékem pedig a' következő elmélkedésre nyújt vala alkalmatosságot [...]” FÜREDI, *A' Recenziókról*, 7.

³⁸⁸ Egy jelen volt Vendég [KISFALUDY Sándor], *A' Keszthelyi Helikon*, TGY, 1817/III, 76–85.

³⁸⁹ TOLDY Ferenc, *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi véstől a jelenkorig, vagyis az utóbbi negyedfél század kitünőbb költői életrajzokban és jellemző mutatóvonalokban*, IV, Franklin-Társulat, Bp., 1876?, 31 (2. lábjegyzet). Idézi: VISZOTA, *Kisfaludy Sándor a recenziókról*, 83.

érv maga az autográf kézirat.³⁹⁰ Mivel ez önmagában semmit nem bizonyít (hiszen akár másolásra is utalhat az autográf), Viszota továbblép a harmadik évrre, amely a tanulmány szövegének és két Kisfaludy-levélnak az összehasonlító elemzéséből fakad. Az egyik levelet Ruszekhez írta 1816. jún. 3-án, a másikat Dessewffy Józsefhez 1817-ben.³⁹¹ Az tematikus és szövegbeli egyezés kétségtelen a szövegek között, viszont a hasonlóságból levont konklúzió már vitatható annak fényében, hogy a levelek Keszthelyen másolatban letétbe voltak helyezve, más is hozzájuk férhetett, ráadásul – ahogy az ímént látható volt – igen magas darabszámban voltak megtalálhatók ezen a gyűjteményen kívül is. Vagyis nem kellett ahhoz a nevezett két levél írójának lenni, hogy a bekezdések be legyenek építve a dolgozatba. Viszota utolsó érve Kisfaludy szerzősége mellett erősebb ennél. Az eredeti, a megtalált értekezésből kimaradtak ugyanis azok a részletek, amelyek a Keszthelyi Helikonra vonatkoztak, és ezek Kisfaludynak Festetich-hez címzett ódájával együtt a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi harmadik számában jelentek meg, és ez az érv nehezen volna támadható.

Ugyanakkor Viszota nem veszi figyelembe, ill. a tény megállapításán túl nem foglalkozik azzal, hogy mások is dolgoztak a szövegen. Említi ugyan, hogy bizonyos személyek a kezük nyomát hagyták az értekezésen, s valóban: a Kisfaludy nevével fennmaradt másolatok³⁹² és az eredeti kézirat oly mértékben térnek el a Tudományos Gyűjteményben megjelent verziótól, amelynek következtében valóban más személyek közrejátszását is feltételezni szükséges. Tanulmányában felsorolja a törléseket, említi a Kazinczy-ellenes hangnem enyhítését, a szövegmódosulásokat is jegyzi, és még személyeket is köt az elvégezett munkához. Nagyjából a Kazinczy által is vélt dunántúli írókat nevezi meg, kiterjesztve még néhányal, Takácsban, Horváth Endrében, Pápay Sámuelben, Ruszek Józsefben azonosítva a szerzőket. Azt viszont nem tudjuk meg, hogy milyen érvek alapján körvonalazza épp ezeket a literátorokat, és arra a következtetésre sem jut el, hogy a szöveg ezen nem csekély mértékű módosításainak felsorolása után esetleg érdemes volna a szerzőséget egy tágabb körre kiterjeszteni.

Ilyen értelemben tehát feltételezhetően mégsem köthető egyetlen személyhez Füredi Vida értekezése, és erre Kazinczy tökéletesen ráértett. Ő sem tévedett ezek szerint nagyot, mikor „nomen collectivumnak” gondolta az álnevet.³⁹³ A tényleges szerzőség kérdésének mi sem fogunk utánajárni, mert jelen tanulmány szempontjából elsősorban annak tisztázása fontos, hogy Kazinczy számára különböző időpontokban melyik személyre referál a Füredi Vida név, ez ugyanis elengedhetetlen az *Orthologus* és *Neologus* értelmezéséhez.

III. 1. Kicsoda tehát Füredi Vida?

Kazinczy rögvest Füredi Vida értekezésének kézhezvétele utáni első levelében határozott elképzeléseket fogalmaz meg az álnév személyazonosságát illetően.³⁹⁴ A

³⁹⁰ Erről nyújt tájékoztatást a tanulmány utolsó előtti lábjegyzete: VISZOTA, *Kisfaludy Sándor a recensiókról*, 88 (1. számú lábjegyzet). Az eredeti dokumentumot lásd: MTAKK, K773, 24a–29b.

³⁹¹ A levelek adatai ismétlésképpen: Kisfaludy Sándor – Ruszek Józsefhez, Sümeg, 1816. jún. 3. = *Kisfaludy Sándor minden munkái*, VIII, 292–309.; Kisfaludy Sándor – Dessewffy Józsefhez, Sümeg, 1817. jan. 25. = *Kisfaludy Sándor minden munkái*, VIII, 324–355. Utóbbi levelében Kisfaludy megköveti a Ruszekhez addig írt leveleket.

³⁹² Az Akadémiai Értesítőben megjelent írás két másolatot nevez meg (MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 127. és M. Ir. Lev. 4r. 130. jelzet alatt).

³⁹³ Kazinczy – Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1821. jan. 18. = *Kazlev*, XVII, 365 (3937).

³⁹⁴ „Ich halte für meinen [N. jegyzésű] Recensenten den Horvát Endre Pleban zu Tét bey Raab, u. für den Verfasser des Aufsatzes über die Recensionen den Ober Notár Raaber Com. Joseph Takács von Tét.

következtetést egy közel húsz évvel korábbi írás jellegzetességeiből vonja le. A dolgozat helyesírásából, a stílusából, a gondolatmenet alapeleiből, a részrehajlásból, a Kazinczy-ellenes hangnemből és a rengeteg idézetből, arra következtet, hogy a szöveg bizonyosan Takács József dunántúli literátorhoz³⁹⁵ köthető, akinek mindezek a karakterjegyek egy 1799-ben megjelent könyvében voltak tapasztalhatók. Az írás a *Magyar Minerva* című könyvsorozat második köteteként látott napvilágot *Erköltői oktatások* címmel.³⁹⁶ Kazinczy megfigyelése az idézetek tekintve éles, mert a Festetich Lászlónak írt etikai fejtegetések valóban gazdagon tarkítottak idézetekkel, s ezek a citátumok látszólag véletlenszerűen bukkannak fel a szövegben, éppen aszerint, ahogyan Füredi Vida írásán is megfigyelhető. Ez a megfigyelés hosszú időn keresztül Takács személye melletti elköteleződésre készíteti Kazinczyt. Az értekezéssel való első találkozástól fogva egészen 1819 februárjáig nyilatkozik így.³⁹⁷

Ekkor, egyik Helmecey Mihályhoz írott leveléből tudjuk meg, hogy bizalmas forrásból, egy barátjától értesült arról, „hogy a’ Füredi Vida név és az N. bétű alatt Verseghi rejtezik. Meglehet hogy Verseghi adta-be az írást: de mind a’ stílus mind a’ mik egy bizonyos valakinek hozzáz írt leveleiben vannak, azt mutatják, – folytatja Kazinczy – hogy Verseghi ott csak Leiró, ’s talán toldító és toldozó volt.”³⁹⁸ Úgy tűnik tehát, hogy a szöveg stílusa és nyelvhasználata, valamint az idézéstechnika olyan erős érvként áll Kazinczynál, hogy hiába kap hírt a személyazonosságról, az egyéni álláspontját nem adja fel. Egy változás tapasztalható csupán: óvatosabbá válik a levélírásban, ugyanis ezután hosszú ideig nem írja le, hogy Füredi Vidát Takácsnak gondolja. Ugyanakkor Verseghy szerző voltát egyenesen elutasítja: „A’ Füredi Vida Értekezését Verseghy írta-le tulajdon kezeivel, noha az nem az ő munkája.”³⁹⁹ Természetesen az értesülést másokkal is megosztja,⁴⁰⁰ később szinte kiaknázza, hogy a hírek szerint Verseghy kézírásával került a szerkesztőséghez a szöveg:

„Füredi Vidának nevezetes Értekezése a’ Recenziók felől, melly engemet Nabugodonozorrá csinál, Verseghinek kezével leírva ment-be a’ Tud. Gyűjt. Redakciója’ kezébe. Ez annál szebb, mert Verseghi ott magasztaltatik, és így a’ maga magasztalását maga írta-le [...].”⁴⁰¹

Orthographie, Stil, Grundsätze, Partheilichkeit, Hass gegen mich, zeigen dieses. Und die vielen unnötigen Citationen, ganz wie im Iten Band der Ung.[arische] Minerva [...].” Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Szépalom, 1818. jún. 23. = *Kazlev*, XVI, 90 (3616).

³⁹⁵ Takács Józsefről írta és védte meg disszertációját Stohl Róbert *Fragmenta Takatsiana - Források és kiegészítések Péteri és Téli Takács József (1767-1821) életrajzához* címmel 2009-ben.

³⁹⁶ Péteri TAKÁTS József, *Erköltői oktatások, tolnai gróf Festetits László’, kedves tanítványának, özvegy Alberti Ignátné betűjével, Bétsben, 1799.* Kazinczy rosszul hivatkozza a könyvet: az első kötet Anyos Pál munkáit tartalmazza, és csak a második kötet Takács írása.

³⁹⁷ „Füredi Vida pedig Győr Vármegyei Fő Notárius Takács József, egykor Festetich Györgynek házában Nevelő” Kazinczy – Desselwffy Józsefnek, Szépalom, 1818. jún. 28. = *Kazlev*, XVI, 93 (3617); „Füredi Vida (Téli Takács József) igen haragszik ám.” Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Szépalom, 1818. júl. 2. = *Kazlev*, XVI, 104 (3622); „[...] Füredi Vida (Téli Takács József Győri Fő Notár. Himfynek legszorosbb barátja) [...]” Kazinczy – B. Wesselényi Miklósnak, Szépalom, 1818. okt. 23. = *Kazlev*, XVI, 200 (3651).

³⁹⁸ Kazinczy – Helmecey Mihálynak, Szépalom 1819. febr. 17. = *Kazlev*, XVI, 302 (3703).

³⁹⁹ Kazinczy – Kis Jánosnak, Szépalom, 1819. márc. 16. = *Kazlev*, XVI, 333 (3718).

⁴⁰⁰ „Leicht möglich, dass er [Trattner – Cz. M.] das nicht wüsste. So viel hat er aber wissen können, das Füredi Vida’s Aufsatz über die Recensionen mit Verseghis Hand abgeschrieben an die Redaction eingeschickt ward. So viel weiss ich aus sicheren Händen schon.” Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Szépalom, 1819. febr. 22 = *Kazlev*, XVI, 307 (3705); „A’ Recenziókról való értekezés a’ Verseghy kezével írva küldett-be a’ T. Gy-nek, és még is mi vagyunk a’ kik lesből bántunk mást.” 3711. Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Szépalom, 1819. márc. 7. = *Kazlev*, XVI, 318 (3711).

⁴⁰¹ Kazinczy – Buczy Emilnek, Szépalom, 1819. márc. 18. = *Kazlev*, XVI, 334 (3719).

Vitkovics Mihály újbóli megerősítése mellett („Füredi Vida ki légyen, eddig hallhattad: Ez ál név alatt Franciscus Verseghi rejtődzik.”⁴⁰²) talán ez a felfedezés is közrejátszik abban, hogy Füredi Vidát (F. V.) és Verseghy Ferencet (V. F.) lassan következetesen azonosítani kezdi. 1819 májusában írja le először a valós személynév és a kitalált álnév első betűinek kombinációjából adódó szófejtését: „Füredi Vida ist Franz Verseghy, wie schon die 2 ersten Buchstaben in seinem Füredi Vida zeigen. Auch ist der Aufsatz mit seiner Hand geschrieben an die Redaction gekommen.”⁴⁰³ Ez a felfedezés áttörő erővel érvényesül a későbbi levelekben. Május első hete után az azonosítás már reflektálatlanul is megjelenik: a saját kézírásban beadott dolgozatában önmagát dicsérő, immorális költő „Füredi Vida (az az Ferseghi Verencz)”⁴⁰⁴ És innentől már csak kisebb megingásnak tekinthető, hogy mikor az *Orthologus és Neologus* a szerkesztőségbe való beküldését helyezi kilátásba újra a Verseghy – Takács-párosról ír.⁴⁰⁵

Tudjuk persze, hogy a találgatás nem szűnik meg az *Orthologus és Neologus* kéziratának befejezésével (ill. a kéziratok azt mutatják, helyesebb azt mondani, hogy a munka félbehagyásával). Kazinczy előtt később sem rajzódik meg egyetlen írói személyiség, még a húszas években is firtatja ki állt a Füredi Vida név mögött levelekben, és magáncélú jegyzetekben:

„Téti Takács József Győr Várm. Fő-Notáriusa (+) [az eredetiben is hely van kihagyva – Cz. M.] – Horváth Endre akkor Téti, most Pázmándi Plebános – és Verseghi [sic] Ferencz Szoros barátok, ’s nagy hívei az Ypsilonismusnak, sok titkos játékok játszódtak ellenem. – Takács a’ Tudom. Gyűjt. Redactorának Fejér Györgynek egy Értekezést küldte be a’ Recenziókról, melyet ez 1818. Júniusban ki is ada. Hogy tévedjek meg annak Írójában, azt Verseghy [sic] írta le, és Verseghy adta be Fejérnek; Fejér pedig láttatá a’ Manuscriptumot Szent-Miklössy Aloyzzal, nyilván azért, hogy ez majd tudatni fogja velem hogy a’ Verseghy’ kezére rá ismert, ’s én Verseghyt fogom bántani, ’s ezeknek lesz mit nevetniük. De ki nem ismeri a’ citatumok’ özőnében áradozni szerető Takácsot? és az ő stílusát ki ismerhet volna Verseghyének? – Csak azt kell még megjegyezzenem, hogy Horváth Endre (úgy beszélé maga Szemerének) csak mostohájáról kapta a’ Horvát nevet; nagyatyját ’s talán még atyját is Füredinek hitták. A’ név és a’ Verseghire játszó Vida nem áll ok nélkül az Értekezés alatt, ’s nekem e’ hárommal volt bajom.”⁴⁰⁶

A feljegyzés zárójelében szereplő keresztből kikövetkeztethető, hogy 1821, vagyis Takács halála után íródott. Tehát Kazinczy még három évvel Füredi Vida recenziója után sem

⁴⁰² Vitkovics Mihály – Kazinczynak, Pest, 1819. ápr. 24. = *Kazlev*, XVI, 355 (3727).

⁴⁰³ Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Szépalom, 1819. máj. 1. = *Kazlev*, XVI, 368 (3732).

⁴⁰⁴ Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Szépalom, 1819. máj. 4. = *Kazlev*, XVI, 373 (3736). Máshol így ír: „Füredi Vida, igazi nevével Verseghy Ferencz Úr [...]” Kazinczy – Horváth Ádámnak, Szépalom, 1819. máj. 4. = *Kazlev*, XVI, 375 (3737); „Füredi Vidának (igaz nevével Verseghy Ferencznek) [...]” Kazinczy – Ercesey Dánielnek, Szépalom, 1819. máj. 9. = *Kazlev*, XVI, 382 (3739); „Füredi Vida, az az Verseghy Ferencz [...]” Kazinczy – Dessewffy Józsefnek, Szépalom, 1819. máj. 25. = *Kazlev*, XVI, 394 (3744); „[...] Sie, mein Herr Graf, werden wohl wissen, dass er [Verseghy] der Ehrenmann ist, der jenen berühmten Aufsatz a’ Recenziókról im VI. B. des Tud. Gyűjt. 1818. der Redaction mit seiner Hand geschrieben eingesendet hat, wenn der Aufsatz auch vielleicht durch mehrere Männer gearbeitet oder doch aus ihren Notaten zusammengesetzt worden seyn sollte [...]” Kazinczy – Majláth Györgynek, Szépalom, 1819. jún. 13. = *Kazlev*, XVI, 409 (3749); „Füredi Vida, das ist Verseghy [...]” Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Szépalom, 1819. aug. 31. = *Kazlev*, XVI, 496 (3781). „[...] Nabugodonozorrá csinálja Füredi Vida (Verseghy Ferencz) [...]” Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Szépalom, 1819. nov. 4. = *Kazlev*, XVI, 523 (3791); „Aug. 27dikén küldém-le a’ Tud. Gyűjt. Kiadójihoz feleletemet a’ Füredi Vida (Verseghy) Értekezésére.” Kazinczy – Kis Jánosnak, Szépalom, 1819. nov. 11. = *Kazlev*, XVI, 528 (3794); stb.

⁴⁰⁵ „Füredi Vida, az az Verseghy, ’s az, a’ ki Füredi Vida neve alatt szól a’ Recenziókról írt Értekezésben, az az Takács József [...]” Kazinczy – Kis Jánosnak, Szépalom, 1819. júl. 20. = *Kazlev*, XVI, 461 (3765).

⁴⁰⁶ MTA KK, K633/V, 52r.

szűnt meg igen részletes, elemző találgatásokba bocsátkozni. De ismeretes 1827-es, és 1829-es álnévfejtéget is,⁴⁰⁷ amelyekben a személyek névsora Horváth Endrével bővül.

A kontextust árnyalja, hogy a tízes években Kazinczy több alkalommal is névtelen szerzőségű szöveggel találja magát szemben, és közülük csak egy a középiskolai irodalomtatásba is beépült *Mondolat*. Füredi Vida írása, N. recenziója mellett egy Kazinczy családját mocskoló paszkvillus áll,⁴⁰⁸ de egy bizonyos szempontból Fazekas Mihály *Lúdas Matyija*⁴⁰⁹ is idesorolható. A paszkvillust Kazinczy Lácza Szabó Józsefnek, a *Lúdas Matyit* hol Kerekes Ferencnek, hogy Pethe Ferencnek tulajdonítja.⁴¹⁰ Hogy a paszkvillus őt támadja, nyilvánvaló, és ez köszönhető a szöveg explicit megfogalmazásának (a nyilvánvaló utalásokon túl a dialógus résztvevői a *Tövisek és Virágokat* épp árnyékszéken kívánják használni, s a mű szerzője is nevén van nevezve). A *Mondolat* esetében ellenben már nem ilyen egyértelmű a kérdés, mert a szöveg a széphalmi írók kívül mások munkásságát is szatíra tárgyává teszi (Barczafalvi Szabó Dávid, Folnesics Lajos, Berzsenyi Mihály, Wándza Mihály, Pethe Ferenc, stb.).⁴¹¹ A címlapon szereplő, a dicsőség temploma felé szamaragoló személy is értelmezhető akár egy költőként, nem pusztán Kazinczyval való azonosítás, hanem bármiféle személyi specifikáció nélkül.⁴¹² Az viszont, hogy Kazinczy a *Lúdas Matyi* Döbrögyijében is saját magát véli felfedezni, a kánonba eleve már be sem épült. Pedig a szerző személyét éppen olyan találgatások övezik, mint a *Mondolat*, a nevezett paszkvillus vagy később Füredi Vida esetében.

„Pethe Ferencz Úr is Postává lett ellenem. Egy Lúdas Matyi nevű egy ívből álló hexameteres munkát ada-ki. Gróf Desöffy által küldé-meg nekem, de a' Gróf a' czélzást nem értette, 's azt hitte hogy az csak barátságos kedveskedés. — Én Pethe Urral semminemű relatióban nem állottam; nem láttam soha, soha neki levelet nem írtam, soha levelét nem vettem. Azonban a' Mondalatiást tudatták velem hogy én az ő *Képzelmész* (Poeta), *számtalan* (substantivum, legionem militare denotans) 's hasonló szavait jónak nem láttam. Ezért ellenem két tompa exploziót teve Nemzeti Gazdájában 's most a' 3dikát Matyival teszi, 's azt igéri benne, hogy 4dik is lesz. A' dolgot úgy vettem a' hogy illik, a' leghidegebb verrel, a' legtökéletesebb nyugalomban. Visszairtam neki rettegés és ingerlés nélkül, de nyomtatásban neki felelni soha nem fogok, akármit csinál. A' költemény ez: Lúdas Matyi vásárra hajtja az anyja lúdjait, nem vesz süveget Döbrögi Urnak, 's ez Matyit levonhatja. Ez mint Ács Döbrögít az erdőbe csalja, 's elveri. Mint Chirurgus gyógyítja, 's elveri, 's így 3szor, 4szer.”⁴¹³

⁴⁰⁷ Ld. itt 78. oldal.

⁴⁰⁸ Ld. itt 23. oldal.

⁴⁰⁹ Döbrentei megpróbálja őt erről a feltételezéséről lebeszélni: „Hogy' jöhetett Te azon gondolatra kedves Barátom, hogy a' Lúdas Matyi ellened van írva. Nekem az eszembe nem juthatott, 's nem is hihetem.” Döbrentei Gábor – Kazinczyinak, Kolozsvár, 1816. jan. 5. = *Kazlev*, XIII, 396 (3091).

⁴¹⁰ Kazinczy *Lúdas Matyi* olvasásáról ld. SZILÁGYI Márton, *Kegyelem és erőszak* (Fazekas Mihály Lúdas Matyija) = Uő, *Határpontok*, Ráció, Bp., 2007, 164–183.

⁴¹¹ Erre korán felfigyelt a szakirodalom. Pl. VÁCZY János, *A Mondolat keletkezéséről*, ItK, 1891, 264–274, különösen: 268, 270.

⁴¹² Onder Csaba leginkább így értelmezi a metszetet, amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy a képi megformálás nem teszi teljesen egyértelművé az ábrázolt személy beazonosíthatóságát. (Ld. ONDER, *Egy „paszkvillus” anatómiája*.) Azt, hogy Kazinczy ennek ellenére önmagát ismeri fel a képen, Onder a védekező fél taktikai fogásának tudja be: „Hogy miért válik nyomtatékosan elítélendővé, személyesítő paszkvillusként megjelöltté a *Mondolat* képe, elég egyértelmű: ez a védelem alapvető taktikája, amely az elhagytatás helyett a *szánalomkeltés* eszközével él, és ehhez mindenképpen Kazinczyként kell azonosítani a képen látható alakot.” (ONDER, *Egy „paszkvillus” anatómiája*, 191.) Ez a tétel valóban kézenfekvőnek tűnhet, mégis míg érvekkel nem kerül alátámasztásra merő spekuláció.

⁴¹³ Kazinczy – Nagy Gábornak, Széphalom, 1815. dec. 19. = *Kazlev*, XIII, 359–360 (3073). Ld. még: Kazinczy – Desseswffy Józsefnek, Széphalom, 1815. febr. 4. = *Kazlev*, XII, 370 (2849); Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1815. dec. 16. = *Kazlev*, XIII, 353 (3071); stb.

A személyazonosságok felderítése helyett – amelyek néhány szerencsés esetet leszámítva máig bizonytalanok, és nyilvánvalóan csak alapkutatással feldolhatóak (az N. aláírású szöveg kézírata tudunkkal nem került elő, mégis evidens Horváth Endrét nevezni meg szerzőként) – inkább a találgatások logikáját érdemes megfigyelni. A sárospataki Lácza Szabó József esetét leszámítva Kazinczy a „Mondolatisták” csoportját sejtí a háttérben, akik területileg éppen úgy a Dunántúlon keresendők, mint a Kísfaludyal váltott levelek másolói. A dunántúli kör említésével párhuzamosan látszik kirajzolódni a névtelenség problematikája, amely sokáig általánosan véve is érdeklődésre tart számot. Kazinczyt a kérdés még a Füredinek szóló válasz írásával azonos időben sem csupán a saját írásaival kapcsolatban foglalkoztatja, hanem egy bizonyos Márton István nevű teológussal összefüggésben. Az eset Kazinczytól és a nyelvújítás ügyétől teljesen független, inkább a filozófia diszciplínájához társítható. Kazinczy Márton István katekizmusának ügyében nyilvánosan is színt vall, de az esemény, valószínűleg a téma irodalomtudománytól való idegensége miatt, alig vont magára számottevő érdeklődést. Eddig csupán Márton István monográfusa,⁴¹⁴ és a magyar filozófiatörténetet foglalkozó Percz László⁴¹⁵ szentelt neki figyelmet. Pedig az ügy lefolyásának időintervalluma és a névtelenség általános problémája indokolja, hogy mellette egy kissé elidőzzünk.

III. 2. Egy rendhagyó tanulmánykötet

1818-ban megjelenik a kérdéses könyv, ezzel a mottóval: „Nemo aequus Judex, parte altera inaudita,” azaz hallgattassék meg a másik fél is. A tanulmánykötet címe is a mottó gondolatára van felfűzve: *Prof. Tiszt. Márton István úrnak ker. morális katekizmus nevű munkájára írt recenziók az azokra tett feleletekkel egybekötve*⁴¹⁶ – vagyis a másik fél írásai is a könyvben olvashatók, mert a bírálatokat válaszok követik. A kiadó előszavából kiderül, hogy a kötet születését Kazinczy Ferencnek egy recenzióra írt válasza motiválta. Ez a munka a kötetben olvasható,⁴¹⁷ sőt a tanulmánykötet bevezetését is Kazinczy írta. Itt összefoglalja a benne szereplő írások születésének történetét. Eszerint nem sokkal a recenziós kötet címében foglalt katekizmus⁴¹⁸ kiadása után a Tudományos Gyűjtemény 1817. évi tízedik számában⁴¹⁹ megjelent a katekizmusnak egy Kazinczy szerint igazságtalanul negatív bírálata, ám a szerző választát nem jelentették meg a folyóiratban. A feleletnek még a saját úton kinyomtatott füzeteit sem kötötték a Tudományos Gyűjtemény példányai mellé, ehelyett egy újabb, nem kevésbé negatív és bántó recenziót bocsátottak közre⁴²⁰ – tudósít Kazinczy. Ezután közli az olvasókkal, akik a kötetet épp kézben tartva maguk is láthatják: pártfogása alá vette az általa nagyra becsült író és dicsőretre érdemes munkáját, hogy a kötet olvasói maguk győződhessenek meg a

⁴¹⁴ TÓTH Endre, *MÁNDI MÁRTON István élete*, Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1931. (A továbbiakban TÓTH, *Mándi Márton István élete.*); SZABÓ Károly, *Mándi Márton István, a helvét hívallásúak pápai főiskolájának alapítója, s ugyanott a bölcsészet és mennyiségtannak negyvenegy évig rendes tanára*, Pápa, 1860. (A továbbiakban: SZABÓ, *Mándi Márton István.*)

⁴¹⁵ PERCZ László, *Felemás portré politikai keretben, Kant-vita a Tudományos Gyűjtemény 1817–1818-as évfolyamában*, Világosság, 1992, 11, 845–856. (A továbbiakban: PERCZ, *Felemás portré politikai keretben.*)

⁴¹⁶ *Prof. Tiszt. Márton István úrnak Ker. Morális katekizmus nevű munkájára írt recenziók az azokra tett feleletekkel egybekötve*, Bétsben, a Magyar Kurír kiadójának költségén, Pichler Antalnál, 1818. (A továbbiakban: *Recenziók.*)

⁴¹⁷ A 92–103. oldalon.

⁴¹⁸ MÁRTON István, *Keresztény moralis kis katekizmus a Helvétziai Vallástétellel megegyezőleg a Magános OLYASÓKNAK számokra*, Bécs, 1817. (A továbbiakban: MÁRTON, *Keresztény moralis kis katekizmus.*)

⁴¹⁹ Tudományos Gyűjtemény, 1817/10, 100–108. (A továbbiakban: TGY)

⁴²⁰ TGY, 1818/1, 78–86.

Tudományos Gyűjteményben M. A. és A. betűvel jelölt szerzők kritikáinak igazságtalanságáról.⁴²¹ A bevezetés záróbekezdései a recenziókra, mint a nemzeti kultúra ügyének előmozdítóira hívják fel az olvasó figyelmét. A kötet ezáltal dialógus formában egymás után helyezve a felek írásait, először M. A. recenzióját, majd Márton István⁴²² és Horváth Ádám erre adott válaszát, majd az önmagát később más betűkombinációval jelölő M. A. T. P. (eredetileg M. A.) feleletét, és Márton újabb válaszát tartalmazza. Végül A' kritikája olvasható, amit Kazinczy és Márton felelete követ, és zárásul Márton István *A' morális katekizmus' idejára* című tanulmánya olvasható.

A bíralt könyv, amelynek szerzőjét a bevezető szerint méltánytalanság érte, egy katekizmus: így témájában és műfajában sem feltétlenül illeszkedik Kazinczy tevékenységéhez. Már csak azért sem, mert szerinte a katekizmusok egyetlen haszna az, hogy a gyerekek memóriáját fejlesszék.⁴²³ Míg Kazinczy a recenziókötet bevezetésében erkölcsi indítékkal magyarázza a vitában való megszólalását, magánleveleiben enigmatikusan fogalmazza meg motivációját. Egyik levelében például tettét így indokolja: „az Igazság ügye mellett szólni kötelesség volt, ha azért keresztre vonnak is”⁴²⁴ – Krisztus-párhuzammal pozicionálva magát a történéssorozatban. Szintén morális indítékokra hivatkozik, és ugyancsak krisztusi pózban, a magvető szerepében jeleníti meg önmagát egy másik levelében: „A' kiknek az igazság ügye, 's a Nemzet' kultúrája igazán kedves, szeretni fognak esztelenségéért, 's az a' mit mondok, nem mindenütt kösziklára esett magv' leszen.”⁴²⁵ A recenziókötet bevezetésében és mottójában kifejti, hogy mire céloz az igazság ügyének említésével: a Tudományos Gyűjteményben Márton nem kapott lehetőséget, hogy a könyvét ért bírálatra választ adjon. Úgy tűnik tehát, Kazinczy szándéka az, hogy a kötet megjelenítésével biztosítsa a válaszadás fórumát és egyensúlyt teremtsen az egyoldalú támadásként megszilárdult vitában.

A Tudományos Gyűjtemény első két évfolyamában valóban nem gyakran fordul elő, hogy egy könyvről két bírálattal lásson napvilágot a folyóirat hasábjain, pláne anélkül, hogy a szerző reagálhatott volna.⁴²⁶ Ilyen eset azért történt, például Sipos József *Ő és új magyar* című könyvének első recenziója az 1817. évi nyolcadik kötetben, a második pedig az ugyanezen évi tizenkettedikben jelent meg – a második kritikát Kazinczy jegyzi. Később Beregszászi Nagy Pál Kazinczy recenziójára való választát viszont nem közli a folyóirat.⁴²⁷ Beregszászi szintén saját maga adja ki a választ, vagyis még csak egyedi esetnek sem tekinthető Kazinczyék megmozdulása. Mégis szinte biztosnak tekinthető,

⁴²¹ *Recenziók*, 5.

⁴²² Márton István (1760 – 1831) iskoláit Kecskeméten, majd Debrecenben végzi, ahol a wolfiánus Hatvani Istvánnal tanul filozófiát. Európai tanulmányait a göttingeni egyetemen végzi, de látogatást tesz Bécsben, Prágában, Lipszében és Jénában is, hazatérve élete végéig a pápai iskola tanára és vezetője, a főiskola megalapítója. Márton Istvánról ld. *Egyházi Almanak 1833-dik esztendőre. Az illető Előjáróság' rendeléséből*, Wigand, Pozsony, 168-211.; SZABÓ, *Mándi MÁRTON István.*; valamint TÓTH, *Mándi Márton István élete*.

⁴²³ Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1816. dec. 9. = *Kazlev*, XIV, 465 (3767).

⁴²⁴ Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1818. márc. 29. = *Kazlev*, XV, 540 (3574).

⁴²⁵ Kazinczy – Szabó Jánosnak, Széphalom, 1818. márc. 5. = *Kazlev*, XV, 509 (3565).

⁴²⁶ Azt, hogy hányszor utasította el a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője egy bíralt könyv szerzői válaszadásának közlését, a folyóirat szerkesztőjei könyvéből pontosan kideríthető. Az OSZK Kézirattárában megtalálható az a jegyzőkönyv, amely a folyóiratba beküldött értekezéseket, recenziókat és tudományos jelentéseket tartalmazza. Azok a művek, amelyek ezen a listán szerepelnek, de a Tudományos Gyűjteményben nem jelentek meg, azokat a szerkesztőség minden bizonnyal elutasította. Az iktatási könyv egyetlen hibája, hogy 1819 elején, Vass majd Thaisz szerkesztővé válásával félbeszakad. (A' *Tudományos Gyűjtemény* számára beküldött kinyomtatott 's vissza Küldett *Értekezéseknek, Recenzióknak Tudománybeli Jelentéseknek* 's t. e. f. *feljegyzése*. 1817. 1818. Jelzete: OSZK Kt, Fol. Hung. 3.)

⁴²⁷ Vö. itt: 40. oldal.

hogy ha például Zsoldos János *Dietetikájának*,⁴²⁸ vagy Pethe Ferenc időjós pókokról szóló könyvének,⁴²⁹ esetleg Ertsei Dániel *Philosophiájának*⁴³⁰ második recenzióját is közölte volna a folyóirat úgy, hogy szerzőjük válaszát nem teszik nyilvánossá, Kazinczy nem kezdett volna védőbeszéd fogalmazásához.

Annak felderítéséhez, hogy mi okból csatlakozott a vitához, és milyen megfontolásból egyengette a református kollégiumi tanár katekizmusának kritikai fogadtatását, nem elég a Kazinczy-szövegeket segítségül hívni, hanem a Kazinczy által ránk hagyott forrásokon kívülre tekintve távolabbi összefüggéseket is fel kell deríteni, és ehhez néhány évvel korábbi eseményekhez fordulva a káté 1815-ben kezdődő kálváriájának kezdetéig szükséges visszatekinteni.

III. 3. Kant a máglyán a Dunántúli Egyházkerületben

Az 1815. június 29-étől július 1-ig konzisztórium ülést tartott a Dunántúli Egyházkerület Aranyoson. Itt terjeszti elő a Litteraria Deputatio iskolai reformtervezetét.⁴³¹ Az alaposan kifejtett oktatási tervezet iskolatípusonként és évfolyamonként kitér a tantárgyi követelményekre, és egyben feltünteti tankönyv-preferenciáját is. Ennek a reformnak köszönhető, hogy többen megbízást kapnak új tankönyvek készítésére, így Tóth Ferenc⁴³² és Katona Mihály⁴³³ mellett (a nevük még később elő fog kerülni) Márton István is. Márton sokszínű oktatási tevékenységét és szakmai működésének elismertségét is bizonyíthatja, hogy már meglévő könyvei is népszerűek: az ő tankönyveiből tervezik oktatni a nemzeti iskolák első évfolyamaiban az írás-olvasást,⁴³⁴ a deák iskola első három évében a németet és a latint, ötödik és hatodik éven pedig a görögöt.⁴³⁵ Nem meglepő tehát az sem, hogy Márton mindjárt két tankönyv⁴³⁶ elkészítésére kap megbízást: egyrészt az „éneklés mesterségének” oktatásához kell tankönyvet készítenie a nemzeti iskola osztályai számára, másrészt egy kis katekizmust kell írnia. Ezzel a megrendeléssel kezdődik tehát Márton katekizmusának kalandos története.

Az egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve dokumentálja, hogy a konzisztórium milyen elvárásokat támaszt az évekkel később a Tudományos Gyűjteményben bíralt

⁴²⁸ ZSOLDOS János, *Dietetika vagy az egészséget fenntartó, és a betegségétől tartóztató Rendszabások*, özvegy Streibig Józsefné betűivel Győrben, 1814. Recenzióját Kultsár István írta: TGY, 1817, I., 100-103.

⁴²⁹ PETHE Ferenc, *Idő Prófétia, vagy Időváltozást Jövendőlkő Pókok*, Trattner János Tamásnál, Pest, 1817. B. V. L. által készített bírálata: TGY, 1817, IV., 104-107.

⁴³⁰ ERTSEI Dániel, *Philosophia*, Csáthy György, Debrecen, 1813. Recenziója – amelyet Tóth László írt – található: TGY, 1817, V., 95-115.

⁴³¹ Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, I., 1. a., Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek 1800-1822., 384-396. (A továbbiakban: DREL, I., 1. a. 1800-1822) Ezúton is köszönöm Hudí József és a Dunántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemény munkatársainak segítségét.

⁴³² Tóth Ferenc megbízást kap arra, hogy egy teológiai kompendiumot készítsen a latin iskola harmadik, negyedik, ötödik és hatodik évfolyama számára. Ld. pl. DREL, I., 1. a. 1800-1822, 393., 1. pont.

⁴³³ A deák iskola grammatikai osztályában a Katona Mihály által elkészítendő tankönyvből fognak a diákok geográfiát, (Ld. DREL, I., 1. a. 1800-1822., 391., 12. pont.) és antropológiát tanulni (DREL, I., 1. a., 1800-1822., 392., 8. pont)

⁴³⁴ DREL, I., 1. a. 1800-1822, 385-388.

⁴³⁵ DREL, I., 1. a. 1800-1822, 391-394.

⁴³⁶ DREL, I., 1. a. 1800-1822, 386 és 389. Nem értek egyet Trócsányi Dezsővel, Márton István monográfusával (TRÓCSÁNYI Dezső, *Mándi Márton István tudományos munkássága*, Főiskolai könyvnyomda, Pápa, 1931, 167. A továbbiakban: TRÓCSÁNYI, *Mándi Márton István tudományos munkássága.*), aki szerint a két tankönyv megírása mellett egy harmadik, egy abcéskönyv elkészítését is feladatul kapta Márton, hiszen ez a tankönyv már készen áll, korábbi kiadása ismert, emellett az egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyv is már mint kész oktatási segédanyagra hivatkozik. Ld. DREL, I., 1. a. 1800-1822, 385 és 388.

katekizmus egyik elődjével szemben.⁴³⁷ A kiválmalk Márton egy korábbi, *Keresztyén theológusi Morál vagy-is Erköltstudomány* című 1796-os írásának gondolatait idézik.⁴³⁸ Az erkölcsstan három függelékkel rendelkezik, az egyik ezek közül *A' Kátekhesisek' kritikája*,⁴³⁹ amelyben Márton a katekizmusokat tartalmuk és célcsoportjuk szerint tipizálja. Ebben a fejezetben írja, hogy a kis katekizmus rendeltetése szerint arra szolgál, hogy általa a gyermek természeti-erkölcsi vallást tanuljon, azaz a későbbi hittanoktatást megalapozandó először a tiszta gyakorlati ész erkölcsstanába, aztán a tiszta gyakorlati ész hittanába nyerjen bevezetést, így Isten létét az erkölcsből és a természet rendjéből lássa igazolva. Ezáltal nyer majd a tanuló helyes ismeretet Istenről, és kezdhet hozzá a közép-katekizmus tanulmányozásához, amelyben már bibliai szakaszokkal támasztható alá az érvelés, így a tanuló a zsidó-keresztény vallástörténettel, Jézus életével megismerkedve szerezhet hittani és erkölcsstani ismereteket. A vallási képzést a nagy katekizmussal zárja a tervezet, amelyben a morálteológia, filozófiai szellemű protestáns dogmatika és erkölcsstan, valamint egyháztörténet kap hangsúlyt. Az egyházkerületi gyűlésen előterjesztett megbízás két katekizmust említ, egy protestáns erkölcsi és vallási kis kátét, amelyet a nemzeti iskolák két alsóbb osztályába járó tanulók használnak, és egy nagyobb katekizmust, más néven teológiai kompendiumot, amelyet a harmadiktól hatodik osztályba járók használnak majd, de kitér a későbbi teológiai képzésre is, amelynek a diák csak a második tankönyv által veheti sikeresen az akadályait. A második katekizmus elkészítésére Tóth Ferenc kap megbízást:

„A' másik nagyobb Catechismusnak vagy Theologiae Compendiumnak (sic!) készítése bízott most is Theologiae Professor Tiszt. Tóth Ferentz Úrra. Már ebből a tanuló Systematice fogja tanulni a keresztyén Hit Tudományt, és Morált, az az minden Dogmákról szerez magának valamely kevés, de azomba helyes meg fogást, úgy hogy már gyermek korába fejébe vézsi hitvány rajzolatját annak a' Theologicum Systemának, mellyet a' maga egész ki terjedésében fog látni Deák korában a' Theologicum Auditoriumban.”⁴⁴⁰

A tankönyvi felosztás összecseng Márton 1796-os művének katekizmusokról szóló függelékével, amelyet ha Márton szakmai tevékenysége révén nem is, botránys fogadtatása révén valószínűleg a tudományos bizottság tagjai is jól ismertek.⁴⁴¹ Ezért a

⁴³⁷ „A' V[allás] tudományának tanulására szolgáló sokféle manualijk, és systemák, lehetetlen, hogy a' Tanuló' elméjébe zavarodást ne okozzanak, mellytől méltó örizkedni. Erre nézve rendeltetett, hogy a' mi Trivialis Gymnasiumaink' számára, tsak két nembeli Cathecismus készitessenek, – az edgyik Tiszt. Professor Márton István Úr által, a' két alsóbb oskolák számára, Keresztyén Erköltsi és Vallási Kis Cathecismus nevezet alatt mellyben a' K.[eresztyén] Vallás és Morál olly formán adattassanak elől, hogy ez a Kis Cathecismus edgyzersmind bévezetésül szolgáljon a' ki jelentett V[allás]ra, még arra is vigyázzván, hogy a' kezdőknek, vagy a legalsóbb oskolába járóknak való kérdések és feleletek tsillag által jelentessenek meg. Ebbe a' Kis Cathecismusba fognak iktattatni, az Ap[ostol]i Hit' formája, a' Tíz parantsolat, az Uri Imádság, - a' Reggeli, Estveli, - étel előtti, utáni, - Szülékért és Tanitókért v[al]jő Betegségben és Betegségből fel gyógyultaktól mondandó rövid könyörgések.” DREL, I, 1. a. 1800–1822, 397., 41. pont 1. alpontja. a.

⁴³⁸ MÁRTON István, *Keresztyén theológusi Morál vagy-is Erköltstudomány*, 1796. (A továbbiakban: MÁRTON, *Keresztyén theológusi Morál*.) Erre már Trócsányi Dezső is felhívja a figyelmet. Ld.: TRÓCSÁNYI, *Mánda Márton István tudományos munkássága*, 169.

⁴³⁹ MÁRTON István, *Keresztyén theológusi Morál*, 770–793.

⁴⁴⁰ DREL, I, 1. a., 1800–1822, 397–398.

⁴⁴¹ Ez az a könyv, amelyet megjelenése után Budai Ferenc *A Kánt szerént való Filozofjának rostálgatása levelekbenn* című röpiratban (Pozsony, 1801.) bírál. Budai Ferenc könyve (Horkay László – Trócsányira hivatkozva tévesen – Budai Ézsaiást nevezi meg a mű szerzőjeként, aki Budai Ferenc bátyja. Ld. HORKAY László, *Kant első magyar követői = Irodalom és felvilágosodás*, szerk., SAUDER József, TARNAI Andor, Bp., 1974, 206. A továbbiakban: HORKAY, *Kant első magyar követői*.) jelentősen hozzájárult a kanti tanok kedvezőtlen magyar fogadtatásához, mások szerint egyenesen a magyar nyelvű filozófiatudomány megtorpanásának oka a *Rosta. A Rostától* ld. PERECZ, *Felemás portré politikai keretben*, 846–847.;

Litteraria Deputatio tagjai az iskolareform benyújtása idején legalábbis remélhették, hogy Márton a megbízással előterjesztett követelményeknek minden tekintetben megfelelőve fogja elkészíteni a katekizmust. Éppen ezért meglepőek és indokolatlanok a következő két év eseményei.

Egy évvel később, az 1816. július 2-ától 4-éig tartó révkomáromi ülésen Márton hivatalosan is benyújtja az elkészült írást.⁴⁴² 1816. június 26-ai keltezésű kísérlőlevelében⁴⁴³ azt írja, a munkát mind a Superintendentionalis Censura, mind a Litteraria Deputatio megvizsgálta már. Ezután megismétli a tavalyi végzés követelményeit, és mellé rendeli az ennek mindenben megfelelő eredményeket. Felhívja rá a figyelmet, hogy a rendelt káténak kizárólag természeti vallást és morált kell tartalmaznia, ezért kizárólag olyan szakaszokból áll a könyv, amelyeket a „Természeti Okosság is tud” (mixtus articulusok). Ugyanakkor az is feladata volt, hogy kátéja bevezetésül szolgáljon a kijelentett vallásba, ezért bár kifejezetten vallási szakaszokat nem építhetett művébe, sikerült megvalósítania, hogy a könyv átkötéseket tartalmazzon a vallásához, egyben a megrendelt második katekizmushoz. Márton szupranaturalista nézeteket tükröző, – a természeti és teológiai kijelentés harmóniájára épülő – szerkesztési elveinek köszönhetően a káté erkölcsstani szakaszokkal kezdődik és a belőlük levezetett vallási részekkel zárul.⁴⁴⁴ Szerkezetére nézve pedig egy gyermekeknek írott rövidebb, és egy tanítóknak szóló hosszabb, esszé formában készült részből áll. A második rész arra szolgál, hogy azokat a tanítókat készítse fel az oktatásra, akik teológiát és filozófiát nem tanultak. Márton levele az alázat konvencionális formuláival, és azzal a kijelentéssel zárul, hogy számára megiszteltetés már az is, ha az ő munkája egy jobb káté megírásához szolgál segítségül, ha az övé nem teljesítené a vele szemben támasztott követelményeket.

A jegyzőkönyv 21. pontjában⁴⁴⁵ olvasható, hogy a Litteraria Deputatió – amely tíz tagból áll – csak néhány tagja küldte el írásban észrevételeit Mártonnak, ezért a konzisztórium felszólítja a bizottságot, hogy meghatározott időn belül üljenek össze, és Márton véleményét is meghallgatva hozzanak döntést a káté ügyében. Addig is adják át Laky Mihály már elkészült bírálatát, hogy Márton tovább dolgozhasson a megbízaton, de mindenképp előtérbe adjon új címet kátéjának: „K[eresz]tyén Catechismus. Készítettet a' Helv[etia]i Vallástételt követő Tul a Dunai Sup[er]int[en]de[n]tia Consistoriumnak rendeléséből a' kisderek számokra.” A Litteraria Deputatio tehát nem végezte el a munkáját,⁴⁴⁶ de nem csak ezért kell Mártonnak egy évet várnia, hogy ismét megmértesse. Valószínűleg igaza van Trócsányi Dezsőnek, és a címváltoztatás arra utalhat, hogy a konzisztórium más álláspontot képvisel, mint egy évvel korábban a Litteraria Deputatio javaslatára benyújtott iskolatervezet kapcsán elrendelt megbízáskor.

TRÓCSÁNYI, Mándi Márton István tudományos munkássága, 160-167.; CSIKÓS Ella, *Hegel magyarul* = Magyar Filozófiai Szemle, 1985/5–6., 936–945, 937. (A továbbiakban: CSIKÓS, *Hegel magyarul*.); HORKAY, Kant első magyar követői, 206–209.; MÉSZÁROS András, *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig*, Kalligram, Pozsony, 2000, 98.

⁴⁴² Ezt a munkát nem találtam meg a pápai Kézirattárban.

⁴⁴³ Két példányban maradt fenn a háromoldalas levél: DREL, I., 1. a. 1800–1822, 449, 21. pontjához kapcsolódó mellékletek (külön jelzetük nincs). Az egyik példány hátulján áll: „Felolvastatt d. 2. Julii 1816.”, tehát az ülésen a levél elhangzott.

⁴⁴⁴ Szupranaturalizmusról és egyéb neológus teológiai irányzatokról ld. GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, *Vallás és felvilágosodás = Egyház és művelődés, Fejezetek a reformátussági és a művelődés XVI-XIX. századi történetéből*, szerk., G. SZABÓ Botond, FEKETE Csaba, BERECKI Lajos, Debrecen, 2000, 399–426, különösen: 420–424. (A továbbiakban: GÁBORJÁNI, *Vallás és felvilágosodás.*)

⁴⁴⁵ DREL, I., 1. a. 1800–1822, 449–450.

⁴⁴⁶ Nem tisztázott még az újonnan alakult bizottság munkarendje, ez abból is látszik, hogy ugyanezen gyűlés jegyzőkönyvének 13. pontja alatt határozzák meg feladatait és munkája menetét. Itt dől el, hogy a bírálandó könyveket egymás között cirkuláltatva külön-külön kell véleményt alkotniuk, aztán egy ülés keretében közös álláspontot kialakítaniuk, és ezt előterjeszteniük.

Akkor protestáns morális és vallási katekizmust vártak a szerzőtől, aki erre a kísérőlevelében reflektált is, most kizárólag keresztyént. A változás okára némiképp fényt deríthet az az egyetlen fennmaradt bírálat, amelyet a jegyzőkönyv 21. pontja említ.⁴⁴⁷

A recenzió konklúziója az, hogy a könyv kisebb módosításokkal elfogadható. Leghangsúlyosabb kifogása, hogy:

„bár csak az Auctor a' mai megvilágosodást a' régi Apostoli Vallás együgyűségével 's a' Symbolicus Könyvek' Lelkével jobban össze békeltette, össze férkeztette – össze olvasztotta volna, és továbbá bártsak annyira egy systemához p. o. a' Kántéhoz ne ragaszkodott volna. Mert azonkívül, hogy ennek betse még átallyába – kivált nálunk – meg nem állapított mihelyst látja az ötet gyűlölő itt az ő Principiumit, nevezetesen az Erkölti Törvény kútfejenek nem az Istent állítódní, hanem a Practica Okosság Autonomiáját; a' Virtusnak tsupán csak a' Törvény eránt tartozó tiszteletből való követését; a Halhatatlanságra, és Isten lételére nézve a' Kánt' Postulatuminak meg győző erejét sürgetetni”.⁴⁴⁸

s nem arra fog figyelni, hogy a végeredmény szempontjából irreleváns, hogy épp Kant érvei állnak itt, vagy a kanonizált hittételek, így nyilván nem fogja belátni ezeknek az argumentumoknak a hatékonyságát sem. Ezek után a bíráló arra az esetre, ha arról születne döntés, hogy a munkát tankönyvként használják, megfontolásra javasolja a következő kérdést:

„Valyon a' Kánt' Tudománya Hazánkban a' Vallásra nézve, áll é már olyan lábonn, hogy az a' szerént fel állított Ethicai és Vallásbeli Katechismus botránkoztatásra és vádra okot nem ád? Vagy, ha okot adna: valyon a közönséges Nevelésre Ügyelőknek azt a' botránkozást vagy vádat kell é' inkább szemek előtt tartani, melyre ezen Catechismusnak kijövése 's felvetése alkalmatosságot adhat, vagy pedig azt a' realis hasznót, mely ezen Könyvnek kijövéseéből reménylhetőképpen nagyobb lesz mint az eddig valókból? – Az elsőt az okosság és a' mi Politicai helyzetetésünk, a' másodikat az Igazság és az Emberiség szerentséje kívánja fontolóra venni.”⁴⁴⁹

Vagyis – ahogyan Trócsányi is írja⁴⁵⁰ – a recenzens arra számít, hogy ha a könyv megjelenik, és az oktatásban hivatalosan alkalmazni fogják, újabb Kant-botrány várható, ahogyan Márton *Theológusi morálja* sem fogadtatott békés megnyugvással. A konzisztórium döntésének hátterében tehát annak a kérdésnek a megfontolása is áll, hogy vállalja-e azt az esetleges zúgolódást a pápai Kollégium valamint az egyházkerület, amelyet a könyv bírálója megjósol, vagy a másik, békésebb utat választva, a várható következményekre való tekintettel nem engedi megjelenni a könyvet. A konzisztórium időt kér, hogy évvel elodázza a döntést. A könyv címére tett javaslatra azonban azt sejteti, hogy várhatóan kevésbé lesz szempont döntésében az „igazság ügye”.

A döntéshozók személyesen is ismerik Mártont, aki a fennmaradt források tanúsága szerint öntudatos, csekély együttműködési készséggel rendelkező személy hírében állt. Tíz évvel korábban, mikor a főiskolai professzorok béremelést kérnek, – ez az infláció miatt teljesen általános esetnek számít,⁴⁵¹ 1814 és 1816 között például minden esetben kérnek – a

⁴⁴⁷ DREL, I., 1. a. 1800–1822, 449, 21. pontjához kapcsolódó kilenc oldalas névtelen melléklet (külön jelzete nines).

⁴⁴⁸ *Uo.*, 7–8.

⁴⁴⁹ *Uo.*, 9.

⁴⁵⁰ TRÓCSÁNYI, Mándi Márton István tudományos munkássága, 72.

⁴⁵¹ A XIX. század két legnagyobb éhínségét 1816-ra és 1846–47-re datálja Kaposi Zoltán gazdaságtörténete (ld. KAPOSÍ Zoltán, *Magyarország gazdaságtörténete 1700 – 2000*, Dialóg Campus, Bp. – Pécs, 2002, 28. A továbbiakban: KAPOSÍ, *Magyarország gazdaságtörténete*). Az életszínvonal csökkenésében nyilvánvalóan a devalváció is közrejátszott. Az 1811. február 20-i pátens a pénz értékét ötödére csökkentette, hogy helyrebillentse az 1798-tól 1810-ig tizenhatszoros értékűre növekedett papírpénz-kibocsátás okozta gazdasági instabilitást. Ez nem vezetett eredményre, így 1816-ban újra le kellett értékelni 40%-al az osztrák

kuratórium olyan határozatot hoz, amely Márton és a másik két professzor véleménye szerint sérti a becületüket: megadja a béremelést, de felszólítja a professzorokat, hogy ezután munkájukat jobban végezzék, és felhívja a figyelmüket arra, hogy a konzisztórium a felettesük.⁴⁵² Erre a határozatra válaszul Márton hűsvét másnapján, anélkül, hogy a pápai vezetőségnek tudomására hozná, mire készül, felpakolja professzortársait egy szekérre, és elhajt a Dunántúli Egyházkerület főkurátorához, Pázmány Józsefhez.⁴⁵³ Ott előadják, hogy az iskola épülete rossz állapotban van, nem alkalmas oktatási tevékenységre, ezért szeretnék az iskola székhelyét megváltoztatni. Hatásosan hozzáfűzik: amennyiben Pázmány nem helyezi át az iskolát más településre, mindannyian felfüggesztik oktatási tevékenységüket és elszegődnek prédikátornak. Ezután rögtön Révkomáromba mennek és megegyeznek a város vezetőségével arról, hogy a főiskola ezentúl ott székel majd. A diáksággal ellentétben, akiket Márton maga mellé állított még a hűsvéti kirándulás előtt, a pápaiak érthető okokból nem fogadják kitörő örömmel a hírt, és a történekeért Mártont hibáztatják. Adatgyűjtéshez látnak, terhelő bizonyítékokat keresnek Márton előéletében, iskolai előadásairól, családi örökösödési peréről, kollégiumi diákságáról – Márton a debreceni Kollégiumból nem békés úton távozott⁴⁵⁴ – prédikációiról tájékozódnak. Az ellentétek ettől korábbi eseményekre is visszavezethetők, mert Márton volt az is, aki az iskola felújítását félig megakadályozta. Csak a Szent László utcai épületen folyhattak felújítási munkálatok, amely az egyház tulajdonában állt, a Zsidó utcai kollégiumi épületen viszont nem engedett felújítást. Mikor a pápaiaknak kellő mennyiségű adat áll a rendelkezésére, félésgfolyamodványt írnak: 1804. április 28-án születik meg a számukra győzelmet hirdető kancelláriai végzés. Ezen felbátorodva májusban, a bönyi közgyűlésen határozat születik, amely egyházkerületi bizottságot rendel Pápára, hogy megvizsgálják Márton és professzortársai beadványa alapján az iskola állapotát. A bizottság tagjai között van Laky Mihály segédkurátor és Buzás Pál pápai esperes, a vizsgálaton jelen van Oswald Zsigmond⁴⁵⁵ is – nevük nem közömbös a további események szempontjából. Az orvosi vizsgálat szintén a pápaiak győzelmével zárul: az iskola épülete bentlakásra, oktatásra alkalmas, ha a diákok betegek voltak, annak nem az épület volt az oka. Márton viszont továbbra is kerékkötője marad a változásoknak: nem hajlandó az iskola alapító okiratait és a kasszát átadni – megint egy fontos név – Kolmár János presbiternek, ezért Oswald Zsigmond két hajdúval és egy pandúrral erősíti meg magát, kíséretükben megy el Márton lakására, de még így sem ér el sikert.⁴⁵⁶ Oswald álláshirdetést ír, amit szétküldenek a három egyházmegyében, arra az esetre biztosítva magukat, ha a professzorok valamelyike meglegelné a feszültséget, és hirtelen elhagyná állását. 1803 hűsvétjától 1804. október 15-

pénzt (ld. KAPOSÍ, *Magyarország gazdaságtörténete*, 45–46.). Mindezek a körülmények együttesen játszhattak közre abban, hogy a pápai oktatóknak fizetésük emelését rendszeresen kérvényezték. Az osztrák válságkezelésről áttekinthetően ld.: *Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, OSIRIS, Bp., 2005, 31–34.

⁴⁵² A protestáns iskolákban, amelyek iskolatartási joggal rendelkeztek, az állam által szentesített egyházjog szerint a tanító egyházi személy, akinek a lelkész és a kurátor a hivatali előjárója. Vö. GÁBORJANI, *Vallás és felvilágosodás*, 399–426, különösen 414.

⁴⁵³ A család történetéhez ld. NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, IX, Ráth Mór, Pest, 1862, 172.

⁴⁵⁴ Márton István és Csokonai Vitéz Mihály debreceni kollégiumból való távozásának párhuzamairól ld. SZILÁGYI Márton, *Csokonai és a debreceni Kollégium konfliktusai = „Et in Arcadia ego” – A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk., DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Mónika, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005, 15–36, különösen: 31–33. Márton István kollégiumi pöréről ld. CSÜRÖS Ferenc, *Mándi Márton István pöre*, Itk, 1912, 11–38, 175–199.

⁴⁵⁵ Nevének helyesírása változik az fennmaradt forrásokban.

⁴⁵⁶ Márton közmegítéléséről beszédes információ lehet még, hogy a hagyomány szerint a könyvtári állomány védelmének érdekében egymaga tartóztatta fel a Pápan fosztogató francia sereget 1809. június 11-én, hogy a kollégiumi könyvtárat megvédjé. Ld. TÓTH, *Mándi Márton István élete*, 168.

éig tartó harcok után zárul le az ügy: a professzorok kielégítő fizetéselemést kapnak, az egy évvel korábbi sértő határozatot pedig törlik a jegyzőkönyvből.⁴⁵⁷ Ehhez hasonló események előfordulnak még a következő években is,⁴⁵⁸ és róluk a kuratóriumi tagoknak nagy valószínűség szerint tudomásuk van. De elég, ha Márton munkásságát ismerik, abból is tudhatják, hogy nem ortodox protestáns teológiai alapokon álló katekizmust fognak kapni a „pápai Kanttól”.⁴⁵⁹ Ezt a tankönyvrendelés megszövegezése is kizárja. Azzal is tisztában lehetnek – bizonyára nem az előbb idézett bírálatból értesültek róla – hogy egy kantianus káté kiadása és iskolai tankönyvvé nyilvánítása vonhat maga után némi zavargást. Egyelőre tehát érthetetlen, hogy Márton miért kapott egyáltalán megbízást a könyv megírására.

Az ésszerű magyarázat a Litteraria Deputatio történetében rejlik: 1815. május 21-éig Márton tagja ennek a bizottságnak, ekkor kilép, mert nem fogadják el feltétel nélkül egy beadványát.⁴⁶⁰ Mivel a reformtervezet maximum egy hónappal az eset után nyújthatta be a konzisztórium elé a Deputatio, – de az is elképzelhető, hogy már ki is adták a kezükből a tervezet, mielőtt Márton kilépett – ezért nagyon valószínű, hogy az iskolareform előkészítésében Márton is részt vett. Alátámasztja ezt a megbízás szövegének a *Theológusi morálban* leírt katekizmustipológiával való egyezése, továbbá az is, hogy Márton már az 1814. évi révkomáromi gyűlésen is egy morális katekizmus elkészítését szorgalmazza.⁴⁶¹ Kilépése után azonban felerősödhetett a személyével kapcsolatos, évekkel korábbi eseményekben gyökerező ellenézés, de az is valószínűsíthető, hogy a főiskola nem szándékozott a *Rostához* hasonló újabb Kant-botrányhoz hozzájárulni, és ezért utasította el egy évvel később is a katekizmust. Egy biztos, a Litteraria Deputatio javaslatot tesz a módosított kátéval kapcsolatban: az 1817-es révkomáromi gyűlésen ismét elutasítják Márton könyvét, mert:

„ugy a’ mént most van sem Materiájára, sem formájára a’ czélnak meg nem felelhetőnek ’s a’ kívánt végre alkalmazotnak lenni nem találtatott, nem tsak azért mint a’ Litteraria Deputatio ítél, mivel a’ Publicum olly Keresztyen Katechismust vart volna mellynek fundamentoma a Keresztyén Vallás lévén abból huzattassék ki az Erköltsi Tudomány, a’ mi ezen munkába meg van fordítva; hanem azért is mert az ezen Katechismusba lévő elő adás modja a Kis gyermeki elmehez alkalmaztatva nem volna.”⁴⁶²

Az ítélethozók felkérlik Tóth Ferencet, hogy írja meg ő a kátét. Tóth azonban valamiért nem fogadja el a megbízást. Azzal érvel, hogy Márton ezek után biztosan megértette, miben kell változtatnia, és az is mellette szól, hogy három éve készül már ezzel a munkával. A kifogást a konzisztórium elfogadja, Mártonnál hagyva a megbízatást, azzal a feltétellel, hogy mindkét korábban megrendelt káté Tóth Ferenc már kiadott és a konzisztórium által is elfogadott *Dogmatica és Moralis Theológiájának* szellemiségében készüljön el. Bizonyára nem okoz meglepetést az, hogy Tóth Ferenc könyvei nem a reformteológia irányvonalait képviselik.

Az 1815-i aranyosi gyűlés határozata előírja, hogy „Azok az Írók, a’ kik valamely Munkát Világ eleibe akarnak adni: kötelességeket esmerjék azt, mind a’ külső, mind a’

⁴⁵⁷ Az esetről részletesen ld. TÓTH, *Mándi Márton István élete*, 102–167.

⁴⁵⁸ Márton 1811-ben újra összetűzésbe kerül Osvalddal és Kolmár Jánossal, akik feljelentik Mártont, amiért nem elég buzgó a latin nyelvű oktatásban. Ld. TÓTH, *Mándi Márton István élete*, 176.

⁴⁵⁹ Kazinczy nevezi így öt először. Ld. Kazinczy – Horváth Ádámnak, Széphalom, 1814. okt. 27. = *Kazlev*, XII., 146 (2756).

⁴⁶⁰ Ld. TÓTH, *Mándi Márton István élete*, 177.

⁴⁶¹ DREL, I. 1. a. 1800–1822, 353, 18. pont.

⁴⁶² DREL, I. 1. b), Egyházkerületi jegyzőkönyv 1806–1830 (Budai Pál féle), 1817. július 1–2. gyűlés 14. pontja. A jegyzőkönyv lapjai nincsenek megszámozva, ezért dátum és bejegyzési pont alapján lehet hivatkozni. (A továbbiakban: DREL, I. 1. b) 1806–1830.

belső cenzorokkal edgyformán meg vizgáltatni, és különben munkájokat Týpus alá ne is adják.”⁴⁶³ Ezek szerint vagy váratlanul érte Mártont a végső elutasítás, vagy már korábban feldühíthette a belső cenzúra akadékoskodása, mert 1817-ben úgy adja ki könyvét, hogy a Litteraria Deputatio nem bólintott rá. A Tudományos Gyűjtemény az 1817. évfolyam kilencedik számában ad hírt a kötet megjelenéséről,⁴⁶⁴ Márton monográfusa a tavaszi hónapok idejére datálja a kiadást, a terminus ante quemet pedig a nyári egyházkerületi gyűlés idejében határozza meg.⁴⁶⁵ Nem váratlanok, bár Márton számára bizonyára fájdalmasak tehát a következő időszak eseményei, amelyeket már Kazinczy recenziókötetbeli előszavából részben ismerünk már. A Tudományos Gyűjtemény 1817. októberi és az 1818. januári számában megjelennek a katekizmus bírálatai, fél évre rá pedig, az 1818. június 30-tól július 2-ig tartó superintentionális gyűlésen ismét – és utoljára – elutasítják a könyvet. Márton írását tízen vizsgálják meg,⁴⁶⁶ közülük azonban csak öten – plusz az elnök – írják alá az elutasító szakvéleményt.⁴⁶⁷ A bírálók között szerepel Oswald Zsigmond, aki az iskolaszékhely-áthelyezési ügy idején hajdúk és pandúr kíséretében látogatott el Márton lakhelyére, Búzás Pál, aki akkoriban szintén a pápai oldalon harcolt, és Kolmár János is, akinek nem sikerült Mártontól az iskola alapító okiratait és kasszáját kicsikarni. Az elutasítás indoka egyrészt az, hogy a szerző harmadszorra sem tudta a katekizmust a gyermeki felfogóképességhez formálni, másrészt némiképp nagyvonalúan fogalmaz a bíráló: „sok kérdések homályosok; és ismét sok feleletek nem merítik ki a dolgot; mint szintén sok Conceptusok illendően meg határozatva, ’s ki fejtetve nintsenek”. Végül az elutasítás utolsó indoka az, hogy

„valamint a két elsőben, úgy ebben is sokkal inkább filozophiai forma, mint sem a’ Keresztyén Vallásnak szelíd, világos, popularis előadása módja találtatik, melly tulajdonság ezt a’ Munkátskát egy hideg, száraz, és lelketlen Sceletionhoz [csontváz – Cz. M.] hasonlóvá teszi.”

Az idézett mondaton is, ahogyan a levél formáján és megfogalmazásán is látszik, hogy a bírálók már nem ügyelnek sem a külalakra, sem a fogalmazásbeli pontosságra, sem az egyértelműsége, a kurta és súlyos mondatok mutatják: mindenki, bíráló és -olvasó egyaránt tudja magyarázkodás nélkül is, milyen értelem rejlik a sorok mögött.

III. 4. Kant-hatás a Márton-műveken

A vita előzményeiről Kazinczy feltehetően mit sem tud, Márton István tudományos karrierjének megbélyegzettségéről viszont annál többet. Említettük már, hogy a

⁴⁶³ DREL, I., 1. a. 1800–1822, 429. 69. pont.

⁴⁶⁴ „Keresztyén Moralis Kis Kátekhisimus, a’ Helvetziai Vallás tétellet megegyezőleg a’ magános olvasóknak számokra készítette, ’s kiadta Márton István Professor. Bécsben Pichler Antal betűivel.” TGy, 1817/IX, 138.

⁴⁶⁵ TRÓCSÁNYI, Mándi Márton István tudományos munkássága, 174.

⁴⁶⁶ A káté fennmaradt kézirata a cenzúrázott példány, belső, első borítóján olvasható, kik és mikor vizsgálták meg (Katona Mihály, Kolmár József, Oswald Sigmond, Zsoldos János, Sebestyén István, Nagy Mihály, Szép Ábrahám, Búzás Pál, Zsoldos János, Fábian József). Ld. Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, O.390.o. (A továbbiakban: DREKK)

⁴⁶⁷ DREKK, O.794. 581.6. Aláírásával hitelesítette az egy lapnyi terjedelmű bírálatot: Búzás Pál, Katona Mihály, Sebestyén István, Kolmár József és Zsoldos János, és az elnök, Laky Mihály. Nem feltétlenül van igaza Trócsányinak, aki szerint ez az alacsony létszám annyit jelent, hogy csak ennyien értettek egyet a bírálattal. A dátum szerint (1818. július 1.) a gyűlésen fogalmazták meg az elutasítást – érv erre a rengeteg javítás is –, vagyis akár az is könnyen elképzelhető, hogy a többiek nincsenek jelen, ezért nem tudják szignózni a döntést. Trócsányi jelzet feltüntetése nélkül írja, hogy a bizottság tagjainak bírálata Szép Ábrahám és Fábian Józsefé kivételével megtalálható az egyházkerületi levéltárban. (Ld. TRÓCSÁNYI, Mándi Márton István tudományos munkássága, 207.) Ezeket én nem találtam.

tanulmánykötet bevetőjében a könyv körüli tevékenykedése okaként a Márton István ért igazságtalanságot nevezi meg – miszerint nem felelhetett az őt ért alaptalan támadásra. Kazinczy bevezetője azonban félrevezető: Márton István feleletét valójában szétküldték a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi első⁴⁶⁸ kötetével, csak épp nem volt a folyóirathoz kötve, és nem tüntették fel a szám tartalomjegyzékében sem, csupán mellékletként kapták kézhez az olvasók. Ha nem is az írást a Márton testvérek szerint megillető formában, mégis olvasható volt tehát a válasza, ebből a szempontból vagyis nem volt szükséges egy ilyen reprezentatív kiadvány megjelentetése. Ez is abba az irányba mutat, hogy más indok rejtőzik a háttérben, ahogyan Kazinczyval foglalkozó kutatók is gondolták. Mezei Márta az eset kantianizmust érintő vonulatainak tudja be Kazinczy bekapcsolódását a vitába.⁴⁶⁹ Ezzel a nézetével Gerecze Péter álláspontjához csatlakozik, aki a katekizmus megjelenését követő vitával kapcsolatban Kazinczyt a legnagyobb magyarországi kantianusok közé sorolja Márton István, Köteles Sámuel⁴⁷⁰ és Sipos Pál⁴⁷¹ mellett.⁴⁷²

A bíralt katekizmus valóban kantianus elméleti háttérrel rendelkezik. Az előbeszéd tanúsága szerint Márton azt a célt szeretné elérni munkájával, hogy a polgárok ne pusztán a büntetéstől való félelmükben, hanem a „*kötelességnek szentségeért*” tartsanak minden emberi Jussokat.⁴⁷³ vagyis egy autonóm személyekből álló közösség moralitása a célja. A kötelesség fogalma szerepel már az 1796-os *Keresztényen theologusi Morál vagy-is Erköltstudomány* című könyve egyik mellékletének, az *Erkölti szótárnak*⁴⁷⁴ címszavai között is. Márton erre a fogalomra építi kátéja általános morált leíró fejezeteit. Definíciója azonban merőben más, mint a korszak egyházi irodalmában használatos kötelesség-fogalom.

“[A] Kötelesség – írja – a’ Törvénynek az az eránt való tiszteletből lett tellyesítése. Világosabban ezt populariter így magyarázhatom meg. Mikor t. i. valami tselekedetkor a’ Felkesmérete ezt diktálja: KELL (tselekedni), még pedig úgy diktálja, hogy belé vagy által az Okosság ’s az egész Okos természet ellenmondásba (Contradictio) ne jöjjon, ezt a’ KELL-et tsupán tsak azért realisalni, mivel az Okosságom helybeahygya, nem pedig valami gyönyörűség ’s haszon tekintetből, – az a’ Kötelesség.”⁴⁷⁵

⁴⁶⁸ „Erre most az Első Kötet (1818) [a Tudományos Gyűjtemény első kötete – Cz.M.] megküldésével azt feleli [Trattner – Cz.M.]: ‘Sajnálom, hogy az Úr kívánságát nem teljesíthetém: de a’ *Censorok nem akarták*, hogy belé vagy mellé köttemsem a’ Tsonónak. Én mindazáltal magamtól, belé raktam külön, úgy hogy mégis minden megkapja.’” Márton József – Kazinczynak, Bécs, 1818. febr. 5., *Kazlev* készülő pótkötete (Borsod – Abaúj – Zemplén Megyei Levéltár.).

⁴⁶⁹ MEZEI Márta, *Kazinczy világnézeti problémái*, Itk, 1987–1988, 237–270, 269. (A továbbiakban: MEZEI, *Kazinczy világnézeti problémái*.)

⁴⁷⁰ Köteles Sámuel (1770 – 1831) tanulmányait Jénában végző nagyenyedi bölcselőtanár.

⁴⁷¹ Sipos Pál (1759 – 1816) a göttingai és frankfurti tanulmányok után a sárospataki református kollégiumban tanár. Színes, sokoldalú műveltséggel rendelkező személyiség, teológiával, filozófiával, matematikával és fizikával foglalkozik. Kazinczy filozófia iránti érdeklődésének serkentője és kielégítője éveken át. Ld. SIPOS Pál, *Természet és szabadság, hat filozófiai tanulmány*, kiad. és bev. MAKKAI Ernő, a M. Kir. Ferenc József Tud. Egyetem Philosophiai Intézete, Kolozsvár, 1944.; MAKKAI Ernő, *Sipos Pál és Kazinczy Ferenc*, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 1944.; filozófiai munkásságának legújabb szakirodalma: EGYED Péter, *Az ismeretlen: Sipos Pál*, in., *Iskolafilozófia Magyarországon a XVI.—XIX. században*, szerk., MÉSZÁROS András, Kalligram, Pozsony, 2003, 135–145.

⁴⁷² GERECZE Péter, *Kazinczy Ferenc vallási és bölcselmi nézetei*, Pécs, Ramazetter K. könyvnyomdája, 1881, 21.

⁴⁷³ MÁRTON, *Keresztényen moralis kis katekizmus*, XII–XIII. A kiemelés Márton tollától származik.

⁴⁷⁴ Modern kiadása: MÁRTON István, *Erkölti szótár = Galagonya magyarok, Szemelvények a magyar nyelvű filozófiából Apáczeitől Böhmig*, szerk. VÁRHEGYI Miklós, KÖSZEGI Lajos, Comitatus, Veszprém, 1992, 56–107. (A továbbiakban: MÁRTON István, *Erkölti szótár*.)

⁴⁷⁵ MÁRTON István, *Erkölti szótár*, 84.

Márton példát is hoz a fogalom megvilágítására: arról a kereskedőről ír, aki nem csapja be tapasztalatlan vevőit, tette mégsem nevezhető erkölcsileg jelentősnek, hiszen azt önös érdek is motiválja: hogy vevőit ne veszítse el, s ezáltal megélhetését biztosítsa. A példa teljes egészében megegyezik Kant példájával: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetésében* leírt szatócs esetével.⁴⁷⁶ Kant a kötelesség fogalmát ebben a művében vezeti be, s ez későbbi morálfilozófiájának is kulcsfogalma. „A kötelesség – írja – valamely cselekedetnek a törvény tisztelétéből eredő szükségszerűsége.”⁴⁷⁷ Erkölcsstanában nem célja (pl. *Mi a boldog élet? Mi a jó élet? Vagyis: mit kell tennünk a boldog/jó élet elérése érdekében?*) határozza meg, hogy egy cselekedet morálisan értékelhető-e vagy sem, hanem egy belső erkölcsi parancs, a *Mit kell tennem?* kérdés szabja meg a tettek morális értékét. Ez szigorú értelemben véve azt is jelenti, hogy azok a cselekedetek, amelyek háttérben külső indítóokok, például emberi hajlamok, érdekek, vagy egyéb kényszerítő erők állnak – ahogyan a kereskedő esetében az önfenntartásra való hajlam – még akkor sem tekinthetők erkölcsösnek, ha közben a kötelesség diktálta őket.⁴⁷⁸ Ennek a tételnek szoros interpretációja olvasható Mártonnál az *Erköltsi szótárban*. A Kant-hatás természetesen filológiai adatokkal is alátámasztható. Egy 1799-ből fennmaradt, Márton előadásain készült iskolai jegyzet bizonyítja, hogy Márton minden kétséget kizáróan ismerte többek között Kant idézett írását is.⁴⁷⁹

A kötelesség fogalma Márton katekizmusának 46. kérdésre adott válaszában a Kant-definíció magyartásaként is értelmezhető:

“a’ minek az Erköltstörvényre való tekintetből egyáltalánba meg kellene történni.”⁴⁸⁰

A 47., 48. és 49. kérdések⁴⁸¹ közvetlenül a kanti erkölcsi törvényekre kérdeznak rá. A válaszokban a következők olvashatók: a tiltó erkölcsi törvény:

“Valamit mi mindenekre nézve, minden magunkal való ellenkezés nélkül edgyaránt Törvénnyé tétetni ’s kötelességül esmertetni nem akarhatunk: mind az tilalmazó Erköltstörvény. Tílamazó erköltsi Kötelesség, p. o. a’ lopás.”

A parancsoló erkölcs törvény:

“Valamit mi mindenekre nézve, minden magunkkal való ellenkezés nélkül edgyaránt Törvénnyé tétetni, ’s Kötelességül esmertetni akarhatunk: mind az, parantsoló Erköltstörvény, ’s parantsoló Kötelesség, p. o. a’ szükölködövel való jóltétel.”

És végül onnan ismerhető meg, mi szabad az ember számára, ha

“[v]alamit mi mindenekre nézve minden magunkal való ellenkezés nélkül edgyaránt szabadossá tétetni ’s szabadosnak esmertetni akarhatunk: mind az Engedelemtörvény, ’s szabad tetszési tselekedet. p. o. mindenféle eledellel és itallal, valami tsak életed ’s egésséged fenntartásával nem ellenkezik, szabadon ’s megülmalmazhatatlanul élhetsz.”

⁴⁷⁶ KANT, Immanuel, *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*, jegyz. TENGELYI László, Raabe Klett, Bp., 1998, 24. (A továbbiakban: KANT, *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*.)

⁴⁷⁷ KANT, *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*, 26.

⁴⁷⁸ KANT, *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*, 24–26.

⁴⁷⁹ „Propedeutikus metafizika három darabba. Előadta T. T. Márton István filozófiát tanító professzor. Leírta pedig Óri Szabó Gábor Pápan, 1799. szeptember s októberben a pápai tudományos kurzus 2-dik esztendejére. Az első rész: A tiszta okosság kritikája lapszámozás nélkül 753 szakaszban be van fejezve. A második rész: Az erkölcsök metafizikája fundamentomtétele és a Praktikus okosság kritikája volna, de ebből csak a cím és másfél sor van leírva.” TRÓCSANYI, *Mándi Márton István tudományos munkássága*, 123.

⁴⁸⁰ MÁRTON, *Keresztényen morális kis katekizmus*, 42. Vö.: „Pflicht ist die Notwendigkeit einer Handlung aus Achtung fürs Gesetz.” Ld. KANT, Immanuel, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, in., uő., *Kritik der praktischen Vernunft. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, szerk., Wilhelm WEISCHEDEL, Frankfurt, 1974, 14.

⁴⁸¹ MÁRTON, *Keresztényen morális kis katekizmus*, 42.

Az erkölcsan két sarkalatos fogalmát, jót és a rosszat, ahogyan a kanti morálfilozófia is, az erkölcsi *kell*nek, s az íménti törvényeknek való engedelmességből, és ezek szándékos áthágásából vezeti le. Jó tehát az, amikor engedelmeskedünk az erkölcsi *kell*nek, rossz, pedig, mikor szánt szándékkal elkerüljük a parancs teljesítését. Márton könyve a kanti etika interpretációjánál annyiban nyújt többet, hogy míg Kant elegendőnek tartotta az erkölcsi törvények formáját leírni ahhoz, hogy használatuk módját bárki számára világossá tegye, vagyis nem fogalmazott meg konkrét preskriptív törvényeket, addig Márton – a katekizmus műfaji sajátosságainak engedelmeskedve – a káté második részében tartalommal tölti ki az első részben kifejtett morálfilozófiát. Máskülönb a kanti tételek és definíciók, valamint a példatár változtatás nélküli felhasználása jellemzi a kátét.

Az első száz kérdés – amelyek közül már idéztünk is – az általános erkölcsant foglalja magában, a sorrend szokatlan, így eleve kritikák céltáblájává teszi a katekizmust. Erre és a katekizmus egyházkerületi fogadtatására való tekintettel – mivel a munkát háromszor utasította el a belső ellenőrző bizottság – valamint a kantianus erkölcsfilozófia tudományos kirekesztettségét ismervé, a szerző túlságosan is hangsúlyosan érvel amellett, hogy az erkölcsstudományi fejezet indokoltan előzi meg a vallási tanítást hordozó tételeket a kátében. Márton érvelése szerint az erkölcsant

“mint obiectiva Tudomány könnyen felfogható, példákban is nagy részént előterjeszhető és annyira megmutatható Tudomány, hogy ez magából minden kételkedést örökre kizár: ellenben a’ Hittudomány, mint Subiectiva Tudás, a’ gyermeki elmétől sokkal nehezebben felfogható, a’ tapasztalásban ki nem mutatható, ’s a’ gyenge Nevelendőre nézve eligazíthatatlan nehézségekkel edgyütt járó Tudomány”.⁴⁸²

Erkölcsant alapokra helyezi ezzel a kijelentésével a vallást, és érvelésének kiindulópontja antropológiai nézeteiben rejlik: “ezen Mindenés [általános – Cz. M.] Morálnak Principiumai a’ Teremtőnek ujjai által még ez edgyügý embereknek sziveikben is edgyaránt be vagynak plántálva”.⁴⁸³ Vagyis Márton szerint minden ember gondolkodásának, észlelésének, érzelmeinek stb. architektónikája hasonló, és ebbe a belső elrendezésbe az ember alkotója ültette bele az erkölcs alapjait is, ezért a morál egyetemes. Emiatt az erkölcsant könnyen megérthető az intellektuális képességektől és tapasztalati tudástól függetlenül, csupán azok az alapvető képességek szükségesek hozzá, amelyek minden embernek rendelkezésére állnak. Ezért fektet Márton ezeknek a képességeknek a fejlesztésére még a Biblia tanulmányozásánál is nagyobb hangsúlyt az erkölcsi nevelés első lépéseinél. Másrészt viszont, mivel a vallási tanítások nem empirikusak – írja – különösen nagy nehézségek elé állítják a diákokat, ezért “az Erköltstudománynak tiszta világával kell a’ gyermeki értelmet megvilágosítani, a’ szívet a’ kötelességi érzéssel felmelegíteni, ’s csak azután lehet a’ Hitágazatokra általmenni.”⁴⁸⁴ Az így megalapozott vallás eszköz a morális nevelés szolgálatában, s ezzel az állam és tagjai boldogságát segíti elő,⁴⁸⁵ s ez és a fentiek elvezetnek minden vallás egységének és egyenlőségének gondolatához. Így a szöveg egésze is – s ennél hatásosabb önigazolás nehezen lenne található – mivel a polgárok erkölcsi növekedését támogatja, kellékévé válik a Gondviselésnek, amelynek célja, hogy “BÉKESSÉG legyen e’ földön, és JÓAKARAT az emberek közt.”⁴⁸⁶

⁴⁸² MÁRTON, *Keresztýen moralis kis katekizmus*, XXV.

⁴⁸³ MÁRTON, *Keresztýen moralis kis katekizmus*, XXV.

⁴⁸⁴ MÁRTON, *Keresztýen moralis kis katekizmus*, XXV.

⁴⁸⁵ MÁRTON, *Keresztýen moralis kis katekizmus*, XXVII.

⁴⁸⁶ MÁRTON, *Keresztýen moralis kis katekizmus*, XIV. A bevezető gondolatmenete több ponton is párhuzamba állítható az először 1793-ban megjelent *A vallás a puszta ész határain belül* című Kant-írással is. (KANT, Immanuel, *Vallás a puszta ész határain belül*, = UO., *Vallás a puszta ész határain belül és más írások*, Gondolat, Bp., 1980, 129–350.)

III. 5. A Kazinczy-levelezés referenciális olvasásának kritikája

Kazinczy tisztában van a káté filozófiai irányultságával, a kanti eszmék védelme viszont csak részben elfogadható az ellenrecenzió motivációját illetően.⁴⁸⁷ Mellékes, de nem elhanyagolható tény, hogy nem ez az első Kant körüli lárma a Tudományos Gyűjtemény első kötetiben. Ilyen alkalom volt például a Szabó János, Følnesics Lajos és Schedius Lajos nevével is fémjelzett, eredetileg pedagógiai eszmecserének induló, később a kantianizmus erkölcsstani, társadalmi következményeit vitató eszmecseré.⁴⁸⁸ Kazinczy nem ragad tollat sem mikor Følnesics Fichtét, Schellinget és Kantot bíráló sorait olvassa, sem pedig a másik három válaszcöveg olvasása után, pedig Márton kátéját is érintik az írások. Kétségtelen, hogy a Márton-ügy során Kazinczy a kantianizmus iránt érzett szimpátiájának is hangot ad leveleiben, egyik levelezőpartnerének figyelmét például felhívja arra, hogy antirecenziójába “Kant-apológiát” is beleszött.⁴⁸⁹ Az is igaz, hogy mivel nevét adja egy bölcséleti preferenciája miatt (is) üldözött írás védelméhez, tette akár állásfoglalásként értelmezhető a filozófiai irányzat mellett. Kazinczy akciójának tehát valószínűleg van köze a katekizmus filozófiai háttéréhez, de ha a körülményeket is figyelembe vesszük, a felsorolt indokok nem bizonyító erejűek fellépésének motivációját illetően.

Közrelépésénél nem elhanyagolható az a körülmény, hogy figyelme történetesen a Tudományos Gyűjteményben megjelent, nagy visszhangot kiváltó névtelen recenziálkkal kapcsolatosan fordul Márton felé.⁴⁹⁰ Sokáig saját recenziói szövegekörnyezetében helyezki el Márton katekizmusát. Eleinte helyesli M. A.⁴⁹¹ szókimondását, recenzióját jó példának tartja a jogos fenytékre, amely a rossz írókat illeti – ekkor azonban még a katekizmust

⁴⁸⁷ Mezei Márta azt írja Kazinczy egy 1818-as levelét is idézve, hogy Kazinczy Kant tanaival megismerkedve őt “»istenli«; s 1817 – 1818-ban önként kapcsolódik be egy, Kant nézeteit élesen támadó vitába Márton István *Erkölcsei Katekizmusának* védelmében.” (Ld. MEZEI, *Kazinczy világnézeti problémái*, 269.) A Nagyváthy Jánoshoz írt levélből (Mezei véletlenül Kis Jánost tünteti fel címzettként) kiragadott szó Kazinczyt szélsőséges Kant-követőként mutatja be. Az idézett szó szövegekörnyezetéből viszont kiderül, hogy Kazinczy Márton kátéjának első recenziójából emeli ki az általa aluminosított kifejezést: “En is Kántot istenlem, – ha ezen oktanán szavával a’ Recensensnek élnem szabad.” (Kazinczy – Nagyváthy Jánoshoz, Széphalom, 1818. jan. 17. = *Kazlev*, XV, 449 (3544).)

⁴⁸⁸ A vita szövegei: FølNESICS [Lajos], *Észrevételek a’ Pestalozzismus ellen*, TGy, 1817/I, 83–100.; SCHEDIUS [Lajos János], *A’ Pestalozzismus ellen való észrevételekről*, TGy, 1817/II, 115–121.; erre Følnesics felelete következik (amely már utalást tartalmaz Márton kátéjára is, ebből következően akár egyetlen, bár meglehetősen széttartó vitának is tekinthető a cikkek sorozata): FølNESICS Lajos, *Kant, Fichte, Schelling és Pestalozzi*, 1817/V, 44–90.; PUCZ Antal, *Kant’ Filozofijának fő Resultatumai*, 1818/XI, 32–51. A Schedius Lajos János által közvetített gondolatokról ld. BALOGH, *Ars scientiae*, 119–120.

⁴⁸⁹ Kazinczy – Szentmiklóssy Alajosnak, h. n., 1818. március 18. = *Kazlev*, XXIII, 263 (5824).

⁴⁹⁰ Az ide sorolható legfontosabbak: Z. A’ *Mondolatnak, ’s rá való Feleletnek megítéltése*, TGy, 1817/VI, 97–107.; KAZINCZY, *Dissertatio Philologia de Vocabulorum*; és ide tartozik az Erdélyi Múzeumban megjelent: KAZINCZY Ferenc, *Kisfaludy Sándor, Himfy szerelmei*.

⁴⁹¹ M. A. kiletéről többféle nézet ismeretes: Moldoványi Antal (Ld. pl. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Hornyánszky, Bp., 1903, IX, 130.), Fejér György (Ld. pl. Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1817. dec. 25. = *Kazlev*, XV, 406 (3527).), Molnár András (Ld. pl. Kazinczy, XVI, 583. Váczy János jegyzete). Márton István öccse, József viszont, aki személyes érdekeltsége folytán bizonyára minden lehetőséget megtejt, hogy kiderítse a bátyja művén szégyenfolttal ejtő nevét, néhány találgatás után megállapodik abban, hogy M. A. kiletét nem tudja felderíteni. (Márton József – Kazinczyznak, h. n., 1818. márc. 31. = *Kazlev* készülő pótkötete (Borsod – Abaúj – Zemplén Megyei Levéltár).) A lehetséges nevek listájának hosszára és a megfelejtés következményének csekély relevanciájára való tekintettel maradunk mi is ennél a lehetőségnél.

nem ismeri.⁴⁹² Csak 1818 januárjának elején⁴⁹³ kapja meg a kátét, és már az előző olvasása után,⁴⁹⁴ a teljes szöveg ismerete nélkül gyökeresen megváltoztatja véleményét: M. A. bírálatát inentől kezdve mindvégig igazságtalannak nevezi, de még hosszú ideig kizárólag saját recenziói kontextusában említi. Szeretné tudni, a bírálat hogyan viszonyul a Himfy-recenziójához, vajon ő is igazságtalanul járt-e el bírálatában.⁴⁹⁵ Vagyis Márton ügye a Kisfaludyval és a dunántúliakkal való kudarcba fulladt béküléshez kapcsolódik Kazinczy eszmefuttatásában.

A káté mellett nyilvános állásfoglaláson először akkor kezd el gondolkodni, mikor megjelenik a második kritika a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi első számában. Ekkor megfordul a fejében, hogy esetleg feleljen a második recenzióra, de a később tapasztalható hevület egyelőre alacsonyabb hőfokon van jelen. Nem is saját maga készül válaszadásra, hanem Rummy Károly Györgyöt kéri, hogy írjon feleletet, amit majd az Erdélyi Múzeumban – vagyis nem a Tudományos Gyűjteményben – tervez megjelentetni.⁴⁹⁶ Másfél héttel később – Rummy válasza nem ismert – kezdi fontolgatni, hogy ő reagáljon a bírálatra.⁴⁹⁷ Ebben a gondolatában a sorsdöntő megerősítést, és az „igazság ügye” horizontba kerülését február eleje hozza meg, felkérést kap ugyanis Márton István öccsétől, Márton Józseftől:⁴⁹⁸ “Szívesen kérem én is méltóztassék pártját fogni Kedves Testvérem személyében az Igasságnak, mellyet elnyomni oly sok Irígy és szánakozást érdemlő lélek igyekszik.”⁴⁹⁹ Ebből a levélből szerez tudomást a felelet megjelenése körüli bizonyos nehézségekről. Márton József úgy sejtí, hogy bátyja feleletét szándékosan vitték Pesten olyan cenzorhoz, aki nem engedte a megjelenést. Trattner János Tamás kiadó ekkor megkérte Márton Józsefet, hogy inkább Bécsben engedélyeztesse bátyja feleletét, eztán megjelenhet a Tudományos Gyűjteményben. Mikor a bécsi cenzúrán egyetlen vonás nélkül átment a munka – nyilatkozik Márton József – akkor ő elküldte Trattnernek, aki korábbi ígéretéhez mégsem tarthatta magát: bejelentette, hogy mivel Fejér György szerkesztővel újra kibékültek, nincsen már kizárólagos döntési joga a folyóirat tartalmát illetően, és mivel kaptak egy jobb recenziót, s a szerkesztőségi tagok eldöntötték, hogy az fog megjelenni a januári számban, nem tehet az érdekükben semmit. Ráadásul költséges is egyetlen témáról ekkora terjedelemben írni a folyóirat hasábjain. Az utolsó érvet kiküszöbölendő, Márton József kinyomtatattja önköltségén a feleletet Bécsben és elküldi a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségébe, hogy legalább a nyomtatási költségen ne múljék a megjelenése. Trattner legközelebb már csak az 1818-as évfolyam első kötetét küldi el Márton Józsefnek, és a mellé tűzött levélben írja, hogy a cenzorok nem engedték, hogy Márton István átirécenzióját a folyóirathoz köttesse, de az írás példányait a folyóirat

⁴⁹² Márton József 1817. december 26-i levele mellett küldi el neki. Ld. Márton József – Kazinczynak, h. n., 1817. dec. 26. = *Kazlev*, XXIV, készülő pótkötete (Borsod – Abaúj – Zemplén Megyei Levéltár).

⁴⁹³ Kazinczy – Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1818. jan. 4. = *Kazlev*, XV, 415 (3532).

⁴⁹⁴ Márton József először csak az első három ívet küldi el Kazinczynak. Korábban Trattneren keresztül próbálta a teljes kötetet hozzá eljuttatni, de a kísérlete ismeretlen okokból meghiúsult. Ld. Márton József Kazinczynak, h. n., 1817. dec. 26. = *Kazlev*, XXIV, készülő pótkötet (Borsod – Abaúj – Zemplén Megyei Levéltár).

⁴⁹⁵ Pl. Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1818. jan. 6. = *Kazlev*, XV, 421 (3535)., Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1817. dec. 25. = *Kazlev*, XV, 406 (3527).

⁴⁹⁶ Kazinczy ajánlkozik Rummy írásának fordítására. Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1818. jan. 6. = *Kazlev*, XV, 423 (3536).

⁴⁹⁷ Kazinczy – Nagyváthy Jánosnak, Széphalom, 1818. jan. 17. = *Kazlev*, XV, 449 (3544).

⁴⁹⁸ Márton József (1771–1840) Debrecenben, Jénában végezte iskoláit. Bécsben magán magyar nyelvtanár János főhercegnél és nemes családoknál, később a bécsi egyetemen a magyar nyelv és irodalom rendkívüli tanára, közben a protestáns konzisztóriumban titkár, eztán a magyar testőrségnél a magyar nyelv tanára. Kezdetektől a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

⁴⁹⁹ Márton József – Kazinczynak, Bécs, 1818. febr. 5. = *Kazlev* készülő pótkötete (Borsod – Abaúj – Zemplén Megyei Levéltár).

mellette helyezte, így segítette, hogy mégis eljusson az olvasóközönséghez. Márton József arról is tájékoztatja Kazinczyt, hogy bizonyos meg nem nevezett források szerint: a debreceniek örömmünnepet ültek a recenziók megjelenése miatt, mert a *Rosta* címen ismert gúnyirat után Márton ismét megbukott az olvasók előtt.⁵⁰⁰

Márton József felkérő levele, különösen a cenzúrázás körülményei, Trattner be nem váltott ígérete és a Kazinczy nézőpontjából évek óta ellenséges színben feltűnő Debrecen említése folytán, akár önmagában is elég ok volna ahhoz, hogy Kazinczy nyilvánosan állást foglaljon a megtámadott könyv védelmében. Az indítóokok sora ennyiben viszont nem merül ki. Az 1818-as évfolyam első Tudományos Gyűjteményét megvizsgálva újabb háttér-információra derül fény. Az első szám könyvbírálat-rovata tematikusan épül fel: három teológiai tárgyú írás recenzióját tartalmazza, mindhárom protestáns szerző műve, kettő közülük pápai, egy debreceni íróé. A bírálatok közül az első a Márton könyvéé, a második Budai Ézsaiás *Propedeumata Theologiae Christianae* című munkájáé, a harmadik a már említett Tóth Ferenc (!) *Keresztény Erkölcs-Tudomány* című írásáé. Amíg Budai Ézsaiás A. álnevű⁵⁰¹ bírálója nem méri szűkmarkúan a dicsőretek, addig Tóth Ferenc képletesen fogalmazva egyenesen a magasságos mennyország fényes kapujába hordozza fel pusztán tenyerén a pályájának bemutatása során már egyébként is dicsőségtől tündöklő szerző munkáját, amelyet a recenzió szó szerint is tökéletesnek nevez. Különösen érdekes, hogy a recenzió fontosnak tartja megemlíteni, hogy a könyv írója nem ellensége a kanti filozófiának. Szerkezetére nézve Tóth írása klasszikus módon erkölcsstudománnyal kezdődik és köteleességtudománnyal zárul – épp ellenkezőleg, mint a Mártoné. A recenzió felhívja arra is a figyelmet, milyen sajnálatos, hogy a könyvet igen kevesen fizették elő, pedig annak helye volna minden háztartásban, és pápi könyvtárban egyaránt – ezzel megszólítva érezheti magát a könyv beszerzésére minden potenciális vásárló. Sok mindent megmagyaráz, hogy a bírált könyv kiadója éppen Trattner, aki pár hónapja még nem tudta megoldani, hogy Márton válasza megjelenjen.

Ismét le kell szögezni tehát, pontatlanul fogalmazott Kazinczy a recenziós kötet előszavában 1818. áprilisában: Mártont nem azért éri igazságtalanság, mert válasza nem jelenhet meg szabályosan a Tudományos Gyűjteményben, ráadásul másodsor is megbírálják könyvét, hanem mert a könyve második bírálata mellett a folyóirat másik két protestáns szerző szélsőségesen méltató kritikáját hozta, továbbá azért, mert az egyik méltatóbb bírálatot érdemelt könyv kiadója az a személy, aki Márton válasza meg nem jelenésének idejében Fejér nélkül irányította a folyóiratot, a könyv szerzője pedig abban a főiskolában tanár, amelyet ő indított, és végül azért, mert ilyen mértékű egybeesés elképzelhetetlen, hogy a véletlen műve volna. A könyvek – különösen a Mártoné és a

⁵⁰⁰ „Az írja Debreczenből egy igen Érdemes Hazafiu [javított szó] ide, nem nekem, hanem egy jó barátjának „No volt örömmünnepe a Pipatzéhek. De koránt sem a” Ref[ormátusok] Jubileuma. Nagyobb volt ennél, mert még a” Pipaszálát is illuminálták, mikor a” Pápai Professor Moralis Káteja Recenziója ide megérkezvén ez eránt első Pipagyülés tartatott. Egyik ezt mondá No másodsor van most eltemetve Márton élvén. (először talám akkor volt eltemetve, mikor a Moralját megszólta [javított szó] Szováthi Pred[ikátor] Budai Fer[enc]”, *Uo.*

⁵⁰¹ A két A. álnevű személy (Márton recenzense és Budai bírálója) azonosságára yanakodott Márton József, aki Debreczenből kapta meg a hírt, miszerint mindkét recenzió szerzője Varga nevű debreceni professor. Ld. Márton József – Kazinczynak, h. n., 1818. márc. 31. = *Kazlev* készülő pótkötete (Borsod – Abauj – Zemplén Megyei Levéltár). Ugyanakkor azt is érdemes figyelembe venni, hogy a Tudományos Gyűjtemény egyik szerkesztőségi iratának a 127-es sorszámánál az alábbi bejegyzés olvasható: „1818. jan. 12.”, majd Folsnesics Lajos áthúzott neve után: „N. N., Könyvisgáltatás a Tóth Ferenc Erkölcsi Moraljának”. (Ld. OSZK Kt, Fol. Hung. 3., 5v.) Hasonló áthúzást abban az esetben alkalmazták a jegyzőkönyvben, amikor egy szerző nevét ismerték, de a szerző kérésére vagy más okból mégsem névvel jelent meg az írás. Ha a következtetésünk helyes, és Folsnesics írása jelent meg név nélkül (A. jelzéssel), akkor A. személyét tekintve Márton József tévedett, legalábbis Tóth Ferenc könyvét semmi esetre sem a debreceni Varga bírálta. Kazinczynak viszont annyiban igaza volt, hogy Folsnesics Lajos valóban protestáns, így valóban eltalálta a bíráló vallását.

Tóthé – konkurálnak, a kiadónak pedig elkél a segítség. Márton antikritikája pedig hiába megy szét⁵⁰² a folyóiratpéldányok mellett egy ilyen apparátus kíséretében.

A körülmények megvilágításához adalékként szolgál még a dolgozat által már érintett 10 évvel korábbi esemény is. A pápai professzorok béremelési vitája kapcsán – amelynek része a révkomáromi kiruccanas is – álláspályázatot írnak ki Pápán. Az előrelátó pályázatok aggodalma beigazolódott, ugyanis az egyik kollégiumi tanár, Lácza Szabó közvetlenül a küzdelmek lezárulása után távozik a főiskoláról. A helyére Mokry Benjámin veszik fel, aki 1806-ban teszi le a tanári esküt.⁵⁰³ Nem nyeri el tetszését Mártonnak azonban, hogy az ő megkérdezése nélkül vettek fel új professzort, és ezt kifejezésre is juttatja. Korabeli forrásokból kikövetkeztethető, hogy Mokry 1813-as távozásához ő is hozzájárult.⁵⁰⁴ A káté vitájának érveivel visszatérve: mikor Márton könyvének recenziója megjelenik a Tudományos Gyűjteményben, a szerkesztő Fejér és Trattner között vita robban ki, ami a két személy munkakapcsolatának megszakításával és Fejér a szerkesztőségtől való ideiglenes távozásával zárul. Ezt mindketten említik Kazinczynak:⁵⁰⁵ Fejér leveléből lehet tudni, hogy az új főszerkesztő Mokry Benjámin lesz, ahogyan azt is, hogy a Trattner és közte fennálló vita kirobbantójaként szintén őt tiszteli Fejér. Rövid ideig, 1817. novemberétől⁵⁰⁶ 1818. januárjáig vezeti a folyóiratot,⁵⁰⁷ épp abban az időszakban tehát, mikor Márton István válaszában felvételét kéri a Tudományos Gyűjteménybe, és még akkor is, mikor a saját úton kinyomatott választ elküldi a szerkesztőségbe, s már annyival is megelégedne, ha a tartalomjegyzékben feltüntetnék, hogy a melléklet a folyóirat részét képezi. A szerkesztőség azonban ezt is visszautasítja. Januárban, mikor a második recenzió megjelenik, már épp nem Mokry Benjámin vezeti a folyóiratot. Fejér és Trattner között normalizálódik a viszony, és mikor a januári szám mellett szétküldik Márton kinyomatott feleletét, már ismét Fejér a szerkesztő. Vagyis Mokry Benjámin személyének jelenléte a folyóiratnál a korabeli események és személyes ellentétek ismeretében még ha nem is sorsdöntő, mégis figyelmet érdemlő körülmény.

Kazinczynak, ha a régi pápai ellentétekről nincsen is tudomása, a szerkesztői elfoglaltság jeleit nem nehéz észrevennie – Tóth Ferenc könyvének bírálata, már-már taszitóan pozitív. De Márton József különben sem bizza a véletlenre, hogy Kazinczy a színlalak mögé pillantson, nyíltan felhívja Tóth Ferenc üzleti érdekeire a figyelmet:

„Külömben Tiszt[elt] Tóth Urnak nagyon szükséges az ilyen Recensio szín alatt kiadott Encomium [dicséret – Cz. M.], mert vajmi Anxius [dühös – Cz. M.] szokott lenni, mikor valamit kiad, hogy nem kél el. – Egynehány eszendővel ezelőtt jelen voltam, midőn a’ Testvérem előtt azon töprenkedett, hogy a’ Dogmaticája, melyet akkor másodizben adott volt már sajtó alá soha el nem kél; mert Lácza Ur éppen akkor hirdeté ki a’ maga két Tómusban [kötet – Cz. M.] kiadandó Dogmaticáját, ’s attól félt, hogy a’ Deákok majd azt a’ két Tómusból állót inkább fognák venni. A Testvérem ezzel vigasztalá: „Ne féljen Colléga Uram el kél biz az és kedvesebb leszsz mint amaz, nagyon tudja már azt a’ Deák inter duo mala minus est eligendum. [a két rossz közül a kevésbé rosszat kell választani – Cz. M.] Most hát szükséges vala a’ Publicumot figyelmessé tétetni Kováts Ur [Tóth Ferenc könyvének

⁵⁰² Ahhoz a Tudományos Gyűjteményhez, amelyet az MTA Könyvtára birtokol (és a szabadpolcon található) valóban mellé kötötték Márton választát.

⁵⁰³ A tanárok névsorát ld. *A pápai református Kollégium diákjai – 1585–1861, Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések* 9, szerk., HUDI József, KOBLÓS József, Pápa, 2006, 71.

⁵⁰⁴ TÓTH, Mándi Márton István élete, 180–181.

⁵⁰⁵ Trattner János Tamás – Kazinczynak, Pest, 1817. nov. 14. = *Kazlev*, XV, 356–357 (3509); Fejér György – Kazinczynak, Pest, 1817. nov. 12. = *Kazlev*, XV, 351–352 (3506). Fejér a levélben arról értesíti Kazinczyt, hogy a folyóirat helyét újat indít, és kéri Kazinczyt, hogy támogassa írásaival.

⁵⁰⁶ Kazinczy – Döbrentei Gáborknak, Széphalom, 1818. márc. 21. = *Kazlev*, XV, 535 (3573).

⁵⁰⁷ Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1818. jan. 6. = *Kazlev*, XV. 421 (3535).

feltételezett bírálója – Cz. M.] által hogy a ' két kiadott Moral között melyik jobb, hogy azt választhassa, vagy is hogy azt vegye az."⁵⁰⁸

A Tudományos Gyűjtemény ideológiai elkötelezettsége által diktált kötetyszerkesztés, amely kantianus elméleti háttérrel rendelkező írókat kritikusan közelít meg – Percz László ezzel indokolja a Márton-vita aránytalanságait⁵⁰⁹ – úgy tűnik, finánciális motivációkkal is megerősítést nyert. Erről azonban a literátori etikett íratlan szabályai szerint nem illik írni egy recenziós kötet előszavában, sőt, valamilyen okból még a privát és szakmai levelezésben sem. Kazinczy még Márton Józsefhez is titokban, a levél útját megbízható személyekre és nem a postára bízva küldi el antikritikáját,⁵¹⁰ ezzel gondoskodva arról, hogy a levelet kizárólag az illetékes bontsa fel.

Az irodalomtörténet-írás szempontjából egyáltalán nem lényegtelen, hogy nem csak a recenziós kötet előszavában nem ír a vita háttérében rejlő eseményekről Kazinczy, hanem egyetlen egy magánleveleiben sem említi azokat. Ez alól persze kivételt képeznek a Márton Józseffel váltott levelek, amelyek a Kazinczy-levelezés legújabb pótkötetében fognak megjelenni.⁵¹¹ Kazinczy diszkréciója, amely egyelőre indokolatlanul látszik, és amely nyilván további kérdéseket vet majd fel, most egy általános érvényű tanulsággal szolgál: a fennmaradt Kazinczy-levelezés olvasásával kapcsolatban óvatosságra is felhívja a figyelmet. És nem csupán annak evidenciája miatt, hiszen bármikor előkerülhetnek olyan Kazinczy-kéziratok, amelyek keresztülhúzzhatják a spekulációt, ahogy Márton József felbukkant leveleivel történt. Hanem azért is, mert fennáll annak a lehetősége, hogy a levelek kommunikációs szituációjának (a kommunikációban résztvevő szereplők kapcsolatának milyensége, viszonyuk jellege, eredete és története, a „levélszituáció” körülményei)⁵¹² és retorikai státuszának alapos vizsgálata és fokozott figyelembevétele nélkül nem derül fény a kommunikációs üzenetek aktuális és érvényes jelentésére.

Különbön is érdekes időszoknak tekinthető a levelezés szempontjából a tízes évek második fele. Kisfaludy leveleinek köszönhetően ugyanis 1817 körül Kazinczy újra olyan helyzetbe kerül, amilyenben a tudta és hozzájárulása nélkül publikált Verseghyt kritizáló levél idején volt a század első évtizedében.⁵¹³ Kisfaludy Sándor konkrétan említi is ezt az esetet áprilisi – Kazinczy által is ismert – leveleiben, de már az írás első gondolatfutama is egy levelezése által telefonközpontot fenntartó írók fest meg, mégpedig sötét színben:

„Kár! hogy Hazánknak ezen Elsőbbek közül való Literátora olly Aszszony-természettel bír, és az aszszonyi tulajdonságok az esztendőkkel nem hogy enyészniének, hanem mind erősödnek, nőnek, és szembetűnőképpen hajtanak személyes valójába. – Mert hát az egyedül uralkodni vágyódás a' tudományos társaságban, – a' híren, dicséreten, hangadással olly esenkedve kapkodás, – a' Literátori Udvarlókak, tisztelőket, szeretőket, imádókat hajházó Gögösség, – az a' szerfelett való Affectálás, és a' sok

⁵⁰⁸ Márton József – Kazinczynek, k. n. [1818. márc.] = *Kazlev* készülő pótkötete (Borsod – Abauj – Zemplén Megyei Levéltár). A Busa Margit által kikövetkeztetett dátum [1815. március 5.] téves.

⁵⁰⁹ PERECZ, *Felémás portré politikai keretben*, különösen: 847–848.

⁵¹⁰ „Méltóztassák ezen Recenziómat, a' hogy itt megyen, felküldeni Prof. Márton József Úrhoz Bécsben, a' Reform. Templom' épületjében. Ennek meg fogom írni, hogy a' sajtó alá adandó Recenziót az Úrtól fogja venni. Csak azt kötöm-ki, hogy a' levél, Márton József Úrhoz ne postán 's ne dilizsánszon menjen-fel; Pesten minden héten talál az Úr olyat a' ki a' fáradságot nem sajnálja, a' melybe a' levél általadása kerülhet.” Ld. Kazinczy – Szabó Jánosnak, Széphalom, 1818. márc. 5. = *Kazlev*, XV, 510 (3565).

⁵¹¹ Váczy János, a Kazinczy-levelezést legkomplexebben ismerő személy, a levelezés XIV., XV. és XVI. kötetének összeállításakor még nem ismerhette a Márton József-leveleket, ennek is köszönhető, hogy sem Kazinczy-monográfiájában, sem a levelezéskötetek előszavában nem tér ki a dolgozat által vizsgált szempontokra.

⁵¹² Mezei Márta levéldefiníciója tartalmaz hasonló komponenseket: „a levél az alkalmi közlés műfaja, amelyet alapvetően meghatároz az levél-helyzet, továbbá a levél funkciója, tárgya, a levélíró alanya és a címzett.” Ld. MEZEI, *Nyilvánosság és műfaj*, 244.

⁵¹³ Vö. 106. lábjegyzet.

más nyelvekből vett Grimace, – az a' Literátori zsémbelődés, mende monda, mellyek természetét különösen kijelelik – 's mind ezek mellett az a' sok szép, jó, kellemes, és tetszetős, a' mi írásaiban olly magához vonzó, – mind ezek nem valóságok aszszonyi tulajdonságok-e, mellyek az embert hol magokhoz édesgetik, hol vissza taszították? –⁵¹⁴

A „mendemondázónak”, „zsémbelődőnek” megrajzolt, az erkölceit negatív köntösbén feltüntető sorokat olvasó Kazinczy számára tudatosulnak a vádák („meine Briefe ein Telegraph waren”⁵¹⁵). Okkal válik eztán óvatosabbá a levelezésben: a fogalmazásmódja visszafogottabb, előfordul, hogy csak utal valamilyen témára, de nem fejt ki álláspontját. Mezei Márta is jelzi az 1817-es év korszakváltó jellegét, amikor Kazinczy bizonytalanságát, a vezéri szerep megingását hangsúlyozza.⁵¹⁶ Egy Helmeceyhez írt levél sorai felettből beszédesek: „Mondhatnék én egy grávis Írórt, a' ki ugyan-ezt tette 's teszi, de inkább csak szóval, quia scripta manent;”⁵¹⁷ másképpen: az írás megmarad. A mondat azt mutatja, hogy Kazinczy a leveleket ekkortájt igen tudatosan és bizonyos a címzettekől elkülönülő tábor potenciális olvasóként való feltételezésével fogalmazza. Az óvatossága háttérben részben az áll, hogy az évtized második felében az is valahogyan tudomására jut, hogy bizonyos személyek felbontják leveleit, és azokkal visszaélnék, és a közvetítések szerint bennük ellentmondásokra találnak.⁵¹⁸ A visszaélés módja abban látszik körvonalazódni, hogy Kazinczy magánjellegű leveleit, a bennük olvasható bizonyos célra szánt információkkal és vélekedésekkel olyan személyek számára mutatják meg a levélcímezettek, akiket ez nem illet, vagyis Mezei Márta terminusaival élve a levélnyilvánosság többféle neme összekeveredik. Innen tekintve nyer értelmet, hogy az *Orthologus* és *Neologus* kéziratát Kazinczy a Teleki családnak keresztül küldi el kiadásra; egy Teleki levélét ugyanis valószínűleg nem fogják az ellenségesnek vélt tábor irodalmárai feltérni. Márton művére írt antirencenzióját is ezért küldi Bécsbe magánszemélyen keresztül. Másrésztől tekintve viszont teljesen természetes az óvatosság, hiszen a korabeli Magyarország írói számára nem kétséges a titkosrendőrség és a postahálózat

⁵¹⁴ Kisfaludy Sándor – Ruszek Józsefhez, Sümegh, 1816. április 17. = *Kisfaludy Sándor minden munkái*, VIII, 280–281.

⁵¹⁵ Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széplhalom, 1819. febr. 22. = *Kazlev*, XVI, 306 (3705).

⁵¹⁶ MEZEI, *Nyilvánosság és műfaj*, 167.

⁵¹⁷ Kazinczy – Helmecey Mihálynak, Széplhalom, 1819. febr. 17. = *Kazlev*, 302 (3703).

⁵¹⁸ „Osztán én félek a' Keszthely' szomszédjától. Esztendeje hogy minden leveleidet feltörve 's ismét lepecsételve vettem; ezt a' mostani még is fel nem bontották. Így vettem nem régebben kettőt Pestről, 's egy pesti Prókátor egy pakétocskát teve le a' Trattner' kezébe; az is fel vala törve.” Kazinczy – Horváth Ádámnak, Széplhalom, 1819. febr. 26. = *Kazlev*, XVI, 309 (3707).; „Kérdeztem Horváthtól mit tsinálnak Reád nézve a' Pestiek, azt mondotta, hogy Complot felől semmit sem tud, de azt tudja, hogy leveleiddel néhányan, a' kikhez bizodalmad volt, vissza élnék.” Kis János – Kazinczynak, Sopron, 1819. febr. 27. = *Kazlev*, XVI, 311 (3708).; „Az Úr levelei fel nem bontva értek hozzám, holott egy idő olta csaknem minden levelem, melly Pestről jó, felbontatik. Minap Gróf Dezsőffy Trattneről hozta nekem egy 4 ívből álló pakétet, mellyet ott egy Prókátor teve le. A' Prókátor két pecsétet ütött a' borítékra. Valamely becstelés ember az egyiket felbontotta 's idegen pecséttel pecsételte-be.” Kazinczy – Bilkey Pap Ferencnek, Széplhalom, 1819. febr. 28. = *Kazlev*, XVI, 312 (3709).; „Leveleimet feltördelik; a' Szala-Egerszegi postáról eszt. olta csak egyszer vettem fel nem tört levelet; egy Pesti Prókátor egy kis pakétet teve le Trattnernél számomra két pecséttel; az egyiket feltörték, 's idegen pecséttel nyomták-le. Bár hát mind a' kettőt, mert úgy nem sejtettem volna meg a' gazságot. – Kik producálák leveleimet egymásnak, nem tudom; de úgy hiszem, hogy Trattner és Y.” Kazinczy – Kis Jánosnak, Széplhalom, 1819. márc. 16. = *Kazlev*, XVI, 332–333, (3718). „Felbontva 's ügyetlenül de gondosan leraggatva vévén több hónapok előtt azon levelekjézt az Úrnak, a' mellyben a' már azelőtt megküldött czédula felől szólott, – 's felbontva 's ügyetlenül lepecsételve vévén más helyekről is leveleket az Újhelyi postáról, nevezetesen kettőnek híjával így mind azokat, a' mellyek hozzám Horváth Ádám barátomtól jöttek, nem képzelhettem egyebet mint az, hogy Pesten lakó ellenkezőim titkos játzsásokat engednek magoknak ellenem, 's jónak láttam egy ideig nem írni; [...]” Valamint: „[...] két ember producálá egymásnak leveleimet. Mástól hallom, hogy abban antithesiseket találtak etc.” Kazinczy – Szabó Jánosnak, Széplhalom], 1819. máj. 7. = *Kazlev*, XVI, 376 és 379 (3738).

összefonódása. A posta 1722 óta állami kézben van, a helytartótanács 1780. évi április 17-én kelt rendelete szerint amennyiben azt a körülmények szükségessé teszik, lehetséges a levelek felbontása, másolása, felettes hivatalhoz való továbbítása, vagy akár visszatartása is.⁵¹⁹ Ez a körülmény természetes módon meghatározza a levélközléseket, vagy a kézbesítésválasztást.

Mindezekből következik az az evidencia, amelynek talán mégsem haszontalan a kimondása: ti. hogy a levelezés nem vizsgálható meg egy időszak eseményeit teljességükben. Erre a fentiekben túl is számtalan okot lehetne még felhozni. Ide számítódik a személyes nézőpont töredékessége és egyoldalúsága, az események megítélésének szubjektivitása és esetlegessége. Ide sorolható a levél levélszituációban való elhelyezkedése, amelynek tekintetbevételekor ki kell terjeszteni a figyelmet a levélíró céljának, a címzett elvárásainak, előzetes tudásának, a levélíró információinak befolyásoló tényezőjére, amelynek hatásaként figyelembe veendő a levelek bizonyos foku manipuláltsága is. Amennyiben ugyanis a leveleket felbontják, és erről a levélíró tudomást szerez, vagyis a továbbiakban készül rá – márpedig Kazinczy úgy hiszi, hogy a pestiek vagy a dunántúliak feltörik a küldeményeit –, nyilvánvalóan ennek a körülménynek bekalkulálásával érint bizonyos témákat, vagy kerül el másokat. Az ő esetében például elég világosan kirajzolódik, hogy a Dunántúlra írott levelek sokkal erőteljesebb írói szerepvállalásról tanúskodnak, néhány körülményt alaposabban megmagyaráznak. Levélírójuk valószínűleg arra számít, hogy amennyiben a levelét felbontják és továbbmásolják, esetleg maga a címzett továbbítja az üzenetet, legalább olyan kép rajzolódik ki a sorok alkotójáról, amelyet ő szeretne magáról festeni. Ez amennyire emberi, épp annyira érthető, ösztönös és kiküszöbölhetetlen törekvés.

Persze ahogyan esetlegesség mutatkozik meg a levélírás idejekor, úgy később azok fennmaradásakor sem lehet ezt kiküszöbölni. Miért is őrizgetne bárki őt rossz színben feltüntető, vagy akármilyen szempontból kínos helyzetbe hozó szövegeket; Kazinczy hagyatékában legalábbis nem lehet találni ellene született gúnyiratokat, pedig nem egy ilyenről tudunk. Vagyis a felsorolt körülmények és hatások figyelembe vétele nélkül egy helytelen valóságrepresentáció forrásává válhatnak a levelek (különösen, ha azt is hozzászámítjuk, hogy Váczy János szövegkiadása erősen elavult, és a mai kor textológiai kívánalmainak alig felel meg). Esetenként előfordulhat, hogy nagyon is hangsúlyos kérdések olykor egyáltalán nem válnak levél-megnyilatkozások témájává, ugyanakkor esetleg kevésbé jelentős háttéresemények, retorikai eszközökkel felduzzasztott szempontok hangsúlyosabbakká válnak, mint amilyenekké irodalmi életre gyakorolt hatások által különben lehetnének. A hangsúlyeltolódás a vizsgált esetben igen nagy: Trattnerék machinációját bármilyen okból is, de nem fedi fel Kazinczy, pedig tudjuk, hogy a színpalak mögé lát: „*hatalmas* kéz íratta a’ Pesti Recenziót; én pedig nem szeretem, ha Tudomány dolgába hatalmas kéz avatja magát” – így fogalmaz.⁵²⁰

III. 6. Kazinczy a névtelenség ellenében

Előre kell bocsátani, hogy aki a századfordulón és a húszas években kantianizmussal kapcsolatba hozható írást publikál, hamar az érdeklődés középpontjában találja magát – ezt Márton katekizmusának szélsőségekben gazdag egyházkerületi fogadtatása is alátámasztja. A téma különös kitüntetettsége 1795-ben kezdődik, amikor a

⁵¹⁹ Ld. HENNYEY, *A magyar posta története*, 131.

⁵²⁰ Kazinczy – Nagyváthy Jánosnak, Széphalom, 1818. jan. 17. = *Kazlev*, XV, 450–451 (3545).

Helytartótanács betiltja a Kant-oktatást a katolikus iskolákban.⁵²¹ A kantianus protestáns gondolkodók, akikre a tiltó parancs nem érvényes, Budai Ferenc a transzcendentalfilozófia ellen és korabeli legrelevánsabb képviselője, Márton István ellen irányuló *Rosta* című gúnyiratá után kénytelenek a nyilvánosságtól elvonulva áldozni a kriticismus oltárán, amennyiben a retorziók ismeretében még volna hozzá merszük. A *Rosta* etikai alapú bírálata a kantianizmus társadalomra és kereszténységre való kártékonyágát bizonyítja. Több mint egy évtizeddel később, mikor Folnesics Lajos a Tudományos Gyűjteményben megjelent Pestalozzi-ellenes írása nyomán vita indul a folyóiratban, az eszmecsere szintén hasonló konklúzióval zárul. A vita során szóba kerül Márton István katekizmusa is. Az anyag legfrissebb feldolgozója, Perecz László egyenesen a Pestalozzi-vita folytatásaként kontextualizálja Márton kétéjának recenziós vitáját.⁵²²

Kazinczy előtt nem lehet titok, hogy sokak szerint nem kevesebbet jelent ekkor Kanttal foglalkozni, mint a pusztá erköles szintjére lealacsonyított vallás eszméjét hirdetni, és ezzel együtt a fennálló társadalmi rend békéjét veszélyeztetni. Vagyis a vitában való részvétel nem csupán filozófiai, vallási és politikai állásfoglalás, hanem a magyar gondolkodók figyelmének Széphalomra irányítását is jelenti egyben. Nem átlagos beszédhelyzetben áll tehát Kazinczy, mikor válaszrecenzióját közzéadja. 1818 márciusának elején több csatornán keresztül is elindítja az információfolyamot, de a tájékoztatottak köre még hetek múltán is bővül.⁵²³ Az első címzettek az ország egészen különböző részein élnek, különböző társadalmi réteggel érintkeznek, megfelelő módon biztosíthatják a hírek minél népesebb táborot érintő továbbterjedését, és egyiken sem tartoznak a Kazinczy által ellenségesnek vélt táborokba, amelyek a Dunántúlon és Debrecen tájékán koncentrálnak.

Ezek a címzettek és a későbbi olvasók a Kazinczy-levelek szövedékében a Trattner – Tóth-féle összeesküvés részleteinek ismertetése helyett csak annyiról értesülnek, hogy 1817-ben napvilágra került egy recenzió, amelyre Márton István nem felelhetett, mert a cenzúra nem engedte megjelenni válaszát. A felelete Bécsben átment a cenzúrán, Márton József ki is nyomtattatta, Trattnerhez küldte azzal a kéréssel, hogy kössék az 1818-as első kötethez, és vegyék fel a tartalomjegyzékbe. Ez nem teljesült, helyette viszont egy másik recenzió jelent meg a Tudományos Gyűjteményben. Szó sem esik arról, hogy az első szám mellett szétment volna Márton felelete, ahogy arról sem, hogy amellett a bizonyos második recenzió mellett egy szélsőségesen méltató kritika is megjelent a Márton kétéjánál konkuráló könyvről, és hogy ez talán a könyv kiadója közbenjárásának is köszönhető. Jogos a kérdés: mi indokolja, hogy ezeket az információkat Kazinczy nem közli? Másképpen fogalmazva: mi az, amit ennél fontosabbnak tart közölni az olvasók táborával?

Szinte minden esetben fontosnak tartja megírni, hogy Mártont sem személyesen, sem levelek útján nem ismeri. Akkurátusan hozzáfűzi: igaz, hogy 1808-as bécsi útjáról hazafelé jövet Pápára is ellátogatott, de Márton Istvánnal ennek ellenére sem sikerült találkoznia. A levelek nagyobb hányadában megemlíti ezen kívül a *Rostát*, méghezóza a *Mondolat* párjaként:

„Debreczen nem szenvedheti Mártont, mert ez Kant’ tanítványa. 1800 táján ellene Budai Ferencz, testvér bátyja Ésaianak, egy *Mondolat* forma Pasquillt írá; ’s minthogy az ember készebb felejteni a’ vett mint az adott bántást, Debreczen a’ maga haragjából

⁵²¹ A tiltó határozatot említi: CSIKÓS, *Hegel magyarú, 937.*

⁵²² A Pestalozzi-vitáról és Márton recenzióiról is ld. PERECZ, *Felemás portré politikai keretben*; és BALOGH, *Ars scientiae.*

⁵²³ Pl. Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1818. márc. 1. = *Kazlev*, XV, 493–495 (3561); Kazinczy – Cserey Miklósnak, Széphalom, 1818. márc. 2. = *Kazlev*, XV, 498–502 (3563); Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1818. márc. 3. = *Kazlev*, XV, 502–509 (3564); Kazinczy – Szabó Jánosnak, Széphalom, 1818. márc. 5. = *Kazlev*, XV, 509–510 (3565); stb.

Márton István ellen magához nem tud térni. A 'Moralis Keresztény Cathecismus' hamu alatt lappangó tüzet most ismét felgerjesztette."⁵²⁴

Vagyis Kazinczy párhuzamba állítja saját szakmai pályafutását Mártonéval. A *Mondolat* megjelenésekor egy rövid ideig úgy gondolja, Márton István is részt vállalt a gúnyírat megírásában, de ezt az ötletet hamar elveti. Miután a *Mondolatot* elolvasta, levelet írt Ruszek Józsefnek és Márton Istvánnak, hogy mint tudósok támogassák a jó ügyet. Ne a személyét, hanem a támogatásra érdemes ügyet, ezzel a szöfordulattal él, ahogy Mártonnal kapcsolatban is fogalmaz évekkel később, még A.-nak írt válaszában is. Kérésére akkor sem Ruszek sem Márton István sem válaszolt. Természetesen megtudjuk azt is, hogy ő ellenben pártjára áll a jó ügynek, amíg közben Ruszek az ő Kisfaludy iránt békülő leveleivel játszadozik. Eszerint a Kazinczy-levelek narratívájában a *Mondolatnak* és a *Rostának* köszönhetően Márton István és ő egy immoralis úton előkészített, szervezett támadás áldozatai, azzal a különbséggel, hogy Kazinczy segítségére siet a megtámadottnak, míg ez Márton Istvánról nem mondható el.

Kazinczy azt írja, az „adott bántást” Debrecen nem felejtette el, ezért támadt újra Mártonra. Ezekből logikusan következhet egy rejtett konklúzió is, miszerint Márton példáján okulva Kazinczynak sem árt óvatosnak lennie egy erkölcsstelen eszközöket alkalmazó, agresszív ellenféllel szemben (amilyet mondjuk a *Tövisék és Virágok* szűrésaival bőséggel szerezhetett), erről azonban nem esik szó. Azzal pedig, hogy antirecenziójában azt írja, hogy Debrecen azért támadja a kantianizmust, mert nyelvileg nem érti meg Kantot, Márton esetét egyrészt a nyelvi jellegű tudományos vitákhoz, másrészt ismét egy új ponton a saját ortológiával való konfliktusához közelíti. Kazinczy Debrecennel való ambivalens viszonyát élesen tükrözi – bármit is jelentsen jelen esetben ez a szóhasználatában⁵²⁵ ez az abszurd érvelés, amelynek igazságtartalma legalábbis nehezen hihető, mind az adott bántások felejtethetősége, mind a csekély nyelvi kompetenciával rendelkező debreceniek tekintetében.

Ezek a vonulatok nagyjából megjelennek a recenziós kötet előszavában és Kazinczy válaszrecenziójában is.⁵²⁶ Elgondolkodtató, hogy még a recenzió terjedelmesre nyúlt bevezetésében is hangsúlyt kapott, hogy Kazinczy nem ismeri sem Mártont, sem a bírálót. Szinte érthetetlen ez a deklaráció, különösen azért, mert több bekezdésnyire terjed kifejtése. Az olvasók bizonyos csoportjai számára viszont sajátos jelentéssel bírnak ezek a sorok. Például először is Márton István kátéja ellen finánciális okokból energiákat mozgósító szereplők, Trattner és Tóth Ferenc számára. Az ő nézőpontjukból ez burkolt

⁵²⁴ Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1818. márc. 1. = *Kazlev*, XV, 493 (3561).

⁵²⁵ Kazinczy „debreceniségről” vallott nézeteit, Debrecennel esett konfrontálódásának aspektusait vizsgálja: GYAPAY László, *A' tisztább ízlésnek regulájával – Kölcsey kritikusai pályakezdése*, Universitas Kiadó, Bp., 2001, 141–176.

⁵²⁶ Antikritikája tartalmi részében Kazinczy bravúrosan elhárítja a recenziós vádjait, és kifejti a saját vallási felekezettel kapcsolatos sérelmeit. Az igazi protestáns ezek szerint a heidelbergi kátét és a helvét hitvallást felekezete hivatalos állásfoglalásaként, de csupán emberi alkotásokként tartja számon, nem gondolja egyedül üdvözítőnek a vallását, az isteni parancsokat épp olyan vallási hittel teljesíti, amilyet különben a categoricus imperativus parancsol, és úgy tartja, a gondolkodás nem távolíthatja el Istentől, ez a képessége is egy a töle kapott ajándékok közül. Kazinczy törekszik arra, hogy ebben a kényes témában úgy nyilvánuljon meg, nehogy rá lehessen főgni, hogy a társadalmi és erkölcsi rendet veszélyezteti. Mindezek a vonulatok a levelekben szintén jelen vannak. Mivel a dolgozat tematikája nem engedi, ezeket a nézeteket itt nem vizsgálom. Az antirecenzió élet növeli, hogy A. valóban protestáns, és ez nem csak a Kazinczyt informáló levelekből vagy A. recenziójának tematikájából és okfejtéséből kikövetkeztethető, hanem a recenzió helyesírásából is. Az is igaz, hogy Kazinczy a protestantizmus áldatlan állapotáról 1813-ban épp Tóth Ferencel folytatott parázs vitát, talán ez is növeli a kálvinizmus-, és protestantizmusellenes sorok terjedelmét. A Tóth Ferencnek írt levelek nincsenek meg, csak Sipos Pálnak elküldött levélfogalmazványok ismertek két, egymástól eltérő változatban. Ld. Kazinczy – Sipos Pálnak, Széphalom, 1813. nov. 2. = *Kazlev*, XI, 111–116 (2543), és 1813. nov. 23. = *Kazlev*, XI, 142–146 (2554).

elutasításként értelmezhető: az antirecenzens elhatárolódik magatartásformájuktól, továbbá biztosítja a maga tisztaságát, mert az ő fellépése hátterében nincsenek személyi összefonódások – nem úgy, mint a könyv második recenziója esetében volt tapasztalható.

A kiadás érdekében Kazinczy szövetségre lép a Magyar Kurírral, a recenzióskötetet a Kurír íveivel küldik szét a számok mellett. Az első perctől kezdve elzárkózik attól, hogy ráhasson a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségére: amikor először fontolgatja, hogy írni fog, az Erdélyi Múzeumban kívánja megjelentetni tanulmányát. Márton József viszont felolvassa Kazinczy antirecenzióját Pethe Ferencnek (vagy legalábbis erről tájékoztatja Kazinczyt), aki sajnálatát fejezi ki Kazinczy terveit illetően, és a Magyar Kurírt javasolja médiumként Kazinczy írása számára.⁵²⁷ Az esetben az az érdekes, hogy Pethe ekkor a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségének a tagja, ez tehát részéről is a Tudományos Gyűjtemény elleni állásfoglalásként értelmezhető.

Továbbvizsgálva a Mártonnal való kapcsolatáról szóló deklarációt: az, hogy Kazinczy Mártont nem ismeri, a katekizmus első és második bírálója számára szintén egyedi üzenettel bír: ha ők bármilyen jellegű Márton személyéből fakadó benyomásuknak teret engedtek a bírálatukkal kapcsolatban, nem helyesen cselekedtek. Kazinczy egy hosszabb szakaszt idéz A. bírálatából kizárólag azért, hogy A.-ről bebizonyíthassa, belemossa a bírált könyv szerzőjének személyiségjegyeit és szakmai történetét a bírálatba, vagyis a személyeskedés vétségét követi el.

„Minden könyvet, mely a’ Keresztény Vallásra tartozó tiszta ismérteket, mellyek az ember’ valóságos boldogságának egyedül való kútfejei, a’ hazafiak közt terjeszti – – – nagy örömmel veszek kezembe. Légyen bár hja az ilyenek – – csak kárt ne tegyen a’ fogyasztás, a’ könyvet jónak és hasznosnak, Szerzőjét pedig dicséretre méltónak tartom. Így itélek e’ Catechismus felől is: Szerzőjének hazafiúi nemes buzgóságát, tanításbeli tüzet, szíves igyekezetét rég olta ismerem és becsülöm; ámbár a’ módot, mellyel ezen igyekezetében gyakran élt, a’ határon túljárónak hallottam: mellyért azt mindenben helyben nem hagyhatom. Úgy van e most is mint régen, nem tudom.”⁵²⁸

Valóban érinti tehát a recenzens Márton személyét, mégis úgy tűnik, Kazinczy túlreagálja az esetet:

„Engedje kérdenünk A. Úr, mind ezeknek mi köze van a’ könyv’ megítéléséhez? ’s a’ Moralitás és Kereszténység nem emlékeztethető e’ A. Urat, hogy, a’ hallotta és nem tudja mellett, egy ditséretre méltónak vallott embert vádolni, de ELHALLGATOTT vádja által (melly lehet méltó, de méltatlan is lehet; és a’ melly ellen, minthogy elhallgatott vád, a’ talán méltatlanul Vádlott meg nem szólalhat) a’ mostani és jövőendő korok előtt gyanúba hozni, sem nem Morális sem nem Keresztény cselekedet?”⁵²⁹

Kazinczy A.-tól vett idézete, és válasza is kifejezetten hosszú antirecenziója arányait tekintve. Nyilván a sorok olvasóinak legnagyobb bázisát azoknak a köre teszi, akik nem látnak a színpalak mögé. Számukra egyszerűen Kazinczynek a recenzióírás szabályairól alkotott véleményét mutatja ez a hosszúra nyújtott bevezetés: a tudományos közéletben kritikát írni kizárólag azért szabad, „mert a’ jó ügynek ’s az üldözött ártatlanságnak védelmére kelni Morális és Keresztényi kötelesség, ’s jó embernek öröm.”⁵³⁰

⁵²⁷ Márton József – Kazinczynek, h. n., 1818. márc. 31. = *Kazlev* készülő pótkötet (Borsod – Abauj – Zemplén Megyei Levéltár).

⁵²⁸ *Recenziók*, 94.

⁵²⁹ *Recenziók*, 94–95.

⁵³⁰ *Recenziók*, 93.

Mikor Kazinczy eldönti, hogy pártfogása alá veszi Márton írását, önérzetesen jegyzi meg: az ő neve az írás alatt fog állni.⁵³¹ Leveleiben gyakran hangsúlyozza, az anonim írások irányában érzett ellenszenvét.⁵³² Egrésztt ekkoriban általában véve izgatja a téma a gondolkodókat, másrészt a saját tapasztalaton alapuló előzmények is indokolják: és innen érthető meg a *Mondolat*, vagy az őt mocskoló paszkvillusok íróinak kiderítésére irányuló erőfeszítés (amely különben szintűgy évekkel később is foglalkoztatja őt, mint a Füredi Vida és N. álnév mögé rejtőzve antikazinczyánus írást publikáló szerzők). A szülesebb szövegkontextusból kiindulva érdemes elkülöníteni antirencenziója címzettjeinek egy rendkívül speciális csoportját, amely azokat az írókat tömöríti, akiket Kazinczy ismeretlen ellenfeleiként (pl. a *Mondolat* íróiként, a ruszekes levelek névtelen másolóiként, a *Lúdas Matyi* talán elvettett szerzőjeként) tart számon, vagyis a dunántúli írók köre, akik részben megegyeznek a *Mondolatot* író személyekkel. Ez a csoportosulás a nyilvánosság egy speciális szegmensét képviseli. Egyik 1818. márciusi levelében Kazinczy így fogalmaz erről a csoportról:

„— Engem Tuladuna (a' Kisfaludi hada) azzal vádol, hogy én a' Németek előtt (a' Bécsi Annálisokban 's Hálai Tud. Ujságban) mocskolom Íróinkat 's ez által a' Nemzetet — mintha a' rossz Írót bántani nem volna szabad, és a' ki ezt teszi, a' Nemzetet sérténé! — sőt azzal is vádolnak hazugul és istentelenül, hogy én magam kürtölgetem a' magam magasztalásaimat — 's így az okosság azt kívánná, hogy valamint már sok esztendőök olta semmit nem recenseáltam, a' Márton' perébe se avatkozzam: de az illy bajba avatkozni kötelessége a' jó embernek, kivált midőn látja, hogy sok köztünk az Arimathiai József. Én dicsekszem azzal, hogy engem a' veszedelem nem igen ijeszt, mikor szükségesnek látom hogy szóljak.”⁵³³

Ez a vád bukkan majd fel Füredi Vida cikkében is, amely azonban csak három hónap múlva fogja elhagyni a sajtót. Ugyanakkor éppen ez a vád már Kisfaludy Sándor Ruszekhez írott legelső levelében is olvasható:

„[...] kivált a' német tudós újságokban, Kazinczy önmagának, és másoknak, (kik imádóji) legcsekélyebb darabjait is olly fenyven dicséri, és magasztallya, a' miként a' legnagyobb Remekeket sem lehetne jobban; [...]. Az illy ok nélkül való, és aprólékokra vesztegetett érszakos dicséretnek, 's mintegy összebeszéllett egymásnak magasztalása nemzetünknek nem dicsőség; [...].”⁵³⁴

Kazinczy bírálói öndicsérettel, és barátai, elvbarátai általi magasztaltatással vádolják. A nyilvánosság fórumain való válaszadás anélkül, hogy a felelet címzettjét annak írója megnevezné, ezzel a közlendőjét felé irányíthatná, mások előtti megerőltetéséig hatathat. Különösen abban az esetben, ha olyan írásra kényszerül az író választ adni, amelyben nincsen deklarálva, hogy ellene irányulna, vagy talán olyanra, amelyikre nincsen mód felelni. Az utóbbi esetre példa Kisfaludy Sándor olyan nagymértékben elterjedt 1816. áprilisi levele (nincsen arra adat, hogy Kazinczy a másik két levelet is ismerné), az előbbire akár a *Mondolat*.

Kazinczy és Márton tudományos karrierje közötti párhuzamnak a vita narratívájába való beépítése is sok haszonnal bír Kazinczy kortársi megítélése szempontjából. Amíg

⁵³¹ „Én nagy ellensége vagyok az anonyim írásoknak; hamis gyanúkra vonják a mostaniakat, a maradékok pedig elgyöttrik. Nevemet a recensio alatt fogja találni a Tek.[intetes] Úr.” Kazinczy – Kis Józsefnek, Széphalom, 1818. márc. 29. = *Kazlev*, XV, 546 (3578).

⁵³² Kazinczy – Kis Józsefnek, Széphalom, 1818. márc. 29. = *Kazlev*, XV, 546 (3578).; Kazinczy – Dessewffy Józsefnek, h. n., 1819. febr. 13. = *Kazlev*, XVI, 296 (3700).; Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom., 1819. febr. 16. = *Kazlev*, XVI, 299 (3702).; stb.

⁵³³ Kazinczy – Szabó Jánosnak, Széphalom, 1818. márc. 16. = *Kazlev*, XV, 529 (3571).

⁵³⁴ Kisfaludy Sándor – Ruszek Józsefhez, Sümegh, 1816. április 17. = *Kisfaludy Sándor minden munkái*, VIII, 283–284.

Márton István számára a válaszadás fóruma nem volt biztosított, addig Kazinczy esetében a literátori imázsán esett törvágások ejtői hiányoztak ahhoz, hogy revansot vegyen rajtuk. Jó eszköz volt tehát Márton ügye, egy az övétől független eset – ez gondosan biztosított volt Márton személyében és könyvének műfajában egyaránt – mert alkalmat nyújtott arra, hogy miközben Márton kátéját oltalma alá vette, közben a kötet bevezetőjében, írói leveleiben, és magában az antirecenzióban azokat a pontokat hangsúlyozza, amelyek az őt ért támadásokat is jellemzik, kiállításában egyben felmutasson egy követendő, mintaértékű magatartásformát.

A kötet egy valóban tudományos színvonalú vita egy példáját testesíti meg, az érvelő szövegek dialógus formában követik egymást, a hangnemet az ésszerűség, a gondolatmenetet a logikusság jellemzi. Csak a szerencsének tulajdonítható, hogy a kötet egy speciális olvasótábor számára épp a tudományos jellege folytán deríti pozitív fénybe Kazinczyt. Azok a korabeli olvasókkal, akik ismerik vagy másolják a ruszekes paszkvillusköteteket már a paszkvilluskötetek címloldalán ezzel találják magukat szemben: *Kisfaludy Sándornak és Kazinczy Ferencnek Fő Tisztelendő Ruszek József Hahóti Apát Urhoz irt Tudományos Levelek*⁵³⁵ (kiemelés tőlem – Cz. M.). A címbeli jelző visszatérése és a kötetek stílusjegyei, a vitatott problémák fontossága (vihar kavar pl., hogy Kisfaludy Téten született-e vagy Kámon) nem csupán Kazinczy és Kisfaludy levélváltását hivatott paródiává formálni, hanem az egész nyelvújítás körüli csörte hangnemét is jellemzi, hiszen a levelekben a nyelvújítás által felhozott tételek kerülnek megvitatásra. Innen látható, hogy Márton István ügye milyen jelentős előnyt hozott Kazinczy számára, mert a dunántúli teológus személyében egy olyan szereplőt segített, akinek tudományos munkássága elismert, de semminemű emberi kapcsolat nem mutatható ki közöttük. És aki ráadásul őt a *Mondolat* idején nem vette pártfogása alá, még a levélben megfogalmazott kérdés ellenére sem, vagyis semmi esetre sem tartozik az őt bearanyozó írórtársak közé. Kazinczy antirecenziójának a kritikusok névtelenségét és személyeskedését pellengérré állító aránytalanságait ebből a perspektívából tekintve a katekizmus melletti állásfoglalás rejtett apológiaként is értelmezhető. Mert Márton recenzióit bírálva, közben az elvárt tudós magatartásforma reprezentálásával ugyanis diszkvalifikálja a *Mondolat* eljárás módját, Kisfaludy vádjait, s ezzel együtt az írások tudományos munkásságára és hírnevére gyakorolt hatását is.

III. 7. Önimázs-épités a Kazinczy-levelekben

A Márton István recenziói kapcsán indult történet azonban itt még nem ér véget. Kazinczy néhány hónappal később, 1818. június 8-án Fejér Györgyöt levélben kéri arra, hogy a szerkesztőségben kiadásra váró N.-nek írott antikritikáját ne publikálja.⁵³⁶ A

⁵³⁵ OSZK Kt, Oct. Hung. 1230. További példányokon is olvasható a jelző: *Kisfaludy Sándornak és Kazinczy Ferencnek Fő Tisztelendő Ruszek József Hahóti Apát Urhoz irt Tudományos levelek* (OSZK Kt, Oct. Hung. 376.); *Kazinczy Ferencnek és Kisfaludy Sándornak Fő Tisztelendő Ruszek József Hahóti Apát Urhoz irt Tudományos Levelek* (MTAKK, Ms 1346.); *Kazinczy Ferencnek és Kisfaludy Sándornak Fő Tisztelendő Ruszek József Hahóti Apát Urhoz irt Tudományos Levelek* (MTAKK, M. Ir. Lev. 8r. 3. II.).

⁵³⁶ Ld. itt 37–38. oldal. „Anticriticám eddig kezében vagyon Fő Tisztelendő Úrnak. Az vala kéréssem ez eránt, hogy ha nem lehetetlen, a' Júniusi Kötetben vétessék-fel. E' kéréssem most vissza vonom. A' legszorosb vizsgálatok alá veszem minduntalan teoriámat, praxisomat, 's a' czélt a' melly ezt tanítani 's így dolgozni indít, 's nem felejem hogy én is ember vagyok, megtévedhettem; nem felejem hogy Ellenkezőimnek lehet igazok, 's öszve-hasonlítatom ezeknek állításait a' magaméival. Ez éjjel esett-le szemeimről a' hályog; lehetetlen hogy ők hamisnak leljék a' tanítást, de attól félnek, hogy veszedelmes ne legyen, mert gyakorlatban embereink a' Gramm és a' Szokás tanulását és tiszteletét szükségtelennek tarthatnák. Szükség tehát hogy őket ez eránt megnyugtassam, 's úgy szóljak, hogy a' tanulatlan veszedelmre ne vitessék. Ma

Márton kapcsán írt cikke ekkor már rég készen van (márciusra fejezi be),⁵³⁷ de még nem jelent meg.⁵³⁸ A levél rövid, más témája nincs, kizárólag egyetlen rendkívül nyomatékos kérést fejt ki indoklással, miszerint nem szeretné, ha a kezdeti tervek szerint, a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi hatodik kötetében jönne ki N.-nek írt válasza. Fejér teljesíti Kazinczy kérését, az antirecenzio publikálásáig jó pár hónap eltelik, s csak a következő év negyedik számában jelenik meg az írása. Talán ennél kevesebb időnek is elégnék kellett volna lennie a javítások elvégzéséhez.

Újabb fordulat csak október táján következik, vagyis nemcsak N., hanem már Fűredi Vida írásának megjelenése után. Új motívum tűnik fel ekkor leveleiben: a Márton István – Luther Márton párhuzam, amelyet Márton éles fogalmazásmódja motivált Kazinczyban. „Ez a Tudósunk második Luther, 's ha az, hogy ő a' XIV. százban élt, míg Luther a' XVIIban, érdemét fogyasztja: az hogy a' Wittenbergi Barátot Fejedelmek védelmezték, azt pedig senki sem védelmezi, viszont ennek adja az elsőséget. 'S mellyike vitt-meg inkább az Igazért?”⁵³⁹ Nem könnyű eldönteni, hogy a párhuzam szerény vagy szerénykedő-e, hiszen a rokonítás eleve sántít: Márton nem áll védelem nélkül, sőt, Kazinczy mellett Horváth Ádám is szellemi pártfogása alá vette munkáját. Egy másik helyen Kazinczy azt írja, hogy míg Luthert a fejedelem megvédte, addig Mártont elnyomta.⁵⁴⁰ Jogos akkor a kérdés: ki az, aki a tudományos haladást gátló „fejedelemmel” szembeszállhat, milyen hatalommal rendelkezik, és milyen erőt tud mozgósítani, amikor az „igazság ügye” forog veszélyben? Kazinczy 1819-ben maga válaszolja meg ezeket a kérdéseket. Akkor ugyanis, amikor 1819 elején hírt kap a Tudományos Gyűjtemény év eleji első szerkesztőségi üléséről.⁵⁴¹ Itt a szerkesztőségi tagok döntést hoznak: a folyóiratban ezután nem jelenhet meg sem névtelen, sem személyeskedő írás. Hogy Kazinczynek szerencséje volt-e vagy valóban hatással volt a folyóirat-szerkesztőkre, arról csak találgatások kockáztathatók meg.

Annyit lehet tudni, hogy a folyóirat szabályozása elvileg már jóval korábban is különös figyelmet tanúsított a névtelen írások iránt. Az 1818. január 27-i szerkesztőségi ülés 3. pontja szerint:

„³^{szor} a' be küldött Munkák között találtatván némelyek mellyeknek szerzői neveiket alá nem jegyzették”

Elrendelés: „Ne hogy illyeknek kinyomtatása után a' T. Gy. szerzőinek Egyesületét (sic!) valamely kérdés érdekelhesse és az a' nem esmert szerzőnek vélekedéseit felelni tartozzon az ilyen munkák mind addig még a' béküldöktől mint sajátok el nem fogadtnak ki nyomtatásra nem érdemittetnek. Szabadságában lesz mind azon által a' szerzőnek a' mint kívánni fogja a' ki nyomtatandó munka után nevént akár kinyomtattni, akár a' kinyomtatástól meg kéméltetni.”⁵⁴²

indúl a' Posta, 's az új Anticriticám addig el nem készülhet. Méltóztassék tehát megelégedni addig, míg az Anticriticát a' jövő postán elküldhetem, e' jelentésemmel, mellyet azon kérésemmel rekesztek-be, hogy a' Redactio kezében lévő Anticriticám sajátó alá ne adassék.” Kazinczy – Fejér Györgynek, h. n., 1818. jún. 8. = *Kazlev*, XXIII, 264 (5824).

⁵³⁷ Kazinczy – Kis Jánosnak, Szépalom, 1818. márc. 1. = *Kazlev*, XV, 493 (3561).

⁵³⁸ Csak júliusra jelenik meg, ld. Kazinczy – Horvát Adámnak, 1818. júl. 3. = *Kazlev*, XVI, 105 (3623).

⁵³⁹ Kazinczy – Szabó Jánosnak, Szépalom, 1818. nov. 10. = *Kazlev*, XVI, 234 (3667).

⁵⁴⁰ Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Szépalom, 1818. okt. 27. = *Kazlev*, XVI, 212 (3656).

⁵⁴¹ Kazinczy – B. Wécsey Pálnak, Szépalom, 1819. febr. 10. = *Kazlev*, XVI, 293 (3698); Kazinczy – Kis Jánosnak, Szépalom, 1819. febr. 16. = *Kazlev*, XVI, 299 (3702); Kazinczy – Helmezy Mihálynak, Szépalom, 1819. febr. 17. = *Kazlev*, XVI, 301–302 (3703); Kazinczy – Bilkey Pap Ferencnek, Szépalom, 1819. febr. 28. = *Kazlev*, XVI, 313 (3709); Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Szépalom, 1819. márc. 7. = *Kazlev*, XVI, 318–319 (3711); stb.

⁵⁴² OSZK Kt, Fol. Hung. 3., 47v.

Vagyis a szerkesztőség hónapokkal a Mártonhoz kötődő recenziós kötet megjelenése előtt konstataciókat a problémát. Igaz, az intézkedés nem volt radikális, hiszen csak arról határoztak, hogy a munkát valakinek sajátjának kell elfogadnia, még akkor is, ha utána mégis arról rendelkeznek, hogy névtelenül jelenjen meg a műve. 1819-ben szigorúbbá válik a szabályozás, névtelen írásként semmilyen formában nem jelenhetnek meg többé, és erről az év első számában is nyilatkozatot tesznek.⁵⁴³

Igen tanulságos, ahogyan Kazinczy a fejleményeket a levéláramlásba ereszti.

„Örvendek hogy a’ literárius despotismusnak magamat ellene vetettem, ’s a’ Pápai Catechism. Védelmé által megmutattam a’ Tud. Gyűjt. Redakciójának, a’ mit az a’ Január. Kötet első lapjaiban maga is megismer, hogy bántó írást valaki ellen felvenni ’s a’ feleletet fel nem venni, ’s a’ mellett egy újabb igazságtalan Recenziót ismét felvenni, igen nagy igazságtalanság, ’s olyan, a’ mi arra kényszerít bennünket, hogy más helytt szóljunk-meg.”⁵⁴⁴

Ilyen és ehhez hasonló sorok tömkelegével bombázza levélpártnerreit.⁵⁴⁵ Január utolsó napjaitól március végéig hét személynek írja meg ezt az öngazolást, s ez az a pont, amikor a fent említett halasztás is beérik, és megjelenik a Tudományos Gyűjtemény 1819. évi negyedik számában N.-nek írt válasza. A különös csak az, hogy 1818. május 27-i, vagyis egy évvel korábbi dátummal.⁵⁴⁶ Nem állnak rendelkezésre adatok arra nézvést, hogy Kazinczy az eredeti szövegváltozatot jelentette-e meg a Tudományos Gyűjteményben, vagy a dátumot változtatlanul hagyva megváltoztatta a szöveget. Az viszont megállapítható, hogy egy a fentihez hasonló levéldömping némiképp formálja az olvasói elváráshorizontot és kevesebb támadási felületet hagy a szerzőn. Azon a szerzőn, aki ebben az időszakban javában dolgozik a művén, amely után a tervek szerint talán többé „nem kell megszólalnia”.

Márton-ügy és a saját szakmai-irodalmi-nyelvészeti tárgyú vitái között vont párhuzam hosszú ideig hivatkozási pont marad még. Akkor is fenntartja, mikor 1819 közepén Füredi Vida írását a Tudományos Gyűjteményben egy másik névtelen személy bírálja: „Füredi Vidának Értekezését egy Anonymus derekasan megkefélté a’ Júniusi Kötetben. Mint Márton István Úr örvende, hogy bennem ügyének pártfogójára talált, úgy örültem én, hogy a’ zavart fejű, szívű, ’s előadású ember megkeféltetett.”⁵⁴⁷

Nem valószínű, hogy Kazinczy előre kitervelte volna a lépéseket, vagyis ütemtervet készített volna, amely meghatározza az események sorrendjét és ritmusát: először kiválaszt egy botránytémát, amire minél többen felkapják a fejüket, majd a választás eredményeként bekapcsolódik a Márton-vitába, aztán megvárja míg a Magyar Kurír mellékleteként a széles nyilvánosság számára olvashatóvá válik az írása, amelyben többek között a névtelenség és a személyeskedés ellen szónokol. Eztán kivárja, amíg lecsillapodnak az események, végül megjelenteti feleletét N.-nek és válaszol Füredi Vidának, ugyanakkor gondosan ügyel arra, hogy egyrészt a Márton-ügyről nagy intenzitással számoljon be leveleiben, de a publikációi tartalmáról ne engedje információhoz a vitapártnerreit. Sokkal valószínűbb, hogy csak az események áramlásába sikerül ilyen szerencsés ritmusérzékkel megkapaszkodnia.

⁵⁴³ A’ Szerzők, és a’ Kiadó, *Elő Szó*, TGY, 1819/I, 3–16. A névtelenségről: 7. oldal 6. és 7. pontja.

⁵⁴⁴ Kazinczy – Helmecczy Mihálynak, Széphalom, 1819. febr. 17. = *Kazlev*, XVI, 301 (3703).

⁵⁴⁵ Kazinczy – B. Vécsey Pálnak, Széphalom, 1819. febr. 10. = *Kazlev*, XVI, 293 (3698); Kazinczy – Dessewffy Józsefnek, h. n., 1819. febr. 13. = *Kazlev*, XVI, 296 (3700); Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1819. febr. 16. = *Kazlev*, XVI, 299 (3702); Kazinczy – Bilkey Pap Ferencnek, Széphalom, 1819. febr. 28. = *Kazlev*, XVI, 312 (3709); Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1819. márc. 7. = *Kazlev*, XVI, 319 (3711); Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1819. márc. 16. = *Kazlev*, XVI, 332 (3718).

⁵⁴⁶ KAZINCZY, *Kazinczy’ Antikritikája*, 120–126.

⁵⁴⁷ Kazinczy – Szabó Jánosnak, Széphalom, 1819. júl. 18. = *Kazlev*, XVI, 455 (3763).

Az viszont bizonyos, hogy Márton katekizmusának bírálati felé még az eset részleteivel való megismerkedés előtt nagy vehemenciával fordul, mégpedig azért, mert személyes érintettsége folytán épp különös figyelmet tanúsít a recenzió alakuló műfaja, valamint a Tudományos Gyűjtemény iránt. Ekkoriban ír engesztelő levelet például Sípós Józsefnek a Tudományos Gyűjtemény 1817. évi utolsó számában részben Sípós írásáról szóló recenziója miatt⁵⁴⁸ (amely nem mellékesen megjegyvezve, Sípós munkájának második recenziója volt a Tudományos Gyűjteményben). Horvát Ádámnak szóló levele tematikáját tekintve pedig teljes egészében a műfaj létjogosultsága melletti apologia.⁵⁴⁹ Fejér egyik levelében arról tájékoztatja, hogy a Tudományos Gyűjteményben egy recenziókról szóló írás fog megjelenni – a levéldátum alapján kikövetkeztethető: ez Füredi Vida írása – tehát egy bizonyos körben ismert volt a kortársak körében is, hogy a téma különösen foglalkoztatja őt (másképp Fejér is láthatta, hogy a dolgozat Kazinczyt bírálja).⁵⁵⁰

A névtelenség kérdésköréhez kapcsolódva ebbe a kontextusba illeszkedik bele igen szerencsésen a Márton eset argumentációs tényezőként. A káté kritikája eleinte a jogosan erős kritika,⁵⁵¹ később az igazságtalan kritika példája gyanánt, és nem ritkán saját recenziói oppozíciójaként jelenik meg a levelekben, s ez a tematikus kötődés a későbbiekben sem szűnik meg. Az események egymásutánjában közben a Kazinczy által írt levelek és recenziójának textusaiban kirajzolódik egy hősiesség, az igazságtalanul bántalmazott, kapcsolati rendszer tekintetében a gyengébb pozícióval bíró felet támogató,⁵⁵² hatalmi túlkapaszkodást megtorló, a jó ügyért harcoló literátor imázsa, aki tollával tudományos egzisztenciát, narratív jelenléttel biztosít a védelmezettjének, akit nem személyes indokból támogat, továbbá hatással van a tudományos élet vezető folyóiratának szerkesztői gyakorlatára, és ezáltal a kritikairás szabályai fölött is befolyást gyakorol. Az 1819-es év eleji levéldömping narratívája feleleveníti a Tudományok országában⁵⁵³ győzedelmes Kazinczy képét, aki a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségét arra kényszerítette – arról győzte meg, hogy anonimus és személyeskedő írásokat ne jelentessen meg, továbbá, aki más literátorok által egyelőre érintetlen maradt, hiszen az ellene irányuló támadások szabálytalanok voltak. A Márton István melletti állásfoglalás persze ugyanúgy válasz a Dunántúlon ellene acsarkodóknak: levelek terjesztése miatt morálisan kifogásolható Ruszek Józsefnek és kisebb mértékben, de valamennyire Kisfaludy Sándornak. A későbbi heroikus hangnemet pedig az is magyarázza, hogy Kazinczy N.-ben a dunántúli Horváth Endrét, Füredi Vidában pedig a szintén dunántúli Takács Józsefet azonosítja – így amikor írásaik megjelennek, ők is társulnak a fölényesen legyőzött körhöz.

Márton további tudományos pályafutása alátámasztja a Kazinczy által megrajzolt harcos, győzedelmes literátor imázsát. Márton még 1819-ben, a recenziós kötet kiadásának idején megírja Kazinczynak, hogy a válaszadásban és a kötet megszerkesztésében anyagi mozgatók irányították: teljes nyíltsággal közli, szeretné, ha készülő filozófiájára előfizetőket szerezne a vitának köszönhetően. Főleg a recenziós kötet végén álló elméleti írástól remél sokat:

⁵⁴⁸ Kazinczy – Sípós Józsefnek, h. n., 1818. márc. 7. = *Kazlev*, XV, 510–511 (3566).

⁵⁴⁹ Kazinczy – Horváth Ádámnak, Széphalom, 1818. márc. 15. = *Kazlev*, XV, 519–522 (3569).

⁵⁵⁰ Fejér György – Kazinczynak, Pest, 1818. máj. 18. = *Kazlev*, XVI, 37 (3597).

⁵⁵¹ Pl. Kazinczy – Szabó Jánosnak, Széphalom, 1817. nov. 13. = *Kazlev*, XV, 353–355 (3507).

⁵⁵² Vö.: „En ezen Munkámon kimondhatatlanul gyönyörködöm; hősra vagyok az Igazságnak, ’s Márton telkesen védelmezém gonosz bántója ellen.” Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1818. márc. 21. = *Kazlev*, XV, 535 (3573).

⁵⁵³ Vö. Kazinczy – Buczy Emilnek, Széphalom, 1819. márc. 18. = *Kazlev*, XVI, 334–335 (3719). Kazinczy összefoglalja az elmúlt hónapok recenziós vitáinak eseményeit, epizódszerűen említi Márton ügyében való fellépését is. Fejtegetésének zárlata: „Ezek istentelenségek, és erőszakok, pedig [a – Váczy János] Tudományok országában erőszaknak nincs helye.”

„Az egész organismussa úgy bele van a Philosophiába szöve, hogy az olvasó ha tsak nem bikfa tapló, felébred a Critica Philosophiának ohajtására — — és osztán talán talán a Praenumerálásra is. Szén égetőnek — úgy é? — tőkén a szeme! — Per se! — Természettel szegény a Kalvinista tudós! — Nekem pedig még familiám is van — mit táplálni kell!!! Nem ereszkedhetem ki nagyon vén koromra!”⁵⁵⁴

A nem kicsit nyers és nyíltszavú levélre Kazinczy válasza sajnos nem ismert.

Szintén 1819-ben *A' pap és a' doctor a' sínylődő Kánt körül*⁵⁵⁵ című, a sors fintora folytán ismét névtelenül megjelent gúnyirat néhány szakaszát és a doktor szerepét a szerző Márton István karakterének szenteli. A gúnyirat szerint Kant filozófiája haldoklik, a halálos ágnál megjelenik a doktor, aki orvosi szereket javasol, és a pap, aki vígasztal, bátorít és az örökkévalóságra készítgeti a beteget. A rendes doktorok, vagyis a „tzéhbeli közönséges Philosophusok”⁵⁵⁶ nem tudtak segíteni szereikkel, míg végül megjelenik a félreérthetetlenül felismerhető Márton.

„De bezzeg a' Papi ranggal élő Doktor se vesztegle [...] mindjárt fut, lőt, haragjában Mondolatosá lész, segedelemért folyamodik fűhöz, fához, még olyanokhoz is [...] kik a' dologban való járatlanságokat megvallani szegyenelvén, közönségesen a nyavalyákról tartottak unalmas beszédeket; egyik nevezetesen beszélgete a' Beteg felett az új Catechismus' származásáról, ennek Recensenseit pírongatta”, felebaráti szeretetre hívta fel a figyelmet és új szókat alkotott, amilyen a szobra, szellem, gyönyör, továbbá grammatikai jegyzéseket tett.⁵⁵⁷

A tudományos narratívában tehát bár éppen filozófiai dilettánsként, de megjelenik Kazinczy alakja, méghozzá „mondolatosként” (itt: újtóként), a védelmező pozíciójában. A gúnyirat írója kiemeli még azt is, hogy Kazinczy a recenziókat „pírongatta”, tehát a kortársak számára is hangsúlyos volt az első két recenziós bírálói eljárás módjával kapcsolatos kritikája, mert egyéb pírongatás nem nagyon található a szövegben. Márton gyógmódjának zseniális humorú leírásában pedig feltűnik a recenziós kötet is. A doktor először értelmetlen szavakat halandzsázott a betegágy felett („Jankó, bankó, ista, pista, suska, puska”) – a varázslóritus leírását ihlető sorok Márton M. A. -nak írott válaszában olvashatók⁵⁵⁸ – a leírással Márton hozzáértése vonatik kétségbe. Eztán magnetizált: „13 árkusnyi unalmas beszéddel a' körül állokat elalattja.” Utána elektrizált:

„a' kik eddig a' Beteg gyógyítáni mérészlették, sőt még a' beteg körül átsorgokat is ökölnyi electrica lángokkal ütteti 's perzelteti, sőt némelly menyköveit, hogy súlyosabbak légyenek, igen magas helyre, Bétsbe felviteti, 's onnan nagy zuhanással a' régi gyógyítókra sürűen szórátja le”,

– Bécsben jelent meg ugyanis a recenziós kötet, amit a Magyar Kurír mellett kaphatott meg az olvasótábor, ahogyan ez a „gyógyítás” további fázisaiból is kivehető. Hánytat: vagyis úgyesen elintézi, hogy ne csak a gyógyítók, hanem azok is, akik Kántrol soha sem hallottak „hetenként fölöstökömré, gyomor érmélyítő 16 Ipeccacuanha”⁵⁵⁹ dózisokat (a' Bétsi Újsághoz tsatolt, a' leg nagyobb p e d a n t i s m u s s a l v. tanítói kevésységgel

⁵⁵⁴ Márton István – Kazinczynak, Pápa, 1818. szeptember 17. = *Kazlev.* XVI, 140 (3639).

⁵⁵⁵ [ROZSGONYI József], *A' pap és a' doctor a' sínylődő Kánt körül, vagy rövid vizsgálása főképen a' tisz. Pucz Antal Úr' elmélkedéseinek: a' Kánt philosophiájának fő Resultáumairól, 's őldalastag illettése az erköltsi Catechismust Író' Bétsi feleleteinek*, h. n., 1819. A címből is látszik, hogy a papot Pucz Antalra formázza a szerző. Az 50 oldalnyi írásnak csak első 10 oldala kapcsolódik Márton munkásságához. (A továbbiakban: *A' pap és a' doctor*.)

⁵⁵⁶ *A' pap és a' doctor*, 4.

⁵⁵⁷ *A' pap és a' doctor*, 7.

⁵⁵⁸ *Prof. Tiszt. Márton István Úr Felelete M. A. Úr Recenziójára.*, = *Recenziók*, 15.

⁵⁵⁹ hánytatószer

írt Feleletek' Darabjait) vegyenek bé, 's másokkal együtt szenyvedjenek."⁵⁶⁰ Az elektrizálás és hánytatás az ívenként megjelenő recenziós kötetet formázza, amely ezek szerint a kortársi vélekedés szerint is széles rétegekhez jutott el. A gúnyirat zárata valamelyest rávilágít arra is, hogy mit jelenthetett Márton számára Kazinczy védelme. „Míg amaz igen szaporító Atyának, Aeolusnak⁵⁶¹ sok fiai, 's leányai lésznek, míg a' Mondolatos Társaság, melly óltalma alá vette, fenn áll, míg az éhes emberek éhségek' elűzésére töltetlen rákkal élnek: addig el nem enyészik a' Kánt' Philosophiája!"⁵⁶² A gúnyirat textusaiban tehát Kazinczy fellépése kulturális egzisztenciát jelent a filozófiai irányzat és egyben pápai képviselője számára is a tudományos diskurzusban – Kazinczy segítői szerepkörben való önpozicionálása tehát ebből a szempontból sikeresnek tekinthető.

Kazinczy érdeklődését persze *A' pap és a' doctor* nem kelti fel, pedig levélben felhívják a figyelmét a megjelenésére.⁵⁶³ Neki az esetre nem a kantianizmus kiegyensúlyozottabb befogadása miatt volt szüksége, hanem a névtelen, támadó hangú szövegekkel szemben való egyetlen lehetséges apológia nyilvánosságra hozatalához, valamint az írói csatározások kedvezőbb alaphangjának megteremtéséhez. Ez a kötet lehetővé tette, hogy amikor N.-nek írt válaszát publikálta, ill. Füredi Vidának felelve az *Orthologus és Neologus; nálunk és más nemzeteknél* című tanulmányát fogalmazta, már nem kellett az alacsony vádaskodásokkal foglalkoznia.

⁵⁶⁰ *A' pap és a' doctor*, 7-9.

⁵⁶¹ Más néven Aiolosz ('gyorsan változó'), a görög mitológiában a szelek istene.

⁵⁶² *A' pap és a' doctor*, 53.

⁵⁶³ „Méltóztatott é olvasni a' Putz Antal Úr Elmélkedései vizsgálatát ezen tizimű munkába: A' Pap és a' Doctor a' sinlódó Kánt körül?" Szabó János – Kazinczynak, Pest, 1819. júl. 10. = *Kazlev*, XVI, 452 (3761).

IV. A grammatikus, a belletrista és az írás (ortológusok és neológusok históriája a Kazinczy-hagyatékban)

Papp Júlia meggyőzően érvelt amellett, hogy a Kazinczy-levelezés kiadásának elsöprő mértékű befolyása volt a Blaschke Jánossal foglalkozó művészettörténeti szakirodalom forráskezelésére. A Váczy János által szerkesztett Kazinczy-levelezés megjelenését követően gyakran innen hoznak adatokat a rézmetsző munkásságának rekonstruálására, csakhogy ezzel együtt az abban rejlő tévedéseket és bizonytalanságokat is továbbörökítik.⁵⁶⁴ Kétségtelenül lényeges forrássanyaggal van dolgunk, amelynek elengedhetetlenül fontos az ismerete az irodalomtörténet-írás számára is. Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk meg, hogy vajon mennyiben állítanak korlátok közé a Kazinczy-textusok, formálják-e, és ha igen, hogyan a korszakkal kapcsolatos ismereteinket. Megvizsgáljuk azt is, mely szövegek hatástörténete mutatható ki, és milyen úton képzelhető el a befolyás, és végül, hogy milyen módon hat a Kazinczy-hagyaték a kánonképződésre.

Ehhez a munkához Kazinczy szövegein kívül más szerzői szövegeket is segítségül hívunk, különösen néhány osztrák folyóiratot valamint Versegly levelezését kontrollforrásul állítva; az *Orthologus* és *Neologus* esetében pedig a foliális olvasáshoz fogunk folyamodni.

IV. 1. Füredi Vida a recenziókról és másról

Érdekes eredményt hozna egymás mellé helyezni az *A' Recenziókról* című értekezést és az *Orthologus* és *Neologus*. Az előbbi szöveg a kritikairás gyakorlatával és követendő mintáival foglalkozik, a recenzióírás tisztázatlan kérdéseit foglalja pontokba – utóbbit a nyelvújítási csoportosulások elvi egyeztetéseként szokás olvasni. Kevés a két szöveg között az egyenes kapcsolódás, úgy tűnik, Kazinczy tanulmánya csak a recenziókról szóló írás perifériális témáira reflektál. Mintha a két szövegnek alig volna köze egymáshoz, mintha utóbbi nem az előbbivel folytatna dialógust. Kritikai kiadás egyik szövegénél sem segíti az értelmezést, mert Viszota Gyula Füredi Vidát leleplező felfedezése egy jó évtizeddel később történt, mint a Kisfaludy életműkiadás lezárulta, így a tanulmány nincsen publikálva az Angyal Dávid által szerkesztett kiadássorozatban. Kazinczynak pedig csak most készülnek sajtó alá értekezései. A következő oldalak a Füredi-szöveg kontextusának felderítésére vállalkoznak. Szövegkritikai ismeretek híján (Kisfaludy és köre a tanulmánnyal kapcsolatos műhelyvitái feltáratlanok) nyomtatott források, főképpen a tanulmány fórumának, a Tudományos Gyűjtemény ide vonatkozó szövegeinek átvilágításán keresztül.

⁵⁶⁴ PAPP Júlia, *Adatok Kazinczy Ferenc és Blaschke János munkakapcsolatához – tények és tévedések a művészettörténeti szakirodalomban*, Ars Hungarica – A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetének Közleményei, 2008 (36)/1–2, 179–228.

A mű keletkezéstörténetének első leírása Viszota Gyulának köszönhető, de az már Kazinczy Ferenc kora óta a nyelvújítás narratívájába kapcsolódva értelmeződik. Viszota viszont arra is felhívja a figyelmet, hogy a megírás apropóját egy Vaterländische Blätterben megjelent recenzió nyújtja. A kapcsolatra egy utalás szolgált alapot: Füredi az alábbi a sorokkal vezeti fel a recenzióírás körüli tisztázatlan kérdéseket.

„[...] egy szíves Barátom mutatá, hogy az 1818-dik esztendőben újra, és tovább folytatandó német Hazai levelekben (Vaterländische Blätter) a' Redactio jelenti, hogy azokban mintegy hatvan magyar elmémiveknek recenziója készült megjelenni. Ezen több félről figyelemre méltó jelentés a' magyar Hazafiakat, kiknek nemzeti Literaturájok szíveken fekszik, kétség kívül legközelebről érdekl. Nékem pedig a' következő elmélkedésre nyújt vala alkalmatosságot [...].”⁵⁶⁵

Az idézett sorokat a recenziókkal kapcsolatos kérdések és válaszok követik. Meg kell említeni, hogy Viszota Gyula Kisfaludy Sándor egyik álnévvel publikált cikkét is kapcsolatba hozza a Füredi-szöveggel, amely az 1818-as keszthelyi ünnepségekről nyújt tájékoztatást.⁵⁶⁶ A cikk egy bevezetőből, egy ahhoz fűzött három oldalon átnyúló lábjegyzetből és egy Festetich Györgyhöz szóló ódából áll. Az ódát bevezető szakasz megtalálható a recenziókról szóló cikk kéziratos változatában.⁵⁶⁷ A cikkhez tartozó lábjegyzet érdekessége, hogy a Tudományos Gyűjteménynek arra a lapszámrecenziójára utal, amely néhány mondatban becsmérelte az „Egy jelen volt vendég” szerzőségű, a keszthelyi ünnepséget illető cikket. Viszota Gyula a „jelen volt vendéget” Kisfaludy Sándorban azonosítja,⁵⁶⁸ s ezzel összeköti az *A' recenziókról* című tanulmány keletkezését a Festetich Györgyöt méltató óda és kísérőszövegei létrejöttével. Az összefüggés háttere itt nem reflektált, mintha túlságosan is nagyokat ugrana a logikai lépések sorában:

„A *Vaterländische Blätter*-ek magyar tudósítója a *Tudományos Gyűjtemény* ismertetése alapján az ünnepélyt politikai lakmározásnak minősítette⁵⁶⁹ s azonfölül jelezte, hogy legközelebb 60 magyar munkát fog megbírálni. Kisfaludy Sándort nagyon bántotta ez a tudósítás, mert a *Vaterländische Blätter*-ek szerkesztője minden vizsgálat nélkül adta ki s nem győződött meg arról, vajjon igaz-e a tartalma. Eszébe jutottak ekkor Kazinczy recenziói, a melyek szintén így láttak napvilágot. Ez a recensio tehát csak a Kazinczy-törte úton haladt. Ezen elkeseredett haragra gyuladt, mert azt hitte, hogy »valamely nem jó lelkű magyar Irónk palástya alatt egy olly Freronismus akar lábra kapni, melly minden jót, igazat, hasznost már zsenge keletében meg akar emészteni.« Meg volt győződve, hogy ezt azt állapotot Kazinczy-Freronnak köszönhetjük, mert ő kezdette meg nálunk a recenseálást, ő teremtette meg a meglévő irányt. Elhatározta, hogy a mostani recenseálás módja ellen sikra száll s kifejti, milyennek kell a recenzióknak lenniük. 1818 elején meg is írta értekezését.”⁵⁷⁰

Viszota még ennyivel kiegészíti: „Az értekezésnek [*A' Recenziókról* – Cz. M.] ezen rövid ismertetéséből is kitetszik, hogy Kazinczy kritikai és nyelvújító működéséről van itt szó, a támadás az ellen irányul. Ezt a támadást pedig Kisfaludy Sándor akarta Kazinczy

⁵⁶⁵ FÜREDI, *A' Recenziókról*, 6–7.

⁵⁶⁶ KISFALUDY Sándor, *Ő Cs. K. Felsége születése napjának Ünnepeltetése a' Keszthelyi Helikon által 1818. Feb. 12-kén*, TGY, 1818/III, 113–118. (A továbbiakban: KISFALUDY Sándor, *Ő Cs. K. Felsége születése napjának Ünnepeltetése*.)

⁵⁶⁷ Ld. VISZOTA, *Kisfaludy Sándor a recenziókról*, 86.

⁵⁶⁸ Vö. itt: 81–82. oldal.

⁵⁶⁹ A „minősítés” itt olvasható: [NÉVTELEN], *Tudományos Gyűjtemény. Wissenschaftliche Monatschrift*, 3. Heft. *Pest bey Trattner 1817. S. 160.*, *Chronik der österreichischen Literatur*, 1817. júl. 19. (58), 229–231.; 1817. júl. 23. (59), 233–235, itt: 235. (A továbbiakban: [NÉVTELEN], *Tudományos Gyűjtemény. Wissenschaftliche Monatschrift*, 3. Heft.)

⁵⁷⁰ VISZOTA, *Kisfaludy Sándor a recenziókról*, 82.

ellen intézni.⁵⁷¹ Vagyis Viszota gondolatmenete szerint Kisfaludy Sándor, aki az 1817-es keszthelyi ünnepségről álnéven („Egy jelen volt vendég”) tudósított, elkeseredett haragra gerjedt a Vaterländische Blätter recenziója miatt, mert az valótlanul állított az ünnepélyről. Erről az eljárásról nyomban Kazinczyra asszociált, mert ő állt a recenziók pártján. Erre még egy indoka volt, miszerint az ő Himfjút is Kazinczy bírálta egy szintén osztrák folyóiratban (legalábbis először ott), és ez a recenzió is névtelenül jelent meg, és tele volt tárgyí tévedéssel (Kisfaludy pl. felrója, hogy nem Kámon született, hanem Sümegen, a *Himfy* kötet szerkezete pedig nem az ő műve), hanem a keszthelyi ünnepségek tudósítását érintő recenzió is. Viszota szerint ekkor Kisfaludy a Festetich Györgyhez szóló ódáját az 1818-as ünnepélyről való tudósítással vezette be, majd ehhez a rövid tájékoztatáshoz egy ötször akkora lábjegyzetet fűzött. A jegyzetben a bírálat szerzőjéről feltételezés szintjén sem gondolta, hogy a lap munkatársa volna, hanem rögvest egy magyar írora célzott. Viszota szerint Kisfaludy Kazinczyra utal az efféle sorokkal: „Valóban ezt lehet, és kell is gondolnunk, hogy valamely nem jó lelkű magyar Íróknak palástya alatt egy olly Freronizmus akar lábra kapni, mely minden jót, igazat, szépet, hasznost már zsenge keletében meg akar emésztetni.”⁵⁷² Kisfaludy – Viszota szerint – azonban mindezzel nem érte be, egy hosszabb szöveget fogalmazott – amelyből tulajdonképp kimetszette a Festetich-óda bevezetőjét – és ezt *A' Recenziókról* címmel publikálta ugyanazon a fórumon. Az érvelés nem csak a Kazinczyra asszociáló Kisfaludy feltételezett bánkódásával, mint kizárólagosan ihlető tényezővel esik túlzásba, hanem a keszthelyi ünnepség tudósításának osztrák recenziója kapcsán is.

Viszota Gyula valószínűleg nem nézett utána, mit is írnak a Vaterländische Blätterek, így nem vehette észre, hogy a *Chronic der österreichischen Literaturban* megjelent recenzió mindösszesen két mondatban utal a keszthelyi ünnepségre: „Nr. 5. Keszthelyer Helikon. Beschreibung der Feyer des Geburtsfestes Sr. Majestät des Kaisers und Königs in Keszthely. – So was gehört eigentlich in politische Flugblätter; wir sehen an Mittags und Abendsschmäusen und an Tänzen nichts Wissenschaftliches.”⁵⁷³ Vagyis a cikk írója rendkívül szűkszavúan csupán azt rója fel, hogy az ünnepségek alkalmával semmi tudományt érintő esemény nem történt. (Megjegyzendő, hogy a 60 recenzióról tett ígéret nem ebben a szövegben olvasható.) Kétségtelen, hogy ez nem a tudósítás bírálata, hanem magáról az eseményről kinyilvánított értéktétele, amely semmilyen formában nem kapcsolódik sem a recenzióírás elméletéhez sem a gyakorlatához. Felmerül a kérdés, hogy ez a két mondat mennyiben volna Kazinczyhoz köthető, ill. kérdés az is, hogy ennek kapcsán miért írták volna meg Füredi (és társai), hogyan vélekednek a recenziókról.

A válasz ugyanabban a német nyelvű bírálatban rejlik. A keszthelyi ünnepségről degradálóan nyilatkozó recenzió ugyanis a teljes lapszámot veszi górcső alá, és eközben szinte kizárólag egyetlen írásra reflektál igen aprólékosan: az Y szignójú magyar kultúrával foglalkozó tanulmányra,⁵⁷⁴ amelyet a Tudományos Gyűjtemény programadó írásának is szokás nevezni.⁵⁷⁵ A szakirodalom úgy véli, hogy az 1817-ben induló folyóirat ideológiai megalapozását Y szövegén kívül Jankovich írása – amely a magyar és a külföldi kultúra egyenrangúsága mellett érvel –, Schedius Lajos János cikke a nemzetiségről és

⁵⁷¹ *Uo.*, 83.

⁵⁷² KISFALUDY Sándor, *Ő Cs. K. Felsége születése napjának Ünnepeltetése*, 114.

⁵⁷³ [NÉVTELEN], *Tudományos Gyűjtemény. Wissenschaftliche Monatschrift*, 3. Heft, 235.

⁵⁷⁴ Y [Fejér György], *A' Nemzeti Culturáról különösen*, TGY, 1817/III, 3–44. A szöveg egy cikksorozat befejező része. A többi írás: Y [Fejér György], *A' Nemzeti Culturáról közönségesen, 's a' Magyar Nemzet' Culturájáról különösen*, TGY, 1817/I, 13–42.; TGY, 1817/II, 3–27.

⁵⁷⁵ MADER Béla, *A Tudományos Gyűjtemény története Fejér György (1817 – 1818) és Thaisz András (1819 – 1827) szerkesztésége idején*, *Dissertationes ex bibliotheca universitatis de Attila József nominatae* 2., Szeged, 1976, 6. (A továbbiakban: MADER, *A Tudományos Gyűjtemény története*.)

Horvát István írása a magyar nyomdáról, biztosítja.⁵⁷⁶ De a recenzius még az utóbbi szövegekről és a többi cikkről is csak felsorolás szintjén ejt szót, és ebben a sorban, a kurta megállapítások sorában esik szó érintőlegesen a készthelyi ünnepegről. A bírálatban legalaposabban vizsgált tanulmány jellegzetessége, hogy adatok tekintetében gyakran javítja ki – az egyebek között – a *Statistikájában* a tényszerű adatok száraz ismertetése, valamint a külső nézőpont könyörtelen érvényesítése által a magyar kulturális életet alaposan földbe döngölő Schwartner Mártont.

Az író a pesti egyetemen az oklevéltan tanára és az egyetemi könyvtár első őre ekkor. Magyarország statisztikáját először 1798-ban publikálja Trattner kiadójánál egy kötetben.⁵⁷⁷ A mű újra 1809–1811-ben, majd 1813–1815-ben is megjelenik, mindkét esetben három kötetben.⁵⁷⁸ A mű nemzetközi hírnevét nem csupán német munkanyelvének köszönheti, hanem az 1813-as frankfurti megjelenésnek,⁵⁷⁹ amely a franciául olvasók számára is elérhetővé tette eredményeit. Schwartner egyik monográfusa szerint Napóleon 1809-ben maga fordíttatta le a Statisztika első kötetét, hogy ebből szerezzen behatóbb ismereteket az országról. A könyv népszerűségét az is érzékelteti, hogy Horvát István *Himfy Szerelmei* mellett a 19. század első évtizedében ezt a könyvet nevezi a legkelendőbbnek.⁵⁸⁰ A mű ugyanakkor ellenzést váltott ki a magyar literátorok körében, Horvát István vitáiratos is publikált ellene.⁵⁸¹ A tiltakozáshoz a Tudományos Gyűjtemény egyrészt a programadó írásokkal, másrészt az osztrák lapokban publikált lapszámrecenzió(k)ra adott feleleteken keresztül kapcsolódik. A Füredi által is említett névtelen recenzius(ek) ugyanis a Tudományos Gyűjtemény kritikában viszonyítási pontként folyton Schwartner *Statisztikáját* hozzák fel, annak adataival hasonlítják össze a folyóirat tétéleit. Különösen igaz ez az 1817. évi harmadik kötet recenziójára,⁵⁸² amely a lapszámot egyszerűen antischwartnerianusnak nevezi.⁵⁸³ Ugyanígy, az 1817. évi hatodik kötet bírálatában, amely még recenzióknak sem igen nevezhető, hanem inkább könyvismertetésnek, Schwartner neve szintén előkerül.⁵⁸⁴

A folyóirat cikkei időről időre reflektálnak ezekre a magyar kulturális életet végső soron negatív színben feltüntető bírálatokra. Az 1817. évi második lapszám recenziója kapcsán érzelmeit szabadjára engedve reagál a szerkesztő:

„Nincs többé ideje, hogy Német Íróink Nemzetünk 's Literatúránk' bebizonyítatlan kissebbitése által keresztet magoknak hírt és nevet a' Külföldön. Minden tudós és helyes eligazítást, és okkal móddal meggyőzést, nagyra becsüléssel, 's háladással

⁵⁷⁶ Mader Béla a nemesi „magyarság-program” elvi megfogalmazóinak tekinti az említett szövegeket (MADER, *A Tudományos Gyűjtemény története*, 8.): JANKOWICH [Miklós], *Magyar Nyelven jegyzett Történeteinkről*, TGY, 1817/I, 42–57.; S. [SCHEDIUS Lajos János], *A' Nemzetiségéről*, TGY, 1817/I, 57–61.; [HORVÁT István], *A' Kézírások' vagy régi Írott-könyvek' hajdani állapotjának Rövid Historiája*, TGY, 1817/I, 61–71.

⁵⁷⁷ SCHWARTNER, Martin von, *Statistik des Königreichs Ungern – ein Versuch*, Trattner, Pest, 1798.

⁵⁷⁸ A harmadik kiadás megvalósulását Lukcsics, Schwartner monográfusa vitatja. LUKCSICS Pál, *Schwartner Márton élete és tudományos jelentősége*, Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1914, 53. (A továbbiakban: LUKCSICS, *Schwartner Márton*.)

⁵⁷⁹ SCHWARTNER, [Martin] *Statistique du Royaume de Hongrie* par M. Schwartner, traute de l' allemand sur la second édition de Bude, 1809, par M. Wacken, Francfort S. M., 1813.

⁵⁸⁰ Ld. Horvát István *Mindennapja*, OSZK Kt, Quart. Hung. 466. Folioszám megjelölése nélkül idézi: DÜMMERTH Dezső, *Schwartner Márton és a nyelvi gondolat*, It, 1957/2, 215–223, itt: 218. (A továbbiakban: DÜMMERTH, *Schwartner Márton*.)

⁵⁸¹ HORVÁT István, *Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás híres magyar királyoknak védelmetzetések a' nemzeti nyelv ügyében. – Tekintetes, tudós Schwartner Márton úr vádjai, és költeményei ellen*, [Trattner János Tamás], [Pest], [1815]. A szöveget elemezte: DÜMMERTH, *Schwartner Márton*.

⁵⁸² [NÉVTELEN], *Tudományos Gyűjtemény. Wissenschaftliche Monatschrift*, 3. Heft.

⁵⁸³ [NÉVTELEN], *Tudományos Gyűjtemény. Wissenschaftliche Monatschrift*, 3. Heft, 235.

⁵⁸⁴ [NÉVTELEN], *Tudományos Gyűjtemény VI. Heft Pest, bey Trattner. 1817. S. 164. 8.*, Chronik der österreichischen Literatur, 1817. dec. 20. (102), 405–406.

fogadunk mi, de míg e' Tud.[ományos] Gyűjtemény fenn áll, azon ostortól (Geiszel) mellyel T.[ekintetes] Schwartner Úr fenyegetett bennünket (Statist. III. Th. 456. 1.)⁵⁸⁵ a' durva Német Recenzióktól el nem ijedünk. Esmérjük már, kik és milyen Hazánkfiak despotizálnak rajtunk a' Bécsi és Halai Recensensek' palástya alatt. Azért minden vádolásaira figyelmeznifogunk, 's mind ıntalan arra kęntęttętik ıket, hogy okokkal ęs tudománnyal állyanak elő, nem csőf, gőnyoló szókkal mint T.[ekintetes] F.[olnesics] L.[ajos] Urnak kissebbitője.

A' Redactió.⁵⁸⁶

A szerkesztői jegyzet – amely különben visszhangot is váltott ki⁵⁸⁷ – a *Statistikának* arra az oldalára utal, ahol a szerző az írói tevékenység területén mutatott passzivitás okát kutatja, ęs egyik lehetséges romboló tényezőkęnt az ęles recenziókat nevezi meg. A jegyzet arra is felhívja a figyelmet, hogy az osztrák folyóiratokban megjelent recenziókat magyar írók készítik. Romy Károly György köb lapszámmal később ennek az írásnak a kapcsán mentegetőzve nyilatkozza, hogy a szerkesztő által megnevezett bírálótot nem ő írta. Romy az érvek felsorolása után még a szerzők személyére is utal: „Az első Kötet' Recensense, a' mint jó forrásból tudom, egy magyar Kath. Pap, a' második Kötetnek pedig Bécsben lakó Recensense egy Magyar Jurista (Cs.). ın nem szoktam az ędes Hazámban lakó nemzeteket séртеgetni [...]”⁵⁸⁸ Ez a tájékoztatás azért fontos, mert a német recenziókra adott válaszokból kiderül, hogy a recenzensek mögött evangélikus vallású személyeket sejteneak, talán azért, mert Schwartner Márton is evangélikus („Az Evangélikusok' nevelését Hazánkban másoké fölé emelvén [a bíráló – Cz. M.], nem önnön Vallásához szít e?”⁵⁸⁹). Romy nyilatkozatához a szerkesztőség többek között hozzáfűzi: „Mi ęppen nem törődünk vele, akár mellyik Földink recenseállya a' Tud. Gyűjt. kötetit; ha igazsággal bánik velük, becsülni fogjuk ıtet, akárki legyen bár.”⁵⁹⁰ Az eset persze nem áll egyedül, néhány számmal később, az 1817. ęvi hatodik kötet recenziója kapcsán is nyilatkozatot tesz közzé a szerkesztőség.⁵⁹¹ Ugyanígy a Gyűjtemény hatodik kötetének bírálóatára⁵⁹² is születik reflexió az 1818. ęvi januári kötetben.⁵⁹³

Fontos kiemelni, hogy a válaszolónak a bírálattal az utóbbi esetben a legnagyobb gondja csupán anyi, hogy az inkább a könyvismertetés műfajába illenek, vagyis kizárólag tartalmi ismertetését adja a lapszámmnak, esetleg néhány jelzővel (unalmas, meggyőző, stb.) tudja le ęrvelő kritika írása helyett a szövegeket. Ez a problémafelvetés azért fontos, mert – ahogyan a felelet hivatkozik is rá – a *Chronic der österreichischen Literatur* következő ęvre vonatkozó jelentésében azok közé a művek közé sorolta a Tudományos Gyűjtemény, amelyekről recenziót fognak adni, ęs nem abba a csoportba, amelyeket csak ismertetni

⁵⁸⁵ Az utalás Schwartner Márton könyvére célóz: SCHWARTNER, von Martin, *Statistik des Königreichs Ungern – ein Versuch*, zweyter u. drittel Theil, gedruckt mit Königl. Univerititäts – Schriften, Ofen, 1811². (A továbbiakban: SCHWARTNER, *Statistik des Königreichs Ungern – ein Versuch*, zweyter u. drittel Theil.)

⁵⁸⁶ TGy, 1817/VI, 156.

⁵⁸⁷ TGy, 1817/VIII, 129.

⁵⁸⁸ Uo. Romy 1817-ben egyébkęnt a Hesperusban is kikel azok ellen, akik ęcsárolják a magyar irodalmat. (Hivatkozza: SZŐGI Ferenc, *Romy Károly György a magyar irodalom ismertetője*, a szerző kiadása, Bp., 1934, 41.)

⁵⁸⁹ A', *Kivonás A' Tudományos Gyűjtemény' III. kötetének vizsgálataásából, a' Vissgálónak jeles vallásaival, 's annak ellenvetésire való feleletekkel egygyütt*, TGy, 1817/VIII, 118–129, itt: 119.

⁵⁹⁰ Uo.

⁵⁹¹ [NÉVTELEN], *A' Tudományos Gyűjtemény 6-dik Kötetének Bécsi Kronika által lett megvisgáltatása 102-dik szám alatt*, TGy, 1818/I, 123–126. (A továbbiakban: [NÉVTELEN], *A' Tudományos Gyűjtemény 6-dik Kötetének Bécsi Kronika által lett megvisgáltatása*.)

⁵⁹² [NÉVTELEN], *Tudományos Gyűjtemény VI. Heft Pest, bey Trattner. 1817. S. 164. 8.*, *Chronik der österreichischen Literatur*, 1817. dec. 20. (102), 405–406.

⁵⁹³ [NÉVTELEN], *A' Tudományos Gyűjtemény 6-ik Kötetének Bécsi Kronika által lett megvisgáltatása*.

kívánnak.⁵⁹⁴ Vagyis a válaszoló a formai kritériumok meg nem léte miatt utasítja el a recenziót („Méltán tehát lehet kívánni, 's óhajtani, hogy a' *Recensio* annak rendje szerént történnyen.”⁵⁹⁵), majd hozzáfűzi: „Koránt sem kívánunk érdemtelen dicsőséget az igazságon kívül. – A' literatúrában dictatori Ton nem uralkodhatik; külömben hanyatlanak a' szép mesterségek.”⁵⁹⁶

Látható, hogy a folyóiratból töménytelen információ hozható amellet, hogy a magyar nyelvű literátorok konfliktusba keverednek bizonyos német nyelven publikáló írókkal, mert azok éles hangnemben, a névtelenség palástja mögé rejtőzve írnak kritikát magyar nyelvű írásokról. Ezekben az írói perpatvarokban nem kerül elő Kazinczy neve, bár a diktatori hangnemet, a vezéri pozícióra törést a korszak esetében Kazinczyhoz társítja az irodalomtörténet-írás. Saját leveleiben bőven található példa annak igazolására, hogy ilyen vádak valóban érték őt, vagy bizonyos írásokat illetően vádként értelmezett. A szerkesztőség lakonikus mondata árnyalja ezt a nézetet a nyilvánvaló ténnyel, hogy a diktatori attitűdről való megnyilatkozások nem mindegyike vonatkoztatható Kazinczyra. A Kazinczy-hagyaték korszakforrásként való használata radikálisan leszűkíti a látóteret, és eltereli a figyelmet számos kisebb hatású, a kánonból kiszorult szövegről, amelyek hatástörténete a századelőn még igen jelentős lehetett. Jól mutatja ezt Horváth János forráskezelése, aki Kisfaludy-előadásaihoz kizárólag kanonizált szövegeket használt⁵⁹⁷ – ebbe nem tartoznak bele a kéziratos anyagok és a külföldi folyóirat-irodalom. Narratívájában az *A' Recensiókról* című szöveget közvetlenül megelőző eseményként az 1816-os Kazinczy – Kisfaludy békülési kísérlet áll, majd a levelezésben elkezdett vitát a Tudományos Gyűjtemény közegében értelmezi. Emiatt érvelésében a folyóiratbeli replikákat Kazinczy-párti cikkek és Kazinczy-ellenes írások soraként értelmezi, pedig ezeknek az írásoknak bizonyára fenti replikázásokon kívül is kimutatható tágabb kontextusa. Így válik Füredi tanulmánya a nyelvújítási küzdelmek újabb állomásává, amelyet Kazinczy győzedelmes *Orthologus és Neologusa* követ.⁵⁹⁸ Pedig a tízes években nem csupán Kazinczy és Kőlcsey recenziói rázták meg a közvéleményt. A jelenkorból kisebb jelentőségűnek látszó szövegek hatástörténetének felderítése még abban az esetben is megkerülhetetlen, ha csupán a kánon művei kerülnek a vizsgálat középpontjába, mert ezek a szövegek – ahogyan Füredi Vidác is – érzékenyen reagálnak az elsődleges kontextusra, amely a hosszú idő távlatából, a kánon szűrőjén keresztül homályossá vált.

Schwartner Márton *Statistik des Königreichs Ungern – ein Versuch* című könyvének hatástörténete jóval nagyobb lehet, mint amennyire a szakirodalom felfigyelt rá. Az oka feltételezhetően abban rejlik, hogy a korszak vizsgálatához elsődleges forrásként Kazinczy levelezése szolgál, amelyben pedig éppen csak említés szintjén esik szó a műről, és a Tudományos Gyűjtemény lapszámai körüli szóváltásról. Schwartner könyve és a Tudományos Gyűjtemény Schwartnert kijavító attitűdje Széphalmon nem kelt érdeklődést. Bár a késmárki születésű Schwartnerrel Kazinczy személyes kapcsolatban is állt, viszonyukat – annak a néhány levélnek tanúsága szerint, amelyben az valamennyire említést nyer⁵⁹⁹ – mégsem határozza meg a vitát generáló *Statistika*.

⁵⁹⁴ *Ankündigung der mit einer Österreichischen Literaturzeitung verbundene Vaterländische Blätter, Jahrgang 1818.*, Intelligenzblatt der österreichischen Literatur, 1817. dec. 31. (105). A hirdás talán a folyóirat melléklete lehet, de az általam vizsgált példány mellett nem található.

⁵⁹⁵ [NÉVTELEN], *A' Tudományos Gyűjtemény 6-ik Kötetének Bécsi Kronika által lett megvisszátatása*, 124.

⁵⁹⁶ *Uo.*

⁵⁹⁷ HORVÁTH, *Kisfaludy Sándor*.

⁵⁹⁸ HORVÁTH, *Kisfaludy Sándor*, 30–31.

⁵⁹⁹ Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1814. okt. 23. = *Kazlev*, XII, 137–140 (2755); Kazinczy – Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1815. márc. 4. = *Kazlev*, XII, 440–442 (2882); Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1815. jún. 16. = *Kazlev*, XII, 534–538 (2922); Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1815. jún.

A *Statisztika* mottója Shakespeare *Othellójából* származik: „Speak of me as I am”. Ez a mondat utalhat arra, hogy a szerző tárgyilagosan, hitelesen, a valóságnak megfelelően fogja a magyar viszonyokat bemutatni, az angolszász és német statisztika módszertana fog érvényesülni a kötetben.⁶⁰⁰ A magyar írók körében szemet szúrt, hogy a Habsburg ház kitüntette Schwartner irodalmi munkásságáért, magyar nemességet kapott, amelynek megítélésénél különösen *Statistikájára* voltak tekintettel. Valószínűleg Horvát István pletykái sem múltak el nyomtalanul a pesti értelmiség körében. Ő azzal valóda volt tanárát, hogy tanártársai besúgója volt.⁶⁰¹ Mindezekről kevés információ maradt fenn – ezeket Lukcsics Pál gyűjtötte össze – hitelüket nem firtatjuk, csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy a magyar literátorok körében Schwartner Márton igen sötét színben szerepelhetett, és ez részben a *Statistikának* volt köszönhető.

A könyv tematikája az ország geográfiájától kezdve, a népességen, a közigazgatáson, nyelvhasználaton, a mezőgazdaságon, a természeti kincseken, gazdaságon át a vallási jellegzetességekre, az oktatási rend, annak intézményei és a kulturális javak vizsgálatáig terjed. A teljességre törekvő elemzés összehasonlító szempontú megközelítésének köszönhetően gyakran egyéb európai államok jellegzetességeit kéri számon Magyarországon az adatok ismertetése során. Érzékeltes példaként hadd álljanak itt teljes terjedelmükben azok a kérdések, amelyeket a szerző pl. a magyarországi írók, nyomdák, sajtóorgánuk és könyvtárak, vagyis a könyvkultúra komparatív elemzése után tesz fel:

„Was mag nun also wohl die Ursache dieser SchriftstellerLethargie seyn? Ist’s das Klima, welches, freylich verschieden von dem unsrigen, nach v. *Villers*, so mächtig auf norddeutschen Bücherfleiss wirken soll? Ist es die zu starke Nahrung des Cörpers, welche den Geist matt macht? Ist’s Vorliebe für das Alta und Hergebrachte, besonders wenn es für nationell angesehen wird? Ist es diejenige beschränkte Verfassung unserer höhern Schulen, vermöge welcher diese nur mit Landesleuten besetzt, und nur von Landeskindern besucht werden; wodurch unsere Bildung eine gewisse Landesform und Einseitigkeit erhalten soll? Ist es der Mangel an mehreren grössern Städten, welche die Werkstätte der Künste, und die Niederlagen höherer Cultur, und auch der Bücher sind? Ist’s demnach der Mangel an Verlegern [...] und dem so nöthigen Absatz? Oder die Menge anderweiter Berufs- und AmtsGeschäfte [...]? Ist’s (wie einige, wenngleich irrig wähnen) das Büchermonopolium der Deutschen, welches sie auch in Ungern zu behaupten suchen? Oder ist endlich die Schärfe der Censur [...] Schuld daran?”⁶⁰²

A letargia kifejezés itt arra a depresszív passzivitásra utal, amelyet a korban melankóliának is neveztek,⁶⁰³ és amely ebben az esetben sötét színben ábrázolja a magyar viszonyokat. A könyv kérdésselvetései nem azt a szemléletet képviselik, amelyet a Tudományos Gyűjtemény alapítói vallottak magukénak. A folyóirat az olvasók tudásának gazdagítására, művelésükre és ezen keresztül a nemzet boldogabbá tételének céljával jött létre, így érthető okokból reagál érzékenyen azokra a durva hangú recenziókra, amelyek a

17. = *Kazlev*, XII, 539–545 (2923); Kazinczy – Ajtay Sámuelnek, Széphalom, 1815. márc. 4. = *Kazlev*, XIII, 2–4 (2934), Kazinczy – Helmezy Mihálynak, Széphalom, 1815. dec. 13. = *Kazlev*, XIII, 327–331 (3062).

⁶⁰⁰ MARKI Hugó, *Schwartner Márton és a statisztika állása a XVIII. és XIX. század fordulóján*, Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat, Bp., 1893.; LUKCSICS, *Schwartner Márton.*; DÜMMERTH, *Schwartner Márton.*

⁶⁰¹ Az esetről és Schwartner korábbi kinos ügyeiről – egy tiltott könyv bejelentéséről – ld. LUKCSICS, *Schwartner Márton*, 67–72.

⁶⁰² SCHWARTNER, *Statistik de Königreichs Ungern – ein Versuch*, zweyter u. drittel Theil, 457.

⁶⁰³ Vaderna Gábor foglalkozott a jelenséggel Berzsenyi-tanulmányában: VADERNA Gábor, *Torlódások – Diskurzusok összjátéka Berzsenyi Dániel egyik levelében = Et in Arcadia ego. A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk., DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005, 370–401.

magyar nemzeti dicsőséget és kulturális értékeket középpontba állító folyóiratbeli cikkeket Schwartner *Statistikájára* hivatkozva kérdőjelezi meg.

Megkockáztatható, hogy Füredi cikke és a „jelen volt vendég” tudósítása szintén a Schwartnerre reflektáló Tudományos Gyűjteménybeli írások rendjébe illeszkedik. Az „Egy jelen volt vendég” híradására vonatkozó recenziói megjegyzés nem a „politikai lakmározás” minősítés által degradál, hanem azzal, hogy a tudós összegyűjtött kulturális értékét vonja kétségbe, ahogy a recenzió korábbi passzusai más írások (és különösen Y. cikke) kapcsán is ezt teszik. A szövegszerű utalásokon túl a tanulmány születési ideje is a Tudományos Gyűjtemény recenzióihoz való kapcsolódást támasztja alá. A szöveg keletkezési idejére a folyóirat jegyzőkönyveiből lehet következtetni. Az *A' recenziókról* című tanulmány 1818. ápr. 4-ével kerül jegyzőkönyvbe,⁶⁰⁴ első bírálója a Schwartner ellen könyvet publikáló Horvát István volt, a második a magyar kultúráról cikkező Jankovich.⁶⁰⁵ A Festetich-óda és kísérszövege ettől korábban, 1818. febr. 22-én került jegyzőkönyvbe (a bírálók nem ismertek),⁶⁰⁶ vagyis a keletkezés ideje még közelebbre tehető az 1817-es lapszámbírálatokhoz.

Amikor tehát a Füredi-tanulmány azt állítja, hogy a német folyóiratokban a magyar művekre vonatkozó recenziókat magyar írók írták, a Tudományos Gyűjtemény antirecenzióiban többször felmerült panaszhoz csatlakozik. A tanulmány kérdésfeltevésének elsődleges kontextusa is ide köthető, ugyanis nem az említett 60 kritika fogja megnyitni a magyar „elmemívek” recenzióinak sorát, a korábbiak pedig szükségét adják néhány alapvető kérdés megválaszolásának. Innen erednek Füredi alábbi kérdései: hogyan néz ki a recenzió műfaji meghatározása („Mi az elmemíveknek recenziója?”), ki írhat recenziót („Kinek vagyon jussa az elmemíveket recenseálni?”) és milyen nyelven („Melly nyelven kell az elmemíveknek recenseáltatniok?”), mire szolgál a recenzió utilitarista szempontból („Mennyire hasznos, mennyire káros a' recenzió a' Literaturának?”), milyen igényeknek kell az antirecenzióknak megfelelniük („Millyeneknek illik az Antirecenzióknak lenniük?”), milyenek a magyar művekről írt magyar recenziók eddig („Millyenek a' magyar elmemíveknek eddig való magyar recenziói?”), ill. a magyar művek német nyelvű recenzióit kik írják („Kik a' magyar elmemíveknek német Recensensei?”).

Megkockáztatható, hogy eleve már a műfaji definiálásra vonatkozó igény (1. kérdés) is a Tudományos Gyűjtemény egyik cikkéhez köthető, amely ugyancsak egy osztrák recenzióra reflektál. A bírálatra válaszoló kiemeli, hogy nem tekinti kritikának az érintett lapszámbírálatot, mivel az csupán tartalmi ismertetést ad.

„Sajnosan jelenhetni azonban, hogy az említett számban 6-ik Füzetteye Tud. Gyűjteménynek semmi tudós megvizsgáltásnak billyegét nem viseli, 's mást bé jelentésnél nem is tulajdonithatni nékie. Hogy a' tudós megvizsgáltás, tudós kifejtegetésekből, 's bebízonyító okok előhordásából, a' megvilágosító észrevételek egyenes, valódi, bátor, igaz jelentéséből; a' Könyv foglaltatának tellyes, 's hiv elő adásából álljon; azt a' Referens Úr is tudni fogja: de hogy csupán ilyen jelentések; ez jó – amaz rossz, ez csupa theoria, unalmas, nem foglal magában semmi szépet; meggyőző, 's fő indító okok lehessenek a' recenzióban, helytelennek vélem eggyüt fogja lenni a' Ref. is; külömben haladatlanul diszeskedik a' Recenzió névvel [...]”⁶⁰⁷

Füredi így reagál ugyanerre a problémára:

⁶⁰⁴ OSZK Kt, Fol. Hung. 3, 9v.

⁶⁰⁵ OSZK Kt, Fol. Hung. 1100, 16v. A bírálatok nincsenek meg, csupán a bírálók személye ismert, és a bírálat kimenetele (a tanulmány megjelent, vagyis el kellett fogadják).

⁶⁰⁶ OSZK Kt, Fol. Hung. 3, 7v.

⁶⁰⁷ [NÉVTELEN], *A' Tudományos Gyűjtemény 6-ik Kötetének Bécsi Kronika által lett megvizsgáltása*, 123.

„Az elmemeivének recenziója, annak megvizsgálása, 's jobban mondva megítélése: mi jó, mi nem jó, mi középszerű egy elmeszüleményben, minden tekintetre; úgymint: a' munkának fogantatására, elrendelésére, kidolgozására, nyelvére nézve, 's a' t. a' régi és újabb remekműveknek példája után bévett, 's megállapított aestetikai szabások szerint. [...] A' tsupa felhozás, annak elbeszélése hogy a' könyv mit foglal magában, nem recenzió, hanem pusztá ismertetés, tudósítás.”⁶⁰⁸

A cikk további tartalmi jellegzetességeire áttérve: Füredi ezután a német nyelvű recenziókkal foglalkozik, és akárcsak a korábban idézett írások, azt rója fel, hogy ezek mögött leginkább magyar szerzők keresendők. Amikor Füredi számot vet azzal, hogy nincsen értelme magyar művekről német nyelven recenziót írni, mert a nyelvek eltérése csupán az intrikálásnak teremt terepet, szintén meglévő hagyományhoz csatlakozik, és ez a hagyomány nem csupán a Kazinczy nevével jelzett recenziókhöz társul. A külföldi (osztrák) folyóiratokban megjelent negatív recenzió publikálása rossz fényt vet a hazafira, és ez természetesen akár Kazinczyra is vonatkozatható (ahogyan ő magára is értelmezi), hiszen a mai időkig kb. 40 német nyelven publikált írása ismert, és ezek között jócskán akad recenzió is. Füredi írása több egyértelmű utalást is tartalmaz Kazinczyra és taborára is, csak hogy ezek az utalások egy általánosabb problémarendszerbe kapcsolódnak.

Kazinczy konkrétan mindössze három esetben kerül említésre a tanulmányban. Először a *Tövisek és Virágok* érintése által, ahol Füredi bizonyos, megnevezetlen kritikusok freroni attitűdjét mutatja be. A freroni kritika jellegzetessége a tanulmány szerint az, hogy a mű bírálata során a személyes problémarendszerbe vagy antipátiát részesíti előnyben, és erre példaként áll a szövegben Kazinczy epigrammakötete:

„Illyen Freron szabású szerentsénkre nem sok lehell a' magyar ég alatt; 's a' kik volnának is, azoknak lehellétét nem örömet szívja be a' magyar Közönség; mert [...] a magyar olvasó Közönséget különös szíves emberség karakterisállyá, annyira, hogy késebb a' szerzőnek tiz hibáját, és botlását elengedni, – humani nihil alienum a se putans⁶⁰⁹, – mint sem a' Recensensnek egy ostortsapását; jól értvén, hogy sokkal nehezebb egy középszerű eredeti munkát írni, mint azt Classice recenseálni. A' *Tövisek* és *Virágok* (bár ne volna annyi csalány köztök!) a' magyar olvasó Közönség előtt vékony szerentsével jártak: mert a' nemesebb embertermészet, ha a' feddést megszenvedti is, nem szeret tüzes fogóval tsipkedtetni; az olvasó ember pedig lelkére nézve legalább, a' nemesebb és formálttbb tagja az emberi társaságnak.”⁶¹⁰

Füredi Freronra való célzása a tanulmány egy korábbi szakaszával együtt nyer értelmet, ahonnan információt lehet szerezni Füredi Freron-képéről. A francia Denis de Sallot, az első francia irodalmi folyóirat indítója áll szemben Élie Catherine Freronnal, akit Voltaire-rel folytatott vitáiról szokás ismerni. A kettőjük között zajló vitatkozás műfajilag névtelen iratok, szatírák és élehangú epigrammák formájában realizálódott. A dolgozat nem csak ennek a névtelenül zajló vitának a hangnemét nevezi károsnak („[...] Freronnak rágalmozó recenziói, ki egy örült vadként minden vele egy időben élt Tudósokat, és Írókat megharapdált, valóban annál nagyobb betstelenségére voltak az emberi léleknek, és kárára a' tudományoknak, és szép mesterségeknak.”⁶¹¹), hanem egy utalás által még össze is mossa a kritikuski tevékenységéről neves apát, a politikusi tetteiről elhíresült fiával, Louis-Marie Stanislas Freronnal.⁶¹² Ő, apjával ellentétben nem irodalmi tetteivel, hanem a francia forradalom után történt hatalmi megtorlásokról híresült el. Erre a bírálatra Kazinczy már

⁶⁰⁸ FÜREDI, A' *Recenziókról*, 7.

⁶⁰⁹ A teljes szöveg Terentiusnál így olvasható: „Homo sum, humani nihil a me alienum puto”, amely azt jelenti: 'Ember vagyok, semmi sem idegen tőlem, ami emberi'.

⁶¹⁰ FÜREDI, A' *Recenziókról*, 20–21.

⁶¹¹ FÜREDI, A' *Recenziókról*, 16.

⁶¹² „Emlékezetre méltó, hogy ezen Freronnak fia előbb hóhér társa, utóbb hóhér ellensége volt amaz újabb üdökben támadott emberi szörnynek Robespierrenek.” FÜREDI, A' *Recenziókról*, 16–17.

évek óta számított, barátai tájékoztatták is arról, hogy az epigrammában Dayka által tűzre vetett Himfy-versek nem csupán Kisfaludy Sándor által fogadtattak kritikusan. A dunántúli költővel folyó konfrontálódástól való visszavonulásként, megbékélésként is értelmezhető, hogy a Himfyre írott epigrammát Kazinczy később megváltoztatta. Tudjuk, az új verzióban Dayka Gáborral már nem Himfy, hanem Csokonai műveit égetteti el.⁶¹³ De nemcsak ennek köszönhető, hanem a Márton István katekizmusának bírálatait tartalmazó kötetben publikált, személyeskedéseket elutasító határozott állásfoglalásnak is, hogy ezekre a direkt utalással őt érintő szakaszokra nem reagál már különösebben leveleiben sem, és az *Orthologus és Neologus*ban sem.

A másik szöveghelynél Kazinczy már nem műve által, hanem névvel is előkerül, Füredi egyik példájával kapcsolatban. A szövegrész a magyar kritikusokat tipizálja, így elkülöníti az „alatszony lelkű, nyereséget, és kenyeret kereső Recensensek[et]”,⁶¹⁴ „a’ kérkedékenységből, hír ’s név’ szomjából felfuvalkodott Recensenseket”,⁶¹⁵ „az irigység, gyűlölség, és más szilaj indulattól ingerlett Recensensek[től]”.⁶¹⁶ Az utóbbi típus írástechnikáját a pártosság jellemzi, bírálatá során a saját nézeteihez csatlakozó írásokat részesíti előnyben, és nem tárgyilagos szempontrendszer alapján mérlegel:

„Illyenek fájdalom! némelly Recensenseink, és FÉL-Recensenseink. Fél Recensenseknek azokat mondom, kik mintha mást valamit vennének tárgyul, ki ki ereszkednek a’ magokkal nem egyező Íróknak éles vagdalására, semmit egyebet nem erányozván, vagy tévén. Ezek tehát, a’ mint látni, sem Írók, sem Recensensek, hanem ex omnibus aliqid.”⁶¹⁷

Erre a bizonyos „Fél Recensense” példaként azt a P. Sz. A. álnevű író hozza, aki *Észrevételek némelly új szók felől*⁶¹⁸ címmel a Tudományos Gyűjteményben megjelent tanulmányával vívja ki a negatív bírálói magatartás mintaadójának szerepét. Való igaz, hogy a Szentmiklóssy Alajosnak tulajdonított írás nem érvelő jellegű szöveg, de részrehajlónak nevezni sem indokolatlan. De még csak recenzióknak sem nevezhető, inkább védőbeszédnek tekinteni volna a leghelyesebb. Füredi utalásának megvilágításához szükség van P. Sz. A. cikkére is. A provokatív és bizonyítást nélkülöző felütést követően – ahol a szerző annyit közöl, hogy a fejlettebb népek mintájára ebben az országban is a nyelvújítás fog nyerni,⁶¹⁹ – kizárólag Kazinczy-szövegekből vett szavakat sorol föl és magyaráz. A szavak értékelésében pozitív mérleggel záró szöveget végén P. Sz. A. közli, hogy a:

„[...] felhozott példákbl látni lehet, hogy az új szók’ alkotásába csak az ereszkedhetik, ki nyelvünk’ tökéletes isméréttel bír, ’s mind lelkét, mind izlését egyenlőleg kimívelte; de más részről azt is észre lehet venni, hogy az új szók felől igen óva, ’s tartózkodólag kelljen ítéletet hoznunk; mert a’ ki a’ rosszat elfogadja, szint’ olyan

⁶¹³ „Dayka. Tűzbe felét. Csokonay. Vetem. D. Újra felét. Cs. Ím. D. Harmadikát még. Cs. Lándol az is. D. Jer most; vár az Olympuszi kar.” Ld. MTAKK, K622, 67r. Ld. itt: 103. lábjegyzet.

⁶¹⁴ FÜREDI, A’ *Recenziókról*, 24.

⁶¹⁵ FÜREDI, A’ *Recenziókról*, 24.

⁶¹⁶ FÜREDI, A’ *Recenziókról*, 24.

⁶¹⁷ FÜREDI, A’ *Recenziókról*, 24–25. A teljes latin mondás: „Ex omnibus aliqid, ex toto nihil”, amelynek jelentése: „Mindenből valamit, az egészből semmit”; másképpen: „sokat markol, keveset fog”.

⁶¹⁸ P. Sz. A., *Észrevételek*.

⁶¹⁹ „A’ nyelvbeli újítások eránt támadott harc, mely a’ Publicum’ egy részét nevétségre, a’ másikat pedig méltó bosszonkodásra kiszette, még mindég foly, noha nem olly dühhel többé, mint az első elkekeredés’ hevében. Más mívelt Nemzetek’ példájából tudhatjuk, hogy a’ pálmát bizonyosan a’ Neologok nyeredik-el, ’s Hazánk’ Génusza már is hajlandónak látszik a’ józanabb részt azzal megtisztelni; de hány magahitt hívatlan fog még megostoroztatni, hogy profanáló kezeivel a’ legszentebb himvarráshoz nyúlani nem rettegett?” P. Sz. A., *Észrevételek*, 78.

hibát követ-el, mint a' ki azt koholta; ellemben a' ki a' jót kárhoztatja: hibázik, ha megtévedésből, vétkeznek, ha meggyőződése ellen cselekszi.

Óhajtani lehetne, hogy a' csatázó felek letévén végre minden gyűlölséget, és részrehajlást, tartozó hazafiúi szeretettel ölelkezzenek-özsze, 's egyesült tekintettel bizonyos állandó principiumot állapítanának-meg, melyre minden előforduló kétes esetekben magát kiki bátran meghívhatná. Itéletünk szerint legiőbb volna e' részben azt meghatározni: hogy »az új szók közül csak azok vétessenek-fel, melyeket a' nyelv' ideálja megkíván, 's géniusza nem ellenz«.»⁶²⁰

Vagyis egyrészt a nyelvújítás fogalmát a szóteremtésre korlátozza, majd ezen az ingoványos területen, ahol igen nehéz meghatározni a jó és a nem jó kritériumait, a példák bemutatásakor nem törekszik szabályrendszer kialakítására, a zárszóban pedig végtére is ehhez hasonló módon, a jó és nem jó megítélésének alapjául a szintén nehezen körülírható nyelvgeniusz⁶²¹ fogalmát teszi meg. Ismeretes, hogy még a húszas években is a nyelvújítással szemben felhozott vádpontok sorában szerepel az elméleti kidolgozottság hiánya.⁶²² Füredi Vida szintúgy az elméleti felépítettséget kéri számon P. Sz. A. tanulmányán, szembeállítva ezt az írás erős hangnemével, amelyet szisztematikussal felépítettség és ehhez kapcsolódó érvek híján nem lát indokoltnak. Tanulmánya címben is megjelölt tárgyától eltérő reflexióit nem haszon nélkül való terjedelmesebben idézni:

„Hogy pedig miért tértem ide, okát adom. A' nyelvbéli újjításokról egy Közlő ezt mondgya: »Más mívelt Nemzetek példájából tudhatyuk, hogy a' pálmát bizonyosan a' Neologok nyerendik-el« Tud. Gyűj. III. K. 78. l.⁶²³ – Ha ez az Úr a' Neologiaról (!) regulákat írt volna, bizonyomra mondom, örömet meghallgatnám ötét, és ha meggyőzne, követném-is; mert én szíves kívánója vagyok nyelvem' bővítésének. És éppen ezért nem kárhoztatnám ötét abban, a' miben használni akar, ha fáradás át egyedül e' pontra szoritaná. De mivel a' maga bajnokával nem tartók ellen szertelenül motskolódik, azért ne legyen nehezére, hogy tőle magyar nyíltszívűséggel kérdem: Meg lehet-e mutatni, hogy más Nemzetek a' mostani stílus szerint értett neologáival boldogultak nyelveknek gyarapításában? hogy a' nyugoti nyelveknek egymáshoz való némü némü költsönösségéből lehet-e a' magyarra mindenkor bizonyos analógiát formálni? Mekkora az a' pálma, melyet addig a' Neologok elnyertek? Mi a neve annak a' Haza Geniuszának, ki a' jőzanabb (?) részre hajlandónak látszik? kik azok a' maga hitt hivatlanok? kik fogják ezeket és mivel megostorozni? 's a' t. – Nem érzi-e szíved, Barátom! hogy az emberség, az okosság és a' jőzanág mellett sebesen elhajlottál? Nem hallottad-e valaha: hogy in necessariis unitas, in nubis libertas, in omnibus charitas.»⁶²⁴

A reflexiót érdemes máris az idézet első mondatával kezdeni: a szerző a tárgytól való eltérésnek nevezi a nyelvújítás tematizálását. Még ide vonatkozó okfejtésének vége is

⁶²⁰ P. Sz. A., *Észrevételek*, 81–82.

⁶²¹ Benkő Loránd szerint a nyelvújítók ezzel a fogalommal próbálták meg helyettesíteni a nyelvi szabályokat. „E terminus kb. az egyes nemzeti nyelvek természetét, szellemét, sajátos arculatát jelenti, abban az értelemben, ami köt ugyan bizonyos alapvető nyelvi normákhoz, ezen belül mégis főltszabadija az író a merev szabályok alól.” BENKŐ Loránd, *Elméleti törekvések a felvilágosodás korának magyar nyelvudományában = A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében: Die Ungarische Sprache und Kultur im Donauraum*, szerk. Moritz Csáky, Horst Haselsteiner, Klanczay Tibor, Rédei Károly, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest – Wien, 1989, 383–393, itt: 389–390. (A továbbiakban: BENKŐ, *Elméleti törekvések*.)

⁶²² Vidovics Ágoston még 1826-ban is így ír, miután a nyelvújítás szabályszerűségeit megpróbálta kimutatni és a szabályellenességekre rámutatott: „Sajnálkodva kell [...] mondanunk, hogy a' Neológiának, a' mint láttuk, semmi bizonyos consistentiája, systemája, határai, erős principiumai nincsenek.” (VIDOVICS, *A' Magyar Neológia Rostálgottása*, 181.) Lényegében a kötet érvelése ebbe a megállapításba konkludál, s a szerző ezt követő javaslata éppen ennek a hiányzó szisztémának a kidolgozására irányul.

⁶²³ Utalás P. Sz. A. tanulmányának második mondatára.

⁶²⁴ FÜREDI, *A' Recenziókról*, 25–26.

(„[...] és nékem is botsáss meg, hogy úgy szóltam, a' mint érzek; azértis, hogy kedvedt a' derék tárgytól nem egészen ugyan, de még is valamennyire ki-tértem.”⁶²⁵) erre utal. Másrészt azt is kinyilvánítja, hogy ő maga nem zárkózik el a nyelv bővítésétől. A kétségek inkább P. Sz. A. dolgozatának hiányosságaira és logikai ellentmondásaira vonatkoznak, és főképp vehemensen bírálják a tanulmány személyeskedő célzásait és hangnemét. Ezután Füredi a nyelvújítás sikerét vitatja, de nem magának a kezdeményezésnek szegül ellen, hanem leginkább a franciás példák magyar nyelvújításban való alkalmazását ellenzi. Ez a szakasz rendkívül fontos, mert a tanulmány általánosabb témájához képest ezekhez a bekezdésekhez kapcsolódik legszorosabban az *Orthologus és Neologus*. Különösen érvényes ez azokra a sorokra, ahol Füredi a járt utat szembeállítja az új úttal. Fontos viszont kiemelni, hogy Füredinek ezek a bekezdései sem irányulnak deklaráltan Kazinczy ellen. P. Sz. A. objektív szempontok alapján ma is pártosnak nevezhető és érvekben szegény dolgozatát bírálja, amelynek a példaanyagot tekintve van csupán szorosan köze Kazinczyhoz.

Még egy harmadik esetet kell emlitenünk, ahol a Füredi-szöveg szintén utal Kazinczyra. Úgy tűnik, hogy Füredi egy kortárs irodalmi számvetésre tesz kísérletet, amelynek során szó esik Szabó Dávidról, Kazinczy Ferencről, Virág Benedekről, Verseghy Ferencről, Kisfaludy Sándorról és Berzsenyi Dánielről. Egyrészt az írók művészi érdemeit méltatja, és ezzel párhuzamosan hangsúlyozza, hogy mindezek az erények a művet bíráló recenzens kényétől függően válhatnak erénnyé vagy negatívummá. A kiemelt szerzők körének érdekessége, hogy mindegyikükről született Kazinczy-recenzió. Baróti Szabó költészetéről először 1786-ban⁶²⁶ ír a Magyar Hírmondóban, majd 1811-ben,⁶²⁷ mindkét szöveg névtelen, ahogyan a Virág Benedekről szintén 1811-ben publikált írás is.⁶²⁸ Verseghy *Aglájájának* bírálata 1809-ben⁶²⁹ ugyancsak név nélkül jelent meg. A sokszor említett Kisfaludy-recenzió⁶³⁰ ezeknek a névtelen bírálatoknak a sorában helyeződik el, ahogy a Kis János fordításkötetéről írt bírálat,⁶³¹ valamint a Berzsenyi-recenzió⁶³² is. Feltűnő, hogy majdnem minden írás az *Annalenben* jelent meg német nyelven, és mindegyikük névtelenül. Mégsem a válogatás maga, hanem a szerzőknél kiemelt példák teszik egyértelművé, hogy Füredi pontosan Kazinczy recenzióira utal, még akkor is, ha mai ismereteink szerint nem minden recenzió szerzője Kazinczy. Például a Rummy György által írt névtelen recenzióról egyértelműen kijelenthető, hogy Kisfaludy Sándor Kazinczyt gondolja az anonim szerzőnek. Ebben a Rummy-recenzióban olvasható ugyanis az a hírhedtté vált mondat, amelynek alapján Kisfaludy Sándor azt állítja, hogy Kazinczy

⁶²⁵ FÜREDI, A' *Recenziókról*, 27.

⁶²⁶ [KAZINCZY Ferenc], [*Elsősorban Baróti Szabó Dávid költészetéről*], Magyar Hírmondó, 1786. 84. 701–704.

⁶²⁷ [KAZINCZY Ferenc], *Béts (Bécs), Doll Antal' Költségével: Virgilius' Énéisse (Aeneise). Fordította Baróti Szabó Dávid. Első Kötet. I-V. Ének. 1810.*, AnnLitKunst, 1811. jún., 304–317.

⁶²⁸ [KAZINCZY Ferenc], *Ofen, mit Schriften der königl. ungarischen Universität: Poémák. Irta Virág Benedek, néhai Kir. Professzor. (D. i. Gedichte. Von Benedict Virág, gewesenem königl. Professor.) 1911.* 80. S. 8., AnnLitKunst, 1811. szept., 322–326.

⁶²⁹ [KAZINCZY Ferenc], *Magyar Aglája, avvagy Kellemetesen mulató nyájaskodások külömbfele versemekben. (Das ist, wörtlich übersetzt: Ungerische Aglaja, oder annuthig unterhaltende Liebschungen in verschiedenen Versarten.) Ofen, mit Schriften der königl. ungarischen Universität für den Buchhändler Joseph Eggenberger in Pesth. 1806 in 8. S. 251. Ladenpreis 1 fl. 15 kr.*, AnnLitKunst, 1809. jún., 262–264.

⁶³⁰ [KAZINCZY], *Kisfaludy Sándor: Himfy' Szerelmei.*

⁶³¹ [KAZINCZY Ferenc], *Sopronyban, Sziesz' Maradéki' betűjével: Horátzius' Levelei Wielandnak magyarázó jegyzéseivel. Fordította Kis János. Első Kötet.*, AnnLitKunst, 1812. máj., 187–196.

⁶³² A Wallaszky Pál irodalomtörténetéről írt recenzió érinti Berzsenyit is: [RUMY Károly György], *Budae, típus Regiae Universitatis Hungaricae: Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria ab iníitiis regni ad nostra usque tempora delineatus a Paulo (Paulo) Wallaszky. Editio altera auctoír et emendatioe. 1808. 8maj. p. XX et 586, ausser dem Index.*, AnnLitKunst, 1811. okt., 44–61; 1811. nov., 204–218. (A továbbiakban: [RUMY], *Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria*.)

saját magát nevezi a magyarok egyedüli klasszikus írójának.⁶³³ És bár Rummy tollából származik, ezt nem lehet megállapítani, mert a cikk névtelen. Ez a vál különben nem csak magánkézten küldözgetett levelekben, hanem nagy nyilvánosság előtt is olvasható néhány évvel később, Batsányi János írásában. Az *Orthologus és Neologus* című tanulmányra válaszul írt művében szintén ezekhez a sorokhoz utalja az olvasót:

„Ez az olly igen bátor, és azonn az útonn olly igen meszsze, 's mindeneknél másoknál tovább menő Nyelvújító; ez az olly igen híres, és olly igen tudós, derék Kritikus, 's „a' vízi Kaménák' egyedül kedvellt fíja”, – jelenti (ugyan ott) és az egész Hazának tudtára adgya még azt-is: „hogy a' Magyaroknak nem egyedül ő a' classicus Írója”, és hogy ezt, több effélével egygyütt, „a' Németek” ő tölle magától „hallák”, minthogy ezt (és a' mit ott kiki saját szemeivel bővebben láthat) „a' Németeknek maga a' Kérkedő beszéllé el!”⁶³⁴

Füredinél a tanulmány harmadik pontjában bukkannak fel azok a sorok, amelyek a recenzióval való súlyos visszaélésnek tartják, ha valaki saját maga felől ill. barátai által német nyelven a magyarok egyedüli klasszikus írójának nevezi és neveztetni magát. Kazinczy nem érti Kisfaludy célzását – hogy saját művét bírálta volna –, ezt Rummy Károly Györgynek is megírja. Mégis arra kéri, hogy ne írjon róla recenziót és többé ne dicsérje: „Ich bitte Sie, theurer Freund, meine IX Bände ja nicht zu recensiren, und mich ja nicht zu loben. Lassen wir das Lob denen, die darnach so begierig sind.”⁶³⁵

Érvelésünkkel tehát nem azt kívánjuk bizonyítani, hogy a schwartneriánus reflexiók Füredi szövegének korábbi értelmezéseit kiszorítanak. Nem tagadjuk a tanulmány Kazinczy ellen való élet, sem a kritikátörténetben Hász-Fehér Katalin által olyan körültekintően megrajzolt státuszát.⁶³⁶ Több mint valószínű, hogy a tanulmányban Füredi még számos esetben utal Kazinczyra, többek között talán ott is, ahol a kívánatos bírálói attribútumokról ír (olyan személyeknek kellene kritikát írni, akik az egész nemzet előtt elismertségre tettek szert valamilyen művük által). A német példa említése révén pedig nem csupán magásra teszi a mércét Schiller és Lessing kiemelésével, hanem talán Kölcsey deklaráltan schilleriánus Csokonai-kritikájára céloz.⁶³⁷ A kritikairás e fajának jellegzetessége, hogy a mű vizsgálata során az író személyi jegyeiből, szociokulturális háttéréből, magánéletéből és egyéb individuális területről merít érveket. Ilyenformán Schiller nevének kiemelésével ahhoz a keményhangú recenzióhoz is elirányítja az olvasó figyelmét (ti. Kölcseyhez), aki kritikáiban a korítélet szerint nemzetelenebb eszmeiséget képvisel, mint maga Schwartner. Horváth Ádám vélekedik ekképp a Kölcsey-kritikákról:

„[...] olyan pofozásokat [...] tett szegény büntelen őseinek; nagyobbát, mint az annyiszor megbüntetőddött M.[agyar] Statista, a' ki ekkorát meg nem mondott mint ő ; hogy mind azon író és nem író Nemzetek közt, kik Európában a' Nevátúl fogva a' Tajóig lakoznak, nintsen talán egy is, mellyben a' költésnek való szelleme olly későn gerjedt volna-fel, mint a' Magyaroknál, 's mellynél az, fel-gerjedése után is annyira nem otthoninak annyira idegennek látszanék; ez több mint ha egy erköltstelen fiú Apját anyját meg verte volna [...]”⁶³⁸

Az is igaz viszont, hogy néhány tanulmánybéli kijelentés nyilvánvalóan olyan ügyekre irányul, amelyek nem állnak „Kazinczy és kora” kánonának középpontjában. Az

⁶³³ A vélemény alapjául szolgáló szöveg így hangzik: „Ungarns vorzüglichste Dichter fund jetzt Franz v. Kazinczy (unter den Magyaren so klassisch wie Göthe unter den Deutschen – sein Liebling) [...]” [RUMY], *Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria*, 211.

⁶³⁴ Ld. BATSÁNYI, *Összes művei III*, 74.

⁶³⁵ Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1819. jan. 2. = *Kazlev*, XVI, 269 (3684).

⁶³⁶ HÁSZ-FEHÉR, „Kinek vagyon jussa...”

⁶³⁷ Ld. CSETRI Lajos, *Kölcsey Csokonai-bírálatá és Döbrentei*, ItK, 1987–1988/3, 271–284. Különösen: 273.

⁶³⁸ Horváth Ádám – Kazinczyrak, Petrikeresztúr, 1818. ápr. 10. = *Kazlev*, XVI, 2 (3583).

elemzés által megvilágított elsődleges kontextus tehát csupán arra irányítja a figyelmet, hogy (hangsúlyozottan és kizárólag) a tanulmány értelmezési köréből tekintve az általa elmarasztalt személyek nem egyszerűen a recenzióírásban vétettek, hanem a hazaárulás vétségét is elkövették, mert a magyar kultúra becsmérélséhez járultak hozzá névtelen recenzióikkal. Ebben az esetben Füredi egy sokkal súlyosabb vádat fogalmaz meg, mint amire eddig a szakirodalom rámutatott, és így tanulmánya nem kizárólag a nyelvújítás elleni periratnak tekinthető, még ha kétségtelenül vannak ilyenét vonatkozásai is. A Kazinczyt ért vádak sokkal súlyosabbak annál, minthogy franciás szóhasználatával megfertőzte volna a magyar nyelvet. Az persze más kérdés, Kazinczy ebből mennyit ért meg, vagyis ő hogyan olvassa a szöveget.

A következő szakaszban Kazinczy olvasási és értelmezési irányait vizsgáljuk meg. Erre a lépésre azért van szükség, mert az ismeretek szerint az *Orthologus és Neologus* Füredi Vida tanulmányára válaszul született. Szükséges tehát a végső cél – ti. az *Orthologus és Neologus* elemzéséhez – Kazinczy olvasatával számot vetni. Feltételezzük, hogy ennek nyomai megtalálhatók a barátokkal és vitapartnerekkel folytatott levelezésben.

IV. 2. **Ahogy Kazinczy Füredit olvas**

Sem a schwartneri utalásokra, sem a Füredi-tanulmány folyóiratbeli kontextusára nem történik reflexió Kazinczy korabeli leveleiben. Az ő szövegértése az eddigiektől némiképp különböző, de néhány jól meghatározható téma körül koncentráliódik. A tanulmány a *Mondolat* társaként határozódik meg, ahogy a tízes években még jónéhány írást (Ruszekhez írott levelek, *Lúdas Matyi*) is ekképpen olvas. Éppen ezért, a szöveg burkoltan támadó hangnemére hivatkozva határolódik el néha a válaszadástól.⁶³⁹ A Füredi-tanulmány korábban említett *Tövisek és Virágokra* való hivatkozása Kazinczy nézőpontjából szintén a *Mondolattal* rokonítja a cikket.⁶⁴⁰ Ebben nyilvánvalóan közrejátszik a szöveg névtelensége, valamint a ruszekes levelekkel (ill. Kazinczy szempontjából tekintve csak egyetlen levéllel) való tartalmi rokonsága. Kisfaludy első levele és a recenzióról szóló írás között nagyon sok tartalmi párhuzam mutatható ki, lényegében Viszota Gyula is elsősorban a szövegyszerű megfelelésekre alapozva mutatta ki Kisfaludy szerzőségét. Viszota táblázatosan, egymás mellé rendelve mutatja ki az egyezéseket, s az ezt alátámasztani látszó kéziratot csak később találták meg. Ebből arra is lehet következtetni, hogy Kisfaludy levelének feltételezhetően van hatása Kazinczy szövegértelmzésére. A tanulmányt olvasva könnyen lehet olyan érzése, hogy ő a szöveget nem először, hanem újraolvassa. A ruszekes levél elterjedtsége alapján pedig logikusan gondolhatja azt is, hogy a szöveget rajta kívül igen sokan hasonlóan értelmezik. Ezen kívül, bizonyosan szövegértelmzést befolyásoló körülménynek tekinthető N. recenziója is, amelyről Kazinczy jóformán minden esetben Füredi írásával együtt emlékezik meg a leveleiben. Olykor még a választ is egyetlen szöveg formájában képzei el, mert a két írást egy ugyanazon körből származó ikertámadásként fogja fel. A társított szövegekkel Füredi tanulmányának lényegesen durvább, támadóbb hangvételű kontextusa teremtődik meg. Az értelmezési mező, és a névtelen, a *Mondolat* íróival egy táborat alkotó ellenség víziója, szintén abba az irányba mutat, hogy Kazinczy valószínűleg tágabb körben fogja magára

⁶³⁹ „– Füredinek épen nem fogok felelni, 's azért nem, a' miért Somogyinak nem feleltem.” Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1818. nov. 10. = *Kazlev*, XVI, 229 (3665).

⁶⁴⁰ „*Jót 's jól!* ebben áll a' nagy titok – ezt mondám én a' Töv. és Virágokban, mellyért Füredi Vida és N. Úr rám annyi rosszat mondanak, 's valóban igazat mondtam.” Kazinczy – Bay Györgynek, K. n. [1818-ban, aug. 14. után] = *Kazlev*, XVI, 137 (3638).

vonatkoztatni a Füredi-cikket, mint ahányszor abban a neve vagy műveinek címe előfordul.

A szöveget olvasva Kazinczy számára evidenciaként merül fel, hogy a Füredi-tanulmányban manifesztálódó burkolt támadásra nyelvi újításaival és határozott véleménynyilvánításaival szerzett okot.⁶⁴¹ Ennek nagyon fontos értelemképző szerepe van. Magától értetődőnek tekintjük, pedig nem az, mivel a szöveg nem csak címében, hanem tematikájában is a recenzió műfaji körülírását valósítja meg, ill. a kritikáirás elméleti és gyakorlati problémáit tárgyalja, s mellékesen és alig reflektál a nyelvújítás problémakörére. Ráadásul akkor sem Kazinczy bármely szövegére, hanem P. Sz. A. tanulmányára reagálva, és annak is leginkább elméleti kidolgozatlanságát, retorikai túlkapásait kimutatva, illetve a gallicizmusokat elvetve. P. Sz. A. cikke példaként támasztja alá az argumentációt, a rossz bírálat mintájaként említették, de a tanulmány 30 oldalas terjedelmét tekintve ez a reflexió is csupán néhány oldalnyi szövegben valósul meg (25–27.). Mindent mérlegelve ki kell jelenteni tehát, hogy Füredi Vida tanulmánya kizárólag azáltal kerülhetett be a nyelvújítás irodalmának szövegkontextusába, mert Kazinczy arra a bizonyos két és fél oldalban kifejtett példára egy egész tanulmánnyal reflektált. Továbbá azért, mert minderről a leveleiben igen sűrűn tájékoztatta ismerőseit.

Kazinczy a Füredi-tanulmányra reflektálva jópár levelében egy feltételezett nyelvi és tudománypolitikai törekvéssel szemben foglal állást: „Azok a Tüladunaiak, 's Pestiek most leginkább az egységet óhajtják, – írja – melyet elérni nem lehet, és így a' melyet keresni sem igen kellene: én is szeretem az egységet, de a' különbségben: Einheit in der Mannigfaltigkeit.”⁶⁴² Ez a feltételezett egységre való irányultság a levelezés szerint éppen úgy megnyilvánul egy egységes nyelvhasználatra való törekvésben, mint ahogyan a magyar akadémiai kezdeményezésben is. Vagyis ez ismét egy olyan szál, amely nem kizárólag Füredi szövegével fonódik össze, mert Füredi valóban a tudományos kollektivitást tűzi ki zászlajára a dolgozatban, csak hogy ő a műbírálatok területén javasol közösségi döntéshozatalt. Az individuális kritika, mint ítéletalkotás jogkörét vitatja – egyben megtartja a véleményalkotás szabadságát – szembeállítva azt a közösségi ítéletalkotással, amelyet a publikum gyakorol.⁶⁴³ Utóbbi hatóköre éppen annyira kiterjed a műre magára, mint az annak érdemeit vizsgáló recenzióra. Innen tekintve Kisfaludy *Himfje* egyik jeles példája annak, hogy a recenziók mennyire szétartó ítéleteket alkothatnak egy-egy műről, míg a közvélemény ítélete a piac reagálásában egyértelműen megragadható: ha egy műnek rövid időn belül több kiadása is van, az nyilvánvalóan a publikum tetszését mutatja, ill. a pénzügyi zárást követő anyagi haszon is egyértelmű jelzés a közönség ítéletéről.⁶⁴⁴

Kazinczy a műbírálat terén a szabad véleményformálás mellett kardoskodik, de nem a kollektív recenzióírás az, amitől tart, hanem a nyelv rendeleti korlátozása. A levelezésből kirajzolódik Kazinczy vélelme: attól tart, hogy az ellentábor akadémiáját készül alapítani, mégpedig olyat, amely szabályozást bevezetve fogja korlátozni a szabad

⁶⁴¹ „Szabó Dávidnak adott intéseimmel támadni-meg, igen elmés neme az ostromnak, de semmit sem nyom. Tartozom e én valónak vallani 1818. a' mit 1788. tanítottam? Az vagyok e én, az e most Nyelvünk, ott áll e most Literatúránk, Nyelvünk szüksegei azok e ma, a' mik akkor?” Kazinczy – Desselwffy Józsefnek, Széphalom, 1818. jún. 28. = *Kazlev*, XVI, 93–94 (3617).; „Melly vakság péld. ok. az, midőn azt veszik nekem vétkül, hogy én másoknak dolgozásaiak felől szabadon adom ítéletemet! K. F.nek az nem szabad: de a' recenseáló K. F.nek szabad, sőt kötelessége. 'S miért ne legyen nékem szabad recenseálnom? – Irigységet, fekete vért keresnek minden szavamban, 's még azt is vétneknek, hamis vádnak veszik, hogy egy Recenzióm Pater Verseghynek azt veté szemére, hogy a' mocsos gyönyörűséget con amore festi.” Kazinczy – Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1818. okt. 23. = *Kazlev*, XVI, 201 (3651).

⁶⁴² Kazinczy – Bay Györgynek, Mikóháza, 1818. szept. 26. = *Kazlev*, XVI, 152 (3643).

⁶⁴³ HÁSZ-FEHÉR, „*Kinek vagyon jussa...*”.

⁶⁴⁴ Fenyő István adatai szerint Takáts József, a kiadó 524 forint 56 fillér haszonnal zárja le a mű kiadását. „Első verseskönyv, melyre nem fizet rá a gazdája!” Ld. FENYŐ, *Kisfaludy Sándor*, 97.

nyelvhasználatot, és ez egyúttal az írók művészi szabadságát is keretek közé fogja szorítani. Ez a féltés rendkívül erősen foglalkoztatja ebben az időben, amely megegyezik az *Orthologus* és *Neologus* születésének időszakával. Ismeretes, hogy 1818 végén készül el a tanulmány elődjének tekintett szöveggel, amelynek a mottója a későbbi szövegváltozatokat is végigkíséri.

„Quid velit et possit linguae CONCORDIA DISCORS.

Horat.

Horátz rerum Concordia discors-ot mond: de az én célomra ezt által kelle változtatnom. Tudniillik Pesten most azon vannak, hogy unitást hozzanak be; én pedig azt mutatom-meg, hogy úgy lesz jól a' dolog, ha kiki a' szerint ír a' hogy legjobbnak véli, mert most még nem jutott-el nyelvünk azon pontjára, hogy az egyik vagy másik felet kelljen az uralkodó székre felültetni, 's mind a' két felekezetnek vannak darabosságai, mellyeknek le kell tördelözni, korholódni. A' rossz példák legjobban némitatnak-meg jó példák által.”⁶⁴⁵

Az idézet egy Dessewffynek írt levélből származik, s még több másikkal egyetemben arra utal, hogy ez az „egység”-től való tartózkodás nem valamilyen elvont, írói kezdeményezéstől való elzárkózásban képzelhető el, hanem egy nagyon konkrét akadémiai szabályozásnak való szembeszegülésben. Az ifjú Teleki Józsefnek ettől való félelméről vall 1818 végén. A levél tartalmára csak a fiatal gróf válaszából⁶⁴⁶ következtethetünk, aki ebben a levelében a francia akadémia, és az olasz, az Academia Della Crusca kártékony hatásáról ír, és ezzel párhuzamosan a német mintát emeli ki. Teleki mintegy megnyugtatóként hangsúlyozza, hogy az említett két szerveződés nem intézményes voltának köszönhetően, hanem a hatalmi visszaélések miatt vált kárára a nemzeti nyelveknek. Vagyis ha ezeket sikerülne kiküszöbölni, akkor lehet hasznos is az akadémia.

„De ezeket nem az illy intézetek természete közönségesen véve, hanem az ő részre hajló munkálkodásaik, az egésznek a tudatlan nagyok eránt való hízelkedése, az egyes tagoknak dagályos voltok, a keblekben fel nem vett tudósok üldözése, és az időkorinak rabszolgai gondolkozása módja; – nem a nékik tulajdonított hatalom, hanem az ezel való visszaélés tette kárhozatosakká. Ezekről különbözik egy tudósok olly szelid egyezete, melly nem parancsoló hangja, párfogóinak[!] tündöklő fényök által kíván az ellenkezőin diadalmaskodni, hanem minden pártosságot félre tévén, egyenesen a nyelv kimiveltetésének előmozdításán, a honi tudományosság öregbítésén munkálkodik, és okoskodásainak helyességök, iparkodásainak czélerányosságok, állításainak alaposságok, de főként engedelmes türelemessége által kívánja a nemzet bizodalját megnyerni; egy olly akademia, melynek egyesült ereje az óriási mív végbenvitelére elégséges, hatalma pedig a hatalmas fáradozásoknak különben könnyen elenyésző szüleményeiket egy nagy tökéletes egészben forraszthatja, de a melly egyéberánt a több tudósok szabad gondolkozású köztársaságában merész ellenkezőkre talál, mihelyt kimért korlátain kicsapni bátorkodik.”⁶⁴⁷

Úgy tűnik, Kazinczy nézeteit visszhangozzák ezek a sorok, mert az ő szeme előtt vészjóslóan egy éppen a francia és az olasz akadémiaéhoz hasonló, preskriptív szabályozással rendeletileg irányító, pontosabban meg nem nevezett intézmény készül felállni: „[Füredi Vidáék – Cz. M.] nyelvünket úgy szeretnék elrontani, hogy magokat

⁶⁴⁵ Kazinczy – Dessewffy Józsefhez, Széphalom, 1818. dec. 7. = *Kazlev*, XVI, 246 (3675). Másol: „Értekezésem mottója ez: Quid velit et possit linguae CONCORDIA DISCORS. Mert nékik nem a' Külömbőség Egysége kell, a' mi a' Természetben mindent tenyész és fenn-tart, hanem az Egység' Egysége, a' mi mindent elakasztana, ha ens rationis nem volna.” Kazinczy – Szabó Jánosnak, Széphalom, 1819. júl. 18. = *Kazlev*, XVI, 455 (3763).

⁶⁴⁶ Teleki József – Kazinczy Ferenchez, Pest, 1819. jan. 26. = *Kazlev*, XVI, 287–289 (3695).

⁶⁴⁷ *Uo.*, 288.

Académici en-ekké tehessék, mint a' Franciaia nyelvet rontotta-el az ő Academiájok.”⁶⁴⁸
Máshol: „Franciaia Academia forog szemek előtt, 's nem akarják látni, melly veszedelmet vonnának a' Nyelvre. Én azt az útát óhajtom Nyelvünknek 's Literaturánknak, a' mellyet a' Német teve.”⁶⁴⁹ A német példa szerint az egymástól különböző írói gyakorlatok forrják ki majd a kívánt írói nyelvet. A francia és olasz akadémia gyakorlati veszélyeiről később sem változik meg a véleménye, még egy év múlva is hasonlóképp gondolkodik.⁶⁵⁰ Erre az időszakra – vagyis miután megtudja, hogy a Füredi-tanulmányt Verseghy kézírásával adták le a szerkesztőségre –, már elég világosan kirajzolódik, hogy az ellentábor vezérének, az akadémiai kezdeményezés irányítójának Verseghy Ferencet gondolja. Rövid úton más írakkal bővíti a kört:

„Az első emberei Verseghi, Kultsár, Czinke etc. ezek alku által akarnak Egységet, noha Kultsár Grammaticai Deista, és még is minden Deismusa mellett Egység kell neki, tudnillik hogy ő csinálhassa ugyan a' mi neki látszik jónak, de papolása 's térítgetései által hozzájuk tartozzék. Ide való Horvát Endre is, azt predikálván, hogy a' szakadások Magyar Nyavalya, 's az ő Takács Józsefé és Himfyje.”⁶⁵¹

A névsor szerint tehát a Dunántúl és Pest összefogott egy közös cél érdekében, amelyben a Tudományos Gyűjtemény is tevékeny részt vállal. De nem pusztán a szerkesztőségben tagsággal bíró Kultsár István és Pethe Ferenc révén, hanem azáltal is, hogy 1818 során több alkalommal is felvettek Kazinczy-ellenes írást, de alkalomadtán a cikkíró személyét sem árulták el neki.

Vagyis Kazinczy levelei alapján annyit lehet megállapítani, hogy Füredi szövegét egyértelműen egy ellene fogalmazott támadó jellegű, alattomosan, gyalázkodóan és névtelenül támadó szöveggént értelmezi. A támadás hátterében az ő nyelvújítás területén végzett munkásságát, és határozott véleménynyilvánításait, vagyis kritikáit, leveleit, epigrammáit sejtí. A másik oldalt tekintve kirajzolódik benne egy aktív és ellenséges csoport körvonala, amelynek tagjai dunántúli és pesti írók köréből kerülnek ki. A névsor szerint leggyakrabban Verseghy Ferenc, Kulcsár István, Horváth Endre és Kisfaludy Sándor tartozik ebbe a csoportba.

IV. 3. A dunántúli szerveződés

A recenziókról szóló írás alkotói intenciójáról nyilván valamilyen egyéb szerzői szöveg előkerülésekor lehetne több szót ejteni. Például a dunántúli írók levelezése, esetleg valamilyen napló- vagy jegyzőkönyvi feljegyzés a közöttük folyó szakmai egyeztetésről segítségül szolgálhatna. Azokat megvizsgálva talán volna értelme mérlegelni, hogy Kazinczy értelmezése mennyire esik távol az intencionált céltól, és a válaszszöveg (az *Orthologus és Neologus*) megvalósít-e valamilyen párbeszédet. Sem erről, sem a szerveződésről nem sokat tudunk, amit igen, azt sem Kazinczy szövegeiből.

⁶⁴⁸ Kazinczy – Dessewffy Józsefhez, Széplhalom, 1818. okt. 27. = *Kazlev*, XVI, 204 (3653).

⁶⁴⁹ Kazinczy – Kis Jánoshoz, Széplhalom, 1818. nov. 10. = *Kazlev*, XVI, 229 (3665).

⁶⁵⁰ „Egységet akarnak [Fürediék, azaz itt: Verseghyék – Cz. M.], a' szabadság (mérés) eloltását, 's ezt azért, hogy az legyen, a' mit ők akarnak, 's nem gondolják, melly kárt készülnék tenni. Ennek magamat ellene szegzem, ha keresztre feszítenek is, mert ez categorisch Imperativ. Legveszedemesebb az, hogy az Olasz és Franciaia Academia példája szerint nekik is Academia kell, 's nem látják, hogy nekünk nem volt Danténk, Petrarácánk, Tassonk, és így nekünk nem hátra, hanem előre kell mennünk; nem látják, hogy a' Franciaia Academia nem hasznára volt a' Nyelvnek, hanem kárára.” Kazinczy Ferenc – Kis Jánosnak, Széplhalom, 1819. nov. 11. = *Kazlev*, XVI, 528 (3794).

⁶⁵¹ Kazinczy – Döbrentei Gáborhoz, Széplhalom, 1819. máj. 4. = *Kazlev*, XVI, 374 (3736).

Igaz, hogy az érintett szereplőknek vagy nincsen teljes életműkiadása, vagy pedig már legalább 100 éve jelent meg,⁶⁵² és ehhez hasonlóan, a felsoroltak egyikének sincsen teljes levelezéskiadása. Néhányukról jó, ha utóljára a múlt század második felében megjelent valamilyen jelentősebb tanulmány. Kazinczy életműkiadása is töredékes – és ebbe bele kell érteni a levelezéskiadást is⁶⁵³ – de még a teljes kéziratosszerű életmű is csak szubjektív, fragmentáltnak lenyomatát adja az eseményeknek. Azzal is számot kell vetni, hogy Kazinczy a tízes évek végén elszigetelten él, sem anyagi körülményei, sem a családi viszonyai nem teszik lehetővé, hogy utazzon. Ennek köszönhetően a kulturálisan pezsgő településektől távol él, és a területi távolságon levelek által próbál hidat verni, ahogyan az információszerezésre is ezt a módot használja. Csakhogy ebben az időben még barátaival sem szökkenőmentes a kapcsolata: bizonyos személyektől (pl. Szemere Páltól, Vitkovics Mihálytól, Kölcseytől, Döbrenteitől, Horvát Istvántól) hosszú ideig nem kap levelet. Mivel pedig a sajtó útján töredékes ismeretekhez juthatott, logikailag nem hibás azt feltételezni, hogy Kazinczy a kulturális élet eseményeiről nincsenek naprakész információi. Ennek ellenére gyakran a történetírás általános gyakorlatának tekinthető a Kazinczy-levelezés kizárólagos forrásként való használata. Ez részben érthető, hiszen egy valóban monumentális forráshalmazzal és egy nagyhatású, művelti, széles érdeklődési körű szerzővel van dolgunk, aki elképesztően kiterjedt kapcsolati hálójával rendelkezik. Mégsem javasolt ez az eljárás egyrészt azért, mert közhelyesen – sajnos – meg kell állapítani, hogy a tévedés joga Kazinczyt és levelezőpartnereit is megilleti, másrészt pedig azért, mert nagyon sok esetben közelebbi források is léteznek, amelyek ha nincsenek is publikálva, bárki számára könnyen elérhetőek.⁶⁵⁴ Olyan történések esetében tehát, amelynél Kazinczy *nem volt jelen*, talán önmegtartóztatásból érdemesebb lenni a forráshasználatban. Azt, hogy az „egységre” törekvő társaság képzetét Kazinczy mire alapozhatta, szintén egy levelezőpartnertől Szemere Páltól – jóval korábban – kapott levélből tudjuk meg:

„Délután Kultsára jött a’ sor. [...] Bejött ’s polit. tárgyakat kezdte: én a’ Literaturába léptettem által. Verseghy *della Crusca társaságot* akar állítani, így beszéllé K[ultsá]r. Hogyhogy? *Grammatikáját Nyitray által iskolai könyvvé téteté* ’s talán Czinke is az ő szolnokiságát tartozand tanítani. V[erseghy] még többet akar: parancsoltatni a’ Consil[ium] által, hogy a’ javallással megkoszorúztatandó Grammatika szerént írjon minden Iró, és így az övé szerént. Ezek segédúrsai Verseghynek: Prof. Varga, Ságghi, talán Virág, talán Kisfaludy és Takács és Horváth András és Pápay, a’ főfő pedig Nyitray a’ Consiliumnál. Verseghy ezt és ezeket elhitette hogy a’ Helmezcizmus, Kazinczysmus a’ Révai philol. principiumainak következtetjé; ’s így a’ Folnesics és Vanda szokatlanágai is onnan. A’ Révaianismusnak pedig nem lehet hathatósabb czáfolatja, mint Verseghy principiumai.”⁶⁵⁵

A levél Pécelről jött 1816 végén, és egy Kulcsár Istvánnál tett pesti látogatást örökít meg Kazinczy számára. Kazinczy továbbítja a hírt Döbrentei Gábornak nem egészen egy

⁶⁵² Ilyen például Kisfaludy Sándor *Élete: Kisfaludy Sándor minden munkái*, I–VIII, kiad. ANGYAL Dávid, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Bp., 1892–1893.

⁶⁵³ A II. 7. fejezetben azt bizonyítottuk, hogy a Váczy-féle levelezéskiadás azáltal, hogy lelvélmásolatokat is az eredetiek státuszában közöl, valamint a jegyzetek pontatlansága és hiányosságai miatt csak töredékesen adja át a hagyatékban rejlő lehetőségeket. Ráadásul épp a tanulmány születésének idejében rendezti alá Orbán László és Soós István Kazinczy levelezésének egy-egy újabb kötetét, amely a huszadik században megjelent két pótkötetet fogja kiegészíteni – nyilván időlegesen.

⁶⁵⁴ Ilyenek például a Tudományos Gyűjtemény jegyzőkönyvei, amelyeket a folyóirat egyik monográfusa még csak nem is idéz (MADER, *A Tudományos Gyűjtemény története* – mellesleg, ez a hiány több a folyóiratról szóló tanulmányt és könyvet is jellemez), Kazinczy levelezésével ellentétben.

⁶⁵⁵ Szemere Pál – Kazinczyhoz, Pécel, 1816. nov. 4. = *Kazlev*, 423–424 (3317).

héttel Szemere levelének papírra kerülése után.⁶⁵⁶ Eszerint Verseghy Ferenc az olasz akadémiahoz hasonló társaságot szeretne alapítani az irodalmi nyelv megtisztítására. A „Consilium” jelen esetben a Királyi Magyar Helytartótanács Tanulmányi Bizottságát jelenti. Szemere levelét tekintve, való igaz, hogy Verseghy nyelvtanát iskolai könyvként tanították, de a kijelentés mégsem teljesen helyes. Ugyanis nem pusztán arról van szó, hogy ezt a nyelvtanát „tétetette” volna iskolai tankönyvvé, hanem maga a Helytartótanács bízta meg már az 1810-es évek közepe óta – többek között – iskolai tankönyvek szerkesztésével, majd 1814-ben ilyenek írásával is. A megbízás az oktatás egységesítésének részeként kívánta új tankönyvvel a nyelvtanoktatást elősegíteni. Az iskolákban ugyanis akkor számtalan grammatikát használtak, és mivel minden osztályban más-más tanár tanított, még osztályok és tanárok szerint is változott a nyelvkutatási módszer. A nyelvtan 1815-ben fogadta el a Helytartótanács, és ugyanazon évben meg is jelent öt füzetben.⁶⁵⁷ Kulcsár talán erre utalhatott, amikor Verseghyről beszélt Szemerének. A levélben ez hatalmi pozícióra való törekvésként van megjelenítve, holott ez pénzszerző kereset volt Verseghy számára, amelyet később is folytatott: több iskolai nyelvtana is megjelent még az évtizedben. Szemere Nyitray Mátyászt nevezi meg, mint Verseghy fő pártfogóját. Ez elég magas kapcsolati tőkét jelent – hacsak megint félre nem értettek valamit –, mert Nyitray 1808-tól fogva elnökhelyettes volt a Tanulmányi Bizottságnál (Gremialis Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici Comissio Studiorum).⁶⁵⁸

Ami a nyelvi szabályozó társaságot illeti – szándékosan nem írunk akadémiait, hiszen ekkor még nem lehetett azt tudni, hogy nem egészen 10 év múlva megalakul a Magyar Tudós Társaság – két megoldás lehetséges. Elképzelhető, hogy Kulcsár a Helytartótanács egy másik megbízására célozott, amely az oktatás további egységesítésére irányult, és amelyet Szemere félreérthetett. Mert a Tanulmányi Bizottság később nem csupán a tanulás, hanem a tanítás egységesítését is kezdeményezte, és egy ehhez szükséges módszertani segédkönyvet rendelt meg Verseghynél.⁶⁵⁹ Ő ekkor írta meg a *Magyar Grammatica avagy Nyelvtudomány* című nyelvkönyvét,⁶⁶⁰ amelyet előszava alapján akár félre is lehetne érteni. Első mondatai ugyanis az összezavarodott magyar nyelv és az

⁶⁵⁶ „Verseghy egy Magyar Academia della Cruscat akar állítani. Nyavalyás Grammatikáját Consiliarius Nyitrai által iskolai könyvvé tétette, 's Versegi [!] még azt akarja parancsoltatni, hogy ezután minden Magyar az ő Gramm. szerént írjon. Segédársai ezek: Prof. Varga, Sági, talán Virág, talán Kisfaludi és Takács 's Horváth András és Pápay, a' fő fő pedig Consil. Nyitrai. Versegi [!] ezt és ezeket elhitette, hogy a' Helmezcizmus, Kazinczysmus a' Révai philologiai principiumainak következtetje, 's így a' Folnesics és Vanda szokatlanságai is onnan. A' Revaianismusnak pedig nem lehet hathatósabb czáfolatja mint Verseginék [!] principiumai.” Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1816. nov. 14. = *Kazlev*, XVI, 436 (3324).; „Barátom, ott állunk, hogy Verseghy a' vélekedés szabadságát el akarja ölni, hogy az legyen meg a' mit ő akar. A' Magyar nem a' Richelieu és XIV. Lajos Franciaja. Gyöngyöri az a' mi a' Tud. Gyűjt. Szeptemberi vagy Octoberi darabjában a' Döbrentei által munkába vett Erdélyi Társaság felől mondatik. Úgy én is akarom hogy Academiánk legyen. Nem úgy hogy alku, 's számlált vokok határozzanak-meg valamit a' Tudomány dolgában.” Kazinczy – Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1819. dec. 20. = *Kazlev*, XVI, 544 (3801).

⁶⁵⁷ [VERSEGHY Ferenc], *Epitome Institutionum Grammaticarum Lingue Hungaricae, I-V*, Typographia Regiae Universitatis Hungaricae, Buda, 1817.

⁶⁵⁸ Ld. FALLENBÜCHL Zoltán, *A hivatalnokság története 1790–1815: Adattár 2, Magyar Királyi Helytartótanács*, OSZK, [Bp.], 1987–1994, 224. A kiadvány csak 1815-ig sorolja fel a tisztségviselőket, de egyéb adatokból tudjuk, hogy Nyitray később is a Praesidium gerentes pozícióját töltötte be.

⁶⁵⁹ Verseghy helytartótanácsai megbízásairól és az oktatás egységesítéséről ld.: CSÁSZÁR Elemér, *Verseghy Ferenc élete és művei*, a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának kiadása, Bp., 1903, 309–31. (A továbbiakban: CSÁSZÁR, *Verseghy Ferenc*.)

⁶⁶⁰ [VERSEGHY Ferenc], *Magyar Grammatica avagy Nyelvtudomány, melyben a' Hazai Nyelvek sikeres okokra épített Regulái napkeleti nyelvhez illő tanításirenddel mind és pontosan előterjeszettek. A' Magyar Nemzeti Oskolák számára*, a Királyi Magyar Universitás' betűivel, Buda, 1821. (A továbbiakban: [VERSEGHY], *Magyar Grammatica*.)

összeegyeztethetetlen felekezetek egységesítését tűzik ki célul.⁶⁶¹ Mindezt magával a kötettel, egy helytartótanácsi rendeletre megírt, a filozófia princípiumaira helyezett grammatikával kívánják megvalósítani. Azt, hogy erről Kazinczy mennyit tudott, és hogy az a bizonyos félve említett „egység” az oktatás szabványosításról származó áttételes híradás alapján rajzolódott-e ki, nem igazán megítélhető. Verseghy más művében is található olyan sorok, amelyek az írói nyelv egységesítését tűzték ki célul (*A' Tiszta Magyarságban*).⁶⁶² Csakhogy ezek jó 10 évvel korábban születtek. Nem tudni, Kazinczy Verseghy munkásságáról milyen információkkal rendelkezett. Ha csak a fenti levélhez hasonló híradásokkal bírt, akkor egész biztosan keveset. Beszédes adalék, hogy Verseghy 1817-es, 1818-as könyveit 1819 decemberének végén még nem látta.⁶⁶³

Könnyen meglehet, hogy Verseghy valóban szerette volna egységesíteni a magyar írói nyelvet. Hogy éppen 1818 körül végzett-e valamilyen szervezkedést, vagy hivatali munkáját elvégezve visszahúzódva, budai magányában az egyetemi nyomda kiadványait korrektúrázta, szintén nem lehet tudni. Ezidőben keletkezett levelezése ugyanis nem maradt fenn. Horváth Konstantin 1819-től 1822-ig adja ki a Verseghy leveleket, s az ezt megelőző időszakban – egyetlen 1818-as dátumú nyilvánosan publikált levelet⁶⁶⁴ leszámítva – 1812-ig visszamenve nem maradt fenn levél. Hasonlyozandó, hogy nem publikálva nincsenek ilyen levelek, hanem kéziratok formában sem bírnak ebből az időintervallumból Verseghy-levelet.⁶⁶⁵ Innen tekintve igen nehéz tehát megítélni, hogy Verseghy mit tervezett a tízes évek közepén, és hogy Szemere információja a szakmai pletyka műfaját meríti-e ki – amelyben azért persze mindig van valami igazság is –, ill. mennyiben tekinthető hihetőnek Verseghy nyelv feletti hatalomért tett erőfeszítése.

Az is lehet, hogy Kultsár István egy másik szerveződésre utalt Szemerével társalognva. Mert Horváth János rudinai apát csakugyan társaságot kívánt alapítani a tízes években: az „Egyházi Értekezésekben munkálkodó Veszprémi Tudós Társaság”-ot. Az elnevezésben foglalt folyóiratot, az Egyházi Értekezések és Tudósításokat,⁶⁶⁶ Horváth a

⁶⁶¹ „Az egymással ellenkező rideg szokások, és önkényes vélemények úgy összevarták egynehány esztendőitől fogva Nyelvünköt, hogy Grammaticáinak száma már harmincznál is többre megy, mellyek egymástól több mivolti dologban különböznek. A' sokféle felekezetet tehát lehetetlen lévén megegyeztetni; nem volt bizonyára egyéb hátra, hanem hogy Nemzetünknek sikeresebb gondolkozású része nyelvének művelesében (!) a' Filozófiához folyamodgyon. Innen történt, hogy a' Felsőegs Helytartó Tanács ama' Kegyelem Intimátumában dd^o 31. Januar. 1814. Nro 25342. mellyel a' Magyar Grammaticának Plánum szerint való kidolgozását reám bízni méltóztatott, világos szökkel megkívánnya, hogy e' munka határozott Principiumokra építtessen.” [VERSEGHY], *Magyar Grammatica*, III.

⁶⁶² „Így a' magyar nyelv a' belső kultúrának legfőbb pontyánn állhat örökkön örökké, a' nélkül hogy azt valaha a' világ a' könyvekben a' tökéletességnek legmagosabb tetejénn ragyogni szemlélhesse, ha csak az Országlás az Írókot világos törvény által arra nem kényteleníti, hogy az észnek engedelmesszgyenek; avvagy világosabban szölván: ha csak az Országlás a' már kidolgozott nyelvet legfőbb tekintetével meg nem határozza. A' hol annyiféle az értelem, valahány a' fő, ott egyességet csak a' hatalom szülhet.” VERSEGHY, *A' tiszta magyarság*, [a könyv elé kötött *Előszó* 2. oldala].

⁶⁶³ „Kérlek arra is, hogy ha Verseghinek *Magyar Nyelven* 1817. vagy 1818. nyomtatott *Grammaticai tárgyú Munkáját* bírja, engedje látnom. En csak Analyt. Grammaticáját bírom.” Kazinczy – Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1819. dec. 20. = *Kazlev*, XVI, 544 (3801).

⁶⁶⁴ Verseghy – Müller Jakob Ferdinándnak, Buda, 1818. szept 18. = VERSEGHY Ferenc, *A' Filozófiának talpigazságaira épített felelet a' Nemzeti Múzeum' nevében a' Magyar nyelv iránt tett, 's az 1818. esztendőben, Bőjt elhóvának 7dik napján a' Hazai Tudósításokba ítkatott Kérdésekre, mely értekezés gyanánz is szolgál, egyszersmind a' nyelv művelésnek mivoltáról és akadályairól*, a' Királyi Magyar Universitásnak Betűivel, Buda, 1818. (A továbbiakban: VERSEGHY, *A' Filozófiának talpigazságaira épített felelet*.) A levél a mű elé van csatolva.

⁶⁶⁵ Köszönet illeti Donceszec Etelkát, hogy alapos gyűjtését a rendelkezéseimre bocsátotta.

⁶⁶⁶ A folyóirat indulásának történetét ld.: MADARÁSZ Flóris, *Verseghy és a nyelvújítás*, Budapesti Szemle, 1990/1–2, 47–68, 195–211. (A továbbiakban: MADARÁSZ, *Verseghy és a nyelvújítás*); és HORVÁTH Konstantin, *Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások” (az első magyar kat. teol. folyóirat) története 1820–*

Tudományos Gyűjtemény ellenlapjaként indítja meg az évtized végén, mert amaz szerinte túlságosan protestáns befolyás alatt áll. Horváth Konstantin – a folyóirat indításának kutatója – szerint nincsenek arra vonatkozó adatok, hogy ez egy valóságos társaság lett volna, amilyen pl. a Tudományos Gyűjtemény Egyesülete volt,⁶⁶⁷ inkább valamilyen szakmai együttműködésként lehet elképzelni. Verseghy 1819. júniusi levelében ír arról Horváth Jánosnak, hogy szívesen csatlakozik az új folyóirathoz.⁶⁶⁸ Ez is mutatja, hogy ahogyan a folyóirat nem, úgy annak társasága sem saját kezdeményezése.

Ekkoriban már javában dolgozik azon a katolikus lexikonon, amelyet az egyházszervezet támogatásával állít össze. A katolikus irodalom alapvető szerzőit – Telegdi, Pázmány, Gánóczy, Molnár, Káldy, Vajda, Faludi, Fejér – olvastatják és jegyzeteltes ki egyházi személyekkel, káplánokkal, kispapokkal, plébánosokkal. Ezek a bedolgozók nem tagjai a fenti társaságnak – amelynek egyébként sem tudunk jegyzőkönyveiről –, csupán néhány rövid instrukció alapján gyűjtének ki a rájuk kirótt munkákból az „egyházi magyar szavakat”. Ezeket a szószedeteket Verseghy kapja meg és tartalmuk alapján írja meg a tervezett lexikont.⁶⁶⁹ A tervek szerint öt kötetnek kellett volna elkészülnie,⁶⁷⁰ de Verseghy jóval a befejezés előtt meghalt. A fennmaradt első kötet kéziratát összedolgozták egyéb fennmaradt szószedetével, és egy kötetben adták ki az egyetemi nyomdánál.⁶⁷¹ A kötet által átvizsgált könyvek és szerzők köre természetesen nem egyezik a Kazinczy-kánonnal, de világosan látható, hogy maga a szervezkedés nem Kazinczy nyelvújítási tevékenysége ellen irányul, hanem a katolikus irodalom fejlődését szeretné elősegíteni.

Még mindig kérdésként merül fel, hogy Kazinczy sejtelve – az ellene tervezett Verseghy irányította támadásról – mennyire tükröződik Verseghy szándékaiban. Verseghy levelezése alapján ugyan a tízes évek közepéről nincsenek információink, de azért vannak ettől későbbi adatok, amelyek válasszal szolgálhatnak. Egy 1821-es levelében Verseghy a helytartótanácsi tankönyvrendeléseiről vall:

„A' Consilium' parancsolattjára az én Grammaticám szerint kell a' Normális, sőt még a' falusi Oskolakönyveket is kijobbítani és a' Stereotypus alá adni: ezeket tehát nekem kell a' Calvinista rongyokból Pápista ruhába öltöztetni; a' mi új kidolgozás nélkül tellyességgel lehetetlen.”⁶⁷²

Ez a nyilatkozattétel felekezeti, és nem nyelvújítási csoportosulások szerinti elhatárolódást tükröz. Nem nyelvújítók és ortológusok, nem puristák, neológusok vagy syncretisták állnak szemben egymással, hanem kálvinista és katolikus nyelvészeti munkák. Kazinczyról pedig – ahogyan a nyelvújításról – semmilyen formában nem esik szó itt. Másol azonban, egy szintén késői levelében Kazinczyhoz való viszonyáról is szint vall. Egy Majláth gróffal való beszélgetését idézi fel az alábbiak szerint:

1824: Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése 1819 – 1822, Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1937. (A továbbiakban: HORVÁTH, *Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások”*.)

⁶⁶⁷ Alakulásának történetét, a szabályzat összeállításának dokumentumait, a megindítást engedélyező iratot ld.: OSZK Kt, Fol. Hung. 4. Az aláírt szabályzat jellegű alapítási, *A Tudományos Gyűjtemény Intézetének Rendszabásai* című irat: OSZK, Fol. Hung. 1100.

⁶⁶⁸ Verseghy – Horváth Jánosnak, 1819. jún. 3. = HORVÁTH, *Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások”*, 15* (a függelékben újraindul a lapszámozás).

⁶⁶⁹ Verseghy kidolgozta a munkarendet: Verseghy – Horváth Jánosnak, 1819. január 12. = HORVÁTH, *Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások”*, 5*–8* (a függelékben újraindul a lapszámozás).

⁶⁷⁰ I. Lexicon Logicum et Psychologicum.; II. Lexicon Theologicum (v. Dogmaticum) et Exegeticum.; III. Lexicon Morale, Patrologicum et Liturgicum; IV. Lexicon juris Patrio-Canonici.; V. Lexicon Thetorico-Aestheticum. Ld. MADARÁSZ, *Verseghy és a nyelvújítás*, 211.

⁶⁷¹ [VERSEGHY FERENC], *Lexicon Terminorum Technicorum az az Tudományos Mesterszökönyv: Próba képen készítették némely Magyar nyelvészteretők*, a' Királyi Magyar Universitas' betűivel és költségével, Buda, 1826.

⁶⁷² Verseghy – Horváth Jánosnak, 1821. febr. 15. = HORVÁTH, *Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások”*, 102* (a függelékben újraindul a lapszámozás).

„Gróf Majláth Úr eljött hozzám a’ multt’ őszkor illy declaratióval: [...] »Én, úgymond, Kazinczinak (!) szíves barátja vagyok, és őtölle hallottam, hogy a’ Magyar Nyelvre nézve két felekezet van az országban, és hogy az egyiknek *fővezére* maga Kazinczy, a’ másíknak pedig Fötiszt. Úr.« –Ez énelőttem újság! felelém én. Ha Kazinczy magát *fővezérnek* tette, engemet annak ne tegyen, minekelötte töllem nem tudgya, ha ő ellene a’ *fő vezérseget* fel méltóztatomé vállalni, vagy sem.« – »Én – mondá erre a’ Gróf, az egész dologról csak historicus akarok lenni. Kazinczy nekem írásban adta az okokat, melyekre ő *felekezetét* építi; ezt kérem Fötisztelendő Úrtúl is.« Szívesen! ’s ezzel *Feleletemet* a’ 4. kérdésre⁶⁷³ kezébe adván, én még okaimot nyomtatásban adom Nagyságodnak ajándékúl. – »És e’ könyvön kívül nincs egyéb ide tartozó?« Nincs. – »Én hát kiolvasom, kivonom, és az extractust átvizsgálásnak okáért elhozom.« Ammint tetszik! – Hozza biz’ ő a mai napig is, mert könyvemet nem is érti.«⁶⁷⁴

A levélrészlet azt mutatja, hogy Verseggy 1821-ben még csak nem is értesült arról, hogy közte és Kazinczy között vita folya, legalábbis nem kívánta a vitázó fél szerepét eljátszani ebben a beszélgetésben. A *fővezér* és a *felekezet* szót Verseggy kiemelte, vagyis a kifejezések idegenül csengenek a fülében. A harci retorikába egyébként sem szívesen helyezkedik bele, nem kíván „vezérseget” vállalni Kazinczy ellenében. Majláth kérését természetesen teljesíti, de nem lehet eltekinteni attól, hogy csupán a negyedik jutalomkérdésre adott válaszát nyújtja át neki (a kérdés így szól: „Miképpen lehetne a’ Magyar helyes Írást (Orthographiát) az egymással ellenkező szokások és önkényes vélemények helyett Filozófiai Principiumokra építeni?”).⁶⁷⁵ A jutalomkérdések közül a negyedik kiemelése Verseggy teljes avatatlanságát mutatja, mivel a második kérdés éppen a szöbővítés módjára kérdez rá („Minő Tudományos Rendszabások szerint kellene és lehetne Újj Szavakkal, és Szóllás módokkal a’ Magyar Nyelvet bővíteni külömbféle Tudományokra, és Mesterségekre nézve? Elkerülhetetlenül megkívántatik a’ megfejtésben, hogy a’ Magyar Nyelv’ első történetei, grammatikai alkotmánya, az Európai Tudós nyelveknek példák, és az a’ tekéntet, hogy a’ Magyar Nyelv Napkeleti nyelv, folyvást szem előtt tartassék.”)⁶⁷⁶ Amikor akár az egész könyvet is átadhatta volna, a negyedik kérdés kiemelése fontos jelentéssel bír, mert azt bizonyítja, hogy Verseggy számára az ország nyelvi szempontú felekezetekre oszlása a helyesírás területén ragadható meg a legjobban. Ahogyan a grammatikákat és módszertani könyveket nem értékeli egy írói, nyelvújítói csoportosulás teoretikus kifejezőeszközének (ezeket nem adja át), úgy a többi jutalomkérdésre tett válaszát sem tartja a témához illőnek. További levelei is alátámasztják alá, hogy a levélbeli kinyilatkoztatás nem felvett póz, hanem valóságos attitűdöt mutat. Egyikükben sem reagál a kanonikus nyelvújítási vitairódalomra, és az *Orthologus és Neologus* vele vitázó sorait sem említi. Pedig a folyóiratot olvassa, ez kiderül egyéb levelekből.

Még egy kérdés megválaszolásával maradtunk adósok: Kazinczy abban is ellene folyó szervezkedést lát, hogy a recenziókról szóló tanulmány Verseggy kézírásával lett a szerkesztőséghez eljuttatva. Azt nem tudjuk, hogy valóban Verseggy kézírásával küldték-e be a Füredi-tanulmányt, vagy tévedés történt, esetleg szándékosan szívárogattak ki valótlan információt, mert a kézirat nem maradt fenn. A rendelkezésre álló iratokból néhány következtetést azért meg lehet kockáztatni.

A folyóiratba bekerült dolgozatokról elvileg rendelkezik a Tudományos Gyűjtemény társaságának szabályzata. Az 1817. december végi, a tagok által szignózott

⁶⁷³ A hivatkozott mű: VERSEGGY, A’ *Filozófiának talpigazságaira épített felelet*.

⁶⁷⁴ Verseggy – Horváth Jánosnak, 1821. febr. 15. = HORVÁTH, Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások”, 103* – 104* (a függelékben újraindul a lapszámozás).

⁶⁷⁵ VERSEGGY, A’ *Filozófiának talpigazságaira épített felelet*, XXVIII.

⁶⁷⁶ VERSEGGY, A’ *Filozófiának talpigazságaira épített felelet*, XXVII.

dokumentum meghatározza, hogy: „Minden esztendő végével a’ kinyomtatott Ertekezéseket (!), és Jelentéseket a’ mint a’ Tudományos Gyűjtemény számára kötetenként cenzuráltattak és kiadtattak a’ Nemzeti Museumnak a’ kiadó Úr eredeti kézírásokban által fogja adni.”⁶⁷⁷ Vagyis a dolgozatnak elvileg jelenleg az OSZK Kézirattárában volna a helye. Találhatók is a Tudományos Gyűjteménybe beküldött kéziratok az állományban, de Füredi (és Kazinczy) írása elveszett.

Az OSZK-ban található egyik irathalmazt mégis érdemes megvizsgálni, még ha nem is tartalmazza a Füredi-szöveget. A tanulmányok kötetbe vannak szerkesztve,⁶⁷⁸ és ennek gerincszámozásából (első kötet) akár arra is lehetne következtetni, hogy ezen kívül több hozzá hasonló könyv is létezett. Sajnos ilyet nem találtunk a mostani állományban. De ebből az egyetlen kötetből is lehet néhány következtetést levonni az írás lejegyzőjére vonatkozóan. A díszes korabeli kötésű könyv a Tudományos Gyűjteménybe beküldött eredeti kéziratokat és a cenzor, esetleg már a nyomtatás számára készített tisztázatokot tartalmazza. Minden szövegnek van borítója is, amelyen az írás szerzője és címe áll – ebből feltételezni, hogy ugyanazon az eljárásrendben mentek keresztül. A legtöbb íráson található egy szám, ez a nyilvántartási szám, amelyet a szabályzat értelmében⁶⁷⁹ a kiadó (Trattner) rendelt a hozzá beérkezett írásokhoz. A kötetbeli sorsszámok alapján előkereshetőek az egyes szövegek a bekerülési-átadási jegyzőkönyvben.⁶⁸⁰

A kötet több névtelen írást tartalmaz. A Tudományos Gyűjtemény 1818. január 27-i jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy kizárólag azok az írások jelenhetnek meg a folyóiratban, amelyeket a szerzőjük elismer sajtójának.⁶⁸¹ Ugyanakkor a szerzőnek jogában áll az írást névtelenül jelentetni meg – de a szerkesztőknek ismerniük kell a személyazonosságot. Meg kell különböztetni tehát azt a névtelenséget, amelyet az olvasó látott, és azt, amellyel a szerkesztők találták szemben magukat. Az utóbbi értelemben vett névtelen írásokat nem vették fel a folyóiratba. A szerzők persze rendelkezhetek arról, hogy névtelenül jelenjen meg a szövegük. Így történt ez Márton István katekizmusának N. N. jelzésű bírálatával is, amelyről a bekerülési jegyzőkönyvben azt olvashatjuk, hogy Folnesics Lajos írta. A név törölve van, a jegyzőkönyvvezető a törlésre ráírta az N. N. betűket.⁶⁸² Ugyanez történt Kazinczy Ferenc egyik tanulmányával, amely a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi ötödik számában jelent meg. A *Szerző neve* oszlopban álló név át van húzva, és alá van írva Kazinczy egyik gyakori álneve: G. H. I.⁶⁸³ Innen egyenes út vezet ahhoz, hogy a Tudományos Gyűjtemény szerkesztői tudták kit takar a Füredi Vida név. És ha valóban

⁶⁷⁷ OSZK Kt., Fol. Hung. 4., 16–17. folio. A *Kötelezvény című* dokumentumot Trattneren kívül az összes társasági tag és a hivatal is aláírta (Jankovics Miklós, Trattner János Tamás, Schedius Lajos, Kisszántói Pethe Ferentz, Fejér György, Kultsár István, Forgó György). Egy másik helyen, a szabályzat fogalmazványában is hasonlóképpen rendelkeznek: „14. Noha a’ Felsőbbi rendelések az kívánják, hogy a’ Könyvnyomtatók az eredeti Kéziratokat a’ kinyomtatás után a’ későbbben tétethető kérdések miatt magok legitimatiojara megtartsék: mivel mégis reménylik az öszvemunkálkodók hogy ezen később tzel avval semmit sem akadályoztatik ha az eredeti Kéziratok a’ Nemzeti Museumnak az esztendő végével általadatattni fognak, holis mindenkor meg tekinthetnek – arra kötelezik a’ kiadót, hogy ezen kívánságoknak elégtétessék. –, Uo., 22v–23r.

⁶⁷⁸ OSZK Kt., Quart. Hung. 12. *Tudós Ertekezések Gyűjteménye (A Tudományos Gyűjteményben való közlés céljából beküldött tanulmányok.) (1817-1818.)*

⁶⁷⁹ OSZK Kt., Fol. Hung. 1100.

⁶⁸⁰ OSZK Kt., Fol. Hung. 3.

⁶⁸¹ „³szor a’ be küldött Munkák között találatván némelyek mellyeknek szerzői alá nem jegyzették. [Elrendelés:] „Ne hogy illyeknek kinyomtatása után a’ T. Gy. szerzőinek Egyesületét (!) valamily kérdés érdekelhesse és az a’ nem esmert szerzőnek vélekedéseit felelni tartozzon az illyen munkák mind addig még a’ beküldöktől mint sajátok el nem fogadtatnak ki nyomtatásra nem érdemittetnek. Szabadságában lesz mind azon által a’ szerzőnek a’ mint kívánni fogja a’ ki nyomtatandó munka után nevéet akár kinyomtatattni, akár a’ kinyomtatástól meg kéméltetni.” OSZK Kt., Fol. Hung. 4., 47v

⁶⁸² OSZK Kt., Fol. Hung. 3., 5v.

⁶⁸³ OSZK Kt., Fol. Hung. 3., 7v.

Verseyhy kézírásával küldték be a kéziratot a szerkesztőségbe annak készítői, akkor az nem csupán azt jelenti, hogy meg akarták téveszteni Kazinczyt, hanem hogy a szerkesztőségi tagokat is félre akarták vezetni. Mindkettőre van esély, egyikre sincs bizonyíték.

A tények sajnos csupán annyit mutatnak, hogy ma már nagyon nehéz megítélni, készült-e valamilyen Kazinczy ellen irányuló szerveződés és ha igen, kik által, hol és mikor. A feltételezett ellentábor hagyatékának alaposabb feltárásával talán többet lehet majd tudni. Alapos a gyanú, hogy ha volt valamilyen kezdeményezés, azt Verseyhy részvétele nélkül kell elképzelni. Teljes biztossággal kijelenthető viszont, hogy Tolnai Vilmos nyelvújítás-története, amely érvekként a legtrikábban hoz szöveghehelyeket állításai alátámasztására elveszítette referencialitását:

„A hírlappal és a folyóirattal szinte egyrangú terjesztője a nyelvújításnak a levelezés, főleg a XVIII. század végén s a XIX. század elején. A levelezés hatásában akkor elképzelhetetlenül nagyobb volt, mint ma; helyettesítette és pótolta a vagy nem eléggé fejlett, vagy rendszerint igen rövid életű s ezért nem elég erős hatású folyóiratot. KAZINCZY levelezése az egész ország szellemi életét Széphalmon központosította; oda irányultak, onnan indultak ki az irodalmi hírek, az új eszmék. A nyelvújítás életét bennük figyelhetjük meg legközvetlenebbül; alkotásainak keletkezése, sorsa, terjedése belőlük ösmerhető meg hitelesen.”⁶⁸⁴

Az írói levelezések sem önmagukban nem teljeseek, se nem objektívek, sem globális képet nem adhatnak egyetlen korszakról sem. Ez nem ekvivalens azzal, hogy ne pótolnák a hírlapirodalmat: valóban pótolják, ez nem is lehet másként, mert bizonyosan fellépnek információközvetítő szerepben is. De ez még önmagában nem jelenti azt, hogy tartalmukban lefednék egy-egy korszak legfontosabb eseményeit. Különösen nem állítható ez egyetlen személy (legyen az akár Kazinczy Ferenc) levelezéséről. Az írói levelezés magán viseli a levél szerzőjének érdeklődését, műveltségét, emberi és szakmai motivációit és érdekeit, nyomot hagy rajta az író szellemi és egzisztenciális hátere egyaránt. A levelezések forráshasználata elengedhetetlenül fontos történeti jelenségek és irodalomtörténeti események vizsgálatakor, de önmagukban nem lehetnek elegendőek egy-egy kijelentés verifikálásához. Mivel a filológia nagyon nagy elmaradásokkal küzd ennél a korszaknál (is), rengeteg szövegkiadás hiányzik ahhoz, hogy elegendő legyen csupán kiadott szövegekkel dolgozni. Egyelőre tehát igen nehéz azt megítélni, hogy „Kazinczy levelezése az egész ország szellemi életét Széphalmon központosította-e vagy sem”, és hogy mennyiben származnak innen „az irodalmi hírek, az új eszmék”, s különösen, hogy benne „figyelhetjük-e meg a nyelvújítás életét a legközvetlenebbül”.

A napnál is világosabb, hogy amennyiben kizárólag levelezése alapján próbáljuk meg megírni a nyelvújítás történetét, az szükségszerűen ahhoz fog vezetni, hogy az ő szempontrendszere felerősödik, bizonyos események és szövegek kimaradhatnak a vizsgálatból, mások hangsúlyosabb pozícióra törnek majd. Ez persze önmagában nem is volna probléma, amennyiben ez tudatosodna –, s ez Tolnai szövegében nem történik meg. Úgy tűnik, a 19. században gyökerező irodalomtörténet-írás nagyon hosszú ideig Kazinczy nézőpontját tekintette a nyelvújítás történetének.

IV. 4. *Az Orthologus és Neologus recepciója*⁶⁸⁵

⁶⁸⁴ TOLNAI, *A nyelvújítás*, 20.

⁶⁸⁵ Jelen tanulmány első fejezetében röviden már érintettük ezt a témát, ezért itt csak az amott nem említett jellegzetességeket soroljuk fel.

Az *Orthologus* és *Neologust* igazán alaposan alig vizsgálták: a kevés kivétel közé tartozik Bíró Ferenc mélyreható elemzése,⁶⁸⁶ és Csetri Lajos jóval rövidebb interpretációja.⁶⁸⁷ Ezekről a tanulmányoktól eltekintve általánosan az figyelhető meg, hogy egy történeti narratíva határpontjaként, és egyben a korszak lezárulásának csúcsa gyanánt jelenítik meg az *Orthologus* és *Neologust*. Ennek megfelelően, mivel egy nagy narratíva bemutatására töreksenek elsősorban, az elemzések nem igazán elmélyültek, inkább érintőlegesen, kívülről tesznek néhány megállapítást a tanulmányról a nyelvújítás diadalának ismertetése során, és alig bocsátkoznak részletekbe. Az írások eszerint legfontosabbnak tartják kijelenteni, hogy Kazinczy tanulmánya zárószövege egy (legalább, de inkább több mint) évtizede tartó vitairadalomnak,⁶⁸⁸ valamint hogy a cikk elsőprő hatású győzelmet aratott a nyelvújítás terén. Miután a tanulmány státuszát kijelölik, az irodalmi nyelv, sőt az irodalmi élet előretöréséről írnak,⁶⁸⁹ amely mintegy okozatává válik Kazinczy cikkének. A kultikus nyelv gyönyörű tónusain csendül fel a történet végkifejlete a Kazinczy-levelezés sajtó alá rendezőjének akadémiai székfoglaló beszédében.

„Az igazgató vezér látnoki lélekkel tekint a jövőbe s az ifjabb írókat a felvirágzó irodalom képviselőiként üdvözli; és maga pedig belenyugszik azon gondolatba, hogy ő és pályatársai mihamar csak a multéi lesznek. Nem is szorul most már fegyvertársakra, hogy eszméit győzelemre segítsék, mert az ő irányában megindult irodalmi fejlődésnek természetes rendje biztosítja azt. Felesleges többé minden szó, minden érv. A új írók művei a legékesebben szóló bizonyítékok, hogy az újítás szelleme miképp indította haladásnak a nemzetet. »Nekem – írja Döbrenteinnek már 1822 decz. 23-án, midőn ez nyíltan megmondja mesterének, hogy csak azokat magasztalja, a kik »a neologia felén állanak« – *semmi szükségem a győzelemnek ezen újabb jelére: Hebe és Aurora végtől-végig azt kiáltják, s a kérdés örökre le van döntve.*»

Íme tehát a nyelvújító harczt, mely a tízes évek vége felé éri el tetőpontját: a húszas évek elején nyomon követi a győzelem, s a megalakult Akadémiának már csak a befejezett tényekkel kellett számolni.⁶⁹⁰

Míntha a politikai- és hírlapirodalomtól kezdve a modern regény- és a szótárírói irodalomig és később a nyelvészet területén jelentkező új neológiai és új ortológiai mozgalomig – s ezzel már igazán az ötvenes, sőt az 1860-as éveknél járunk –, mindennek Kazinczy és tanulmánya állnának a hátterében.⁶⁹¹ A tanulmány pozitív fogadtatása a

⁶⁸⁶ BÍRÓ, *A legnagyobb pannaháború*, 637–648.

⁶⁸⁷ CSETRI, *Egység vagy különbözőség?*, 86–98.

⁶⁸⁸ „Kazinczy értekezésének megnyugtató hatása lett, vele a harc tulajdonképpen befejeztett.” HORVÁTH, *A nyelvújítás elvi győzelme*, 129.;

⁶⁸⁹ „A Kazinczy és a Dunán túli írók között helyreállt béke megpecsétlése a harc elméleti befejezésének. A pártok vezetői lerakják fegyvereiket s az irodalmi élet pezsgő vérkeringésétől várják az irodalmi nyelv egysége fejlődését.” VÁCZY, *A nyelvújítás győzelme*, 7.

⁶⁹⁰ VÁCZY, *A nyelvújítás győzelme*, 8.

⁶⁹¹ Másból ugyanó: „Kazinczy joggal kereshette a békét, mert harcának eredményei meggyőzték győzelméről. Már a Tud. Gyűjtemény kötetei, még ellenfeleinek dolgozataiban is, az ő irányában haladnak. Külsőleg az újuló nyelv, belsőleg a sokoldalú érdeklődés és kivált a vizsgálódás szabadsága és ösztöne az ő eszméit hirdetik. A teljes győzelmet azonban a két zsebkönyv: Igaz Sámuel Hebe-je (megjel. 1825, május) és Kisfaludy Károly Aurórá-ja (augusztus) jelentette.” TOLNAI, *A nyelvújítás*, 147.; Horváth János szerint: „A nyelvújítás elvi győzelme hát a húszas évekre biztosítva volt. Hátra volt beteljesedése irodalmi gyakorlatban és életben. [...] Az elkövetkezendő valóságot elméleti fejtegetésben igen bölcsen előlegezte Telesi József (László fia, az Akadémia leendő első elnöke) a Marcibányi-bizottság pályakérdésére írt feleletében (*A magyar nyelvnek tökéletesítése* 1821); [...] A húszas évek zsebkönyveinek (Hebe, Auróra), immár nem fordító, hanem eredeti költői, majd a modern regényirodalom (Jósika); a politikai- és hírlapirodalomban Széchenyi – (az ő szavai: ön, ildom, Budapest) –, a tudományban a mindenesztől neológ Akadémia, annak is kivált szak- és műszótára (1835, 1838), s a harmincas-nyegyvenes években felburjánzó szótárirodalom: nemcsak megrögzítik, hanem tovább is fejlesztik az eddigi eredményeket.” HORVÁTH, *A nyelvújítás elvi győzelme*, 130–131.

szakirodalmi narratívában egy jelképes békekötéssel folytatódik, Kazinczy és Kisfaludy Sándor бүkülésével.⁶⁹² Ennek az eseménynek a kontextusba emelése az 1908. után keletkezett tanulmányok esetében kimondatlanul is egy nagyon erős következtetést implikál. Tudniillik azt, hogy a másik fél, a recenziókról szóló szöveg szerzője, vagyis Füredi Vida is belátta érvei hiányosságait, ill. számára is hathatósak voltak Kazinczy összegegyeztető sorai, és ezzel a tanulmány sikere teljesnek tekinthető.

A szakirodalmat a legtöbb esetben diakronikus szemlélet jellemzi: egy küzdelmes csaták sorában megvívott harc diadalmas végpontjaként jelenik meg Kazinczy tanulmánya. A történetmondás láncszemeiként az események egymás okozataivá és következményeivé válnak, s ehhez bizony néha az időrenden is változtatni kell. Így társulhat az *Orthologus és Neologus* sikerének ismertetéséhez Kazinczy keszthelyi megjutalmazása Horváth Jánosnál:

„Kazinczy értékezésének megnyugtató hatása lett, vele a harc tulajdonképpen befejeztett. Dunántúl részéről is hozzájárultak az ellentétek enyhítéséhez: az 1818-i helikoni ünnepen már neki is ültettek fát, mire ő a következő év elején megírta költői levelét Festetics Györgyhoz [...]»⁶⁹³

A szigorú időrendet követő Horváth mindezt az *Orthologus és Neologus* ismertetése után közli, holott az eset korábban történt. Ha nem valósulna meg a helycsere, az rontaná a történet dramaturgiáját. Ugyanígy, egy másik időrendi torzítás is tapasztalható – és nem csupán egy irodalomtörténetész esetében – ez szintén a visszatekintő elbeszélői szempontot erősíti. Kazinczy szövegéhez kapcsolják a rá hivatkozó pályairást, Teleki József pályamunkáját,⁶⁹⁴ pedig azt az *Orthologus és Neologus* kiadásánál korábban írta és később publikálta. Itt sokan azt sem felejtik el megemlíteni, hogy nem kisebb szerző hivatkozott Kazinczyra könyvében, mint maga a Magyar Tudós Társaság első elnöke.⁶⁹⁵ Mintha ez a jóval később megszerzett pozíció is növelné a tanulmány értékét. Meg kell említeni azt is, hogy a csatametaforika elemeinek használata a szakirodalomra éppen úgy jellemző,⁶⁹⁶

⁶⁹² „Mikor a haladó idővel kiderül, hogy nincs is már szépitő, aki ne lenne neológus, írónak: költőknek nem lett nehéz a lényegre nézve egymást megérteniök. [...] Mihelyt ezt Kazinczy kellőképp megmagyarázta: megtörténhetett a két „egyniség”: ő és Kisfaludy Sándor, kibékülése.” HORVÁTH, *A nyelvújítás elvi győzelme*, 130. Tolnaiál: Kisfaludy „elfogadja a békejobbot”. TOLNAI, *A nyelvújítás*, 146–147.; HORVÁTH, *Kisfaludy Sándor*, 32.

⁶⁹³ HORVÁTH, *A nyelvújítás elvi győzelme*, 129.

⁶⁹⁴ „A gyakorlati részletkérdések tisztázását Teleki József gróf (utóbb a Magyar Tudós Társaság első elnöke) végezte el A' magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szóllásmódok által című tanulmányában (1821), amelyben tudós felkészültséggel, az akkori hazai és nemzetközi szakirodalom ismeretében rendszerezte a nyelvújítás kérdéseit, vizsgálta lehetőségeit és határait, és határozottan állást foglalt a neológia mellett.” ZSILINSZKY, *A magyar nyelvújítás*, 96.; Idézet nélkül: TOLNAI, *A nyelvújítás*, 137.; VÁCZY, *A nyelvújítás győzelme*, 6–7.

⁶⁹⁵ Dr. KOVÁTS Dániel, „Kívivánk a szép tusát...” *A magyar nyelvújítás* (Kiállítás a Magyar Nyelv Múzeumában), a Magyar Nyelv Múzeuma, [h. n.], 2009, 18.; TOLNAI, *A nyelvújítás*, 138.; HORVÁTH, *A nyelvújítás elvi győzelme*, 131.

⁶⁹⁶ Csak néhány példa felsorolására van lehetőség: „A Kazinczy és a Dunán túli írók között helyreállt béke megpecsétlése a harc elméleti befejezésének. A pártok vezérei lerakják fegyvereiket s az irodalmi élet pezsgő vérkeringésétől várják az irodalmi nyelv egysége fejlődését.” VÁCZY, *A nyelvújítás győzelme*, 7.; „A küzdelem ezek után is folytatódott röpiratokban, könyvek elő- és utószavaiban és jegyzeteiben, továbbá magánlevelekben, majd 1817-től a Tudományos Gyűjtemény című folyóirat lapjain. A vitát, mely mint ismeretes, a neológusok győzelmével végződött, elvi síkon Kazinczy-nak Orthologus és Neologus; nálunk és más nemzeteknél című tanulmánya zárta le 1819-ben.” ZSILINSZKY, *A magyar nyelvújítás*, 96.; „A tanulmány hatása mind a két táborban szinte egyhangúan a legkedvezőbb volt. Hívei dicsőítik, az egyeztetők örvendenek, az ellenfelek megnyugszanak, hisz minden ellentét ki van egyenlítve; a harcban senki sem lett veszteség, mindenki nyert, gyarapodott, legtöbbet a magyar nyelv ügye.” TOLNAI, *A nyelvújítás*, 137.; „A harc sokszor volt szenvedélyes és igazságtalan, s az nemcsak a pártharcok természetéből folyt.” HORVÁTH, *A nyelvújítás elvi győzelme*, stb.

ahogyan a Kazinczy szövegek és a szimpatizánsok korabeli írásaiban is kimutatható a metaforikus nyelvhasználat.

A szakirodalom állásfoglalása egyöntetű az *Orthologus és Neologus* illetően abban, hogy a tanulmány logikus felépítésű⁶⁹⁷ és sikeresen érvel,⁶⁹⁸ de ebben nem csak logikussága, hanem az érvelő személy problémához való hozzáállása és elbeszélői attitűdje is közrejátsszik. Gyakran emelik ki nyugodt hangnemét, és a higgadt, nem túlzó érvek alkalmazását⁶⁹⁹ (Mezei Márta diplomatikusnak nevezi,⁷⁰⁰ Csetri Lajos többször is használja a szimpatikus, rokonszenves kifejezést a szöveggel kapcsolatban).⁷⁰¹

Sokan idézik azonban a szöveget anélkül, hogy interpretálnák a kiemelt szakaszt. Van, aki a tanulmány gondolatmenetét egymást követő idézetek soraként adja vissza, és ahol a neológusok és ortológusok leírását közvetíti, szinte dialógusformába állítja a citátumokat.⁷⁰² A tartalmi ismertetésen túl ezek a tanulmányok nem merészkednek tovább. A kiragadott sorok valamilyen magától értetődő, magyarázatra nem szoruló értelmet hordoznak. Ha csupán néhány mondatnyi tér áll rendelkezésre az *Orthologus és Neologus* jellemzésére, akkor leggyakrabban a tízes neológusról és tízes ortológusról szóló szövegrészt emelik ki – vagyis azt a néhány mondatot, amely a Tudományos Gyűjteményben kapitálissal van szedve.

Néhányan említik a szöveg ellentmondásosságát,⁷⁰³ amelyet a hatvanas évek reprezentatív irodalomtörténete a nyilvánvaló ideologikus alaphangnak köszönhetően „dialektikusnak” nevez a „jól és szépen...” kezdetű szakaszra utalva.⁷⁰⁴ Horváth János Kazinczy jellemében eredezteti ezt a – szóhasználatával élve – „paradox” megfogalmazást.⁷⁰⁵ Senki nem jegyzi meg, hogy a tanulmány esetleg hiányos lehet, annak ellenére sem, hogy maga Kazinczy is panaszkodik emiatt jónéhány levelében. Az ortológusok táborának foghíjaz leírását többen konstatálják, de hasonló módon nem sejteneik töredékességet a háttérben. Az kiderül az elemzésekből, hogy az összes, a tanulmányban felsorolt személy neológus, és az ortológusok táborát egyetlen személy alkotja, Teleki József. Kazinczy innen tekintve könnyen helyezkedik metapozícióba, hiszen jóformán csak egyetlen táborról kell eltávolodnia, mégpedig a neológia rokonszenves leírása által.

Az is szokásosnak tekinthető – jelen dolgozat korábbi fejezetében már kitértünk erre, – hogy a húszas évek nyelvészeti jellegű vitái ezekben a szövegekben csak futólag

⁶⁹⁷ „Kazinczy ebben az értekezésben fejti ki legrészletesebben és legvilágosabban nyelvújítási elveit s ezzel akarta a harcot végleg eldönteni.” *Kazinczy és a nyelvújítás*, 6.

⁶⁹⁸ „Sohasem emelkedett Kazinczy olyan magasra, mint ebben a tanulmányban. Az eszmék kristálytisztasága, a fogalmazás szabotossága, az előadás remek szépsége páratlanra teszi fejtegetéseit, nemcsak a maga munkáinak sorában, hanem egész irodalmunk hasonló művei közt is.” TOLNAI, *A nyelvújítás*, 137.

⁶⁹⁹ „Kazinczy itt másképpen beszél mint előbb. Hangja nyugodt, érvei általánosságban elfogadhatók, véleménye nem túlzott.” VISZOTA, *Kisfaludy Sándor a recenziókról*, 88.; „Kazinczy [...] a Füredi Vida-féle támadásokra felelni készült, de többé nem támadólag, hanem békítőleg.” TOLNAI, *A nyelvújítás*, 132.;

⁷⁰⁰ MEZEI, *Nyilvánosság és műfaj*, 147.

⁷⁰¹ CSETRI, *Egység vagy különbözőség?*, 92–95.

⁷⁰² TOLNAI, *A nyelvújítás*, 134–137.

⁷⁰³ „Néhol azonban látszólag frappáns érvelése már a szofizma határát sűrölja [...]” CSETRI, *Egység vagy különbözőség?*, 92.

⁷⁰⁴ „A neológia elveit mály dialektikával fogalmazza meg [...]” *A magyar irodalom története III: 1772–1849-ig*, szerk. PÁNDI Pál, Akadémiai, Bp., 1965, 279.

⁷⁰⁵ „Ami aztán az egész tanulmány végeredményét illeti, az ő »synkretizmusá«-ban mindenesetre van valami paradox, de ily összeegyeztetéseknek az alig elkerülhető jellemük, másfelől Kazinczy egész idealizmusában mindig volt valami paradox [...] mint minden olyan érzelmes idealizmusban, melyhez túl-éles elme teremt elméletet; a paradoxban kedvét is lelte, mint mély, nehezen érthető, nem közönséges megkülönböztető gondolkodási képletben. Így e látszólagos megalkuvásban is kielégítette hiúságát ez a paradox fenntartás: »Jól és szépen« – tehát az új iskola szerint – »az ír, aki tízes orthologus és tízes neologus egyszersmind, s egészségességben és ellenkezésben van önmagával.«” HORVÁTH, *A nyelvújítás elvi győzelme*, 128.

kerülnek ismertetésre, mint teljesen jelentéktelen szöveget említik a többi között az *Orthologus és Neologus* írt választ is Batsányitól.⁷⁰⁶ Vagyis arról nem esik szó, hogy a baráti visszajelzéseken túl Kazinczy tanulmányának ismeretes kortársi olvasata is, amely még ha „nem is rendítette meg az elért eredményeket” – mert ennyiben azért meg szokás említeni és egyben elsúlytalanítani a szöveget – azért mégsem szabad megfeledkezni róla.

Batsányi János tanulmánya azért szolgál fontos adalékokkal az *Orthologus és Neologus* korai recepciótörténetéhez, mert Kazinczy levelzésében Dessewffy József finom kritikáját leszámítva nem találkozzunk a kritikai attitűd szinte leghalványabb nyomával sem. Miért is találkozunk, az egyet nem értők nyilván nem éreztek arra visszatérthetetlen készletet, hogy vitába szálljanak a cikkel, és ezt még az írójával is közöljék. Batsányi tanulmánya viszont – amely *A' Magyar Tudósokhoz – I. Faludy Ferentz' 's több más Magyar Költők' Munkájának Kiadásáról. II. A' Nemzeti Nyelvről 's Poézisről, és a' Mái Nyelvröntök' törekedésiről*⁷⁰⁷ címmel jelent meg a Tudományos Gyűjtemény 1822. évi első számának mellékleteként – a szimpatizánsok rövidebb visszajelzéseivel szemben egy terjedelmesebb tanulmány formájában nyilvánosan foglalkozott Kazinczy dolgozatával.

Eltelünk azoknak a személyeskedő utalásoknak az ismertetésétől, amelyek esetében egy átlagos olvasó számára nem kikövetkeztethető, hogy Kazinczyra vonatkoznak (a Kassai Múzeumnál esett sérelmek, a Dayka-kiadás jogosságának kérdése, Baróti Szabó Dávid ugyanazon személytől származó negatív majd pozitív kritikája, Berzsenyi műveinek 1816-os kiadása stb.). Ahol Batsányi arra a bizonyos „tavaly megjelent tanulmányra” reagál jelentősen eltérő nézeteket fogalmaz meg, mint a 20. századi olvasatok bármelyike. Elsősorban Kazinczy kánonát kifogásolja, vagyis azt a tíz szerzőt, akiket az *Orthologus és Neologus* megnevez. Szerinte a felsoroltak közül néhányat még versificatornak sem igen volna szabad nevezni. Ehhez kapcsolódva vitatja azt is, hogy saját jelenkorra volna a költészet csúcsa. Majd védi Gyöngyösi Istvánt Kazinczyval szemben. A tárgyhoz térve: érdekes módon Kazinczy nyelvújításra vonatkozó megjegyzéseire tartalmilag alig reflektál, és a rövid replikát is az irónia hangneme határozza meg. Szabad legyen az ide vonatkozó sorokat hosszabban idézni:

„Okát adván ott az egygyik leghíresebb és megátalkodottabb Nyelvújító, miért *tiszteletet* legyen ő meg a' Neologusok' *vezérének* nevével: – neha tudgya, 's nyilván megisméri, hogy ez a' „*nevezet*” már az egész Hazában valósággal „*gyűlöletes*”; és noha nem lehet nem éreznie, 's naponként nem tapasztalnia, hogy ezen nevezetnél a' dolog, mely az által jelentetik, (azaz, a' *nyelvröntás*) még „*gyűlöletesebb*” – világos szókkal, és szinte ditsekedve, magvalya még is: hogy ő „*ezen úton távolabb méne, mint mindenek mások*” és hogy „*a' mit mások tsak példájok által tanítottak*”, azt ő „*védelmesni-is merte!*”

Ez az olly igen bátor, és azonn az útonn olly igen meszsze, 's *mindeneknél másoknál* tovább menő Nyelvújító; ez az olly igen híres, és olly igen tudós, derék Kritikus, 's „*a' vízi Kaménák' egyedül kedvellt fija*”, – jelenti (ugyan ott) és az egész Hazának tudtára adgya még azt-is: „*hogy a' Magyarok* nem egyedül ő *a' classicus Írója*”, és hogy *ezt, több effélével egygyütt, „a' Németek*” ő tölle magától

⁷⁰⁶ „Kazinczynek értekezése: az Orthológus, és Teleki József pályanyertes könyve elméletben eldöntötte a nyelvújítási harcot.” Tolnai Vilmos úgy fogalmaz, hogy a további cikkek sora (Horvát József Elek, Beregszászi, Batsányi) „meg nem ingathatta az elért eredményeket”. TOLNAI, *A nyelvújítás*, 146.; „Nem szűnnek meg a csatározások sem; van még ortológia, de hatástan (mint Batsányi támadása, vagy a P. Thewrewk Józseféi); Döbrentei csak elvben visszakozik a neológiaiól, mert Kazinczytól is elhidegült, valójában újító marad, Széchenyinek egyik nyelvi tanácsadója; (az ő szavai: élc, történelem, s Buda magyar határnevei). Annál több a túlzó neológia, mintha csak most szabadult volna fel igazán.” HORVÁTH, *A nyelvújítás elvi győzelme*, 131. Persze azért van ellenpont is: Takáts Sándor bekezdéseken át sorolja és ismertet az *Orthologus és Neologus* utáni vitairódmalmat. Ld. TAKÁTS, *Irodalmi harczok*, 109–111.

⁷⁰⁷ Kritikai kiadása: BATSÁNYI, *Összes művei III*, 55–111. A jegyzeteket ld. *i. m.*, 522–569.

„hallák”, minthogy ezt (és a’ mit ott kiki saját szemével bővebben láthat) „a’ Németeknek maga a’ Kérkedő beszéllé el!”

Illy rendbéli betegekkel bajlódni, nekünk sem időnk, sem kedvünk [...]”⁷⁰⁸

A szöveg szembetűnően nevetető és gúnyoros utalásain túl egy fontos dolog figyelhető meg: a korabeli – de nem Kazinczyánus – olvasó szemében az *Orthologus* és *Neologus* hangneme *gógös*, vagyis a szöveg megítélése merőben különbözik az irodalomtörténet-írás állásfoglalásától a szimpatikus és visszafogott írófigurát illetően. Talán a korabeli olvasó számára nem teljesen magától értetődő a nyelvújításról szólván „vezéri” szerepet említeni, vagy irodalomról szót ejtve a kortársak körében „klasszikus író” kinevezni – még akkor sem, ha a kifejezésekkel megjelölt személy épphogy tiltakozik ezek ellen a definíciók ellen. Úgy tűnik, már maguk a szavak irritálóan hatnak Batsányira. Kazinczy öntudata, a kiválasztottság-tudat, a vezetői szerepélmény, amelynek nyelvi rekvizitumait ma a legnagyobb természetességgel olvassuk a saját vagy a szimpatizánsainak szövegeiben, nem feltétlenül elfogadott a kortársak számára. Batsányi azonban kívül áll az értelmezési körön, és onnan érzékeli a nyelvhasználatot is. Valószínűleg ezért reagál az *Orthologus* és *Neologus* mentegetőző soraira – hiszen Kazinczy éppen hogy elutasítja a megjelölést –, a legnagyobb durvasággal:

„Illyen rendbéli betegekkel bajlódni, nekünk sem időnk, sem kedvünk, se e’ végre szükséges vagy elegendő tudományunk ’s tapasztalásunk nem lévén, a’ mi részünkről nints egyéb hátra: hanem, hogy őket a’ tengeri vitorlás hajókra seregesen felülni, ’s a’ partoktól sebessen eltávozni látván, mindnyájoknak jobb egészséget, és a’ fellyebb említett zászpa-szeletet⁷⁰⁹ felé kedvező kellemetes szelket, ’s szeretsés elérkezést kívánnyunk, ’s Fa lu di val Útra-valót⁷¹⁰ énekellyünk.”⁷¹¹

IV. 5. Az ortológusok rejtélye

Tudjuk, hogy az *Orthologus* és *Neologus*nak nem az a szövegváltozata jelent meg, amelyet Kazinczy arra érdemesnek tartott. Ismeretes, hogy 1819 novemberében készült el azzal a variánssal, amelyre pontot téve látta meg, hogy az elküldött tanulmányt mégis, kérése ellenére is publikálták a Tudományos Gyűjteményben. A megjelent változat miatt főképp azért szabadkozott, mert a végét túlságosan lerövidítette attól való félelmében, hogy a szerkesztőség két részletben fogja közölni. A két szöveg közötti eltéréseket áttekintve egyszerű eredményt hoz az összehasonlítás. A kéziratos verzió bővebb, belőle teljes bekezdések hiányoznak, de a bekezdések mikroszerkezete alig különbözik.⁷¹² Az üres szakaszokat bővítéssel és törléssel egyaránt lehet magyarázni. A hosszabb szöveg nem

⁷⁰⁸ BATSÁNYI, *Összes művei III*, 109–110.

⁷⁰⁹ A zászpa egy fehér liliumfaj, amelyet elmebaj elleni orvosságként használtak a régi görögök.

⁷¹⁰ „Ne marasszuk, elmehet, / Amint tetszik, úgy vehet / A faképtül végbűsüt, / Előtte az országút! / Hajdi! elment jó korán, / Ejfél után szaporán. / A kakas is megörült, / Vigan szólott, hogy felült. / Minden lova rúgjon fel, / A rúdszege hulljon el, / Repedjen a gyeplőszíj, / Pincetokja folyjon ki. / A forgószél kergesse, / Záporesó vezesse, / Igen finom ember volt, / Jó, hogy tőlünk elpatkol!” FALUDI Ferenc, *Fortuna szeréken okosan ül – Verseks – Téli éjtszakák*, kiad. VARGHA Balázs, Szépirodalmi, Békéscsaba, 1985, 63.

⁷¹¹ BATSÁNYI, *Összes művei III*, 110.

⁷¹² A könnyebb összehasonlítás végett a két szöveget a mellékletben egymás mellett, párhuzamosan is közöljük, s ahol az egyikben hiányok találhatók, azt a másikban üres hely jelzi. Ld. a *Függelék II. részét* (*Az Orthologus és Neologus Tudományos Gyűjteményben megjelent változatának és továbbírt variánsának párhuzamos szövegkiadás*). A szövegre az általunk bevezetett bekezdésszámozással hivatkozunk, az idézeteket – hacsak nem jelöljük – a kéziratos változathól vesszük át. A homályosabb helyek megvilágítására olykor idézünk a többi töredékből is, amennyiben ott bővebb a megfogalmazás, de tartalmában nem módosult a szöveg. Ilyenkor a lábjegyzetbe írjuk a töredék sorszámát.

mond lényegesen különbözött, elvi módosítások tehát nem történtek, inkább tömörítésre lehet következtetni.

A tanulmány bevezetője a nyelvi változások keletkezésére mutat rá kezdő lépésként, és ebből a folyamatból, annak támogatóiból és ellenzőiből formálja meg a két tábor, az ortológus és neológus csoport körvonalait. (1) A folyamat természetes voltát hangsúlyozza: a nyelvvaltozásból fakadó vitákon minden nemzetnek át kell esnie, de csak ott mehet végbe sikeresen, ahol csupán az ügy érdekei és nem kívülről okok vezetnek a vitatkozókat.⁷¹³ A külső szempontok ilyen korai felvetése arra utal, hogy ez a személység még elő fog kerülni az érvelésben. A vita heveségét a magyar nemzeti karakter, és a vélemény szabadság indokolja.⁷¹⁴ A bevezetés a nyelvkérdést egy természetes folyamatként mutatja be, amelynek lefolyásában minden épp zajló esemény rendjén való, sőt, akár nagyobb viták sem volnának károsak, mert hamarabb bekövetkezne a kívánt változás. Ez a tétel vita tárgya a korabeli tudományos diskurzusban – és szatirikus irodalomban is –, Füredi Vida sem így gondolta ezt. A bevezető szakasz Füredi Vida dolgozatára való utalással zárul: elutasítja Füredi vádjait, hogy magát magasztalta volna osztrák folyóiratokban (és egyéb Füredi által nem is említett, de szokásosan Kazinczyt érintő vádakról van szó). A kézirat változatban ez a szakasz kicsit hosszabb is, mint a nyomtatott változatban (4). A témamegjelölés szerint a két fél, az ortológus és neológus érveinek ütköztetése fog következni.

Ennek megfelelően a tárgyalás az ortológusok és neológusok partíciójával indít: mindkét fél a nemzetiség összetartó erejét tiszteli a magyar nyelvben, de az egyik oldal elutasítja a nyelvi változásokat, mert elfajzást lát bennük – a másik viszont keresi az újítást, és más nemzetek példáján okulva lát hozzá a módosításhoz. (5) A nyelv eszközzellegéből következik, hogy az azt beszélő nép átalakulása a nyelv változását vonja maga után. A nyelvfejlődés csúcására az írók közössége által alkotott nyelvvállapot kerül, amely a nemzet változásától függően ismét hanyatlásnak vagy fejlődésnek van kitéve. (6) A magyar nyelv is így fejlődött: régebbi állapota a nyelvemlék-irodalomban és későbbi írók műveiben megfigyelhető (7).

A nyelvvállapotok történetét Kazinczy írókhoz köti, vagyis az irodalmi nyelv alakulását vázolja: az ív Zrinyiig felfelé tart, de az utána következő írók megakasztják az átalakulást. Ennek vallási okok állnak a háttérben.⁷¹⁵ A bekezdés katolikus írókat sorol a magyar nyelv elővitelének közvetítőiként, majd a fejlődés megakasztójaként a reformációt nevezi meg, amely a hittérítések által a köznépi nyelvi regiszterében kívánt érvényesülni és nem a nyelv esztétikai szempontjait, hanem az érthetőséget helyezte előtérbe. Gyöngyösi műveiben (8) és Haller (9) fordításaiban már a nyelvi hanyatlás nyomai mutatkoznak meg, amelyben Báróczi, Barcsai, Bessenyei, majd Baróti, Révai és Rájnis hoztak újra előrelépést (10). Az ő művészetük megosztotta az olvasók táborát, xenologizmusaik nem mindenki előtt találtak elismerésre: ekkor fogalmazódott meg először a nyelvrontás panasza. (10) Baróti a műveltebb olvasók örömmel fogadták, a műveltelembbek viszont nem mertek véleményt formálni, hogy saját olvasatlanságukat leplezzék. (11) Baróti ellenzőinek ilyenén jellemzése, – hogy a költészetének elutasítására az olvasottság van hatással – jelöli

⁷¹³ „Melly hasznunkra lehet csak e’ részben is, hogy a’ Tud. Gyűjtem. tisztelt Kiadóji a’ perlő felekezett’ vélekedéseinek helyt adnak Köteteikben, magok a’ perben nem csak Birák lenni akarván, de nem is vévén részt. A’ hol a’ Közlök ezt teszik, és a’ hol a’ Perlők csak a’ dolog, nem egyéb miatt is, tusakodnak, ’s a’ hol az emberi szív’ erőtlenségeit főkben tartja a’ Tudományok’ szerete és a’ Hazáé, az ügy ott győzni fog.” (2).

⁷¹⁴ „Szabad emberek közt zajosabbak a’ tanácskozások mint a’ hol a’ rabs csoport felett pattog az ostor, mint a’ hol a’ láncz’ csörgése olykor a’ Jókat is elnémítja [...]” (3).

⁷¹⁵ „A’ vallásbeli versenygek úgy kívánák, hogy Iróink ne minél szebben írjanak, hanem minél érthetőbben, ’s ne keveseknek, hanem mindennek; ’s a’ darabos, de erős, lelkes beszéd görgövé, folyóvá, könnyen-érthetővé leve, ’s erőtlenné ’s lelketlenné eggyzersmind.” (7)

Kazinczy értékítéletét. Ekkor lépett színre iskolaformálóként Ráday, aki maga köré vonzott más művelt hazafiakat, s megismertette velük az angol, francia, német és olasz írókat. (11) Kitérőként megemlíti a Ráday-nem születését és Virágot, aki az időmértékes verselést meghonosításával nyert helyet a literátorok sorában. Az ő sorukat a kéziratok változat Kis Jánossal bővíti ki. (11)

Kazinczy ezekben a szakaszokban lényegében nem nyelvtörténetet, hanem irodalomtörténetet ír. Az irodalmi nyelv előmenetele szempontjából fontosnak ítélte szerzőnkél nem felejtél el megjegyezni, hogy melyik nemzet irodalma tett rájuk hatást. De amíg Gyöngyösi és Haller esetében nem volt termékeny a külföldi minta, a 18. század végének írói fogékonyan forgatták a nemzetközi irodalmat.

A felsorolt írók sorát Teleki József folytatja, aki bár külföldi tanulmányai ellenére is elvetette a nyelvi újításokat, mégis maradandót alkotott. Az ő nevét Horváth Ádáméval egészíti ki a kéziratok szövege. Ennek valamelyest ellentmondva, Kazinczy saját magával dialogizálva a bekezdéshez fűzött lábjegyzetben a hiperortológusok szempontjainak megfelelően olvassa Telekit, és több olyan újítást szemelget írásaiából, amelyek már nem megfelelőek a radikális ortológusok számára (12). Vagyis azt bizonyítja, hogy az ortológia díszre is élt a nyelv változtatásának jogával. Ezek a sorok – amelyek nem találhatók meg a Tudományos Gyűjteményben – még jobban kitágítják a nyelvi újítók körét, mint eddig ismeretes volt, hiszen a szélsőséges szempontnak köszönhetően teljes mértékben felszámolódnak a „régibb szín” kedvelőinek tábora. A bekezdés legfontosabb eredménye az, hogy az ortológusokat ezek szerint nem lehet kizárólag a nyelvi újításokhoz való viszonyulásuk alapján meghatározni, mert ebből a szempontból minden író neológusnak számít.

A sor Báróczi és Baróti követőivel (az újítókkal) folytatódik, akik három csoportra szakadnak – a nyomtatott szöveggel szemben, ahol még csak két tábor van megnevezve.⁷¹⁶ (13) Az első csoport szélsőségesen xenologizál („a külföldi Írókat, hol sietésből, hol ügytelenségből szorosabban követték mint illett”), a második latinizál („a’ deák szín lepte-el írásaikat”), de nem a klasszikus latin szerint⁷¹⁷ – amely valószínűleg az egyházi latinságra tett utalást takar – a harmadik tábor pedig minden külföldi mintától mereven elzárkózik. A három iskolához viszonyítva Kazinczy közölte a következőket: „Látánk a’ megtévedést, ’s [...] egyesíténk a’ mit a három Iskola’ tanításaiban jónak találtunk [...]” (13) Ehhez hasonló a megfogalmazás a Tudományos Gyűjtemény cikkében is, de ott még csak a két csoporton kívül helyezi el azt a közösséget, amellyel többes szám első személyben azonosul: „Látánk ezt, ’s [...] egyesíténk a’ két hős által ajánlott szereket.” (13) Mivel ezek a mondatok tömörségükben elég nehezen értelmezhetők a bővebb szövegekhez érdemes folyamodni. Az *Orthologus és Neologus* 3. töredékében ez a szakasz így olvasható:

„Látánk a’ megtévedést, [...] egyesíténk a’ mit mind a’ három félnél jónak találtunk, hogy mindenik’ érdemét magunkévá tessük, mindenik’ hibáját elkerülhessük, ’s beszédünk az Újak’ szépségével ’s a’ Régiek’ méltóságával, nemességével, tömörségével ’s erejével ragyoghasson.”

Az az iskola, amely itt meghatározódik nem egyezik egyik létező iránnyal sem, hanem egy azoktól különböző metairányzat. Az 1819. novemberi szövegváltozatban *syncretismus*nak hívja ezt az új iskolát, viszont nyomban törli is az ide tartozó megjegyzést („egyesíténk a’ mit a három Iskola’ tanításaiban jónak találtunk, <’s így Iskolánk’ neve nem Neologia,

⁷¹⁶ „A’ Báróczi’ és Baróti’ követőjinek egyik fele a’ széptelen Erő, a’ másik az erőtlen Szép felé tévedezett, egy harmadik sereg pedig a’ régi szín mellett marada-meg, ’s így Literatúránk’ mivelői háromféle szakadtak.” (13)

⁷¹⁷ A 2. töredékben bővebben: „hogy írásaikat nem a’ Római, hanem a’ deák szín lepte-el”.

hanem Syncretismus, de a' mit sem barátink, sem ellenségink nem látnak.>⁷¹⁸; 13). A törlés nem elvi megfontolásból történt, hanem retorikai korrekció eredménye: az utolsó szakaszokban ugyanis ismét előkerül majd ez az új metafogalom, de akkor már megfelelő felvezetés és érvelés után.

A Füredi-szövegre többször utal a tanulmány. A különböző törekvésekből okuló, azokból a jót átvevő, a károsat elvető – a törlés miatt egyelőre el nem nevezett – csoport vezérévé nevezte ki őt Füredi Vida. Itt egy kis logikai bukfnec is keletkezett volna, ha a törlés nem jött volna létre. Ugyanis a Füredi-szöveg pontosan a neológia vezérének nevezte Kazinczyt, mivel fogalma sem lehetett arról, hogy egy másik iskola is keletkezett volna, vagy hogy Kazinczy már ahhoz tartozónak véli magát. A törlés előtti mondat még így is megteremtett egy új, a többi iskola, az ortológia és neológia fölé helyezett, azokat korrigáló irányzatot, amely *mi*-helyzetben beszél, majd egy indexikus beiktatásával, a korábbi szövegre visszautalva – amely itt a szinkretizmust kell jelentse – közli, hogy „E' seregben Füredi Vida Úr, Értekezése' 27. lapján, engem tisztel-meg a' Neologia' Vezérségének sokak előtt gyűlöletes nevezetével [...]”.⁷¹⁹ (13) Talán a szövegalkulás mechanizmusa ragadható meg itt, vagyis az a pont, amikor a neológiából való kivétel ilyenformán, egy új fogalom bevezetése által felmerült. Ez könnyen meglehet, mivel a publikált szövegben még nem szerepel a szinkretizmus fogalma, és viszonylag későn bukkann fel a levelekben is.⁷²⁰ Ennyiben tehát különbözik a kéziratos szöveg, de amint ez látszani fog, lényegi változás még így sem történik.

Miután saját iskoláját elhelyezi a nyelvújítás spalettáján, a nyelvújítás hasznosságának vizsgálatát célozza meg. (15) Ismét Füredi Vidára utalva – aki őt a neológia vezéri szerepére helyezte – védőbeszédet ír, amelynek részét képezi azoknak az írónak a névsora, akik szintén, rajta kívül újítottak. (16) Ezen a listán merül fel Verseggy Ferenc neve is (a Tudományos Gyűjteményben csak a műve említése által), közvetlenül Füredi Vidáé mellé helyezve.⁷²¹ Innentől a kéziratos dolgozat és a nyomtatott szöveg érvelése elválik egymástól, hogy egy későbbi ponton újra összetalálkozzanak.

A kéziratos tanulmány itt egy hosszabb olyan szakaszt tartalmaz, amely nem jelent meg 1819-ben (30–41). A nyomtatott szöveg érvelése s olyan elemeket is felhasznál, amelyek máshol bukkannak fel a kéziratos anyagban. Ez azt jelenti, hogy a tanulmányok nem csak a vége, hanem a középső hányada is átdolgozásra került. Ezekben a kézírások bekezdésekben a történeti szálát folytatva Kazinczy a neológia túlbillenéséről ír, amely teljes természetességgel vezet a másik oldal ellenállásához:

„[...] íme ismét új Iskolát látunk megnyilni, mely azon van, hogy örök újításinkat elakassza, különbözősínket Egységgé változtassa, mind azt, a' mi közzénk, a' Szokás és Grammatica' törvényei ellen, vagy e' törvényeknek szoros javalása nélkül, becsúszott, kihányja, 's így a' Nyelvet természeti tisztaságára visszatértse.” (17)

A keletkezéstörténettel két dolgot fogadtat el a táborok viszonyát illetően: a neológia korábbi képződmény az ortológiánál. És mivel a neológia örömmel üdvözölte a másik oldalt (ugyanis egyensúlyt várt a fellépésétől), egy szimpatikus, nem önkélt, hanem a nyelv előbbvitelét célzó iskola képében jelenik meg. Ebből következően az ortológus tábornak a kívánt mértéken való túllendülését éppen ebből az értékközpontúságából

⁷¹⁸ Ez a szövegcritikai jegyzet csak a *Függelék I.* részében található meg.

⁷¹⁹ Kiemelés tőlem – Cz. M.

⁷²⁰ Első előfordulása 1819 novemberére tehető, és akkor is az új *Orthologus és Neologus*ból származó idézetben szerepel: Kazinczy – Kis Jánoshoz, Széphalom, 1819. nov. 11. = *Kazlev*, XVI, 529 (3794).

⁷²¹ „[...] 's az volt egygykor, még pedig igen nagyon, sőt teljes elváltozása mellett még ma is az, Verseggy: 's a' Füredi Vida név alatt megjelent Értekezésben, mely a' Neologusokat zaklatgatja, ezeket találjuk: *szörny, inger, czimkép, ángoly, vágy* (substantivum a' *vágyás* helyett), *embertermészet* (Menschennatur), *hatalomszó* (Machtspruch), *egy fogadj' - Istent arat* (árdndet) – 's ezek újak, szokatlanok, idegen példák' követései.” (16)

fakadóan kellett megállítania. Az egymás kiegyensúlyozására irányuló cselekvésben Kazinczy nagy szerepet szán saját magának.⁷²² Tapasztalatára hivatkozva vitába száll az ortológusokkal – akikről eddig még nem derült ki, kik is volnának, hisz az irodalomtörténeti vázlat a neológia univerzalizását hangsúlyozza, és minden szépíróat egy táborba vonz. Úgy tűnik tehát, hogy a kéziratos szöveg sem nevezi meg az ortológusokat, a neológia pedig eddig a pontig bekebelezte a másik oldalt.

A szöveg további részében azonban megváltozik ez a helyzet, az ortológia oldalára is fény derül lassanként. Az ortológusokról két dolgot tudunk meg egyelőre: hogy elveiket véghezvinni a magyar nyelv kárára válna;⁷²³ és hogy nem lehetséges a nyelvet pusztán grammatikai szempontból megközelíteni:

„És ha az vallatik igaznak, a' mit az Analyt. Grammatica tanít, mit fogunk ítélni, mit kell ítelnünk a' Virág', a' Kis', a' Himfy', a' négy Horváth', a' Döbrentei', a' Berzsenyi', Szemere', Kőlesey', Szent-Miklós', Ungvár-Németi Tóth' dolgozásaik felől?” (33)

Kazinczy arra utal, hogy ha Verseghy *Analyticájának* szempontjai kíméletlenül érvényesülnének a nyelvben, akkor a korabeli magyar nyelvű irodalom elveszíténé értékét. Ezzel a grammatikai szempontú megközelítéssel közelebb kerülünk az ortológia megismeréséhez, amelyben az is hozzásegít, hogy a további szakaszok a nemzeti akadémiák tevékenységére térnek át.

Kazinczy a külföldi példák vázolásával indít: az olaszok Della Crusca akadémijához hasonló kezdeményezés a nyelv korábbi állapotának visszaállítását tüzte ki maga elé. (34) Csakhogy a magyar nyelvű irodalom még nem áll azon a ponton, hogy volna kire visszatekintenie, a múltban nem választhatna olyan alkotót, akinek nyelvvállapota célul volna kitűzhető. (34) Éppen ezért érvel amellett Kazinczy, hogy a nyelv, vagyis – a bevezető szakaszra visszautalva – a nemzet és a irodalom állapota még nem áll azon a fokon, hogy a szabályokat rögzíteni volna érdemes.⁷²⁴ A nyelvet egy olyan organikus rendszerként képzelel el, amely evolúciószerűen fogja maga kiforrni a kívánt nyelvvállapotot; ebben viszont jelen állapotában akadályozná a szabályok.

Hogy a regulatív elemek miféle befolyással lehetnek a nyelvre, szintén külföldi mintákra hivatkozva mutatja be. A francia akadémia akadályozta a nyelvi fejlődést, ezt francia literátorok panaszaival, s a francia poétai szellem elhalásával bizonyítja. (35) Egyenes az út innen a magyarországi viszonyokra átlépni: „Nekünk is Académia, nekünk is Tudós Társaság kell; ez a' Nyelvnek hasznót, a' Nemzetnek dísz fog, úgy mondják adni [...]” (36) Egy Cicero-idézetrel utal arra, amit már jópár levele kapcsán megvizsgáltunk korábban: nem zárkózik el a Tudós Társaság gondolatától, ha az nem törvényhozó testületként fog funkcionálni.⁷²⁵ Mindezek a fogalmak az ortológiához visznek közelebb, de a bemutatásuk tovább folytatódik.

⁷²² „Én úgy hiszem, hogy ezt magamra nézve szoros kötelességnek tekinthetem; mert néhány ízben szólván már a' Nyelvbéli Változtatások mellett, a' kik e' dolog körül kevésbé gyakorlottak, mint ennyi törekedések után, lennem nekem lehetne és kellene: várni fogják, ha én is a' másik félhez térek e által, vagy állításaim mellett tovább is megmaradok.” (31)

⁷²³ „Mit nyerhet Nyelvünk, ha tanácsok elfogadtatik? Tiszta lesz, és elakad. 'S mit nyerhet, ha tanácsok el nem fogadtatik? Tiszta lesz, és haladni fog.” (32)

⁷²⁴ „[...] nekünk még nem vala Dantént, Petraracán, Tassónk, mint nekik, 's így a' Magyarak nem vissza, hanem előre kell menni; az Írók' korpájikat pedig a' visszavezetés és az elakasztás nélkül is leszedhetjük, a' nélkül, hogy a' Szabadságot eltolni kelljen. Szabadság (és így szerencsés és nem szerencsés merések) nélkül, Mesterség soha sem juthat célhoz, 's a' Szabadság a' Mesterséget (szerencsésen és nem szerencsésen merve) nálunk is bizonyosan célhoz juttatja, mint minden más helyeken.” (34)

⁷²⁵ „Álljon-fel az, 's álljon vég nélkül, 's a' Szabadságot (az Írók' hatalmát) ne eloltani 's öszveszorítani, hanem csak a' nagy cél felé intézni igyekezzék, minden kéjnek általjában, minden nyilván vagy titkos erőszaknak, minden nem érdemlett kedvezésnek 's gyűlölségnek vessen gátot, szeme előtt tartván mindég, a'

Az ortológusok táborának további leírása a nyelvújítók elleni vitairatok felsorolásával folytatódik. A csoport tagjainak körvonalazásához ekkor kerülünk először igazán közel: Beregszászi Nagy Pál könyve,⁷²⁶ Somogyi Gedeon *Mondolara*, Sipos József *Ó és új magyarja* jelölik ki az elméleti határokat.⁷²⁷ (37) Rajtuk kívül még két név jelenik meg a listán, Verseghy és Füredié: „Legközelebb az Analt. Grammatica’ és a’ Füredi Vida név alatt megjelent Értekezés’ Szerzője költ a’ rongált Nyelv’ védelmére.” A mondat csak a mai magyar nyelven kétértelmű. Kazinczy, amennyiben nem azonosította volna az *Analytica Grammatica* szerzőjét – vagyis Verseghyt – Füredi Vidával, akkor így fogalmazott volna: „Szerzőji”. De nem így tett, ezért szöfordulata a két szöveg azonos szerzőségére utal. A tanulmány további szakaszai erre az utóbbi két szövegre válaszolnak, az alábbi felszólítással: „— Tekintsük tehát, mit akarnak az Orthologia’ védjei.” (37)

A listán szereplő nevek Somogyi Gedeont leszámítva egytől egyik grammatikusok, műveik – ha Füredi Vidát tévesen Verseghyvel azonosítjuk – szintén mind nyelvészeti munkák. Ezek az írók az említett műveikben (és nem máshol, hiszen verseiben Verseghy is él újításokkal) elvetik a szóalkotást, a régi szókat, a nyelvjárási szókat, elutasítják a tükörfordításokat, és az idegennyelvű példáktól általánosságban is tartózkodnak (38), de nem merül ki ennyiben bemutatásuk. Eljárás módjukat az imént negatívumai által megragadott francia akadémikusokhoz hasonlíttja, és utal az olasz akadémiára is. (38) Az út-metáforát felhasználva írja körül az ortológusok nyelvújítástól való elzárkózását.⁷²⁸ Majd arra céloz, hogy az ortológus tábor a nyelvújítás látszólagos támogatásával csupán annyit kíván elérni, hogy az újítás joga kizárólagosan az ő hatalmukba kerüljön.⁷²⁹

Ezek a szakaszok felbukkannak a Tudomány Gyűjteményben megjelent tanulmányban is, amely az iméntinél sokkal gyorsabb léptékkal haladva jut el ideig. Kimarad az ortológusok színre lépésének nyelvtörténeti indoklása, hiányzik az akadémiai kezdeményezés körülírása, vagyis az ortológus tábor sokkal kevesebb attribútummal van ellátva. A megjelent szövegnek csak utalásai alapján, de a kéziratossá változtatott magyarázatul használva könnyedén ki lehet következtetni az ortológia vonalait.

Ennek értelmében az ortológusok inkább volnának grammatikusoknak nevezhetők, mert a nyelvhez való viszonyukat a szabályszerűségek követése határozza meg. A felhozott példák és kérdésfelvetések Verseghy *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae*⁷³⁰

mit Cicero mond: Proprium sit Academiae iudicium suum nullum interponere, ea probare, quae simillima veri videantur; conferre causas, et quid in quamque sententiam dici possit, exprimere; nulla adhibita sua auctoritate iudicium audientium relinquere integrum ac liberum.” (36) A latin szakasz jelentése és forrása: „Mínt hogy pedig az jellemző az Akadémiára, hogy nem fejt ki a véleményét, és azt helyesli, ami a legvalószínűbbnek tűnik, szembesíti az érveket, és megállapítja, hogy melyik nézettel szemben mit lehet felhozni, nem hivatkozik a maga tekintélyére, és a hallgatóságnak teljesen szabad vélekedést enged meg.” (36) Marcus Tullius CICERO, *A jóslásról*, ford., jegyz. és utószó HOFFMANN Zsuzsanna, Szeged, Belvedere Meridionale, 2001, 132.

⁷²⁶ BEREKSZÁSI NAGY PÁL, *Dissertatio Philologia de Vocabulorum derivatione ac formatione in Lingua Magyarica*, Trattner János Máttyás, Pest, 1815.

⁷²⁷ [SIPÓS JÓZSEF], *Ó és új magyar, vagy: rövid értekezés, miképpen kelljen az ó magyarsággal az újat egyesíteni? az az: Miképpen kelljen a régi magyar nyelvet, új szavak, szözlások és formák által gazdagítani, tsinostítani úgy, hogy azt természeti állásából ki ne vegyüek? mint némeljek*, Trattner János Tamás, Pest, 1816.

⁷²⁸ „Továbbá nekik a’ merés és különözés tilalmas dolog, azért 1. mert a’ ki’ törött úttól eltávozik, könnyen megtéved. Olykor épen ez által jut-ki tévedéséből; 2. mert a’ régi út a’ kijelelt célhoz igazán is, hamar is elvezet. Sokszor nem vezet; 3. mert az új út’ csinálása sok munkába, sok költségbe kerül. De új út csinálni, a’ hol arra szükség van, nem tanácstalan dolog; 4. mert új útát csinálni nem is szabad a’ más birtokában. ‘S a’ Nyelv volna e a’ más’ birtoka? Semmiképen nem!” (39)

⁷²⁹ „[...] az Orthologusok nem a’ merést tiltalmazzák, hanem azt akarnák, hogy az csak az ő privilégiuma maradjon, ‘s mások a’ magok’ találányaikkal csak akkor élhessenek, mikor azt ők engednék-meg.” (40)

⁷³⁰ [VERSEGHY FERENC], *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae, Par I. Etymologia Linguae Hungaricae*, Sectio I. Etymologia Nominum, ac Pronomium, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, Budae, 1816.

című könyve alapján fogalmazódnak meg, amelynek harmadik kötete egy Baumgarten alapján megírt rendszeres esztétikai munka:

„Azt kérdik, ha megértettének e a' Cúrio, ha Templomi-Beszédeit olly szökből szövné, quales clarissimus auctor opusculi *Mondolat* provide concessit (Analyt. Gramm. I. 42. 1.). Pedig a' beszéd' czélja az, úgy mondják, hogy megértessék. Gyüölök az Ízlés' bíróságát, mert ez a' Bíró sokszor maga sem érti, mit miért akar. Osztán az Ízlés bennünket Anarchiára vezet, 's az Anarchiát igazolja. 'S minthogy az Anarchiát semmi társaságban nem lehet és nem kell megszenvedni; meghívják a' másik fél' embereit, hogy mint jó hazafiak, az Egység' kedvéért mondanak-le a különözeiseikről, 's alkuképen, kölcsönös kedvezésképen, meggyőződésük nélkül, 's meggyőződések ellen is, kövessék a' mit a' Többség követ, javal, kíván.” (41)

Kazinczy elméjében ezek a sorok és Verseghy neve szorosan együtt járnak annak a nyelvi szabályozó társaságnak a képzetével, amelyről a leveleiben olyan sokat ír Füredi Vida tanulmányának kontextusában. Az ortológusok nézeteit Verseghy elméleti írásai alapján foglalja össze, amelyben a tisztán érthetőség a nyelv legfontosabb kritériuma, és amelyben ugyanakkor az ízlés nem releváns szempont a nyelv területén, mert az szubjektív nézőpontok alapján érvényesül, s ez a vélemények anarchiájára vezet. (41) Úgy véli, ezek az írók „társaságot”, szerveződést kezdeményezve kívánják a nyelvi egységesülést elérni. Eszerint Kazinczy az ortológia definícióját nem a nyelvi újítások elvetése alapján határozza meg, mert korábbi szakaszokban amellett érvel, hogy az ortológusok is töreksenek a nyelv változására. Jellegzetességük az egységre való törekvésben ragadható meg, amelynek leírása kísértetiesen hasonlít ahhoz a jópár levelében tematizált nyelvi szabályozó társasághoz, amelyet Verseghy neve fémjelez.

A nyomtatott szöveg értelmezését nehezíti, hogy nem nevezi néven az ortológusokat, de mint létező személyekről ír róluk, és mint létező gyakorlatot mutatja be elveiket. (26) Nem lehet azzal magyarázni az ortológus tábor körvonalazódásának hiányát, hogy minden író újít és így megszűnik az ortológus oldal, vagyis a neológia bekebelezi az összes írókat. A csoport definíálása más szempontok alapján történik, és nem csak a kéziratban maradt szövegben, hanem a nyomtatottban is:

„Az Orthologusokat ez az Egység' üzése vitte tévelgésre, mert a' mit a' Stilisticának csak némelly nemeire kellett volna kiterjeszteni, általjában minden nemeire terjesztetik. A' Stilistica' különböző nemeinek más meg más nyelvek van, 's ezeket nem szabad öszvetéveszteni. Más a' Poezis' nyelve, más a' Prózáé, sőt a' Poezisé és Poezisé, 's a' Prózáé és Prózáé is más 's a' mi a' Templomi-beszéd' nyelvében nem jó, igen jó lehet a' Románokéban 's a' Játékszínében, 's meg fordítva. Így az Élet' nyelvében is, hol másként szól az Udvarnok, másként a' falusi lakos, másként az Úr és szolgálja, másként a' Had' 's az Iskolák' Nagyjai. Ezt tanítják a' Classicusok mind példájok mind leckézéseik által, ezt tanítják az Iskolák: de az Orthologus azt tagadni akarja, hogy Egysége légyen, holott a' Nyelv annál tökéletesebb 's elkeszültebb, minél több mértékével bír a' sokszínűségnek, hogy mindent az annak saját színben adhasson. Eggy szóval, ők az EGGYSÉG' EGGYSÉGÉRE töreksenek, melly csak a' speculáló Bölcs' káprázolatban találtaik: a' Természet mind a' testi mind a' lelki világban mindent a' KÜLÖMBÖZÉS' EGGYSÉGE (Concordia Discors) által tenyésztet, mindent az által tart-fenn, 's a' Neologus ezt követi.” (27)

Az ortológusok eszerint nem tesznek különbséget a stílusnemek között, nem veszik tekintetbe a nyelv vízszintes és függőleges rétegzettségét. Amennyiben az ortológusok táborát Kazinczy utalásait követve Somogyi Gedeonra és a grammatikusokra szűkítjük (a 37. szakaszban legalábbis a *Mondolaton* kívül kizárólag nyelvtudományi szövegekben írja körül az ortológusok tevékenységét), akkor belátható, hogy valóban nem tesznek különbséget nyelvi szintek között, de nem is tehetnek. Egy nyelvtan megírása, a magyar

nyelv szabályszerűségeinek feltérképezése során az író nem lehet tekintettel sem a nyelvi rétegekre, sem az irodalmi műfajok különböző nyelvére. A magyar nyelv nagy grammatikaiirási korszakában járunk, de a diszciplínák még nem váltak el egymástól határozottan. A *litterae* fogalmába különböző, mára szétvált tudományterületek tömörülnek, amelyek éppen ebben az időszakban kristályosodnak ki. Elképzelhető, hogy a nyelvújítás története, a sürőbb vitairadalom korszakában grammatikusok és szépírók vitaközlésüként is értelmezhető volna. Ez a szempontrendszer érvényesül Benkő Loránd tanulmányában, aki a két tábor mentén képzeli el a viták ütközéspontjait: „A grammatikusok – mint ismeretes – a nyelvi szabályok minél pontosabb megállapításában látták a nyelv megismerésének és előbbre vitelésének zálogát; a szépírók a kezüket, tollukat megkötő szabályok ellen lázadnak, a nyelvvel megújító és esztétikailag fölemelő bánásmódra téve a hangsúlyt.”⁷³¹ Az *Orthologus* és *Neologus* háttérében ez az elvi probléma áll. A nyelvészek a magyar nyelv szabályszerűségeit keresik, a szépírók a magyar nyelv irodalmi alkotásra való alkalmasságát helyezik előtérbe. A két szempontrendszer két diszciplínát választ el egymástól, a nyelvészettudományt és a stilszintit. Az egyik objektív szabályszerűségeket megállapításával írja le a nyelvet, a másik a nyelvi kifejezőerő maximalizálására törekszik. A szabályok egységes volta korlátozza az írói nyelvet, és Kazinczy Verseggy nyelvtenát és nyelvészeti törekvéseit szépíróként olvassa. Az irodalmi nyelv autonómiájának áll pártjára, miközben egy szabályozó-tíltó és megterelő intézmény képe lebeg a szeméi előtt. Itt derül ki végre, amely a leveleiből nem, tudniillik hogy milyen módon képzelte is el az írókat szabályozó társaságot:

„De az Orthologus azt hiszi, hogy a’ dolgok jobban mennének, ha az a’ ki valamit talál, elébb bemutatná, és csak úgy élne vele, ha arra engedelmet nyerne. Utóljára talán azt látná hasznosnak, sőt szükségesnek, hogy Magyarság’ Censorai állítatnának fél, a’ kik mind azon Munkákat, a’ mellyek másként vannak írva mint a’ mit javalhat a’ győzedelmes fél, tüzre hányják, ’s boldogulásunkra még ez kellene!” (28)

A műveket máglyán elpusztító nyelvi cenzorok víziójának apokaliptikus képével szembeszegülve fogalmazza meg: „A’ Nyelv MIÉNK, és így ENYÉM is. Az egész társaság’ folyamjával az egész társaság parancsol: annak telkemen keresztül futó erével tehetem, a’ mit ítélek czéломra hasznosnak.” (29)

Ezek után néhány bekezdés erejéig újra összekapcsolódik a két szöveg. Ide utalja Csetri az olvasót, amikor a „szofizma határát súrolónak” mondja Kazinczy tanulmányát.⁷³² A kéziratosszöveg előzményeihez viszont szervesen kapcsolódnak a kérdések, amelyek az ortológuss tábor legfontosabb fogalmának, az érthetőségnek elbizonytalanítására törekszenek.

„S mi az érthetetlen? Az e, a’ mit minden nem ért? vagy az inkább, a’ mit senki nem ért? ’S a’ ki az Ízlés’ bizonytalanságát emlegeti, gyanúba hozza magát a’ Philosophusnál, ’s ennek tanításai eloszathatják mind kétségeit mind rettegését. Van e Anarchia a’ Tudományok’ országában? vagy a’ vélekedések’ külömbségét anarchiának illik e neveznünk?” (42–44)

Kazinczy engedményt tesz az ortológianak: a grammatikai nézeteknek teret enged, és csupán abban határozza meg tévedésüket, hogy minden stílusnemre ki akarják terjeszteni a szabályokat,⁷³³ a nyelv teljes szerkezetére kívánják szabályszerűségeikkal kidolgozni („az Egység’ Egységére törekszik, melly egyedül a’ Bölcs’ káprázolatilban

⁷³¹ [BENKŐ], *Elméleti törekvések*, 389.

⁷³² Ld. itt: 703. lábjegyzet.

⁷³³ „Mind e’ mellett, az Analyt. Gramm. Írójának bizonyos tekintetekben van valamely igaza. Abban téved meg, hogy az Egység’ felállíthatása miatt, melly most sokaknak óhajtása, a’ Stilisticának minden nemeire terjesztette-ki, a’ mit annak csak némely nemeiről kellett volna mondania.” (48)

vagyon-meg”), pedig ez szemben áll a természet rendjével („a’ Természet mind a’ testi mind a’ lelki világban a’ Különbözés’ Eggysége, a’ CONCORDIA DISCORDS által tenyésztet”). (49) A komplex grammatikai rendszerekkel szemben ezért védelmezi a szószedeteket (51), mert azok nem állítanak fel szabályszerűségeket és nem tesznek javaslatot a megalkotott szabályok betartására. Ez a kikötés többek között azt bizonyítja, hogy Kazinczy nem tud Verseghy készülő lexikonáról, mert akkor tisztában volna vele, hogy Verseghy társaival egyetemben éppen olyan szójajstromokat készít, amilyet Kazinczy, vagy mások között Szemere Pál is.⁷³⁴

A dolgozat további szakaszai a nyomtatott és a kéziratos szövegben megegyeznek egymással. (62–73) Miután az eddigi szakaszok a nyelv sokszínűségében rejlő szépséget bizonyította és a nyelvhasználatban való szabadság mellett érvelt, a görögöknél és latinoknál kezdve bemutatja a nyelvgyarapítás mintáit. (62–64) Megfogalmazza, hogy a magyar nyelvnek ebben a németet érdemes mintául vennie. (65–68) A német-magyar párhuzam kifejtése ad alapot a tanulmány leggyakrabban idézett mondatainak megfogalmazásához:

„A’ Nyelv olyan mint az ég’ íve a’ maga egymásba-futó színeinek gyönyörű játékaival. [...]

De minthogy ingó alapon semmi nem állhat, szükség, hogy a’ Neológiának az az Iskolája, melyet Füredi Vida Úr gyakorol vádjaival, elmondja a’ maga titkát. Imhol vagyon az, fátol nélkül azoknak, a’ kik megérteni tudják, ’s itt mondatik, a’ mennyire tudunk lehet, először: „ból és szépen az ír, a’ ki tüzes Orthologus és tüzes Neologus eggyszersmind, ’s eggységben ’s ellenkezésben vagyon önmagával.” A’ mi Iskolánk’ neve tehát nem Neologia, hanem Syncretismus.” (69)

A soroknak kevés interpretációját bírjuk, mivel azok – és maga a tanulmány is – olyannyira enigmatikusan céloznak az értelmezési keretekre, hogy a kéziratos szövegek ismerete nélkül szinte csak a megcélzott személyek érthetik meg intenciójukat. Pedig nem állítanak „paradox” szintézis elé,⁷³⁵ sem „mély dialektikával” nem kecsesgetnek,⁷³⁶ ha az ortológia definícióját a többi szövegrész alapján helyesen határozzuk meg. A nyelv sokrétűségében teljes; a keretei közül kilépett, a grammatika fontosságát a stílus szabadsága mellett („tüzes Orthologus és tüzes Neologus eggyszersmind”) elismerő neológia átalakult. Az új irányzat, a szinkretizmus iskolája értelmében a szépíró megteheti mindazt: „[...] a’ mit Erő és Szépség ajánl, a’ minden Nyelvek’ ideálja megkíván, a’ Magyar Nyelv’ természete (örök szokása ’s törvénye) világosan nem tilt, a’ régibb és újabb Classicusok’ által nevelt Ízlés még javasol is, ’s a’ Szükség múlhatatlanul parancsol.” (69) Vagyis a líterátoroknak helyes esztétikusan, a magyar nyelv szabályszerűségeinek és a klasszikus ízlésnek megfelelően alkotnia és a nyelvet formálnia, amennyiben azt a szükség megköveteli. A kéziratos tanulmány elején el nem kerestelt, a nyelvújítás tengelye mentén egymástól elkülönülő irányzatok fölé emelkedő új tábor így emeli ki a különböző iskoláknak a magyar nyelv számára hasznos sajátosságait. A neológia hibái a fenti iskoladefiníció mentén kerülnek meghatározásra. (71) Téved a neológia, ha grammatikai ismeretek híján mesterkedik a nyelvvel, mert nem veszi figyelembe a „Magyar Nyelv’ természetét (örök szokását ’s törvényét)”. (69) Vét a neológus, ha a stílusréteget nem megfelelően választja ki (ezt a „régibb és újabb Classicusok” tanítják (69)). Tévedés az idegenszerűségek túlzott használata, mert azt nem „parancsolja a Szükség múlhatatlanul” (69), és végül, ugyanebből az okból kifolyólag nem javasoltak a túlzott magyaritások sem.

A nyomtatott szöveg ezzel a gondolattal zárul, de a kéziratos változatban (74–101) igen érdekes tételek kerülnek még megfogalmazásra. Kazinczy itt saját pályarajzát adja. Ifjúkori fordításai után a fogságban – amelyet eufemisztikusan „Elmélkedésekben elfolyt

⁷³⁴ Szemere jegyzeteiből találhatók Kazinczy hagyatékában: MTA KK, K633/VI, 39–43 f.

⁷³⁵ Vö. itt: 705. lábjegyzet.

⁷³⁶ Vö. itt: 704. lábjegyzet.

esztendeimnek” nevez (76) – grammatikai ismereteket szerezvén eszmélt rá arra, hogy a magyar nyelv alkalmas, és más nyelveknél alkalmasabb arra, hogy idegen mintákat kövessen (77), ezért újra fordítani kezdett (78–80). A fiatal írók számára is hasonló utat javasol: a klasszikus műveltség és a grammatikai ismeretek megszerzése után fordítsanak előbb a neológia, majd az ortológia iskolája szerint. (85) S miután megtették ezt magyar művekkel is (86), talán be fogják látni, hogy az újítók irányzata alkalmasabb eszközökkel szolgál a szépírók számára. Példa gyanánt teszi át Szemere Pál *A’ Reményhez* című szonettjét lírából prózába. (87–93)

A végső bekezdés előtt, amely a folyóiratban is és a kéziratban is nagyjából azonos, a kéziratban dolgozatban kitekintést kapunk az ortológusok és neológusok vitájának kimenetelére nézve. Egyikük sem fog nyerni, „veszteni fog mind a’ két fél, ’s a’ pálmát a’ Syncretismus kapja-el, a’ mint illik, ’s így hosszas rezgéseink után rá akadunk azon Egységre, mellyet némelyek hatalom és erőszak által akarnának felállítani [...]” (97) Nem a hatalmi szabályozás vezet tehát eredményre, a kulturális élet megnyilvánulásai – a könyvnyomtatás fejlődése, a színjátszás, a Keszthelyi Helikon ünnepei, a Marczibányi Alapítvány pályátele (99), a nemesi családok társadalmi és kulturális szerepvállalása (100) – szintén arra mutatnak, hogy a szabadság útján hamarabb célt lehet találni.

A retorizált utolsó bekezdés a tanulmány nyomtatott és írott változatában is egy végső üzenetet küld Füredi Vidának: „Egyéberánt, minthogy ez a’ nagy munka ellenkezések nélkül meg nem eshetik, Füredi Vida Urral én is ezt mondom, ’s szájjal és szívvel: In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in dimicatione honesta arma.” (102) Az eredetileg a vallásszabadságot védő sorok arra céloznak, hogy amennyiben a fontos dolgokban egyetértés (egység), a nem fontos dolgokban szabadság, és minden egyébben szeretet lenne, a vallási jellegű problémák megoldódnának. Így idézi Füredi Vida is *A’ Recenziókról* című írásában a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi hatodik számában.⁷³⁷ Füredi Vida ezt követően önhiúságáért rója meg P. Sz. A.-t, a következő sorokkal: „Nem érzi-e szíved, Barátom! hogy az emberség, az okosság és a’ *józanág* mellett sebesen elhajtottál? Nem hallottad-e valaha: hogy in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus charitas.”⁷³⁸ Az *Orthológus* és *neológus*nak szép zárata, a recepciótörténeti kánonnal egybevágó zárata volna ennek az idézetnek az átvétele Kazinczy tanulmánya végén. Csakhogy számára az idézet a rettegett nyelvi egységet verbalizálja, ezért átírja a sorokat a következők szerint: *In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in demicatione onesta arma* – vagyis a citátum végének megbékélést előmozdító szavai helyett a küzdelem, ebben az esetben a tudományos küzdelem tisztaságára hívja fel a figyelmet (a fontos dolgokban egyetértés (egység), a nem fontos dolgokban szabadság, a harcban tisztességes fegyverek).

Vagyis Kazinczy finomít saját elvein azzal, hogy a stilisztikai szempontok mellett a grammatika hatáskörét is elismeri a nyelvben, de nem tágit sem a nyelvváltozás jogától és hasznától, sem annak módjától; továbbra is vitában gondolkodik. A harcbeli tisztességes fegyverek a grammatikusok szabályozó társaságának visszafogására utalnak.

IV. 6. Láthatatlan könyvek

A syncretismus fogalmi bevezetése egy olyan logikus és eredeti lépés, amelyet már a *Mondolat* idején meg lehetett volna tenni. A röpirat megjelenésekor problémát okozott, hogy Kazinczy műveit arra kevésbé érdemes szövegekkel egy szinten kezelték. Egy új

⁷³⁷ FÜREDI, *A’ Recenziókról*, 25.

⁷³⁸ *Uo.*

ideológia már akkor alkalmas lett volna arra, hogy eltávolítsa a szerzót a bírált iskolától. Kérdés persze, akkor milyen eredménnyel járt volna az újabb táboralapítás. A tízes évek végén erre inkább megéretek a körülmények, de a szöveg sikeressége még így is vitatható. Az *Orthologus* és *Neologus* gyengéje a homályosság, amely csak részben tekinthető szándékosnak. A kéziratos töredékek hemzsegnak Verseygy nevével, de a nyomtatott tanulmány olyannyira óvatosan fogalmaz, és annyira kevés felületet hagy a hivatkozások megtalálására, hogy még az is elképzelhető, hogy maguk a címzettek sem értették meg az utalások referenciáját. Ez a kéziratos, sokkal egyenesebben fogalmazó szöveg nélkül alig is lehetséges. Ráadásul igen kétséges, hogy Kazinczy új, egységen és különbözőségeken alapuló iskoladefiniója megnyugtatóan az objektív szempontokat követő, műveiket paragrafusokba szedő nyelvészeket. Nincsen ugyanis tisztázva, hogyan érvényesülhet egyszerre a grammatikai szempontrendszer és a stilisztikai követelmények, és amennyiben ezek ellentmondának egymásnak, melyiket kell inkább alkalmazni és milyen gyakorisággal. A részletek semmilyen fokig nincsenek tisztázva, a szöveg általánosságban fogalmaz, a húszas évek nyelvújítási vitáiról pedig továbbra is a neológus tábor elvi szabályait követeli.

Az *Orthologus* és *Neologus* tehát elég kevés indokot nyújt ad arra, hogy a „nyelvújítási küzdelem” vége ebben a szövegben határozódjon meg. Az eredeti tanulmány ráadásul célt tévesztett, mert Verseygy, mint ortológus vezér ekkor egészen más területen próbál tevékenykedni, a húszas évek irodalma pedig jócskán bővelkedik a nyelvújításhoz kapcsolódó szövegekkel, Kazinczy is folytatja a szöveget, amely egyre növekszik, újabb verselemzésekkel bővül és egy esszékötet ambíciójával társul más szövegekkel. Ezek a szövegektől kéziratosak, de a húszas évek vitáiról Kazinczy szereplése nélkül folytatódik tovább. 1817-ben Toldy Ferenc azt írja Kazinczynak: "Ki gondol most már a nyelvi vitákkal?"⁷³⁹ Ebben a kérdésben akár meg is nyugodhatnánk és a kánon zsinórmértékébe kapaszkodva gondolhatnánk azt, hogy senki. Ez a levél sem áll azonban kontextus nélkül. Közlebről megvizsgálva váratlanul néhány olyan információra derül fény, amelyek újra átrajzolják az értelmezési kört.

Az előző hónapokban jelent meg az *Élet és Literatura*ban Kölcsey és Döbrentei 1815-ös levelezéséből egy sorozat,⁷⁴⁰ amelyben Kazinczytól szellemileg független hangnemben írnak egyebek mellett a nyelvújítás kérdéséről is. A neológus tábor egységessége megbomlik, mert a táborbeliek fegyelmezetlensége napvilágra kerül: ezek az 1815-ös szövegek ugyanis Kazinczyt érintő kritikától sem mentesek. Előző évben jelenik meg Vidovics Ágoston műve, *A' Magyar Neologia Rostálgottatása*.⁷⁴¹ A nyelvészeti munka a neológiát rostálja meg, az elméleti megalapozatlanság hiányát állapítja meg konklúzióként. A főneológus szerepében Kazinczy áll. Toldy szerint az álnév mögött Sáhgy Ferenc és a Dunántúl rejtőzik. 1824-ben jelenik meg Szegeden Thewrewk József *Velencei szappanpora*,⁷⁴² amely a nyelvújítás alakjait – közöttük Kazinczyt – formázza meg álnéven. Helikonra tartó útjuk bukással zárul: egyégy szót nem enged be őket a dicsőség lakhelyére. Toldy költői kérdésének szövegkörnyezete prezentálja mindezeket a szövegeket:

„Ki gondol most már a nyelvi vitákkal? Csakhoggy egyáltalában kevesebbet gondolnak könyvvel, mint régebben!! Szeretem, hoggy sem Batsányi kurjongatásai, sem a

⁷³⁹ Toldy Ferenc – Kazinczynak, Pest, 1827. febr. 5. = *Kazlev*, XX, 201 (4736).

⁷⁴⁰ *Döbrentei Gábor és Kölcsey Ferenc leveleiből*, *Élet és Literatura*, 1827, 87–134.

⁷⁴¹ VIDOVICS, A' *Magyar Neologia Rostálgottatása*. Vö. itt: 42–43. oldal.

⁷⁴² Második kiadása: *Velencei szappanpor az új magyarok számára*, szerk., P. THEWREWK József, Belay' örököséinél, Pozsonyban, 1834. (*Új szellem vagy is új magyarok úja Helikonra*) Vö. itt: 43. oldal.

szegedi vígjátékok, sem Vidovics nem recenseáltattak. Így elhangzanak. Ez reconvalescentiánkra mutat.⁷⁴³

Az utolsó mondat arra utal, hogy ekkor ők saját meglátásuk szerint tehát *lábadoznak*. Batsányi kurjongatása a Faludy-tanulmányt jelenti, amely válasz az *Orthologus és Neologusra*. A szegedi vígjátékok az előbb idézett több szöveget tartalmazó Thewrewk-kötet; a Vidovicsra való utalás pedig a szintűgy említett neológia-ellenes nyelvészeti munkát jelenti. Vagyis Toldy mondata vigasztalás. Csakhogy ezekről a szövegekről a szakirodalom vagy nem foglal állást, vagy a jótékony feledésbe számúzi őket azzal az indokkal, hogy nem ütöttek rést a diadalmas nyelvújítás bástyáján. Ha kontextusában tekintjük a szakirodalom állásfoglalását: a küzdelem végét nem is pontosan az *Orthologus és Neologus*, hanem Kazinczy Kisfaludy Sándorral való békülésében szokták megjelölni. A békekötés rekvizitumai azok a levelek, amelyek igen korán – még Kazinczy életében – betöltik a kánonban a ma is birtokukban álló helyet. Felmerül a kérdés: milyen jó oka volt az irodalomtörténet-írásnak a nyelvújítás történetét 1821-ben lezárni?

A második fejezetben említettünk egy kéziratot, amelyet Kazinczy állított össze, és amelyről Toldy Ferenc olyan találóan jegyezte meg: nélküle nem is lehetne megírni a neológia történetét.⁷⁴⁴ A könyvet ugyanis olvasták, és ennek köszönhetően az irodalmi kánonképződés is befolyással volt. Azok által a személyek által érvényesült a hatása, akik elsőként fennhangon vagy némán végigolvasták az *Előszó* kezdősorait: „Azokhoz, a' kik ezt most vagy később, látni fogják, 's azon kérréssel, hogy a' mit a' becsület elfjedni hágy, fel ne fedjék.”⁷⁴⁵ Nem csupán a mondat szívóerejének tudható be, hanem talán annak a szükség által meghatározott körülménynek is, hogy mindenkinek azt kell felhasználnia, ami rendelkezésére áll, és az is lehet, hogy Kazinczy is megfelelően választotta meg a személyt, akinek a könyvet megmutatta – de Toldy Ferenc irodalomtörténeti munkásságában nyomon követhető az *A' Glottomachusok* kötet hatástörténete.

A kéziratot Kazinczy még életében, a húszas években elküldte az irodalmi élet körül serénykedő fiatal literátoroknak, Toldy Ferencnek és Zádor Györgynek – rajtuk keresztül olvasta Vörösmarty Mihály is. A kötet főszereplője, a levélírók közül jónéhányan még éltek ekkor. Talán ez is közrejátszott abban, hogy Toldyék nem mutathatták senkinek. Kortársi olvasatuk megerősíteni látszik az iménti okoskodásunkat:

„Mely kincsek ezek, T.[ekintetes] Úr! Ezek nélkül lehetetlen a neologismus históriáját megírni. De mint hőkkenénk meg, midőn azt a per cuniculos [földalatti] való dolgozást láttuk! Mily könyörületre méltólag jelen meg itt az a Sáhgy! Verseghyről nem hittem vala. Nem tudunk megválni ettől a könyvtől. Kisfaludy Sándort igen tiszteljük. Az öreg Gyöngyösinek pedig megbocsátottuk minden vétkeit a Múza ellen, s szeretetet érezünk az iránt, ki Tégedet úgy tuda tisztelni.”⁷⁴⁶

Toldy Ferenc 1855-ben találkozik újra a kötettel, amikor Kazinczy Gábornál vendégeskedik a hagyaték felmérésének céljával. Amikor az *A' Glottomachusok* első oldalait olvassa, feljegyzi: „érdekes előszó”,⁷⁴⁷ majd kijegyzeteli a teljes bevezető szöveget – úgy, hogy közben előtte áll az egész hagyaték, amelyet még át kell néznie. 1868-tól

⁷⁴³ Toldy Ferenc – Kazinczynak, Pest, 1827. febr. 5. = *Kazlev*, XX, 201 (4736).

⁷⁴⁴ „Mely kincsek ezek, T.[ekintetes] Úr! Ezek nélkül lehetetlen a neologismus históriáját megírni. De mint hőkkenénk meg, midőn azt a per cuniculos [földalatti – Cz. M.] való dolgozást láttuk! Mily könyörületre méltólag jelen meg itt az a Sáhgy! Verseghyről nem hittem vala. Nem tudunk megválni ettől a könyvtől.” Toldy Ferenc – Kazinczyhoz, Pest, 1827. dec. 29. = *Kazlev*, XX, 442 (4884).

⁷⁴⁵ Ld. MTAKK, M. Ir. Lév. 4r. 117.

⁷⁴⁶ Toldy Ferenc – Kazinczyhoz, Pest, 1827. dec. 29. = *Kazlev*, XX, 442 (4884).

⁷⁴⁷ MTAKK, M. Ir. RUI. 4r. 15., 32.

fogva, amikor a Kazinczy Gábornál lévő iratok bekerülnek az akadémiai könyvtárba, gyakrabban is tanulmányozhatta a kötetet. Erről tanúskodnak irodalmi életrajzai.

A dunántúli táborból egy személy történetén keresztül mutatjuk meg, hogyan íródik tovább Kazinczy kéziratos hagyatéka. Horváth Endre életét Toldy Kazinczy A' *Glottomachus*aiból kommentálja több alkalommal,⁷⁴⁸ érdekes módon egy 1831-es esemény, egy újabb kínos összeütközés leírása során is. A körülmények rövid ismertetéséhez szükséges elmondani, hogy Kazinczy egyik úti írásával megbántja Horváth Endrét a róla készült személyrajzzal – ezt a szakaszt idézi Toldy is. A sértődést tollharc követte, Toldy erre is kitér irodalomtörténetében:

„Ez időben, 1831 áprilisban látta őt Kazinczy Ferenc utolszor Pannonhalmán és pázmándi magányában¹, s 'Útjá'ban⁷⁴⁹ ezt írta róla: 'Lelke elevensége egészen elhagyta; ritkán lobbann dévajságra, vagy csak erővel.' E sor, Döbrentei sugallásai által balúl értelmezve, idézte elő Horvát Endre azon leveleit, melyeket amaz 'Pátfalvi Márk' álnév alá rejtözve a magáéival e cím alatt: '*Felvilágosítás Kazinczy Útjának 25-d. lapjára*' a 'Sas' X. kötetében, 1832. júniusban, s így Kazinczy halála után, közzé tett, s melyek a sértett hűség legaljasabb fegyvereivel, rágalom- és gúnynyal sértvén a szent öreg emlékezetét, mind a két írók örökre beszenyvezték.”⁷⁵⁰

Az első számú lábjegyzetben magyarázatul Kazinczy *Glottomachus*aít idézi:

„Ki íránt [ti. Horvát Endre íránt] az említett levélbeli és folyóirati polemiák dacára, folyvást tisztelget mutatott. 'Hát Horvát Endre írt-e Neked?' – kérdi Pápay Sámuel Kazinczyt 1823. okt. 5. költ. levelében – Megfogadta ő nekem levelemre, hogy fog téged tudósítani azon felbonthatatlan barátságáról, melyet több esztendőök előtt ajánla, s melyet azóta sem változtatott.' Glottom.”⁷⁵¹

Horvát Endre életével kapcsolatban tehát Toldy fontosnak véli elmondani, hogy Kazinczy minden kínos körülmény és félreértés ellenére barátjának érezte őt, és ezt az elköteleződést példával is alátámasztja. Ennek következményeként a ketjük között történt misztatlan csetepatéban Kazinczy megdicsőül, Horváth Endre ugyanekkor az utókor tisztelgetőtől mentes örök feledésnek kerül átadásra:

„S valóban, ezóta minden jobb érzésű visszavonúlt az egykor ünnevelt nyelvüvésztől, ki már most ritkábban is járt fel az akadémiai gyűlésekre, s nem becsülve, nem szeretve múlt ki, mart. 7. 1839 [...]”⁷⁵²

A kiragadott példához hasonló számtalan volna még hozható Toldy könyveiből ennek az egyetlen levelezéskötetnek, az A' *Glottomachus*oknak az esetében is. De a kötet nem csak szereplői életrajzára volt hatással, hanem a tízes évek eseményeit is szelektálta. A nyelvújítás ma ismert története megegyezik Kazinczy történetével, amely az előszóban rendeződik először elbeszéléssé. Verseghynek nincs nyoma nem csak az *Orthologus és Neologus* recepciótörténetében, de Kazinczy eszmei hagyatékában is alig. Neve csak néhányszor kerül elő a *Nyelvháború / Nyelvháborúzó*k című kötetben. Megjelennek viszont mindazok az események, amelyek ma a részét képezik a „nyelvújítási harc” történetének. Többek között például az a bizonyos „egység” is, amely az *Orthologus és Neologus*, ortológusainak táborát összefogja.⁷⁵³ A kötetben felbukkannak a dunántúli csoportosulás

⁷⁴⁸ TOLDY Ferenc, *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a jelenkorig, vagyis az utóbbi negyedfél század kitünőbb költői életrajzokban és jellemző mutatóanyagokban, I-V*, Franklin-Társulat, Bp., 1876², 30–31.

⁷⁴⁹ KAZINCZY Ferenc, *Ujja Pannonhalmára, Esztergomra, Vácra*, Landerer, Pest, 1831.

⁷⁵⁰ TOLDY Ferenc, *A magyar költészet kézikönyve*, 34.

⁷⁵¹ *Uo.*

⁷⁵² *Uo.*

⁷⁵³ „Elrémültem a' szóra, meg sem álmodván a' mit most már tudok, hogy Fejérből Verseghy szólla. Azt mondam, hogy tudományok körül hallatlan dolog, valamit alku, barátság, 's voksok' száma által eldöntetni.” MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 117., IV. oldal.; „Azt az egyet még elérni kívánék [!], hogy egy Magyar

körvonalai, a Kazinczy ellen tervezett és kivitelezett támadások, a *Mondolat*, Kisfaludy Sándor Ruszekhez írt leveleinek első darabja, a dunántúli írőkkal folyó levelezések és titkos támadások, a Tudományos Gyűjtemény körüli viták, az *Ó és Ujmagyar szerzőjével*, Sípos Józseffel folyó levelezés, és végül, utolsó darabokként Kisfaludy Sándor és Kazinczy Ferenc békülése. Meghatározódik tehát a nyelvújítás irodalmának kánona a kötetbe csoportosított levelek által, és kijelölésre kerülnek a harcoló személyek is. Az *Előszó* sorai pedig nem pusztán annyit biztosítanak, hogy a csatolt levelek történetét álljanak össze, hanem azt is, hogy ez a történet Kazinczy Ferenc szempontjai szerint legyen meghatározva. Kazinczy az íveket a Tudományos Gyűjtemény ide vonatkozó cikkeivel szerette volna kiegészíteni, de ez a vágya meghiúsult. Amikor a folyóiratfűzeteket Toldytól e célból elkéri, ismét, 1828-ban is nyilatkozatot tesz kéziratossá kötetére rendeltetéséről:

„— Szeretném ha Pesten a' Glottomachiára tartozó Tud. Gy. Köteteskéjít (mindössze három az, vagy négy) megkaphatnám, hogy az ide tartozó íveket Kötetemhez ragaszthassam. Valóban jól történt, hogy azt a' sokféle holmit egygyüvé kötettem. Nem akarom hogy azok valaha nyomtatva légyenek; de szükség hogy Nyelvünk' barátjai kézírásban olvashassák.”⁷⁵⁴

Sajnos a kötet ismertetésére és az összefüggések alaposabb megvilágítására jelen dolgozat terjedelmi korlátai nem nyújtanak lehetőséget. A könyv hatástörténetének vizsgálata is várat még magára, ahogyan annak a feltérképezése is, mikor történik meg először, hogy nem a kötet alapján, hanem már meglévő szakirodalmi megfogalmazásokra támaszkodva formálódik meg a nyelvújítás története – még Váczy János levelezés-kiadása előtt. Egyelőre annyi figyelhető meg tehát, hogy egy szerző, kézíratai, valamint hagyatéka rendezettsége, jegyzeteltsége, kommentárjai által, még életében de halála után is hatással van – mégpedig tudatos hatással – a kánonra. Ez a kiragadott példa talán önmagában is érzékelteti, milyen távlatokat nyit meg a kéziratok újbóli felülvizsgálata. Kazinczy kötetéről ugyanis annak kézbevétele nélkül, vagyis a nyomtatott forrásokra támaszkodva nem szerezhetünk tudomást, a nyomtatott források előtörése által láthatlanná váltak. A foliális olvasás viszont a kéziratok szövegszerű kötődéseit világítja meg, amely nem a könyvbéli intertextualitás logikája alapján működik, és bizonyos esetekben sokkal nagyobb hatástörténettel ruház fel szövegeket, mint azt maguk kiválthatnának.

A könyvet a kézirattól – persze sok egyéb mellett – az olvasói hozzáférés, az olvasók mennyiségi eltérése különbözteti meg. A kéziratosságnál, különösen az írói hagyatékok esetében annak meghatározása sokkal egyszerűbb, hogy egy-egy kéziratosszövegnek milyen volt az olvasottsága. A hagyatékok kézzől kézre vándorlása a legkomplikáltabb esetben is valamennyire adatolható, ennek köszönhetően azok hatástörténete sokkal jobban nyomon követhető. Ehhez azonban először láthatóvá kell tenni azokat az írásokat, amelyek elérhetőek voltak. A foliális olvasás tekintettel van az olvasói közegre, és figyelembe veszi, hogy ez csupán egy kiemelt kör, egy szuperolvasói csoport számára volt elérhető. A 19. században, a diszciplínák születésének és differenciálódásának, professzionalizálódásának korszakában nagy az átfedés ezen kéziratokhoz hozzáférő személyek és a tudományalapító atyák halmaza között. Emiatt a kéziratossá irodalomnak a kánonképződés mechanizmusaira való hatását is feltételeznünk

Grammatika és egy Szótár tudós Hazánkíai által elkészítenék, és így osztán Királyi Költsegeken kinyomtatnák, hogy ezen segedelmek által egynemély Íróink munkáiknak kiadásában segítenének és egyszerűsind kényszerítenének magokat ahoz mint zsinormértékhez szabni, nehogy oly sokféle írásmódjára és szavakújítására szabad tetszések szerént elragadtassanak, mellyek már is sok hazánk tudossai előtt szembetűnők.” Pethő Jakab – Kazinczyhoz, Pest, 1815. nov. 1. = *Kazlev*, XIII, 257–258, (3032).

⁷⁵⁴ Kazinczy – Toldy Ferencnek, h. n., 1828. jan. 4. = *Kazlev*, XX, 448 (4886).

kell, mert egyetlen könyv olvasása sem adhatja vissza azt az információhalmazt, amelyet a kéziratok tanulmányozásával szerezhetünk.

Kazinczy a hagyomány születését ragyogóan átlátta: tudta, hogy az „utókor” teszi az aktuális jelent azzá, amivé az vágyik lenni még jelenlétében. Ő maga is hasonlólt vitt véghez pl. Daykával, Zrínyivel, a régi magyar irodalommal (és csak szerette volna megvalósítani Csokonaival). Ismerte a kánonképződés mechanizmusait, amelyre egy kisebb közösség formált jogot. Ennek a közösségnek az informálása, jegyzetekkel, feljegyzésekkel, levelezéskötetekkel való kiszolgálása biztosította a magyar irodalom pantheonjába való belépést sokak számára.

IV. 7. Zárszó kitekintésül

Nehéz *abbahagyni* a dolgot, hiszen minden fejezet éppen csak érint valamilyen kérdést, amelyet bővebben is érdemes volna megvizsgálni. Tudjuk, hogy Kazinczy Ferenc – szándékosan vagy ösztönösen, de mindenképpen hatékonyan – alkalmazott olyan retorikai fogásokat, amelyek irodalmi-tudományos státusának megerősítését eredményezték. Ezt annyival kívánjuk kiegészíteni, hogy ehhez írói hagyatéka is hozzájárult. Kéziratait – levelezését, irodalmi alkotásait, feljegyzéseit, autobiografikus szövegeit – már az 1810-es évektől fogva rendezgeti. Ennek a szerkesztői, levéltárosi munkának nyilván több célja lehetett, és ezek közül csak az egyik a család, az igen fiatal gyermekek és a súlyos gazdasági problémák között egyedül maradó feleség jövőjének biztosítása. (Bizonyára nem véletlen, hogy Török Sophie férje halála után tizenkét nappal – már 1831. szept. 5-én – árulni kezdi a hagyatékot.⁷⁵⁵)

Talán nem logikátlan azt feltételezni, hogy egy szerző által rendezett hagyaték a szokásosnál is jobban fejezi ki az azt rendező értékpreferenciáit. Ez azt jelenti, hogy ami rendelkezésünkre áll ma, az végsősoron valahogyan Kazinczy Ferenc keze nyomát viseli: ami fennmaradt – és ami nem. Természetesen a hagyaték további kallódása miatt más személyek ujjlenyomatait is feltételeznünk kell, de ez a 19. század közepén még kevésbé volt érzékelhető. És mivel az irodalomtörténet-írás születése idején a bábák nem ritkán írói hagyatékokból dolgoztak, a kézírásos szövegek hatása áthagyományozódott a nyomtatott irodalomba. Toldy Ferenc így fogalmaz *A magyar költészet kézikönyvének* bevezetésében:

„Az életrajzok – mint minden historiai dolgozataim, ott is hol a tér hivatkozásokat nem enged – kivétel nélkül saját forrásvizsgálaton alapszanak. Soha nem állítok semmit, mit utolsó nyom ki nem kutattam. Hogy előadásom annyi újat s a közkeletű adatok és nézetektől eltérőt tartalmaz, épen innen van, s mert igen gyakran nem épen

⁷⁵⁵ „Óh Pali, eljöhettek Bajzával, Ti gyűjtitek az Ő kincseit. Úgy képzelem, hogy ő a csillagok sugarából is hálásan nézne le reátok. Remélem, a kérésemet nem utasítjátok el. Azt hiszem, ha fivérem egészsége engedné, az árvák gyámja lehetne, segítene magas áron értékesíteni Ferencem kézíratait.” Török Zsófia levelét idézi: GERGYE, *Kazinczy Ferenc kéziratok hagyatéka*, 7. A levél lelőhelye: Ráday-Gyűjtemény – Szemere-tár 12. kötet, 1813/8.; Nem sokkal (1831. nov. 21-én) később a Magyar Tudós Társasághoz fordul egy beadvánnyal: „Haldokló férjem két szent kötelességet kötött szívemre, u. m.: árváinak nevelését, 's azon tudományos kintsnek, melyet ötven két évekig nagy szorgalommal gyűjtögete, gondos megőrzését. Az utolsóit közhasznúvá kívánván tenni, kijelenté azon óhaját, vajha az méltó kezekre 's oly helyre juthatna, hol annak használása a vele kívánók nagyobb részére nézve lehetséges... Úgy vélem tehát, hogy boldogult férjem utolsó akarataik teljesítése, midőn ezen gyűjteménnyel a Méltóságos Magyar Tudós Társaságot meg kínálván, azon esedezem, hogy méltóztatna ki küldeni nagy érdemű Tagjai közzül egyet, vagy többet, kik ezen Gyűjtemény tartalmát 's betség megvizsgálván, rólla a' Méltóságos Magyar Tudós Társaságnak hiteles tudósítást tehetnének s velem a gyűjtemény áráról értekezhetnének.” Török Zsófia levelét idézi: GERGYE, *Kazinczy Ferenc kéziratok hagyatéka*, 9. A levél lelőhelye: MTA KK, 942 65/1831.

mindennapi, sőt kézirati kútfőket is használtam, mint az az idézetek bizonyítják, miket ha lényegtelen adatokra is kiterjesztek, teszem azt hogy egyfelül a figyelmesebb, tán vizsgálódni is szerető olvasó nyomról nyomra ellenőrizhessen; másfelül hogy másokat is hasonló eljárásra gerjeszsek.⁷⁵⁶

A kutatás egyik eredménye annak felfedezés, hogy a Kazinczy-jelenség és a Kazinczy-szövegkomplexum az idők során szorosan összefonódott. Az a 19. században gyökerező Kazinczy-kép, amelyet ma is ismerünk, kéziratos szövegekre épül, amelyek hatástörténete éppen úgy kimutatható, ahogyan bármely jelentős nyomtatott könyvé. A szálak kibogozása a jövő feladata, s a Toldyéhoz „hasonló eljárás” alkalmazásával valamint a korszak más életműveire való kiterjesztésével talán elvégezhető.

⁷⁵⁶ TOLDY Ferenc, *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi véstől a legújabb korig, I (A mohácsi véstől Kisfaludy Sándorig)*, Heckenast Gusztáv, Pest, 1855, VIII.

Függelék

A szövegkiadás elvei

Miután a dolgozat olyan kiadatlan szövegekkel foglalkozik, amelyek nehezen hozzáférhetőek, szükségesnek láttuk a legalapvetőbb szövegforrásokat mellékletben közölni. Három nagy egységet tartalmaz a Függelék: (I.) az *Orthologus és Neologus* kéziratos szövegvariánsait, (II.) a megjelent *Orthologus és Neologus* és annak továbbírt változatának összehasonlító szövegközlését, valamint az (III.) *A' Glottomachusok* című Kazinczy által összerendezett levelezésgyűjtemény tartalomjegyzékét.

Az első egység bemutatásához először szükséges néhány alapelvet tisztázni. A forrásközlés betűhíven adja az MTAKK, K631-es kötetbeli szövegeket a 34. foliótól a 134-ig, valamint közöljük a Tudományos Gyűjteményben megjelent szövegváltozatot is. A kéziratos anyagok közlése elveinek alapját Orbán Lászlónak a *Pályám emlékezete* szövegkiadása⁷⁵⁷ alapján dolgoztuk ki, azon csupán kis mértékben módosítva. A szövegkritikai jegyzeteket lábjegyzetben adjuk, ahogyan Kazinczynek a főszöveghez tartozó utólagos jegyzeteit is.

A rövidítések és ligatúrák esetében az alábbi elvekhez igazodtunk:

- A ligatúrákat írástechnikai sajátosságnak tekintettük, és jelöletlenül oldottuk fel. A feloldáskor Kazinczy helyesírásával írjuk át a szót (pl. Gramm – Grammatica).
- A nem publikálásra szánt szövegekben érzékelhetően több rövidítéssel találkozhatunk, mint a nyomdakészek esetében, a kidolgozottság sajátos jelentést hordoz a nyilvánossággal is számoló szerzőre vonatkozóan és megmutatja az egyes szövegekre, szövegtípusokra jellemző vázlatosságot is. Az egyedi és az általánosan használt, nyomtatott forrásokban is megtalálható rövidítéseket ezért egyaránt változatlan formában közöltük, feloldásukat a lábjegyzetben adjuk.
- A bizonytalan feloldású rövidített szavakra lábjegyzetben hívtuk fel a figyelmet.
- Az írásjeleknél esett hibákat (pl. törölt szövegrész után fölöslegesen megmaradt írásjel) jelölés nélkül emendáltuk. Ezen az egy eseten kívül kizárólag jelölve emendáltunk, az eredeti szóalakot a lábjegyzetben adtuk meg.

A szövegkiadás visszaadja az eredeti írásképi sajátosságokat, azzal a különbséggel, hogy az aláhúzásokat, beleértve a dupla aláhúzásokat is, az elfogadott átírási norma szerint kurziváltuk. A góbtetűket latin betűre tettük át. A német és latin nyelvű szövegek átírását Doncsesz Etelka végezte. A német szövegek átírása betűhű, leszámítva a félkörívvel megjelölt *u* betűket. Mivel az írásmód itt csupán az *n* és *u* betűk könnyebb megkülönböztetését szolgálja, ezért azokat jelölés nélkül *u*-nak írtuk át. A latin szövegek fordításáért Kiss Bélát illeti köszönet. A görög nyelvű szövegek átírása és magyarázata Keisz Ágoston munkáját dicséri, a szövegközlés elvei szintén az ő javaslata szerint kerültek kialakításra. Kazinczy ebben az írásában a görög szövegek esetében – a levelezéséhez hasonlóan – szinte teljes egészében mellőzte az ékezetek és a hehezetek használatát. Ezt a hiányt, a további hibákkal együtt megőriztük, hiszen információkkal

⁷⁵⁷ Ld. KAZINCZY, *Pályám emlékezete*.

szolgálnak Kazinczy görögnyelv-használatáról. A görög szövegek jegyzetében először a görög szavak, mondatok, mondattörédek helyes írásmódját közöljük, ezt követi a fordítás, amelyet néhány magyarázattal kiegészítve adunk, majd – ahol lehetséges – megjelöljük a textus forrását. A francia szövegek átírásának ellenőrzése és fordítása Keszeg Annának köszönhető. A szövegbéli idézetek feloldását végjegyzetben adjuk – amennyiben azokat Kazinczy nem fordította volna le a főszövegben. Utóbbira is sok példát mutat az anyag.

Kazinczy lábjegyzeteit az eredeti jelölést átvéve (az általa használt jellel), a lábjegyzetben tüntetjük fel, a szövegkritikai jegyzetektől az eredeti jelölés alkalmazásával elkülönítve. A szövegkritikai jegyzeteket az ilyen típusú lábjegyzetek végén, szögletes zárójelben adjuk, de a törlésjeleket kénytelenek vagyunk a Kazinczy-féle lábjegyzetekbe építeni. Kazinczy lap aljára és a margóra írott betoldásait azonban a főszövegbe illesztjük, lábjegyzetben csak a betoldás tényét közöljük. Ezzel az eljárással – vagyis a főszövegbe illetve – közöljük azokat a betoldásokat is, amelyek a lábjegyzetben állnak, de nem a lábjegyzet funkciójával, hanem helyhiány miatt kerültek oda.

A szövegközlés jelen formájában a kéziratok kötetbeli rendjét követve halad, lehetőséget adva a korlátozott (az eredeti kéziratok képét ugyan nélkülöző, de azok sorrendjét tiszteletben tartó) foliális olvasásra. Vagyis a szövegkiadás teljes hosszában arra törekszik, hogy az eredeti kézirat, a K 631-es kötet szövegrendjét és szerkesztési sajátosságait visszaadja. Ennek következtében az idegenkezű bejegyzéseket (a Jakab Elek kezétől származó címmegjelöléseket) is feltüntetjük a szövegben.

A kéziratokat tartalmazó kötet több lapszámozással is rendelkezik. (1) Először is Kazinczy saját számozásával (szokásához híven a jobb felső sarokban), amely kéziratok egységenként újraindul és megszakad. Ezt **{hullámos zárójelben}** közöljük. (2) A lap tetején, a középső részen látható Jakab Eleknek, a hagyaték rendezőjének lapszámozása, amely a 33. folioig megegyezik Kazinczy számozásával, egyetlen jelentéktelen tévedést leszámítva.⁷⁵⁸ Ezt a sorszámozást a szöveg könnyebb olvashatósága érdekében és kicsi relevanciájára való tekintettel nem illesztjük a szövegbe, csupán itt hívjuk fel rá a figyelmet. (3) A foliok jobb felső sarkában kék ceruzás lapszámozás található ismeretlen kéztől. A kék számozást szintén nem jelöltük a szövegben. Ez nincsen a teljes kötetten végigvezetve, (ahogyan Jakab Eleké sem): a 34. folionál kezdődik 2-es számmal, és a 95. folion zárul 63-as sorszámmal. A kék ceruzás számozás két egységet határol el egymástól: az első kék lapszámozású csomó az *Orthologus és Neologus* című dolgozattal kezdődik, és egy olyan szöveggel zárul, amelynek a címe: *Orthologus és Neologus. folytatás*. A kék számozás újraindul a 96. folionál 1-es sorszámmal, és egészen a 131. folioig elhúzódik (36-os kék számmal zárul). Ennek a második egységnek az a jellegzetessége, hogy a Kazinczy által vezetett oldal- vagy lapszámozás folyton megszakad, újra- és újrakezdődik. Ez tehát a kötet legzavarosabb szakasza, amely rövid szövegdarabokat, a vége felé papírseleteket tartalmaz. Jelen közlés, a töredékek könnyebb megkülönböztetése végett, oldaltöréssel tagolja az egymáshoz nem tartozó töredékeket, mivel azok valóban külön lapokon állnak. A kéziratári lapszámozást, amit a kézirat szövegtagolását érzékeltető közlünk, **[szögletes zárójelben]** adjuk. Amennyiben a szöveg folyamatosan folytatódik a következő oldalon, az oldalszámjelölés a szövegtestbe épül. Amennyiben azonban új szövegegységet határol a lapváltás, az oldalmegjelölést külön sorban tüntetjük fel.

Ahogy erre már a dolgozat korábbi szakaszaiban kitértünk,⁷⁵⁹ az *Orthologus és Neologus* esetében a feljegyzések és filológiai vizsgálatok alapján öt szövegkorpuszt és egy előszöveget lehet elkülöníteni.

⁷⁵⁸ 27. lapnak a verzóján áll Jakab Elek sorszámozása. Vagyis a Jakab Elek által sorba rendezett lapok bekötésekor ezt a lapot véletlenül megfordítva helyezték be. Ezután kapta meg a ceruzás sorszámat.

⁷⁵⁹ Ld. itt: 49. oldal. A tisztánlátás kedvéért itt idézzük korábbi megállapításainkat.

(f) *A' Magyar Nyelvről, annak természetéről, mostani koráról, szükségéről*

Ezt a szöveget szokás az *Orthologus* és *Neologus* előzményének tekinteni, bár attól sokban különbözik. A két szöveg genealógiába való rendezése régi hagyományra nyúlik vissza. Toldy Ferenc, miután hosszú sorokat idéz a dolgozatról, megállapítja, hogy a fogalmazvány „helyébe lépett az „Orth. és Neol.” a T. Gy. 1819. XI^d kötetében”.⁷⁶⁰ Kazinczy ezzel a tanulmánnyal 1818 végén készül el. A szöveg nem azonos az *Orthologus* és *Neologussal*.

(g) *Jegyzetek, előtanulmányok az Orthologus és Neologushoz*

Ezek között található olyan írások, amelyek olvasmányok kivonatai, jegyzetekkel, hivatkozásokkal, de fellelhetők körükben tanulmánytöredékek is, vagy javításokkal tarkított piszkozatok. Keletkezési idejük meghatározása problémás. A K 631 kötetben található.

(h) *a Tudományos Gyűjtemény 1819. novemberi számában megjelent Orthologus és Neologus*

Keletkezési dátuma 1819. aug. 15. A nyomtatott értekezés Kazinczy birtokában is megvolt, rajta javításokat ejtett, amelyeket Toldy feljegyzéséből ismerünk. A kézirat nem ismert.

(i) *az átdolgozott és kibővített Orthologus és Neologus*

A szöveg teljes, a 3. főlőtől a 48-ig olvasható. Keletkezése 1819. nov. 4-ére tehető, amelyet a levelezés is alátámaszt. A K 631 kötetben található.

(j) *Orthologus és Neologus folytatásának töredékei*

A (b) csoportba tartozó szövegektől elkülönülnek azok a töredékek és tisztázatok, amelyek a bennük található utalások alapján 1819 novembere, vagyis a második, átdolgozott és kibővített *Orthologus és Neologus* utánra datálhatók. Az ebbe a csoportba tartozó töredékek a (c) pont szövegeitől nehezen elválaszthatóak. A K 631 kötetben található.

Jelen vállalkozás a (b), (d), és (e) szövegek átírását tartalmazza, és ezen kívül – leghátul – a megjelent tanulmány és a módosított, Kazinczy által inkább preferált szövegváltozat párhuzamos szövegeit, amelyről még később fogunk szólni. A kéziratok szövegek egy eddig sajnos még véghez nem vitt kihívás elé állítanak: bár az 1819. aug. 15. dátumú szöveg jól elkülönül a többi variánstól, de a többi szöveg, vagyis az előtanulmányok és a folytatás töredékei ömlesztve, sőt egymással összekeveredve rendeződnek el a K631-es kötetben. Mert igaz ugyan, hogy a kéziratok, amennyire a szerzői oldalszámozás engedte egymáshoz vannak társítva, rendezve vannak. De azok összevetése és esetleges – az oldalszámozáson is túlnyúló – egységbe rendezése még nem történt meg. Vagyis a szövegkiadás tartalomjegyzékére és közlési sorrendjére nézve meg kell jegyeznünk, hogy a d) változatot 1-es sorszámmal jelölve hozzuk, de a c) és e) szövegek töredékei egyelőre a kötet által diktált sorrendben követik egymást.⁷⁶¹ A szövegeket Kazinczy lapszámozását követve bontottuk darabokra, mert a lapszámozás gyakran olyan szövegeket is egymáshoz társít, amelyeknek írásképe nem egyezik. A szövegtöredékeket sorszámmal láttuk el, számuk – a teljes 1819. aug. 15-i változatot is beleszámítva – 32-re rúg.

Az átírt szövegek rendezését és további kutatásokat követően talán lehetséges lesz (csak néhány esetben lehet biztosan datálni a töredékeket, de nem minden szövegre igaz ez), mégis a vállalkozás komolyságát és esélyeit mutatja, hogy sem Kazinczy maga, sem

⁷⁶⁰ MTAKK M. Ir. RUI. 4r. 15., 21.

⁷⁶¹ A főlők közlési rendjét egyetlen esetben cseréltük fel, a 12. töredéknél, ahol egy beragasztott papírszelet folioszámozása felborította volna a szöveg logikáját és gondolatmenetét.

Kazinczy Gábor, sem Toldy Ferenc, és végül még Jakab Elek sem tudta megfelelően szövegegységekbe illeszteni a feljegyzéseket – legalábbis a kötet mai rendje nem ezt mutatja. A magyarázó jegyzetek elkészítésén túl talán Orbán László a *Pályám emlékezete* kiadása során használt módszere hozhat majd eredményt a párhuzamos szövegvariánsok egymáshoz rendezésében, – itt a szövegmezők⁷⁶² elkülönítésére és egymáshoz rendelésére gondolunk – de valószínűsíthető, hogy a korpusz legnagyobb részében teljes, szerzői egységre komponált szövegek előállítására és szöveghatárok megállapítására nem lesz lehetséges. Vagyis az általunk alkalmazott módszer, amely a kéziratok sorrendjén és eredeti rendjük visszaadásán alapul, nem csupán a foliális olvasást segíti elő, hanem jelenleg az egyetlen lehetséges mód, ahogyan az *Orthologus és Neologus* szövegkorpuszát nyilvánosságra hozhatjuk.

A *Függelék* következő darabjaként (II.) a Tudományos Gyűjteményben megjelent Kazinczy tanulmány és az 1819. november 15-i dátumú szövegvariáns olvasószövegeit adjuk párhuzamosan. Kritikai jegyzetapparátus természetesen már nem tartozik a szövegekhez, csupán Kazinczy lábjegyzeteit hagyjuk meg. A nyomtatott változat nyomdahiábait jelöletlenül emendáltuk. A szövegek párhuzamos közlésének alapjául leggyakrabban a bekezdéseket vettük alapul, de ettől néhány esetben logikus volt eltérni; így a szövegek jelen formájukban szövegmezőkre vannak törölve. Ennek az az oka, hogy jól látható legyen akár első pillantásra is, hogy Kazinczy javításainak legnagyobb része pontosan ezeket a nagyobb egységeket érinti, és sokkal kisebb hányadban irányul a mikroszerkezet megváltoztatására. Vagyis a szövegmezők mindkét esetben ugyanazon sorrendben követik egymást a tanulmányokban. A törlések és betoldások rendszerint egy-egy teljes bekezdést érintenek. Ezek az eltérések azért könnyen nyomonkövethetőek, mivel a törölt vagy hiányzó szövegmezők helyét a párhuzamos szövegekben üresen hagytuk. A szövegmezők sorszámozása a könnyebb hivatkozást segíti elő.

Végül a fent már említett *A' Glottomachusok* című kötet⁷⁶³ tartalomjegyzéke zárja a szövegkiadást, amelyben értelemszerűen a kéziratos leveleskötetben található szövegek alapvető adatait (cím, levél esetén feladó, címzett, datálás, a kézirat jellege) adjuk meg. Ezen túl megjelöljük a Kazinczy *Levelezés*ben elfoglalt helyüket, amelynek a dolgozat érvelése során van jelentősége. A tartalomjegyzék közlését az is indokolja, hogy a *Glottomachia*, mint címadás visszatérő elem a Kazinczy-hagyatékban. Nem meglepő, hogy a K631-es kötet, vagyis az *Orthologus és Neologus* szövegforrása is tartalmaz ilyen címmel fejlegyzéseket.

⁷⁶² A szövegmező fogalmának meghatározását ld: KAZINCZY, *Pályám emlékezete* 791.

⁷⁶³ Jelzete: MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 117.

I. Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél

1.

(Forrás: MTAKK, K631, 34r–55v.; autográf kézirat.)

{5}[34r]

*Orthologus és Neologus; nálunk és
más Nemzeteknél.*⁷⁶⁴

Quid velit et possit linguae CONCORDIA DISCORS.⁷⁶⁵

Valahol a' Literatúra virágzásra fakadt, a' Nemzeti Nyelv változást szenvedte, mert az Élet' nyelve Könyvek' nyelvivé válván, az új ideákhoz magában nem találta készen szöveget, 's az Író kénytelen vala a' gondolatot és érzést⁷⁶⁶ élesebb vonásokkal kirajzolni, 's azoknak gyakran alig-érezhető különbségeiket kijegyezni. Így akkor is, midőn a' Literatúra a' maga alantabb lépcsőjiről fentebbekre lépe-által. A' változás ott még tapasztalhatóbb, a' hol az idegen szép példák mind a' szorultságot inkább érzették, mind kimutatták az útát, mellyen mások jutottak dicsőségre. 'S illyenkor a' haladók és veszteglők között mindég támada ellenkezés; azok örültek a' Nyelv' és a' Nemzeti-Erő' kifejtődésének: ezek a' változásban rontást, még pedig akart rontást, láttak. Amazokat Neologusoknak nevezék-el: ezeket Orthologusoknak mondhatnánk.

A' melly nemzeteknél a' Helicon' járvány Istenségei korábban foghatának lakást, mint egynél több és nagy okok miatt nálunk, a' Nyelv eránt támadott peren, nagyjában tekintvén a' visszálkodást, régen általestek: mi, kiknél a' dolog nem segélteték úgy mint másoknál, és a' kik így Philologiai ismértekben halkabban haladhatának, most perlünk egymással. Melly hasznunkra lehet csak e' részben is, hogy a' Tud. Gyűjtem. tisztelt Kiadóji a' perlő felekezet' vélekedéseinek helyt adnak Köteteikben, magok a' perben nem csak Bírák lenni nem akarván, de nem is vévén részt. A' hol a' Közlők ezt teszik, és a' hol a' Perlők csak {6} [34v] a' dolog, nem egyéb miatt is, tusakodnak, 's a' hol az emberi szív' erőtlenségeit fékben tartja a' Tudományok' szeretete és a' Hazáé, az ügy ott győzni fog.

A' mi széptüzi Nemzetünk e' perben is érezteti sajtóságát: hévvel viszi a' pert, mint azoknak illik, a' kik el vagynak melegülve tárgyoktól, 's égnek azért a' mit szeretnek, lángolnak azért a' mi a' Nemzetiséghez tartozik. Szabad emberek közt zajosabbak a' tanácskozások mint a' hol a' rabcsoport felett pattog az ostor, mint a' hol a' lánc' csörgése olykor a' Jókat is elnémítja, 's a' természet nem megtévedésből ada epét a' maga legnemesbb mivének.⁷⁶⁷ Nem történt tehát rosszul, hogy némelly Bírálóink bennünket dorgálásaiakkal ébresztgetének férjfiassbb elmélkedésre, fáradhatatlan tanulásra, gondosabb dolgozásra; 's a' ki ebben nem lát egyebet Catalinai dühnél, az vagy kurtalátású, vagy baja

⁷⁶⁴ [A cím fölötti „I.” sorszám Jakab Elek kezétől.]

⁷⁶⁵ Petit Schriff [A margóra érő megjegyzés.]

⁷⁶⁶ és <...> érzést

⁷⁶⁷ legnemesbb <teremtésének> mivének

van. Bár zajosabbak voltak volna tanácskozásként! bár a' dologhoz-értők nagyobb számban szólaltak volna meg! Úgy a' per eddig lefolyt volna, 's most élénk a' Béke' gyümölcseivel. Mert végre a' Prisca Comoedia' vásottságai is (mellyekre,⁷⁶⁸ a' hol törvény és idő meg nem fekézheték még a' vadságot, mindég szükség van), megenyhültek,⁷⁶⁹ 's Tudományok körül forgó emberekhez semmi nem illik inkább, mint az az érzés, hogy még⁷⁷⁰ szebb, megvallani botlásunkat, mint győzni.

A' Tudom. Gyűjtem. tavalyi (1818.) VI. Kötetében Füredi Vida költött név alatt egy férjfiu hallatá magat azon két nehezletessel, mely a' régiebb szín' kedvelőit az újítások' barátjai⁷⁷¹ ellen lángoltatja. Illyen az a' vád, hogy némely Magyarok gyalázatot vontak a' Nemzetre, midőn a' Külföld' Tudom. Újságleveleiben azon Magyar Írókat, kik nem az ő felekezeteken állottak, és a' kiknek írgylették fényeket, tatárostorjokkal szabdálák.⁷⁷² Mintha a' gondatlan Író' fenytése {7} [35r] gyalázatot vonna a' Nemzetre, 's a' Külföld nem tudná, hogy gondatlan Írója minden nemzetnek legyen! mintha a' Külföld ugyan-azt nem tenné a' maga gondatlan Írójival! Illyen az, hogy egy valaki részint maga azt hirdeté, részint barátjai által azt hirdetteté a' Németeknek, hogy egyedül ő a' classicus magyar Író. Csudálni lehet, hogy e' váddal egygyütt az a' rég olta pengettét másik is nem mondaték-el, hogy a' Töviseket és Virágokat maga recenseálá tömjénezésekkel azoknak Írója, és hogy brekelélő Békájiban egy nem-poetai⁷⁷² Kar ellen lőtte-el nyilait. Ha ezek a' Vádlók nem olvasnának figyelem nélkül, képtelen terheléseikre nem kívánnának feleletet, mert maga ez a' Recensio, a' mellyről szólanak, 's⁷⁷³ magok a' brekelélő Békák az igazságtalan vádat ellenemondhatatlanul megczáfolják.⁷⁷⁴ Mi azonfelül bizonyosokká tehetjük, hogy a' Töv. és Vir. Írója meg sem álmodá⁷⁷⁵ még, hogy Epigrammáji, olly hamar megjelenések után, Birói szemeket⁷⁷⁶ vonhatának magokra, midőn a' Recensiót meghozá⁷⁷⁷ a' Bécsi Annálisok' Füzete⁷⁷⁸ (1811. Aug.). A' mi azt az igen rendes⁷⁷⁹ kérdéssé illeti, arra elég lesz jelentenünk, hogy a' Németeknek maga ez a' Kérdő beszélé-el, hogy mi Magyarok a' Horátz' Leveleit olly két fordításban bírjuk, mellyel Nemzetünk századok múlva is a' szerint fog kevélykedhetni, mint szomszédink a' Wieland' és a' Voss', 's a' Francziák a' Gróf Darú' (der Setzer nehme am Ende des Namens Darú nicht zwey i, sondern ein Ü, und setze einen Apostroph dazu) fordításával. Tudva van, hogy ugyan-ő ugyan-azon melegséggel magasztala több magyar dolgozásokat is; melly szerint a' Németek egyenesen ettől a' classicus magyar Írónak tartatni egyedül-akarótól hallák, hogy nekünk Magyaroknak nem egyedül ő a' classicus Írónk. Illy vádakot

⁷⁶⁸ is, mellyekre

⁷⁶⁹ van, megenyhültek

⁷⁷⁰ hogy <a' maga helyén> még

⁷⁷¹ barátjai<->

⁷⁷² <Rómában ezt mondotta valaki:> Egy mások eránt is maga eránt is igen sanyarú ember ezt mondta valaha: Qui mihi atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam. A' tatárostor talán csak ostor, 's az ostor talán csak feddése a' hibáknak, vétkeknek. (Lássd a' czéltzott munka 122. és 125. lapjait) <A' Vádló talán megért, ha egy munká-> {7} [35r] <nak 122. és 125. lapjaira emlékeztetjük.> Jam pridem vera rerum vocabula amisimus, <s ezért tatárostor a' dorgálás, az egyenesség ezért irigység.> A' feddő ellen cs. akkor lehet panasz, mikor költött vétket ostoroz, 's a' feddett Író' szavait hamisan adja. [Az első áthúzást követő, bevezető mondat a sor fölé írt betoldás. A zárójelbe írt utalás a 34 versön törölt, utolsó szavakat követő sorban áll.]

⁷⁷³ [Az utolsó két betűnél elfolyt a tinta.]

⁷⁷⁴ Recensio, 's [Az „a' mellyről szólanak,” a sor fölé írt betoldás.]

⁷⁷⁵ vádat <teljesen> megczáfolják [Az „ellenemondhatatlanul” a sor felé írt beszúrás.]

⁷⁷⁶ álmodá [Em.]

⁷⁷⁷ [Az utolsó két betűnél elfolyt a tinta.]

⁷⁷⁸ hozza a' <Munka> Recensiój-át> meghozá [A törlés után két ige maradt („hoza”, „meghozá”), ez emendálva.]

⁷⁷⁹ Annálisok' <K> Füzete

⁷⁸⁰ azt a' rendes [Az „igen” a sor fölé tett betoldás.]

czáfolni kedvetlen mind az Íróra mind az Olvasóra nézve: de minthogy ezek, 's több e' nemüek, ajakról ajakra, sőt kézről kézre adatának, 's⁷⁸⁰ végre íme nyomtatásba is mentek, noha nagy szerényen! elhallgatva a' Vádlott' nevét, sőt a' tettet a' HA által enyhítven, hogy az a' félésetben⁷⁸¹ {8} [35v] annál inkább vonjon szemet magára 's az igazságtalan bántó kémélőnek látassék: illo⁷⁸² vala tudatni azokkal, a' kik Literatúránk' előmentét szemmel tartják, hol fekszik a' vétek. Neki⁷⁸³, a' ki ellen e' nyilak intézve vagynak, ez léssen utolsó válasza⁷⁸⁴ az effélékre, 's bár mivel terheltessen⁷⁸⁵ ezután, felelni semmi esetben nem fogunk. Nem az, épen nem az a' kérdés, hogy ezt amaz mennyire gyötíri a' maga' szerelme 's a' mások ragyogása; 's⁷⁸⁶ e' részben jól esnék, ha mindnyájan kebelünkbe nyulnánk elébb, 's úgy fognánk a' kövezéshez: hanem hogy mellyikünk ír jól, és mellyikünk tanácsol jól. 'S mi itt ez⁷⁸⁷ utolsó cikkelyt óhajtanánk olly tisztaságba hozni, hogy a' két fél valaha értsé-meg egymást, 's visszálkodások enyhüljön.

* * *

I.

A' Nyelv egyik legfélébb kincse, egyik legfőbb dísze a' Nemzeteknek, 's a' Nemzeti Léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója 's ébresztője. Érti ezt mind az egyik fél, mind a' másik, 's mind a' kettő szereti a' Nyelvet szent hazafisággal: abban hasonlanak-meg, hogy míg egyik azt elváltozásától 's az elkorcsosodástól félti, a' másik annak elváltozását, az az haladását, még óhajtja is; 's ő is retteg ugyan elkorcsosodásától: de a' mások' szép és neki is hasznos ígérő példájának követését, ha az nem egyéb mint saját erejének kifejtése és gazdagítása, elkorcsosodásnak nem tekinti. Egyedül a' pók az a' mi mindent magából szed, fon és szőv: az embernek az az elsőség juta, hogy egy ponton veszteg ne álljon, hanem tehetségeit használván, 's másoknak szerencsés találmányait eszmélettel követvén, a' tökéletesedés' útján előbbre haladhasson. Valamivé ő lesz, e' két szer' eggyesítése által lesz.

'S midőn az Orthologia' embere a' Nyelv' elváltozásától retteg, nyilván öszvetéveszti a' Nyelv' mostani színét és magát a' Nyelvet. Pedig a' kettő nem egy. Egyedül a' kiholt népek' nyelve nem változik többé: az élő népek minden nyomon változik, 's örökké fog változni; hasonló⁷⁸⁸ a' Horátz' folyamjához, mellynek elfutását a' paraszt csak várja,⁷⁸⁹ 's az még is fut és változik, 's ámbár más és mindég más, az marad a' mi volt. Kezdetben szegény, és csak tulajdon {9} [36r] természetével bíró a' szerint bővül és szépül, a' hogy az azt beszélő nép ismeretekben gazdagodik, 's a' gazdagodni elébb kezdett nemzetekkel szövetkezésbe jut; 's mindaddig gyűjt és szépít, míg minden gondolatjait 's érzéseit híven 's teljesen kifejezheti, szomszédival öszvemérkezhetik vagy azokat meg is haladja, 's Nyelvét a' minden nemben nagy és minden nemben elégséges számú Írók megállapítják és bérekesztik. Elérvén így elébb serdült-ifjúi, majd férfijúi korát, vagy megfordul útján 's a' Nemzet' hanyatlásával⁷⁹⁰ ő is hanyatlik, vagy

⁷⁸⁰ kézre <tétetének közönségesekké>; 's [Az „adatának” a tőlés fölé irt beszúrás.]

⁷⁸¹ [Az oldal utolsó főszövegbeli sora alatt áll az előző oldalról áthozott lábjegyzet befejezése. Ld. a 35 versőn álló lábjegyzetet.]

⁷⁸² magára illő [A „s a' bántó kémélőnek látassék:” a lap tetejére irt beszúrás, az „igazságtalan” pedig még későbbi, ezek fölött álló lapeteji beszúrás.]

⁷⁸³ Nek<ünk>

⁷⁸⁴ válasz<unk>

⁷⁸⁵ terheltess<ünk>

⁷⁸⁶ ragyogása, <mellyet haszontalan' irigyel>; 's

⁷⁸⁷ mi ez [Az „itt” a sor fölötti betoldás.]

⁷⁸⁸ változni, <de azonban mindég azon-egy marad>; hasonló

⁷⁸⁹ paraszt várja [A „csak” sor fölötti betoldás.]

⁷⁹⁰ hanyatlásával [Em.]

megifjodván a' Nemzet, ő is megifjúl, 's újjá születve, szép pályáját másodszor kezdi futni.

A' mi Nyelvünk is ez úton éré-el serdülni még csak kezdett ifjú korát. Millyen lehete legrégebb idejében, némelly egyes szavaink' 's a' Boldvai Monostor' Halotti-Beszédecskéje mutatják. Múltak az idők, 's a' Nemzet a' Róma' Írójival is megkezde ismerkedni, 's a' Bátori László', 's az Erdősi' és Komjáti' nyelve, 's az Illyésé, Telegdié, 's kivált a' Pázmányé és Káldié, erővel bírt, tömötséggel, méltósággal. Zrínyi megjelené, tanítványa a' Rómaiaknak és Olaszoknak, mint egy nagytűzi csillag: de ködök fogák-el egünket, 's a' szép csillag eltűnt egész nagy fényével. Melly úton erede futásnak a' minden élő nyelvek' legszebbike! 's hova juthatott volna el, ha azon maradt volna meg! A' vallásbeli versenygések úgy kívánák, hogy Íróink ne minél szebben írjanak, hanem minél érthetőbben, 's ne keveseknek, hanem mindennek; 's a' darabos, de erős, lelkes beszéd görgővé, folyóvá, könnyen-érthetővé leve, 's erőtlenné 's lelketlenné eggyzersmind.

Gyöngyösinek a' Múza kerek ajkat adott, 's olly édesen-folyó beszédet, a' millyennel Magyar az ő idejég nem szólott: nem teremtő lelket is; 's tudománya megérteni a' Római Írók' érdemeiket 's beszédjeknek titkosbb szépségeit, kevés volt. Szerencsétlenségünkre ezek között nem Virgilt és Horátot ismeré, hanem Ovidba szeretett, ki a' bővbeszédűt még bővebb-beszédűvé tette, és a' kitől cifrázni tanult, nem szépen szólani. És még így is nem ritkán elkapá a' tűz és a' Római példa, hogy merjen. Mere, 's Nyelvrontónak kiáltatott. Nevezetes mentségét, hol {10} [36v] e' szép sorának is kénytelen vala védelmére kelni: Bellóna' sisakját kevés a' ki vágyja – lássd Dugonicsnál, Keménye előtt.

Haller Gyöngyösinek példáján indult, 's megjelené a' szelid lelkű szelid beszédű Fenelon' Telemachjával, nem a' hogy illet, hanem a' hogy a' hamis útra vezetett idők kívánni látszottak. Az akkori időnek könnyűség, érthetőség és cifra kelle, nem szépség és erő, 's Haller öszvepárosítá a' francia bájos egyszerűséget a' deák-nyelvű Újak' grandiloquentiájokkal; 's minthogy Fenelon neki szegénynek látszott Gyöngyösihez képest, pusztaságát nehéz-szagú pór-virágokkal fedte-el.

Így senyedénk a' még így is áldást-érdemlő Haller után, a' világ' és a' setét' derengései között, mert a' maga kora előtt semmi sem érik-meg, midőn végre Báróczi Sándor, Barcsai Ábrahám és Bessenyei György (1772–75.) előállának, 's majd osztán Baróti Szabó Dávid (1777.), Révai Miklós (1778.) és Rájnis József (1781.), ezek a' Rómaiak', azok a' Francziák' és a' Németek' tanítványai, 's az Olvasók' ítélete erántok meg volt osztva. A' kik a' Római 's a' Francia és Német nyelvel 's Literatúrával ismeretesek voltak, elragadtatással hallák a' xenologizáló Múza' gyönyörű beszédét és zengését, noha az nem volt darabosságok nélkül; míg az ezekben járatlanok nem látának egyebet a' Nyelv' elsültyésénél, 's a' három első Triumvirnek azt kiáltozák, hogy beszédjeket nem értik, az utolsóbb három Triumvirnek pedig, hogy a' Magyar nem Görög, hanem Magyar, és így versének is nem görög-, hanem magyar-alakúnak kell lenni. Ekkor hallatá magát legelébb nagy hanggal a' panasz, hogy rontják a' Nyelvet; 's azért ekkor, mert Literatúránk, és az által Nyelvünk, ekkor kezde igazán haladni; mindeddig csak csúszott, lépett, elakadt. Sokan javalák hogy halad; de intették a' haladókat, hogy késve siessenek, lépve szaladjanak, félve merjenek; bölcsen talán, 's talán nem is. A' jó ügy akkor halad igazán, midőn némellyek késve, mások nem késve sietnek; 's midőn a' vezetett panaszra⁷⁹¹ kél az {11} [37r] a' ki ötet vezeti, hogy⁷⁹² hogy ez sebesebben megyen mint kellene, még kérdést szenved, nem ő megyen e lomhábban mint kellene. Ollykor nem csak sebesen menni, nem csak futni, de szökni is szükség; külömben a' menés elakad.

⁷⁹¹ a' <követő> panaszra [A „vezetett” a törlés alatt, a lap alján olvasható betoldás.]

⁷⁹² ötet <vezette> hogy [A „vezeti” a törlés feletti, lapteteji beszúrás.]

Barótinak felét segélé a' Római példányok' tekintete, 's az új igyekezet ellen sok⁷⁹³ azért sem mere⁷⁹⁴ szólni, hogy tanulatlanságokat el ne árulja⁷⁹⁵, mert a' tanultak tapsolva fogadák a' merést. De azt, hogy francziául 's németül⁷⁹⁶ nem tud, megvallani akkor még senki nem szégyenléd; nem kevesen azzal még kevélykedtek is; 's ez őket annál bátrabbakká tette a' Báróczi' felének kárhooztatásában. Mind e' mellett a' kezdett újítások gyökeret verének, 's a' Neologusok' száma naponként szaporodott, kik közt Ráday, egyik legtiszteleesb fáklvívivönk, serget vont. A' Külföldiek' Nyelveket és Literaturájokat ismerő Öreg, ki Péczelen, négy órányira Pesttöl, gazdag Bibliothécát bírt, és a' ki életének nagy részét e' sok ezer Kötetek⁷⁹⁷ közt élte-el, Verseit 's egyéb dolgozásait nem⁷⁹⁸ eresztette-ki, de vendégeivel örömost látatta, a' Dolgozókat, hogy merjenek, bátorította, Olvasóinkat a' haza' két fő városaiban a' jobb útra vezetgette, 's velek a' Francziák', Németek', Olaszok', Angolok' nagy Írójikat ismertette, 's e' szolgálatai által ügyünknek több hasznára⁷⁹⁹ volt, mint legmunkásabb Könyvcsinálóink. Most arra taníta bennünket, hogy rímes verseinket is scandáljuk, a' hogy azt a' miveltebb Európa⁸⁰⁰ minden nemzetek teszik. Felzúdúlánk a' tanácsra, mert az elnehezíté verselésünket, és azért is, mert az idegen ízlés, a' mint mondáék, a' magyar ízlésnek kárt készütle tenni. Emlitenünk kelle a' történetet, noha inkább tartozik Verselésünk' mint Nyelvünk' változására, mert bizonyítja a' mit látatni akarunk. Valamint a' Képző Mesterségek' Iskolájában nem fog soha Mívésszé emelkedhetni, a' ki az Antikok' és a' XVI. Század' nagy Festőji és a' {12} [37v] későbbeké után nem gyakorolja lelkét, szemét⁸⁰¹ és karját, és egyedül azt rajzolgatja 's festegeti, a' mit testi szemeivel lát maga körül: úgy nyelvünk soha azzá, a' mivé már is leve, annál⁸⁰² inkább a' mivé lenni ezután⁸⁰³ fog, nem vált volna, ha azok, a' kik Erdősit követék, 's ezek közt senki nem inkább mint a' három nagy Kezdő, később pedig Virág, velünk a' rimetlen versek' szépségét meg nem kedveltették, 's ez által bennünket a' bátrabb és fenntebb merekre nem szoktattak volna. És a' hogy ezek által kapattatánk-ki a' Prósa' nyelvéből a' Poesis' nyelvébe, 's a' Prósa'⁸⁰⁴ köréből a' Poesis' körébe – mi vala Kisig a' legédesebb, mi a' legmagasbb rímes darab is? – úgy Ráday a' csengő lantnak olly bájt ada, melly régibb édesességét sokkal nagyobb mértékben múlta felül, mint a' mellyben azt elnehezítette.

Nyelvünk nem nevezhetne nagyobb hőst mint Gróf Teleki Józsefet, a' Koronaöört és Ugocsaí Fő-Ispánt, a' Ráday' testvéreének fíját, ha később született volna. Ez a' szertelen nagyságú ember mind honjában, mind Francia-országban 's Helvetziában és Hollandiában, a' leggondosabb nevelést vette; 's deakúl, francziául 's németül nem csak jól, de ékesen is írt, 's mind prózát, mind verset; nyelvünket hatalommal bírta: de saájtságai közzé tartozott, semmiben nem kapni azon a' mi új, sőt abban lelte gyönyöröségeit, a' mi atyjától méne-által rá. Segélte ugyan másoknak igyekezeteiket a' nyelv körül, 's a' görög szchémaíjú verseket javallotta, kedvellette, de magát e' nemben nem gyakorlotta; 's külömben is azon nagy-szépségú Versezetén kívül, mellyben testvére' halálát siratja, egyék két más Versezetnél, nagyízü, Római érzésekkel, gondolatokkal, 's

⁷⁹³ sok<an>

⁷⁹⁴ meré<nek> [Az „é” betű ékezte is törölve.]

⁷⁹⁵ áruljá<k> [Az „á” ékezte is törölve.]

⁷⁹⁶ [A „németül” utolsó betűje áírva, megvastagítva, az alatta lévő betű nem olvasható.]

⁷⁹⁷ Kötetek<böl>

⁷⁹⁸ dolgozásait<’> nem [A törölt lábjegyzet szövege:] <Unokájánál, Pálnál, semmi Versei nem találatnak többé. Nem hihető, hogy az Öreg azokat maga égette volna el.>

⁷⁹⁹ több <szolgálatajára> hasznára

⁸⁰⁰ Európa<i>

⁸⁰¹ gyakorolja szemét [A „lelkét,” lapteteji beszúrás.]

⁸⁰² ann<yiből> [Az „ál” a törlésre van ráírva.]

⁸⁰³ [Két betűnél elfolyt a tinta („-tá”.)]

⁸⁰⁴ p<oésis> [A „Prósa” szó rá van írva az alatta állóra.]

férjfiás szépséggel írt Fő-Ispáni Beszédeinél, és a' mellyeket a' Magyar-oroszági 's Erdélyi Dietákon elmonda, egyebet tőle nem bírunk. Régibb ízlését egészen látjuk a' már említett, 's Theologiai, Philosophiai 's Politicai eruditióval tömött Keserv' czimlapján, melly olyan, mintha a' Költeményt a'⁸⁰⁵ Gyöngyösi' korából bírnánk. {13} [38r] Azon felekezetnek, melly szorosan ragaszkodik a' régibb színhez, Teleki a' fő dísze, őutána⁸⁰⁶ Horváth Ádám, 's a' Szép Literatura' nemében ő az az egy nevezetes Írókn, a' kinél új szót 's új szólást nem találunk.*)

{14} [38v] A' Baróczi' és Baróti' követőjének egyik fele a' széptelen*) Erő, a' másik az erőtlen Szép felé tévedezett, egy harmadik sereg pedig a' régi szín mellett marada-meg, 's így Literatúránk' művelőji háromfelé szakadtak. Az elsőnek vétke abban állott, hogy a' külföldi Írókat⁸⁰⁷, hol⁸⁰⁸ sietésből, hol ügyetlenségből szorosabban követték mint illét; a' második rendbelieké abban, hogy a' deák szín lepte-el írásaikat, a' harmadiké⁸⁰⁹ abban, hogy a' Széptől is irtóztak, ha az idegen volt, 's a' XVIII. Század' végén 's a' XIX. elején úgy szerettek öltözni, mint nagyatyjaik öltöztek,⁸¹⁰ 's midőn mások a' görög lantot, ismét mások a' Bessenyeieit és Rádayét zeneték, ők bennünket a' négyhúrú karvassal akarának mulatni, mert csak azt nézék magyarnak. Látánk a' megtévedést, 's azok szerint a' miket a' Festők' és Faragók' képekben adánk-elő, eggyesítünk a' mit a' három Iskola' tanításaiban jónak találtunk,⁸¹¹ E' seregben Fűredi Vida Úr, Értekezése' 27. lapján, engem tisztel-meg a' Neologia' Vezérségének⁸¹² sokak előtt gyűlöletes nevezetével; nem mintha ezt az Iskolát én kezdetem volna, hanem azért talán, mert ez úton én távolabb mentem mint mindenek mások, a' Nemzetet idegen szókkal, formákkal, alkotásokkal megismértetni igyekeztem, új szókat csináltam, a' régieket megcsönkáltam, kedvesebbnek gondolt alakúakká változtattam; 's midőn mások mindenek felett az Egységet keresik, én társaimat példámmal is tanításaimmal is a' különbözőesekre bátorítottam, 's az Orthológusok Egységéktől⁸¹³ idegenkedtem.

⁸⁰⁵ mintha a' Gyöngyösi' [Az „a' Költeményt” a' lap alján áll, és egy a' második szót körülölölő vonás rendeli a' helyére.]

⁸⁰⁶ dísze, <és> őutána

⁸⁰⁷ Sőt találunk; ha oly szorosán fogjuk, mint Hyperorthologusaink, kiknek semmi nem jó, a' mi szokatlanocska. Illyenek ezek: Ottan <pislen> pislen módra futkos két árva; mert a' *pislen* környéki szó. Zsémbsjével sok házat csaknem felfogatja; mert van ugyan *zsémbes*, mint *koros* van, és *harmad évű*: de mint *év* és *kor* nincs in statu non constructo: úgy *zsémb* sincs, és *zsémbje*. Mondja-meg, ha van e ott a' gáncsnak helye; mert *gáncs* és *gáncsolás* nem egyet tesznek: de *köszönet* <és *köszönés*> sem egyet a' *köszönetet* érdemlő *cselekedettel*. Sőt azt meg is adja, minthogy *adni tudhat*; mert egy Nyelvtanítónknak (T. Gy. 1818. IV. K. 102. l.) *tud adni* nem jól van mondva magyarul. Hogy tanuld szállítani kérkedékenységéd'; nevezhetnének példát, mellyben épen így vont feddést magára az ellipsis. Pedig ezek: Quem *vocet* (invocet) divum... és Iracunda Jovem *ponere* (deponere) fulmina, és Non sumit nut *ponit* secura, nem rosszak. Mellyel Zoilusnak is bedughatná száját, hol az OI egygyé van olvasztva, Synizesissel. Illyenek végre ezek is: Az elmúlt tavasznak <m>MIDŐN kezdetében. Vidító erejét HA nem érezhetem. De még is kezemet HA hozzád felmértem; mellyek <ben>re példáink régi és újabb Poetáink <től>nál vagynak, <ugyan> 's igen nagyszámban, de a' Mondolat szerint (l. 44.) az illyenek is nyelvrontások. És már az is újítás, hogy a' munka, a' francia példák 's Bessenyei (1772) és Gróf Teleki Ádám (1773) után, nem négy hanem csak két sorú Alexandrinékban van dolgozva. Pócs a' kétsorúak ellen protestált. [A „re” ráírva a' törlésre („mellyekre”). A „nál” ráírva a' törlésre („Poetáinknál”). A „s igen nagy számban,” részben sor fölötti, részben marginális beszúrás.]

⁸⁰⁸ Omnia verba (etiam pessima) suo loco optima. Quintil.

⁸⁰⁹ a' <német> Írókat [A „külföldi” a' sor fölötti beszúrás.]

⁸¹⁰ Írókat <hol szükségből>, hol

⁸¹¹ írásaikat, <épen nem a' Római>; a' harmadiké

⁸¹² nagyatyjok öltözött [A második szó végére rá van írva az új szóvég.]

⁸¹³ találtunk, <'s így Iskolánk' neve nem Neologia, hanem Syncretismus, de a' mit sem barátink, sem ellenségink nem látnak.> [A törölt szakasz a' lap aljára írt betoldás.]

⁸¹² vezérségének

⁸¹³ az <ő> Egységéktől

Ki legyen itt, vagy máshol a' Vezér, az a' dolgot sem jobbá sem rosszabbá nem teheti, 's nekem czím és elnevezetés felett vetekedni kevés kedvem: hagyjuk e' kérdést, 's annak meghatározását, hogy a' Nyelv' boldogítása vagy rontásai körül ennek 's annak mely érdemei vagy vétkéi vagnak, a' később korra, mely az illyet nem csak gyűlölség és kedvezések nélkül, hanem tisztább- {15} [39r] -látással is fogja elítélni. De ha egy Tudományt és Mesterséget sem nevezhetünk, melyben egy Iskola más Iskolát nem szült, és ha virágokat a' Látium' mezején szabad szedni, 's itt nem azért szabad, mivel a' Róma' nyelve eránt nem tudom mely tekintettel tartoznánk, hanem mivel a' Látiumi virágok szép virágok: nem értjük, miért volna vétek, hogy új Iskola itt is nyilt, 's miért legyen tilalmas, virágokat az új nemzetek' mezejiken is szedni, ha ezek is szépek. Példát arra hogy ezektől szót és szólást kölcsönözünk, és hogy ezeket követjük, Nyelvünk századok oltá mutathat, 's nagyobb számban mint azok képzelhetik, a' kik e' vizsgálatot meg nem tették; sem azt nem mondhatjuk, a' mit az újítások' nem kedvelőji mondani szeretnek, hogy ezt vagy amazt általvenni tiltja a' mi Nyelvünknek Áziai, az ezekének Európai eredete, 's a' kettőnek ellenkező természete. Az a' társalkodási, országlási, vallási és tudományi öszveköttetés pedig, melyben a' Nyugot' miveltebb népeivel állunk, gondolkozásunkat az ezek' gondolkozásokkal, és így Nyelvünket is, mely nem egyéb mint a' gondolkozás' képe, az ő Nyelvekkel rokonságba hozta.

Természetében fekszik a' dolognak, hogy az illy változásokban a' nehezteletést a' legújabb Újító vonja magára, 's könnyítsen az eddig üldözötteken, 's most a' sor azt érte, a' ki az úgy-nevezett Nyelvrontást elébb a' Dayka' és Báróczi' Életekben, azolta pedig a' Tud. Gyűjt. Köteteiben is védeni bátor volt. Ezek a' leczkék kevésnek lehetnek íze szerint.⁸¹⁴ De ha az ő általa járt és az ő általa védett út valóban boldogítaná a' Nyelvet, az a' másik pedig, melyet ellenkezőink tanácslanak, annak gyarapodását gátlaná: úgy neki nem csak méntséget és bocsánatot, hanem javalást is szabad volna reményleni, valamíg vélekedéseit tűzzel terjeszti ugyan elő, de erőszak nélkül, 's nem azt⁸¹⁵ kívánja,⁸¹⁶ hogy mások szóljanak a' hogy ő akarja, hanem⁸¹⁷ hogy {16} [39v] ő szólhasson ne⁸¹⁸ a' szerint a' hogy mások akarják. Ha vélekedései hibások, a' czáfolás' útja mindennek nyitva áll: de tudománybeli dolgokban az erőszaknak soha nincs helye; a' titkos erőszaktól pedig, annál inkább azoktól, a' miket ellenkezőink ellen mások által követettünk-el, mert magunk elkövetni pirulunk, borzad a' szebb érzés.

'S nem nyilván igazságtalanság e, egynek venni vétkül, a' mit minden cselekedett és cselekszik? Magok⁸¹⁹ a' két Telekiek, József és Ádám (Dobokai Fő-Ispán és Titkos Belső Tanácsos) kiket Aranka a' Magyarság' kánonjainak tekinte, nincsenek Neologismusok nélkül. Kánonok Molnár és Dugonics felől szó sincsen; hiszen mind ketten azzal vádoltatnak, hogy ők adának leginkább példát, a' legvakmerőbb szabadságokra: de⁸²⁰ az a' Faludi, a' ki közöttünk velős és szép nagysága miatt érdemlett⁸²¹ fényben ragyog, tagadhatatlanul Neologus, 's⁸²² Anyós annyira az, 's mind ketten ez Iskola' értelmében, hogy nálánál vakmerőbbet még ma sem ismerünk. Neologus a' mindeneknek használni, mindenektől értetni, még pedig könnyen értetni akart, 's így sokat nem merő és még is merő Péczeli; az maga a' Neologusok ellen harcolgatni akart Aranka;⁸²³ az az idegen színt

⁸¹⁴ volt. De [A közöttük lévő mondat lapalji betoldás.]

⁸¹⁵ nem <csak> azt

⁸¹⁶ [Az utolsó betűn elfolyt a tinta.]

⁸¹⁷ [Az „e” betűnél elfolyt a tinta.]

⁸¹⁸ [Elfolyt a tinta, a betűk vastagabbak.]

⁸¹⁹ Magak

⁸²⁰ legvakmerőbb <merésekre>: de [A „szabadságokra” a sor fölötti, margón kezdődő beszúrás.]

⁸²¹ közöttünk érdemlett [A „velős és szép nagysága miatt” sor fölötti beszúrás.]

⁸²² Neologus <volt> 's

⁸²³ harcolgató Aranka [Az „akart” a sorok közötti beszúrás, a „n” az „ő”-ra ráírva.]

nem kedvelő Horváth Ádám, ki görögül olvas, de németül nem ért; az Csokonai, ki az Orthologusok ellen nagy tüzzel, 's perzselő, metsző élességgel viaskodott,⁸²⁴ és a' kit az Orthologusoknak egyik fele minden magyar Íróknál inkább kedvel; 's az volt egykor, még pedig igen nagyon, sőt teljes elváltozása mellett még ma is az, Verseghy; 's a' Fűredi Vida név alatt megjelent Értekezésben, mely a' Neologusokat zaklatgatja, ezeket találjuk: *szörny, inger, czimkép, ángoly, vágy* (substantivum a' *vágyás* helyett), *embertermészet* (Menschennatur), *hatalomszó* (Machtspruch), *egy fogadj'* - *Istent arat* (árndtet) – 's ezek újak, szokatlanok, idegen példák' követései.

A' merésben túlmenénk a' határon, 's kivált a' kik igen is könnyűnek képzelék a' könyvcsinálást, 's munkához tanulás, elmélkedés {17} {39v} gyakorlások nélkül fogának, 's dolgozásokat az új szókkal 's szólásokkal csak felpiperézni igyekeztek, temérdek vétkeket követének-el, 's a' hatás, a' természetnek örök törvénye szerint, ellenhatást szűle: míg Nyelvünk 's Literatúránk, rá-akadván végre az igaz útra, annyi szerencsével haladott, a' mennyit azoknak Triumvireink' kora előtt leghevesebb reménységeink közt sem ígérheténk, íme ismét új⁸²⁵ Iskolát látunk megnyilni, mely azon van, hogy örök újításokat elakassza, különözésinket Egységgé változtassa, mind azt, a' mi közzénk, a' Szokás és Grammatica' törvényei ellen, vagy e' törvényeknek szoros javalása nélkül, becsúszott, kihányja, 's így a' Nyelvet természeti tisztaságára visszatérítse.⁸²⁶

A'⁸²⁷ megtámadott fél örömmel látja ezen legújabb Iskola'⁸²⁸ megnyilását, mert a' Nyelv' Tudományában sok dolog lévén, mely Geometria evidentiára fel nem emelthetik, az egymás ellen dolgozó erőnek nem lehetnek nem óhajtott következései. De a'⁸²⁹ nem-merésben szint olly könnyű eltéveszteni a' mértéket mint a' merésben, a' tisztongatásban mint a' zavarásban, 's⁸³⁰ a'⁸³¹ systemához ragaszkodás, 's az emberi gyarlóságok' megszámlálhatatlan nemei itt is ejthetnek botlásokat. Illő tehát⁸³² felvilágoznunk, 's épen akkor felvilágoznunk, midőn a' kérdés azon ponton forog, hogy Nyelvünk 's Literatúránk most induljon-el igazi útján, vagy attól⁸³³ most tévedjen-el egészen. Leginkább pedig azoknak illő, a' kik magokat e' részben gyakorlották, és a' kiktől {18} {40v}⁸³⁴ így legméltóbban kívánhatni, hogy hallassák gondolkozásaikat. Én úgy hiszem, hogy ezt magamra nézve szoros kötelességnek tekinthetem; mert néhány ízben szólván már a' Nyelvbéli Változtatások mellett, a' kik e' dolog körül kevésbé gyakorlottak, mint ennyi törekedések után, lennem nekem lehetne és kellene: vágni fogják, ha én is a'⁸³⁵ másik félhez térek e' által, vagy állításaim mellett tovább is megmaradok.

Minekélőtte a' szóban forgó kérdések' vizsgálatára lépniék, legyen szabad tudakoznom Orthologusinktól: Mit nyerhet Nyelvünk, ha tanácsok elfogadtatik? Tiszta

⁸²⁴ élességgel <harczolt>, és [A „viaskodott” a törölt szó fölé van írva.]

⁸²⁵ íme új [Az „ismét” a sor fölötti beszúrás.]

⁸²⁶ Nyelvet <egykori színére> visszatérítse. [A „természeti tisztaságára” a törlés fölötti beszúrás.]

⁸²⁷ <Ennek vádjai, hogy a' Nemzet' igen kedves <<...>> kincse az Újítók által romlott inkább mint épült, 's Vádloíknak az a' törekedések, hogy vétkeink kiirtassanak, annál méltóbb figyelmünkre, mert ezen új Iskola' férjfiái közt első rendű Íróink köz<<zül>>t is látunk némelyeket; itt Azt is, a' ki Aglájáját elhittette a' legmerészebb új szók' sokaságával, a' legmerészebb Xenologismusokkal, 's Tiszta Magyarágában (Pest, 1805.) az új szóknak egész Lexiconát adta volt: 's íme most egykori tanítást kárhoztatja, 's elhagyott társait, tanítványit, követőit verdesi.> [A törölt szöveg az előző bekezdés utolsó szakasza.]

⁸²⁸ ezen <új> Iskola' [A „legújabb” a törlés feletti betoldás.]

⁸²⁹ a' <hol sok merésre van szükség.> a' nem-merésben [A törlés után két „a” marad, ez emendálva.]

⁸³⁰ merésben, 's [Az „a' tisztongatásban mint a' zavarásban,” lapalji betoldás.]

⁸³¹ 's <a' felekezett' heves szeretete, 's> a'

⁸³² <Igy> tehát illő [A „tehát” és az „illő” szórendje a szavakat körülölelő vonással felcseréltetve. A mondatkezdő szó kisbetűs maradt a javítás után, ez emendálva.]

⁸³³ [Az első három betűnél elfolyt a tinta.]

⁸³⁴ [Az oldalon több, ugyanakkora, szabályos karika alakú folt.]

⁸³⁵ ha <Verseghy Úrral> a' [Az „én is” marginális betoldás.]

lesz, és elakad. 'S mit nyerhet, ha⁸³⁶ tanácsok el nem fogadtatik? Tiszta lesz, és haladni fog. Tiszta, mondom; bár nem egészen az a' mit volt, melly nem is szükség, sőt a' mi vétek volna, mert az élő nép' nyelve nem maradhat mindég egy karban, 's a' mai Magyar Nyelv nem egészen az a' mi a' Báróczi' és Baróti' idejéé volt, az ezeké nem a' Halleré és Gyöngyösié, ez ismét nem a' Zrínyié, Pázmányé, Káldié, ez nem a' Bátor Lászlóé, nem a' Latiatic feleimé; és még is ezen itt megnevezetteknek mindenike Magyarnek, 's a' kor és a' nemzet' szükségéhez 's kimiveltetése' pontjához képest tisztának ismertetett. Mert a' Szokás a' szokatlant szokottá, az idegent honnivá, a' nem egészen jót egészen jóvá teheti is, teszi is, vagy Horázt és Quintilián hamis leczkét adtak, 's a' minden nemzetbeli Classicusok, újak és régiek, vétkes példát. Elvesztette e a' Nyelv a' maga tisztaságát az által hogy a' *szörny* és *szörnyeteg* (monstrum); az *emlék* (monumentum), a' *cím* (titulus), a' *lap* (pagina), nem⁸³⁷ hallattak 1770 előtt? 's⁸³⁸ a' szokás nem tette e jóvá ezt: *Jordítani* (übersetzen)? melly⁸³⁹ a' deák *vertere* értése nélkül meg sem értethetik. —⁸⁴⁰

Második kérdésem ez: Gondolhatni⁸⁴¹ e képtelenebb gondolatot mint az volna, hogy valakik magokat közöttünk a' Szép Literatúra' mezején 1772 olta megkülömböztették, magyarul nem tudnak, és magyarul csak az tud, a' ki semmit nem írt? És ha az vallatik igaznak, a' mit az Analt. {19} [41r] Grammatica tanít, mit fogunk itélni, mit kell itélnünk a' Virág', a' Kis', a' Himfy', a' négy Horváth', a' Döbrentei', a' Berzsenyi', Szemere', Kölcsey', Szent-Miklósy', Ungvár-Németi Tóth' dolgozásaik felől? Én⁸⁴² ezeknek mindenikét a' Nemzet' és a' mostani Nyelv' örök díszjeinek tartom, 's a' Rudinai Apát' írásait 's a' Horvát Endre' Zirczét csudalom, 's készebb vagyok mindent hinni a' mit ellenkezőink tőlem⁸⁴³ kívánnak, mint azt, hogy ezek által nem szépült és gádzagodott a' Nyelv, hanem romlott.⁸⁴⁴

⁸³⁶ nyerhet <Nyelvünk> ha

⁸³⁷ (pagina), <az év (annus), a' kor (aetas)> nem

⁸³⁸ előtt; és hogy Wagner a' ruinát *rom*-nak nevezte a' *romlik* képzelt gyöke után? 's

⁸³⁹ (übersetzen)<> melly

⁸⁴⁰ érthetik <?> — <Nem az által romlik-meg a' Nyelv, ha olyat veszen fel a' mi benne meg nem volt: hanem az által, ha olyat, a' mi ellenkezik természetével.> [A törölt mondat a bekezdés végén állt kisebb betűkkel, két sorban.]

⁸⁴¹ ez <volna>: Gondolhatni

⁸⁴² felől? <Mert némely törzsköcs Magyarok, úgy mondja nehezteléssel az itt megnevezetteknek egyike, a' ki maga is a' Neologusok ellen harcol, ötet is Nyelvröntönak szidalmaztak.> Én [A „nehezteléssel” a sor fölötti beszúrás.]

⁸⁴³ [A betűk vastagabbak, mert elfolyt a tinta.]

⁸⁴⁴ [Az írás két szélén álló foltok azt mutatják, hogy az oldal két utolsó bekezdése egy beragasztott papír által le volt fedve. A szakasz előtti sorok átlós vonalakkal vannak törölve. A törlés a következő oldalon is folytatódik.] <És még egy harmadik kérdést: Melly értelemben lehet azt valónak néznünk, a' mit Verseggy Úr tanít, hogy a' Magyar Nyelv már elérte férjfiúi korát? Abban e, hogy annak úgy kell maradni, a' hogy az 1772 előtt volt, 's változtatni rajta semmit többé nem szabad? Ebben fogja; mert nem hiszem, hogy a' férjfiúi kor alatt arany századát értené; a' <<hazáját>> nemzetét szerető férjfiu nem gondolkozhatik <<hazája>> nemzeté<<>> felől ily alacsonyan; 's a' sok nyelveket 's sok nemzetek' Literatúráj<<okat>>át ismerő Tudós nem nézheti a' Hellász' és Róma 's az újabb Európa' Nyelveit oly hamis fényben, hogy a' miénket azokkal egy sorba állíthatná; igen igazán előbeszélvén az okokat, <<a'>> mellyek miatt <<a'>> mi későbbén foghatánk munkához, 's így azt vallván, hogy a' mi Íróink a' mi Nyelvünket még eddig nem csinálhatták a' szerint alkalmatossá nagy czéljaikra, mint a' mások<<é>>' Íróji a' magokét. Tekintsük tehát a' kérdést az itt kijegyzett értelemben.

Igy azt főgnám kérdeni, hogy a' Magyar Nyelv akkor volt e virágzóbb erejében, az az, akkor dicsékedhetett legnagyobb Írókkal, midőn a' rettenetes cifraságú Mészáros Ignázt gyönyörkötödte a' körülte seregenként öszvegyült <<Olvasókat>> eket, vagy midőn a' nyelvnek Zrínyi, Pázmány, Káldi adtak elhalhatatlan díszet? E' kérdésre nem lehet adni több feleletet eggyé, 's az szükségtelenné teszi, hogy itt <<szük lévén úgy is a' Tud. Gyűjt. Intézöji által kiszabott határ.>> bővebb magyarázatokra terjeszkedjem. Ha talán azt mondaná, hogy Íróink 1772 olta a' sok hibákkal és vét-<{20} [41v] kekkel, sok jót is <<tetek>> terjesztett-el, 's a' Nyelv' theorijában <<nagy előmenetelt tettünk>> nagyon előmentünk, 's Grammaticusaink a' Nyelv' természetét kifejtették, 's e' részben tovább menni szükségünk nincs, vagy csak

Nagyon⁸⁴⁵ meg kellene csatlakoznom, ha a' tiszteletünket kívánható férfiakat, kiknek jó szándékok fölélkedni sem nem merek sem nem akarok, a' Florentziai Korpaszedő (della Crusca) Academiának példája nem tévesztette-meg, mely azt a' szép arányt tevő maga elébe, hogy a' hajdani fényétől elhanyagolt Nyelvet egykori tisztaságára visszavezesse. De a' mi Nyelvünk és az Olaszoké között az a' különbség, hogy nekünk még nem vala Dantént, Petrarácánk, Tassónk, mint nekik, 's így a' Magyarok nem vissza, hanem előre kell menni; az Írók' korpájikat pedig a' visszavezetés és az elakasztás nélkül is leszedhetjük, 's a' nélkül, hogy a' Szabadságot eltolni kelljen. Szabadság (és⁸⁴⁶ így szerencsés és nem szerencsés merések) nélkül,⁸⁴⁷ Mesterség soha sem juthat célhoz, 's a' Szabadság a' Mesterséget (szerencsésen⁸⁴⁸ és nem szerencsésen merve) nálunk⁸⁴⁹ is bizonyosan célhoz juttatja, mint minden más helyeken. Ollykor a' tévedések vezetnek az igazsághoz, 's a' Génie nem ismer semmi korlátot,⁸⁵⁰ 's a' töretlen úton is megyen, a' mint nekünk látszik, fejeskedésből, de igazabban igen nagy okok mellett.⁸⁵¹

Megtéveszthető a' Francia Academia' példája is, mely a' Nyelvnek nem hasznára volt, a' mint mi Magyarok képzelné szeretjük, ki-**[21]** **[42r]** vált ha csak azon Köszönő-Beszédekkel olvassuk, mellyeket annak Felvettjei a' bársony-székbe beülvén tartogattak, hanem a' mint a' Nemzetnek tulajdon nagy Íróji vallják, megsirathatatlan kárára, örök veszedelmére. Az Írók, járomba verve halhatatlanságot szomjúzó 's halhatatlanságot csak a' jó' akarása miatt érdemlő Alkotója és a' Város' Nagyjai által, 's nem azon igyekeztvén hogy a' más nemzetek' nagy Írójikkhoz bátrabban hasonlítsanak, hanem hogy mindenben az ő saját színek tündököljön, 's nem önmagoknak, hanem a' Város' Nagyjainak 's a' sokaságnak akarván tetszeni, Nyelvek kisimult ugyan, a' mit a' nagy, a' gazdag, a' pompát szerető Nemzet Academia nélkül is elérhetett volna: de el is veszté minden erejét, 's annyira jutott, hogy ez a' lelkes, büszke, olvasni-szerető szép nemzet, mely minden újabb nemzetek⁸⁵² között mind tökélyeiben mind hibájiban leginkább hasonlít a' régi Görögökhöz, bír ugyan versecskéket, 's azon nemben, mely nevét a' társasági életnek köszönheti (pièces de société⁸⁵³), igen szépeket: de poetai szellemét elvesztette igen nagy és igen nemes részben. Mi a' Voltaire józan, igen józan kis Henriádja a' más nemzetek' nem józan, nem hibátlan, de nagy, de poetai Hős-Költeményeihez képest! 's maga a' Henriade' tömjénezett⁸⁵⁴ atya is *nevete* Homért, mert Homér nem volt olly józan, nem volt olly

az ő nyomaikon kell járnunk: úgy feleletét egy részben az én állításaim' bizonyosságai gyanánt venném, más részben azt kérdeném, hogy mellyike az a' mi elég számos Grammaticáinknak, a' melly mellett megnyúgodhatnánk? Mert én ollyat mind eddig egyet sem ismerek, 's azok szerint a' miket eddig bírnak, nincs is reménységem, hogy még jó ideig ollyat kaphatnánk<<>>. Sőt álmélkodva látom, hogy a' legújabbak nem a' legjobbak; 's úgy tetszik, a' később kor javallani fogja mind ezen ítéletemet, mind azt, hogy Nyelvünk most még úgy nem érte-el férjfiú korát, mint arany századját nem Literatúránk, és hogy a' kettő együtt jelen-meg, 's nem külön->

[A „még eddig” sor fölötti beszűrés. A törölt „olvasók” helyébe beszűrt „-eket” a sor alatt áll („összevgyülteket”). Az első bekezdés „néznünk” szavának eleje egy ragasztófolttal elhomályosítva, emiatt a szó elejére csak következtethetünk. Ugyanezen történt az alábbi szavakkal: „miénket”, „vallván”, az „<a> mellyek” első négy tagja, a „vétkekkel” első szótagja.]

⁸⁴⁵ [Az oldal első bekezdése törölve. Ld. előző lábjegyzet.]

⁸⁴⁶ Szabadság <nélkül>, és

⁸⁴⁷ merések nélkül

⁸⁴⁸ Mesterséget, szerencsésen

⁸⁴⁹ merve nálunk

⁸⁵⁰ [A „nem keres” az első két törölt szó fölötti beszűrés.]

⁸⁵¹ korlátot, <nem keres> <sem nem törött út> [A törölt „nem keres” az első törölt fölötti beszűrés. A „, s a' töretlen úton is megyen, a' mint nekünk látszik, fejeskedésből, de igazabban igen nagy okok mellett.”

interlineáris beszűrés.]

⁸⁵² nemzetek-<>

⁸⁵³ [„Alkalmi versek.” Szó szerinti fordításban: 'társasági darabok'.]

⁸⁵⁴ Henriade' <tömjénezett, 's igen méltán> tömjénezett

hibátlan mint ő. Jaj annak, a' ki nem érti, hogy a' hiba néhol érdem, 's az érdem néhol⁸⁵⁵ hiba.

Notre langue un peu seche et sans inversions
Peut-elle subjuguier les autres nations?
Nous avons la clarté, l' agrément, la justesse;
Mais éгалerons nous l' Italie et la Grèce?
Est-ce assez en effet d'une heureuse clarté,
Et ne pêchons nous pas par l' uniformité?⁸⁵⁶

Nekünk is Académia, nekünk is Tudós Társaság kell; ez a' Nyelvnek hasznót, a' Nemzetnek dísz fog, úgy mondják adni; 's hiszem azt, minекutána értem egygy lelkes Jelentő' tudósításából (T. Gy. 1819. IX. K. 106. l.), {22} [42v] melly cél felé törekednek az Erdélyinek Alkotóji,⁸⁵⁷ 's nem képzelhetem hogy a' miénk' Alkotóji is törekedni egyéb⁸⁵⁸ cél felé akarjanak.⁸⁵⁹ Álljon-fel az, 's álljon vég nélkül, 's a' Szabadságot (az Írók' hatalmát) ne eloltani 's özsvesorítani, hanem csak a' nagy cél felé intézni igyekezzék, minden kéjnek általában, minden nyilván vagy titkos erőszaknak, minden nem érdemlett kedvezésnek 's gyűlölségnek vessen gátot, szeme előtt tartván mindég, a' mit Cícero mond: Proprium sit Academiae iudicium suum nullum interponere, ea probare, quae simillima veri videantur; conferre caussas, et quid in quamque sententiam dici possit, exprimere; nulla adhibita sua auctoritate iudicium audientium relinquere integrum ac liberum.

Nálunk a' Nyelvújítók ellen, a' miolta a' két fél világosabb perre költ, Dr. Beregszászi Pál Úr szólala-meg legelőbb (Dissert. Philolog. Pestini, 1815)⁸⁶⁰ mert Veszprém Várm. Esküdt Somogyi Gedeon Úrnak Mondolatja, az Orthologia' embereinek ítéletek szerint is, nem egyéb vala mint szerencsétlenül sült játék, Grammaticai tudomány és minden ízlés nélkül. Ugyan-azon eszt. adta-ki Szentesi Prof., most Békés Mező-Városi Első Predik. Sípos József Úr is Ó és Új Magyarját; de ez a' sok tudományú 's igazságot-szerető társunk úgy magyarázta-ki vélekedéseit (T. Gy. 1818. II. K. 89–94 l.), hogy ellenkezőnknek többé nem tekinthetjük. Legközelőbb az Analyt. Grammatica' és a' Füredi Vida név alatt megjelent Értekezés' Szerzője költ a' rongált Nyelv' védelmére. — A' Mondolat nem kívánt választ, 's így azt tőlem sem egyenesen és nevem alatt, sem mások által (melly módot magamhoz mindeddig illetlennek tartottam) és az én részvétemmel, nem kapott. A' két elsőbbnek, valamint IX. Köteteim' Recensensének (T. Gy. 1817. XII. és 1819. IV.) feleltem: itt a' két utolsóbbra teszek némelly Jegyzéseket. — Tekintsük tehát, mit akarnak az Orthologia' védjei.

Nekik vétkes az új szó, mert úgy hiszik, hogy az Író nem ura, hanem szolgálja a' Nyelvnek, és hogy a' hol Lexiconunkban nem találunk szót a' dolog' megnevezésére, jobb idegen, de ismert szóval él- {23} [43r] nünk, mint újat csinálnunk, vagy a' dolgot magyarázatok 's környűlrások által jegyzeni-meg; melly idvezség tanács a' maga helyén, de nem mindég az. (A' monumentum és az emlékeztető-ozslop tehát jobb mint az emlék, mellyet Dugonicsnak köszönhetünk; 's azért jobb, mert az emlék új szó, 's rossz-alkotású, mintha ebből: gondolkozom, valaki ezt csinálná: gondolk.) — Nekik a' régi szó nem jó szó, mert felejtett szó (hölgy, nő, ádáz;)' 's ámbár Íróink' szorgalma felelevenítette, 's azt ismerni már most minden magyar Olvasó tartozik, és valóban ismeri: ők az illyeneket ki akarják hányni írásinkból, sőt ki Lexiconinkból is. — Nekik a' környéki szó

⁸⁵⁵ néhol [Em.]

⁸⁵⁶ [Az idézet mellett a bal margón, az írásirányra merőleges megjegyzés: /„petit schrift.“?]

⁸⁵⁷ Erdélyi <Tudós Társaság> Alkotóji [A „-nek” utólagos beszúrás.]

⁸⁵⁸ is egyéb [A „törekedni” utólagos sorközi beszúrás.]

⁸⁵⁹ akarjanak <törekedni> [Az írásjel utólagos beszúrás.]

⁸⁶⁰ [Az utolsó számjegy és az azt követők a szoros kötés miatt nem láthatók.]

nem jó szó, mert magyar szó ugyan, de most már csak némely Megyéinkben ismeretes (*kamat*, interes, *máglya*, farakás, s így *rogusis*; *balkány*,⁸⁶¹ sásas tó; *meder*, a' folyam' árka;).⁸⁶² Azért is egyszersmind, mert Baróti fel nem jegyzé Szótárjában, mint Sándor István nem a' magáéban (Toldalék a' Magyar Lexiconhoz. Bécs, 1808.) mellyik szót mellyik Megyéből vette; melly a' megbecsülhetetlen két Munkának, historiai tekintetekben, fogyatkozása lehet, csak hogy ezen ok miatt magyar szóval nem lesz vétek nem mindennapi, annyival inkább poetai,⁸⁶³ magyar munkában élni. Nekik a' mások szólásait után csinált szólás nem jó szólás (*levont*, abstractum, abgezogen; *befolyás*,⁸⁶⁴ influxus, Einfluss; *abrosz*, Mappa Geographica; *rajtam áll*, per me stat, Terent.; *hideg vér*, sang froid, kaltes Blut; *játékba avajta magát*, hat sich in's Spiel gemischt; *magán kívül volt örömeben*, war ausser sich vor Freude); 's nem jó, ha az ideát különben nem adhatjuk is. Nekik a' jó sem jó, ha másoktól vettük, ha mások után csináltuk; 's inkább akarják, hogy szegényen maradjunk, mint hogy a' mások' tanításai 's példájuk után gazdagodjunk. Sőt készebbek vagyunk még azon szavainkat is elveszteni, a' mikkél bírunk, csak hogy az legyen-meg, a'⁸⁶⁵ mit akarunk. Így rekesztette-ki a' Franczia Academia a' népek némely⁸⁶⁶ szavait a' Könyvek⁸⁶⁷ nyelvéből, 's így vonta magára Felelonak feddését, hogy a' szegény Nyelvet finnyasságok által ne tegyék még szegényebbé; 's ez a' leczke nekünk is szól. A' mi Korpaszedőink talán azt sem fogják engedni, hogy a' *bajnok*, melly Faludi olta⁸⁶⁸) a' hőrost is jegyzi, egyebet {24} [43v] jegyezhesen, mint *pugilt*, mert Lexiconaink a' szót így magyarazzák, 's az Író nem ura a' Nyelvnek, hanem szolgálja.

Továbbá nekik a' merés és különözés tilalmas dolog, azért 1. mert a' ki a' törött úttól eltávozik, könnyen megtéved. Ollykor épen ez által jut-ki tévedéséből; 2. mert a' régi út a' kijelelt célhoz igazán is, hamar is elvezet. Sokszor nem vezet; 3. mert az új út csinálása sok munkába, sok költségbe kerül. De új útát csinálni, a' hol arra szükség van, nem tanácsatlan dolog; 4. mert új útát csinálni nem is szabad a' más birtokban. 'S a' Nyelv volna e a' más' birtoka? Semmiképen nem! „Nem az Enyém, nem a' Tiéd, hanem az édes Miénk” úgy mondja Erdélynek egy igen tiszteletes fija a' Döbrentei' Muzéumában. 'S épen azért, mert a' Miénk, nekem is Enyém; 's a' társaság' folyamjának telkemem keresztül-futó érvel azt tehetem, a' mit jónak látok; azt ollykor, úgy mondja Cicero (ad⁸⁶⁸ Famil. XI. 7.) az egész társaság' folyamjával is: csak jót, csak hasznost.

De megengedik az Orthologusok, hogy merjünk; azt kívánják, hogy ne Eggy merjen, hanem merjünk Mindnyájan. 'S hol és miben mert még Minden? hol és miben mert még minden Egyszerre? 'S a' *Szónok* szót, az Orator' jelentésére, 's a' *szörnyet* és *szörnyeteget*, 's az *Egyetem*et (universum és Universitas), 's a' *Nádort* (Nádor Ispán annyi mint Palatinus Comes, a' Nádor tehát Palatinus) minden merte e, egyszerre mertük e? Mutatja⁸⁶⁹ ez is, hogy az Orthologusok nem a' merést tilalmazzák, hanem azt akarnák, hogy az csak az ő privilégiuma⁸⁷⁰ maradjon, 's mások a' magok' találmányaikkal csak akkor élhessenek, mikor azt ök engednék-meg. Nem jobb volna e úgy hagyni a' dolgot a' hogy van; az az, megengedni, hogy kiki merje a' mit jónak ítél, 's azon Bíróra bízni a' szó'

⁸⁶¹ ismeretes (*máglya*, farakás, <deákül> *rogus*; *balkány* [A „*kamat*, interes” a sor fölötti beszúrás, a „s így” és az „-is” („*rogusis*”) sor fölötti beszúrás.]

⁸⁶² folyam' <alja> árka

⁸⁶³ inkább <magyar> poetai

⁸⁶⁴ abgezogen; <nem jó> *befolyás*

⁸⁶⁵ legyen a' [A „-meg,” a sor fölötti betoldás.]

⁸⁶⁶ a' <Nyelvnek> némely [A „népek” a törlés fölötti beszúrás.]

⁸⁶⁷ könyvek'

⁸⁶⁸) A' *bajnok* szót nem Bessenyei vitte által a' hőrosra, hanem Faludi, 's már 1750. Megholt Pálffy János, bajnoka hazánknak.

⁸⁶⁸ Cicero <(ad Famil)> (ad

⁸⁶⁹ e? <'s Verseghy ezekkel még is él, 's ezeket én örömmel fogadom.> Mutatja

⁸⁷⁰ csak <a' magok> privilégiuma [Az „az ő” marginális beszúrás.]

és szólás' helybe-hagyását,⁸⁷¹ megnemzetítését, a' mellynek Horátz és Quintilián tulajdonítják ezt a' hatalmat?

Azt kérdik, ha megértettének e a' Cúrio, ha Templomi-Beszédeit olly szókból szövné, quales clarissimus auctor opusculi Mondolat provide conges-**{25}** **[44r]** sit (Analyt. Gramm. I. 42. l.). Pedig a' beszéd' czélja az, úgy mondják, hogy megértessék. Gyűlölik az Ízlés' bíróságát, mert ez a' Bíró sokszor maga sem érti, mit miért akar. Osztán az Ízlés bennünket Anarchiára vezet, 's az Anarchiát igazolja. 'S minthogy az Anarchiát semmi társaságban nem lehet és nem kell megszenvedni; meghívják a' másik fél' embereit, hogy mint jó hazafiak, az Egység' kedvéért mondjanak-le a' különözeiseikről, 's alkuképen, kölcsönös kedvezésképen, meggyőződések nélkül, 's meggyőződések ellen is, kövessék a' mit a' Többség követ, javal, kíván.

'S mi az érthetetlen? Az e, a' mit minden nem ért? vagy az inkább, a' mit senki nem ért?

'S a' ki az Ízlés' bizonytalanságát emlegeti, gyanúba hozza magát a' Philosophusnál, 's ennek tanításai eloszlatják mind kétségeit mind rettegését.

Van e Anarchia a' Tudományok országában? vagy a' vélekedések' külömségét anarchiának illik e neveznünk?

És végre az az alku, azok a' baráti tekintetek, vagy a' voksok' többsége! 's mind ez azért, mert különben nem lesz vége a' különözeéseknek, mert különben Egységre nem juthatunk. Az Orthologia' embereinek nincs semmi rettenetesebb mint ez az Anarchia, nincs semmi óhajthatóbb mint ez az Egység: én pedig kimondom szabadon, mert a' Nyelv' és a' Nemzet' java úgy kívánja, hogy tartalék és kémelés nélkül szóljunk: Rettenetesebb semmi nem lehet mint ez az alku, mint ezek a' baráti tekintetek, mint e' voksok' többsége által keresett Egység, 's semmi nem óhajthatóbb mint ez az Anarchia; és hogy sehova inkább, mint épen ide, soha nem illett még az, a' mit az Aemiliusoknak egyike mondott volt: Mihi semper potior visa est periculosa libertas quam quietum servitium.

Kérem azokat, a' kik e' szavamon megbotránkoznak, engedjék hogy⁸⁷² egy előterjesztést tehessenek nekik: Mi volna abból, ha valaki ezt mondaná.⁸⁷³

„Nemzetiségünknek egyik bélyege az Öltözet; 's⁸⁷⁴ a' mi a' Nemzetiséghez tartozik, méltó figyelmünkre. Látjuk, hogy ez egészen eltávozott régibb színetől,⁸⁷⁵ 's az idegen példák' követése öltözetünknek minden nemeit elkorcsosította. Némellyek francia szabású mentét hordanak, mások a' XVI. Századbeli szedik-elő, az öklönyi gombokkal, mintha sirjaikból jönnének-elő közzénk;⁸⁷⁶ a' Cúrio másként szabhatja mentéjét, másként a' Törvény' emberei, másként a' Katona, másként a' Debreczeni polgár, másként a' falusi lakos; némellyikünk bajuszt nevel, némel- **{26}** **[44v]** lyikünk azt letarolja, 's azzal akarja igazolni tettét, hogy bajuszt Hunyadi Mátyás királyunk sem viselt. Ezt a' tarka Anarchiát tűrni nem lehet; Egység kell itni is. Azért, a' Nemzetiség' szeretetéből, bizzuk a' Res Vestitaria' meghatározását olyanok ítéletére, a' kikhez bízhatunk. Azok rekkesszék-ki tanácskozásaikból az Ízlést, melly minden emberben más meg más, 's eddig is csak Anarchiát szült, s'⁸⁷⁷ a' voksok' többsége döntse-el a' dolgot, mindenben azt követvén, a' mit az általjában⁸⁷⁸ vett Szokás és az Öltözet' magyar természete 's törvényei kívánnak.”

⁸⁷¹ helybehagyását [Az összetett szó két tagja egy kötőjellel utólag ketté lett választva, a „-,“ a szó fölötti beszúrás, amelyet egy vonás rendez a helyére.]

⁸⁷² engedjék <tudakozom:> hogy

⁸⁷³ [A „Mi volna abból, ha valaki ezt mondaná.” utólagos beszúrás, kisebb betűvel.]

⁸⁷⁴ „<A' Magyar Öltözet bélyege a' Nemzetiségnek> [A többi a sor fölötti beszúrás.]

⁸⁷⁵ régi <magyar> színetől [A „bb” utólagos szavak közötti beszúrás.]

⁸⁷⁶ sirjaikból <jöttek volna ki> közzénk

⁸⁷⁷ szült <köztünk>, 's

⁸⁷⁸ a' <Szokás> általjában

Credite Pisones, etc. A⁸⁷⁹ kik az akarják, hogy Nyelvünkbe Egység hozassék-be, 's alku, 's feláldozások, 's vokok' többsége által, 's hogy a' Poeta ne élhessen olly szókkal, mellyek⁸⁸⁰ a' Templomi-Beszédbé nem illenek; a' kik azt beszélík, hogy a' Neologusok, „a' Magyar Nyelv arczát grimasszá tették,⁸⁸¹ 's bűnösei a' Nemzet' megsértett felségének, 's annak Palládiumát igyekeznek eloltani?” nem hasonlatlanok ahhoz, a' ki a' Magyar Nép' különböző rendeit arra akarná kényszerítené,⁸⁸² hogy valakik Magyarok vagyunk egyformán öltözzünk, 's a' Városi ifjú ne vehessen zsillét a' nagy gombokhoz, a' Tuladunai gazdag Birkés ne szíronnyal varrott mentét, az alföldi pór ne gubát; mert ezek újak, régiek, környékiek, idegen portékák' követései; sőt arra hogy vasárnap is csak úgy öltözzünk, mint hétköznap.⁸⁸³

Mind e' mellett, az⁸⁸⁴ Analt. Gramm. Írójának bizonyos⁸⁸⁵ tekintetekben van valamely igaza. Abban tévede-meg, hogy az Egység' felállíthatása miatt, melly most sokaknak óhajtása, a' Stilisticának minden nemeire terjesztette-ki, a' mit annak csak némelly nemeiről kellett volna mondanía. A' Templomi-Beszédbé a' legjobb új, vagy régi, vagy környéki szó sem illik, mint a' Bibliái szók és phrásisok nem az Ódák', a' Románok' a' Szín' darabjainak nyelvébe, 's a' különböző nemeknek különböző nyelvek, más meg más szavaik, szólásaik, fordulásaik vagnak, 's azokat összetéveszteniük nem tanácsos, nem szabad. Ezt tanítják az Iskolák, ezt a' Classicusok mind példájok, mind világos leczkézéseik által, 's az Orthologus még is tagadja, mert Egységre vágy, 's nem látja, hogy a' Nyelv annál tökélete-**[27]** **[45r]** sebb 's elkészültebb, minél több mértékével bír a' SOKSZÍNŰSÉGNEK.

Egy szóval, az Orthologus az Egység' Egységére törekszik, melly egyedül a' Bölcs' káprázolatiban vagon-meg: a' Természet mind a' testi mind a' lelki világban a' Különbözés' Egysége, a' CONCORDIA DISCORDS által tenyésztet, mindent az által tart fenn, 's a' Neologus azt követi.

De az az Iskola, a' mellynek Füredi Vida Úr engem tevé Vezérévé, a' Neologus név ellen protestál, 's azt csak bizonyos értelemben tűri. A' magyarázatot alább adjuk.

Nem tetszik az Analt. Gramm. tisztelt Írójának, hogy sokan közöttünk Schólionokban 's Glossáriumokban magyarázgatják 's védelmezik szavaikat 's szólásaikat, nyilván azt óhajtván, hogy az egyedül azoknak hagyassék hatalmokban, a' kik egész Grammaticákat adnak. De Varro,⁸⁸⁶ Cicero, Quintilián, Gellius, nem adtak Grammaticákat: igen ilyen Jegyzéseket; 's nincsenek e olly Grammaticáink, mellyekre a' tudós férjfitu inkább nehezeltet, mint minden Schólioninkra 's Glossáriumainkra egyetemben? Én pedig Nyelvünk' gyarapításának nem ismerem szerencsésebb eszközét mint épen ezt, 's örvendve látom, hogy egy philosophicus főnk a' Tud. Gyűjt. minapi Kötetében (1819. VIII. K. 47–57.) épen illyenek' dolgozására hív-meg bennünket, kivel, a' mint igen nagy örömmel látom, a' két erő egymás ellen hatásának hasznai eránt is egyeznek érzéseim. Az általján-fogva parancsoló vagy tilalmazó törvények ritkán állanak kifogások nélkül, 's a' védett, magyarázott példák sikerebben érzetik, mi helyes, és mi nem az.

⁸⁷⁹ etc. <Mglehet hogy Ruha és Nyelv nem ugyan-azon nemességű dolgok: de bizony mind az egyik mind a' másik bélyege, gyönyörű bélyege, 's szent bélyege Nemzetiségünknek; 's így bizom, hogy Ellenkezőink az összehasonlítást nem veszik bosszantásnak.> A' [Az „-azon” a sor fölötti beszúrás.]

⁸⁸⁰ szókkal, <a-> mellyek

⁸⁸¹ Nyelv<et> grimasszá<, caricaturává> tették [Az „arczát” az első törlés fölötti beszúrás.]

⁸⁸² arra kényszerítené [Az „akarná” a sor fölötti beszúrás, amelyet egy vonás rendel a helyére.]

⁸⁸³ [A „sőt arra hogy...” a sor végéhez illesztett, kisebb betűvel írt beszúrás.]

⁸⁸⁴ mellett, <(mert én úgy hiszem, hogy arra a' mit mondtam, lehetetlen felelni)> az

⁸⁸⁵ Gramm. <...> Írójának <'s társainak> bizonyos

⁸⁸⁶ Varró

Próbát teszek, mely szerencsével védhetném itt némely kérdésbe-vett szavainkat 's szólásinkat, hogy ellenkezőink lássák, mely igazságtalanok ők erántunk a' magok' türhetetlenkedésekben, 's mely kárt tesznek a' Nyelvnek, midőn annak használni akarnak.

Az új szó nekünk nem kedvetlen, (ha⁸⁸⁷ különben jó hangzású 's jelentése kitalálthatatik, olykor még ha nem helyesen van is származtatva) {28} [45v] midőn az idegen szót eltolja, ideáinkat tisztábban festi, beszédünknek erőt vagy szépséget ad; midőn olly képet hoz magával, mely az értelmesebb Olvasót a' jelentés' kitalálásában segítheti; midőn bennünket kedves emlékeztetéssel lep-meg; végre midőn magát valamely keccsel ajánlja, bár az olykor semmi nem egyéb mint az újság' kecce.

Nem tudom ki, azt, a' mit máshol az Obstetrix,⁸⁸⁸ Accoucheur, 's eléggé ügyetlenül mert igen hosszan, Geburtshelfer által adnak, a' mi pór népünk pedig a' Bába⁸⁸⁹ által jegyez: *Szülésznek* mondotta, szembe-ötlő vétekekkel, mert a' ragaszték az illy szókbán soha sem forrad a' Verbumhoz. És még is jó, mert a' szóra szükség van, 's a' jelentés kitalálthatatik. Dr. Weszprémivel Bábamesterségnek fogjuk e nevezni ezt a' tudományt még ma is? éhetünk e itt az idegen nevezetekkel? 's az Acconcheur *Bábaférjfnak* mondjuk el?

Mosoly, fohász, csín, ék, árny, Küprisz 'stbb. Sit fas, liceatque perire Poetae! Tudja ő, miért akar veszni.⁸⁹⁰

Egy lelkes ifjú Írókn ezt: *isolirt*, nem csak átalhozta mint a' Németek, hanem le is fordította. Az *elszigetelt* azt jelenti, a' mi úgy van különszakadva, mint a' sziget a' száraztól. Azt lehetne kérdeni, hogy nem lehattunk e el nélküle tovább is: 's mi azt kérdjük, ha kár e ollyat is bírní, a' mit nem bírtunk?

{29}⁸⁹¹ [46r] Metaphora van ebben is: *Elszóródás*; 's azért hogy az elnevezésben elől ment a' francia 's a' német, sőt a' deák is, 's a' Magyar ezt csak most kezdi hallani, nem következik, hogy a' szó rossz. Nem csak jelenti, hanem szinte festi a' léleknek azon állapotját, midőn az a' rá-ható tárgyak' sokaságától úgy kapkodtatik-fel, hogy bánatjától nem lehet el nem vonattatnia, bár teljes enyhülést, felvidulást nem lelhet. Igy az *iv papiros* (ein *Bogen Papier*, eddig *árkus*) nem mivel a' német azt *Bogennek* nevezte, hanem mert hasonlít a' lövő-fegyver' meggörbüléséhez, 's a' német és deák nevezethez hozzá szokott Magyar, ezek által, a' szó' jelentésének kitalálásában segítetik, mint a' *Testének*⁸⁹² kitalálásában a' *Corpus Juris* és a' *gesetzgebeude*⁸⁹³ *Körper* által segítettet. – Ez: a'⁸⁹⁴ Dunán Esztergom mellett *tettünk-által* azért rossz, mert nem hoz képet magával, nem a'⁸⁹⁴ Szépnek semmi nemét. Ellenben ez: *Úgy néz-ki, úgy jó-ki* igen jök (a' Románok' 's a' társasági, annyival inkább a' városi élet' nyelvén), mert homályosan festik a' homályosan értett dolgot.

Berzsenyi az ököllel, marokkal, karral dolgozó gyalog vitézt *ökölő hajdúnak* mondá, még pedig olly szépségű stróphában, mely miatt neki a' vétket is meg kellene bocsátanunk. A' Mondolat ezt az egy cikkelyt tartotta méltónak Lexiconában igen vastagon megcsapkodni; minden más cikkelyeit csak magyarázza. A' köz embernek az⁸⁹⁵ *ökölő* annyi mint a' türökkel (szarvval) bántó, 's a' *hajdú* mint a' poroszló. B. nem csak szépen 's Poetához illőleg, hanem tudósan is szólott, egyszersmind arra emlékeztetvén

⁸⁸⁷ kedvetlen, <tudniillik> ha

⁸⁸⁸ máshol Obstetrix [Az „az” a sor fölötti beszúrás.]

⁸⁸⁹ pedig Bába [Az „a” a szavak közötti beszúrás.]

⁸⁹⁰ Féloldalmi üres lap után a lap alján folytatódik a szöveg, a következő mondatl.

⁸⁹¹ 27 [A „9”-es a „7”-esre rá van írva.]

⁸⁹² *Testnek*

⁸⁹³ *gesetzgebeud*

⁸⁹⁴ magával, <és> a' [A „nem” marginális beszúrás.]

⁸⁹⁵ embernek <a' türkolo> az

tudós Olvasójit, hogy az *öknelni* régibb Magyarainknál katonai szó volt. Lássad Tinódit, sok helyeken.⁸⁹⁶

{30}⁸⁹⁷ [46v] annyira való, hogy poetai munkák felől csak Poetának kellene hozni javaló vagy kárhoztató ítéletet.

Hamletben e' kérdés fordul-elő: *Hány a' harang?* mert az ángol így kérdi ezt: *Hány az óra?* 's Göthe Clavigóban (mellyet nem fordított, hanem maga dolgozott) a' francia-izlésű spanyollal ezt mondatja: Wenn du ein *gemachter* Mensch bist, 's magyar fordítója megtartá itt is, mint a' Hamlet' fordításában, az idegen szólást. A' ki izléssel 's értelemmel olvas, érti, hogy ez a' costum 's az áltatás' segélete miatt történt: de némelyek a' Misoxenia miatt végre még azt fogják kívánni, hogy Hamlet és Clavigó magyar ruhában lépjenek⁸⁹⁸ a' Színre, mert Magyarok előtt jelennek-meg.

Pázmány *hamar munkát*, Balassa *hamar lovakat*, Csokonai *hamar követet* mondtak; vagy⁸⁹⁹ azért mert a' participiumot kiszöktetni⁹⁰⁰ szépnek állították, vagy mivel a' *citius labor* forga előttök, 's talán a' Görög mód is, mely⁹⁰¹ az adjectivumot az adverbiummal felcserélni szerette. Barótinál pedig ezt találjuk: *első jött*, és ezt: *Illyen jössz Kassára*, az az, illyen vagy te, a' ki Kassára megérkezél, és: ő jött legelsőben.⁹⁰²

Ugyan-csak Barótinál e' nagy szépségű két sor áll. Megszerette a' szép formát, 's nem egy helyen él vele:

Mellyben múlatozol, kies Elysiumnak öléből,
Még egyszer térj vissza, Szabolcs' nagy Lelke! —⁹⁰³

{31}⁹⁰⁴ [47r] Más nemzetek ugyan-azon eszközök és szerek által gyarapították nyelveket, mellyekkel nálunk igyekeznek a' Neologusok. Homér felől ezt mondja Biográfja: *Αυτος εποιησε τινα ονοματα ουκ οντα προτερον* – 's meg nevezvén némelyeket, a' mik Homér előtt nem voltak, ezt veti a' mondatkhoz: *και τα τριαυτα*. Teremte tehát többeket is, de ma nem tudhatjuk, mik valának meg öelőtte, miket csinált ő, miket csináltak mások. Sophocles és Euripides felől ugyan-ezt mondja Petrónius. Cicero és Horátz szógyártóknak vallák magokat, még pedig a' Római Literaturának azon korában,⁹⁰⁵ mely a' miénknek egy egész század múlva virradjon-fel bár; 's az elsőb dicséri Varrót, mivel úgy gazdagítá honját szóban, mint isméretekben. Sallust keresve kereste az avult szokat, mint minden nemeit a' különözéseknek, 's a' Senati, az imbecilla, a' maxume, a' labos, colos 'stbb., neki kedvesebb volt mint a' szokott Senatus, imbecillis, maxime, labor, color. Görögül gondolkozott, 's a' Látzium' szavaival írt, 's mint az a' Thucydides, kinek szereté követni nyomdokait, és mint az a' Tacitus, a' ki viszont, Thucydideszel együtt, ötet követte, szeretett úgy írni, hogy meg ne értsék minden Olvasójától, ellenben kevés Olvasóji ne csak értsék, hanem csudálják is. Lucréz tele van különözésekkel, Catull egészen görög, 's nem vádoltának. Liviusnak emlegették ugyan Patavinitását, de ő Libráriusai nem törlek-ki úgy soloecismusait, mint azok bizonyosan fogják, a' kik, utálván az Anarchiát, 's az Egységet 's Egyformaságot keresvén, mindent elkövetnek, hogy az ő

⁸⁹⁶ [A lap aljából egy egynegyednyi szelet le van vágva.]

⁸⁹⁷ 28 [A „30”-as a „28”-asra rá van írva.]

⁸⁹⁸ ruhában <is> lépjenek

⁸⁹⁹ mondtak; <noha a' *hamar* nálunk eddig nem adjectivum volt, hanem adverbium;> vagy [Az „adjectivum” betűi átírva.]

⁹⁰⁰ participiumot <(dolgozott, vagy futó, 's megjelent)> kiszöktetni

⁹⁰¹ mód, mely [Az „is” a sor fölött beszúrás, amelyet egy vonás kapcsol a helyére.]

⁹⁰² legelsőben. <Még lehet, hogy ezek vétkes 's tagadhatatlan nyelvrontások: de valóban gyönyörű vétkes, gyönyörű nyelvrontások.>

⁹⁰³ [Innen a lap további része levágva.]

⁹⁰⁴ 2<9> [A „31”-es a „30”-asra van ráírva.]

⁹⁰⁵ azon <pon> korában

ízlésekkel ellenkező dolgozás Nyomatátot ne találjon, 's az illy Kézírást el is veszti, mikor lehet. Ők rabi hűséggel de szabad ember' bátorságával jártak Mestereiknek nyomaikon, görög syntaxisal, a' görög phrasisokat a' Nyelvekbe bevitték, periodusaikat görög példányok után szövték, félgörögökké lettek. Romani scriptores omnem suam et doctrinae et eloquentiae laudem in hoc uno positam esse voluerunt, ut non male Graecos imitari viderentur; atque latinus sermo, quicquid umquam habuit elegantiae atque venustatis,⁹⁰⁶ id ex Graecis fontibus accersitum est.

{32}⁹⁰⁷ [47v] A' Római⁹⁰⁸ Nyelv' leányai, valamint az Ángol, mely annak fogadott leánya, 's sok esetekben még a' Német is, mely éppen nem leánya, elakadásaikban az által segítettek és segítenek magokon, hogy a' szót a' Római anyától, és⁹⁰⁹ a' Görög nagyanyától, vagy inkább csak Nevelőtől, kölcsön veszik, de csaknem mindég elváltoztatják, néha utolsó syllabájokat ellökik. Fülnek szemnek érezhetetlenné tétetvén így a' lopás, az idegen szó nem tartítja-el a' beszédet: Szorsz, szorte, szòr; templum, tempio, támpl, tempel; falx, false, fò; 's a' matéria (mostani hangzása szerint, peón lábbal) 's a' materi (anapeszti láb) csak még is más, mint midõn a' Magyar ugyan-annyi syllabával, ugyan-azon betűvel, ugyan-azon hangzással veszi-által, 's szegénységünket a' kölcsönvett, de magunkévá által nem változtatott szó minden nyomon érezeti, 's Nyelvünket, mely egészen más hangzásokból állott-egygyüvé mint azok, eltartítjuk. Mi tehát kénytelenek vagyunk szót csinálni, 's mely szerencsénk, hogy azt tenni kénytelenek voltunk! mennyivel vagyunk gazdagabbak; mely szerencsénk, hogy azt tenni kénytelenek vagyunk! mennyivel⁹¹⁰ leszünk gazdagabbak; mely szerencsénk, hogy azt tenni kénytelenek leszünk! így örökké fogunk gazdagodni, 's Nyelvünk soha el nem öregszik. Érdemli e az Orthologusok' Egysége, hogy ezen Istenek' ifjúságáról, mely bennünket vár, lemondjunk?

Azt fogják mondani ellenkezőink, hogy mi többet csináltunk, változtattunk, mint mások. A' nélkül hogy ezen állítás' valóságának vizsgálatjára ereszkednénk, örömmel kiáltunk-fel: Annál jobb! úgy poetai Nyelvünk szorosbb vonásokkal van elrekesztve a' prózai Nyelvtől, az pedig megbecsülhetetlen szerencse, mind a' poetai, mind a' prósai Nyelvre.

A' nevezett Nyelvek között a' német az, mellyhez a' magunkét az előnkbe-szabott tekintetekben öszvehasznolnunk lehet és kell, mert ez úgy törzsöknyelv mint a' miénk, úgy Áziai eredetű mint a' miénk, {33}⁹¹¹ [48r] úgy emelkedésében vagon még mindég, mint a' miénk. Tekintsük tehát; mint gyarapodott ez.

Haller és Gellert, 's Klopstock és Göthe – mely külömség ezek és azok között! Azt mondhatnánk, hogy a' két nyelv nem azon századnak nyelve, hanem ez leánya amannak. 'S a' nagy változást a' kettő között az egész német nyelvű nép csinálta e, vagy az Írók? 's a' Grammaticusok e, kik a' Nyelvet az elváltoztatás ellen őrizték, vagy a' kik a' Szép Literaturá' nemeiben dolgoztak, 's a' Nyelvek az Erõt és a' Szépséget igyekeztek megszerezni, 's nem egyedül azt tekintették, mi van már, hanem azt is, mi lehet még. Ezek, és egyedül ezek; még pedig küszködve a' Grammaticusokkal, a' kik őket Nyelvrontóknak szidalmazták, 's nem csak nagy czélzásaikat 's beszédeket, de ollykor még szavaikat is nem értették. 'S mennyi vakmerőségnek kell elkövetetni, míg a' Haller' erös, de darabos, 's a' Gellert' kedves, de beteges erejű nyelve a' Klopstock', Lessing', Winkelmann', Wieland', Herder', Göthe, Schiller', Voss' nyelvévé tisztult 's emelkedett! 'S a' magok⁹¹²

⁹⁰⁶ [Fölötte tintafoltok.]

⁹⁰⁷ 30 [A „2”-es a „0”-ra rá van ráírva.]

⁹⁰⁸ római

⁹⁰⁹ s

⁹¹⁰ vagyunk<, > mennyivel

⁹¹¹ 31 [A „3”-mas az „1”-esre van ráírva.]

⁹¹² 'S magok [Az „a” sorsfölötti beszúrás.]

Palládiumokért reszkető Németek, melly Anarchiát nem látának ők ez erőlködésben, 's az a' tarka, az a' reszketető Anarchia veszedelmére 's kárára volt e a' féltett Palládiumnak,⁹¹³ vagy inkább soha nem képzelt 's magoktól ezen Íróktól is nem egészen képzelt javára?

Való, hogy az igen nagy tűzű Klopstock (nagy tűz nélkül ritkán lesz nagy tett) kénytelen vala lemondani némelly meréseiről, nem mivel mások kényszerítették, hanem mivel később maga is látta, hogy nagy tüze elkapta volt. Való, hogy Adelung nem lele nehezitelésében sem határt sem mértéket, hogy a' vakmerők, kik sem Grammaticát, sem Lexicont, sem Stilisticát nem írtak, mint ő írt, még pedig igen vastag⁹¹⁴ Kötetekben, rontani merik a' mit ő annyi munkával építe, 's szent haragjában rájok mérte a' porkolábi botot. Való, hogy Vossnak szemére hánytorgaták, hogy a' Németet erőnek erejével Göröggé akarja csinálni, és hogy az, a' ki az őáltala fordított Homérrt érteni akarja, sok helyeken a' német fordítást csak úgy érti-meg, ha elébb a' görög Originálba tekint. {34}⁹¹⁵ [48v] De viszont az is való, hogy a' mit e' nemes Nyelvrontók akarának, megleve; való, hogy a' nemzet, megértvén végre a' mit elejénte nem értett, kimondá a' soktudományú, de nem jóízlésű 's nem széptollú Nyelvtudósnak, hogy porkolábra van ugyan szükség, de a' jobb Írók a' bot és az ostor alól kinőttek. Nem rettegte a' német Írókat az a' gondolat, hogy a' Nyelv másnak birtoka, nem az hogy Egynek merni nem szabad, nem hogy az Ízlés gyanús bíró, nem hogy az Anarchiát nem kell tűrni, nem hogy a' VOX DEI (Horátnál egyéb nevét találjuk) javalni dolgozásaitak nem fogja; mert a' Mivész örül ugyan a' Jók' tapsának, 's mind ügye', mind dolgozása', mind személye' szeretetéből örül: de ő nem a' tapsért dolgozik, hanem azon szép örömről, mellyet neki ideájának életbe-hozása 's erejének gyarapítása nyújt. Tout auteur, retenu par la crainte de ne pas plaire assez à son siecle, passe rarement aux siecles à venir.⁹¹⁶

Karamsin meglátogatá Herdert (Briefe eines reisenden Russen. Leipzig, 1802.), 's ez neki felolvasá Göthének némelly Verseit, nevezetesen azt a' bájos Ódát, melly magyarra a' német Originál' szchemájában fordítva, Poetai Berkem' 195. lapján áll, e' czím alatt: Az én Istenném. Das ist wahrhaftig griechisch! mondá Herder, végére érven az Ódának; und welche Sprache! welche Reinheit und Leichtigkeit! — A' tanúlt Útazó még ezt mondja: Herder, Göthe, und andere, die mit dem Geiste der alten Griechen vertraut sind, haben auch ihre Sprache nach der griechischen gebildet, wodurch sie die reichste und die bequemste für den Dichter geworden ist. Darum haben auch weder Franzosen, noch Engländer so vortreffliche Übersetzungen der Griechen. Homer ist bey ihnen Homer. — A' kettő közt a' különbség az, hogy Vossnál a' német magát⁹¹⁷ hallja Homérrt, a' maga teljes Homerságában:⁹¹⁸ az ángol pedig és a' franczia Popeban és Dacierben egy⁹¹⁹ commentálógató tolcsmácsot hall, a' ki, lát- {35}⁹²⁰ [49r] ván hogy olyanokhoz kell szólania, kik Homérrt a' maga teljes Homerságában el nem bírják, a' Jóniai szent Öreget francziává 's ángollá változtatta-által;⁹²¹ nem kevésbb seteséggel, mintha valamely

⁹¹³ Palládiumának [A „-nak” a szó végződésére van ráírva.]

⁹¹⁴ vasta[.] [A szó utolsó betűje javított.]

⁹¹⁵ 32 [A „4”-es a „2”-esre van ráírva.]

⁹¹⁶ [Az „n” javított.]

⁹¹⁷ a' német <a> Voss' <fordításában> magát [A „-nál” a sor fölötti beszűrés, a szórend a szavakat körülölelő vonalakkal van megváltoztatva.]

⁹¹⁸ Homerságával

⁹¹⁹ franczia egy [A „Popeban és Dacierben” a lap alsó szélére írt, a szöveghez egy vonással csatolt beszűrés.]

⁹²⁰ 33 [Az „5”-ös a „3”-asra van ráírva.]

⁹²¹ változtattá<k>-által [Az „-ák” szövegződés utólagos, a sor fölötti beszűrés volt. Az „á” ékezeze is törölve.]

Faragót az a' gondolat érné, hogy a' Mediciszek' szép asszonyi szobrát, minthogy a' mi Szépjaink magokat nem látatják lepel nélkül,⁹²² Párizsi 's Londoni gálaruhában másolja.⁹²³

A' Nyelv olyan mint az ég' íve a' maga egymásba-futó színeinek gyönyörű játékaival. Elbontja a' szép játékot, a' ki a' színeket a' magok' nemeikre akarja osztani. Hadd játsszák azt itt is a' törvény, a' szokás, az analogia, az euphonia, az ízlés, a' régiség és újság, a' magyarság és idegenség, a' prózai józanság és a' poetai forróság és csapongások.

De minthogy ingó alapon semmi nem állhat, szükség, hogy a' Neológiának az az Iskolája, melyet Füredi Vida Úr gyakorol vádjaival, elmondja a' maga titkát. Imhol vagyon az, fátyol nélkül azoknak, a' kik megértene tudják, 's itt mondatik, a' mennyire tudnunk lehet, először: „Jól és szépen az ír, a' ki tüzes Orthologus és tüzes Neologus eggyzersmind, 's eggyességben 's ellenkezésben vagyon önmagával.” A' mi Iskolánk' neve tehát nem Neologia, hanem Syncretismus.⁹²⁴

És mi szabad ezen Iskola' értelmében az Írónak: „Mind az, a' mit Erő és Szépség ajánl, a' minden Nyelvek' ideálja megkíván, a' Magyar Nyelv' természete (örök szokása 's törvénye) világosan nem tilt, a' régibb és újabb Classicusok' által nevelt Ízlés még javasol is, 's a' Szükség múlhatalanul parancsol.”⁹²⁵

E' szerint midőn valaminek jó vagy rossz volta felől vagyon kérdés, feltévéen mindég, hogy azt nem a' mindennapi, hanem a' fenntebb beszédben tekintjük, mindenek felett azt kell vizsgálnunk, hogy a' mit merénk, nyujt e hasznot, az az, a' beszéd általa nyert e szépséget, erőt. 'S⁹²⁶ ha sem egyiket sem másikat nem nyerte, bízvást kitörölhetjük; mert a' szokatlan mindég darabos; 's a' mi haszon nélkül darabos, nem lehet szép.

{36}⁹²⁷ [49v] 'S itt ideje, hogy a' magunk' vétkeiket⁹²⁸ is kimutassuk. Illyen az, midőn a' Magyar Nyelv' tökéletes tudása nélkül merünk írni, 's Grammaticai készültek nélkül játszuk a' Mestert. Illyen, midőn feledjük, mely nember, 's az Olvasóknak mely osztályához szólunk, 's a' hol elég volna tisztán, eggyzerűen, csínnal szólani, tarka, czikornyás, csigázott, undokul czifra beszédet tartunk. Illyen, midőn vadásszuk a' Xenologismusokat, 's a' Magyarság' gyönyörű virágit elmellözzük. Illyen, midőn messzevitt Purismusunk annyira ragad-el, hogy mindent, még az úgy-nevezett Mesterszókát is, melyeket tulajdon nevek (nom. propr.) gyanánt szabad tekintetünk, 's még a' beszéd' alantabb nemeiben is, magyar névvel igyekezünk adni, bár kétségesen, csonkán, nevetségesen; mintha ugyan attól kellene tartani,⁹²⁹ hogy a' mit más nemzeteknél minden Olvasó megért, nálunk a' tanultak sem értik-meg.⁹³⁰

Eggy Írónk az elmúlt század' nyolczadik tizedében az itt kimutatott botlás által vona magára közönséges nehezeltést, a' nélkül hogy azt bizonyost tekintetekben

⁹²² minthogy magokat a' mi Szépjaink lepel nélkül nem látatják [A szavak sorrendje a szavak fölél irt arab számokkal van megváltoztatva: minthogy 1. magokat 5 a' 2 mi 3 Szépjaink 4 lepel 8 nélkül 9 nem 6 látatják 7.]

⁹²³ másolná [A „-ja” a „-ná”-ra van ráírva, az utóbbi ékezetet törölve.]

⁹²⁴ [A mondat a bekezdés utolsó mondata után álló beszúrás, kisebb betűvel, a zárósor és a következő első sora közé írva.]

⁹²⁵ parancsol. <A' mindennapi írásban mind csak az, a' mit a' szokás javal.> [A teljes törölt mondat utólagos, kisebb betűs beszúrás volt a bekezdés utolsó sora és a következő bekezdés első sora közé írva.]

⁹²⁶ erőt: 's [A mondatot záró pont a törölt kettőspont elé tett beszúrás, a szóközöd nagybetű a kis „s”-re van ráírva.]

⁹²⁷ 34 [A „6” a „4”-esre van ráírva.]

⁹²⁸ hogy <a' Neologusok' > <tulajdon> vétkeiket [A törölt „tulajdon” a sor fölötti beszúrás, ahogyan a végső változat, „a' magunk” is.]

⁹²⁹ mintha attól tartaná <nk> [A „mintha” és az „attól” sorközi betoldás, az „-i” szóvégződés az „á”-ra van ráírva.]

⁹³⁰ tanult <Olvasó> sem érti-meg [Az „-ak” végződés a szavak közé van betoldva, a „-k” szóvégződés a sor végére eső szóvégre van beszúrva.]

érdemlette volna. Akkor fordítván Siegwartot, midőn mindent a' travesztált Énéis kacagtata, megszállá az a' gondolat, hogy a' síkátó Románt meghagyja a' maga síkátóságában, de csuda szavai 's badar beszéde által tégye kacagatóvá. És még így is Barczafalvi kárt a' Nyelvnek nem teve, hasznot teve, még pedig igen nagyot. Eggy két szavát elfogadánk, 's még akkor eggy kettő is nagy ajándék volt; a' többit addig neveténk, míg felvilágosodott előttünk, hogy a' merés nem tilalmas volt, hanem csak szerencsétlen.

Húsz esztendő után a' Báróczi' és Dayka' Biográfja azt tanácslá, hogy a' hol gyökszót nem bír a' Nyelv az új szó' származ- {37} [50r] tatására, 's a' szóra műhatatlan szükség van, teremtsünk gyökszót; mert jobb csinálni 's bírni, mint soha nem csinálni 's soha nem bírni. Vakmerőnek neveztetett a' tanács, mert vakmerő volt. A' később idők óhajtani fogják, hogy bár vakmerőknek⁹³¹ adatott volna, mint a' mi korunk, hogy bár atyáinknak, 's akkor ne nem vakmerőknek. Minél gazdagabb festékekben a' Mívész' csupra, annál tökéletesbb lehet munkája; mert az igazi Mívész az olajfestéshez nem örömet veszen pasztelt.

'S itt ismét vissza kell tértünk a' Verseghy Úr' Grammaticájához. Más sokakkal eggyütt a' tudós férjfiu is veszedelmesnek tartja a' fordítást, minthogy az bennünket idegen szólásokra csalogat. De úgy olvasni sem kellene idegen nyelven, sőt legjobb volna idegen nyelveket⁹³² nem is tanulni, mert így is oda csalogattatunk. És még is Cicero nem csak fordított, hanem dolgozott is görögül, sőt görögül Beszédeket is tartott Rómában. De ő nem a' pénz' neme szerint, hanem egész summában fizette-le adósságát: a' mi fordítóink pedig mindent szóról szóra adnak, 's innen ered a' felpanaszolt vétek. — Mint kell tehát jól fordítani? — Nem eggyformán mindent, hanem mindent a' maga színében: a' könnyen-írat könnyű kézzel, a' szelidet szeliden, az erőt erővel, 's darabosan a' darabost; 's a' legjobb fordítás az, a' mellyen a' mesteri kézzel dolgozott Originálnak egész színe 's minél több sajátosságai általságúrganak. Kőlcsey⁹³³ úgy fordítá az Iliász' három első Énekeit, hogy ha dolgozását kisimította volna, a' mint készült, 's úgy végezhetne volna el a' munkát a' hogy elkezdte, most kevélyen öszvemérkezhetnénk a' Németekkel. De a'⁹³⁴ Kőlcsey' fordítása kevés javalást reménylhetett volna a' görögül nem értőknl; ezeknek a' Révai' fordítása, az Erdélyi Múzeumban, kedvesebb volt volna. A' Vályi-Nagyé a' kettő közt foglal helyet;⁹³⁵ kevésbbé szorosan követi Homért mint Kőlcsey: 's hibeiben mint Révai.⁹³⁶

{38}⁹³⁷ [50v] Az én ifjuságom azon időbe esett, a' midőn Báróczi jelene-meg közöttünk, 's lelkembe⁹³⁸ az ő Marmontele veté az első szikrát, 's a' Gróf Teleki Ádám Czídje. Később Ráday hatott rám minden más Íróink felett, és a'⁹³⁹ mind úgy mint Grammaticus, mind úgy mint Író, igen nagy, bár nem⁹⁴⁰ hibátlan Révai. Nem rövid életemet, első ifjuságomon kezdve az ősz korig, annak vizsgálatiban éltem-el, 's azokban

⁹³¹ vakmerőek [Javitva.]

⁹³² nyelven [A „-ken” végződés az „-n”-re van írva.]

⁹³³ Converti enim ex Atticis, duorum eloquentissimorum nobilissimas orationes inter se contrarias, Aeschinibus, Demosthenisque; nec converti ut interpres, sed ut orator, sententiis iisdem et eorum formis, tanquam figuris, verbis ad nostram consuetudinem aptis: in quibus non verbum pro verbo necesse habui reddere, sed genus omnium verborum, vimque servavi; non enim ea <..> me adnumerare [!] lectori putavi oportere, sed tanquam appendere. De opt. genere Orator. Cap. V.

⁹³⁴ Originálnak minél több sajátosságai általságúrganak, <de nem minden Olvasónak>. Kőlcsey [Az „egész színe, 's” sor fölötti, egy vonással a helyére illesztett beszűrés.]

⁹³⁵ Németekkel: <de> a' [Sor fölötti beszűrés: „De”. A kettőspont felső pontja törölve.]

⁹³⁶ helyet<t>

⁹³⁷ [A bekezdés utolsó mondata utólagos beszűrés, kisebb betűvel van írva.]

⁹³⁸ [Az oldalszám jobb oldalán grafit ceruzás vonal.]

⁹³⁹ [A „-be” toldalék megvasagítva.]

⁹⁴⁰ m [Az „,a” a megkezdett szóra van írva.]

⁹⁴¹ Író, nagy, <de> nem [Az „igen” és a „bár” sor feletti beszűrés.]

fogom hátra-való napjaimat is, hogy nagy tehetségekkel bíró, de akkor még készületlen Nyelvünk miként léphet-fel teljes kifejtődésére, 's érezvén hogy nekem teremő erő kevés mértékben jutott, és hogy azt a' kevés erőt a' nevelés 's egy két Íróinknak példájai nem igen gyarapíthaták, megelégedtem azon alsóbb rendű szerencsével, hogy Literaturánkat idővel idegen zsákmányok által gazdagíthassam, 's inkább igyekeztem nem rossz fordítónak tekintetni,⁹⁴¹ mint oly eredeti Munkák' dolgozójának, mellyek egy két év múlva félre vettének, ha talán megjelenésekkor csudálatnának is. Láttam ezenfelül, hogy korunknak nem csak jó, hanem sok jó példányokra is van szüksége, mert izlése mind Íróinknak mind Olvasóinknak nem az volt, a' minek nagyon örülheténk. Ezek szerint csonka, 's egyyüvé nem jól függő készületekkel, mellyeket csak az idő menthet, hozzá fogék munkámhoz, 's Gessnernek Idylljeit (1778), majd Bácsmegeyeit, Hamletet, a' Wieland' Diogeneszét, Herdernek Paramythjeit, Góthének Sztelláját kieresztettem. A' Nemzet mind ezeket nem fogadá kedvetlenül, 's Bácsmegeyei, eltöltve Grammaticai 's Stilisticai vastag vétkekkel, mellynek semmi szerencsét nem ígértem vala, közönséges tapsolást nyert, 's ez világon mutatja, tapsolt 's tapsolók hol állottak.

Elmélkedéseken elfolyt esztendeim mind inkább⁹⁴² érzeték velem vétkeimet, 's meggyőzének a' felől, a' mit eddig is hittem, hogy nekünk, ha ugyan szerencsével akarunk haladni a' pályán, azon úton kell elindulnunk, a' mellyeken előttünk minden más nemzetek mentek;⁹⁴³ hogy a' későbbben kezdőknek sem nem kell sem nem lehet azoknak példájikat elmellőzni, a' kik ezt az útát immár megfutották; hogy minden nemzet' nyelvének vagyon valamely tulajdona, mellyet őrzeni szent kötelesség.⁹⁴⁴ de minthogy a' Régiak' és Újak' Literaturája minden mívelt ember' Literaturája, akármely nemzethez tartozzék, **{39} [51r]** 's ez a' közösség bennünket a' tudományi Patriotismus' szűk köréből a' tudományi Cosmopolitismus' tágasabb és fenntebb körébe viszen-álta: nekünk Magyaroknak, mint minden más nemzetbelieknek, az a' kötelességünk, hogy ezt a' tulajdönt megtartsuk ugyan, 's egyébbé mint a' mik vagyunk, által ne változzunk, de a' nemzeti szint az ideális és a' külföldi arcz' szépségei által épen úgy neveljük, a' hogy minden más nemzetek cselekedtek,⁹⁴⁵ 's maga a' Görög is, melly az Egyptus' és Phoenicia' találmányaival nevelte erejét, cselekedett.

Mostan tehát, több erőt és gyakorlást szerezvén már, 's a' Nyelv' tudománya körül, melly a' Debreczeni Grammatica és a' Révaié által nagy előmeneteleket teve, több ismereteket, elvégezém magamban, hogy újabb gondokkal fogom lesni, mennyire hajlékony ez a' szép, de kiviveltetésének főbb pontjaitól még most is távol álló Nyelv a' Régiak' és Újak' követésére; Örvendve⁹⁴⁶ látám, mind azt hogy az idegenek közt egy sincs, melly a' másikat szerencsésebben követhesse, mint a' miénk ezeknek akármellyikét; melly annál több álmélkodást érdemel, mivel a' Magyar és az Európaiak egymáshoz keveset, a' francia és a' német egymáshoz, sok tekintetekben mint két testvér, hasonlítanak; mind azt, hogy Nyelvünknek hősei, 's ezek közt már Faludi is, a' Nemzetet a' merés' merésére néki-szoktatták.

A' nyelvrontó Salluston 's a' nem nyelvrontó Cicerón kezdém dolgozásomat, 's a' Marmontel' Regéjím 's a' Lessing' Emiliáján, Miss Sáráján 's Minniján. Salluston azért,

⁹⁴¹ nem rossz <Írónak> tekintetni [A „fordítónak” a törlés fölé van írva.]

⁹⁴² mind <még> inkább [A „mind” a törlés fölött áll.]

⁹⁴³ a' mellyeken minden más nemzetek mentün-<k> előttünk [A „mentek” szó toldaléka ráírva az eredeti szövegződésre. A szavak rendje a szavak fölé írt arab sorszámozással van megváltoztatva: „a' 1. mellyeken 3. minden más nemzetek mentün-<k> 2 előttünk”.]

⁹⁴⁴ kötelesség-<> [A kettőspont a törlés fölé van írva.]

⁹⁴⁵ neveljük, hogy <azt> minden más nemzetek-<> cselekedték [Az „a” a sor fölé írt beszúrás]

⁹⁴⁶ követésére; <leginkább mire van szüksége, 's a' görög bájti, a' Római méltóságot, az olasz és spanyol zengést és hevet, az angol és német Titáni erőt 's képzelhetetlen gazdagságot”> *) „s” francia tisztaságot, könnyűséget, simaságot, melly mértékben alkalmas magiává tenni.> Örvendve [A lábjegyzet a lap alján türes, csak a lábjegyzetjel olvasható.]

mert úgy hittem, hogy a' kik ennek a' Nagy Írónak különösségeit ismerik, 's tudják, hogy ő mint uralkodott teljes kéje szerint a' maga nyelvén, 's értik hogy az ő beszéde mit nyere ezen⁹⁴⁷ {40} [51v] különösségek által, szelídebben fognak az én különözéseim felől is ítélni: Cicerón azért, hogy ennek férjfiúi szépsége 's simább arca élesítse érzésemet, 's a' darabosság' elsimitására tanítson; Marmontelen azért, mert itt a' Báróczi' nyomain tehettem első lépéseimet, 's vetélkedésbe⁹⁴⁸ jövén csudált és szeretett Mesteremmel, kit utól érni, és mivel a' Nyelv⁹⁴⁹ most már nem az a' mi 1772ben volt, felülmúlni⁹⁵⁰ törekedtem, erőmmel nem lehetett nem nevezekdni: Lessinget azért, mert a' német erőt szebb példányokban meg nem⁹⁵¹ is, mértethetém a' Magyar Olvasókkal.

Dolgozásaimban ím e' módot követém: Legelőbb csaknem szóról szóra fordítottam Originálomat,⁹⁵² 's midőn így papíroson állott előttem, a' munkát olly kényes⁹⁵³ kézzel igyekeztem a' színeket rajta egymásba⁹⁵⁴ mosni, a' mennyire az erőmtől kitölt.

Sallust, Cicero és Lessing mind eddig meg nem jelentek: de Marmontelemet⁹⁵⁵ kétszer vette a' Közönség, 's a' második Kiadás mutatja, hogy magamat nem tartom botolthatatlannak,⁹⁵⁶ 's vétkeimet örömet igazítom.⁹⁵⁷

Igyekezeteim nem maradtak javalások nélkül, de javalóim' száma nem volt nagy, kivált elejente; 's az, a' kinek undok vétkekkel ellepett Bácsmegyeije egykor meg nem érdemlett kedvességgel fogadtatott, azt az ítéletet vonta újabb dolgozásai által magára, hogy ő, „a' ki valaha a' legedesebb Magyar Írónak ismertetett, most, a' miolta ízlését és nyelvét egészen elrontotta, 's magát a' Dictátorság' áhítása által elvakítatá, veszedelmére van az ügynek.”

Egyik különösségem, a' mint mondják, abban áll, hogy nem szünök-meg új formákat rakni Olvasóim elébe, 's a' Magyart idegen ízlésre szoktatgom. Melly szép, úgy mondják, Festeticshez írt Epistolám, 's nem ismerem e' magam is kárnak, hogy azok a' csigázott Sonettek, azok a' zordon jámbusok Literatúránkat illy Epistoláktól fosztották-meg?*) A' Herderből fordított Pályairás egyik gyöngye⁹⁵⁸ (úgy {41} [52r] mondja egy

⁹⁴⁷ [A lábjegyzetnek hely van kihagyva, de üresen maradt, ezért a lap alján üres szakasz található.]

⁹⁴⁸ vetélkedésbe

⁹⁴⁹ nyelv

⁹⁵⁰ volt a' mi 1772ben, <'s> felülmúlni [A „volt” a szavakat körülölelő vonallal van a megfelelő helyre rendezve.]

⁹⁵¹ a' német erőt <szép> példányban nem [A „szebb” a törlés feletti beszúrás, az „-ok” a „példányban” alá van írva, a „meg” a sor fölötti betoldás.]

⁹⁵² Legelőbb Originálomat csaknem szóról szóról fordítottam-<le> [Az „-a” a második „szóról” végződésére van ráírva, a szavak arab sorszámzással vannak új sorrendbe téve: „1. Legelőbb 6. Originálomat 2. csaknem 3. szóról 4 szóról 5 fordítottam-<le>”]

⁹⁵³ előttem, [...] kényes [Az „a” munka”, a sor fölötti beszúrás, az „olly” alatt álló eredeti szó olvashatatlan.]

⁹⁵⁴ igyekeztem <rajta> a' színeket egymásba [Az utólag törölt „rajta” sor fölötti betoldás volt, ahogyan az új „rajta” is. Mindkettőt egy-egy vonás rendezi a sorbeli helyére.]

⁹⁵⁵ Marmontelemet

⁹⁵⁶ botolthatatlannak nem tartom [A szórend a szavakat körülölelő vonással megváltoztatva.]

⁹⁵⁷ [A „’s vétkeimet örömet igazítom.” a sor végére van beszúrva, kisebb betűvel. A mondatvégi írásjel a kötéstől nem látható.]

*) Kis után ki remélhet szerencsét <ezen a> pályán? Midőn én ezt az Epistolát dolgoztam, az ő Verseinek olvasása által <készítettem> hevitettem munkára {41} [52r] magamat, 's ha ez az Epistola számot tarthatna a' jutalomra->: úgy az Kist illetné, és Voltairt. Mert a' Stóá' leczkéjinek az a' harsogtatása, 's az az antihésisi játék melly az első szakasz' két utolsó sorában hallatja magát és a' mit olly sokan csudálgatnak, 's az a' józanság melly az egész darabon előmlött, egészen francia mód. A' darab' javalóji meg nem sejtették, hogy az, a' kit ők az idegen ízlés' kedvelése miatt vádolnak, nekik itt cselet vete, 's megkapták vele magokat. <A' szépet kedvelni <<kell>>, 's elfogadni 's magyarrá tenni, ha igazán szép.> [Az első mondatbeli „e” a' törölt „ezen a” fölé került. A második mondatban az „én” sorközi beszúrás, a „hevitettem” lapalji beszúrás, a szavak rendje arab sorszámokkal volna kialakítva, de a kettes sorszám hiányzik. Az eredeti sorrend: „1. <készítettem> hevitettem 3. munkára {41} [52r] magamat” Az utolsó előtti mondatban a „vele” utólagos sorföltölti beszúrás, ahogyan a törölt mondatban a utólag törölt „kell” is.]

tisztelt Irónk) az Erdélyi Muzéumnak; nyilván azért, mert azt az is érti, a' ki szunnyadozva olvasgat: én még is annak lapjait görög ízlésű Epigrammákkal töltöttem-el,⁹⁵⁹ melyeken senki nem kap. Midőn saját gondolatimat vetem papirostra, ide nem értvén szokatlan szavaimat 's szólásimat, dolgozásimban, úgy mondják, örömet talál minden Olvasó, 's Erdélyi Leveleim, 's az a' Toldalék-Levél, mely Bácsmegyeim megett áll az újabb kiadásban, mutatják, hogy ha erőmet nem vesztegettem volna fordításokra 's Grammaticai vizsgálatokra 's perlekedésre, 's részben én is tettem volna valamit: 's én még is untalanul fordítok, 's Literaturánkat a' Tövisék és Virágok' kis csomóján 's némelly versezeten kívül semmi eredeti munkával nem gazdagítottam. 'S hexameteremben, sőt rimes verseimben is, öszveolvastom a' két vocálist, 's az egyiket kiszóktetem, 's ezt azért mert más nemzetek így bántak, 's talán még inkább, mert viszketegig⁹⁶⁰ ment különözésem itt is utól-ért, 's mint egyebekben, itt is Vezérnek vágytam nevezetni 'stbb. De míg Heyne velem tart⁹⁶¹) 's míg fülem érzi mit kíván maga a' természet, 's míg vagynak a' kiknek ízlések eggyez az én ízléssel: légyen szabad tennem a' mit magam látok jónak, 's Nyelvünk' 's Literaturánk' gyarapodására szükségesnek.

{42} [52v] A' szerény sem tompa vakmerőséggel sem ravaszkodva nem fitogtatja érdemcskáját, 's a' ki magánál van, lát érdemet másokban is. De a' dolog és a' személy nem ritkán olly szorosán öszve vagynak⁹⁶¹ szöve, hogy a' dolog felől nem szólhatunk a' nélkül, hogy a' személy felől is ne legyen szó, mint a' személy felől nem, hogy a' dolog is ne említessék; 's az illy esetekben a' szerény is fog szólni, ha el nem hült az ügy eránt, 's az a' rettegés, hogy szava félre érthetik, több⁹⁶² erővel nem hat⁹⁶³ rá, mint az ügy⁹⁶⁴ híveitől várni lehet. Én úgy hittem, hogy a' kik tudják, mik történtek és a' mik történnek,⁹⁶⁴ érzeni fogják, hogy itt magam felől szólanom, 's okaimat,⁹⁶⁵ melyek által magamat⁹⁶⁶ vezéreltetni engedtem, előadnom, kötelesség volt. A' javulás, sőt az a' füst is, a' mit Hírnék hívnak, a' Jókat is csiklandja, noha ezek igen jól tudják, hogy az mit ér; 's bölcsen cselekvé a' Természet, hogy e' gyengeséget, ösztönül a' tettekre, megadta mindnyájunknak: de én annyira túl vagyok azon hogy azt keresném, 's rettegnék bizonyos nemű bántásokat, hogy mind kettejét még ingerlem is; 's azt kérdvén mindég önmagamtól,⁹⁶⁷ hogy a' dolgok' legigazságosabb ítélője, az Idő, a' mostaninak kedvező 's kárhözható ítéletét igazlani fogja e' vagy megigazítani, egyedül barátim' javalásokban keresem jutalmamat. Akár nyereségére volt életem a' szeretett ügynek, akár kárára, ifjaink előadásomból látni 's ismerni fogják az útát melyet tevők, 's okaimat melyek vezéreltek, 's érteni⁹⁶⁸ mit kövessenek vagy kerüljenek; 's így mind⁹⁶⁹ a' két esetben jól történt, hogy

⁹⁵⁸ *eggyik gyöngye* [Az aláhúzás hullámos vonallal törölve.]

⁹⁵⁹ töltögetek [Az eredeti szó átírva, de alig olvasható.]

⁹⁶⁰ mert <a'> viszketeg

⁹⁶¹ Mihi hiatus auditu sunt intolerabiles: alios iis delectari video. Praef. ad Pindar. Götting. 1798. Vol. 1. pag. 16. De vannak némelly esetek, <a'> melyek <ekben> a' Nyelv, az értelemre nézve, pihenést kíván, 's az illy helyeken a' hiatus nem hiba. <hanem> Így e' sorában a' Göthe' Iphigeniájának:

Ki a' ti árnyatokba, ingó tetőji

A' sűrűlombos régi szent ligetnek...

Igy elidált a' Görög, szabadabban mint a' Római; így elidálnak a' francziák, Olaszok, 's még a' sok consonánsokkal küszködő Német is; mert úgy kívánta a' természet.

⁹⁶¹ vagyon

⁹⁶² [A szó alatt olvashatatlan szó áll.]

⁹⁶³ hat-<nak>

⁹⁶⁴ tudják, <öt eszt. olta nállunk > mik történtek [A „mik történtek és a' szavak a' törlés fölötti betoldások.]

⁹⁶⁵ 's <okaim felől> okaimat

⁹⁶⁶ [A két szó alábbi részletei elmosódtak: „ltal m”.]

⁹⁶⁷ önmagamtól

⁹⁶⁸ tevők, <'s> érteni [A törlés fölötti, sokrözi beszúrás: „, 's okaimat melyek verézlettek, 's <igy>”.]

⁹⁶⁹ kerüljenek; mind [A „, 's így” a sor fölötti beszúrás.]

magam felől, ellenére annak a' mit a' világ Okosságának nevez, és a' mi, közelebből tekintve, nem egyéb mint félelem és ravaszság, szólottam.

'S melly útát fognak követni? mit kell⁹⁷⁰ leginkább tennie, hogy általok a' Nyelv közelebb vitessék nagy arányához, 's nagy {43} [53r] munkák' készítésére alkalmasabbá⁹⁷¹ váljon?

Feltétlenül mindég, hogy itt olly ifjak felől vagyon szó, a' kik a' Classicusokat tudós Olvasóhoz illőleg értik 's ismerik, 's ízléseket e' szorgalom által a' Szép' mindenik nemének érzésére teljesen elkészítették; feltétlenül hogy ezek mind a' Magyar, mind az Egyetemi Nyelv' Grammaticáját tanulták, 's a' Nyelv' Írójait, a' régieket és legújabbakat, egymással összehasonlították: azt tanácslanám, hogy az idegen remekék' legszorosbb és legszerencsésebb magyar fordításait igyekezzenek felülmúlni, azon lévén teljes erejekkel, hogy dolgozásaikba az eredeti írásnak minél több szépségeit⁹⁷² általhózhassák. 'S e' gyakorlásaikat elébb az Orthologusok' kívánsága szerint,⁹⁷³ azután úgy a' hogy a' Neologusok tartják jónak, kellene⁹⁷⁴ dolgozniok, hogy a' kettő velek éreztethesse, mit kelljen mind az egyikből mind a' másíkból kitorleniek, mit meghagyniok.

Ugyan-ezt kellene cselekedniek, a' legszerencsésebb magyar dolgozásokkal⁹⁷⁵ is. Ohajtanám nevezetesen, ha valaki Literaturánknak egyik legszebb virágát, a' Reményhez írt Sonettet, azon móddal öntené versekbe, a' mellyet az Orthologusok kedvellenek; hogy a' külömség a' kettő közt éreztesse, hasznót ad e' Neologia a' Nyelvnek, vagy kárt. Az általam csudált és irígylett darab olly rövid, 's az a' Haszon, mellyet⁹⁷⁶ az illy dolgozás, 's így osztván a' két munka' összehasonlítása ígér, olly nagy, hogy ezt bátorodom itt magam önteni⁹⁷⁷ prózába, ha⁹⁷⁸ az által Olvasóimat mellékútra vezetem is a' tárgytól.⁹⁷⁹

A' REMÉNYHEZ.

Szelíden, mint a' szép Esttünemény,
Kecsekkel bájorczádon, mint Auróra,
Mosolygasz rám, sötét sohajtózóra,
'S megenyhül sorsom, a' vad, a' kemény.

De most nem tűnsz-fel nékem, jobb Remény!
Fenn réveimtől köd, szél, hab, messze szóra;
Faggat, gyötör, remegtet⁹⁸⁰ minden óra,
'S küzdell keblemben minden érzemény.

{44} [53v]

Ah jőj,⁹⁸¹ ringassd-el e' nagy kínokat!
'S Endymionként a' szent rózsaberken,
Hagyd, éljek boldog istenálmodokat!

⁹⁷⁰ kell<ene>

⁹⁷¹ munkák' <tételére> alkalmasabbá [A „készítésére” a lap tetején, a törlés fölött áll.]

⁹⁷² [Az „-ei-,-nél elmosódott a tinta.]

⁹⁷³ kívánsága<.> az [A „szerint” első két betűje az „az”-ra van írva.]

⁹⁷⁴ kellené<k> [Az ékezet is törölve.]

⁹⁷⁵ dolgozásaikkal [Az „o” rá van írva az „ai”-ra.]

⁹⁷⁶ haszon, <a’> mellyet

⁹⁷⁷ [Az „önteni” egy másik, olvashatatlan szóra ráírva.]

⁹⁷⁸ prózába, <talán találkozik valaki, a’ ki azt versekbe szedi.> ha

⁹⁷⁹ [A „ha azáltal...” a sor végére van besúrva, kisebb betűkkel, a törlés után és alá.]

⁹⁸⁰ [A második „e” elmosódott.]

⁹⁸¹ jőj<!>

'S ha lelmem e' varázskarból felserken,
Mint kedvesét Chitóne' lángjai,
Lepjék orczámat hölgyem' csókjai.

A⁹⁸² Szenvedő megszólítja a' Reményt, 's kéri, hogy mivel ötet a' való (realitas) többé boldoggá nem teheti, boldogítsa ő az áltatás (illusio) által, 's szenderítse Endymioni álomba. 'S majd ha felserken, mi kedves lesz neki olly szerencsésnek látni magát a' többé nem hív leány' varázskarjai között, mint a' Látmuzsi ifjú volt az Dianának csókjai alatt.

A' poetai műveket⁹⁸³ nem a' természetesen folyó beszéd 's a' mintegy magától jött rím teszi poetai művekké, hanem a' mély érzés, a' phantasia' játéka, egy Aestheticai Egészbe szöve, 's tárgyához illő szép formába 's ékes nyelvbé öntve. Már melly érzések! melly hív phantasia! melly nemesség gondolatban, érzésben, szólásban! melly szép Egész, mind magát az Egészt tekintve, mind a' részeket, mellyek ugyan-annyi szép és tökéletes Egészek! 'S ez az olasz forma, melly szép forma ez! 's a' Magyarnak melly nehéz! 'S melly kényes, melly gyönyörű Nyelv! 'S tizennégy sorban mennyi dolog! — Imhol az általöntés.

„Remény, midőn te rám, ki itt elsötétvedve (búba süllyedve) sohajtozom, olly szelíden mosolyogsz, mint⁹⁸⁴ az estvelgő ég' színe, vagy⁹⁸⁵ mint Auróra, ha bájorczájain minden⁹⁸⁶ kecs elterjed: akkor az a' biztató mosoly megenyhíti sorsomat, azt a' vadat! azt a' keményit!”

„De most elhagyál! Mint a' hab, a' köd, a' szél messzére kapja a' magas révtől, mellyben bátorságban nyugvék, a' sajkát: akként kapott-ki az én bátorságosnak képzelt nyugalmamból engemet lyánykám állhatatlansága, gondolatlansága, hívtelensége.” (Ez a' kéttagú periodus egészen benne áll a' hét szóból álló sorban). „Faggat gyötör, remegtet minden óra, 's keblemnek minden érzései küzdellésben vagynak⁹⁸⁷

{45} [54r] „Tűnj-fel ismét, jobb Remény, 's⁹⁸⁸ altassd-el e' kínokat, a' hogy dallásával a' nyájás anya altatja-el síró kisedét, 's engedd, hogy olly istenálmodkat” (istené-tevőket, engem istenné-boldogítókat)⁹⁸⁹ „lássak alvásomban, a' millyeket a' boldog Endymion⁹⁹⁰ láta a' szent rózsaberken.” (a' Szerelem' berkeiben).

„'S ha majd lelmem fel fog serkenni e' varázsalom' karjaiból, leljem úgy magamat a' kedves leány' karjai között, mint a' felébredt Endymion lelé magát a' Diánái között.”

A' dal tele van Xenologismusokkal: sor 1. Milde,⁹⁹¹ wie die schöne Abender scheinung. Sor 2. Mit⁹⁹² Reisen auf deinen Zauberwangen. Sor 3. Merész elhagyása a' HA Particulának; Lächelst du, az az, Wenn du lächelst. Sor 4. Egészen görögül; az adjectivumot elszakasztva a substantivum mellől, 's articulusával ennek utána vetve. Sor 5. Jobb Remény; mint melior Fortuna; jobbák' reménye, jobbal biztató Remény. Sor 6. Hohes Ufer. Sor 8. A' *küzd* maga is tartós cselekedetet jegyez. De a' Poeta nagyítja a' nagyot is, midőn nagyítani kell, 's neki a' szokatlan szó azért is kedves, mert ez ötet elmozdítja⁹⁹³ a' köz néptől. Sor 9. Altassd-el mint a' nyájás anyácska csecsemőjét a' renetés által. Sor 10.

⁹⁸² csókjai. <A' bájos dal sokaknak érthetetlen, de az érthetelenség nem a' dal' vétké> A'

⁹⁸³ műveket [Az új szórész a régire ráírva.]

⁹⁸⁴ mosolyogsz <(lächelst, az az, wenn du lächelst)>, mint

⁹⁸⁵ színe <(Abenderscheinung)>, vagy

⁹⁸⁶ bájorczájain <(Zauberwangen)> minden

⁹⁸⁷ vagynak. <(Intensívuma a' küzdök-nek,<)>, noha a' *küzdök* maga is tartós cselekedetet jegyez.>

⁹⁸⁸ Remény<'> (jobbák' Reménye; mint melior Fortuna)>, 's

⁹⁸⁹ istenné-boldogítókat; <Göttertäume>)

⁹⁹⁰ Endymion

⁹⁹¹ van <Germanismusokkal:> Milde [A „Xenologismusokkal: sor 1.” a sor fölötti beszúrás.]

⁹⁹² scheinung. <—> Mit [A „Sor 2.” a törlés fölötti beszúrás.]

⁹⁹³ ez elmozdítja [Az „ötet” sor fölötti betoldás.]

Mint az az E., a' ki a' r'ózsaberken alszik. Sor 11. Götterträume. Sor 12. Zauberarm. Sor 13. Chitone, Diana. Azért a' szokatlan nevet, mert⁹⁹⁴ szokatlan, és [m]ivel⁹⁹⁵ az Olvasót új dologgal ismerteti-meg. Egyedül a' 7dik és 14dik sor marada tisztán azoknak, a' kik az újító irtóznak. — vide pag. 38.

Teremteni csak azoknak kellene, a' kik a' másolások által derekasan elkészítették magokat. Tudomány 's teljes elkészülések nélkül a' Génie sem teremt szépet; nagyot néha teremt; 's a' törvényt csak annak szabad általhálni, a' ki annak szoros követésében magát eléggé gyakorolta.

'S mit várhatunk az Orthologusok' és Neologusok' peréből a' Nyelvre nézve? Mellyike fog győzni? 's fog e valaha haladni Literatúránk?

Győzni egyike sem fog; veszteni⁹⁹⁶ fog mind a' két fél, 's a' pálmát a' Syncretismus kapja-el, a' mint illik, 's így hosszas⁹⁹⁷ rezgéseink után rá akadunk⁹⁹⁸ azon Egységre, mellyet némelley hatalom és erőszak⁹⁹⁹ által akarnának felállítani, felejtven, hogy a' Magyar nem a' XIV. Lajos' és Richelieu' Francziája, 's a' XIX. Század nem a' Lajos' és Richelieu' századja. Éledve látja minden,¹⁰⁰⁰

{46} [54v] hogy¹⁰⁰¹ a' Tudom. Gyűjtemény' Intézőji¹⁰⁰² a' Vélekedések' Szabadságát, nem Egyenlőségét, tevék Intézeteknek ingadozhatatlan¹⁰⁰³ talpkövévé, és hogy az Erdélyi Tudós Társaság' Alkotóji is ugyan e' lélektől lelkesítetnek. A' hol ez uralkodik, 's bélyökre verve tartja a' kéjt és erőszakot, ott lehetetlen nem gyarapodni. Sed civitas, incredibile memoratu est, adepta¹⁰⁰⁴ libertate (sensa sua eloquendi) quantum¹⁰⁰⁵ brevi creverit; tanta cupido gloriae (actionum gloria dignarum) incesserat.¹⁰⁰⁶

Ujaink¹⁰⁰⁷ úgy neveltetnek Iskoláinkban hogy a' Görög¹⁰⁰⁸ és Római Írókat olvashassák, értsék; a'¹⁰⁰⁹ Német és Francia Literatúra naponként több több¹⁰¹⁰ barátokat kap ifjaink és öregeink, férfiaiink és asszonyaink közt, 's a' ki az ő¹⁰¹¹ nagy Írójikat kedveli, nem maradhat vesztég. 'S midőn azt a' külömbseget tekintünk, a' melly e'¹⁰¹² két Nemzet' Írójít választja-el egymástól, az az óhajtság ragad-meg bennünket, hogy bár az

⁹⁹⁴ szokatlan <szót>, mert [A „nevet” a törlés feletti beszűrés.]

⁹⁹⁵ [A szó eleje a kötés miatt nem látszik.]

⁹⁹⁶ Egyike sem; veszteni [A „Győzni” és a „fog” utólagos beszűrésok.]

⁹⁹⁷ 's hosszas [Az „így” sorközi beszűrés.]

⁹⁹⁸ után <így> akadunk [A „rá” a törlés feletti beszűrés.]

⁹⁹⁹ hatalom <által> erőszak [Az „és” a törlés feletti beszűrés.]

¹⁰⁰⁰ minden <hazafi a' ki tudja, {46} [54v] hogy a' Tudományok és Mesterség csak ott vehet igazi gyarapodást, a' hol a' Szabadság>

¹⁰⁰¹ [Innentől új sorba van írva, a törölt mondatról ezáltal elkülönítve.]

¹⁰⁰² Gyűjtemény' <K> Intézőji

¹⁰⁰³ ingadh[...] [Az elkezdett szó másképp lett folytatva, de az eredeti már nem olvasható az átírás miatt.]

¹⁰⁰⁴ Sed civitas, adopta [Az „incredibile memoratu est,” sorközi beszűrés.]

¹⁰⁰⁵ eloquendi) <incredibile est> quantum

¹⁰⁰⁶ <<Sed> — Gloriam maxumum [!] certamen inter ipsos erat: sese quisque hostem ferire, murum

adscendere [!], concipi, dum tale facinus faceret, properabat. <<Mi szerények vagyunk, mi nem akarunk ragyogni, <<veszekedni>> versenyezni!>> — Így fogunk mi is, az eddig gyakorlott szerénység helyett a' szép szerénytelenségre menvén-> [A gondolatjel a „Sed”-re, a „Gloriam” a „C”-re van ráírva. A „Mi szerények vagyunk” kezdetű mondat a balról jobbra húzott vonásokon túl vízszintes vonalakkal is törölve van. A „veszekedni” pedig több vízszintes vonással van törölve. Az „Így fogunk mi” kezdetű mondat kisebb betűs, sorközi beszűrés, amely a balról jobbra tartó vonásokkal a többi mondatnál együtt törölni került.]

¹⁰⁰⁷ Ifjaink

¹⁰⁰⁸ a' <Classica Literatura> Görög

¹⁰⁰⁹ Írókat <ne csak> olvashassák, <hanem Grammaticusokhoz, Philologusokhoz, Criticusokhoz illő módon> értsék; <i.> a'

¹⁰¹⁰ Literatúra <minél> több [A „naponként több” sorközi beszűrés.]

¹⁰¹¹ a' ki az <ok> ó

¹⁰¹² a' [Az „e” az „a”-ra van ráírva.]

Istenek nemzetünket és azt az¹⁰¹³ áldott földet a' hol ez lakik, a' Francziák és Németek közt hagyták volna elterülni, hogy ne csak az egyiknek hanem a' másoknak is szomszédjaik lehettünk volna, 's a' német erőt eggyesíthettük volna a' francia könnyűséggel.

'S mely időkre virradánk-fel valaha mi is! Könyvárosaink 's Nyomatóink, 's ezek közt a' minden társait elhomályosító Trattner, igyekezeteinket segítők, a' Tud. Gyűjtemény 's Ujságíróink a' Dolgozókat egymással¹⁰¹⁴ ismeretségbe vetelkedésbe hozzák, ifjaink,¹⁰¹⁵ már az iskolákban, olvassák a' Nemzet' Írójít, 's tőlök lángot kapnak, Sopronyban még is áll az ő Magyar Társaságok.¹⁰¹⁶ A' Magyar Thalia és Melpomene a' Haza két fő városában nem valamely homályos szugban játsza többé játékait, hanem ott ragadja álmeledőkre a' Hallgatókat, tanítványait ott csudáltatja, a'¹⁰¹⁷ hol ötlet illeti¹⁰¹⁸ a' hely, 's Kolozsváron, {47} {55r} Székes Fejérvártt és Miskolczon templomaik kelnek. Keszthely Szent ligetet nevel, 's hirdeti a' Festetics' bölcsességét' hazafiságát; Pest Horvát Istvánt hálás tisztelettel fogadja¹⁰¹⁹ polgárjainak számába, 's Döbrenteinek egy barátja, de¹⁰²⁰ a' Kormányzék' javaslásával emlékpénzt verete;¹⁰²¹ kisdied megtiszteltetések ugyan: de nagy példára emlékeztetők. 'S a' pénzetlen Nemzet,¹⁰²² mely a' Ludoviceára kevés napok alatt olly sok ezeret tölte-özve,¹⁰²³ és a' melynek egyik tagja (Marczibán)¹⁰²⁴ ötvenezeret tevé a' haza oltárára áldozatul, nagy és fényes sokaságban gyüle-fel azon nemzeti innepre,¹⁰²⁵ mellyen Virág és Pethe az Ország' Birájának, az érdemek alatt megöregedett Nestor Ürményinek, kezéből vevék a' brabeumot. Erzette¹⁰²⁶ tudniillik, hogy ott a' Nemzet nem¹⁰²⁷ a' két Dolgozót tisztelte-meg,¹⁰²⁸ hanem maga magát.¹⁰²⁹ Itt az idő, hogy mi,¹⁰³⁰ kik a' Bellona' mesterségeiben eleget ragyogánk, a' Pallasz Athéné' Mesterségeiben is ragyogjunk, 's ránk lévén függesztve a' Nemzet' szemei, dicsőséggel fogjunk megfutni pályánkat mert bennünket minden Istenek szeretnek. Olly¹⁰³¹ ifjakat látunk a sarampók¹⁰³² előtt; a' milyenek nem voltak első futásokkor azok,¹⁰³³ a' kik már ragyognak.

'S kinek keble nem telik-el a' legszentebb tisztelettel a' Széchényi név' hallására, a' ki felejteti fájalmunkat,¹⁰³⁴ hogy a' mit a' nagylelkű Király az egész Europa¹⁰³⁵ csudáltára adott volt¹⁰³⁶ Budának, a' tűz és ellopások zsákmánya lett? Az¹⁰³⁷ ő neve mellett

¹⁰¹³ azt <a' föl> az

¹⁰¹⁴ egymásb [Az elkezdett szó másképp van folytatva, az eredeti nem olvasható.]

¹⁰¹⁵ hozzák, <Ifj> ifjaink,

¹⁰¹⁶ az <ifjak> Magyar Társaság<a>. [Az „-ok” szövégződés az „a” szövégződésre van ráírva.]

¹⁰¹⁷ álmeledőkre <tanítványait>, a' [Az „a' Hallgatókat, tanítványait ott csudáltatja,” lapalji beszúrás.]

¹⁰¹⁸ ötlet <a' hely> illeti

¹⁰¹⁹ fogadta

¹⁰²⁰ barátja <ugyan>, de

¹⁰²¹ verete emlékpénzt [A sorrend a szavakat körülölelő vonással megváltoztatva.]

¹⁰²² 'S <az> a' Nemzet [A „pénzetlen” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁰²³ tölte-özve [Em.]

¹⁰²⁴ egyik <polgára> (Marczibán) [A „tagja” marginális beszúrás.]

¹⁰²⁵ innep'

¹⁰²⁶ Erzette [Em.]

¹⁰²⁷ ott nem [Az „a' Nemzet” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁰²⁸ két <Tudóst> tisztelte-meg [A „Dolgozót” a törölt „Tudóst” alá van beszúrva.]

¹⁰²⁹ [A mondat a bekezdés végén álló betöltés.]

¹⁰³⁰ brabeumot. Mi, kik [Az „Itt az idő, hogy” interlineáris beszúrás. A „Mi” emendálva.]

¹⁰³¹ pályánkat. Olly [A többi sorközi beszúrás.]

¹⁰³² látunk a' <fő> sarampók

¹⁰³³ voltak <ifjúságokban> azok [Az „első futásokkor” sorközi beszúrás.]

¹⁰³⁴ felejteti <velünk azon> fájalmunkat [A „fájalmunkat” emendálva.]

¹⁰³⁵ az egész

¹⁰³⁶ csudáltára a<ld> [A „volt” utólagos beszúrás.]

¹⁰³⁷ Budának, <nincsen-meg?> Az [A többi marginális beszúrás.]

mindég tiszteletben fog maradni a' Rádayé, Aponyié, Eszterházy Károly Egri 's Batthyányi Ignátz Erdélyi Püspöké, a' Bruckenthálé, Teleki Sámuelé, Józsefé és Lászlóé, Viczayé, Brunszviké, Jankovich Miklósé, Fáy Jánosé, kik a' hazának kincseket¹⁰³⁸ gyűjtöttek és hagynak. —

* * *

Ezek az én vélekedéseim a' Nyelv' és Literatura' mostani¹⁰³⁹ 's jövendő állapotja felől. Örvidenek ha tévedéseimet azok a' kik a' dologhoz értenek, kimutatni akarnák; mert ha egyebet, mint a' minek igazsága felől meggyőződve vagyok, nem mondtam is, a' per satu- {48} [55v] ram dolgozott Értekezésben könnyű volt hibáznom; 's¹⁰⁴⁰ mások a' magok állításaitak bővebben is erősebb okokkal is támogathatják. —

A' mi Nyelvünk, anya, leány, ismert rokon nélkül, úgy áll a' több Nyelvek közt mint a' Phoenix az ég' madarainak számában, 's e' miatt, 's azért is, hogy minden új Nyelvek közt maga ez zengheti-el egész tisztaságában a' Görög és Római lant' mennyei zengzetét, valamint azért, hogy ez a' Görög Nyelv' bájjait, a' Rómainak méltóságát,¹⁰⁴¹ az Olasznak és Spanyolnak hevét, a' Francziának könnyűségét, az Angolnak és Németnek erejét igen nagy mértékben már most is utól érheti, 's sokkal szerencsésebben érheti-utól, mint ezeknek akármeltyike a' másikat, — méltó, hogy ha bennünket a' Halhatatlanok' végezése valaha egy idegen Győzedelmesnek járma alá hajtana is, azt ez a' Győzedelmes, ha nem barbarus, védelembé végye, fenn tartsa, virágzásra juttassa; 's mi ezt a' szép Nyelvet szeretni tartoznánk, ha ilyen szép és a' maga nemében egyetlen nem volna is. Vizsgáljuk, melly szerek által gyarapodhatik; elmélkedjünk, tanuljunk, 's tekintsük mit csináltak mások, 's mi használhat nekünk. A' maradék tanúja lesz tetteinknek; rettegjünk ítéletét. Egyéberánt, minthogy ez a' nagy munka ellenkezések nélkül meg nem eshetik, Füredi Vída Urral én is ezt mondom, 's szájjal és szívvel: In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in dimicatione honesta arma. Széphalom, Novemb. 4d. 1819.

Kazinczy Ferencz

¹⁰³⁸ hazának <nagyobb 's kisebb> kincseket [A „nagyobb 's kisebb” interlineáris beszúrás volt, mielőtt törölve lett.]

¹⁰³⁹ Literatura' <all> mostani

¹⁰⁴⁰ hibáznom; <-> 's

¹⁰⁴¹ méltóságát [Em.]

2.

(Forrás: MTAKK, K631, 56r–63v.)

{-} [56r]¹⁰⁴²

Valahol a' Literatúra virágzásra fakadt,¹⁰⁴³ a' Nemzeti Nyelv mindég szenvedé változást, mert az Élet' Nyelve Könyvek' Nyelvévé válván, az új ideákhoz magában nem találja készen szókat, 's az Író kénytelen vala a' gondolatot és érzést élesebb¹⁰⁴⁴ vonásokkal kirajzolni, 's azoknak gyakran-alig érezhető különbségeiket kijegyezni. Így akkor is, midőn a' Literatúra a' maga alantabb lépcsőjiről fenntebbekre lépe-álat. A' változás ott még tapasztalhatóbb, a' hol az idegen szép példák mind a' szorultságot inkább érezték, mind kimutatók az utat, mellyen mások jutottak dicsőségre. 'S illyenkor a' Haladók és Vesztglők között mindég támadá ellenkezés; azok örültek a' Nyelv' és a' Nemzeti-Erő' kifejtődésének: ezek a' változásban rontást, még pedig akart rontást, láttak. Amazokat Neologusoknak nevezték-el: ezeket Orthologusoknak mondhatnánk.

A' melly Nemzeteknél a' Helicon' járvány Istenségei korábban foghatának lakást, mint egynél több és nagy okok miatt nálunk, a' Nyelv eránt támadott peren, nagyjában tekintvén a' viszázkodást, régen általestek: mi, kikenél a' dolog nem segélteté úgy mint máshol, 's a' kik e' szerint Philologiai isméretekben halkabban haladhatnak, most perlünk egymással. Melly hasznunkra lehet csak e' részben is, hogy a' Tudományos Gyűjtemény' tisztelt Kiadójí a' perlő felekezetek' vélekedéseiknek helyt engednek Köteteikben, {2} [56v] magok a' perben nem csak Bírák lenni nem akarván, de nem is vévén részt; mint Döbrentei is az¹⁰⁴⁵ Erdélyi Muséumban. A'¹⁰⁴⁶ hol a' Közlők ezt teszik, 's a' Perlők csak a' dolog miatt tusakodnak; a' hol az emberi szív' erőtlenségeit fékben tartja a' Tudományok' szeretete és a' Hazáé, az úgy ott győzni fog.

A' mi széptűzű Nemzetünk e' perben is érezteti sajátságát: hévvel viszi a' pert, mint azoknak illik, a' kik el vagynak melegülve tárgyoktól, 's égnek azért a' mit szeretnek, lángolnak azért a' mi a' Nemzetiséghez tartozik. Szabad emberek között zajosabbak a' tanácskozások mint a' hol a' rabsoport felett pattog az ostor, mint a' hol a' lánc' csörgése még a' Jókat is elnémítja. Nem történt tehát rosszul, hogy némelly Íróink, hogy némelly Recensenseink bennünket dorgálásaikkal ébresztgetének férjfiásbb elmékedésre, fárdatatlan tanulásra, gondosabb dolgozásra; 's a' ki ebben nem lát egyebet Catalinai dühnél, az vagy kurtalátású, vagy baja van. Bár zajosabbak voltak volna tanácskozásaink! bár a' dologhoz-értők nagyobb számban szállaltak volna meg! Úgy a' per eddig lefolyt volna, 's most élénk a' béke' gyümölcseivel. Mert végre a' Prisca Comodia' vásottságai is megenyhültek, 's Tudományok körül forgó emberekhez semmi nem illik inkább mint az a' nemes érzés, hogy megvallani a' maga helyén botlásunkat még nagyobb fény mint győzni.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴² [Az oldal tetején Jakab Elek sorszáma és címadása: „*IV. Nyelvészeti töredék.*”, amelyet egy halvány ceruzás megjegyzés követ: „[Orthologus...].”]

¹⁰⁴³ Literatúra<...> fakadt [A „virágzásra” sor fölötti beszúrá, amely egy vonással van a helyére rendezve.]

¹⁰⁴⁴ érzést <k.> élesebb

¹⁰⁴⁵ részt; <hogy> Döbrentei az [A „mint” és az „is” sor fölötti beszúrá.]

¹⁰⁴⁶ Muséumban <mind a' két fél' embereinek megengedte hogy szólhassanak, 's vélekedéseiket előadják>.

A' [A „Muséumban” utáni pont a szavak közé tett beszúrá.]

¹⁰⁴⁷ érzés, hogy <nem ritkán> még nagyobb fény megvallani botlásunkat<> mint győzni. [Az „a' maga helyén” sor fölötti beszúrá, amelyet egy vonás rendel a helyére. A szavak sorrendje arab számokkal van átrendezve: „1. hogy <nem ritkán> 5 még 6 nagyobb 7 fény 2 megvallani 4. botlásunkat<> 8. mint 9. győzni” A 3-as szám hiányzik, e helyére került a sor fölötti beszúrá, amely a 2-es sorszámu szó után következik.]

{3} [57r] Míg a' szokatlan szók' és szólások' 's a' külföldi szép példák' követésének barátja a' maga vélekedéseit a' Nyelv' elővitele eránt a' Dayka' és Báróczi' Életekben, 's a' Tövisekben és Virágokban, 's némelly magyar munkák' német nyelven írt Recenziójában adta-elő, de tiltott és titkos fegyverrel soha nem élt, 's nevét soha el nem rejtette (a' Bécsi Annálisok egy Recensens' nevét sem jegyztették-fel, 's ő máshova soha semmi Recenziót vagy Jelentést nem küldte): a' más fél panasza¹⁰⁴⁸ költ azon Magyarok ellen, kik Magyar¹⁰⁴⁹ Munkákat a' Külföld' Leveleiben recenseálgattak, hogy a' gondatlanságot feddvén, a'¹⁰⁵⁰ Nemzetre vontak gyalázatot, 's a' Nemzete 's társai ellen dühösködött elhalmozá szidalmaival, vádjaival,¹⁰⁵¹ 's ön-magok által koholt vétkei' emlegetésével. Ezek között leginkább kitündökölteté magát egy Irónk, ki a' Tudom. Gyűjt. 1818diki Folyamatjának VI. Kötetében Füredi Vida név alatt szállala-meg, 's a' régi sérelmeket nem feledhétvén, megújította vádjaitak. Feleletünk az 1819diki XI. Kötetben jelene-meg, 's azt itt ismét elmondani¹⁰⁵² resteljük és átaljuk. Az ügy érdemli¹⁰⁵³ hogy érte kedvetlenségeket szenvedjünk, 's kívánja hogy tegyünk; 's itt nem az a' kérdés, hogy ezt vagy amaz mennyire győtri a' maga szerelme 's az irígykedés, hanem hogy mellyikünk ír jól, 's mellyikünk tanácsol jót. Mi ezen utolsóbb cikkelyt óhajtánánk olly tisztaságba juttatni, hogy a' két felekezet értse egymást, 's közelítsen a' köz pont felé, mellytől mind az egyik mind a' másik eltávozott.

{4} [57v]

I.

NYELVÜNK' ÚTJA EDDIG.

A' Nyelv egyik legföltöbb kincse, egyik legfőbb dísze a' Nemzeteknek, 's a' Nemzet a'¹⁰⁵⁴ Léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója 's ébresztője. Érzi ezt mind az Orthologus mind a' Neologus, 's szereti a' Nyelvet szent hazafisággal:¹⁰⁵⁵ abban hasonlanak-meg, hogy míg az egyik azt elváltozásától félti, a' másik annak elváltozását, az az, haladását, még óhajtja is. Retteg ugyan elkorcsosodásától; de a' mások' szép és hasznat neki is ígérő példája' követését, ha az nem egyéb mint saját erejének kifejtése és gazdagítása, korcsosodásnak nem tekinti. Egyedül a' pók az, a' mi mindent magából szed, fon és sző: az embernek az az elsőség juta, hogy egy ponton veszteg ne álljon, hanem használván tehetségeit 's másoknak találmányaikat eszméllettel követvén, a' tökéletesedés' útján előbbre haladhasson. Valamivé az ember lesz, e' két szer' egyesítése által lesz.

'S midőn az Orthologus a' Nyelv' elváltozásától retteg, nyilván öszvetéveszti a' Nyelv' mostani színét és magát a' Nyelvet. Pedig ez a' kettő épen nem egy. Egyedül a' kiholt nép' nyelve nem változik többé: az élő népek' nyelve minden nyomon változik, 's örökké fog változni, hasonló a' Horázt' folyamjához, mellynek elfutását a' paraszt csak várja, az azonban fut, változik, 's az marad a' mi volt. Kezdetben szegény és egyedül tulajdon¹⁰⁵⁶ természetével bíró, a' szerint bővül és szépül, a' hogy az azt beszélő nép

¹⁰⁴⁸ [A tinta elmosódott, emiatt a két szóból nem olvasható: az „l” és „p” betű.]

¹⁰⁴⁹ ellen, <a'> kik magyar

¹⁰⁵⁰ hogy a' [Az „a' gondatlanságot feddvén” sorközi beszúrás, amelyet egy vonás rendel a helyére.]

¹⁰⁵¹ elhalmozá<k> szidalmaikkal, vádjaiakkal [Az új „-v-”, betűk a duplabetűkre („-kk-”) vannak ráírva.]

¹⁰⁵² itt elmondani [Az „ismét” sor fölötti beszúrás.]

¹⁰⁵³ <meg>érdemli

¹⁰⁵⁴ a- [Em.]

¹⁰⁵⁵ [A tinta el van mosódva, emiatt az „á”-ból csak az ékezet látható.]

¹⁰⁵⁶ tulajdon [Em.]

ismeretekben gazdago-¹⁰⁵⁷ {5} [58r] dik, 's a' gazdagodni elébb kezdett nemzetekkel szövetkezésbe jut; 's mindaddig gyűjt és szépít, míg minden gondolatjait 's érzéseit híven és teljesen kifejezheti, szomszédival öszvemérkezhetik vagy azokat meg is haladja, 's Nyelvét¹⁰⁵⁸ a' minden nemből nagy, és a' minden nemből elégséges számú írók megállapítják 's bérekesztik. Elérvén így férjfiúi korát, vagy megfordul útján 's a' nemzet' hanyatlásával ő is hanyatlik: vagy megifjodván a' nemzet, ő is megifjúl, 's újjá születve szép pályáját újra kezd.

A' mi Nyelvünk is ez úton ér-el serdülni kezdett ifjúi korát. Millyen lehető legrégebb idejében, némely egyes szavaink 's a' Boldvai Monostor' Halotti-Beszéde mutatják. Múltak az idők, 's a' Nemzet nem csak a' deákul-írt könyvekkel, hanem a' régi Classicusokkal is megismérkedék, 's a' Bátori László', az Erdősi' és Komjáti', 's a' Halabori Bertalan' és a' Pápai Pál Barát' nyelve, 's a' Debreczeni Hymnáriumé, az Illésé, Telegdié, 's kivált a' Pázmányé és Káldié, kik ketten azok voltak a' mi Nyelvülnek, a' mi Luther volt a' Németnek, erővel bírt, tömörséggel, méltósággal. Zrínyi megjelené, tanítványa a' Rómaiaknak és Olaszoknak, mint egy nagytűzű csillag; de ködök fogák-el egünkét, 's a' szép csillag eltűnt, egész nagy fényével. Melly úton erede futásnak a' minden új Nyelvok' legszebbike! 's hova jutott volna el, ha ez úton futhatott volna tovább! A' vallásbeli vetekedések azt tanácslá, hogy az Író ne minél szebben, hanem minél érthetőbben szálljon, 's a' darabos, de velős, lelkes beszéd görgövé, folyóvá, könnyen-érthetővé leve, 's erőtlenné, lelketlenné egyszersmind.

{6} [58v] Gyöngyösinek a' Múza kerek ajkat ada, nem teremő lelket is, 's tudománya kevés volt. Szerencsétlenségünkre nem Virgilt ismeré Rómának Költőji közzül, hanem Ovidba szeretett, a' könnyen-ömlőbe, 's ez a' bővbeszédűt még bővebb-beszédűvé tette. És még e' vétkei mellett is olykor elkapta a' poetai tűz, hogy merjen. Mere, 's Nyelvrontónak szidalmaztaték. Nevezetes mentségét, hol e' sorának is kénytelen vala védelmére kelni:

Bellóna' sisakját kevés a' ki vágja —
lásd Dugonicsnál, Keménye előtt.

Haller Gyöngyösinek példáján indúla-e, 's megjelent a' szelid-lelkű¹⁰⁵⁹ szelid-beszédű Fenelon'¹⁰⁶⁰ Telemachjával, nem a' hogy illet, hanem a' hogy a' hamis útra vezetett idők kívánni látszottak. Ennek könnyűség kelle és czifra, nem Szépség és Erő; 's a' magyarrá-tett Telemach öszvepárosítá a' francia bájos egyszerűséget az új deák Írók' boldogtalan grandiloquentiájokkal, 's Fenelonnak periodusait egy periodussá olvasztgatá-öszve. 'S minthogy a' francia neki szegénynek látszék Gyöngyösiehez képest, pusztaságát nehéz-illatú pór-virágokkal czifrázhatta-fel.

Igy senyedénk a' még így is örök áldást érdemlő Haller után a' világ' és a' setét' derengései közt, midőn végre (1772–75) Báróczi, Barcsay, Bessenyei György előállának, 's majd osztán Baróti Szabó Dávid (1777), Révai Miklós (1778), Rájnis József (1781), ezek a' Rómaiak', azok a' Francziák' és Németek' tanítványai, 's Olvasóink' ítélete erántok¹⁰⁶¹ meg valának osztva. A' kik a' Római, 's Francia és Német Literaturával és Nyelvel ismeretesek valának, elragadtatással hallák a' xenologizáló Múza' beszédét 's zengését, {7} [59r] noha az nem vala darabosságok nélkül, míg az ezekben járatlanok nem látnak egyebet a' Nyelv' elsüllyedésénél, 's a' három elsőbb Triumvirnek azt kiáltozák, hogy beszédjeket nem értik, az utolsóbb három Triumvirnek pedig, hogy a' Magyar Magyar és nem Görg, 's így verseinek is nem görg-, hanem magyar-alakúnak, az az

¹⁰⁵⁷ [A lap alján található üres papír hat átlós vonással törölve.]

¹⁰⁵⁸ nyelvét

¹⁰⁵⁹ szelidlelkű [A szó egy függőleges vonallal ketté van metszve, a gondolatjel a szó fölött áll.]

¹⁰⁶⁰ szelid-beszédű <Telemachjav> Fenelon'

¹⁰⁶¹ [A szó fölött tintafolt.]

rimesnek és nem scandálnak, kell lenni. Ekkor hallatszék legelőbb nagy hanggal ' Nyelvrontás'¹⁰⁶² vádjá, ekkor hallatszának legelőbb panaszaink hogy romlik a' Nyelv, mert ekkor kezdé Literatúránk,¹⁰⁶³ és ezzel együtt Nyelvünk, igazán haladni; mindeddig csak csúszott, lépett, elakadt. Sokan javalák, hogy halad; de intették a' haladókat, hogy kévsé siessenek, mászva szaladjanak, félve merjenek; bölcsen talán, 's talán nem is. A' jó ügy akkor halad igazán, ha némellyek kévsé, más némellyek nem-kévsé sietnek; 's midőn a' Követő panaszra kél Vezére ellen, hogy az sebesebben megyen mint kellene, még kérdést szenved, nem ő megyen e lomhábban mint kellene. Ollykor nem csak sebesen futni, de sződni is szükség.

A' Baróti', Révai' és Rájnis' felét segélé a' Római példányok' tekintete, 's az új igyekezet ellen sokan azért sem merének szóllani, hogy tanulatlanságokat el ne árulják: de azt, hogy németül és francziául nem ért, megvallani akkor még senki nem szégyelte, nem kevesen azzal még kevélykedtek is, 's ez őket annál bátrabbakká tette a' Báróczi' fele' kárhóztatásában. Mind e' mellett a' szerencsés és szükséges újítások gyökereket verének, 's a' Neológok¹⁰⁶⁴ száma naponként szaporodott, kik közt Ráday, egyik legtiszteleatesbb Fáklyavivőnk, serget vona. A' külföldiek' Nyelveket 's Literturájokat ismerő 's sok ezer Köteteből álló Bibliothécát bírt Öreg, maga ke- {8} [59v] veset ereszte-ki dolgozásaiból, de azokat kézírásban örömost látatá, a' Nyelv' és Litertúra' férjfiait bátorította, tanácslotta, Olvasóinkat Pesten és Budán a' jobb útra vezetgette; 's e' hármas¹⁰⁶⁵ szolgálata által a' Nyelvnek több segédjére volt, mint legmunkásabb Íróink. Most arra tanita bennünket, hogy rimes verseinket is scandáljuk, mint a' mívelt Európának minden Nemzetei. Felzúdulánk a' tanácsra, mert az elnehezíté verselésünket, 's az idegen ízlés, a' mint mondogatánk, a' magyar ízlésnek kárt készüle¹⁰⁶⁶ tenni. Említünk kelle a' történetet, noha inkább tartozik Verselésünk' mint Nyelvünk' változására, mivel bizonyítja a' mit látatni akarunk. Valamint a' Faragó és Festő nem emelkedhetik soha Mívészé, ha az Antikok és a' XVI. Század' nagy Mesterei 's a' későbbeké¹⁰⁶⁷ után nem gyakorolja szemét és karját, 's csak eleven példányok után dolgozik: úgy nyelvünk soha azzá a' mivé már is leve, annyival inkább a' mivé lenni még ezután fog, nem vált volna, ha az Erdősi' követőji, 's ezek közt senki nem inkább mint Baróti és Révai 's később Virág, velünk a' rimetlen versek' szépségét 's méltóságát meg nem kedveltették, 's ez által a' bátrabb és fenntebb merésekre nem szoktattak volna. És a' hogy ezek által kapattatánk-ki a' Prósa' nyelvéből a' Poesis' nyelvébe, a' hogy ezek által a' Prósa' regiojából a' Poesis regiojába – mi vala Kisig a' legmagasabb, a' legtüzesebb rimes darab is! – úgy Ráday a' csengő lantnak olly bájta ada, melly régibb édességét sokkal nagyobb mértékben múlja felül, mint a' mellyben azt elnehezítette. Ezt bizonyítja Kisnek Szerettim' édes honja; Daykának gyönyörű két éneke: Homályos bánat dűlja lelkemet, és Ti boldogító érzések; 's Szerérének, Kölcséinek, Szent-Miklósinak szép Sonettjeik és egyéb igen nagy szépségű énekeik.

{9} [60r] Nyelvünk nem nevezhetne nagyobb hőst mint Gróf Teleki Józsefet, a' Koronaórt és Ugocsai Fő-Ispánt, a' Ráday testvérének fíját, ha később született volna. Ez a' nagy ember mind hon, mind Francia-országban, Helvetziában és Hollandiában, a' leggondosabb nevelést vette, 's deákul, francziául, németül nem csak jól, hanem ékesen is írt, 's mind prózát, mind verset, nyelvünket hatalommal bírta: de sajtáságai közzé tartozott, semmiben nem kapni azon, a' mi új, sőt abban lelte gyönyörűségeit, a' mi atyjától méne- által rá. Segélte ugyan másoknak igyekezeteiket a' Nyelv körül, 's a' görög szchémájú

¹⁰⁶² nyelvrontás'

¹⁰⁶³ kezdé <legelőbb> Literatúránk,

¹⁰⁶⁴ [A szó alatt tintafolt.]

¹⁰⁶⁵ [A szó végétől vörös ceruzás függőleges, ferde vonás. Törlés (?).]

¹⁰⁶⁶ [A szó után tintafolt.]

¹⁰⁶⁷ későbbeké [Em.]

verseket javallotta, kedvelte, de magát nem gyakorlotta e' nemben; 's külömben is azon nagy szépségű Versezetén kívül, mellyben testvére' halálát siratja, egy két apróbb Versezeténél (a' Kassai Muzéumban), nagy tűzű, Római érzésekkel, gondolatokkal, férjfiass szépséggel írt Fő-Ispáni Beszédeinél, és a' mellyeket a' Magyarországi 's Erdélyi Dietákon, magyarul és deákul, elmonda, egyebet tőle nem bírnak. Régibb ízlését egészen látjuk a' már említett 's Theologiai, Philosophiai, Politicai eruditóival tömött Keservben, mellynek címje is olyan, mintha a' lelkes Költeményt, mely a' maga idejében tudós és nem tudós Olvasójától¹⁰⁶⁸ olly közönséges csudálással fogadtatott, mint¹⁰⁶⁹ később a' Himfy' szép Szerelmdalai, a' Gyöngyösi' korából bírnánk. Azon felekezetnek, melly szorosán ragaszkodik a' régibb színhez, és a' melly a' mindenek' csudálását nézi a' legszebb jutalomnak, Teleki a' legfőbb¹⁰⁷⁰ dísze, 's ő az az egyetlen nevezetes Írónk mind eddig, a' kinél új szót, új szólást nem találunk.

Sőt Telekiben is találunk! Ilyenek ezek: Ottan *pislen* módra futkos két árvája – mert a' *pislen*, úgy mondják ellenkezőink, nem¹⁰⁷¹ szava az egész nemzetnek, 's az efféléket az¹⁰⁷² egész nemzetnek írt munkákból kitiltja. – Ilyen ez: *Zsémbyével* sok házát csaknem felforgatja – mert van ugyan *zsémbes*, mint *évű* és *koros* van; de mint *kor* és *év* nincs, egy *Grammaticusunk'* ítélete szerint, in statu non constructo: úgy *zsémbyének* 's *zsémbyének* nem szabad lenni. – Ilyen {10} [60v] ez: Mondja-meg, ha van e ott a' *gáncsnak* helye – mert a' *gáncs*, úgy mondják, nem¹⁰⁷³ *fedés*, hanem *fedést érdemlő cselekedet*; 's ezek¹⁰⁷⁴ a' *gáncsolódók* nem¹⁰⁷⁵ szeretik a' trópussal élést, még ha azok az Élet' Nyelvébe felvétették is, mint ez, és a' *köszönet*. – Ilyen ez: Sőt azt meg is adja, mivel *adni tudhat* (a' rím miatt így; az az, adni tud) – mert egy *Cryptonymus Nyelvtanítónk* (T. Gy. 1818. IV. K. 102 l.) nyilván mondja, hogy a¹⁰⁷⁶ *tud adni* nem jól van magyarul. – Ilyen ez¹⁰⁷⁷: Hogy tanul *szállítai* kérkedékenységed? – mert a' mi Orthologusainknak vétek az, ha az öszvefordadt ígék mellől ellökjük a' particulákat. – Ilyen ez¹⁰⁷⁸: Mellyel *Zoilusnak* is bedughatná száját – mert ők azt mondják, hogy a' Magyar Nyelv' Géniusza nem engedi-meg, hogy két vocálist Synizesisszel egytűvé olvassunk. A' Mondolat' 44. lapja szerint továbbá ilyen ez is: az elmúlt tavasznak *midőn* kezdetében. De még is kezemet *ha* hozzád felmérém.

A' Báróczi' és Baróti' követőjinek egyik fele a' széptelen Erő, a' másik az erőtlen Szép felé tévedezett; egy harmadik sereg pedig a' régi szín mellett akara megmaradni; 's így Literatúránk' munkásai háromfelé szakadának. Az elsőnek vétké abban állott, hogy a' Külföld' Íróit hol ügyetlenségből, hol sietésből szorosabban követék mint illett; a' második rendbelieké abban, hogy írásaikat nem a' Római, hanem a' deák szín lepte-el; a' harmadiké abban, hogy a' Széptől is irtóztak, ha az idegen volt, 's a' XVIII. század' végén 's a' XIX. elején úgy szerettek volna öltözni, mint atyjok öltözött. Látánk a' megtévedést, 's azok szerint a' miket a' Festők' és Faragók' képekben adánk-elő, eggyesíténk a' mit a' három Iskola' tanításaiban jónak találtunk. E' seregben az a' *Grammaticusunk*, kit¹⁰⁷⁹ a'

¹⁰⁶⁸ Olvasóktól [A „-j-”, az „ö” és az „i”-vé alakított „k” közé van beszúrva.]

¹⁰⁶⁹ idejében olly közönséges csudálással fogadtatott, tudós és nem tudós Olvasójától mint [A szavak sorrendje a szavak fölé írt arab számokkal van megváltoztatva: „1. idejében 7. olly 8. közönséges 9. csudálással 10. fogadtatott, 2. tudós 3. és 4. nem 5. tudós 6. Olvasójától 11. mint”]

¹⁰⁷⁰ a' fő dísze [A „leg-”, szófölötti, a „-bb” szavak közti beszúrás.]

¹⁰⁷¹ *pislen*, nem [A többi sor fölötti beszúrás.]

¹⁰⁷² nemzetnek, <'s az Analytica Grammatica az efféléket> az [A „'s az efféléket” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁰⁷³ *gáncs*, nem [Az „úgy mondják,” lap teteji beszúrás.]

¹⁰⁷⁴ *cselekedet*, <mert> ezek [A „'s” a törlés feletti beszúrás.]

¹⁰⁷⁵ *gáncsolódó* <Grammaticusok> nem [A „-k” a szó végére tett beszúrás.]

¹⁰⁷⁶ [Innentől a bekezdés végéig a margón vörös ceruzás vonal.]

¹⁰⁷⁷ Ilyen az

¹⁰⁷⁸ Ilyen az

¹⁰⁷⁹ *Grammaticusunk*, <a'> kit

Füredi Vida név rejt-el, Értekezése' 27. lapján engem tisztel-meg a' Neologia' Vezérségének sokak gyűlöletes vezetésével; nem mintha ezt az Iskolát én kezdettem volna, hanem azért talán, mert ez úton én távolabb mehettem mint mindenek mások, a' Nemzetet idegen szókkal, formákkal, alkotásokkal megismérltetni igyekeztem, új szókat csináltam, a' régieket megcsonkáltam, kedveseb- {11} [61r] beknek gondolt alakuakká változtattam; 's midőn mások mindenek felett az Egységet keresik¹⁰⁸⁰, 's e'¹⁰⁸¹ nélkül gondolni sem tudják hogy¹⁰⁸² Nyelvünk előmehessen: én¹⁰⁸³ társaimat példámmal 's tanításimmal a' merésekre, különözésekre bátorítottam, 's azt tanítottam, hogy Nyelvünket nem az Egység gyarapíthatja, hanem az Antagonismus; hogy az Író Ura a'¹⁰⁸⁴ Nyelvnek, hogy¹⁰⁸⁵ kell törvény, de a' Szükség és Ízlés is parancsol; hogy külön Nemzet vagyunk ugyan, de a' mellett tagjai annak a' nagy nemzetnek, melly, az egész földön 's végig minden századokon, a' Múzákat tisztelte és tiszteli, 'stbb¹⁰⁸⁶

Ki legyen itt vagy máshol a' Vezér, az a' dolgot sem jobbá sem rosszabbá nem teheti, 's nekem cím¹⁰⁸⁷ és elvezetések felett vetekedni kevés kedvem; hagyjuk e' kérdést, 's annak meghatározását, hogy a' Nyelv' boldogítása vagy rontása körül ennek 's amannak melly érdemei vagy vétkei vannak a' később korra, melly az illyet nem csak gyűlölség és kedvezések nélkül, hanem tisztább-látással is fogja elítélni. De ha egy Tudományt és Mesterséget sem nevezhetünk, mellyben egy Iskola más Iskolát nem szült, és ha virágokat a' Látziüm' mezején szabad szedni, 's itt nem azért szabad, mivel a' Róma' nyelve eránt, melly szabadságunkat, szokásinkat, létünket, boldogságunkat, nyolczszáz esztendőök olta fenntartá, nem tudom melly tisztelettel tartoznánk, hanem mivel a'¹⁰⁸⁸ Látziümi virágok is virágok, 's igen szép virágok (az épen említett sok veszedelmes következtetésekre vezethetne¹⁰⁸⁹ bennünket): nem értjük miért volna vétek, hogy új Oskola itt is nyílt, 's miért legyen tilalmas, virágokat az új nemzetek' mezejiken is szedni, ha ezek is szépek, 's szembek mint a' mellyeket eddig a' gondatlanság hozza-be közzénk, 's nevelt közöttünk. Példát arra, hogy ezektől kölcsönözünk szót és szólást, 's hogy a' Küldöld' nagy¹⁰⁹⁰ Írójít követjük, Nyelvünk' századok olta mutathat, 's nagyobb számban mint azok képzelhetik, a' kik e' vizsgálatot meg nem tevék; sem azt nem mondhatjuk, hogy ezt vagy amaz általvenni tiltja Nyelvünknek Áziai, az ezekének Európai eredete, 's {12} [61v] a' kettőnek ellenkező természeté. Az a' társalkodási, országolási, vallási, tudományi öszveköttetés pedig, mellyben a' Nyugot' míveltebb Népeivel mi is állunk, gondolkodásunkat az ezek' gondolkozásokkal, és így Nyelvünket is, melly nem egyéb mint a' gondolat' képe, az ő Nyelvekkel, rokonságba hozta.

Természetében fekszik a' dolognak, hogy az illy változásokban a' neheztelet a' legújabb Újító vonja magára, 's könnyítsen az eddig-üldözötteken, 's most a' sor azt érte, a' ki az úgy nevezett Nyelvrontást még védeni is bátor volt. De ha az általa járt, az általa védett út valóban boldogítaná a' Nyelvet, az a' másik pedig, mellyet¹⁰⁹¹ ellenkezőjji tanácslanak, annak gyarapodását gátlaná: úgy neki nem csak mentséget és bocsánatot, hanem javalást is szabad volna reményleni, valamíg vélekedését tüzzel terjeszti ugyan eló,

¹⁰⁸⁰ keresnek

¹⁰⁸¹ 's <az Analytica Grammatica' Írója azt hirdeti, hogy> e'

¹⁰⁸² sem <lehet> hogy [A „,tudják” a törlés fölötti beszúrás.]

¹⁰⁸³ előmehessen-< > én [A kettőspont a törlés fölötti beszúrás.]

¹⁰⁸⁴ Író <bilincsekre-vert rabja> a' [Az „Ura” a törlés fölél van beszúrva.]

¹⁰⁸⁵ Nyelvnek, <de annak egyszersmind szabadjéjú 's kényű Ura is;> hogy

¹⁰⁸⁶ [Az oldal első bekezdése mellett ceruzás kereszt.]

¹⁰⁸⁷ [A szó eleje el van mosódva, az „-m” és az ékezet látható.]

¹⁰⁸⁸ hanem a' [A „,mivel” egy vonással a helyére utalt sor fölötti beszúrás.]

¹⁰⁸⁹ veszedel-<emre> vezethetne [Az új szövegződés és a „,következtetésekre” a törlés fölötti beszúrás.]

¹⁰⁹⁰ [A szó vége elmosódott, az „,y” nem látszik.]

¹⁰⁹¹ mellyt

de erőszak nélkül, 's nem azt kívánja, hogy mások szóljanak a' hogy ő akarja, hanem hogy ő szólhasson ne a' szerint, a' hogy mások akarják. Ha vélekedései hibások, a' 'czafolás' útja mindennek nyitva áll: de tudományos¹⁰⁹² dolgokban az erőszaknak soha nincs helye; a' titkos erőszaktól pedig, annál inkább a' miket ellenkezőink ellen mások által követtetünk, borzad a' szebb érzés.¹⁰⁹³

'S nem nyilvánosság igazságtalanság e, egynek venni vétkül, a' mit minden Írónk cselekszik¹⁰⁹⁴ és minden Írónk cselekedett? Kánonok Molnár és Dugonics felől szó sincsen; hiszen mind ketten azzal vádoltatnak, hogy ők adának leginkább példát a' legvakmerőbb szabadságokra; 's mi senkinek nem köszönjük inkább, mint az utóbbinak¹⁰⁹⁵, azt a' nagy szolgálatot, hogy az új szókat Olvasóink' külső sokaságával is¹⁰⁹⁶ megkedvelteté. De mit mondanak ellenkezőink, ha nekik kimondjuk, hogy maga az a' Faludi is, ki velős¹⁰⁹⁷ és igen nagy gondú, igen nagy szépségű tolla miatt érdemlett fényben ragyog, tagadhatatlanul Neologus?¹⁰⁹⁸ 's Ányós annyira az, 's mind ketten a' kárhözottatott Iskola' értelmében, hogy vakmerőbbet, mint ő, még ma sem ismerünk. Már Faludinál van *kibeszeállhetetlen* (unaussprechlich), (Constant. I. III.) melyet a' cryptonymus¹⁰⁹⁹ N. Úr (T. Gy. 1817. K. I.)¹¹⁰⁰ úgy {13} [62r] hoza-fel mint nyelvrontást; van *Zefir* I. 18. a' deák végezet nélkül; van *szirja árva sorsát*, az az, sirtaja, I. 26; van *erdei* I. 33 és 36, nem három, hanem két syllabává öszvekapva; van *mesterül*, az az, meisterhaft; *ellenerő*, Gegenmacht; van *kevélység néz-ki belőle*; van *Bátor!* a' Rajta helyett, a' courage! és Muth után¹¹⁰¹, és sok egyéb, a' mit kiírni sokallunk, de az Olvasó kijegyzés nélkül is hamar¹¹⁰² feltalál; – Ányósnál pedig Perzepól, Farzál, Pompéj, Ptolomé, Filozof, Arkád¹¹⁰³ (Arkádia), Hesper, Eol, ismét a' deák végezet nélkül, a'¹¹⁰⁴ Francziák és Németek után, de a' kik illy vakmerő szépitéssel magok sem kurtítják-meg mind ezeket; 's keresett, szokatlan, vakmerő, de sok helytt igen szép syntaxisa eléggé ismeretes. – Neologizált Péczeli is, de ő ritkán; 's attól még Aranka sem egészen tiszta, noha keseregte makaosságunkat, hogy magunkat a'¹¹⁰⁵ Haller' magyarságára visszavezettetni¹¹⁰⁶ nem engedjük; neologizált az idegen színt gyűlölő 's görögül értő, de németül nem értő Horváth Ádám is;¹¹⁰⁷ Csokonai pedig, kit az Orthologusoknak egyik fele minden magyar Íróknál inkább kedvel,¹¹⁰⁸ a' Neologia' ellenségei ellen perzselő, metsző élességgel viaskodott. 'S a' ki látni akarja hogy Verseghi, ki most legtűzesbb ellensége a' régi, környéki, új szóknak, mint¹¹⁰⁹ csinála soha nem hallott szókból¹¹¹⁰ egy egész Lexicont, tekintse-meg azt, a' mit Cadentiák' Laistromának nevezte Tiszta Magyarságában; tekintse-meg Aglájáját, Analytica Grammaticáját, 's szóljon, hogy ha az szabad, a' mit ő teve, mi még tilalmas. A' *dücs*

¹⁰⁹² tudományok

¹⁰⁹³ [A következő bekezdés világosabb tintával van írva.]

¹⁰⁹⁴ Írónk <cselekedett és> cseleked

¹⁰⁹⁵ utóbbnak [Az „-ik-”, a szó fölötti, egy vonással a helyére illesztett beszúrá.]

¹⁰⁹⁶ szókat <a' jó érzésű, de rossz ízlésű Olvasókkal> is

¹⁰⁹⁷ ki <közöttünk> velős

¹⁰⁹⁸ Neologus<> [A kérdőjel a törlés feletti beszúrá.]

¹⁰⁹⁹ Cryptonymus

¹¹⁰⁰ [A kötetszám és lapszám számára üres hely van hagyva.]

¹¹⁰¹ Muth<!> után

¹¹⁰² Olvasó hamar [A „kijegyzés nélkül is” sor fölötti beszúrá, melyet egy vonal utal a helyére.]

¹¹⁰³ [Az oldal tetejétől eddig a jobb margón vörös ceruzás vonal.]

¹¹⁰⁴ nélkül, <'s> a'

¹¹⁰⁵ hogy <mi> a' [A „magunkat” a törlés feletti beszúrá.]

¹¹⁰⁶ magyarságára <magunkat> visszavezettetni

¹¹⁰⁷ Horváth Ádám; [Az „is” a sor fölött áll.]

¹¹⁰⁸ [Ettől a szótól a bekezdés végéig vörös ceruzás vonal áll a kötés oldalán.]

¹¹⁰⁹ ellensége <a' szócínálásnak>, mint [Az „a' régi, környéki, új szóknak” a törlés feletti beszúrá.]

¹¹¹⁰ csinála <új> szókból [A „soha nem hallott” sor fölötti beszúrá.]

(gloria),¹¹¹¹ a' vágy (cupido), a' hossz (longitudo), a' Szónok (Orator), az *ollyik ember* (non nemo), a' *szárnyékony* táncz (geflügelter, mint az *επεα πτεροεντα* Homérban), a' *naplopó* (Tagdieb), a' *gyámoljon* (gyámolítson), a' *pej* szürkület (braune Dämmerung), az *ősz ég* (grauer Himmel), a' *pásztoróra* (Schäferstunde), a' recsegő¹¹¹² *szelánya* (Windsbrant) a' *ded* láb (kicsinyded), az ajakból csinált *aj*; a' kellemetesből kurtított *kellemet*, a' nominativusban, innen az accusativusban *kellemetet*, - mint a' szorgalmatosból a' nominativusban *szorgalmat*, az accusativusban *szorgalmatot* – ennek a' Grammaticusunknak szavai.

{14} [62v] Valóban rendesnek mondhatnánk, ha a' rendesség mellett eggyzersmind szomorú is nem volna, mint kárhóztatja egyikünk a' másikat a' Nyelvrontás' vétkeiért, míg azt maga is rontja, hasonló szabadsággal mindnyájan, 's mindnyájan nem tévedések és siklások nélkül, de mindnyájan és mindég nem egyenlő szerencsével. Nem jobb volna e Horátnak követnünk intéseit, hogy merjük a' mit szükségesnek 's vagy jónak vagy szenvedhetőnek nézünk, 's olyannak a' mi a' Nyelvnek hasznára lehet, 's bizzuk az időre, ha az fogja e javallani¹¹¹³ a' mit mertünk; mint vádra kelni mások ellen, hogy a' mit mi merünk, ők is merik, 's¹¹¹⁴ még azért is vádolni, hogy azok nem egész Grammaticákat írnak, hanem csak Schólionokat és Glosszáríumokat? Mintha ezekben úgy nem lehetne jó mint azokban, és mintha némelly hibáink épen a' Grammatica' elszédítése 's elposhasztása által nem okoztatnának. Mert mi ugyan el merjük mondani, 's szükségesnek látjuk elmondani, hogy Grammaticusaink¹¹¹⁵ adhatnak olly jó de kedvetlen szót, a' mi soha el nem fogadtatik; ellenben az Írók adhatnak olly nem jót, a' mi a' Nemzet' szavává lesz, mihelytt azzal több jó Írók élni kezdenek.¹¹¹⁶

1117

{15} [63r]

II.

MI PARANC SOL A' NYELVBEN?

Nyelvünk' Státora a' nem megtévedhetetlen, de hasonlíthatatlan Révai, a' Nyelv' ügyeinek éltélésekre két tribúnált állíta-fel; az egyikben maga a' SZOKÁS tartja ítéleteit, a' másikon az ANALOGIA, ETYMOLOGIA, EUPHONIA együtt, de gyakran egymással ellenkezve. Ez vala értelme minden régi és új nemzet' minden Grammaticusának, ez nevezetesen Adelungnak is a' Németek között.

Tiszt. Verseghy Úr a' maga Analytica Grammaticájában a' Szokást kirekeszti a'¹¹¹⁸ Nyelv' Biráji közzül, mert¹¹¹⁹ úgy hiszi, hogy azt az Analogia Etym. Euphonia eléggé¹¹²⁰ megfejtik¹¹²¹, 's az úgy nevezett Kifogások s' Regulák alatt magyarázzák. Anal. Gramm. I. 9. Valóbb¹¹²² oka az lehete,¹¹²³ hogy a' Szokás' bírósága nem illet a' philosophiai lélekkel

¹¹¹¹ *dücs* <és a' dücsö> (gloria),

¹¹¹² a' <Win> recsegő

¹¹¹³ e <...> javallani

¹¹¹⁴ merik<?> 's

¹¹¹⁵ hogy <a' mi> Grammaticusaink

¹¹¹⁶ élni <méltóztatnak> kezdenek.

¹¹¹⁷ [Az oldal fele üresen hagyva.]

¹¹¹⁸ Szokást <nem is említi> a' [A „kirekeszti” a' törölt „nem” feletti beszúrás.]

¹¹¹⁹ Biráji <közzött>, mert [A „közzül” a' törlés feletti beszúrás]

¹¹²⁰ Analogia eléggé [Az „Etym. Euphonia” sorközi, a' margóra terjedő beszúrás.]

¹¹²¹ megfejtí

¹¹²² <meg>magyarázzák. Valóbb [A többi lapalji betoldás.]

¹¹²³ az <volt,> hogy

írt Grammaticába.¹¹²⁴ Ellenben a' Debreczeni Grammatica' Előbeszédében néhai Tiszt. Szikszai György Debreczeni Predikátor Úr a' Grammaticai három Bírót szeretné megfosztani minden hatalmától, mert a' Szokást nézte a'¹¹²⁵ Nyelv' legcsalhatatlanabb mesterének¹¹²⁶ 's az Analogia', Etymologia', Euphonia' emberei, midőn a' Szokás' tiszteletétől messze távoznak-el,¹¹²⁷ csak zavart csinálnak. Tévedését¹¹²⁸ mind a' két Tudós maga megismeré; ez, midőn Grammaticai munka' Előbeszédében hirdeté a' Szokás' tiszteletét, 's az új szók' csinálását a' hol arra szükség van, és így a' Szokástól eltávoztát, szabadonk tanítja: amaz midőn a' *foljik és hazudik* (jól, foly, és hazud) szókát¹¹²⁹ tanítja, mellyek, a' törvény 's a' Nemzet' nagy részének jobb szokása szerint,¹¹³⁰ olly undok vétkek, mint ezek volnának: *tolik* (jól, tol), és *tudik*¹¹³¹ (jól, tud), 's ezt azért, 's csak azért tanítja,¹¹³² mert a' mint állítja, de mi tagadni merjük, úgy van inkább szokásban.¹¹³³

Mi Révaival 's a' minden Nemzetek' minden Grammaticusaikkal tartunk, 's mind a' Szokást mind három társait Bíróknak ismerjük, még pe- {16} {63v} dig a' Szokást még szükségesebbnak 's még főbbnek mint három társait, ha t. i. őket¹¹³⁴ egymástól elválasztani szabad volna és¹¹³⁵ lehetne; mert ez a három amannak csak tanácslója, amannak pedig sok esetekben még bitanglásait is tisztelnünk¹¹³⁶ kell. Hova vinnének úgy bennünket a' Nyelvnek nem Urai, hanem csak Statistáji, a' Grammaticusok, ha péld. ok azt kívánnák, hogy az *eszmélet* szép és szükséges szavát, de¹¹³⁷ a' mellyet az Analyt. Grammatica monstrosusnak nevez, 's a' *magasztal* szót, melly jól így volna: *magasít*, 's a' *jószágot*, a' *barátnét* számkivessük, mert az Analogia 's¹¹³⁸ Etymologia kárhóztatják¹¹³⁹? A' ki a' jobb Szokástól soha el nem távozik, ha mindég jól nem szól is, legalább nem szól rosszul: de a' ki a' három másik Bírót követné mindég, szenvedhetlenül fogna sokszor szólni.

De midőn mi azt tanítjuk, hogy a' Nyelv' ügyeiben a' SZÜKSÉG is¹¹⁴⁰ kíván tiszteletet, 's igazán szólván, a' Nyelvnek az¹¹⁴¹ ÍRÓ a' Bírája, szoros¹¹⁴² bilincsekre vert rabja 's szabad kéjű 's kényű Ura, – úgy hisszük, hogy nem¹¹⁴³ eltávoztunk a' nagy Mester' Útjától, hanem azon csak tovább mentünk; vagy, a' mi épen azt teszi mi csak azt tanítjuk, a' mit Révai ha szóval nem tanított is cselekedettel tanított.¹¹⁴⁴

¹¹²⁴ Grammaticába<> [A kettőspont felső pontja törölve.]

¹¹²⁵ mert <úgy hitte, hogy> a' Szokást a' [A „nézte” interlineáris beszúrás.]

¹¹²⁶ mestere

¹¹²⁷ tiszteletétől <el>távoznak [A többi sor fölötti beszúrás, az „-el”-t egy vonás rendeli a helyére.]

¹¹²⁸ csinálnak <a' Nyelvben.> Tévedését [A „csinálnak” után új írásjel áll.]

¹¹²⁹ *hazudik* szókát [A többi lapalji betoldás.]

¹¹³⁰ mellyek, <a' Grammaticai Bíró' ítélete> szerint [Az „a' törvény” a törlés feletti beszúrás, a „, 's a' Nemzet' nagy részének jobb szokása” a bekezdés végén álló betoldás.]

¹¹³¹ és <h> *tudik*

¹¹³² 's azért, tanítja [Az „,ezt” és a „,s' csak azért” sor fölötti beszúrás.]

¹¹³³ mert, úgy van inkább szokásban. [Az „a' mint állítja, de mi tagadni merjük,” részben sor fölötti, részben marginális jegyzet.]

¹¹³⁴ ha őket [A „t. i.” a sor fölötti beszúrás.]

¹¹³⁵ elválasztani <kellene> és [A „szabad volna” sorközi beszúrás.]

¹¹³⁶ bitanglásait tisztelnünk [Az „is” sor fölötti beszúrás]

¹¹³⁷ szavát, <'s a' magasztal szot> de

¹¹³⁸ Analogia <kárhóztatja?> 's

¹¹³⁹ kárhóztatja

¹¹⁴⁰ SZÜKSÉG <és az IZLÉS> is

¹¹⁴¹ Nyelvnek <ezt a' hat Bír> az

¹¹⁴² Bírája, <'s> szoros

¹¹⁴³ hogy <mi> nem

¹¹⁴⁴ teszi<> a' mit Révai <csak> cselekedet <által> tanított<, mi ki is mondjuk>. [A szakasz többször át van javítva. Második variációja: „a' mit Révai <csak> cselekedettel <által> tanított<, mi ki is mondjuk>. A „nem szóval, hanem” utólag törölt jegyzet a sor fölötti beszúrás, ahogyan a meghagyott „mi csak azt tanítjuk,” és a „ha szóval nem tanított is”.]

Azon esetek, melyekben¹¹⁴⁵ a' Szokásnak, vagy három társainak 's a'¹¹⁴⁶ Szükségnek, győzni kell, szorosan meghatározva nincsenek mindég, 's hol az egyiknek, hol a' másíknak, hol a' harmadíknak, hol a' negyedíknak, hol az ötödíknak kell győzni társai felett. Ezek örökös perben állván egymással, nem lehetnek Versenygők és Bírák egyszersmind.¹¹⁴⁷ A' Könyvek' Nyelvében tehát az Író az Úr; ő¹¹⁴⁸ intézi-el a' pert, kihallgatván a' Versenygők' okaikat, és ha az ő ítéletét jóvallják más jó Írók, a' szó vagy¹¹⁴⁹ szóllás a' Nemzetévé változik¹¹⁵⁰ által. Így merte Faludi általvinni a' *bajnok* (pugil) szót a' *héros* ' megjegyzésére már 1750. (Meholt Pálffy János, bajnoka hazánknek, l.);¹¹⁵¹ így más valaki később a' *hős* nevet ugyan-arra; így merte Verseggy a' mérész¹¹⁵² helyett a' *merész* az Etymologia 's [...] ¹¹⁵³ jobb Szokás szerint; így Révai a' *Költő* (Dichter), Barczafalvi az *Űgyész*¹¹⁵⁴

¹¹⁴⁵ esetek, <a'> melyekben

¹¹⁴⁶ Szokásnak, <az Analogiának, az Etymológiának, az Euphoniának> a' [A „vagy három társainak 's” a törlés eleje fölötti beszúrás.]

¹¹⁴⁷ egymással, Versenygők és Bírák egyszersmind nem lehetnek. [A szórend a szavak fölét irt arab számokkal van megváltoztatva: "3. Versenygők 4. és 5. Bírák 6. egyszersmind 1. nem 2. lehetnek."]

¹¹⁴⁸ a

¹¹⁴⁹ okaikat; <'s a' mit ő ítélt és mert,> jóvallják más Írók, <'s a' jobb Olvasók, 's a' szabás> s' szót<▷> vagy [Az „és ha az ő ítéletét” a törlés fölötti, a „jó” a két szó közötti beszúrás.]

¹¹⁵⁰ változik. [Em.]

¹¹⁵¹ [Az oldalszámnak üres hely van kihagyva.]

¹¹⁵² mérész<▷>

¹¹⁵³ [A tinta elmosódott, a szó nem látható.]

¹¹⁵⁴ [A szöveg itt félbeszakad, a következő oldal nem ennek folytatása.]

3.

(Forrás: MTAkk, K631, 64r–66v.)

{11}¹¹⁵⁵ [64r]

gálatjai által ügyünknek több hasznára volt, mint legmunkásabb Könyvcsinálóink. Most arra tanítá bennünket, hogy rímes verseinket is scandáljuk, a' hogy azt a' miveltebb Európa' minden nemzetei teszik. Felzúdulánk a' tanácsra, mert az elnehezíté verselésünket, és azért is, mert az idegen ízlés, a' mint mondák, a' magyar ízlésnek kárt készüle¹¹⁵⁶ tenni. Említünk kelle a' történetet, noha inkább tartozik Verselésünk' mint Nyelvünk' változására, mert bizonyítja¹¹⁵⁷ a' mit látni akarunk. Valamint a' Képző Mesterségek' Iskolájában nem fog soha Művésszé emelkedhetni, a' ki az Antikok' Antikok és a' XVI. Század' nagy Festőji és a' későbbké után nem gyakorolja lelkét, szemét, karját, és egyedül azt rajzolgatja 's festegeti, a' mit testi szemeivel lát maga körül: úgy Nyelvünk soha¹¹⁵⁸ azzá a' mivé már is leve, annál inkább a' mivé lenni ezután fog, nem vált volna, ha azok, a' kik Erdősit követték, 's azok közt senki nem inkább mint a' három nagy Kezdő, és későbbben Virág, velünk a' rimetlen versek' szépségét meg nem kedveltették, 's ezek által bennünket a' bátrabb és fenntebb merésekre nem szoktattak volna. És a' hogy¹¹⁵⁹ ezek által kapattatánk-ki a' Prósa' nyelvéből a' Poesis' nyelvbe – mi vala Kisig és Himfyig a'¹¹⁶⁰ legédesbb, a' legmagasbb rímes darab is! – úgy Ráday a' csengő lantnak olly bájta ada, melly régibb édességét sokkal nagyobb mértékben múlta felül, mint a' mellyben azt elnehezítette.

Nyelvünk nem nevezhetne nagyobb hőst mint Gróf Teleki Józsefet, a' Koronaórt és Ugocsaí Fő-Ispánt, ha később született volna. Ez a' szertelen nagyságú ember, mind honjában mind Franciaországban 's Hollandiában és Helvetziában, a' leggondosabb nevelést vette, 's deákul, francziául 's németül {12}¹¹⁶¹ [64v] nem csak jól, de ékesen is írt, 's mind prózát, mind verset, 's nyelvünket hatalommal bírta: de sajátágai közzé tartozott, semmiben nem kapni azon a' mi új, sőt abban lelte gyönyörűségeit, a' mi atyjától méne-álta rá. Segélte ugyan másoknak igyekezeteiket a' Nyelv körül, 's a' görög szchemájú verseket javallotta, kedvelte, de magát e' nemben nem gyakorlotta, 's azon nagyszépségű, 's theologiai, philosophiai 's politicaí eruditióval tömött Versezetem¹¹⁶² kívül mellyben testvére' halálát siratja, egy két más versezeténél, nagyüzű, Római érzésekkel, gondolatokkal, fordításokkal 's férjfiass szépséggel magyarul¹¹⁶³ és deákul írt Fő-Ispáni Beszédeinél, és a' mellyeket a' Magyar- és az Erdély-orozági Dietákon elmonda, egyebet tőle nem bírnak. Régibb ízlését egészen látjuk a' már említett Keserv' czímlapján, melly olyan, mintha a' Költeményt a' Gyöngyösi' korából bírnánk. Azon felekezetnek, melly szorosan ragaszkodik a' régibb színhez, Teleki a' fő disze, 's útána a' tőle Nyelvére nézve sokakban különbözö¹¹⁶⁴ Horvát Ádám; 's a' Szép Literatúra' nemében ő az az egy nevezetes Irónk, a' kinél új szót 's új szólást nem találunk^{*)}.

¹¹⁵⁵ <9>

¹¹⁵⁶ [A papír sérült a szó végénél, de az írás így is jól olvasható.]

¹¹⁵⁷ bizonyítju<k>

¹¹⁵⁸ [A papír sérült, a „h”-nak csak a teteje látszik.]

¹¹⁵⁹ És hogy [Az „a” sorközi beszúrás.]

¹¹⁶⁰ és <Kisfaludiig> a'

¹¹⁶¹ <10>

¹¹⁶² Versé<n> [Az ékezet is törölve van, a beszúrás a szó utolsó betűjén kezdődik és a szó alatt végződik.]

¹¹⁶³ szépséggel <irt> magyarul

¹¹⁶⁴ disze, útána a' tőle <nagyon> különbözö [A „,s” és a „Nyelvére nézve sokakban” sor fölötti beszúrás.]

*) Sőt Hyperorthogusaink találnak. Illyenek ezek: Ottan pislén módra futkos két árvája; mert a' pislén, környéki szó – Zsembjével sok házat csaknem felforgatja; mert van zsembes in statu constructo, de zsemb

{13} [65r] A' Báróczi' és Baróti' követőjinek egyik fele a' széptelen Erő, a' másik az erőtelen Szép¹¹⁶⁵ felé tévedezett; egy harmadik sereg pedig a' régi szín mellett marada-meg, 's így Literatúránk' művelőji három különböző úton jártak. Az elsőnek vétke abban állott, hogy a' külföldi Írókat, ügyetlenségéből vagy sietésből, szorosabban követék mint illet; a' másodiké, hogy írásaikat a' deák (nem Római) szín lepte-el; a' harmadiké, hogy a' Széptől is irtoztak, ha az magyar nem volt. Látánk a' megtévedést, 's azok szerint a' miket a' Festők' és Faragók' képekben adánk-elő, eggyesíténk a' mit mind a' három félnél jónak találunk, hogy mindenik' érdemét magunkévá tehessük, mindenik' hibáját elkerülhessük, 's beszédünk az Újak' szépségével 's a' Régiek' méltóságával, nemességével, tömörségével 's erejével ragyoghasson. Újságíróink, kik tudományos tárgyra is kiterjeszkedtek, 's olykor Recenziókat is mertek adni, de látván hogy a' megfeddett Író viczkáندozik, 's olykor recalcitrálgat is, 's vádra kél ellenek, hogy midőn az Írókat bátorítani kellene, ők¹¹⁶⁶ a' feddés által őket elijesztik, 's Nyelvünk' és Literatúránk¹¹⁶⁷ műveit fogyasztják, abba hagyják a' Recenziók' adását, 's így a' Nemzet' ízlésének művelése megcsökkent, 's sok tízedekkel hátrább maradánk'. De a' mit e' részben elmúlasztottak, azt¹¹⁶⁸ kipótlák abban vezetésesen, hogy azon Grammaticára, mely legjobbnak fog ítéltetni, oly tekintetű jutalmat tettenek-ki, mely mind a' tárgy' nagyságához, mind hozzájuk, mind a' Nemzethez illet.¹¹⁶⁹

{14} [65v] A' jutalmat a' Dr. Földi János Grammaticája nyerte-el¹¹⁷⁰, de Debreczen jobbnak látta a' beküldött Grammaticák után egy újat dolgozni, mely 1795. megjelent; tudós 's magyarul tisztán beszélő, de írni nem tudó férfiak' sietve tett dolgozása, és olyan, a' millyen a' nem egy kéz' munkája lenni mindég szokott. Ezek a' férfiak irtoztak a' Báróczi' 's a' Baróti' példájától, 's mind a' kettő felől azt hitték, hogy kárára, sőt veszedelmére születtek Nyelvünknek, 's jó Magyarásznak azt nézték, a' melyet minden Magyar megért, rossznak azt, a' melyet nem ért-meg minden Magyar. Ezt követé a' Dr. Gyarmathi Uré, mely hasonlóképen sok érdemmel dicsekedhetik.¹¹⁷¹ Végre Révai jelene-meg a' maga nagy Grammaticájával, nem tévedések nélkül, de oly erővel, a' millyet attól lehet¹¹⁷² várni, a' ki tiszta¹¹⁷³ nyelvű helyen vette első neveltetését, tovább a' hazának sok Megyéjiben lakott, régi¹¹⁷⁴ Magyar Íróink' munkájikat példátlan gonddal tanúlgatta,¹¹⁷⁵ 's így a'¹¹⁷⁶ Magyar Nyelv' tökéletes ismeretére úgy jutott-el, a' hogy azt egy¹¹⁷⁷ Írónról

nincs. – Mondja-meg, ha van e ott a' gáncsnak helye; mert a' gáncs hiba, a' feddés gáncsolás. – Sőt azt meg is adja, minthogy ő adni tud; mert egy Nyelvtanítónknak (T. Gy. 1818. IV. K. 102 l.) tud adni nem jól van magyarul. – Hogy tanúld szállítani kérdékenységed; az az, leszállítani. Az ilyen némellyeknek vétkes szólás. Pedig quem *vocet* (invocet) divum... [Az utolsó előtti mondat lapalji beszúrás, amely vonallal van a helyére rendelve.]

¹¹⁶⁵ Szép<ség>

¹¹⁶⁶ kellene, <hogy gyarapodjék számok> ők

¹¹⁶⁷ Literatúránk' [Em.]

¹¹⁶⁸ [A lábjegyzet üres, a helye ki van hagyva az oldal alján.]

¹¹⁶⁸ részben mulasztottak<-el> azt [Az „el” sor fölötti beszúrás.]

¹¹⁶⁹ [A szöveg itt véget ír. Utána következik a lábjegyzet jelzése, amely üresen maradt. Az oldal alsó harmada tehát üres.]

¹¹⁷⁰ jutalmat <nyert> Grammatica <az volt, mely> nyerte-el [Az „a' Dr. Földi János” lapteteji jegyzet, a „Grammatica” szó új végződése a szavak közé került.]

¹¹⁷¹ mely <nem vala> hason<latlan az elsőbböz, noha attól sokban különbözött.> [A mondat befejezése a törless feletti beszúrás.]

¹¹⁷² millyet <attól a' nagylelkű embertől> leheté [Az „attól” a törless fölött áll.]

¹¹⁷³ a' ki <magyarul> tiszta

¹¹⁷⁴ lakott, <a' Római Literatúrát férjfiisan ismerte, 's> régi

¹¹⁷⁵ munkájikat <athlétaí erővel> tanúlgatta, [A „példátlan gonddal” a törless feletti beszúrás.]

¹¹⁷⁶ 's így <azért> a'

¹¹⁷⁷ hogy <még inkább> egy [Az „azt” a sor feletti beszúrás.]

sem mondhatjuk inkább.¹¹⁷⁸ 'S valóban Grammaticája olyan is, hogy a' Nyelv' Státorának ötet tekinthetjük. Nevezetes Költőnk lévén eggyzersmind, 's igen járatos a' Római Írók' munkáikkal, ő nem csak tudományt, hanem ízlést is olly mértékben bírt, hogy e' részben is, ha nem főbbnek mint minden társai, bizonyosan nem kisebbnek tartathatott. A' Grammatica nem¹¹⁷⁹ poshasztotta-el úgy, hogy mind azon a' mi tollából folyt, 's már akkor, férjfiúi erő 's sokszor kibeszélhetetlen báj ne omlott volna el; 's míg Rájnis, a' maga velős magyarságával, bennünk mindég a' próza felé vonsz.¹¹⁸⁰ Révai, a' maga csinos beszédével, a' Római Írók' classicitására emlékeztet.¹¹⁸¹

Ugyan-akkor midőn Révai a' maga nagy Grammaticáját kiadá,¹¹⁸² kiereszté Tisztel. Verseghy¹¹⁸³ Ferencz Úr is a' maga német Nyelven {15} [66r] dolgozott Magyar Grammaticáját 's Tiszta Magyarságát, Pesten, 1805., 's Budán, Magyar Aglája nevezet alatt, Verseit, 1806. E' munkákban mind szavai, mind Declinatiója, mind Conjugatiója, mind Syntaxisa, mind Orthographiája olyan, hogy ha van valaki a' ki közöttünk, méltán vagy méltatlanul, Nyelvrontónak szidalmaztathatott, V. Úr az, a' kit Nyelvváltoztatónak nevezhetünk, mert ennyit és illyeket még egy Írónk sem cselekedett. De ezen meréseit *mind az Ész' fenekén építi*, és mivel azon épülteknek állítja, kijelenti óhaját, hogy *Grammaticája a' Magyar Nyelv' Törvénykönyvének ismértessék, 's az Országás az Írókat világos törvény által kényszerítse, engedelmeskedni az Észnek. A' hol annyiféle az értelem*, úgy mond Tiszta Magy. I. VIII., *valahány a' fő, ott Eggyiséget csak a' Hatalom szülhet.*

Munkája mingyárt megjelenésekor megczáfoltatott, 's tanításai nem találtak követőket; jobb Íróink úgy írtak mint azelőtt, hanemha talán azt kellene említenünk, hogy a' TS és TZ helyett a' CS és CZ kezde elhatalmazni, de a' mely nem V. Úr által tanítatott legegább. Az a' harmadik Iskola, mellyet feljebb említünk, naponként szaporodott és gyarapodott, 's a' V. Úr' panasza, hogy Íróink rontják a' Nyelvet, és hogy Eggyiség nélkül kulturát nem képzelhetni,¹¹⁸⁴ mind inkább hallatá magát, 's V. Úr nem hevert még midőn hallgatott is.

A' Neologia' Vezérségének sokak előtt gyűlöletes vezetésével e' seregben az a' pseudonymus¹¹⁸⁵ Tudós, a' kit minden leplei alatt is, kiki ismér, 's maga a' választott Fűredi Vida név is könnyen kitalálhat, Értekezése' 27. lapján engemet tisztel-meg, nem mintha ezen Iskolát én kezdettem volna, hanem a' mint vélni lehet azért, mert ez úton én távolabb mehettem társaimnál.

Ki légyen itt vagy máshol a' Vezér, az a' dolgot jobbá vagy rosszabbá nem teheti, 's czím és nevezet felett vetekedni nem illik; hagyjuk e' kérdést, 's annak meghatározását, hogy a' Nyelv boldogítása vagy rontása körül kinek mennyi érdemei vagy vétkei vagynak, a' később korra, melly az illyet¹¹⁸⁶

¹¹⁷⁸ mondhatjuk. [Az „inkább” a sor feletti beszúrás, amelyet egy vonal rendel a helyére.]

¹¹⁷⁹ Grammatica <ötet> nem

¹¹⁸⁰ vonsz<ott>:

¹¹⁸¹ emlékeztet<ett>.

¹¹⁸² kiadta [Az „-á” a szövegződésre van ráírva.]

¹¹⁸³ kiereszte<te> Verseghy [A „Tisztel.” lapalji beszúrás.]

¹¹⁸⁴ kulturát képzelhetni, [A „nem” sor fölötti beszúrás.]

¹¹⁸⁵ a' <nagy> pseudonymus

¹¹⁸⁶ [Az írás az oldal alján végetér, de a következő oldal {16} [66v] üres.]

(Forrás: MTA KK, K631, 67r–68v.)

{-} ¹¹⁸⁷ [67r] ¹¹⁸⁸ A' Báróczi' és Baróti' követőjének egyik fele a' széptelen Erő, a' másik az erőten Szép felé tévedezett, egy harmadik sereg pedig a' régi szín mellett marada-meg, 's így Literatúránk' művelőji három különböző úton jártak. Az elsőnek vétke abban állott, hogy a' külföldi Írókat, ügyetlenségből vagy sietésből, szorosabban követék mint illet; a' másodiké, hogy írásaikat a' deák (nem Római) szín lepte-el; a' harmadiké, hogy a' Széptől is irtóztak, ha magyar nem volt. Látánk a' megtévedést, 's azok szerint a' miket a' Festők' és Faragók' képekben adánk-elő, egyesíténk a' mit mind a' három félnél jónak ¹¹⁸⁹ találtunk, hogy mindeniknek hibáit elkerülhessük. A' Neologia' Vezérségének sokak előtt gyűlöletes nevezetével e' seregben Füredi Vida Úr, Értekezése, ¹¹⁹⁰ 27. lapján, engem tisztel-meg, nem mintha ezt az Iskolát én kezdetem volna, hanem, a' mint vélni lehet, azért, mert ez úton én távolabb meheték mint társaim, Olvasóinkat idegen formákkal megismertetni úntalanul igyekeztem, 's midőn sokan mások az Egységet keresik, én feleimet példámmal 's tanításimmal a' különözésekre buzdítottam.

Ki légyen itt vagy máshol a' Vezér, az a' dolgot sem jobbá sem rosszabbá nem teheti, 's nekem czím és elnevezetés felett vetekedni kevés kedvem: hagyjuk e' kérdést 's annak meghatározását hogy a' Nyelv' boldogítása vagy rontása körül egyikünknek vagy másikunknak melly érdemei vagy vétkei vagynak, a' később korra, melly az illyet ¹¹⁹¹ {-} ¹¹⁹² [67v] nem csak gyűlölség és kedvezések nélkül, hanem tisztább-látással is fogja elítélni, 's tegyük a' mit a' Nyelv' elővitelére hasznosnak ítélnék, 's erőnk bír, a' Vezér nevezetet sem nem keresvén, sem mástól nem irgyelvén. De ha egy Tudományt és Mesterséget nem nevezhetünk, mellyben egy Iskola más Iskolát nem szült; és ha virágokat a' Látzium' mezején szabad szedni, 's itt nem azért szabad, mivel a' Róma' nyelve eránt nem tudom melly tekintettel tartoznánk, hanem mivel a' Látziumi virágok szép virágok: nem értjük, miért volna véték, hogy új Iskola itt is nyílt, 's miért legyen tilalmas, ¹¹⁹³ virágokat az új nemzetek' mezejiken is szedni, ha ezek is szépek. Példát arra, hogy ezektől szót és szólást kölcsönözünk és hogy ezeket követjük, Nyelvünk századok oltá mutathat, 's nagyobb számban mint azok képzelhetik, a' kik e' vizsgálatot meg nem tették; sem azt nem mondhatjuk a' mit az újítások' nem kedvelőji mondani szeretnek, hogy ezt vagy emezt általvenni tiltja a' mi Nyelvünknek Áziai, az ezekének Európai eredete, 's a' kettőnek ellenkező természetek. Az az országlási, vallási, tudományi 's társalkodási öszveköttetés pedig, mellyben a' Nyugot' miveltebb népeivel állunk, gondolkozásunkat az ezek' gondolkozásokkal, és így Nyelvünket is, melly nem egyéb mint a' gondolkozás' képe, az ő Nyelvekkel rokonságba hozta.

Természetében fekszik a' dolognak hogy az illy változásokban a' neheztlést a' legújabb Újító vonja magára, 's könnyítsen az eddig-üldöztökön. De ha az ezek által járt és az ezek által védett út valóban boldogítaná a' Nyelvet, az Orthologusoké pedig annak

¹¹⁸⁷ [A lap felső sarka le van vágva, így Kazinczytól származó sorszám nem látható.]

¹¹⁸⁸ [A teljes oldal át van húzva vörös ceruzával.]

¹¹⁸⁹ fél <tanításiba> jónak [A „-nél” sor fölötti beszúrás.]

¹¹⁹⁰ Értekezése'

¹¹⁹¹ Iracunda Jovem *ponere* (deponere) nem vétek. – Mellyel *Zoilusnak* is bedughatná száját; hol a' három syllabájú *Zoilus*, Synzesisel, két syllabává van olvasztva. [Ez a lábjegyzet nincsen a szöveghez rendelve jellel vagy számmal, a főszövegtől függetlenül olvasható. A „*Zoilusnak*” eredetileg: „*Zoilusnak*”. A 67 verso üres.]

¹¹⁹² [A lap felső sarka le van vágva, így Kazinczytól származó sorszám nem látható.]

¹¹⁹³ legyen <vétek> tilalmas,

gyarapodását gátlaná: úgy ezen újabb felekezet {-}¹¹⁹⁴ [68r] -nek nem csak mentséget és bocsánatot, de javalást is szabad volna reményleni, valamíg vélekedeseit¹¹⁹⁵ tüzzel terjeszti¹¹⁹⁶ ugyan elő, de minden erőszak és erőltetések nélkül, 's nem azt kívánja¹¹⁹⁷, hogy mások szóljanak a' hogy ők akarják, hanem hogy nekik legyen szabad külömben szólaniok, mint mások akarják. Ha vélekedéseik hibások, a' czáfolás' útja mindennek nyitva áll: de tudománybeli dolgokban az erőszaknak soha nincs helye; a' titkos erőszaktól pedig, annál inkább az olly lépésektől a' miket mások által követtetünk-el, mert magunk nem akarnánk tevőjének¹¹⁹⁸ nézettetni, borzad a' szebb érzés.

'S nem nyilván igazságtalanság e egynek venni vétkül, a' mit minden Írónk cselekedett 's minden Irónk cselekszik? Kánonok Molnár és Dugonics felől nem lehet kérdés; hiszen mind ketten azzal vádoltatnak, hogy ők adának leginkább példát a' legvakmerőbb szabadságokra; sem Baróti és két társa felől¹¹⁹⁹ nem, mert Barótinak egyik legfényesebb érdeme éppen abban áll, hogy azt cselekedte a' mit ellenkezőink vétkeknek kiáltanak, Révai pedig fíradhatatlan volt régibb Íróink' maradványaitak felkeresni, betűről betűre lemásolni, a' mit azokban az idő érthetlenné teve, Herculeszi erővel kifejtteni, 's elveszett kincseinket a' feldolgozás által a' nemzetnek visszaszerzeni. De kívánják e ellenkezőink, hogy egész lapokat töltsünk-el a' Faludi' és Anyós' helyeivel annak megbizonyítására,¹²⁰⁰ hogy az a' Faludi, a' ki közöttünk velős és gondos Magyarsága¹²⁰¹ miatt érdemlett fényben ragyog, hogy az az Ányós, a' kit bájos bár nem hibátlan {-}¹²⁰² [68v]¹²⁰³ beszéde miatt csudálnunk kell, Neologusok voltak, még pedig ezen Iskola' értelmében.¹²⁰⁴ Az volt a' mindeneknek használni, mindenektől könnyen-értetni akart, 's így sokat nem merő és még is merő Péczeli; az a' Neológiától iszonyodó Aranka; az a' görögül olvasó, németül sem nem olvasó sem nem értő Horváth Ádám; az Csokonai, kit az Orthologusoknak egyik fele minden Íróinknál inkább kedvel,¹²⁰⁵ a' Füredi Vida név alatt megjelent Értekezésben pedig ezeket találjuk: *Szörny, inger, czímkép, ángoly, vágy* (substantívumi jelentéssel, a' szokott *vágyás* helyett), *embertermészet* (Menschennatur), *hatalomszó* (Machtspruch – rosszul fordítva); egy *fogadja-Istent arat* (árndtet). Ha ezek jók: ki rontotta¹²⁰⁶ a' Nyelvet közöttünk?

Váratlanok ezek a' vádak, minekutána a' Vádlók úgy vétkesek mint mi vagyunk: de még váratlanabb az, hogy Vádlóink elnézik ha a' Nyelv' törvényei 's szokásai ellen vétünk, de hogy nyelvépítő 's nyelvészépítő Nyelvrontásainkat¹²⁰⁷ még védeni is

¹¹⁹⁴ [A lap felső sarka le van vágva, így Kazinczytól származó sorszám nem látható.]

¹¹⁹⁵ vélekedesei<ket> [A „-,t, a „k,-ra rá van írva.]

¹¹⁹⁶ terjeszti<k>

¹¹⁹⁷ kívánják<k> [Az ékezet is törölve van.]

¹¹⁹⁸ akarnánk <a'> tevőknek

¹¹⁹⁹ és <Révai> felől [A „két társa” marginális jegyzés.]

¹²⁰⁰ [Innettől a lap aljáig a jobb margón vörös ceruzás vonal.]

¹²⁰¹ gondos<an keresett szépségű> Magyarsága

¹²⁰² [A lap felső sarka le van vágva, így Kazinczytól származó sorszám nem látható.]

¹²⁰³ [A teljes oldal át van húzva vörös ceruzával.]

¹²⁰⁴ <'s Anyós annyira az, hogy nálánál még vakmerőbbet ma sem ismerünk>

¹²⁰⁵ <a' Neologusoknak egyik fele pedig, kivéven néhány igen szép darabjait nyelvben 's igen lelkesen írt éppen nem olvashat. 'S ki inkább szócsináló, szövelevenítő, mint Verseghy, kinek Aglajájában nincs egy lap, melyet az új, a' régi, a' környéki szók 's az idegenektől eltanult szólások egészen el nem leptek? a' kinek Analytica Grammaticája is mind a' mellett hogy ezek ellen harczol, el van telve ilyenekkel <eltölt>.> [A törlés vízszintes áthúzással és balról jobbra lefelé húzott három vonással van kivételvezve. A „darabjai” egy a szót körülölelő vonással a „szép nyelvben” szavak közé van rendelve. A „s, a' kinek Analytica Grammaticája is mind a' mellett hogy ezek ellen harczol, ilyenekkel” a sorok közé van beékelve, a törlött „eltölt” és az „el van telve” a margón állnak és egy vonal rendeli a helyükre őket, de a kötés sűrűsége miatt nehezen olvashatók.]

¹²⁰⁶ ki <vétkes? úgy?> rontotta

¹²⁰⁷ hogy Nyelvrontásainkat [A „nyelvépítő 's nyelvészépítő” lapalji betoldás.]

bátorkodunk, azt nem tűrik 's tűrni nem akarják; váratlan, hogy az Orthologus és Neologus nevezetek miatt is neheztelnek, melly, a' mint hiszik,¹²⁰⁸

¹²⁰⁸ [Az írás az oldal alján végetér, de a következő lapon nem folytatódik, mert az üres.]

5.

(Forrás: MTA KK, K631, 69r–70v.)

{17} [69r]

{18} [69v]

beszéde miatt csudálnunk kell, Neologusok voltak, még pedig ezen Iskola' értelmében. Az volt a' mindeneknek használni, mindenektől könnyen értetni akart, 's így sokat nem merő és még is merő Péczeli; az a' Neológiától iszonyodó, hazafüségéért szíves tiszteletet érdemlő Aranka; az a' görögül olvasó, németül nem olvasó 's nem értő Horváth Ádám; az Csokonai,¹²⁰⁹ kit az Orthologusoknak egyik fele minden Íróinknál¹²¹⁰ inkább kedvel, mert ő félig egészen az ő izlések szerint írt; a' Füredi Vida Úr Értekezésében pedig ezeket is találjuk: *szörny, inger, czímkép, ángoly, vágy* (substantívumi értelemben, a' szokott *vágyás* helyett), embertermészet (Menschennatur) hatalomszó¹²¹¹ (Machtspruch – rosszúl fordítva), egy fogadja-Istent arat (árndtet). Ha Versegly Úr ezeket magaeinak¹²¹² ismerné, mely arccal merne panaszkodni, hogy az Írók Uraságot arrogálnak a' Nyelvben, és hogy a' magok szavaikat a' Nemzetre tolván, azon erőszakot követnek-el, hogy a' Palládiumot feldönteni igyekeznek? Az Orthologia,¹²¹³ barátjai ezeket 's az illyeneket jóknak ismerni soha nem fogják, mert ezek újak, szokatlanok, idegen példák után csináltak, 's a' szükség nem parancsolja másolhatatlannul.

Váratlanok ezek a' vádak, minekutána V. F. és F. V. Urak úgy vétkesek mint mi vagyunk. De még váratlanabb az hogy Vádlóink elnézik ha a' Nyelv' törvényei 's szokásai ellen vétünk: de hogy úgy nevezett Nyelvrontásainkat még védeni is bátorokdunk, azt nem tükrik, 's túrni nem akarják. Váratlan, hogy az Orthologus és a' Neologus nevezetek emlegetése miatt is neheztelnek, mely a' mint ugyan ez a' fél hiszi, egyedül arra való, hogy közöttünk szakadások és gyűlölségek legyenek, 's egyi- {19} [70r]¹²¹⁴ künk vagy másikkunk magára fényt inkább vonhasson. De ha meg van a' dolog, miért ne legyen-meg a' név? 's nem rajtunk áll e, hogy ellenkezésünk nemes és baráti ellenkezés legyen? És ha újítani 's változtatni jól szabad, vét e a' ki azt a' mi szabados és a' mi hasznat ígér, nem csak példák, hanem theoriai magyarázatok által is igyekezik megkedveltetni, 's a' mit sokan csak ösztönből 's a' dolognak homályos érzéséből tesznek, tenni tiszta ideák után tanítja? Arra a' fénykeresésre felelni áttalunk és restellünk.

{15}¹²¹⁵ dolgozott Magyar Grammaticáját, 's Tiszta Magyarását Pesten, 1805., 's Budán a' követk. eszt. Aglájáját, az az Verseit. E' munkákban mind szavai, a'¹²¹⁶ mellyekkel él, mind beszéde¹²¹⁷, mind Orthographiája olyan, a' millyennel még közöttünk Író nem élt. Azonban nagy nehezteléssel panaszkodik¹²¹⁸ a'¹²¹⁹ Nyelvújítások 's rontások ellen, 's már érezteti mire czéloz: arra, hogy Grammaticája, mellyet a' józan¹²²⁰ Ész' tanításain épített, a'¹²²¹ Magyar Nyelv' Törvénykönyvének elfogadtassék, 's az Országlás

¹²⁰⁹ [A Csokonairól szóló sorok mellett a margón vörös ceruzás vonal.]

¹²¹⁰ [Sérült a papír, de a szó jól olvasható.]

¹²¹¹ [Ettől a szótól kezdve a példaszók végéig a margón vörös ceruzás vonal.]

¹²¹² magaeának

¹²¹³ Orthologia<nak> [Az ékezet átalakítva aposztróffá.]

¹²¹⁴ [A papírszelet a 19. folió tetejére van ragasztva.]

¹²¹⁵ [Ez a papírszelet versója. Folioszám nincs, mert a papírszelet a 70. folió rectójának tetejére van felragasztva.]

¹²¹⁶ szavai, <mind> a'

¹²¹⁷ beszéde [Em.]

¹²¹⁸ panaszol<ja>

¹²¹⁹ nehezteléssel <szól> a' [A „panaszkodik” a törlés alá van írva.]

¹²²⁰ józan

¹²²¹ épített, <elfogadtassék> a'

az Írókat világos törvény által arra kényszerítse, hogy az Észnek engedelmeskedjenek. A' hol annyiféle az értelem, valahány a' fő, úgy mond Tiszta Magy. lap. VIII. ott Eggyeséget csak a' Hatalom szülhet.¹²²²

{19}¹²²³ [70r]

való,¹²²⁴ hogy közöttünk szakadások 's gyűlölségek legyenek, 's egyikünk vagy másikunk¹²²⁵ magára fényt inkább vonhasson.¹²²⁶ De ha meg van a' dolog, miért ne legyen-meg a' név? 's nem rajtunk áll e, hogy ellenkezésünk nemes ellenkezés 's baráti ellenkezés legyen? És ha újítani, változtatni szabad, vét e a' ki azt a' mi szabados és hasznót ígér, nem csak példák, hanem theoriai magyarázatok által is igyekszik megkedveltetni, 's a' mit sokan csak ösztönből 's a' dolognak homályos érzéséből téznek, merni tiszta ideák után tanítja?¹²²⁷

Azonban nem tagadtathatik, hogy a' merésben túlmenénk a' határon, és hogy kivált azok, a' kik a' könyvcsinálást igen is könnyűnek képzeltük, 's munkához tanulás, elmélkedés, gyakorlások nélkül fogtunk, 's dolgozásainkat az új szókkal 's szólásokkal csak felpiperézni igyekeztünk, undok és temérdek vétkeket követünk-el. A' Természet itt sem távozott-el a' maga örök törvényeitől, 's a' hatás ellenhatást szüle. Míg Nyelvünk 's Literatúránk, rá-találván végre az igaz útra, ezen annyi szerencsével haladt, a' mennyit egyikének és másikának 1772 előtt leghevesebb reményeink közt sem ígérhetünk, ime új Iskolát látunk nyilni, melly azon van, hogy Nyelvünket az Újítók' vétkeiktől megtisztítsa, 's a' szócsinálás' vizsketégének korlátot vonjon.

A' megtámadott fél örvendve látja ezen Iskola' megnyilását, mert a' Nyelv' tudományában sok dolog lévén, a' mi Geometriai evidenciára fel nem emelthetik: az egymást korholó, az egymás ellen költ két erőnek nem lehetnek nem óhaj- {20}¹²²⁸ [70v] tott következései. De a' nem merésben szint oly könnyű eltéveszteni a' mértéket mint a' merésben, a' tisztongatásban mint az elkeverésben, a' megszűnésben mint a' meg nem szűnésben, 's a' systemához ragaszkodás 's a' Grammaticusok' örök vétke a' sanyarúság, melly mindent a' maga' törvényei alá szeretne hajtani, 's kész törni a' mi nem enged, itt is ejthetnek botlásokat, mint a' másik felel a' nagy tágság. Incerta haec si tu postules ratione certa fieri, nihilo plus agas, quam si cum ratione insanias. Illó tehát felvigyáznunk, hogy midőn jót igyekezünk tenni, kárt ne tegyünk, 's épen akkor felvigyáznunk, midőn dolgaink azon kérdésen forognak, hogy Nyelvünk 's Literatúránk most induljon e el az igazi úton, vagy attól most távozzék-el örökre. Leginkább pedig ezt azoknak illik tenni,¹²²⁹ a' kik magokat e' vizsgálatokban gyakorlották, és a' kiktől így leginkább kívánhatni hogy hallassák vélekedéseiket. Én úgy hiszem, hogy ha közöttünk valakinek, nekem szabad¹²³⁰ ezt szoros kötelesség gyanánt¹²³¹ tekintenem; mert több ízben szólván már a' Nyelvbeli változások mellett, a' kik e' dolog körül kevesebb ismereteket gyűjthetének, mint ennyi törekedéseim után nekem lehetett és kellett volna, vární fogják, ha én is a' másik félhez térek e által, vagy állításaim mellett megmaradok.

¹²²² [A folio el van vágva. A következő sor végén kiolvasható töredék: „megjelenésekor, 's tanítvá-...]

¹²²³ <15> 1<7>

¹²²⁴ <egyedül arra> való,

¹²²⁵ egyikünk <és> másikunk [A „vagy” a törlés fölé van írva.]

¹²²⁶ fényt vonjon. [Az „inkább” sorközi beszúrás. Az új szövegződés a régre rá van írva.]

¹²²⁷ tész[...], tiszta ideák után tanítja <merni>? <Arra a' fény' keresés' vádjára felelni áttalunk és restellünk.>

[A „merni” sorközi beszúrás, amelyet egy vonás kapcsol a helyére.]

¹²²⁸ <18>

¹²²⁹ ezt tenni azoknak illik, [A szavak sorrendje az azokat körülölelő vonallal van átrendezve.]

¹²³⁰ valakinek, szabad [A „nekem” a sor fölötti beszúrás.]

¹²³¹ kötelesség-e szerint te->

6.

{21} [71r]¹²³²

A' V. F. és F. V. Úr' Orthologusának tanításai ebből állanak:

A' Nyelv a' Nemzeté; abban tehát a' Nemzet az Úr; nem az egyenként vagy egyetemben vett Írók.

De a' Nemzet a' Nyelv' dolgát nem democratiai igazgatással igazgatja, hanem ezt a' gondot Képviselőjire bizza, kik eggyzersmind neki Tisztviselőji. Ezek a' Grammaticusok és a' Lexicographusok.

A' Társaság' Törvénykönyve az Analogia', Etymologia', Euphonia' Rendszabásaiból áll. A' mit a' Tisztviselők a' Códex' útmutatása szerint jónak ítélnék, jó: a'¹²³³ mit kárhoztatnak, rossz. A' per felsőbb helyekre nem appelláltathatik, mert a' Nyelvnek ez eggyen kívül más Itélő-széke nincs. Az Idő, a' Dialectusok, az Írók¹²³⁴ hibákat hoznak-be a' Nyelvbe, ezeket kihányni, 's a' Nyelvet a' maga tisztaságában megtartani, az ő kötelességek. Az Írók nem lehetnek Vétkesek¹²³⁵ és Bírák eggyzersmind; ők tehát a' Tisztviselőknek, a' Grammaticusoknak és Lexicographusoknak, ítéletétől függenek.

Azért szólunk, hogy megértessünk. De ha oly szókkal szólunk,¹²³⁶ mellyek nem szavai a' Nemzetnek, péld. a' mellyek ma már nem azok (*hölgy, nő, év*), ha valaha azok voltak is; vagy olyakkal, a' mellyeket a' Nemzetnek csak némely Megyéji ismernek (*kamat, az az, interes*); vagy a' mellyeket magunk csináltunk (*anyag, az az anya agyag*; a' materia jegyzésére, Baróti Szabó Dávid' szava; 's *czim*, az az titulus, Barczafalvi Szabó Dávid' szava): álmélkodhatunk e, hogy beszédünket a' Magyar meg nem érti,¹²³⁷ 's beszédünk magyar beszédnek nem ismértetik? Nem szabad tehát élnünk¹²³⁸ sem régi szóval, sem környékivel, sem újjal, hanem csak olyanokkal, a' mellyeket minden Magyar {22} [71v] magyarnak vall. A' régieket és környékieket azonban a' Lexicographusnak tiszte feljegyezni, de nem hogy ismét folyamatba jöjjenek, hanem hogy a' Nyelv' barátjai tudják,¹²³⁹ hogy eggykor a' szó mit jelente.

Vagynak esetek, hol ideáink' megjegyzésére Lexiconunkban nem találunk készen szót, vagy a' hol a' rokon ideákat egymástól meg nem különböztethetjük. Illyenkor nem csinálni kell szót, hanem mástól venni kölcsön. Azonban a' magyar gyökérszókat felkeresni a' Nyelv' kimivelése' részei közzé tartozik, 's azokkal élni, azokból új szót származtatni, két magyar szót összevetőforrasztani, szabad: de mind e' szabadságokkal is egyedül a' kikerülhetetlen szükségben kell élnünk.

Öröm¹²⁴⁰ és gyönyörűség látni, hogy ezek a' tanítások melly tiszták, melly elleneállhatatlanok; hogy ennek a' philosophiai szellemmel írt Grammaticának részei melly jól illenek egymáshoz; 's ez az Egész melly gömbölyű, melly tökéletes; hogy ebből mint nem lehet semmit elvenni, hogy ehhez mint nem lehet semmit adni, a' nélkül, hogy az Egész eggyzerre meg ne bomoljon, össze ne dőljön. Az a' baja van egyedül, hogy a' systema'

¹²³² [Az oldal tetején sorszám ismeretlen kéztől: „III.”.]

¹²³³ jó<-> a' [A kettőspont a törlés feletti beszúrás.]

¹²³⁴ [A papír sérült, a „k”-nál lyukas.]

¹²³⁵ vétkesek

¹²³⁶ szókkal <élnünk> szólunk,

¹²³⁷ hogy a' Magyar beszédünket meg nem érti, [A szörend a szavak fölé írt arab számokkal van megváltoztatva: „1. hogy 3. a' 4. Magyar 2. beszédünket 5. meg”.]

¹²³⁸ élnünk tehát [A szörend a szavakat körülölelő vonallal van megváltoztatva.]

¹²³⁹ barátja tudja,

¹²⁴⁰ [A szöveg inentől az oldal végéig egy beragasztott, féllapnyi papírra van írva.]

kedvéért egy bizonyos valamit, mely az Egésznek egészlő része, kitilta¹²⁴¹ magából; 's minthogy az magát kitiltatni nem engedi, az egész Épület nem egybe, mint a' philosophusi Szellem' teremtménye, az ideák' országában; midőn¹²⁴² praxisra jó a' dolog, a' Nyelvmathematicus kénytelen erőszakot követni vagy a' Nyelven, vagy tulajdon törvényein, bár hogy azt nem teszi sophismák által, igyekezik mutogatni.¹²⁴³

A' ki Verseghy Úrnak tanításait nem régiebb és újabb dolgozásaiból, hanem¹²⁴⁴ csak ezen előadásunkból ismerné, azt fogná mondani, hogy folyódnak, könnyebben érthető Írója a' Nemzetnek nincs, és ha Verseit élébe¹²⁴⁵ tennénk, nem gondolhatna egyebet, mint azt, hogy a' legmerészb Neologus mellyet a' Magyar föld¹²⁴⁶ {23} [72r] mindeddig látott, eggyeszerre a' legsanyarúbb Orthologussá változott-által, 's nagyon megcsalatozónék. Ellenére azoknak a' miket feljebb hallánk, hogy az egész Nemzethez írt könyvekben (melly könyv az olyan?)¹²⁴⁷ olly nyelven kell szólanunk, a' mellyet minden Magyar megértsen; 's a' régi 's környéki szók egyedül¹²⁴⁸ egyedül a' Lexiconokba való, még pedig a' tilalom' jegyével; 's új szókat csinálni csak a' kikerülhetetlen szükségben szabad; a' hol szó nincs, nem csinálni kell, hanem kölcsön venni; a' ki nem holt, hanem csak elszenderedett gyökereket¹²⁴⁹ azonban kikeresni, 's azokból hajtogatások¹²⁵⁰ és forrasztások által új szókat teremteni, de mértékelt igyekezettel 's csak a' legnagyobb elakadásban, a' Nyelvmívelés' tisztjei közzé tartozik: ellenére ezen tanításainak, mondom, Verseghy Úr mind régiebb mind újabb dolgozásaiban a' legszabadabb Nyelvújító, azon külömbiséggel, hogy míg mások a' magok' újításait az Erő és Szépség miatt teszik,¹²⁵¹ Verseghy Úr a' magáit a' felállított törvényeknek erejénél fogva kívánja tiszteltetni. Ha a' szó és szólás ezekkel a' törvényekkel eggyez, jó: ha nem eggyez, nem jó.

Igazságtalanság volna, és illetlen azonfelül, valakinek régiebb dolgozásaiból szedni-ki a' botlásokat; mert azok annyira osztályrésze az emberiségnek, hogy tőlök bennünket a' leggonosabb őrizkedés sem menthet-meg minden esetekben, 's azért hogy mi megbotlunk, igaz lehet a' törvény: de midőn a' törvény igaz volta fölől van a' kérdés, nem tehetünk jobbat, mint ha példák¹²⁵² által bizonyítjuk a' minek bizonyítatni kell, mert ezek világosítják-fel a' homályt meggyőző erővel, 's a' Tanítót nem lehet inkább megczáfolni mint tulajdon tettei által. Lássuk tehát, hogy az Analyt. Gramm. Írója mit tekint szabadnak és tilalmasnak, saját szavaiból.

{24} [72v] *Év* (esztendő), vox radicalis, úgy mond V. F. Úr Anal. Gramm. I. Köt. 67. lap, fere antiquata (Dr. B. Úr szerint a' Nemzet in statu non constructo soha sem is ismerte) sed in usum reducta, jó szó, 's nyilván azért jó, mert az 1772 oltá élt Írók parancsolák, hogy legyen jó. Pedig a' régi szókat megújítani nem szabad, 's az Írók nem

¹²⁴¹ kitiltá

¹²⁴² országában; <'s> midőn

¹²⁴³ ha <hogy ezt nem teszi> sophismák által, <igyekezik is mutogatni> hogy azt nem teszi, mutogatni igyekezik. [A „sophismák által” a kezdeti helyéről egy a szavakat körülölő vonással van átrendezve az új helyre. A „mutogatni igyekezik” sorrendje a szavak fölél írt arab számokkal van megcserélve: „2. mutogatni I. igyekezik”.]

¹²⁴⁴ újabb <Grammaticájából 's Verseiből és Tiszta Magyarság nevű könyvéből.> hanem [A „dolgozásaiból” az első törölt szó fölél van írva.]

¹²⁴⁵ Verseit <(Magyar Aglája. Budán, 1806.) élébe

¹²⁴⁶ [A beragasztott papír alján jól kivehető, hogy a papírselezen az írás eredetileg folytatódott.]

¹²⁴⁷ könyvekben (<olly> könyv <nincsen, a' Kalendáriomokat kivéven, és a' mi a' Kalendáriomokhoz

hasonlíthat>) olly [A „melly” a törölt „olly” fölél, aa „az olyan?” a törölt „minden” fölél van írva.]

¹²⁴⁸ szók <'s az új csinálmányo> egyedül

¹²⁴⁹ [A „gyökereket” első két betűje alatt két kiolvashatatlan betű.]

¹²⁵⁰ azokból <új> hajtogatások

¹²⁵¹ újításait <azért teszik a' mit látni később fogunk> Verseghy [Az „az Erő és Szépség miatt teszik,” a törlés feletti beszűrés.]

¹²⁵² ha <a> példák

parancsolhatnak a' Nyelvben. Ellenben *évszak*, melly hasonló az *éjszak* (septentrio) szóhoz, 's az esztendő' egyik szakát, részét, jelenti, 's az *évkönyv* (Annales, Jahrbücher) I. 123. roszzak. Sőt itt rossznak mondatik maga az *év* is.

Rossz (I. 126.) a' *lak* is; pedig *Újlak* és *Széplak*, az az, Új lakó-hely és Szép lakó-hely, nem rosszak. Ellenben *dücső* és *dücs* (gloria I. 283.), *ék* (ékesség) 's *czink*, 's *til*, 's *csín*, 's *hossz*, 's¹²⁵³ *gyám* ('s¹²⁵⁴ innen a' verbum *gyámolni*, ez helyett: *gyámolítani*) 's *szörny* (monstrum) 's *szörnyet* (ugyan-az, 's¹²⁵⁵ így a' nominativusban, az accusativusban *szörnyet*. Lásd Aglája, I. 47. Rettenetes szörnyet volt országlások) 's a' *lejt*, a' nominativusban (régebben és még ma is *lejtő*).¹²⁵⁶

Nézd, mennyi renddel *sürgeti* (Latinism.)

A' *lejtnek* (táncznak) módgyait,

Melly kellemeikkel élteti

Mozduló tagjait. (Aglája I. 113.)

's a' *körny* 's a' *vágy* (substantív.), 's az *eskü* (juramentum, Aglája, I. 137., 's a' *ded* láb, az az *kisded* (Aglája I. 176. 185.) jó szók, 's ezeket a' Magyar kénytelen érteni, magáéinak vallani.

Jó a' *lyányzani* is, annyi mint a' verbum: *puellare*, az az, aetatem virginalem agere:

Legényink öszveállanak,

Csak ötet nézgetik,

{25} [73r]

'S azok közt, kik most *lyánzanak*,

Legszebbnek hirdetik. (Aglája I. 113.)

Van ugyan *ménzeni*, de az csak hangban hasonlít a' *lyányzanihoz*. Jó a' *zsenge* is, melly a' *zsendül* mellett úgy áll, mint a' *cseng* áll a' *csendül* mellett; csak hogy nem tudhatni mit jelentsen.

Hun vérből eredett hajdani Nemzetem,

Mellynek törzsökiből zsenge fő dücsöm.

V. Úr azt állítja, hogy *zsenge* annyi mint *germinare* (I. 413.)¹²⁵⁷.

A' mit minden Magyar *fenyőnek* mond, ez a' Grammatica *fenyőnek* tanítja mondanunk; talán hogy megmagyaráztassék, miképen leve a' szóból *feny*; de az a' *fenyőből* épen úgy lehete, mint a' *nyelőből* és az *előből* leve *nyel* és *elv* (régebben *trans*; *Havas elv föld*, Transalpina.) Azt is itt tanúljuk, hogy a' *tetű* rosz: jól a' *tetyű*¹²⁵⁸ van mondva.

A' mit minden tiszta-ajakú Magyar *kamarának* mond a' *camera* után, itt *komra* (I. 100.), noha a' *Komornyik* támadhatott a' *Kamarnyikból*,¹²⁵⁹ 's I. 65. a' non nemo *Ollyik ember* által magyaráztatik, a' nélkül hogy az mondassék, hogy az vétkes szólás, és így nem lehetetlen hogy javalással; 's ambár (I. 133.) in philologicis universalis consuetudo agit supremum iudicem, nem a' helyes *fol*y van jól mondva, hanem a' szenvedhetetlen *fol*yik.¹²⁶⁰ És ha ennek a' Grammaticának hinnünk kell, azokAt a' fákat, azokAt a'

¹²⁵³ *hossz*, <'s *telj* 's *alj*,> 's

¹²⁵⁴ *gyám*<,> 's [A nyitó zárójel a vesszőre van ráírva.]

¹²⁵⁵ *ugyan-az*<> 's [A vessző a törölt nyitó zárójel elé van írva.]

¹²⁵⁶ *lejt*, (régebben és még ma is *lejtő*) <'s *lejt*> a' nominativusban: [Az „a' nominativusban” egy a szókapcsolatot körülölelő vonással van a helyére rendelve.]

¹²⁵⁷ *germinare*<,> (I. 413.)

¹²⁵⁸ jól *tetyű* [Az 'a' sorközi betoldás.]

¹²⁵⁹ *Kamar*[...]; [Az új szövegződés a régire rá van írva, a „-ból” a pontosvessző feletti beszúrás.]

¹²⁶⁰ a' *fol*yik, <melly a' Nemzet' nevezetesen nagyobb része' ítélete szerint, szenvedhetetlen solocismus.>

[A „szendhetetlen” sorközi beszúrás.]

törökötEt,¹²⁶¹ rosszúl van mondva: jól így kell szólanunk: azokOt a' fákOt, tagokOt, tökököt, törökötöt, görögötöt; 's nem erkölcsömEt, hanem erkölcsömöt; 's nem virágA¹²⁶² és országa, {26} [73v] hanem virágJA és országlA (I. 226.), 's nem tyúkJA, hanem tyúKA; mert a' Grammatica így parancsolja.

A' Grammatica deák nyelven lévén írva, példákat Aglájából kell felhordanunk. *Naplopó* (Tagdieb)¹²⁶³ I. 25., *pásztoróra* (Schäferstunde) I. 58., recsegő *Szélanya* (Windsbraut) I. 175., *pely* szürkület (braun) és *ősz ég* (graüer Himmel) I. 44., *szárnyékony* táncz (rossz formációjú szóval, mert a' *szárnyékony* nem jobb mint az *orrékony*, *szemékony*, *lábékony*; az *ερεα πτεροεντα* *szárnyas* vagy *szárnyalló* beszéd inkább) I. 131., a' szerelmes párnak *szépséget* mondhasson (Schönheiten) szavokat¹²⁶⁴ visszhangnak *lenni találok* I. 47., a' mint hisszük, az Orthologusoknál nagy részben nem fognak javalást találni. 'S csúszott e Nyelvünkbe undokabb barbarismus, 's egyszersmind szükségtelem, mint midőn az Analyt. Gramm. I. 57. azt, a' mit a' Magyar így kér: ¹²⁶⁵Kié ez a' két ház? így tanítja kérdenünk: *Kihez tartozik e' két ház?* Wem gehören diese zwey Häuser zu? és II. 105. *read váraozik*, jobban: *utánaad*.

'S hány Magyar érti, mit akar az Anal. Gramm., midőn I. 412, 413. e' szókra tanát: *ihel*, *vizeg*, *vizg*?

V. F. Úr az *ádázt*, *kobozt*, *kamatot* kitiltja a' Könyvek' nyelvéből. Az új szók' behozása, a' régi szók' felelevenítése, a' környékiek' közönségessé tétele által a' Nyelv még is gazdagodik, és e' gazdagodás által csalhatatlanul nyér, ha tudniillik a' szó nem rosszhangzús, ha érthető, ha haszná lehet; Quintilián szerint szükségtelen szó nincsen is. De mit nyerhet a' Nyelv a' kérdésen kívül magyar szók' kihányása által? 's hova visz bennünket V. F. Úr, {27} [74r] midőn I. 287. a' *feledékeny* által igazolt és soha ki nem holt *feledni* (oblivisci) szót¹²⁶⁶ rossznak, 's I. 288. az *eszmélni* szót monstruósnak kiáltja? Hát a' *jósZág*, 's a' nem *Szövény*, hanem *Sövény*, *sikamló*, monstruósnak e?¹²⁶⁷

Mi tanácsolhatná azt, hogy az Író csak a' folyamatban levő magyar szók'kal éljen, ne a' régiekkel és környékiekkel és újakkal is? feltévé mindég, hogy azokra szükség van. 'S jobb e a' magyar gyökerekből új szót csinálni, sőt a' gyökereket szók' gyanánt használni, mint a' kész magyar szók'at,¹²⁶⁸ de a' mellyeket talán nem ismertünk, megtanulni?

Barótnak halhatatlan érdemei vagynak a' Nyelv körül; de az, hogy a' mi magyar nem ismert szót könyveinkben 's a' haza' egyik vagy másik környékeiben talált, nagy gonddal öszvegyűjtötte, kétszer kiadta, feldolgozta, 's folyamatba hozván Nyelvünket meggazdagította, megszépítette, neki legfényesebb érdemei közzé tartozik. Osztozik ezen érdemében a' tiszteletre méltó Sándor István is, kinek Toldalékja a' Magyar Lexiconhoz, Bécs 1808, mivel annál későbbben készült, sokkal bővebb. Ez a' két igen nagybecsű Munka bizonyosan nem arra való, hogy régi szavainkat¹²⁶⁹ benne úgy tekintsük, mint Fegyverházainkban a' mult századok' rozsdás kardjaikat, nyilaikat, dzsidájikat. V. F.

¹²⁶¹ *azokat a' fákat, azokat a' törökötEt*, [Az aláhúzás hullámos vonallal törölve van, a nagybetűk rá vannak írva a kisbetűkre.]

¹²⁶² virága

¹²⁶³ *Naplopó*<> (Tagdieb)

¹²⁶⁴ (Schönheiten< Süssigkeiten> szavokat [A vesszőre rá van írva a nyitó zárójel.]

¹²⁶⁵ így <tanít> kérd<eni>:

¹²⁶⁶ (oblivisci) <'s I> szót

¹²⁶⁷ *Sövény*, <jo> monstruósnak e? [A „*sikamló*” a tórlés feletti beszúrás.]

¹²⁶⁸ magyar <szók'kal> [A „szók'at,” a tórlés alatti beszúrás, amelyet egy a szót körülölelő vonal rendel helyére.]

¹²⁶⁹ régi <, de hangjokra nézve használható> szavainkat

Úrnak egyik oka, mely miatt az illy szókat kárhoztatja, az, hogy Baróti nem jegyzé-fel, mely szavát mely Megyénkből vette, (I. 129.). (T. Gy. 1819. XI. l.)¹²⁷⁰

{28} [74v] Midőn a' Francia Academia felállott, 's abban olyak is parancsolgatóának, mint annak halhatatlanságot csak hazafiségéért érdemlő Alkotója, 's olykor a' Király is, ki nem vala lelketlen ember, 's a' Mesterséget magáért is a' fényért is kedvelte, de Philologus nem volt; Fenelon, meginté társait, kik némelly szókat a' Könyvek' nyelvéből azért tiltották-ki, mert a' fényesebb társaságok' nyelvében nem találtatának eléggé nemeseznek, hogy a' szegény Nyelvet¹²⁷¹ finnyáskodások ne tegye még szegényebbé. Sikertelen volt a' tanács, 's a' Nyelv megszegényedett. Mi úgy hisszük, hogy a' Magyar nem a' XIV. Lajos' és a' Richelieu' Francziája, 's örvendő látjuk, hogy itt az Analyt. Gramm. Írója ellenkezésben vagyon a' Nemzet' örök fényeivel. A' mivel Virág, Kis, Himfy, az öt Horváth, a' velős tollú Kulcsár, a'¹²⁷² hévtollú Döbrentei, 's lelkes ifjabb Költőink, Berzsenyi, Szemere, Kölcsey, Szent-Miklós, Ungvár-Németi Tót akár szükségből, akár szépitésül éltek, azt¹²⁷³ tisztelni fogja a' Nemzet¹²⁷⁴

¹²⁷⁰ vette, <De az igazán magyar szó, az által hogy azt Veszprém tartotta fel és nem Háromszék, vagy Háromszék és nem Veszprém, sem jobbá nem lesz, sem rosszabbá.> (T. Gy. 1819. XI. l.) [Az „(I. 129.)” lapalji betoldás. Az „l.” után hely hagyva.]

¹²⁷¹ nyelvet

¹²⁷² Horváth, a' [Az „a' velős tollú Kulcsár,” lapalji betoldás.]

¹²⁷³ éltek, <*> azt

¹²⁷⁴ [Innentől az oldal aljáiig törölve:] <Az Analyt. Gramm. Olvasóját mingyárt az első lapokon elakasztja az, hogy midőn más Grammaticusaink, nevezetesen a' nagy Révai is, a' Nyelv' legmélyebb tudományú Mestere, az első székét a' SZOKÁSNAK adja a' Nyelv' Senátusában, még pedig azon szertelen megkülömböztetéssel, hogy annak az Analogiát, Etymológiát, Euphoniát nem coordinálá, hanem subordinálá: V. F. Úr ezt nem is említi. Hogy ennek a' Nyelv' Ügyeiben van hatalma, még pedig olly hatalma, hogy a' három Al-Bíró' parancsolásait mérő kéje 's kénye szerint forgatja-fel, 's a' jót rosszá, 's a' rosszat jóvá változtatja, azt minden Nyelvtanító, nevezetesen Quintilián, Horázt és Cicero is tanítják; Quintilián azt nevezvén így, a' mit a' Nemzet' jó Íróji elfogadtak. [A „székét” első betűje alatt: „S”. Az „adja a' Nyelv'” eredetileg: „adja az Nyelv”.]

(Forrás: MTA KK, K631, 75r–84v.)

{33} [75r] 'S¹²⁷⁵ mi mind azt szabadosnak tartjuk, a' mit a' Minden Nyelvek' Ideálja megkíván, a' Magyar Nyelv' természete (nem változtató szokása, hanem örök és semmi esetben meg nem szegett törvénye^{*)} világosan nem tilt, a' minden Nemzetek' classicus Írójknak férjfiask gondú tanulása által nevelt Izlés javasol is, 's a' Szükség múlászthatatlanul parancsol. – Valami a' beszédnek, ezen meghatározás mellett, ERŐT és SZÉPSÉGET adhat, szabad, ha új is; 's az új csak úgy nem szabad, ha beszédünk általa sem Erőt, sem Szépséget nem nyér. – Lássuk itt is a' példákat.¹²⁷⁶

A' V. F. Úr által sok helyeken javallással említett Mondolat a' maga 52 lapot eltöltött Lexidionának minden cikkelyei közzül az egy *ökkelő hajdút* csapkodá-meg igen vastagon, míg a' többiekét, jól, rosszul, csak magyarázza. A' szó Berzsenynek olly szépségű Stróphájában fordul-elő, melly miatt mi ugyan a' vétket sem látnánk. Magyar V. F. Úr is kárhoztatja az *ökkelőt*, az az ököllet, marokkal, karral bántót, ezt mondván I. 316. *Öklet*, cornu petit, e radice muta (így magyaráz minden elakadásban a' sanyarú Philologus); nam ex *ököl*, pugnus, oriri non potest. Sőt eredhet, mint a' marokból *markol*, 's a' könyökből *könyököl*. Berzsenyi nem csak Poetához illőleg 's igen szépen, de azonfelül tudosan is szólott; 's eggyzersmind arra emlékeztete bennünket, hogy az *öklelni* tábor szó volt eleinknél; mellyre lássd Tinódit, sok helyeken.

{34} [75v] Nem vala szónk a' *monumentum*' adására, 's Dugonics a' szót *emléknek* mondá, melly csak úgy volna jó, ha a' *gondolk* is jó volna. De az *emlék* kedves hang, a' *gondolk* fület-csapó; a' szóra szükség van; 's hála érte Íróinknak, ők elfogadták. Jobb e azt *monumentumnak* nevezni, a' mit az Analyt. Gramm. tanácsolna? Jobb e *emlékeztető-oszlopnak*? Ez nem név, hanem magyarázat; pedig nekünk nem magyarázatra, hanem névre van szükségünk.

Még merészebben valaki *Szülésznek* nevezte az Accoucheurt rosszul, mert ez a' formativa soha sem ragad verbumhoz, hanem mindég nőmenhez. És még is jól, mert az értelmet ki lehet találni, 's a' francia szóval, 's az obstetrixszel, 's a' Geburtshelferrel, 's a' pórok' bábájával nem élhetünk, 's jobb szavunk az ideára nincs.

Az isolirt olasz-német szót Ungvár-Németi Tóth nem csak átalhozta, hanem, a' mit a' német nem mere, le is fordította. Az *elszigetelt* azt teszi, a' mi úgy van különszakadva, mint a' sziget. Azt mondani, hogy a' nélkül tovább is elleheténk vala, semmit sem nyom. A' metaphora minden Nyelveké, 's a' léleknek bizonyos formáji vagynak, a' mellyekbe gondolatjait önti, 's ebbe önti, mikor szól,¹²⁷⁷ ha a' forma más Nyelv' formája is; 's mindég jól, ha az általöntéssel a' szólás nyer, 's azok, a' kikhez szól, megértik, 's a' szólás nem tartik; mindég rosszul, ha a' szólás nem¹²⁷⁸ nyer, hanem veszt, 's meg nem értetik. Hány Hellenismus ment így a' Római Nyelvbe! 's van e Nyelv, a' melly az ilyenek által nem szépült, nem gyarapodott?

Ebben: *elszórta bánatomat* 's a' mi ugyan-annyit teszen, *engem elszórt*, metaphora van. Kiholt Nyelvbe az illyet és a' millyenek felől épen szólánk, átalvinni nem szabad;

¹²⁷⁵ [A első bekezdés egy beragasztott papírszeletre van írva, amelynek a hátulján is ennek a szövegnek a töredékei állnak.]

^{*)} Illyen az, hogy a' Magyar a' substantivum előtt álló adjectivumot sem az Esetek sem a' két Numerus szerint nem hajtogatja; illyen ez a' különösége: Az a' két ember (singul.), a' kit (sing.) a' Követek előlaltáltak, úgy mondja (sing.), hogy a' midőn átaljöttek <a' R> (plural.), a' <R...> Tiberisen. [A lábjegyzet egy beragasztott papírszeletre van írva, amelynek a hátulján is e szöveg töredékei állnak.]

¹²⁷⁶ [Eddig a ragasztott papírszelet szövege.]

¹²⁷⁷ mikor <szépen> szól

¹²⁷⁸ a' <Nyelv> nem [A „szólás” a „nem” fölé van írva.]

külömben is **{35} [76r]** az mindég a' törvény, hogy azok a' Nemzetek, a' mellyekhez később szállottak-be a' Múzak, vehetnek régibb tanítványtársaiktól, de nem megfordítva: ki nem holtba szabad. Az¹²⁷⁹ *elszóródás* nem jelenti, hanem szinte festi a' léleknek azon állapotját, midőn a' rá-ható tárgyak' sokaságától a' szerint kapattatik-fel, hogy bár enyhülést, annyival inkább felvidülést, nem találhat, bánatjától nem lehet el nem vonatattnia. Ebben: Esztergomnál *tettünk-által* (übersetzen), nincs kép, 's a' német szólás úgyetlenül van fordítva.

Mosoly, fohász, árny, Küprisz 'stbb. – Ezeknek nem kell sem mentség, sem magyarázat. Sit fas, liceatque perire Poetis. Tudják ők, miért akarnak veszni. A' magyar Verselő rímekben nehezebben dolgozik mint minden más nemzetbeli, mert szép rímjei kevesebb számban vagynak, mint minden más nyelvben; rímetlen verseiben pedig elakasztja az, hogy a' szókat egymástól nem hányhatja-el úgy¹²⁸⁰ mint a' Görög és Római (Pene arsit, macros dum turdos versat in igne), 's syllabáji nem olly kétségesek mint a' Németeké; így légyen legalább az a' könnyebbségek, hogy válogathassanak a' szókban. 'S¹²⁸¹ illő hogy szokatlanul ne szóljunk, de az is illő, hogy a' kedvetlen hangokat kerüljük. Halljuk csak a' Góthe' Iphigeniájának első két sorát.¹²⁸²

Ki, a' ti árnyA Tokba ingó tetőji¹²⁸³

A' sűrűlombos régi szent ligetnek...

Ki tégye ez helyébe ezt: árnyÉKTokba? ki¹²⁸⁴ tégye ezt az első sorban már?

Ányós a' veszélyből kimenekedést l. 10. *idvezségnek* nevezte, mert ámbár ezt a' szót a' mi Theologusaink úgy elfoglalták, hogy az most nem teszen egyebet mint¹²⁸⁵ *menyei boldogságot*, az idvezség deákül *salus*, 's a' veszélyből kimenekedés is *salus*. Rosszúl szólott tehát magyarul gondolkozván, és még is szépen. Kell tudnunk magyarul, 's igen jól kell: de egyebet is kell tudnunk mint csak magyarul; 's akkor kevésbb panaszunk lesz a' írók ellen.

{36} [76v] A' Hamlet' magyar fordítója e' kérdést: Hány az óra? az ángol után így téteti: *Hány a' harang?* az áltatás miatt, melly azt is csinálja, hogy Hamlet a' magyar Színre nem magyar, hanem ángol öltözetben lép-fel. Itt keresni nyelvrontást, sőt itt nem látni a' különözés' okát, nagy megtévedés. Vádolja e a' Grammaticus Schillert, hogy a' Spanyol Királyfit nem Karlnak, Domonkost nem Dominiknak, hanem *Carlosznak* és *Domingónak* nevezi? Vádolja e az Emilia Galotti' Íróját, hogy *Vegghiát* mond, nem *estveli társaságot?* Góthe nem fordította, hanem írta Clavigót, 's még is a' francia világban élni szerető Spanyollal ezt mondatja Clavigónak: Wenn du ein *gemachter* Mensch bist (homme fait), az az olyan, a' ki jó karban látja dolgait.

Pázmány *hamar munkát*, Balassa *hamar lovakat*, Csokonai *hamar követet* mondtak, vagy az okos és citus forogván előtők, vagy azért változtatván adjectívummá az adverbiumot, mint a' Görögök, hogy elhagyhassák azt az alkatatlan participiumot: *hamar készült* munka, *hamar futó* lovak, *hamar megjelent* követ.

Baróti, másokkal együtt, ezt a' Latinismust is követé: primus venit: *Első* (legelsőben) *jött*; 's *Illyen* (talis) *jössz Kassára*, az az, *Illyen vagy te, a' ki...* Nála leljük ez a' nagy szépségű két sort is:

Mellyben múlatozol, kies Elysiumnak öléből,

¹²⁷⁹ megfordítva: Az [A „szabad,> ki nem holtba szabad.” a lap tetejéire írt betoldás.]

¹²⁸⁰ hányhatja úgy [Az „-el” a sor fölötti beszúrás.]

¹²⁸¹ németeké: 'S [A mondatzáró pont kétsőponttá van átalakítva, az „így légyen legalább az a' könnyebbségek, hogy válogathassanak a' szókban.” lapalji beszúrás.]

¹²⁸² első sorát: [A „két” a két szó fölött álló beszúrás.]

¹²⁸³ ti <árnyÉKTokba (> árnyATokba <)> ingó tetőji [Az „árnyÉKTokba” második „k” betűje először nagybetű volt.]

¹²⁸⁴ árnyÉKTokba? <--> ki

¹²⁸⁵ egyebet<,> mint

Még egyszer térj-vissza, Szabolcs' nagy Lelke —

hol, Rájnisnak harmatringkantárja szerint, az első comma utolsóinak, a' második harmadiknak, a' harmadik másodiknak, az utolsó elsőnek van általváltoztatva; 's ne légyen mondva megbántásúál a' Fed- {37} [77r] dőnek, kit a' hol érdemei vagynak, szívesen tisztelünk¹²⁸⁶ holta után is, mint életében szerettünk,¹²⁸⁷ van e neki szebb két sora mint ez a' magyarul, a' mint az Orthologusok hiszik, nem¹²⁸⁸ jól mondott két sor? Rájnis és Révai nyelvrontással vádolták Barótit, 's a' mint a' később igazítások mutatják, nem mindég ok nélkül, de ok nélkül is; és hogy Baróti némelly helyeit meg nem változtatta,¹²⁸⁹ az neki szint úgy becsületére válik, mint hogy némelly helyeit megváltoztatta. Rájnis azt veté szemére Barótinak,¹²⁹⁰ (Mentő-Irás. I. 68.) hogy magyarul szól, de deákul gondolkozik. Értjük mit akar mondani: de légyen szabad kérdenünk, van e deák gondolat? Romani Sciptores omnem suam et doctrinae et eloquentiae laudem in hoc uno positam esse voluerunt, ut non male Graecos imitari viderentur; atque latinus sermo, quicquid umquam habuit elegantiae atque venustatis, id ex Graecis fontibus accersitum est. A' gondatlanság kárt teszen: de szint annyit teszen a' tűrhetetlenkedés, s' ez az Analyt. Grammatica' Írójának annyira vétke, a' hogy keveseknek.

A' Haza elfogadá azon Kormányiszéki 's Törvényszéki Lexiconunkat, mellyel bennünket Veszprém Várm. ajándékoza-meg, 's a' mi Grammaticusunk ez ellen is el van telve panaszokkal; imhol vagynak szavai I. 47. Nobis consultius est, veterem Curiae stylum, latinis terminis mixtum, atque omnibus omnino Hungaris, qui negotia Curialia tractant, primo obtutu clarum et perspicuum retinere, quam novum, sibi ipsi non constantem (ez nagy hiba, de nem Grammaticai tekintetekben) resque perfecte non indicantem ('s hol volt valaha olyan?), primum quidem persciscere ('s ez olly nehéz e hazafi- {38} [77v] nak?); dein vero cum certo fere (!) perspicuitatis periculo in publicis negotiis adhibere. 'S mivel jobb a' Generális Gyűlés mint a' Közönséges, 's az Officii Supremi Comitis Administrator mint a' Fő-Ispáni Kormányzó vagy Tisztviselő, a' Vize-Ispán mint az¹²⁹¹ Al-Ispán, a' Notárius mint a' Jegyző, az Assessor mint a' Táblabíró, a' Perceptor mint az Adószedő, a' Rationum Exactor mint a' Számvevő, az Archivum mint a' Levéltár, a' Sedria mint a' Törvényszék, a' Plenipotentiárius mint a' Felhatalmazott? Valamit magyarul tehetünk-ki, csak ne az értelem' kárával, csak ne csigázva, 's csak a' szó vagy kedvetlen hangzású vagy kedvetlen alakú ne legyen (ilyen a' két hosszú szóból öszveforrasztott), mindég jobb magyarul, mert a' nem jó de nem kedvetlen szót a' vele-élés jóvá tehet 's teszi: de az idegen századok múlva is idegen marad. Óhajtottk volna, hogy a' tudós Grammaticus a' helyett hogy még itt is a' maga' törvényeinek nem tisztelését tekingette, azt kérlette volna inkább, ha ezen deák nevek mellett nem úgy látszhatánk e tulajdon magunknak szemekben is, mintha nem Magyarok, hanem egyet Római romlott nyelvű gyarmat volnánk. Csak azon kell meghagynunk a' deák nevezetet, a' mit nem mondhatunk-ki magyarul; ilyen a' Personális, 's a' szóval tett megszólításokban a' Notárius. De mit hol szabad, hol nem szabad, azt meghatározni nem ide való.¹²⁹²

Valóban a' mit az Anal. Gramm. tanácsol, hogy a' hol szóra szükségünk van, ne csináljunk, hanem kölcsön vegyünk, kivéven a' Mesterségek', Tudományok' 'stbb. szavait, mellyek már minden Nyelvek' szavainak tekinthetnek, veszedelmes tanács. V. F. Ur azt tudakozza, ha veszte e valamit a' Rómái {39} [78r] Nyelv az által, hogy a' mije, nem volt, kölcsön vevé a' Görögötől, 's a' Francia és az Angol a' Rómaitól; de mi úgy

¹²⁸⁶ tisztelik

¹²⁸⁷ szeretik

¹²⁸⁸ magyarul, az Orthologusok<nak> nem [A beszúrások a sor fölé vannak írva.]

¹²⁸⁹ megváltoztatta [A „nem” marginális beszúrás az első szótag után a sorvégé miatt elválasztott szó közepén.]

¹²⁹⁰ Rájnis <neki> azt veté szemére [A „Barótinak,” marginális beszúrás.]

¹²⁹¹ mint <az' Vi> az

¹²⁹² az nem ide való. [A „-t” toldalék a szó végére tett, a „meghatározni” sorközi beszúrás.]

hisszük, hogy ezekről következtetni valamit reánk, rettenetes megtévedés. A' Római félíg tanítványa, félíg leánya¹²⁹³ volt a' Görögnek, a' Francia ismét leánya a' Rómainak; azon elemantumokból szerkeztvén-öszeve a' mellyből anyjok, 's anyjok' szavait hangban és alakban el nem változtatva csaknem soha sem vévén által, a' kölcsönözés nem árulta-el szegénységeket, 's beszédek folyamatját el nem tarkította. Az ojnosz és a' vínium, a' dákrü és a' lakrima, sőt a' náisz vagy návsz is és a' návisz; a' szorsz, szorte, szór; a' templum, tempio, templ, tempel; a' falx, falce, fő; a' kántusz, kánto, sán; a' kantizio, kantzöne,¹²⁹⁴ a' akcentuzs; az akcentuzs, acsénto¹²⁹⁵, akszán; a' matéria (mai hangzása szerint péon lábbal) 's a' matyiér és a' materí (anapeszt lábbal); a' kollektzio, koleccióne, kollekszion,¹²⁹⁶ kollektzion és az ángol kolecsn, csak még is egyéb, mint midőn mi a' Rómainól kölcsön szedett deák és görög szókat megkurtítás nélkül azon hangban, azon betűkkel vesszük Nyelvünkbe, 's csak némelly szavaink' vékony usz hangjait változtatjuk vastag uszá, 's a' th' hangját t-vé, 's a' ch' hangját k-vá,¹²⁹⁷ mellyek által az idegenséget nem fedjük-el, Nyelvünk pedig nem csak nem nyer, hanem vesz is. (Ki nem tudni mondani a' th' és ch' hangjait nem érdem; a' vastag s-sé változtatott vékony sz pedig bennünk a' vastag ajakú Svábokra emlékeztet, kik a' Meistert, (Májsztert) *Mejschternek* mondák.) Az ángol nyelv egy tarka szőnyeg, mellyen egy két új folt nem tarkíthat többé.¹²⁹⁸

{40} [78v] Mi tehát kénytelenek vagyunk szót csinálni, a' régieket, környékieket a' Nemzetnek visszaadni, 's minthogy sok hosszú szavaink vagynak, és minthogy a' gyökérszó mindég szebb mint a' származtatott, a' gyököket kikeresni, a' szükségtelen csüggelékeket elnyesni, olykor a' szókhöz új jelentést csatolni, midőn a' szó magával képet hoz, vagy olly bélyeget, melly annak jelentését a' tudós Olvasóval kitalálthatja, vagy midőn a' szó magát vagy valamely vele együtt járó emlékeztetés, vagy csak az újság' kecsé által is megkedveltetheti, szót és szólást csinálni. 'S melly szerencsénk, hogy azt tenni kénytelenek voltunk! mennyivel vagyunk gazdagabbak; melly szerencsénk, hogy azt tenni kénytelenek voltunk! mennyivel leszünk¹²⁹⁹ gazdagabbak; mely szerencsénk, hogy Íróink' merése bennünket azon pályára vezetett, a' hol azt ezután is kénytelenek leszünk cselekedni! úgy Nyelvünk soha el nem öregszik, úgy Nyelvünket Istenek' ifjusága várja, 's poetai nyelvünk¹³⁰⁰ inkább el lesz választva prózai nyelvünkötől, 's mind inkább fog közelíteni a' Classicusok' nemes és tömött beszédéhez, 's a' prózai nyelv a' poetai nyelv által mindég több méltóságra szoktatatik.

V. F. Úr attól tart, hogy beszédünk így meg nem fog értetni. *Intelligereturne a populo suo Curio, qui dictionem ex vocibus, quales Clarissimus Auctor opusculi Mondolat provide concessit, consarcinatum ad concionem fecerit?* úgy mond az I. K. 42. lapján, nekünk nagy elégtételünkre. 'S nem ugyan-ezt lehetne e az Aglája' 's az Analyt. Gramm. szavaira is kérdeni? Mintha egy illy tudományú férjfi nem tartoznék tudni, hogy minden nem illik mindenhova,¹³⁰¹ és hogy a' Mondolat' jó szavai 's¹³⁰² szólásai Versekbén, Románokban 's a' Szín' Darabjaiban jók **{41} [79r]** lehetnek, ha a' Templomi-Beszédben nem illenek is; épen úgy, a' hogy a' Templomi Beszéd' szavai 's szólásai 's phrásisai 's fordulásai volnának profanálva, ha azokkal a' Poeta, 's a' Románok' Írója vagy a'

¹²⁹³ félíg <R> leánya

¹²⁹⁴ kantz<i>óne

¹²⁹⁵ acsénto [Az ékezet törölve.]

¹²⁹⁶ koll[...]zion [A szó közepe átírva.]

¹²⁹⁷ hangját <ka> k-vá,

¹²⁹⁸ [A szöveg alatt törölt lábjegyzet, amely nincs a főszöveghez kapcsolva.] <Tiberisen...>

¹²⁹⁹ vagyunk

¹³⁰⁰ Nyelvünk

¹³⁰¹ minden[.]ova [Az olvashatatlan betű átírva.]

¹³⁰² 's 's szólásai [Em.]

Dramaticus élne. Óhajthandánk,¹³⁰³ hogy ez a' nagy érdemű Tudós ne támasztotta volna bennünk azt a' gondolatot, hogy egynek nézi, akármiként győzzön, csak győzhessen; mert mi ugyan el nem tudjuk hitetni magunkkal, hogy a' miket okok gyanánt hord-fel, maga okok gyanánt nézhesse; 's így kérjük, hogy feleleteinket, a' mellyek itt nyomban következnek, inkább másokhoz higye intézeteknek, mint magához.

A' merés és különözés a' tudós férjfiúnak azért tilalmas dolog 1. mert a' ki a' törött úttól eltávozik, könnyen megtéved. – Ollykor épen az által jut-ki tévedéséből; 2. mert a' régi út a' kijelelt cölhöz igazán is, hamar is elvezet.¹³⁰⁴ – Sokszor nem vezet; 3. mert az új út' csinálása sok munkába, sok költségbe kerül. – De új utat csinálni, a' hol arra szükség van, nem tanácstalan dolog; 4. mert új utat a' más' birtokában nem szabad. – 'S a' Nyelv volna a' más' birtoka? Semmiképen nem! Nem az Enyém, nem a' Tiéd, hanem az édes Miénk, úgy mondja Erdélynek egy igen tiszteletes fíja a' Döbrentei' Muzéumában. – 'S épen azért, mert a' Miénk, nekem is Enyém; 's a' társaság' folyamjának telkemen keresztül-futó erével azt tehetem a' mit jónak látok; azt ollykor (Cic. ad Famil. XI. 7.) az egész társaság' folyamjával is: csak jót, csak hasznost.

{43} [79v] De megengedik az Orthologusok, hogy merjünk; azt kívánják, hogy ne Eggy merjen, hanem merjünk Mindnyájan. 'S hol és miben mert még Minden? hol és miben mert még minden Eggyzerre? 'S a' Szónok szót, az Orátor' jelentésére, Verseggy Úr nem maga merte e? Minekünk úgy látszik, hogy a' dolgot legjobb volna úgy hagyni, a' mint van: megengedni, hogy merje kiki a' mit merni mer, 's azon Bíróra bízni a' szó' és szólás' helybe-hagyását vagy megvetését, a' mellynek ezt a' hatalmas Horátz is, Quintilian is tulajdonítják. Látjuk a' Mondolat által felhordott példákából, ha lehet e attól tartani, hogy a' monstruósus szók a' Nyelvet eldísztelenítik. Soha monstruósus szó javalást nyerni nem fog: ha pedig fog, az olly monstruósus szó leend, mint az *eszmélet*; és hogy illyenek minél nagyobb számban teremjenek, azt ugyan buzgóan óhajtjuk. A' kedves hangzású, jelentését¹³⁰⁵ kitaláló, 's szükséges szó nincs kárára a' Nyelvnek.

'S gyűlölik az Ízlés' Bíróságát, mert úgy hiszik, hogy ez a' Bíró maga sem érti mit akar, és a' mit akar, miért akarja. Osztán ez minden emberben más meg más, 's így bennünket Anarchiára vezet, az Anarchiát igazolja. 'S minthogy az Anarchiát semmi társaságban nem lehet és nem kell megszenvedni, meghívják a' másik fél' embereit, hogy mint jó hazafiak, az Eggyiség' kedvéért mondjanak-le a' különözésekről, 's alkuképen, kölcsönös kedvezésképen, meggyőződés nélkül, sőt meggyőződés ellen is, kövessék a' mit a' Többség követ,¹³⁰⁶ javal, kíván.

{43} [80r] 'S mi az érthetetlen? az e, a' mit minden nem ért? vagy az inkább a' mit senki nem ért?

A' ki az Ízlés' bizonytalanságát emlegeti, gyanúba hozza magát a' Philosophusnál, 's ennek tanításai eloszlatatják mind kétségeit mind rettegését.

Van e Anarchia a' Tudományok országában? vagy a' vélekedések' külömbségét Anarchiának illik e neveznünk?

És végre az az alku! azok a' baráti tekintetek! az a' vokсок' többsége! 's mind ezt azért, mert külömben Eggyiségre nem juthatunk. Az Orthologia' embereinek nincs semmi rettenetesebb, mint ez az Anarchia, nincs semmi óhajthatóbb, mint ez az Eggyiség. Nekem pedig úgy tetszik, hogy rettenetesebb semmi nem lehet mint ez az alku, az a'¹³⁰⁷ baráti tekintetek, ez a' vokсок' többsége által keresett Eggyiség, 's semmi nem óhajthatóbb mint ez az Anarchia; és hogy sehova inkább mint épen ide soha nem illet még, a' mit az

¹³⁰³ Óhajt[...] <volna>

¹³⁰⁴ elvezet <>.

¹³⁰⁵ jelentél [Az „s” az „l”-re van írva.]

¹³⁰⁶ Többség <kíván> követ,

¹³⁰⁷ az

Aemiliuszoknak egyike mondott volt: Mihi semper potior visa est periculosa libertas, quam quietum servitium. Szabadság, az az szerencsés és nem szerencsés merések nélkül, még soha sem jutott Mesterség a' maga fő tetőjére: a' Szabadság, az az a' szerencsés és nem szerencsés merések, a' Mesterséget még mindenhol virágzásra juttatták. Így lesz az nálunk is, csak várjuk békével az időt, 's ne kívánjuk hogy más magának kevesebbet higyen mint nekünk. Ez annyival kevésbbé ártalmas, mert a' győző okok, a' tanítás, a' Recenziók bennünket célhoz vezethetnek, a' nélkül hogy valaki erőszakot emlegethessen.

{44} [80v] Ítéljék-meg azok, a' kiknek talán magyarázataink nem haszontalanok, mert mi vallást teszünk, hogy ezeket elmondani áttallánk, ha sok példából nem kellett volna látnunk, hogy elmondására nagy szükség vagyon: Mi lenne abból, ha valaki közöttünk felállna, 's ezt mondaná:

„Nemzetiségünknek egyik igen szép bélyege az Öltözet, 's a' mi a' Nemzetiséghez tartozik, méltó figyelmünkre. Ime ez egészen eltávozott régibb színétől, 's az idegen példák' követése öltözetünknek minden nemeit elkorcsosította. Némelyek francia szabású mentét hordanak; mások a' XVI. századbeli ruhákat szedik-elő, 's úgy járnak közöttünk ökölnyi gombokkal, sarkat verő dókájokban mint a' kísértek. Nézd-el a' Curiót, a' Törvény' embereit, a' Katonát, a' Városi polgárt, a' falusi Notáriust, a' mi délczeg ifjainkat, 's mondd-el, egy Nemzet' tagjainak ismered e? Ezt a' tarka Anarchiát túrni nem lehet. Azért rendeltessék egy Deputatzió, mely a' Res Vestiáriát a' Nemzeti¹³⁰⁸ öltözet' természetéből merítendő törvények által szabja-meg.¹³⁰⁹ Az rekessze-ki tanácskozásaiából az Ízlést, mely Anarchiánál úgy sem szólhat egyebet, 's ha¹³¹⁰ a' dolog alku, baráti kedvezések 's áldozatok által el nem végezethetik, a' voksok többsége döntse el a' kérdést.” —

Credite, Pisones...

{45} [81r]

De vétkeket nem csak a' nem-merés és a' hanyarúság, hanem a' szükségtelen merések által is követünk. Illyen az, midőn a' Nyelvnek fél tudása mellett 's Grammaticai készületek nélkül fogunk írászhoz, 's nem a' Szépség' és Erő' tekintetei miatt, hanem vagy tanulatlanságból, vagy vakmerően, rontjuk-meg a' törvényt.

Illyen, midőn az idegen szín' elméletlen csudálásában azt is áttalhozzuk a' mi beszédünkön nem szépít; 's mivel péld. a' Római Író a' Foglalóval élt bizonyos esetekben a' Jelen Idő helyett: így szólunk: Midőn Cúmában *volnék* (essen), az az, *valék*.

Illyen, midőn meg nem gondoljuk, mely nemében szólunk a' Stilisticának 's az Olvasóknak mely osztályához; 's a' hol elég volna mindennapian, egyszerűen, tisztán, csínnal szólani, ott tarka, czikornyás, csigázott, undokul-felpiperézett beszédet tartunk.

Illyen, midőn a' Magyarismusokat: Kárt *vallottam*, azért kerüljük, mert a' más nemzetbeliek így nem szólnak, 's az vallok *fateor*. Mintha ugyan nekünk, ok nélkül, mások szerint kellene szólnunk, és mintha a' magyar phrasis már az által hogy az magyar, igen becses nem volna.

Illyen, midőn ügyetlen Purismusunk semmi idegen szót nem túr, nem még azt is, a' mi minden Nyelvek' és Népek' tulajdonává vált, 's a' mit idegen szóval teljesen, tisztán, sőt néha szépítve jegyezhetnénk-meg, magyar szóval, de csonkán, homályosan, nem ritkán nevetségesen is, tesszük-ki. Mintha ugyan attól kellene tartanunk, hogy nálunk a' tanult Olvasó sem érti-meg, a' mit máshol a' tanú- {76} [81v] latlan is ért. Miért ne mondjunk

¹³⁰⁸ nemzeti

¹³⁰⁹ szabják-meg.

¹³¹⁰ 's <a' voksok> ha

fortepiánót, gúitárt, Musicaliákat, Menuetót, nimbust, glóriát (Festői értelemben: a' fénynek széljelzőzlését), contrastot, soloecismust?

Illyen az, a' mi ezzel egyenesen¹³¹¹ ellenkezik; midón azt sem merjük, a' mit merni lehet, péld. *Szárny*, (Flügel; muzsikai instrumentum). De *Violint*¹³¹² játszani nemesbb mint *hegedűt*, mert ez a' cigányokéra emlékeztet. *illy*¹³¹³ vétek a' Szivképző Regékben I. 305. A' *partie interessant* volt; jól: a' feltett pénz igen nagy volt; *doublirozta* rakásait; jól: kétszerezte. I. 291. *charactereket*, jól: gondolkozásaikat. I. 193. hajlandóságotat *fixálni*, jól: egy tárgyhoz kötni. Ime ez az én *characterem*; itt: gyengém.

Illyen az, midón darabosságainkat (a' szokatlan szólás még akkor is darabosság, midón a' Szépség' és Erő' tekintetei miatt ejtetnek, csakhogy vagynak szép darabosságok is) a' Stílus' szépsége és a' Horátz által ajánlott fortélyok által meg nem tudjuk magunknak bocsátatni, olykor köszöntetni is. — E' sorokban:

Ne kényszeríts, *Idő'n* 's *Ürön* keresztül,

Addig repülni —

az *Ür* szót nem a' poetai elakadás tététe ide az *üresség* helyett, hanem az a' remény, hogy az Olvasó felakad rajta, feleszmél hogy az mit tehet, és a' min talán küloben elsíklott volna, most el nem síklik, 's kitalálja, hogy az a' Tempus és Spatium, a' Zeit und Raum ideáját hozza elébe. Küloben is a' philosophiai tárgyú Költeményben a' nyelv darabosabb lehet mint a' köz élet' nyelvén írtakban.¹³¹⁴

Egyg *Író'nk* a' múlt század' nyolczadik tizedében az itt kimutatott botlás által vona magára nehezteletést a' nélkül hogy azt bizonyos te- {47} [82r] kintetekben érdelemte volna. Akkor fordítván *Siegwartot*, midón a' kaczagni-szeretők a' Bécs' megőrült *Virgiljében* találák boldogságokat,¹³¹⁵ az a' gondolat szállá-meg, hogy a' könyükre-olvasztó Románt meghagyja sikatóságában: de csuda szavai 's badar beszéde által tegye kaczagatóvá. És még is *Barczafalvi kárt* a' Nyelvnek épen nem teve, hasznót teve, még pedig igen nagyot. Egy két¹³¹⁶ szavát elfogadánk, 's akkor még egy kettő is nagy adomány volt; a' többit addig neveténk, míg felvilágosodék előttünk, hogy a' merés nem tilalmas volt, hanem csak szerencsétlen, mert a' mit komoly gonddal kellett volna cselekednie, játékból és játék miatt cselekedte.

Húsz évvel később a' *Báróczi*' és a' *Dayka*' *Biográphja* azt tanácslá, hogy a' hol *Nyelvünk* nem bír gyökérszót, mellyből új szó származtathatnék, 's a' szóra mülhatatlan szükség van, teremtsünk új szót, mert jobb csinálni 's birni, mint soha nem csinálni, 's soha nem birni. Okait nem szükség felhordanunk, minthogy a' ki látni akarja, felleli a' *Dayka*' *Versei* 's a' *Báróczi VIII*. Kötete előtt. *Vakmerőnek* nevezetett a' tanács, mert *vakmerő* volt: de voltak a' kik idvezségesnek is találták. Új *Nyelvet* csinálni nem szabad.¹³¹⁷ de a' mi szép *Nyelvünk*' hézagjait kipótolni szabad; 's mi úgy hisszük, hogy unokáink a' szerint fogják óhajtani hogy a' tanács adatott volna nem *vakmerőknek*, mint mi óhajtjuk, hogy bár atyáinknak már. Később még később lesz.

Az, a' mit némellyek mondanak vígasztaló tanácsképen, hogy egy *Nyelv* sem bírta a' mit mások bírnak és a' mire szükség van, 's a' kölcsönvétel vagy az ideának más szókba öntése segélhet rajtunk elakadásinkban, elkésérítő vígasztalás és tanács. Az helyett inkább hálás tisztelettel említjük *Nógrád Yvei Vice-Ispán és Consil. {48} [82v]* *Bizaki Puky*¹³¹⁸ *Ferenc* *Úrnak* nevét, a' ki értette, hogy a' *Lélek* nem jelenthet *animát* és *spiritust*, 's

¹³¹¹ egé [Az „é”-re rá van írva az „y”.]

¹³¹² (instrumentum) <de> *Violint* [A nagy kezdőbetűs „De” a törlés fölé van írva.]

¹³¹³ emlékeztet-<> ily [A mondatzáró pont a törlés előtt áll.]

¹³¹⁴ írtak [...]. [A szó végére rá van írva az új szöveg.]

¹³¹⁵ boldogságaikat

¹³¹⁶ két [Em.]

¹³¹⁷ szabad-<> [A kettőspont a törlés feletti beszúrás.]

¹³¹⁸ *Bizaki* <Ferenc> *Puky*

jutalmat teve-ki annak, a' ki szerencsés szót találnd az egyik megjegyzésére, hogy a' *Lélek* a' másiké maradjon. Követé a' szép példát Balla Antal Úr, 's Verseghy Úr az én hírem nélkül, 's én a' Verseghy Úré nélkül, az *Egyetem* szót javaslánk, az *Universum* és *Universitas* jegyzésére. Így mind ketten, 's ismét egymásnak híre nélkül, a' *Gyönyört* tanácslánk, hogy megjegyezhezzük a' *voluptas* ideáját (a' *kej* nem voluptas, hanem *arbitrium*; *szabad kéjű* freywillig;¹³¹⁹ a' *kény* voluptas nélkül való *kedv*, 's a' gyönyörnél sokkal kevesebb; *kényes delicatulus*.) — Mit nyerhetne Nyelvünk ha illy kérdések¹³²⁰ gyakrabban tétetnének, 's a' szó' elfogadása¹³²¹ nem parancsoltnak, hanem az Írók' szabadságokra hagyatnék!

Verseghy Úr úgy hiszi, hogy Lexiconunkat azért sem lehet bővitenünk többé, mert Nyelvünk már elérte férfiu korát. De a' Nemzetét-szerető férfiu nem gondolkozhatik olly alatt a' Magyar Nemzet' nyelve felől, hogy annak mostani állapotját, vagy azt, a' melybe az Verseghy Úrnak Adelungi Lexicona által fog tétetni, a' legfenntebb tétőnek nézhesse, melyre ennek a' szép Nyelvnek eljutnia lehet; sem a' sok nyelveket ismerő Tudós nem olly alatt ezek felől, hogy a' mi kimiveltetése' főbb pontjaihoz csak még elindult Nyelvünket a' már kimiveltekkel egy sorba állhassa.

De talán arra fog emlékeztetni bennünket, hogy a' Nyelv' férfiu kora 's a' Literatúra' arany százada egészen különböző dolgok, és hogy a' férfiu kora alatt is csak azt érti, a' melyben annak organicus törvényei megszabva állanak.

{49} [83r] Mi úgy hisszük, hogy a' Nyelv' férfiu kora 's a' Literatúra' arany százada mindég együtt járnak, 's egyike is másika is attól függ, hogy a' Nemzet minden nemben nagy és minden nemből elégséges számú Íróji a' Nyelvet elkészítették légyen. A' mi az organicus törvényeket illeti, azok a' Haller', a' Pázmány', a' Zrínyi', a' Batori László', a' Margit Királyi Apáczy' 's a' Boldvai Monostor' Halotti-Beszéde' idejében nem voltak kevésbé megszabva, nem még a' Gyula', Tas', Zoltán', Árpád' és Almos' idejében is, 's nem ismértettek (de nem tudományosan) kevésbé mint ma; de kifejtte egészen még ma sincsenek, 's óhajtanánk azt mondhatni, hogy legújabb Grammaticáink jobb mint a' nagy Révaié.

Ha ezekben igen nagyon meg nem tévedénk,¹³²² a' szó nem tehetne egyebet azt, hogy a' Nyelv azon korát érte-el már, mely a' régibb századokéhoz képest mondathatik férfiuinak. De minek mondathatik tehát a' következőkhöz képest? 's nem volt e' maga szükségeinek 's ismereteinek mértékével mérve mindenik századunk' nyelve¹³²³ férfiu korában? legalább azoknak szemeik előtt, a' kik a' következő előmenetelt meg sem álmodhaták. Apáczai Csere János 1653. adta-ki Encyclopaediáját, 's akkor még a' Németek a' magok' nyelveken nem tanítottak Tudományokat (azt Thomasius később kezdé közöttök). 'S hogy ők bennünket azolta megelőztek, úgy mutatja hogy a' Nyelvnek az Írók az Urai, mint az, hogy őket Csere megelőzte, azt, hogy a' mi Nyelvünk a' német Titáni erejű 's képzeltetlen gazdagságú Nyelvekkel öszvemérkezhetik, ha az Írók itt azt merik a' mit ott mertek.

Egyedül annyiban tarthatnánk V. F. Úrral, hogy a' változások 's változtatások annál nehezebben történnek, minél közelebb jutott {50} [83v] a' Nyelv a' maga' kimiveltetése' főbb lépcsőjéhez, és ezt is csak egy tekintetben. Hogy változások 's változtatások még akkor is történhetnek, azt minden Nyelv' Historiája bizonyítja.

A' mely Nyelven egy Iliász és egy Odüsszée énekelthetnének, az már elérte volt teljes erejének, és így férfiuságának is, korát. És még is Homér felől ezt írja Biographja:

¹³¹⁹ freywillig;

¹³²⁰ illy <sz> kérdések

¹³²¹ 's elfogadása [A többi sor fölötti beszúrás.]

¹³²² tevédenk [Em.]

¹³²³ nyelve<'>

Αυτος εποηισε τινα ονοματα ουκ οντα προτερον, 's megnevezvén néhány illetet, azt veti a' mondottakhoz: και τα ταιουτα. Teremte tehát többeket is, de ma már nem tudhatni, melyek voltak-meg őelőtte, melyeket teremté ő, melyeket mások. Sophocles és Euripides felől ugyan-azt beszéli Petrónius. Cicero és Horátz Szógyártóknak vallák magokat, még pedig olly korában a' Római Literaturának, mely a' miénkhez egy egész század múlva virradjon-fel bár! 's az elsőbb magasztalja Varrót, hogy honját nem csak dolgok' ismértében, hanem szóiban is gazdagította. A' Francia és Német Nyelvek nem gyermeki éveiket élik, sőt a' Francia túl is élte már arany századát: és még is Voltaire inkább szerette a' nyolczadik hónap nevét *August*, mint az egész nemzettel 's a' francziául szóló 's író Európával *Aout* által adni, mellynél szükségtelebnek látszható újításokat a' mi legmerészb Magyar Szócsinálóink sem mernek. Hát ha még azt említjük, hogy az Imperfectum oi diphthongját, mellyről nem lehet rettegni, hogy az valaki oa gyanánt olvassa, ai-nak írta; és hogy olly tekintetű Író nem átalott, a' már *megállapított* Nyelvben Grammaticai Mesterkét játszani. 'S a' Nemzet az Orthographiai tanácsot íme elfogadá! 's a' mi időnkben fogadá-el!

{51} [84r] Említhetnének itt Sallustot is, a' ki keresve kereste az avult szókat, mint minden neveit a' különbözőeknek, 's a' Senati, az imbecilla, a' maxumus, a' labos és colos neki kedvesebb volt mint a' Senatus, imbecillis, maximus, labor, color. Görögül gondolkozott 's a' Látzius' szavaival írt;¹³²⁴ 's mint az a' Thucydides¹³²⁵ a' kinek szereté követni nyomdokait, és mint az a' Tacitus, a' ki viszont ötet követte, szeretett úgy írni, hogy ne minden Olvasója érte-meg, ellenben a' kevesek csudálják is. Lucrétz tele van különbözőekkel, Catull egészen görög, 's nem vádoltatának, hogy rontják a' Nyelvet. Liviusnak emlegették ugyan Patavinitását; de nem követtek-el mindent hogy Librariusokat ne találjon, hogy a' Librariusok másképen írják-le munkáját mint ő dolgozta, nem sikkasztották-el Kézírását, 's nem gondolkoztak a' felől, hogy hazájával¹³²⁶ jó lesz reá Interdictumot vettetni. Ha Rómának Recensensei voltak volna, recenséaltatott volna: de Mondolatot nem íratnak ellene, 's a' paripán nem nyargaltaták a' Dücs' Egyháza felé. Mi jobban szeretjük ügyünket mint azok, és hogy az legyen meg a' mit akarunk, készek vagyunk olyat is tenni, a' mit tudatni¹³²⁷ átalunk.

Azt fogják mondani ellenkezőink, hogy mi többet csináltunk mint mások. A' nélkül hogy ezen állítás' valóságának vizsgálatára ereszkednénk, mert az öszvehasznált bajosabb találna lenni, mint talán némelyek gondolnak, örömmel kiáltunk-fel: Annál jobb! Ez azt mutatná, hogy a' Nemzet érzi, mennyire van még szüksége, 's a' ki azt igazán érzi, teszen róla.

A' feljebb nevezett¹³²⁸ Nyelvek között a' Német az, melyhez a' magunkát az előnkbe szabott tekintetekben öszve-hasonlítani lehet és kell, mert az úgy törzsöknyelv¹³²⁹ mint a' miénk, 's úgy emelkedésében **{52} [84v]** van mint a' miénk, 's bizonyos tekintetekben úgy nem mondhatik Európainak mint más tekintetekben a' miénk. Tekintsük tehát mint gyarapodott ez.

Haller és Gellert, 's Klopstock és Göthe — mely különbözőség¹³³⁰ ezek és azok között! Azt mondhatnánk, hogy a' két Nyelv nem azon századnak nyelve, hanem ez leánya amannak. 'S a' nagy változást a' kettő között az egész német nyelvű nép csinálta e, vagy az Írók? 's a' Grammaticusok e, kik a' Nyelvet az elváltozás ellen őrizték, vagy a' kik a' Szép

¹³²⁴ szavaival <élt> írt;

¹³²⁵ a' <Tacitus> Thucydides

¹³²⁶ hazájának

¹³²⁷ mit [atal] tudatni

¹³²⁸ A' nevezett [A „feljebb” sor fölötti beszúrás.]

¹³²⁹ törzsök nyelv [A két szó egy alsó és egy felső íves vonással van öszvevonva.]

¹³³⁰ különbözőség-<ek>

Literatúra' nemeiben dolgoztak, 's a' Nyelvnek az Erőt és a' Szépséget¹³³¹ igyekeztek megszerzeni, 's nem egyedül azt tekintették, mi van már, hanem azt is, mi lehet még? Mint szidalmazák Klopstockot! mint kiálták neki, hogy a' Nyelv nem az Övé, hanem a' Nemzeté! hogy ő a' Nyelv' birtokát, quod velut sanctissimum germanici nominis palladium venerari deberet, kénye szerint megfertéztetni, 's költött portekáji által megpiszkolni meri! De Klopstock hagyá őket lármázni, türte szidalmaikat, vádjaikat, panaszaikat, 's el nem rettentve folytatta útját. 'S mennyi vakmerőségeknek, botlásoknak, bukásoknak kelle elkövetetni, míg a' Haller' erős, de darabos, 's a' Gellert' kedves, de beteges-erejű nyelve a' Klopstock', Lessing', Winkelmann', Wieland', Herder', Göthe', Schiller', Voss' nyelvéné tisztúlt, nemesült. — Most a' sor Vosszon van, most ötöt bántják a' Nyelv' barátjai: de Göthe Vosszal tart, 's a' ki Homért görögben is, a' Voss' fordításában is olvasta, 's mind a' kettőben nem csak a' dolgot, hanem a' Nyelvvel-bánást is csudálta, sandalogva áll a' Göthe' gloriája előtt, ki Achilleiszében olly Költeménnyel ajándékozta-meg az emberiséget, a' millyet Homér olta még nem bírt.

¹³³¹ és Szépséget [Az „a” sor fölötti beszúrás.]

8.

(Forrás: MTAKK, K631, 85. f.)

{-} [85r]

b.) *Orth. és Neol.*
*Első folytatás.*¹³³²

A' kérdés a' melyet itt felvilágosítani óhajtánánk, oly nagy következtetés, 's a' tárgy oly tiszteletes, hogy ha van valami a' mi gondos figyelmünket¹³³³ 's a' legszorosbb vizsgálatot érdemli, annak¹³³⁴ ezt ismérhetjük. Ez fogja kimutatni, mely úton 's mely szerek által igyekezzünk boldogítani Nyelvünket, mellynek gyarapodását mindnyájan óhajtjuk. Szóljunk talán szabadon, de nyugalomban, a' villongás¹³³⁵ tüze nélkül, de félénk vagy hamis kémélgetések nélkül is. A' ki nyavalyás tekinteteskéje¹³³⁶ miatt harczol, szánakozást érdemel; a' ki vad tüzzel, 's hogy ellenkezőji felett lebegjen, megvetést,¹³³⁷ sőt utálatot.¹³³⁸ de a' 's ki a' köz java mellett 's nem készületlenül,¹³³⁹ tiszteletet, 's minden jónak¹³⁴⁰ javallását.

A' nagy kérdés ez: Mi van jól magyarul? vagy, a' mi ugyan annyit teszen: Mi a' nyelvben az Ur?

A' Debr. Gr. tanításai szerint (lásd I. XVIII és XX.) az a' jó magyarság,¹³⁴¹ a' mit az idegen nyelvű szakosokkal öszve nem keveredett Köznép könnyen megért.

T. Sz. Gy. Debr. Pred. Úr nem a' dologban tévede-meg, hanem a' kitételben. Azt mondotta a' mit Quintilián: *Consuetudo certissima loquendi magistra*. 'S minthogy a' szokást¹³⁴² a' Grammatica előtt álló Praefatióban adja tiszteletét, nyilván van, hogy a' Grammaticai más három Bíróval kezett¹³⁴³ fogott szokást érti, ismét Quintilián szerint: *Consuetudinem ergo vocabo usum eruditorum*. Egyedül a' Köznépre, a' Debr. Köznépre, 's ennek a' Köznépnek értésére 's könnyen értésére kellene némely Olvasóinkra nézve egy két szót.

Debr. fő helyet foglal városinknak számában, 's a' M. fülnék¹³⁴⁴ bájosan zeng a' M. beszéd a' Debr. ajakról, a' hogy szemünk gyönyörködve nézi ennek a' meg nem romlott fajnak lelkes arcját. De Debr. ha barbarismus nélkül szól is, soloecismusok nélkül nem

¹³³² [Az aláhúzás és a „b.” sötétebb tintával. Az oldal első törölt bekezdése, amelynek végét egy az oldalon végigfutó vízszintes vonal zár:] <hogy ezek rosszak, 's a' Debr. köznép <<besz>> barbarismusok nélkül beszél ugyan, de nem soloecismusok nélkül. Nyitik a' rozsa, fülik a' szoba, és az eső, szint oly vétkes magyarság, mint a' folyik és hazudik, mellyek éppen nem jobbak mint a' tudik és tolik volna. A' nem hibázhatatlan de nagy Révai, Nyelvünknek örök tiszteletet érdemlő Státora, kit újabb Grammaticusaink nem csak meg nem haladtak, de utól sem értek, a' Nyelv bíróságát a' Szokásnak az Analogiának, az Etymológiának 's az Euphoniának adta, mint minden Nyelvek' Grammaticusai, nevezetesen Adelung a' Németeknél, és minden Nemzet' jó Irója.> [A „nem hibázhatatlan de” a sor fölé van írva, ahogyan a következő tagmondat „újabb” szava is. A „meg” eredetileg „nem” volt („nem csak meg nem haladtak”).]

¹³³³ figyelmünket <érd>

¹³³⁴ érdemli, <az> annak

¹³³⁵ nyugalomban, <vad> villongás

¹³³⁶ tekinteteskéje [Em.]

¹³³⁷ lebegjen, <'s azokat talán le is tiporja> megvetést,

¹³³⁸ utálatot<,> [A kettőspont a törlés fölött áll.]

¹³³⁹ készületlenül [Em.]

¹³⁴⁰ jól... [A szó végződése a „-nak” ráírása miatt olvashatatlan.]

¹³⁴¹ (lásd I. XVIII és XX.) <jól> magyarság, [Az „a' jó” a törlés fölé van írva.]

¹³⁴² szokása' [Az új szöveg a régire van ráírva.]

¹³⁴³ Bíróval <(Anal. Etym. Eu) kezett

¹³⁴⁴ M. <szem> fülnék

szól, 's a' szokás itt úgy nem igazolja ezeket: nyitik a' róza 's fülük a' szoba mint más helyeken nem ezeket: folyik a' Duna, 's hazudik a' hazug, melyek szint olly irtóztató vétek a' Nyelv¹³⁴⁵ ellen mint ez volna: tolik és tudik a' helyes foly, hazud, tol és tud helyett. 'S a' Köznép Debrben is Köznép, 's hol látja hol nem látja a' mit kell. Horat. Epist. II. 1.

A' Magyar¹³⁴⁶ Nyelv nagy Státora, a' mély tudományú Révai, Nyelvünk' bírójává a' Szokást, az Analogiát, az Etymológiát¹³⁴⁷ 's az Euphoniát tette, mint Adelong a' Németeknél és mint minden Nemzetek' minden nagy Iróji 's minden Grammaticusai.¹³⁴⁸

{-} [85v]

Külömböző Vélekedések a' Nyelv elővitele útja 's szerei felől.¹³⁴⁹
Az a' kérdés, melyet¹³⁵⁰ itt felvilágosítani óhajtanánk¹³⁵¹, olly nagy következtetésű, 's a' tárgy olly tiszteletes, hogy ha van valami, a' mit a' leggondosabb figyelemre, a' legszorosbb vizsgálata méltónak tekinthetünk, ez bizonyosan az. Szóljunk¹³⁵² tehát szabadon, de nyugalomban; a' villongás tüze nélkül, de kímélgetések¹³⁵³ nélkül is.¹³⁵⁴ És hogy itt valaki arra¹³⁵⁵ ne emlékeztesen bennünket, hogy ez a' megszólamlás ingerlésnek, szerénytelenségnek¹³⁵⁶ fog vétetni; hogy magok azok is a' kik felünkön állanak, ohajtják, hogy a' pernek valaha légyen vége.¹³⁵⁷

K.¹³⁵⁸ nem tért-el a'¹³⁵⁹ nagy férjfi¹³⁶⁰ útjáról, hanem azon csak tovább ment, midőn az¹³⁶¹ Izlést is a' Nyelv' Bíráji közzé számlálta, 's azt tanította, hogy a' férjfiúi korát

¹³⁴⁵ nyelv

¹³⁴⁶ magyar

¹³⁴⁷ Eupho [Az új szó a eredeti szóra van ráírva.]

¹³⁴⁸ Nemzetek' nagy Iróji 's Grammaticusai. [A két „minden” a sor fölötti beszúrás.]

¹³⁴⁹ elővitele szerei <'s útja> felől [Az új „útja” ékezetes és az „s” aposztrófia a lap tetején le van vágva. Mindkettő a sor fölötti beszúrás.]

¹³⁵⁰ kérdés, <a'> melyet

¹³⁵¹ felvilágosítani. óhajtanánk [Em.]

¹³⁵² bizonyosan ez. <Ez fog bennünket oda juttatni, hogy a' mit most homályosan érzünk <<látva látunk>>, tisztán láthassuk; az hogy midőn most sokfelé térünk-el egymás felé közelítünk. Félre tehát azzal a' tartálékkal, hogy megszólamlásunk Olvasójinknak egy részét csak ingerleni fogja, hogy midőn ez a' rész Eggyesülést óhajt és keres, ez csak szakadást csinál; félre azzal, hogy ügyünk védelem> [Az „érvünk” a sor fölötti beszúrás. Az „Olvasóji” első két betűje alatt olvashatatlan betűk. A „közelítünk Félre” között eredetileg nincsen pont, emendálva.]

¹³⁵³ kímélések [A szó eredeti végére van ráírva az új.]

¹³⁵⁴ is, <mert a' hol a köz ügy forog fenn, de a' kímelés ezen az egyik olly vétek mint a' másikon mert a' hol a' köz java bátor szólást kíván, ott a' kímélgetés hivatásosság> És

¹³⁵⁵ valaki <arra ne> arra

¹³⁵⁶ ingerlésnek <fog értetni hogy szerénytelenségre fog magyaráztatni, 's midőn> szerénytelenségnek [A „fog” sor fölötti beszúrás, a „magyaráztatni” eredeti szövegződése olvashatatlan.]

¹³⁵⁷ [A bekezdés után üres rész van hagyva, amelyen papírszelet áll a következő bekezdéssel. A papírszelet nem ragasztva van, hanem az oldal lapjához tartozik, a baloldalon egybefügg vele, a jobboldalon be van kötve. A szelet alatt is szöveg olvasható, amelyet, mivel a szelet nincsen leragasztva, el lehet olvasni:] <Az a' kérdés, melyet itt felvilágosítani óhajtanánk, olly nagy következtetésű, 's a' tárgy olly tiszteletes, hogy ha van valami, a' mit a' leggondosabb figyelemre, a' legszorosbb vizsgálata méltónak tekinthetünk, ez bizonyosan az. Szóljunk tehát szabadon, de nyugalomban; nem a' villongás tüzevel, de nem is félénk kímélgetéssel. Ott tartani a félremagyaráztatástól, 's a' <<fenyegetésektől>> bántásoktól, a' hol a köz java bátor szólást kíván, hűségtelenség <'s nem okosság, hanem gyávaság>.

A' nagy kérdés ez: Mi van jól Magyarúl? az az Mi a' Bíró a' Nyelv ügyében?

A' Debr. Gr. tanításai szerint (lásd l. XVIII és XX.) jól Magyarúl az van, a' mit az idegen> [A „bántásoktól” a törlés fölött áll.]

¹³⁵⁸ <Révainak híve> K.

¹³⁵⁹ tért-el <ennek> a'

¹³⁶⁰ férjfi <nak>

még el nem ért 's gazdagulást áhító Nyelvben a' szükség is parancsol. Az ő értelme abban áll, hogy a' Nyelv nem Mathézis, 's abban¹³⁶² a' nélkül hogy szorosán meghatározni lehetne az eseteket, hol a' szokás, hol az Anal., hol az Etym., hol az Euph parancsol 's ezen eseteket¹³⁶³ az Író határozza-meg¹³⁶⁴

nyelvü¹³⁶⁵ lakosokkal öszve nem keveredett hely' Köznépe könnyen megért.

T. Sz. Gy. Ur nem a' dologban tévede-meg, hanem a' kitételben. Azt akará mondani, az van jól magyarúl a' mit a' tiszta beszédü Magyarok, az az, a' SZOKÁS, javal. 'S minthogy ezt a' Gramm. Előbeszédében mondja, nem szenved kérdést, hogy ezt a' Bírót a' Gramm. három más Bírójának társa 's Képviselője gyanánt tekintette. Ha az Élet' Nyelvét 's a' Könyvek Nyelvét megkülömböztetjük, 's a' két Nyelvben ismét megkülömböztetjük a' Nemek' Nyelvét, azt fogjuk mondani, hogy ezen¹³⁶⁶ egygy és még is különböző Nyelveknek mindenikében azt kell jó Magyarságnak mondanunk, a' mit a' Mindenik Nyelv legjobbjai jónak vesznek, 's ez tökéletesen egyezik azzal a' mit Quintilián mond: Usum ergo vocabo consuetudinem eruditorum. Azért hogy a' Debr. Köznép nem érti mi az ádáz, kamat, év, évszak, nem következik¹³⁶⁷

¹³⁶¹ midőn <azt tanította, hogy> az

¹³⁶² Mathézis, abban [Az „,s” a sor fölötti beszúrás.]

¹³⁶³ 's <ezeket az> eseteket [Az „ezen” a törlés feletti beszúrás.]

¹³⁶⁴ határozza-meg <Az Izlés' javalásainál fog> [A papírszeleten a félbehagyott sor után üres hely.]

¹³⁶⁵ [A papírszelet alatt volt olvasható a bekezdés folytatása. Elejét ld. [340.](#) lábjegyzet.]

¹³⁶⁶ hogy <mind> ezen

¹³⁶⁷ [A szöveg a lap alján félbeszakad.]

(Forrás: MTA KK, K631, 86r–91v.)

{-} [86r]

Orthologus és Neologus.
Folytatás¹³⁶⁸

Nyelvünk' exotericus barátjait elszomorítja az az ellenkezés, a' melyre Iróink és Olvasóink¹³⁶⁹ 's a' mind ezeket mind azokat mesterezni szerető Grammaticusok, egymás közt és magok közt, szakadoznak. Megfoghatatlan az nekik, hogy a' Versenygök nem csak véget nem tudnak érni ellenkezéseikben, hanem a' Nyelvnek még eddig csak Metaphysicája eránt sem juthatnának egyességbe, holott ezt megállapítani öelöttök könnyebbnek látszik mint a' Tudománynak azt a' másik sok ágakra 's apróságokra foszló részét. Annak megmutatása tehát, hogy a' per itt inkább forog név és kitétel mint dolog felett; továbbá hogy az ellenkezés nem csak az ellenkezők' vétke,¹³⁷⁰ hanem a' dologé is; végre hogy a' panaszlott visszalkodás hasznot hoz és nem kárt, nem lehet kedvetlen azoknak, a' kik a' Nyelv' gyarapodását igazán óhajtják, 's elfogadni a' felvilágosítást nem idegenkednek. Mi itt ezt óhajtanánk megbizonyítani; nem mintha reménylenénk¹³⁷¹ hogy szavunk a' pert elnémíthatja, mely, igen sok okoknál fogva, lehetetlen:¹³⁷² hanem hogy az Olvasó, egymás mellett látván az¹³⁷³ ellenkező vélekedéseket, mindenikét minél tisztábban felfoghassa, öszvehasonlíthassa, megítélhesse, 's így a' perlők egymás eránt szelidebbekké tétesse, 's a' Tudomány valamivel elébbre léphessen, mint eddig, nagy részben a' Versenygök'¹³⁷⁴ vétke miatt, léphetett.

* * *

A' Nyelv mind az Empíria' birtoka, mind a' Criticismusé. A' Hyperorthologus egészen az Empíriáéva szeretné tenni, a' Hyperneologus egészen a' Criticismuséva, 's e' két végpont között számtalan egyéb pontokat találunk. A' ki a' Syncretismus' középpontjától jobbra vagy balra, közelebb' vagy távolabb' eltér, ezen intézet és távozás szerint vagy Orthologus vagy Neologus, kisebb vagy nagyobb mértékben egyik vagy másik, mert egészen Orthologus és egészen Neologus Nyelvünk' mívelőji 's barátjai közt még eddig senki nem volt.¹³⁷⁵

Nyelvünk' Státora, a' nem megtévedhetetlen, de utól nem ért nagyságú Révai, a' Grammaticai kérdések' eldöntését két Itélő-szék alá vetette, egy részről a' SZOKÁST (Empíria), más részről az ANALOGIÁT, ETYMOLOGIÁT, EUPHONIÁT (Criticismus) nevezvénki Bíráknak, mint minden más régi és új nemzetek' minden nagy Grammaticusai,¹³⁷⁶ nevezetesen Adelung a' {-} [86v] Németeknél. Ezt cselekedte¹³⁷⁷ Quintilián is, a'¹³⁷⁸

¹³⁶⁸ [A sorszám („II.”) és a cím aláhúzása Jakab Elektől.]

¹³⁶⁹ Iróink<at> és Olvasóink<at>

¹³⁷⁰ ellenkezés' <vége> vétke,

¹³⁷¹ mintha <azt> reménylenénk

¹³⁷² lehetetlen<> [A kettőspont az egy vonással törölt pont fölé van írva.]

¹³⁷³ látván <itt> az

¹³⁷⁴ <Perlekedők'> [Az új szó a törlés fölött áll.]

¹³⁷⁵ másik. Egészen Orthologus és egészen Neologus <közöttünk senki sincs, 's a' különbség Nyelvünk' barátjai 's mívelőji közt csak abban áll, hogy az Orthologus> Nyelvünk Mívelőji 's barátjai közt <senki sincs>. [A „mert” a két szó közötti beszúrás, a törölt „, 's mívelőji” a sor fölött áll. A „még eddig senki nem volt” a törlés fölötti beszúrás.]

közt <senki nincs.> [A több a törlés feletti és marginális beszúrás.]

¹³⁷⁶ nagy <Íróji 's> Grammaticusai,

¹³⁷⁷ Németeknél. <Ugyan-ezt> cselekedte [Az „Ezt” a törlés felé van írva.]

¹³⁷⁸ Quintilián<> a' [Az „is,” az egy vonással törölt vessző felé van írva.]

Szokást mondván ugyan a' beszéd' legcsalhatatlanabb mesterének; de minthogy a' szó ott a' Könyvek' Nyelvéről vala,¹³⁷⁹ a'¹³⁸⁰ Szokás alatt nem azt értvén, a' mit a' Nép, hanem a' mit a' Tudósok néznek annak.¹³⁸¹

Debreczeni Predikátor néhai Tiszt. Szikszai György Úr az Analógia', Etymologia', Euphonia' tekintete felől mélyen¹³⁸² hallgat: Esztergomi Megyebeli Pap 's Phil. Dr Tisztel. Verseghi Ferencz Úr pedig a' Szokást nem nézi méltónak hogy ama' három Bíró mellett megneveztessek. Amaz egyedül azt nézi jó Magyarságnak, a' mit az idegen nyelvű lakosokkal öszve nem keveredett hely' Köznépe könnyen megért.¹³⁸³ (lásd a' Debr. Gramm. Előbeszédét lap XVIII. és XX.) az az, a' mit a' tisztanyelvű Köznép'¹³⁸⁴ mai szokása javall: ez pedig a' Nyelv' ügyében a' legfőbb, legbátorságosabb, sőt egyetlen egyy Bírónak a' most élő egész nemzet' köz akaratját ismeri; azt¹³⁸⁵ vetvén állítása mellé, hogy ez a' szó nélkül kijelentett közakarát, az Analógia által, szükségtelemmé teszi a' Szokás' bíróságát 's tanításait. (Anal. Gramm. K.¹³⁸⁶ I. l. 9. és¹³⁸⁷ Tiszta Magy. I. II.)

Való dolog, hogy ha van valahol jó Magyarság, azt (az¹³⁸⁸ Élet' Nyelvében) olly helyeken illik keresnünk, mellyeknek¹³⁸⁹ lakosai magyar¹³⁹⁰ beszédekét el nem korcsosíthatták, 's német és tót szók 's syntaxis¹³⁹¹ 's a' barbarismus' egyéb nevei¹³⁹² által el¹³⁹³ nem szennyezhetők. De a' gondatlanság¹³⁹⁴ magában is téved vétkekre; 's¹³⁹⁵ a' soloecismus szint úgy hiba¹³⁹⁶ a' Nyelv' tisztasága ellen, mint a' barbarismus, 's az idegen lakosokkal öszve nem keveredett Debreczen bizonyosan rosszul beszél, midőn így szól: *szíp jány, nimet lú, fülük* (fül) a' szoba, *nyitik* (nyit vagy nyillik) a' rőzsa, *és* (esik) az eső. 'S mit fogunk akkor mondani, ha az idegen lakosok által el nem korcsosított Debreczeni Köznép az idegen lakosok által elnem korcsosított Székely Köznép' szavát meg nem érti 's syntaxisát kárhoztatja,¹³⁹⁷ 's a' Székely Köznép nem érti 's gáncsolgatja a' Debreczeni Köznépét?

'S mint fejtheti-meg az Analógia a' kérdést, mikor arról van szó, ha jó szó e az *ádáz*, a' *meder*, az *év*? Pedig¹³⁹⁸ e' kérdések is dologra tartoznak. Mint azt,¹³⁹⁹ hogy az *öröm* és *köröm* szókból nem lesz *köröme* 's *örme*,¹⁴⁰⁰ hanem *öröme* és *körme*? Azt fogná talán mondani az {3} [87r] Analógia' tisztelője, hogy a' crásissal öszverántott szó a' Kifogások' számába tartozik. De honnan tudjuk ismét azt, hogy ide tartozik, ha nem a'

¹³⁷⁹ Nyelvéről <léven nála szó,> vala, [A „minthogy a' szó ott” a jegyzet feletti beszúrás.]

¹³⁸⁰ de a' [Az „a' szó ott a' Könyvek' Nyelvéről <léven nála szó,> vala,” betoldás a lap tetején áll.]

¹³⁸¹ néznek <Szokásnak.> annak.

¹³⁸² h [A szó első betűje alatt „h” áll.]

¹³⁸³ hely' <...> Köznépe meg <nem> ért [A „megért” szó két tagja egy íves felső vonással van összekötve.]

¹³⁸⁴ a' <mai> Köznép' [A „tisztanyelvű” a törlés felé van írva.]

¹³⁸⁵ ismeri; <melly kipótolja> azt

¹³⁸⁶ Gramm. <I> K.

¹³⁸⁷ 9. <I.> és [A szám a törlés és az azt megelőző szó közötti beszúrás.]

¹³⁸⁸ azt<> az [A nyitózároljel a vesszőre van írva.]

¹³⁸⁹ mellynek [Az „-ek-,” a szó fölötti beszúrás.]

¹³⁹⁰ lakosai <az idegen nyelvű lakosokkal öszve nem keveredvén,> magyar

¹³⁹¹ szók<at> 's syntaxis<I>

¹³⁹² nevei<I>

¹³⁹³ által <beszéde' magokat> el

¹³⁹⁴ szennyezhetők. <De a' Magyarság nem csak az illy nemű vétkek által romlik-meg, 's a> gondatlanság

[A „De a'” a sor fölötti beszúrás.]

¹³⁹⁵ vétkekre; <...> 's

¹³⁹⁶ úgy <vétek a'> hiba

¹³⁹⁷ kárhoztatja<?>

¹³⁹⁸ év<, az év könyv p>edig [A kérdőjel beszúrás. A szókezdő nagybetű rá van írva a kis „p”-re.]

¹³⁹⁹ Mint <fejtheti-meg> azt

¹⁴⁰⁰ 's <nem lesz> örme,

Szokásból? Így a ' magyar beszéd' saját szólásai: kárt *vallott*; *megjárta*, és¹⁴⁰¹ rosszul *járt*, 's több effélék.

Ezek szerint az itt megnevezett két Tudóst az egymással ellenkező két felekezet' Képviselőjének szabad és kell tekintetünk: Szikszait ugyan a' Hyperorthologusokénak: a' Hyperneologusokénak Verseghit, mert a' Szokásnak közöttünk soha még senki többet nem tulajdonítá mint Szikszai: sem a' Szokás ellen közöttünk senki¹⁴⁰² még inkább soha ki nem költ mint Verseghi. 'S a' mit egyike 's másika teoriában tanít, azt látjuk dolgozósaikon: az egyik inatlan, 's elalattja Olvasóját, mindég csak a' könnyen-értőket tartván szemei előtt: a' másik darabos, 's olly sebeket 's még nagyobbakat ejtvén¹⁴⁰³ szokatlan szavai, hajtogatásai 's¹⁴⁰⁴ beszéde által a' Nyelven, mint azok, a' kiket új nyelv' teremtetése¹⁴⁰⁵ vétkével vádol:¹⁴⁰⁶ dücs, kellemet (mintha volna kellemÉS, 's a' kellemetesben az *et* epenthesis nem volna), hossz, fonál accentussal,¹⁴⁰⁷ korál, szónok Orator, gyönyör voluptas, ollyk ember non nemo, sárgafejér, hófejér, fenyű (hogy kimagyaráztassék, miért lett fenyves és nem fenyős) komra, vágy (cupido), zsengei (germinare), vízg, vízeg, viszg, viszeg, ihel és mások az Anal. Grammaticában; a' Tiszta Magyarágban pedig kaba, csaba, zaba, huruba, rába, rábcza (szó, nem név), bóda, korda, laboda, rigya, dorga, vizsga, sája, saja, vissza (substant.), bóka, bocska, czirka, tápla (a'¹⁴⁰⁸ *táplálom* gyöke; mintha a' *táplálom* gyöke nem a' *táp* volna, honnan *tápolni*, melly osztán táplálni leve, virla,¹⁴⁰⁹ kolya, duzma, (a' *duzmadt* gyöke), csima, gálna, dajna, láma, mina, akona, orbona, finya, kunya, gánya, czodora, ispita (talán ispitály, hospitale), jáva, náva, boza, gab, gob, romb, tomb, zsib (talán a *zsibadok*¹⁴¹⁰ gyöke), karcz,¹⁴¹¹ duráncz, (a' Duránczi-szilva név gyöke), kákalicz, paszkonc,¹⁴¹² platajcz, roponcz, suarcz, lapác, pincz, drincz, köpcz, (köpczösség inkább köpöcz),¹⁴¹³ bács, kacs, porcs, kajcs, varádcz,¹⁴¹⁴ papics, szatócs, trécs (trécselni) fecs, epecs, fajd, gajd (talán a' gajdolni gyöke) szád, tód, fód, kaland, család, csend, csöd, figy, fegy, fügy, rencze, szegye, berke, millye, süte, kúf, czáf, (czáfolni, bezweyfelni gyökből, de megmásolt értelemmel), lug, babug, kög, mög, kaj, sarj, szárnyék, gyak, hak (halk), lák, dák, potrok, viczek, czók, kük, gyilk (jól gyilok), tévely, gomboly, téboly, gömböly, piom, alattom, dán, kán, tallán, ellen (ellenség) jelen (jelen való) egyen, hun, cobány, vány, bösövény, mény (mén, nem ményes, hanem ménes), ény, samy, kórny, szórny, kony, iszony, genny, regó czap, pomp, kár, kér, sér, dévér, tatar, potor, nyomor, keser, könyör és gyönyör (rossz e¹⁴¹⁵ hát szomor?), szender (a' szendergés' gyöke), hars, taps, nás, {4} [87v] vás, jós, páris, paris, pilis, szepes, pös, matász, ügyész, bajsz, raszt, garat, hásárt, kárt, vást, ét, (mint lét és vét), peszmét, tábit, czit, mont, ort, prut, eskü (mint¹⁴¹⁶ alku), gömbörű, könyörű, tetyű (tetű), sáv, herv, senyv, süv, gáz, orz, borz,

¹⁴⁰¹ *megjárta*, <az> és

¹⁴⁰² közöttünk <soha még> senki

¹⁴⁰³ sebeket ejtvén [A többi a sor fölötti beszúrá.]

¹⁴⁰⁴ szavai 's [A többi a sor fölötti beszúrá.]

¹⁴⁰⁵ teremté [Az új szöveg a régire van ráírva.]

¹⁴⁰⁶ teremtetése <...> vádol: [A „vétkével” a törlés fölött áll.]

¹⁴⁰⁷ fonál<> accentussal,

¹⁴⁰⁸ tápla (<mint> a'

¹⁴⁰⁹ honnan <osztán> *tápolni*<> virla [A „melly osztán táplálni leve,” a következő sor fölét van írva.]

¹⁴¹⁰ *zsibad*<P>

¹⁴¹¹ gyöke), <arcz (az An karcz (a' kar> karcz

¹⁴¹² kákalicz, <pla> paszkonc,

¹⁴¹³ (köpczöss), [Az „inkább köpöcz” a sor feletti beszúrá.]

¹⁴¹⁴ kajcs, <...> varádcz,

¹⁴¹⁵ nyomor, (rossz e [Az „<és> keres, könyör és gyönyör” az alsó margón lévő beszúrá, amelyet két vonás kapcsol a helyére.]

¹⁴¹⁶ eskü, [A nyitó zárójel a vesszőre van írva.]

tororz, provóz, tékoz, lúz,¹⁴¹⁷ parizs,¹⁴¹⁸ fríz, rizs, körözs, teb, gug, dí, pall, egygyünnen (az egygyüttből; mint megszűnően) —¹⁴¹⁹

De az ingó alapokon¹⁴²⁰ alkotott épület ön-magában roskad-öszve; 's minthogy a' Nyelv sem nem a' Szokás' sem nem a' Grammaticai¹⁴²¹ három más Bíró' külön birtoka, hanem közös a' négy között, 's hol a' Szokás tartozik engedni a' háromnak, hol ezek az egynek, még pedig ezek ennek sokszor csak azért, mert bitangolása¹⁴²² praescribált, vagy ha nem praescribált, ártatlan a' Nyelvre nézve, 's olykor¹⁴²³ hasznos: mind a' Hyperorthologia' mind a' Hyperneologia' Vezére kénytelenek valának végpontoktól elállani, 's egymásfelé tért. A' minden szokatlantól irtó Szikszai nem csak nem kárhoztatja,¹⁴²⁴ hanem menti is, sőt ajánlja azt, a' mit eddig soha nem hallottunk, a' hol azt a' szükség kívánja¹⁴²⁵ és a' hol az új szónak s' szólásnak helye van: Verseghi¹⁴²⁶ pedig, a' ki mindent¹⁴²⁷ a' Grammaticai három Bíró, és kivált az Analogia' törvénye alá szeretne csigázni, 's a' Szokás' kéjétől iszonyodik,¹⁴²⁸ a' Grammatica' törvényei által kárhoztatott folyik és hazudik szokat, mellyek nem kevésbbé undok szóllások, mint a' *tolik* (az az, *tol*) és a' *tudik* (az az, *tud*) volna, azért¹⁴²⁹ tanítja, mert a' Szokás, még pedig a' tudatlanságból¹⁴³⁰ vagy gondatlanságból eredett Szokás ezeket némelly Megyéinkbe becsúsztatta. Így ezeket: *tul, túl, búl, büll, rül,*¹⁴³¹ *rül,* holott kétséget nem szenved, hogy a' *tól* és *tól* van jól; mert ki mondotta valaha ezt: *rüla,*¹⁴³² *tüle, belüle?*

Révai nem¹⁴³³ talál ellenmondót, azt¹⁴³⁴ pedig a' mit Szikszai tanított, senki nem vitája többé; 's így az ellenkezés csak Verseghi Ur között 's énközöttem forog. Tisztelt ellenkezőm ki a' Nyelv' Tudományát a' szorosbb értelemben vett Tudományok sorába igyekeznek állítani engem¹⁴³⁵ azzal vádol, hogy tág tanításaim¹⁴³⁶ a' Nyelvet ingadozóvá teszik.¹⁴³⁷ én pedig hogy ez a' Nyelvmathematicus a' maga¹⁴³⁸ szoros leczkézései által változhatatlanná azt, a'¹⁴³⁹ mit a' természet változhatóvá csinált, 's feszessé. Mind

¹⁴¹⁷ tékoz, <üdvöz> lécz,

¹⁴¹⁸ lúz, <pajzs (paizs)> parizs,

¹⁴¹⁹ — <mellyek<<nek>> igen nagy részben Aglája név alatt megjelent Verseinek Kötetében fel is dolgoztatták.> [A „része” szó új végződése („-ben”) az előzőre van írva.]

¹⁴²⁰ a <hamis> alapokon

¹⁴²¹ a' <három> Grammaticai

¹⁴²² mert <vétké> bitangolása

¹⁴²³ nézve, s<öt> olykor

¹⁴²⁴ nem csak <menti> nem<,> kárhoztatja

¹⁴²⁵ a' hol <arra> szükség van, [Az „azt a” a törlés feletti beszúrás, a „van,” ki van egészítve, a szót követő vessző „j”-vé van átalakítva. A „kivanja” emendálva.]

¹⁴²⁶ van<, mellynél senki sem kívánna még soha többet>: Verseghi

¹⁴²⁷ a' mindent [A „ki” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁴²⁸ Szokás' <bitangolásaitól> iszonyodik [A „kéjétől” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁴²⁹ volna, <az alt> azért

¹⁴³⁰ mert a' tudatlanságból [Az „a” Szokás, még pedig” a sor fölél van írva.]

¹⁴³¹ *ról,*

¹⁴³² mert <kim> ki mond <még> valaha *rüla* [Az „-otta” szóvégződés a szó után van írva, az „ezt:” a sor fölél.]

¹⁴³³ Révai< nak tanítása> nem

¹⁴³⁴ ellenmondót, <Szikszai> azt

¹⁴³⁵ ellenkezőm <a' Nyelv> engem [A „ki a' Nyelv' Tudományát a' szorosbb értelemben vett Tudományok sorába igyekeznek állítani, <s így valóságos Nyelvmathematicus,>” lapalji betoldás, amelyet még egy sornyi főszöveghez kapcsolódó félmondat követ.]

¹⁴³⁶ hogy tanításaim [A sor fölél van írva: „tág <és szabad>”.]

¹⁴³⁷ ingadozóvá <akar> teszik:

¹⁴³⁸ a' maga [A sor fölél van írva, és egy vonással a helyére van rendelve: „Nyelvmathematicus a”]

¹⁴³⁹ által <elakasztja felemelkedéseiben, 's a' mit a' természet változhatóvá csinált,> változhatatlanná<, feszessé,> azt, a' [Az „azt,” a törlött „feszessé” fölél van írva.]

ketten¹⁴⁴⁰ csak teoriáink¹⁴⁴¹ felől szözlünk, nem egymásnak praxisa felől,¹⁴⁴² mert ki az, a' ki botlást, tévedésből vagy vigyázatlanságból¹⁴⁴³ nem ejt?

{5} [88r] Az én tanításaim között azt, a' ki érteni vagy nem tudja vagy nem akarja, egy sem iszonyítja-el inkább magától, mint a' mit az Írók' hatalma felől állítottok. Pedig az teljesen eggyez a' Révai', az Adelung' és a' *Quintilián'* tanításaival, 's minden nemzet' jó Írójainak példájával. Imhol az, nem tűzzel többé, hogy ingerelje¹⁴⁴⁴ a' figyelmet 's segítse a' behatást; hanem, hogy Olvasom nyugalomban ítélhessen, a' didaxis' fagyával: —

A' Nyelv eránt támadható minden kérdések eránt, akár a' Lexicont, akár a' Grammatica' Etymologiai részét, akár a' Syntaxist tárgyazzák, a' Révai által felállított négy Ítélő-szék szab ítéletet. De ez a' négy Bíró gyakorta ellenkezik egymással; 's minthogy nincs szorosan meghatározva, mely esetekben kell a' Szokásnak a' maga három társainak¹⁴⁴⁵ eggyike, másika, harmadika vagy mindenike felett, és megfordítva, győzedelmeskedni: egy valakit egyebet kell keresnünk a' ki ezeknek villongásait kihallgassa, 's a' pert köztöök elintézzé. A' Nyelvnék ez a' — Szokás, Analogia, Etymologia, Euphonia által felvilágosított Bírája az Író.

Az ég nekünk nem kész Nyelvet ada, mint a' madaraknak, hanem csak tehetséget, hogy Nyelvet csináljunk. Az képe lévén gondolatinknak, ismereteinkkel együtt nevededik, érzéseinkkel együtt nemesül. A' mi nevet¹⁴⁴⁶ nem kapott, annak csinálnunk kell nevet, a' minek alkalmatlan neve van, annak alkalmasabb nevet kell adnunk, 's itt mind szabad, a' mi a' Nemzet' Nyelvének egész színével nem ellenkezik 's azt el nem tartítja. A' kiholt népek' élő nyelve nem bővílhet, nem változhatik többé: deakül és görögül a' szerint kell ímunk, a' hogy a' Róma 's a' Hellász' férjfijai¹⁴⁴⁷ írtak: de az élő népek' nyelve mindaddig fog bővílhetni 's szépülhetni míg a' Nemzet' ki nem hal 's a' Nemzetnek jó Íróji minden nemben nagy, és¹⁴⁴⁸ minden nemben elégséges¹⁴⁴⁹ számú Íróji lesznek. Ők azok a' kiket a' merés illeti,¹⁴⁵⁰ ha meréseiket¹⁴⁵¹ társaik el nem fogadják, a' szó ha jó¹⁴⁵² szó is, rossz szónak fog ismértetni 's kihal: de ha az elfogadtatik, a' szó jó szó lesz, 's a' Nyelv' Lexiconába bevétetik.¹⁴⁵³ Így leve hajdan a' jósZág, így a' magasít helyett szokásba ment magasZtal, így a'¹⁴⁵⁴ Verseghi Úr által monstruosusnak 's szükségtelennek kiáltott nagyon nem monstruosus és nagyon nem szükségtelen eszMélet, és a' villám.¹⁴⁵⁵ így a'¹⁴⁵⁶ mi időnkben a' barátNÉ, a' virány, a' példány, a' szellem, a' szerény, a'¹⁴⁵⁷ halottaiból életre visszahozott hölgy, nő, év, 'stbb.

¹⁴⁴⁰ [A szó a sorvégre esik, és az elválasztás után a lábjegyzet következik. Utána folytatódik a mondat: „ten csak...”]

¹⁴⁴¹ csak <a'> teoriáink

¹⁴⁴² nem <praxisunk> felől; [Az „egymásnak praxisa” a lap aljára van írva, s egy vonással van a helyére utalva.]

¹⁴⁴³ a' ki botlást vigyázatlanságból [A „tévedésből vagy” a lap aljára van írva, s egy vonással van a helyére utalva.]

¹⁴⁴⁴ ingerelje<m>

¹⁴⁴⁵ három <társai felett g.> társainak [A törölt „társai” a sor fölött ki van egészítve: „társainak”.]

¹⁴⁴⁶ A' mi <dolog nyelvet> nevet

¹⁴⁴⁷ Hellász' <Íroji> férjfijai

¹⁴⁴⁸ minden nemben, és [A „nagy” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁴⁴⁹ nemben <nagy és> elégséges

¹⁴⁵⁰ illet

¹⁴⁵¹ meréseket

¹⁴⁵² fogadják, <ha> a' szó jó [Az újabb „ha” a sor fölé van írva és egy vonással van a helyére rendelve.]

¹⁴⁵³ bevétetik.

¹⁴⁵⁴ így <az> a'

¹⁴⁵⁵ és villám; [Az „a” a sor fölé van írva.]

¹⁴⁵⁶ így <a' mi időnkben> a'

¹⁴⁵⁷ példány, a' halottaiból [A lap aljára van írva és egy vonással van a helyére rendelve: „a' szellem, a' szerény.”]

{6} [88v] Midőn tehát valamely szó felől támad kérdés, nem csak azt kell tekintetnünk, hogy a' szokás azt ismeri e, hanem azt is, ha 'a szokatlan szót kívánja e az ERŐ, (a' szükség), 's javallja e az ÍZLÉS. A' mit ez a' kettő kíván és javall, nem lehet rossz ha új is, csak tudjunk élni vele.¹⁴⁵⁸

Ezen értelemben tanítottam én, hogy az Író szabad kéjű 's kényű Ura a' Nyelvnek, 's eggyzersmind szoros bilincsekbe vert rabja;

hogy az Író nem Orthologus, nem Neologus, hanem mind a' kettő együtt, még pedig a' legnagyobb mértékben mind eggyik mind másik;

hogy az Író tiszteli a' törvényt, 's azt általhágni retteg: de tudja hogy a' törvény nem cél, hanem eszköze a' célznak.¹⁴⁵⁹ 's a' mit a' cél kíván, azt meg kell szerzenünk, különben birtokunk csorba lesz;

hogy a' beszéd célja az, hogy gondolatink' tolmácsa legyen: de minthogy azok a' kikhez szólunk, nem egy osztályba tartoznak, az mindég¹⁴⁶⁰ a' törvény, hogy a' szerint szóljunk, a' mint a' hely kívánja: a' Cúrio' hallgatójához a' Cúrio' nyelvén, a' Poeták' ismerőjéhez a' poetakén, a' köz élet' embereihez a' köz életén. Verseghi ezt tagadja, 's azon jó, szenvedhető,¹⁴⁶¹ rossz és csuda szókra emlékeztet bennünket, quas clarissimus auctor opusculi Mondolat provide congressit, (nagyon δεικτικος!) — 'S mit mondanánk, ha a' Cúrio azon szókból szóvné templomi beszédét, mellyeket feljebb Analytica Grammaticájából 's Tiszta Magyarságából kitizedelve hordánk fel,¹⁴⁶² és a' mellyeknek eggy részét Aglája nevet viselő Verseiben feldolgozott?

A' Nyelv' Mathematicusai nem ismernek veszedelmebb Vezért mint azt a' kettőt, a' mellyet én ültem a' Révai négy Bírái közé: a' SZÜKSÉGET és ÍZLÉST. Valóban a' Szükség néha törvényt ront. Szabad¹⁴⁶³ legyen erre csak egy példát előhoznom: — A' Tud. Gyűjt. eggyik Kötetében eggy előttem ismertetlen Író azt, a' mit Obstetrix, Accouncheur, Geburthelfer által adnak mások, szülésznek¹⁴⁶⁴ mondotta; nyilván rosszul, mert az ész végezt mindég azon substantivumhoz forrad, a' melly körül az azzal bánó forog, nem soha verbumhoz. És még is jól; mert a' deák francia és német szó hasznavehetetlen, 's a' rossz szó nem találta, mit akar jelenteni. — Az Ízlés pedig csak annak veszedelmes, a' kinek ízlése nincs; mi úgy hisszük, hogy az bizonyosabb Vezér mint minden egyéb. Így ítéle már a' szigorú Adelong is, ki, mintha vétkeinek elkövetések után eggy- {7} [89r] szerre támadtatott volna meg az Eumenidek által, vas pálczája alatt nevelt tanítványait ezen idvezséges intéssel eresztí-álta a' fenntebb iskolába: Kisebb Gramm. Előbeszédében a' két utolsó lapon:¹⁴⁶⁵

{8} [89v]

Az én Ellenkezőm úgy hiszi (Tiszta Magy. az Előszóban I. 2. és Analyt. Gramm. II. 433), hogy a' Nyelv' boldogulását nem reménylhetjük addig, míg az országlás az Írókat világos¹⁴⁶⁶ törvény által arra nem kényszeríti, hogy az ÉSZnek¹⁴⁶⁷ engedelmeskedjenek. A' hol annyiféle az értelem, valamennyi a' fő, ott eggyességet a' HATALOM szülhet, úgy mond.

¹⁴⁵⁸ vele<k>.

¹⁴⁵⁹ a' <törvénynek> célznak;

¹⁴⁶⁰ minde [Em.]

¹⁴⁶¹ jó, <rossz> szenvedhető,

¹⁴⁶² fel<?>

¹⁴⁶³ [Az „a” betűnél lyukas a papír.]

¹⁴⁶⁴ mások, <itt> szülésznek

¹⁴⁶⁵ [Az oldal inntől üres.]

¹⁴⁶⁶ Írókat <...> világos [Az „Írókat” vége javított.]

¹⁴⁶⁷ ESZnek [Em.]

Tudománybeli dolgok kényszerítés¹⁴⁶⁸ által! az Ész' parancsolatai hatalom által! Gyanús ész az, a' minek erre van szüksége. Mi tanácsosabbnak látnánk, ha az Ész csak megkedveltetné magát. Athenában, Romában, nálunk eddig, 's a' Német földön a' jó Írók parancsolat és hatalom nélkül is elérték a' mire bennünket Verseggy Úr kényszeríteni akarna. Pedig előtte a' Francia Academia' példája,¹⁴⁶⁹ melly rontott 's nagyot rontott, 's a' mi jót szült, Academai 's parancsolat nélkül is el volt volna érve.¹⁴⁷⁰ Áldassék érte az ég, a'¹⁴⁷¹ Hatalom, nálunk bölcsebb¹⁴⁷² mint hogy illyet¹⁴⁷³ parancsoljon! áldassék érte az ég, a' mi nemzetünk nem Francia nemzet! 'S¹⁴⁷⁴ a' V. Úr által gyűlölt Jottismus még ezen kegyes áhidalmak által is nehezen fog minden Magyar¹⁴⁷⁵ tollában Ypsilonismussá változni, a' hogy ez a' Tiszta Magyarság és Analyt. Gramm. nem fogja azt soha megtehetni hogy a'¹⁴⁷⁶ kit magyar emelő nevelt a'¹⁴⁷⁷ Révai tótosnak szidalmazott 's Logica megsértésével vádolt Paradigmája az M betűt K-vá változtassa, 's gondolkozoK, eszeK, iszoK, alszoK, játszoK legyen, a' mi eddig gondolkozoM etc. volt.¹⁴⁷⁸ Nincs¹⁴⁷⁹ e a' Görögnek *μα*, a' Deáknak or-ba kimenő cselekvő szava, 's ök is elváltoztatták e az illyeket? 's mi azért változtassuk e el, mert egy dialectus talán így mondja? A' hasa, vasa, sasa hasa, vassa, sassa lesz e?

Az a' mit V. Úr a' Nyelv' elővitele eránt¹⁴⁸⁰ a' II. K. utolsó lapjain mond, nem kíván megczáfólast,¹⁴⁸¹ hanem csak felvilágítást. Azt kívánja, hogy iskoláinkban a' Philológiának kétségbe-vehetetlen, inoghatatlan principiumai tanitassanak, 's hogy ez meglehessen, megkinál bennünket ezen philosophiai szellemű Grammaticájával,¹⁴⁸² Sylisticájával, 's munkában való Lexiconával.¹⁴⁸³ Hac scholae {9} [90r] lingua universonum adoptata, quilibet Scriptorum aliquam suae in scribendo libertatis partem, quam huiusque sibi eodem prorsus jure, quo alii vindicaverat, consecrabit quidem, SI VOLET (!): at una ad accelerandum omnium Scriptorum unionem, SINE QUA CULTURA LINGVAE COGITARI NON POTESST (?) plurimum conferet. Én a' Nyelv' boldogulását egyenesen az Antagonismustól várom, 's bizonyosnak nézem hogy V. Urat a' maga reménye II. 434. meg fogja csalni, mellyet mint honomnak 's ügyemnek híve óhajtok is. Bizony¹⁴⁸⁴ a' sanctissimum hungarici nominis palladium kényszerítést nem kíván, igen jó tanácsokat, 's még inkább jó és szép¹⁴⁸⁵ példákat.

¹⁴⁶⁸ dolgok <parancs> kényszerítés

¹⁴⁶⁹ Francia <Nyelv> Academiája [A „példa-„, a margóra írt beszúrás, amely a sor végére került „Académiá-„, ragjához illeszkedik.]

¹⁴⁷⁰ nélkül is <elérte volna.> [A többi a törlés felé írva.]

¹⁴⁷¹ ég, <az> a'

¹⁴⁷² Hatalom, <a' mellynek parancsolatját V. Úr óhajtja.> bölcsebb [A „nálunk“ a törlés fölé van írva.]

¹⁴⁷³ hogy <az> illyet

¹⁴⁷⁴ nemzet! <Mi lenne abból, ha valakinek az jutna eszébe, hogy a' Magyar ruha 's Magyar Muzsika> 'S

¹⁴⁷⁵ magyar'

¹⁴⁷⁶ soha <elérni> hogy <azt a' mit minden jó Író eszeM, iszoM, alszoM, gondolkozoM> a' [A „megtehetni“ az első törlés felé van írva.]

¹⁴⁷⁷ nevelt [ezeket] a'

¹⁴⁷⁸ eddig <eszem betűn mondatott> volt. [A „gondolkozoM etc.“ a törlés fölé van írva.]

¹⁴⁷⁹ volt. <Kell e azt változtatni a' Nyelvben a' mi nem káros, sőt a' mi kedvesebb a' fülnek mint az a' mire elváltoztattuk?> Nincs

¹⁴⁸⁰ elővitele <szere> eránt

¹⁴⁸¹ kíván <felvilágosítást. V. Úr még a' tanács> megczáfólast,

¹⁴⁸² ezen Gramaticájával, [A többi lapalji beszúrás. A „Gramaticájával“ emendálva.]

¹⁴⁸³ Sylisticájával, Lexiconával. [A „'s munkában való<>“ lapalji beszúrás.]

¹⁴⁸⁴ is. Bizony [A „mellyet mint honomnak 's ügyemnek híve óhajtok is.“ a bekezdés végén áll, két sorban, apró betűvel.]

¹⁴⁸⁵ és <igen> szép [Az „i“-n nincsen ékezet.]

Szokása¹⁴⁸⁶ V. Úrnak úgy leplezni be tanításait, hogy a' járatlan Olvasó meg ne sejtse mit akar, a' nem járatlanok igen jól látják. Baróti¹⁴⁸⁷ nem azért adá-ki szótárját, 's két ízben, hogy annak szavaival éljünk, hanem hogy egy később Lexicographus egy philosophiai szellemű, eggy¹⁴⁸⁸ jó Lexicont készítsen; osztán nem jegyze-fel, mely szónak mi a' honja! Ökölből nem lehet öklel; pedig ölből lehet ölel. Év antiquatum, sed in usum reductum. Véte e tehát¹⁴⁸⁹ a' ki azt halottaiból¹⁴⁹⁰ feltámasztotta? Bölcsesség magis in usu. Istvány, mert magyarosabb így, tehát Orbány, Fabiány, Floriány, és eggy bizonyos szó ny-be, mellyet az Anal. Gramm. vastag két Kötete sohol nem említ, 's értjük miért. Át¹⁴⁹¹ (ált) geminum, által csak ob emphasim. Így szét (az az, szélyt). Sárgafejér egy szó, 's hófejér jó szó. Feled nem jó, sem lázad; 's¹⁴⁹² ezeket eliminálni kell a' nyelvből. *Vagyon* (verbum) nem jó, *van* jó. *Segél* rossz; pedig az esküvés szent és profanált formájában halljuk.¹⁴⁹³ ákácza nem jó; ágácz jó. Az én gyengém (az az gyengeségem) nem jó: Himfynek eggyik legszebb {9} [90v] dalában pedig az ég' kékje¹⁴⁹⁴ nem csak jó, hanem igen szép is. Vágy (substant.) jó. Az ékesből jó az ék, a' csendesből a' csend, de az üresből nem jó az ür, mert van üreg. De üreg üreget, ür ürest adott, 's az ürügy l. 140. annyi mint ür ügy az az üres ügy. Virága és tyúka nem jó: jól így van virágja és tyúka. Ki beszél így? 's nyer¹⁴⁹⁵ a' nyelv ha a'¹⁴⁹⁶ szokás ellen így panacsoltatunk¹⁴⁹⁷ szólni?

Ezek a' Grammaticai apróságok az Olvasónak nem lehetnek gyönyörűsége: ¹⁴⁹⁸ de a' tévedéseket szükség¹⁴⁹⁹ volt kimutatni, szükség azért is, hogy a' Systema férjfiái lássák, hogy a' Glossáriumok, Scholionok Íróji a' Grammaticák Írójit szemmel tartják. Verseghi Úrnak¹⁵⁰⁰ sok érdemei¹⁵⁰¹ vagynak Nyelvünk körül, 's azokat megismerni, tisztelni, hálálni a' hív embernek öröm: de a'¹⁵⁰² Nyelv nem Mathesis; a' ki ezt a' Tudományt igen szorosan fogja, Terenznek eggy szavára emlékeztet: *Incerta haec si tu postules ratione certa fieri...*¹⁵⁰³

¹⁴⁸⁶ <Szokása V. Úrnak úgy beleplezni a' maga tanításait, hogy a' járatlan meg ne sejtse, mit akar. Baróti nem azért adta-ki Szótárját, hogy <<azok>> annak szavaival éljünk, hanem hogy <<eggy philosophiai>> a' munka segítse a' későbbi jövendő Lexicographust, a' philosophiai szelleműt! Ökölből nem lehet öklel: pedig az ölből lehet ölel. Az ür nem jó, mert van üreg: de az <<üreges>> üres ügy mutatja hogy van ür, mint az üreges hogy van üreg, mint a' csendes, hogy van csend, az ékes, hogy van ék.> [A „Szótárját” első betűje javított. Az „a'” munka segítse a' későbbi jövendő” a sor fölött áll. A sor fölé beszűrt „philosophiai” szó vége javított.]

¹⁴⁸⁷ akar. Baróti [Az „a'” nem járatlanok igen jól látják.” az előző, törölt bekezdés végére írt betoldás.]

¹⁴⁸⁸ szellemű, <tudhassa, mi> eggy

¹⁴⁸⁹ reductum. <Nem> véte tehát [Az „e'” a sor fölött áll.]

¹⁴⁹⁰ azt <...> halottaiból

¹⁴⁹¹ említ, <hogy az Olvasót el ne tolja.> Át [A többi a törlés fölé írva.]

¹⁴⁹² lázad; <görbed> 's

¹⁴⁹³ formájában <megvagy> halljuk.

¹⁴⁹⁴ kékjé<ben> [A második „é” ékeze is törölve.]

¹⁴⁹⁵ 's <mit> nyer

¹⁴⁹⁶ nyelv <hogy> a' [A „ha” a törlés fölött áll.]

¹⁴⁹⁷ parancsolt[...] [A szó eredeti vége olvashatatlan az új, arra ráírt szöveg miatt.]

¹⁴⁹⁸ apróságok <nem lehetnek sem az Író sem> Olvasó<-ji> gyönyörűsége<-kre>: [Az „az” az első törlés végénél a sor fölött áll, a „nem lehetnek” félíg a margóra, félíg a sor fölé van írva.]

¹⁴⁹⁹ a' <véteket> szükség [A „tévedéseket” a törlés fölött áll.]

¹⁵⁰⁰ kimutatni <Grammaticusainknak s> Verseghi <és Szerencsi Plebánus Kassai József> Úrnak [A „szükség azért is, hogy a' Systema férjfiái lássák, hogy a' Glossáriumok, Scholionok Íróji a' Grammaticák Írójit szemmel tartják.” a bekezdés végén álló betoldás, amelyet még egy betoldás és egy újabb bekezdés követ.]

¹⁵⁰¹ érdemei<-k>

¹⁵⁰² körül: de <...> a' [A kettős pont a betoldásjellel törölve, a „'s azokat megismerni, tisztelni, hálálni a' hív embernek öröm:” a bekezdés végén, az előző bekezdés alatt, és a következő bekezdés felett álló betoldás.]

¹⁵⁰³ fieri... <Ellenkezünk szabad: de tűrhetetlenkednünk nem kellene, 's még inkább nem erőszakoskodni.

Az árt, nem hasznal.>

Még¹⁵⁰⁴ egyszer mondom-el: a' Nyelv olyan mint az ég' íve a' maga egymásba futó bájós színeivel: a' Grammaticus nem¹⁵⁰⁵ tűrheti a' prizmai játékot, 's bosszankodik, hogy az a' Lovag Rendek' csíkos pántlikájivá változni nem akar.¹⁵⁰⁶ Hagyjuk a' mint a' természet hagyta. Mi¹⁵⁰⁷ volt volna a' Nyelvből,¹⁵⁰⁸ ha azt a' Grammaticusok 's nem a' Poeták vették volna munkába? A' mi a Lessing' lovából lett volna, melly teve teve vágyott¹⁵⁰⁹ lenni.

{-} [91r]
{-} [91v]¹⁵¹⁰

¹⁵⁰⁴ [A bekezdés előtt, a sorok közé szúrt vörös ceruzás vízszintes vonal.]

¹⁵⁰⁵ Grammaticus <addig vizsgálja, addig szedi külön ezeket a' színeket, míg az egen a' Lovag-Rendek pántlikája<<>> csíkjaait látjuk. csíkos pántlikáit látja-meg. A' csere nem volna örvendetes.> nem

¹⁵⁰⁶ pántlikájivá nem akar változni. [A szórend a szavakat körülölelő vonással meg van változtatva.]

¹⁵⁰⁷ hagyta. <Jobban tudta ő azt mint a' mi Grammaticusaink.> Mi

¹⁵⁰⁸ Nyelv<ek>ből,

¹⁵⁰⁹ lovából, melly teve <akara lenni.> teve vágyott lenni. [A „lett volna” a sor alá van írva, és egy vonással van a helyére rendelve. A mondat után vízszintes vonal jelzi a szöveg végét.]

¹⁵¹⁰ [Üres oldal.]

10.

(Forrás: MTAKK, K631, 92r–95v.)

{-} [92r]

Orthologus és Neologus. folytatás.¹⁵¹¹

Nyelvünk' exotéris barátjait elszomorítja az az ellenkezés, melyre Íróink és Olvasóink, 's az Írókat és Olvasókat mesterezni szerető Grammaticusok, egymás közt és magok közt, szakadoznak. Nekik az megfoghatatlan,¹⁵¹² hogy a' versenygök nem csak véget érni nem tudnak ellenkezéseikben, hanem ez az ellenkezés¹⁵¹³ naponként új meg új ellenkezést is szül, 's¹⁵¹⁴ a' Nyelvnek még eddig csak Metaphysicája eránt sem juthatánk egyességbe, holott ezt meg állapítani előttök könnyebb¹⁵¹⁵ munkának látszik, mint¹⁵¹⁶ a' tudományak azt a' másik részét. Annak bebizonyítása tehát, hogy a' per itt inkább forog név mint dolog felett, továbbá hogy az ellenkezés nem csak az ellenkezők' vétke, hanem a' dologé is, végre hogy ez a' panaszlott visszázkodás hasznot hoz inkább mint kárt, mind azoknak a' kik igazán óhajtják a' Nyelv' gyarapodását 's a' felvilágosítás' elfogadásától nem idegenek, nem lehet kedvetlen. Mi ezt óhajtánánk itt megmutatni; nem mintha reménylenénk, hogy szavunk a' pert elnémítja, 's az ellenkezők mindnyájan egy értelemben hozathatnak, mely sok okokra nézve lehetetlen: hanem hogy az Olvasó az egymás mellett elébe terjesztett vélekedéseket tisztábban¹⁵¹⁷ felfoghassa, könnyebben összehasonlíthassa.

{2} [92v]

* * *

A' Nyelv mind az Empíria' birtoka, mind a' Criticismusé. A' Hyperorthologus azt egészen az Empíriáéva szeretné tenni, a' Hyperorthologus a' Criticismusééva, 's e' két határpont közt sok egyéb pontokat találunk. A' ki a' Syncretismus'¹⁵¹⁸ középpontjától jobbra vagy balra, távolabb vagy közelebb tére-el, ezen eránzat és eltávozás szerint vagy Orthologus vagy Neologus, 's kisebb vagy nagyobb mértékben az.

Nyelvünk' Státora, a' nagy Révai – a' nem megtevédhetetlen, de hasonlíthatatlan – a' Grammaticai kérdések' eldöntését két Ítéző-szék alá vetette, minön egy részről a' SZOKÁST, más részről az ANALOGIÁT, ETYMOLOGIÁT, EUPHONIÁT nevezé-ki a' Nyelv Bírájinak, mint minden nemzet' minden nagy Grammaticusa,¹⁵¹⁹ nevezetesen Adelung is a' Németeknél. Ezen értelemben vala Quintilián is, midön azt tanította, hogy a' beszéd' legcsalhatatlanabb mestere a' Szokás; de a' Szokás alatt nem a' Mindenek', hanem a' Nyelv' Tudósai' szokását értette.¹⁵²⁰

¹⁵¹¹ [A cím fölött álló „c.”] Jakab Elek kézírása.]

¹⁵¹² Megfoghatatlan az nekik, [A szavak sorrendje fölénk irt arab számokkal van meghatározva: „3.

Megfoghatatlan 2. az 1. nekik”, a „nekik” első betűje kapitálissá van alakítva.]

¹⁵¹³ ellenkezés[^t]

¹⁵¹⁴ szül, [”s a' tűz nem fogy hanem nevekedik] 's

¹⁵¹⁵ megállapítani könnyebb [Az „előttök” a két szó között a sor fölé van írva.]

¹⁵¹⁶ látszik <előttök,> mint

¹⁵¹⁷ vélekedéseket <, 's ahhoz állhasson, a' melyet az elfog könnyebb> tisztábban

¹⁵¹⁸ Cr [A „Cr” szókezdetre rá van írva az „Syncretismus” szó eleje.]

¹⁵¹⁹ [A szó mellett pontos ékezet, talán egy „i” ékezte.]

¹⁵²⁰ Tudósai'-nak, az az, az Analogiát, Etymológiát, Euphoniát tisztelőknék> szokását értette. [A „tiszteelőknék” törölt „-nek” toldaléka a sor fölé volt írva.]

Debreczeni Predikátor néhai Tiszt. Szikszai György Úr az Analogia, Etymologia, Euphonia felől mélyen hallgat: Esztergom Megyebeli Pap 's Philosophia Doctor Verseghi Ferencz Úr pedig a' Szokást nem nézte méltónak, hogy ama' három társa mellett megneveztessek.¹⁵²¹ Amaz egyedül azt ismeri jó Magyarásznak, a' mit az idegen nyelv- {3} [93r] vü lakosokkal öszve nem keveredett hely' Köznépe könnyen megért (lásd a' Debreczeni Gramm. Előbeszédét lap XVIII. és XX.), az-az, a' mit a' tisztanyelvü Köznép' mai szokása javall: ez pedig a' Nyelv eránt támadható kérdésekben legfőbb, legbátorságosabb, sőt egyetlenegy Bírónak, a'¹⁵²² most élő egész nemzet' köz akaratját, melyet az Analogia magyaráz, ismeri. De mit mondunk akkor, ha a' tisztanyelvü Debreczeni Köznép a' Székely' szavait 's beszédét,¹⁵²³ 's a' tisztanyelvü Székely Köznép a' Debreczeni lakosét meg nem érti, vagy talán kárhoztatja is?¹⁵²⁴ 's¹⁵²⁵ mint magyarázhatja azt az Analogia, hogy a' *körmöm* és az *örmöm* jó, a' *köröm* pedig és *örmöm* rossz? Azt fogja talán mondani, hogy az egyik csak kifogás a' törvény alatt; de ez a' kérdést meg nem fejt; mert hogy a' crásissal öszvekapott szó a' kifogások közzé tartozik, azt ismét a' Szokásból, és csak a' Szokásból tudhatja a'¹⁵²⁶ Grammaticus.¹⁵²⁷

– Ezek szerint e' két Nyelvrontóinkat az egymással ellenköz két felekezet' Képviselőjének kell tekintetnünk, Szikszait ugyan a' Hyperorthologusénak, a' Hyperneologusokénak pedig Verseghit; mert a' Köznép' szokásának köztünk soha még senki többet nem tulajdonítja mint Szikszai, sem a' Szokás ellen köztünk soha¹⁵²⁸ még senki inkább nem perle mint Verseghi.

De a' hamis principium maga dönti-fel magát, 's ez a' két Nyelvtanítónk azt, a' mit a' magok' céljaik miatt taní- {4} [93v] tottak, kénytelenek valának megczáfolni: a' minden szokatlantól irtózkodó Szikszai nem csak nem kárhoztatja, sőt menti, 's még ajánlja is az új szót, a' hol arra szükség van: Verseghi pedig a' Grammatica' törvényei által kárhoztott *folyik* és *hazudik* szokat tanítja, holott azok olly undok vétek, mint a' *tolik*¹⁵²⁹ (jól *tol*) és *tudik* (jól *tud*) volna, ha erre is tévedt volna valaha Magyar, 's csak azért tanítja, hogy a' hazának némely részeiben azokat becsúsztatá a' megtévedt Szokás.¹⁵³⁰

A' Révai által kinevezett négy Bíró' tisztelete nem vétethetik kérdésbe, a' Szikszai' tanítása pedig egyedül azok közt találhat¹⁵³¹ javallót, a' kik nem értik, mi szükség szokatlan szót és szólást hozni a' Nyelvbe; 's így a' Révai' tanítása bizonyosságokat, a' Szikszaié pedig czáfolást nem kíván. A' kérdés most egyedül Verseghi és Révainak egyik tisztelője között forog, 's ezeknek Systemájikat kell előadnunk.

Verseghi ezeket tanítja:

¹⁵²¹ megneveztessek <, azt állítván, hogy ezt az Analógia kipótolja>.

¹⁵²² ez pedig legfőbb, legbátorságosabb, sőt egyetlenegy Bírónak a' Nyelv eránt támadható kérdésekben a' [Az alábbi szövegrész egy hosszú vonással van körülölelve és az egy sorral fentebbi helyére utalva: „a' Nyelv eránt támadható kérdésekben”.]

¹⁵²³ [Az első betű javítva.]

¹⁵²⁴ is? <'s a' most élő egész nemzet' voksával jök lesznek e' a' miket Verseghi tanít: *dics* <<gloria>>, az az dicsőség; *kellemet* az az kellem, mert a' *kellemetesben* az *et* csak epenthesis syllaba; *ollyik* ember (Anal. Gramm. I. K. 65 l.), az az, non nemo; kihez tartozik ez a' ház (Anal. Gr. I. K. 57.) wem gehören diese zwey Häuser, az az kié ez a' két ház? a' most élő egész nemzet' voksával jök e' ezek: *folyik* (jól foly), 's *hazudik* (jól <<foly>> hazud – mert a' *folyik* (jól foly), 's *hazudik* (jól <<foly>> hazud – mert a' *folyik* nem jobb mint a' <<sz...>> *tolik*, az az *tol*, 's a' *hazu*<<dik, nem jobb mint a' *tudik*, az az, *tud*.)?>> [A „kárhoztatja is?” után következő sor egy vonással van törölve. Az azt követő szakasz pedig egy beragasztott cédulával van lefedve, így ez is töröltnek minősül. A cédula által már nem lefedett kezdett: „– Ezek szerint e'”.]

¹⁵²⁵ [Beragasztott papírszeleten álló szöveg. Az alatta olvasható sorokat ld. 511. lábjegyzet.]

¹⁵²⁶ tudhatom<-meg> a' [A „-ja” az „-om” toldalékra van ráírva.]

¹⁵²⁷ [Eddig tart a cédula szövege.]

¹⁵²⁸ ellen soha [A „köztünk” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁵²⁹ mint a' <*tolik* (> *tolik*

¹⁵³⁰ a' Szokás. [A „megtévedt” a bekezdés végére van írva.]

¹⁵³¹ azok<nál> találhat [A „közt” a törlés fölé van írva.]

I. A' Nyelv nem függ az Írók' késétől, akár egyenként, akár egyetemben vétesenek; sem az egyik vagy másik dialectus' szokásától; hanem a' most¹⁵³² élő egész nemzet' titkon kijelentett akarata' törvényeitől,¹⁵³³ melyeket a' Philologus az Analogiában¹⁵³⁴ Etymológiában¹⁵³⁵ s Euphoniában¹⁵³⁶ könnyen feltalál.¹⁵³⁷

II. Midőn a' Nyelvben olly eseteket lelünk, melyek ellenkezésben vagynak a' törvénytől, azt kell tekintenünk, ha minden dialectusok eltértek e a' törvénytől, vagy csak¹⁵³⁸ némelyike. Ha mind eltértek, a' hibás esetet jó¹⁵³⁹ gyanút kell fogadnunk: ha van egy dialectus a' melly a' törvényt tart, kövessük ezt az egyet.

{5} [94r] III. A' Magyar Nyelv elérte a' maga férjfiúi korát; annak tehát minden kimíveltetése, melyet tőlünk várhat, abból áll, hogy azt a' Philologia tanításai szerint tisztongassuk, meghatározzuk, tökéletesítsük, s Aestheticai dolgozásokra alkalmasokká tegyük.¹⁵⁴⁰

IV. A' Nyelv' kimívelésének csak négy útjai vagynak nyitva előttünk:¹⁵⁴¹ 1. hogy a' melly szók hibás¹⁵⁴² formatióval csúsztak-be hozzánk, azokat kihányjuk, s vagy régi vagy új szavainkkal kipótoljuk. 2. hogy az új ismérteknél¹⁵⁴³ két szó öszveforrasztása által adjunk neveket. 3. hogy a'¹⁵⁴⁴ hol azt még így sem lehet, tartsuk-meg az idegen szót. 4. hogy syntaxisunkat tisztítsuk-meg azon szólásoktól,¹⁵⁴⁵ melyek közzénk a' német,¹⁵⁴⁶ francia, olasz, angol nyelvből csúsztak-be. (ilyen ez is Anal. Gramm I. 57. Kikhez¹⁵⁴⁷ tartozik e' két ház: Wem gehören diese zwey Häuser, – igazán magyarul: Kié ez a' két ház? vagy ki bírja...)

V. A' Nyelvet úgy kell kimívelni, hogy a' Köznép által is könnyen-érthető maradjon; külömben nem a' Nemzet' Nyelve fog kicsinosítani, hanem új Nyelv teremtetni.

VI. Nyelvünk' mívelőji nyolcz nemű hibákat követtek-el eddig: 1. hogy szükség nélkül vettek-be idegen szókat: *spékelní*, szalonnával álltúzni, *futrás*, abrak (de egyéb is); *Küpris*, juxta graecum, holott a' Cypris ismeretesebb; *év*, aevum, s innen hibás az *évszak*, *évkönyv*. 2. hogy a' Tudományok' és Mesterségek' nevezeteiket, és¹⁵⁴⁸ 3. a' miket nem bírtunk az idegen példák után fordították: 4. hogy az ideák' különbözőeseik' megjegyzésére a'¹⁵⁴⁹ régi szókon változtattak. 5. hogy új gyökerek teremtettek. 6. hogy érthetetlen,¹⁵⁵⁰

¹⁵³² a' <koz> most

¹⁵³³ nemzet' <...> akaratajtól, melynek> törvényeitől, [A „titkon kijelentett” az első törlés fölé van írva, az „akaratajtól” „á”-jának ékezete az új aposztróffal van törölve.]

¹⁵³⁴ Analogiából [Az új szövegződés a régire van ráírva.]

¹⁵³⁵ Etymológiából [Az új szövegződés a régire van ráírva.]

¹⁵³⁶ Euphoniából [Az új szövegződés a régire van ráírva.]

¹⁵³⁷ feltalál<hat>

¹⁵³⁸ dialectusok <ellenkeznek> e, vagy <nem> csak [Az „eltértek” az első törlés fölé került, az „a' törvénytől” szintén a sor fölötti beszúrás.]

¹⁵³⁹ esetet <kell> jó

¹⁵⁴⁰ tegyük. <E' szerint nem szabad új szókat teremteni, sem a' néma gyökerekből (mellyeknek nincs értelme) újakat származtatni> [Ez a bekezdés utolsó mondata.]

¹⁵⁴¹ vagynak előttünk [A „nyitva” a sor fölött áll.]

¹⁵⁴² melly<ek> hibás [A „szók” a törlés fölé van írva.]

¹⁵⁴³ ismérteket [A „-nek” toldalék a régi szövegre van írva.]

¹⁵⁴⁴ 3. a' [A „hogy” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁵⁴⁵ tisztítsuk-meg <az idegen> szólásoktól [A „azon” a törlés fölött áll.]

¹⁵⁴⁶ közzénk német [Az „a'” a sor fölött áll.]

¹⁵⁴⁷ Ki[...] [Az új végződés a régire van ráírva, emiatt az eredeti szöveg olvashatatlan.]

¹⁵⁴⁸ nevezeteiket <is lefordították. (nem örülünk e, hogy a' Jus Naturae Természeti Törvénynek a' > és

¹⁵⁴⁹ megjegyzésére <új> a'

¹⁵⁵⁰ hogy <olly elérhetetlen form szókkal éltek, a' mellyeken ki nem lehet látni n> érthetetlen, [Az „olly el” a sor fölé van írva, a „mellyeken” „-en” toldaléka egy a ráírás folytán olvashatatlanná vált szövegződésre van ráírva.]

kitalálhatatlan szókkal éltek. 7 hogy az apocopáltakat nem apocopáltak helyett vevék. 8. sexualitás. 9. Provincialis szók Anal. Gr. I. 122–130

{-} [94v]¹⁵⁵¹

{-} [95r]

{-} [95v]¹⁵⁵²

¹⁵⁵¹ [Üres oldal.]

¹⁵⁵² [Üres oldal, amelyet egy számozatlan üres folio követ.]

11.

(Forrás: MTA KK, K631, 96r–99v.)

{-} [96r]¹⁵⁵³

Karamsin beszéli (Reisen eines Russen. Leipzig,¹⁵⁵⁴ 1802.) hogy midőn Weimárban Herdert meglátogatta,¹⁵⁵⁵ ez nagy érzéssel olvasá-fel előtte Göthének három négy rövidebb versezeit, 's a' felolvastak¹⁵⁵⁶ közt kivált ezt magasztalá, melly a' Tübingi Kiadásban lap 120. Meine Göttin czim alatt áll. Ez van igazán görögül! mondá Herder, végére érven a' dalnak. És melly nyelv! melly tisztaság és¹⁵⁵⁷ könnyűség!

Így ítélé a' nagy magasságú és még is felette bájos dal felől Herder, kinek mind széles és mély tudományait, mind megtisztult ízlését, mind Írói nagy érdemeit tiszteli Európa, és a' ki a' Zsidó és az Arabsz, a' Görög és a' Romai, a' Francia, az Olasz, a' Spanyol, a' Protugall, az Ángol és más Ejszaki Nemzeteknek nem csak Literaturájokat hanem Nyelveket is ismerte, 's e' sok és különböző ízlétű Nemzeteknek legszebb virágaikat a' Német földre nagy számban és igen nagy szerencsével általültette; ő, a' kit mind ezek szerint az ily mivek' megítélésére teljesen elkészült Bírónak tekinthetünk.

Ugyan-ez az Útazó II. K. 72. l. ezt mondja: „Herder, Göthe és más Német Írók, megismerkedvén¹⁵⁵⁸ a' Görögök' szellemével, ezeknek Nyelvek szerint képzették a' magokét, 's ez által a' Német Nyelvet a' leggazdagabb Nyelvvé csinálták, 's azzá, melly poetai mivek' dolgozására a' csudálhatóságig alkalmatossá tétetett. Ez az oka, úgy mond, hogy a' Németek úgy fordíthatják a' Görögöket, a' hogy az Ángol és a' Francia épen nem. Homér ónáló Homér. A' Német a' Nyelvnek azt a' mesterkélek által el nem rotott¹⁵⁵⁹ nemes együgyűségét bírja, melly tulajdona volt a' régi időknek, midőn e' királynék és az ő lyányaik kútra jártak, 's királyok vevék számba juhaikat. Ezen *együgyűséget* a'¹⁵⁶⁰ Görög a' ἀπλοτης nagy jelentésű szó által jegyzi.”

{-} [96v] Még híret sem hallottam Karamsinnak, 's nem tudtam mit ítél a' Göthei dal felől Herder, midőn megragadva bájos¹⁵⁶¹ volta által, lefordítottam azt, 's Poetai Berkemben, a' Dayka' Versei megett, kiadtam. Kezembe jutván az említett Útazás, fordításomat öszve hasonlítottam a' Göthei dallal; 's ámbár érzém, hogy ennek természetes szépségeit mind által nem hozám, dolgozásokon¹⁵⁶² igazítani sem nem¹⁵⁶³ tudtam, sem még ma midőn ezt írom, nem tudok. A' fordítás nem rossz, 's a' ἀπλοτης, az a' bájos gyermeki arcz¹⁵⁶⁴ szépsége egészen¹⁵⁶⁵ el nem veszett. Honnan jó tehát, hogy a' mi a' dalban Herdernek olly igen tetszék, hogy a' mit egy elkészült Orosz, a' mint látszik, épen úgy csudált, mint Herder, hogy a' mit én (mint az ugyan ott. l. 224. álló 's hasonlóul Göthéből vett Mívész' Reggeli Énekét) olly meleg, olly forró szívvel fordítottam, mi

¹⁵⁵³ [Az oldal tetején középen álló sorszám és a cím is Jakab Elek kezétől: „XII.) Nyelvészeti töredékek.”]

¹⁵⁵⁴ [A szó betűi alatt olvashatatlan betűk.]

¹⁵⁵⁵ meglátogató [Az új toldalék a régre van ráírva.]

¹⁵⁵⁶ [A szó elejének betűi alatt olvashatatlan betűk.]

¹⁵⁵⁷ tisztaság <-> és

¹⁵⁵⁸ [Javított szó.]

¹⁵⁵⁹ romlott

¹⁵⁶⁰ *együgyűséget* <ezt <az> a' bájos *igaz voltot*> a' [Az „a' bájos” a törölt „az” fölött áll.]

¹⁵⁶¹ megragadva <annak> bájos

¹⁵⁶² természetes <bájjait> által nem hozám, <mind> dolgozásokon [A „szépségeit” a törölt fölött áll. A sor

fölel írt „mind” először az által után, majd az által elé van utalva egy vonással.]

¹⁵⁶³ igazítani nem [A „sem” sorközi beszúrás, amelyet egy vonás rendel a helyére.]

¹⁵⁶⁴ [A szó javított.]

¹⁵⁶⁵ [ἀπλοτης, egészen el nem veszett. A többi a sor fölötti beszúrás, amelyet egy hosszú vonás kapcsol a helyére.]

köztünk a' mennyire tudom, nem¹⁵⁶⁶ csak meg nem tudá kedveltetni magát, de némellyek, még pedig olvasott 's tudós férfiak, azt is kérhették, hogy Költemény e az olyan? az olly sorok versek e? Ódának, még pedig nagytüzű, felséges szállongású Ódának azt kevés akarta ismerni.¹⁵⁶⁷

Én¹⁵⁶⁸ a' mi kifejtődésünknek két nagy akadályát látom: egyiket hogy ott félünk nemzetiségünk' elkorcsosodásától, a' hol attól nem félhetünk, másikat, hogy a' Classicusokat vagy épen nem olvassuk, vagy nem úgy a' hogy őket olvasnunk illenék; mert innen eredhet annak az Egységnek óhajta, melyet némellyek egy idő óta minden egyéb felett keresni láttatnak, legalább annak sürgetését e' két okkal akarják szépíteni.

Nyelvünknek egyik tisztelt gyámola a' Tud. Gyűjt. legközelebbi darabjában (1819. Január.) lap 49. igen nemes példáját adá a' szerénységnek, midőn Értekezését azon nyilatkoztatással rekeszti-be, hogy vélekedését mentegetni, 's annak elfogadására másokat erőltetni, nincs kedve. Valóban tiszteletes érzése egy nemes és a' maga nemességét érző léleknek, és olyan, mely nekem is, másoknak is példa lehet. De a' köz ügy java némelly esetekben az ellenkezőt 's ellenkezést kíván, még pedig ollykor hevest is, de soha nem erőszakot, soha nem nemtelent. Themistoclesznek még megköszöné a' haza 's¹⁵⁶⁹ az egész Görög-ország, hogy addig szólott, míg szavának foganaftja leve, 's még akkor is szólott, mikor a' Spártai Vezér már felemelte rá karját, mivel a' kevély, a' makacs, az uralkodni,¹⁵⁷⁰ dictátoroskodni akaró (!), többet tulajdonita a' maga szemének mint annyi nagy emberének, 's tanácslását vitatni még akkor is meg nem szűnt, midőn látta, hogy a' többség azt hallani nem akarja. Nincs barbarusabb gondolat, mint az, hogy Tudomány dolgai szedett és számlált vokok által kormányoztassanak, mint az, hogy a' Palládiók a' magok találmányaikat munkába venni ne merjék, mint az, hogy a' Nyelv és a' Tudomány vagy Mesterség nem az enyém, nem a' tiéd, hanem az édes miénk: és így a' ki ezeket műveli, ne érzését kövesse, hanem a' sokaság' vélekedését, hanem azt a' mit minden javall. Ezekkel ollykor kötelesség ellenkezni, 's a' Literátori ellenkezések hasonlítanak azon ellenkezésekhez, melyeket Gyűlésinken szoktunk hallani.¹⁵⁷¹ Azt, a' ki tüzzel szól 's szólni ki nem fárad, nem vádoljuk, ha a' jó ügy mellett, ha meggyőződése szerint, 's ha

¹⁵⁶⁶ fordítottam, <a' mi Olvasóinkkal> nem [A „mi köztünk, a' mennyire tudom,” a törlés fölötti beszúrás.]

¹⁵⁶⁷ ismerni. <Olvasóink emlékeznek, hogy két férjfiaink, kik mind ketten híven szeretik Nyelvünket és azt a' mi miatt ezt szeretnünk kell, <<és>> a' kik mind ketten Iróink közt is tiszteltetnek, az egyik Füredi Vida költött név, a' másik N. költött betű alatt, mint mulaták magokat a' Töv. és Vir. Békájnak Brekekéjeken, 's az utolsó, eltelve idegenséggel, az újabb Nemzetek' Literaturája ellen, mint nevezte azoknak legszebb terméseitek filagoriáknak. Mi neheztelünk, hogy Oroszváron egy olasz izlésű Villa épült, és hogy Tatán egy Armidai Tündérkert elfoglalta a' kukuriczaholdak' helyét. Hogy minden kukuriczahold Armidai Tündérkerté váljon, és hogy a' kakas vitorlájú régi bástyás kastélyok<<ká>> mindenütt olasz izlésű palotákká változzanak, azt egy józan sem fogja óhajtani: de nem kellene felejtetnünk, hogy egykor a' bástyás kastélyok is filagoriáknak nevezettek, hogy egykor a' puszpángba szegett <<rubaták>> táblák is újságok voltak. A' mi a' Brekékét illeti, az eránt kénytelen a' Békák' Írója {-} [97r] francziáson szólván, hamis áttalás nélkül azt kimondani, hogy ő <<a' Brekékét egy sorral>> Békákat ezután sem fogja kevésbé brekekéltetni mint az első kiadásban, 's csudálkozik, hogy említett két Tudósinak annak szükségét <<még azután>> el nem érthetik, holott a' Jegyzés, hogy az az Epigramma a' Comedia Prisca hősenek izlésében kíván tekintetni, nekik elég intést adhatott volna.> [Az „N. költött betű alatt” szókapsolat „alatt” szava a sor fölötti beszúrás. A „kukuriczaholdak” második tagja alatt a ráírás folyatán olvashatatlaná vált szó áll. A következő mondat „kukuriczahold”-jának „h”-ja javított betű. A „kakasz” a sor fölötti beszúrás. A „régí bástyás kastélyok mindenütt olasz izlésű palotákká változzanak” szókapsolat szörendje fölülük írt arab számokkal van átrendezve: „1. kastélyok változzanak 2. mindenütt”; a „3. olasz izlésű palotákká” a sor fölé van írva. A „csudálkozik” eredetileg: „csudálkoznak.”]

¹⁵⁶⁸ [Az oldalkezdet az előző törölt bekezdésre esik.]

¹⁵⁶⁹ haza<> 's

¹⁵⁷⁰ uralkodó [Az új szövegződés a régire van ráírva.]

¹⁵⁷¹ hasonlítanak Gyűlésinken <hallani szokott> szoktunk hallani. [Az „azon ellenkezésekhez, melyeket” a sor fölé van írva.]

elkészületlenül nem szól. Akkor kellene az illetet vádolnunk, ha, inkább rettegven a' vádat mint a' jöknak illik, hallgatna, ámbár látna a' veszedelmet.

{-} [97v] Vizsgáljuk hát lassú kifejtődésünk két¹⁵⁷² említett okát, minekelőtte felvett tárgyunkhoz közelítenénk, 's tekintsük mit nyom az a'¹⁵⁷³ korcsodás' rettegése,¹⁵⁷⁴ és hogy a'¹⁵⁷⁵ Classicusok' nem olvasása 's hibás¹⁵⁷⁶ olvasása bennünket melyl vétkekre szédít az ellen, a' mit mindnyájan mindenek felett szeretünk.

A' Nemzetiség, az a' nekünk tulajdon, a' mely minket másoktól különböztet, a' Magyarak úgy legfőbb kincse, mint a' Németnek, Francziának, Olasznak, Angolnak a' magáé. Vesszen minden inkább mint ez! ezt fogja kiáltani minden jobb agyagból gyúrt kebel, mert minden polgári 's hadi nagyságnak ez a' szülő anyja. De¹⁵⁷⁷ ne számláljuk a' nekünk tulajdon bélyeg' rubrikája¹⁵⁷⁸ alá a' mi oda nem tartozik, 's ne higyük hogy ez a' bélyeg változhatatlan. A' mi Muzsikánk, a' mi Öltözetünk szint úgy bélyege a' mi tulajdonunknak mint a' Nyelv, 's nem vádoljuk a'¹⁵⁷⁹ Rómában nevelt Grof Forgács Pál Váradi Kánonokot, nem a' Parizs és Rómát látott Grof Sztáray Mih. Szabolcsi Fő Ispánt nem a' lelkes Lahotát, hogy ezek az Olasz Componisták, 's nevezetesen a' Mozart és Pleyel édességek és erejek által tárogatónk' hangzásának fenségét¹⁵⁸⁰ adtak, 's öltözetünk szabása semmit sem veszte szépségéből az által, hogy azt most Párizsi szabás szerint szabjuk. Nem kell megváltoznunk, annál inkább nem elváltoznunk: de szépülnünk szabad sőt kell. Egy nemzet sincs, mely idegen segéd nélkül fejtette volna ki magát, 's a' Múzsák járvány Istenségek; a' nemzeteket egymás után veszik leczkézéseik alá, 's nem ömagok,¹⁵⁸¹ hanem mindig régibb¹⁵⁸² tanítványaik által. Antagonismus emlegetünk: de antagonismus a' német és a' fr. közt is volt és van, még pedig elolthatatlan, 's a' német a' nálánál hamarabb iskolázott francziától még is sokat tanult, 's¹⁵⁸³ Kl. a' legnémetebb Német inti ugyan¹⁵⁸⁴ Teutónát, hogy ne mást kövessen, hanem magát fejtse-ki, mint egykori testvére Hellénisz (VII. K. 3. l.) de ő ezt is mondja:

Aus allen goldnen Zeiten begleiten dich,
Natur, die Dichter; Dichter des Alterthums.¹⁵⁸⁵
Der späten Nachwelt Dichter. –¹⁵⁸⁶

'S maga Hellenisz is tanult a' Cleropsz elhagyott hazájától 's a' Phoeniciaiaktól. – 'S ismer e Tudomány és Mesterség antagonismus? 's mennyit tanult már mind Literaturánk mind Nyelvünk másoktól, a' nélkül h. egyike vagy másika ez által a' maga Nemzetiségéből legkisebbet vesztett volna.

Ezek olly beszédek, a' mellyek felől alig fogja hihetni a' Maradék, hogy tagadtathattak volna. És még is tagadtattak és tagadtatnak! 's közelebről tekintve kénytelenek leszünk megvallani, hogy mi nem a' Nemzetit féltjük, hanem a' Szokottat. Tiszteletet érdemel az is, de nem úgy, hogy a' nem jó szokott mellett inkább

¹⁵⁷² hát kifejtődésünk<nek> két [A „lassú” a lap tetejére van írva, s egy vonás rendeli a helyére.]

¹⁵⁷³ tekintsük <azt> a' [A „mit nyom az” a törlés fölötti beszúrás.]

¹⁵⁷⁴ rettegésé<í>, [A második ékezet törölve van.]

¹⁵⁷⁵ és a' [A „hogy” a sor fölé van írva.]

¹⁵⁷⁶ Classicusok' <olvasásának> hibás [A többi a törlés fölötti beszúrás.]

¹⁵⁷⁷ anyja. <Ide tartozik a' Nyelv, mint az Öltözet, a' Muzsika. De> De [A „mint” a sor fölé van írva.]

¹⁵⁷⁸ bélyeg' <alá> rubrikája

¹⁵⁷⁹ vádoljuk <Grof> a'

¹⁵⁸⁰ hangzásának <több> fenségét

¹⁵⁸¹ [A szó első két betűje alatt olvashatatlanná vált szókezdés.]

¹⁵⁸² hanem régibb [A „mindég” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁵⁸³ tanult, <'s a' Tudomány és Mesterség nem ismer angonismus> 's

¹⁵⁸⁴ Német <rettentí> ugyan [Az „inti” a törlés fölé van írva.]

¹⁵⁸⁵ Alterthums<í> [A kettőspont a felkiáltójel aljából lett kialakítva.]

¹⁵⁸⁶ Dichter<í> – [A felkiáltójel szára törölve.]

ragaszkodjunk¹⁵⁸⁷ mint kell, a¹⁵⁸⁸ szokatlan Szép és Jóktól idegenkedjünk, csak azért mert az Szokatlan. Virgil és Horátz nem rottották a' Róma' Nyelvét, hanem annak díszei voltak, 's az utóbbik világosan Nyelvrontónak vallja magát, 's azt tanítja, hogy az Újtól ne rettegjünk, hogy a' Sokaság javallását ne keressük.

A' ki ezeket nem a' dologért, hanem a' nyelvért 's a' Mesteri¹⁵⁸⁹ kéz' dolgozásáért olvassa, 's a' ki a' mi dolgozásainkat 's ezeknek nyelveket az övékkel öszve hasonlítja, úgy jár, mint a' ki fegyver- {-} [98r] házainkba¹⁵⁹⁰ lép, meglátja ott a' melly, kar és lábszárvasakat, 's alig hisheti, hogy volt ember, a' ki azokat elbirta.

Nekik¹⁵⁹¹ Erő és Szépség 's Változás¹⁵⁹² kelle: nekünk Érthetőség, Simaság, Eggység!¹⁵⁹³

'S melly Érthetőség¹⁵⁹⁴! Vegyünk Cicerónak nem Brútuszhoz, nem Atticuszhoz, nem Caesarhoz és Quintusz öccséhez, hanem csak Terentiához írt leveleit, vagy a' mellyet Basiliushoz mint egy kipökött, 's a' mellyet a' gyermek Cicero írt Tíróhoz, azok a' mi legmagasabb Prózánkhoz képest úgy állanak, mint az Epistola az Odához, csak a' szók' válogatását 's elrakását tekintve is. Nekünk a' Szemere irígylést és csudálást érdemlő két Sonettje,¹⁵⁹⁵ a' Remény, és az Emlékezet, csigázás, Nyelvrontás: de ismeretes lugubris Epistoláját, melly jobb volna Halotti Predikáczióknak mint Versnek, és a' mellyet ez a' legbájosabb 's legtudosabb Iróinknak¹⁵⁹⁶ egyike most pirulva pillant meg, 's szeretné ha soha nem írta volna, könyv nélkül sokan tudják, declamálgatják, csókolgatják.¹⁵⁹⁷ Azt mondják, h. nem értik, a' mit írunk. Kedvünk volna rájuk löni a' Cs. nyilat, ha a' hely¹⁵⁹⁸ nyilat kívánna. Csak azt mondjuk hát, hogy a' ki azt nem érti, a' mit más érthet és ért, magában keresse a' hibát.

'S melly Simaság! Gyöngyösi a' maga minden addig élt Poetáinkat elhomályosító kedves¹⁵⁹⁹ és folyó beszédével elrontotta ízlésünket, 's bennünket a' nálánál több tudományú 's lelkesebb¹⁶⁰⁰ Zrínyi, Pázmány és Káldi újtárol¹⁶⁰¹ egy kedvesebb de veszedelmesebb útra szédített-el. A' fertelmes beszédű Poocok elsiketíftették volna fülünket, ha Nemzetünk védistení Metricusainkat¹⁶⁰² fel nem támasztották volna, kik bennünket a' bőven 's könnyen ömlés mellől elvonnak 's a' Görögök 's Rómaiak útjához¹⁶⁰³ vezetnek.

¹⁵⁸⁷ ragaszkodjuk [Az „n” a szó alá van írva.]

¹⁵⁸⁸ kell, <'s> a'

¹⁵⁸⁹ a' <festő> Mesteri

¹⁵⁹⁰ hazainkba [Em.]

¹⁵⁹¹ elbirta. <Notre langue un peu (!) seche et mond Voltaire.> Nekik

Az idézet és a „mond Voltaira” más-más sorba van írva. A „Nekik” kezdetű mondat folytatásul van írva „Voltaire” után következik.]

¹⁵⁹² [A szavak sorrendje följük írt arab számokkal van átrendezve: „Nekik 2. Szépség és 1. Erő 's 3.

Változás”.]

¹⁵⁹³ [A szava sorrendje följük írt arab számokkal van átrendezve: „nekünk 2. Simaság, 1. Érthetőség, 3.

Eggység!”.]

¹⁵⁹⁴ érthetőség

¹⁵⁹⁵ és a' <S melly sim> két <gyönyörű> Sonettje, [A „csudálást érdemlő” az első törlés felé van írva.]

¹⁵⁹⁶ legbájosabb Iróinknak [A többi sor feletti beszúrás.]

¹⁵⁹⁷ tudják, <csók> declamálgatják, csókolgatják. [A bekezdés eredetileg itt ér véget. A következő mondatok a sorok közé vannak beszorítva, kisebb betűvel.]

¹⁵⁹⁸ Cs. nyilat, ha <ide nyíl kellene> a' hely

¹⁵⁹⁹ elhomályosító <beszéd> kedves

¹⁶⁰⁰ tudományú 's <több> lelkesebb

¹⁶⁰¹ Káldi <nyelvéről> újtárol

¹⁶⁰² védeistenei <Ba> Metricusainkat

¹⁶⁰³ útjára [Az új toldalék a régire van ráírva.]

'S melly Egységet! Nem azt a' mellyel a' Természet fenntartja¹⁶⁰⁴ 's tenyészteti a' maga munkáját a' Különbözést Egységét, hanem a' Különbözést nem esmerő Egységét. Azt¹⁶⁰⁵ kérjük, ha a' Poéták és Románok nyelve' szavaiból szőtt Predikációt megértenet e a' nép, pedig láthatnánk, hogy Cicero nem úgy szóla a' Nép előtt mint midőn barátjaihoz írt, 's hogy Homérban ezer szót és szólást lelnek, a' mellyek mellett azt kiáltják Commentatoraik, hogy az poetai nyelv szava és szólása; pedig Cicero azt mondja bizonyos szóról hogy¹⁶⁰⁶ az non vulgi verbum sed eruditorum; pedig Cicero azt mondatja egy valakivel, hogy ő a' Poétákat, tanquam alia lingua loquentes, nem illette. Nekünk nem tetszenek a' Baróti Szabó szótárjának szavai,¹⁶⁰⁷ 's azért nem tetszenek, mert fel nem rakta, melly Vármegeye tartotta-fel a' szót; nekünk nem kellene¹⁶⁰⁸ az újak, az újalakúak, a' sirjaikból előhozta, noha Quintilian azt tanítja, hogy a' consensus eruditorum *szokás*; nekünk Scholionokat és Glossáriumokat adni vétek, pedig egyik rossz Grammaticánk a' másikat váltja-fel, 's egy sincs, mellyet elfogadhatnánk, és a' melly tömve nem volna döledékeny 's képtelen hypothesisekkel. Mi elűntük a' zavart, mi parancsolni akarunk Egységet. Férjfiak, mit fog ezen igyekezetre mondani a' Maradék? 's nem látjátok e melly tornyot akartok építeni?

{-} [98v] Két nagy pelda van előttünk az újabb nemzeteknél: a' Francia a' maga Nyelvét annyira¹⁶⁰⁹ elérőtelénítette, hogy az ő nyelveken Cicero, Livius, Sallust,¹⁶¹⁰ Tacitus, Seneca, Virgil, Horátz, 's a' tiszteletes *ἀπλοτης*-szel eltölt Homér egyformán¹⁶¹¹ szólanak, 's Cátó Sallustnál a' Thyvoine magasztalt fordításában a' Római Tanácsot Tekintetes Rendeknek (Mersier) titulázza.¹⁶¹² a' Német a' magáét az által hogy annak sokszínűséget adott az idegenek követése által olly bővvé, 's poetai dolgozásokra olly alkalmazossá tette, a' mint a' Karamsin szavaiból látánk. Hasonlítsátok-össze a' Voss Homérját a' Popééval vagy Dacierével, lássátok¹⁶¹³ mint panaszkodnak a' Francia Írók Nyelvek ellen, lássátok hogy a' Német Nyelvet mint magasztalják,¹⁶¹⁴ 's tanuljátok a' kettő példáján. A' Francia az által romlott-el, hogy az Írók tanítványai voltak a' sokaságnak, 's rabjai a' Richelieu despotismusának: a' Német az által emelkedett e' fensségre mert az Írók voltak a' tanítók, 's nem ismerték a' szolgaságot. A' mit a' Classicusok' helyes olvasása felől mondanom kellene, már elmondottam az olly Olvasónak a' ki méltó hogy a' dolgot értse.

A' mit a' francia a' maga phrásisokkal teljes társasági gyönyörű beszédében *hihetetlennek* mondana (annak, a' mit nem leheté várni, reményleni) azt tevő az előttünk álló Görög és Magyar Verseket lelkes és nagy tanulású Írója. Tudta ő a' mit a' Német Nyelvnek 's Lírának egyik szövétnekese (Breitinger) mond: Qui Scriptores etc. etc. 's felkereste a' forrást, 's nem elégedett-meg a' patak italával; értette, hogy annak a'¹⁶¹⁵ mit a' Görög és a' Rómaiak csudálhattak, a' mit Horátz a' hegyekből lehömbörgő csermelyhez hasonlít, nálunk is szépnek 's csudálhatónak kell lenni, 's Pindari Ódákat, Meleágeri 's

¹⁶⁰⁴ Természet < tartja > fenntartja

¹⁶⁰⁵ Egységet. < Nekünk > Azt

¹⁶⁰⁶ mondja < hogy > bizonyos szó hogy [A „szó”-hoz ragasztott „-ról” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁶⁰⁷ < Kis > szótárjának szavai < k >

¹⁶⁰⁸ nem < tetsz > kellenek

¹⁶⁰⁹ Nyelvét < a' > maga Academiája által elérőtelénítette; ezt valjja Voltaire, azt minden francia Író; a' francia > annyira

¹⁶¹⁰ Livius, < Vir > Sallust,

¹⁶¹¹ Homér < úgyszol > egyformán

¹⁶¹² Rendeknek < szoll > titulázza: [A Mersier a törlés fölötti beszúrás. A margón az előbbi törölt sortól idáig dupla vörös ceruzás vonal látható.]

¹⁶¹³ Dacierével, < s > válaszátk. A' mit a' Classicusok' helyes olvasása felől mondanom kellett, már elmondottam > lássátok [A törlés utolsó szava javított szó.]

¹⁶¹⁴ [Innettől a bekezdés aljágá a margón vörös ceruzás vonal.]

¹⁶¹⁵ hogy a' [Az „annak” a sor fölötti beszúrás.]

Nosszisi Epigrammákat ada, keveset törődvén rajta, ha munkája sokak által csudáltatni fog e vagy kárhoztatanni. Érzette, hogy az erőre kell adni példát, 's adta azt.

Ha az¹⁶¹⁶ én szeretett barátom ezeket a Pindári Ódákat, csak magyarul nyomtattatta volna, nevetett volna minden¹⁶¹⁷ Olvasója, mert a' numerus lege solutus neki nem volt volna vers, nem az olly sor, mellynek végén megszakad a' szó, nem stropha az olly stropha,¹⁶¹⁸ melly még csak commán sem végződik, hanem az ide el nem fért szót, a' másik strophában löki által, mint a'¹⁶¹⁹ III. görög¹⁶²⁰ Óda 3. és 4. strophájában¹⁶²¹ a' Δεσποτα és Μνῆμα szókat, mellyeket itt punctum követ. 'S ez a' szédítő magasság, ez a' felhők közt szállongás azt fogták volna mondatni, hogy a' Poeta részeg volt. Valóban részeg, de mint maga Pindár, és mint mind azok a' Poeták, a' kiknek Cratinusz és Horátz halhatatlanságot ígér- {-} [99r] nek, elmondván hogy a' bornemissza¹⁶²² Poeta' versei sem soká tetszeni, sem soká élni nem fognak. – 'S mi mentette-meg ezeket a' *hihetetlen* Költeményeket a' kipsiszegéstől? Az, hogy Tóth mellé tette Görög verseit is,¹⁶²³ 's a' nem látó autopszia¹⁶²⁴ emberei készebbek voltak elhallgatni, mint azt árúlni-el szólásokkal, hogy nem értik mit¹⁶²⁵ kell itt szépnek lelni.

A'¹⁶²⁶ mi izlésünk annyira elváltozott a' Görögökétől, hogy mi itt pirulás nélkül vallhatjuk-meg, hogy nem érezzük a' mit azok érzettek. A' Pindár énekei nem eldeclamáltattak, hanem a' lant mellett elénekeltettek.¹⁶²⁷ A' Melódia elveszett, 's csuda e, ha azt fülünk ki nem pótolhatja? De a' Magyar táncz is táncz, ha olly kiszabott lépései nincsenek is mint¹⁶²⁸ a' Menuettnak, a' Kerengőnek, és Contrée-dansoknak, 's a' Klopstock szabad szché májú Ódájiban megihletett a' fül¹⁶²⁹ érzi a' numerust, 's ollykor szint olly kedves numerust, mint az Alcaicusiakban. Képzeljünk három csoport éneklőt,¹⁶³⁰ a' mellyek felválták¹⁶³¹ egymást, 's fel van fejtve a' titok. Ennyit a' formára.

Az Ódák' száma II. 's ezek között négy van költve a' Pindár' példánya szerint; a' többiben Alcalus,¹⁶³² Sappho és Anacreon¹⁶³³ vannak követve. A' Költő ezek közt a' koszorút I. 51. az utolsóak adja: én ez 's az¹⁶³⁴ első, a' 3dik közt alig tudnám megítélni, mellyike érdemli azt leginkább.¹⁶³⁵

{-} [99v]¹⁶³⁶

¹⁶¹⁶ Ha <Tóth Úr> az

¹⁶¹⁷ volna <egész Publicumunk> minden

¹⁶¹⁸ nem az olly stropha [Az első „stropha” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁶¹⁹ mint [maga Pindár a' III. Óda] a'

¹⁶²⁰ Görög

¹⁶²¹ 4. <az> strophájában

¹⁶²² a' <józan> bornemissza

¹⁶²³ tette <a> görög versei<ket> is, [A „verseiket” „ket” végződése az új egyes számú tárgyraggal van lefedve.]

¹⁶²⁴ autopsz[.] [A szó végződése a ráirt új szöveg folytán olvashatatlan.]

¹⁶²⁵ értik <mi van itt olly szép> mit

¹⁶²⁶ lelni. <Valljuk-meg:> a'

¹⁶²⁷ énekeltettek [Az „el-”, a sor fölötti beszúrás.]

¹⁶²⁸ nincsenek mint [Az „is” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁶²⁹ Ódájában a' fül [A „megihletett” a sor fölött áll.]

¹⁶³⁰ három csoport<ot> éneklőt,

¹⁶³¹ felvált-<j>ák

¹⁶³² többiben <az> Alcalus,

¹⁶³³ [Az első betű javított.]

¹⁶³⁴ én az, [Az „ez 's” a sor fölé van írva.]

¹⁶³⁵ [Az oldal második fele üres.]

¹⁶³⁶ [Az oldal üres.]

12.

(Forrás: MTAKK, K631, 100r–104v.)

{3} [100r]¹⁶³⁷

zánk; Róma Hellasztól, az újabb Európa az Arabszoktól és a Byzantziumból megszaladt Tudósoktól, 's a' németek, még pedig elolthatatlan antagonismusok mellett is, a' Francziáktól; 's nem egyedül dolgot, hanem a' Nyelvmívelést, Nyelvbővítést, Nyelvszépitést, együtt a' dologgal. A' Tudományok' és Mesterségek' országában nincs antagonismus, nincs még a' legszabadabb és legszebb is, a' *nemzeti*; mert a' Tudomány és az a' mi szép, nem kevésbé magyar, mint német, francia 's Római és görög.

Nem érteni a' mit az érteni-tudók értenek, rút, 's kárhoztatni a' mit az érteni-tudók szinte csudálnak, még rútabb; 's a' ki érteni nem tud, hogyan haladhatna az? Nyomozzuk tehát, hol vannak akadályaink, 's miben különbözünk azoktól, a' kikhez legalább a' haladásban, hasonlítani szeretnénk. Látván, hol találták és hol tévesztették-el ezek az útát, látni fogjuk, mit kell nekünk is keresnünk és kerülnünk.

Ugyan-csak Karamsin (II. K. 72. l.) ezt mondja: „Herder, Göthe, és más német Írók, megismerkedvén a' Görögök' szellemével, ezeknek Nyelvek szerint képzették a' magokét, 's ez által a' Német Nyelvet a' leggazdagabbá csinálták, 's azzá, melly most már poetai dolgozásokra a' csudálhatóság alkalmas. Ez az oka, hogy a' Németek úgy fordíthatják a' Görögöket, a' hogy az Angol és a' Francia épen nem. Homér önáló Homér.” – Igen is, a' leggazdagabbá minden élő Nyelvek között, 's mind szókbán, mind szólásokban 's fordulásokban. A'¹⁶³⁸ Karamsin' szavai egyedül abban kívánnak igazítást, hogy a' Német a' maga Nyelvét nem¹⁶³⁹ csak a' Görög és Római, hanem a' Francia 's Olasz és Angol¹⁶⁴⁰ Nyelv' példája után is képzezte; az ízlés' formájában pedig mind azt magáévá tenni igyekezett, még pedig szoros, de nem rabi, követéssel, a' mit minden régi 's új Nemzeteknél szépek 's az ő tulajdonával világosan ellenkezőnek nem talált.

A' Német Literatura a' Keresztvén Időszám. 360. esztendejében vette kezdetét, 's még bírja Ulfilásnak fordításából, ki maga talált betűket az írásra, a' négy Evangéliumot 's egy részét a' Rómába írt Levélnek. Mennyi görög és deák szólásnak kelle e' fordítás által némétté válni! A' Nagy Károly Császár alatt, 770 körül, öszveszedett írások inkábbára vallást-anító munkák voltak, oly szorosán fordítva deák origináljaik után, hogy nem csak a' deák Syntaxist, hanem a' Hajtogatások' végzetjeiket is megtartották. A' Christus név még ma is Christi, Christo¹⁶⁴¹ és Christum sok Írójknál a' második, harmadik és negyedik Esetekben. A' Provenszálok' Trubadúrjaiknak¹⁶⁴² példájok szerint a' Hohenstaufeni házból eredett Császári ház alatt előállának a' Minnesingerek, 's nem szükség mondani, hogy ezek a' példányok a' Nemzetnek nem csak ízlését, hanem Nyelvét is megváltoztatták. Végre előjőve Luther, a' Bibliát lefordította 's a' Nép' kezébe adta. Minthogy ez az ő Bibliája oly velős fordítás¹⁶⁴³ volt, mint a' Káldié az minálunk:¹⁶⁴⁴ az ő idegen formák követése

¹⁶³⁷ [Az oldal tetején középen álló címét és a sorszámat Jakab Elek adta: „IX Nyelvészeti töredék.”.]

¹⁶³⁸ fordulásokban. <Forsternek számlálása szerint a' Francia Nyelvek öszveséggel <<28.000>> huszonnyolcz ezer szava van, 's ezek közt csak ezerhétszáz a' gyökérszó; a' Német Nyelv' szavainak számlát ő nyolczvanezerre, Wolke <<pedig, 1790>> 1800 táján, százezerre tette; {4} [100v] pedig a' szám a' poetai 's prózai Írók' szabadága által naponként szaporodik.> a' [A „számát ő” a két margóra van írva. A törölt „,1780” „,1790”-ről lett javítva, vagy fordítva. A „pedig” lapeteji beszurás. Az oldalon több vörös pecsétyanta-folt található a margókon.]

¹⁶³⁹ Német nem [A többi a sor fölötti beszurás, amelyet egy vonás rendel a helyére.]

¹⁶⁴⁰ Francia <és> Angol [A „,s Olasz és” a törlés feletti beszurás.]

¹⁶⁴¹ ma is Christo [A „,Christi,” a sor fölött áll.]

¹⁶⁴² Trubadúrjai<n>ak [Az „,-n-” a „,kn”-ra van átírva.]

¹⁶⁴³ [A „,fordítás” alatt annak ligatúrája áll.]

nélkül nem maradt Németsége Cánonja leve a' Nyelvnek. Ezt, hosszú köz után, Opiz követte, „ki a' Régiség' és Külföld' Múzájítól tisztább zengést tanúla-el.” majd Lohenstein, 's tanítványa a' nagy Haller, és a' víg dalok' éneklője Hagedorn, kiknek írásaikon látjuk a' külszint, a' külföldi példák' követését. A'¹⁶⁴⁵ XVII.¹⁶⁴⁶ Század' vége felé uralkodásra jutván a' virágzó Francia Nyelv,¹⁶⁴⁷

{ } [101r]¹⁶⁴⁸

Ulfilas oltá, ki 360. fordítá a' Bibliát, mennyi változásokon, 's Írók által ejtett változásokon ment keresztül, másfél¹⁶⁴⁹ ezer esztendő alatt, a' Nyelv! A' Nemzet¹⁶⁵⁰ ennek négy Evangyélumát 's a' Rómaiakhoz írt Levélnek egy részét még bírja, 's ezek mind¹⁶⁵¹ annyi bizonyságok, hogy a' fordítás sok görög és deák szólást és formákat veve-fel, mellyek a' Nyelvben azelőtt meg nem voltak. A' Hohenstaufeni Császárok' uralkodása alatt a' Minnesingerek, a' Provenszáli Troubadourok' tanítványai, ismét új formákat hoztak-belé; 's végre Luther jöve-elő,¹⁶⁵² 's idegen szólások nélkül¹⁶⁵³ nem maradhatott Bibliája Cánonja leve a' Németségnek. „Ötet, az újabb Nyelvalkotmány' törzsatyját a' megtespedés' hosszú hézagjai után a' férjfi-lelkű Opiz követte, *ki a' Régiség' és Külföld' Múzájítól tisztább zengést tanúlt-el*, majd Lohenstein, Haller és Hagedorn,“ kiknek munkájik a' régiebbekéhez keveset hasonlítanak. Ezen útát követték a' későbbek is, míg Bodmer a' maga csatázásai által a' Nemzetet megrázta, 's azt az időt hozta-fel, melly alkalmatos volt Klopstockot, a' Nyelv' újjá-teremtőjét, megszülni. Ez mindig arra tanítá a' Némeket, hogy Nyelveket magából képzék,¹⁶⁵⁴ mint testvére Hellénisz képztette magából magát: de mint kelljen érteni a' szót, mutatja¹⁶⁵⁵ mind pél-

{ } [101v]¹⁶⁵⁶

{S} [102r]¹⁶⁵⁷

dája, melly a' Xenologismusokat nem kerülte, hanem olykor kereste, mind egyik Ódájának e' stróphája:

Aus allen goldnen Zeiten begleiten dich,
Natur, die Dichter; Dichter des Alterthums:
Der späten Nachwelt Dichter. Segnend
Sehn sie ihr heilig Geschlecht hervorgehn.

A' Hellénisz nem követhete senkit, mert ő volt az első: a' Római már egészen az ő nyomait imádgatta, 's nem kárára Nyelvének. Ok nélkül az az, a' nélkül, hogy a' követés

¹⁶⁴⁴ Káldié minálunk: [Az „az” sor fölötti beszúrás.]

¹⁶⁴⁵ Hagedorn. A' [A „kiknek írásaikon látjuk a' külszint, a' külföldi példák' követését.” lapalji betoldás.]

¹⁶⁴⁶ XVII<1>.

¹⁶⁴⁷ vége felé a' virágzó Francia Nyelv, uralkodásra jutván [A szavak sorrendje fölülük írt arab számokkal van átrendezve: „1. felé 4. a' 5. virágzó 6. Francia 7. Nyelv, 2. uralkodásra 3. jutván”]

¹⁶⁴⁸ [A folio keskenyebb, mint a kötet többi lapja, ezen felül a tetejéből is, aljából is sorok vannak levágva. A hátoldalán (101v) található vörös pecsétgyanta-foltok illeszkednek a 100. folio verzőján található foltokkal, innen tudható, hogy a papírszellet eredetileg az előző oldalra volt ragasztva, s ezzel együtt az azon olvasható szövegből kitakart szakaszokat. Az oldal tetején álló sorszám Jakab Elek kezétől származik: „10”.]

¹⁶⁴⁹ keresztül, <a' Nyelv! 1500> másfél

¹⁶⁵⁰ Némzet

¹⁶⁵¹ 's mind [Az „ezek” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁶⁵² hoztak-belé; <még> Luther jön-elő [A „s végre” a törlés feletti beszúrás.]

¹⁶⁵³ idegen <formák követése> nélkül [A „szólások” az első törölt szó fölé van írva.]

¹⁶⁵⁴ magából <képzék> képzékek,

¹⁶⁵⁵ mutatjára<k> [Az ékezet is törölve.]

¹⁶⁵⁶ [Az oldalon írás nem, csak néhány vörös pecsétviasz-folt található.]

¹⁶⁵⁷ [Az oldal tetején középen álló cím és a sorszám Jakab Elek kézírása: „VII. Nyelvészeti töredék.”]

beszédünknek erőt vagy szépséget adjon, 's Nyelvünknek hézagjait kipótolja, a Görögöket 's Rómaiakat sem szabad követnünk: de az újakat is kell, ha követések ezt a' hasznót adhatja, mert az arany-idejű újak épen úgy mennek karon fogva a' természettel, mint az arany-idejű régiek.

A' Német Nyelv' sajátága különösen¹⁶⁵⁸ három pontban ragyogtatja magát: 1. Képzékenységében, mely szerint a' készen talált szókból újakat terem a' származtatás' 's öszveforrasztás' segédjével, – 2.¹⁶⁵⁹ Gazdagságában; Forsternek számlálása szerint a' Francia Nyelvnek öszveséggel huszonnyolcz ezer szava van, 's ezek között csak ezerhétszáz a' gyökérszó: a' Német Nyelvének számát Forster nyolczvanezerre, Wolke, már 1800. táján, százezerre tette; pedig a szám, poetai 's nem-poetai Irójiknak szabadsága által, naponként szaporodik. – 3. Universalitásában, az az, azon hajlékonyságában, mellyek minden mívelt Nyelv' szellemét megragadhatja, és a' mit azokban legjobbnak talál, csonkaság nélkül magáévá teheti. {6} [102v] „Hol az a' Nemzet, melly Homért, Virgilt, Horátzot, Hesiodust, Theocritot úgy fordíthassa az¹⁶⁶⁰ Originálnak tulajdon színében mint Voss, Plátónak Dialogusait mint Schleiermacher, Shakespear mint Schlegel, Ariostot és Tassot mint Gries, Cervantest mint Tieck,“ – 's – „Voltak¹⁶⁶¹ legyen bár szerencsétlenek némellyeknek igyekezeteik az idegen formáknak németté-tételekben, azt, hogy Nyelvünk képzékeny, eléggé bizonyítják.“ –

Nem fog¹⁶⁶² talán vakmerőnek találtatni az a' gondolatunk, hogy az emberiség két, hasonlób nemzetet érdemeiben és hibájiban nem mutathat,¹⁶⁶³ mint a' Görögöt és a' Francziát, de igen nagy külömbözzéssel. Ugyan-az az elméskedés, vig kedv, lengetegség, sőt frivolitás mind a' kettőben, öszvepárosítva a' legférjfibb lélekkel 's¹⁶⁶⁴ hazai büszkeséggel: de a' Görög mindenben potetai nép, a' Francia még poetai műveiben is prózai, a' legfagyosbb józanságig. Ez a' Metaphysicai józanság elronthatta volna Nyelveket,¹⁶⁶⁵ ha a' környüállások el nem vesztették volna is. Úgy járának Nyelvekkel mint az a' Festő, a' ki, látván hogy rajzolni eléggé ügyesen és készen tud, 's elbízván magát azon szerencsében, hogy neki csillogóbb 's kedvesebb festékek jutottak mint társainak, az Antikok' stúdiuma és az Ideál' szükségének értése nélkül fog munkához 's gyönyörű darabokat dolgozik, mellyeket minden csudál, csak a' tanult szem nem. Míg a' Német az Olasz Iskola' fennebb régiójában, nem testi, hanem csak lelki szemével látott Istenek között lebeg, a' Francia az Alföld'¹⁶⁶⁶ Iskolájában él és mozog, 's azt festi, 's csak azt festi,¹⁶⁶⁷ a' mit testi szemével lát. Ez a' vastag Realismus annyira elfoglalja, hogy

¹⁶⁵⁸ Nyelv' <szelleme> <becse> különösen [A később törölt „becse” az első törlés fölé van írva, emellé került a „sajátságá”.]

¹⁶⁵⁹ segédjével. <Ezen utolsóban ő olly szerencsés, hogy a' Göröggel vételkedhetik, 's a' francziát 's a' Rómaiak véghetetlenül maga megett hagyja: (Βη δ' ακεων παρα θινα πολυφλοισβοιο θαλάσσης. Schweigend ging er zum Strande des weitaufrauschenden Meeres. Voss. 'S ment sűrvenzuhogó tengernek partjain halkkal. Kölcsey. A' magyar itt öszveforrasztva sincs öszveforrasztva, 's nem jobb mint a' deák *multum strepens*.) Mi magyarok sokban igen szerencsésen mérkezhettünk öszve a' némettel és göröggel.> – 2. [A szövegrész soronként és átlós vonalakkal is törölve van. Az alábbi szavak a sorok fölé lettek beszúrva: „ő” („utolsóban ő olly”), „itt” („magyar itt öszveforrasztva”).]

¹⁶⁶⁰ fordíthassa <...> az

¹⁶⁶¹ Tieck,“ <Yorickot mint <<...>> Bode, La Rochefoucauldott mint <<...>> Schulz?“ *mond egy német Író.*”> Voltak [Az „s” az első törölt szó fölé van írva.]

¹⁶⁶² fog<ja>

¹⁶⁶³ két, <egymáshoz> érdemeiben 's hibájiban, hasonlób nemzetet nem mutathat [Az „és”, „é”-je utólagos szóeleji betoldás. A szavak sorrendje a főléjük írt arab számokkal van átrendezve: „1. két, 4. érdemeiben 5. és 6. hibájiban, 2. hasonlób 3. nemzetet”.]

¹⁶⁶⁴ lélekkel<> 's

¹⁶⁶⁵ elrontotta Nyelveket [A szó „-tott-” betűire van ráírva: „-hatt-”. A „volna” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁶⁶⁶ az Alföld'

¹⁶⁶⁷ [A „csak azt festi,” marginális beszúrás.]

midőn az Antikok¹⁶⁶⁸ legistenibb szobraikat másolja, (a¹⁶⁶⁸ Classicusok¹⁶⁶⁹ fordításait értem) a¹⁶⁶⁸ Vatikáni Apolló¹⁶⁶⁹ szemalmájának csillagot ad, mert a¹⁶⁶⁹ csillagtalán¹⁶⁶⁹ szem nem szép; a¹⁶⁷⁰ ruhátalan figurát mostani szabású ruhába öltözteti, mert meztelen figura az¹⁶⁷¹ illendőség ellen van; 's a¹⁶⁷¹ márvány¹⁶⁷¹ színét testi színekkel mázolja-be, mert a¹⁶⁷¹ természet az arcznak nem ok nélkül ada színt. Ha ki¹⁶⁷²

{7} [104r]¹⁶⁷³

az¹⁶⁷⁴ itt adott képet túlzásnak veszi,¹⁶⁷⁵ emlékezzék, hogy a¹⁶⁷⁵ Francia úgy szólaltatja Homért,¹⁶⁷⁶ a¹⁶⁷⁶ hogy a¹⁶⁷⁷ XIV. Lajos¹⁶⁷⁷ korabeli Francziák szólottak, hogy Voltaire kaczagja a¹⁶⁷⁷ fecsegő 's dicsekedő öreg Nestort, és a¹⁶⁷⁷ gulyás¹⁶⁷⁷ vadságával¹⁶⁷⁸ szitkolódó Atridát, mely, a¹⁶⁷⁸ mint ő hiszi, egy Királyhoz nem illik; emlékezzék, hogy a¹⁶⁷⁸ Hujvoins által¹⁶⁷⁹ fordított Sallust Cátóval a¹⁶⁷⁸ Pater Conscriptusok tiszteletes Testét Messieurs titulussal tituláztatja, mintha magyarosan őket Tek. Statusok és Rendeknek nevezgetnénk. –¹⁶⁸⁰ Ha való, hogy a¹⁶⁸⁰ Szép¹⁶⁸⁰ műveiben örök és mindeddig utól nem írt példányaink maradnak a¹⁶⁸⁰ Görög és Római Classicusok: úgy az is való, hogy igyekeztünk kell hozzájuk hasonlítani, 's a¹⁶⁸¹ Nyelv annál¹⁶⁸¹ nemesebb¹⁶⁸²

{-} [103r]¹⁶⁸³

minél¹⁶⁸⁴ inkább hasonlít az azokéhoz. Ez a¹⁶⁸⁵ Német Nyelvet emeli, nem a¹⁶⁸⁶ Francziát.¹⁶⁸⁶

A¹⁶⁸⁶ Német Nyelv a¹⁶⁸⁶ Szabadság¹⁶⁸⁶ útján gyarapodott: a¹⁶⁸⁶ Francia a¹⁶⁸⁶ szolgaságén; ott az Írók vezették a¹⁶⁸⁶ sokaságot: itt a¹⁶⁸⁶ sokaság az Írókat; ott jó volt a¹⁶⁸⁶ szokatlan is, ha általa a¹⁶⁸⁶

¹⁶⁶⁸ másolja, a¹⁶⁶⁸ [Az „(a¹⁶⁶⁸ Classicusok¹⁶⁶⁹ fordításait értem)” lapalji betoldás.]

¹⁶⁶⁹ a¹⁶⁶⁹ <vak szem> csillagtalán

¹⁶⁷⁰ szép; <'s> a¹⁶⁷⁰

¹⁶⁷¹ figura <bántja a¹⁶⁷¹ szemet> az

¹⁶⁷² [A szöveg a 104. folio rectóján folytatódik.]

¹⁶⁷³ [A 103. folio a 104 foli aljához van ragasztva, így sorrendben előbb a 104 recto következik, amelynek szövegéhez csatlakozik a 103 recto.]

¹⁶⁷⁴ [A szó marginális beszúrás.]

¹⁶⁷⁵ képet <nagyításnak> veszi [A „túlzásnak” a törlés fölél, a lap tetejére van írva.]

¹⁶⁷⁶ a¹⁶⁷⁶ Francia Homért, úgy szólaltatja [A szavak sorrendje a följük írt arab számokkal van felcserélve: „a¹⁶⁷⁶ I. Francia 4. Homért, 2. úgy 3. szólaltatja.”]

¹⁶⁷⁷ a¹⁶⁷⁷ hogy <most szólunk.> a¹⁶⁷⁷

¹⁶⁷⁸ gulyás¹⁶⁷⁸ <durvas> vadságával

¹⁶⁷⁹ Hujvoins <Pap-Úr> által

¹⁶⁸⁰ nevezgetnénk. Ha

¹⁶⁸¹ 's annál [Az „a¹⁶⁸¹ Nyelv” a sor fölél írt, a helyére egy vonással rendelt beszúrás.]

¹⁶⁸² [Innentől az eredetileg a lapra ragasztott 103. folio rectóján folytatódik a szöveg Korábban a 104 rectóján leragasztott szöveg is a tanulmány része volt. Jelenleg a beragasztott lap kitakarja az alábbi szöveget:] a¹⁶⁸² Nyelv minél inkább hasonlít az azokéhoz; <'s annál kevésbbé az, minél <<kevesebbé>> inkább nem <<mérkezhe>> követheti azokat, melyly neveli' 's ez emeli a¹⁶⁸² Németet, 's a¹⁶⁸² Francziát <terheli> nem emeli. <Lássuk Sallustnak első sorait, úgy a¹⁶⁸² hogy azt a¹⁶⁸² Bipontinusok által is magasztalt fordítás adá:>

A¹⁶⁸² Német Nyelv a¹⁶⁸² Szabadság¹⁶⁸² útján gyarapodott. a¹⁶⁸² Francia a¹⁶⁸² szolgaságén; <csuda e tehát, hogy az érte, a¹⁶⁸² mit látunk? ő> az a¹⁶⁸² maga Íróiban a¹⁶⁸² Criticismust követte: ez azt, a¹⁶⁸² mit <neki> a¹⁶⁸² sokaság és <az Ud> az asszonyokkal 's asszonyférjfiakkal<tal kö...> eltölt Udvar javallani fog.

[Az írás az oldal kb. kétharmadánál ér véget. A törléseken belül erősebb törlések vannak (<kevesebbé> és <mérkezhe>). A törölt kettőspont után két üres sor.]

¹⁶⁸³ [A kb. nyolcadrétre vágott papírszelet eredetileg a 104. folióra volt ragasztva, de a ragasztás felszakadt. A lapot az oldal aljához kötötték, így a szöveg a lap közepénél kezdődik, mintegy a 104. rectón található szöveg folytatása.]

¹⁶⁸⁴ <a¹⁶⁸⁴ Nyelv> minél

¹⁶⁸⁵ azokéhoz <melly> a¹⁶⁸⁵ [Az „Ez” a törlés fölél van írva, a mondatot kettétagoló pont utólagos betoldás.]

¹⁶⁸⁶ [A sor után, közepén álló cím és a sorszám is Jakab Elek kézírása: „VI. Nyelvészeti Töredék.”]

Nyelv erőt és szépséget kaphatott: itt a' szokatlan nem vala jó, ha erőt és szépséget adhatott is a' Nyelvnek; ott az Írók' javallása 's megegyezése tette jóvá a' mit egyikik vagy másik talált: itt a' XIV. Lajos' kegypillantása 's a' Richelieu által felállított Academia határozta-meg az új' jó vagy nem-jó voltát,¹⁶⁸⁷ 's a' mit ez parancsolt, a' lelketlen sokaság vak tisztelettel fogadta.¹⁶⁸⁸ A' nyelv sima lett, mint a' társaság' nyelve, görgő, könnyen¹⁶⁸⁹ érthető, 's olly erőtlen egyszersmind hogy¹⁶⁹⁰ a' Nemzet' Íróji magok panaszojják elyengülését¹⁶⁹¹ 's szegénységét, 's óhajtanák,¹⁶⁹² ha késő nem volna, hogy soha ne volt volna Acemiájok.¹⁶⁹³

Notre langue un peu (!) seche et sans inversions
Peut-elle subjugner les¹⁶⁹⁴ autres nations?
Nous avons la clarté, l'agrement, la justesse;
Mais éгалerons nous l'Italie et la Grèce?
Est-ce assez en effet d' une heureuse clarté,
Et ne péchons-nous pas par l'uniformité? Mond Voltaire.¹⁶⁹⁵

Azt a' simaságot, azt a' csint a'¹⁶⁹⁶ Németnek megadhatja az idő: nem a' Francziának többé a' Német erőt 's fenntebb szépséget semmi történetek, hanemha a' Nemzet egészen újja születnék.¹⁶⁹⁷

{8} [104v]

'S¹⁶⁹⁸ a' Nyelv' elerőtelenedése és szegénysége, azt¹⁶⁹⁹ a' bajt szülte, hogy a' Nemzet poetai lángra nem kaphatott. Az ő Poezisok nem egyéb mint rímekre szedett próza, mellyet Inversiókkal,¹⁷⁰⁰ 's helyt csak versekben található,¹⁷⁰¹ prózában nem található szókkal czifráznak-fel; a' mellyben nem az érzés és a' phantasia játéka, ¹⁷⁰² hanem a' sentiment, 's a' Morál, 's igen sokszor az is a' nagyon tág, csillognak. Teljesen¹⁷⁰³ igaz a' mit Voltaire mond: Az idegenek, ifjú embereinkről ítélvén az egész nemzetre, bennünket

¹⁶⁸⁷ nem-jó<> voltát

¹⁶⁸⁸ sokaság <meg>fogadta. [A „vak tisztelettel” a részben törölt szó fölél van írva.]

¹⁶⁸⁹ nyelve, <tiszta>, könnyen

¹⁶⁹⁰ erőtlen hogy [Az „egyszersmind” marginális betoldás.]

¹⁶⁹¹ Íróji <mindnyájan megvallják> elyengülését [A „magok panaszojják” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁶⁹² 's <az Acemiát átözökzák> óhajtanák

¹⁶⁹³ [A „ne<m> volt volna Acemiájok.” a vers melletti üres részen áll.]

¹⁶⁹⁴ subjugner <(égaler)> les

¹⁶⁹⁵ [A „Mond Voltaire. <'s be>” a vers melletti üres helyen áll.]

¹⁶⁹⁶ a' <görgést> a' [A „csint” a törlés fölél van írva.]

¹⁶⁹⁷ újja <születtetik> születnék.

¹⁶⁹⁸ <'S míg ott a' Német Nyelv <<és a' Nyelvvél egy>> azt az útát választá, a' mellyen az <<megújult erőben>> egy pontról más pontra léphet, 's ha megromlani találna is, megújult erőben ismét megújodhatik: a' Francia Nyelv arra hagyá magát téveszteni, <<a' mellyből fel nem emelke>> a' mellyen nem lehet el nem akadnia. Bevágta maga előtt az útát is, hogy a <<francia>> Görög<<ök>> és Római<<ak>> Classicusok karján emelkedhessék-fel, mert nem követi a' mit azok a' beszéddel csináltak, 's megalégszik, hogy tőlök dolgot tanul. Pedig az ő studiumok' legnagyobb haszna nem a' dolog, hanem izlésünk' megnevesítése. A' Francia soha sem lesz egyéb mint Francia: a' Német görög-német, Római-Német, Francia-Német lehet.> 'S a' Nyelv [Az oldal egy törölt bekezdéssel kezdődik. A „Classicusok” eredetileg „Classicusai-nak>”, a „karján” eredetileg „karjára”, a „görög-német” eredetileg „Görög-Német” volt.]

¹⁶⁹⁹ szegénysége, <'s az a' szerencsetlenség, hogy> azt

¹⁷⁰⁰ Inversiókkal<tal>

¹⁷⁰¹ 's csak versekbe <illő> található [A „helyt” a sor fölötti beszúrás, a toldalék („-n”) a „versekbe” szó utáni beszúrás.]

¹⁷⁰² phantasia <vannak munkában> játéka,

¹⁷⁰³ csillognak. <Óda, Éposz nálok olly idegen portéka, a' hogy a' Németnél idegenek azok a' társasági rendes darabocskák, mellyeket az ő Epirteikben 's lengeteg Epigrammájikban találunk.> Teljesen

könnyűcskének ismernek: tollat¹⁷⁰⁴ vevén kezeinkbe, mi vagyunk a' világ' legeszmélőbb népe.

{7} [103v]¹⁷⁰⁵

's az Atreus fiját egy faragatlan barbarusnak tekinti, a' ki nem szégyenel olly vad és alacsony szitkokra¹⁷⁰⁶ vetemedni, mint egy részeg gulyás;¹⁷⁰⁷ innen, hogy neki *Virgil* több mint Homér. 'S¹⁷⁰⁸ ez mind szenvedhető volna, ha innen nem volna az is, hogy a' francia Nemzet, – az a' lelkes, a' mellyet minden nagy külömbiségei mellett leginkább lehet a' régi Görögökhöz mind érdemben mind nem érdemben hasonlítani, – a' nagy simaságot, érthetőséget, tisztaságot hajhászván annyira jutott,¹⁷⁰⁹ hogy nem csak Épósa, de¹⁷¹⁰ Poesisa se lehessen. Az nálok, Voltairenek vallása szerint nem egyéb¹⁷¹¹ mint versekbe szedett próza, felcizfrázva némelly oly (fenntebbi) Inverziókkal¹⁷¹² és szókkal, mellyekkel a' Prózának élni nem szabad. A'¹⁷¹³ francia még midőn verselget is, örökké a' reális világban fetreg, holott a' Görög és Római példák után indult német, ha szükség, a' reális világban él, ha szükség, az ideálisba száll-fel, 's ott is szabadon¹⁷¹⁴ lebeg. A' Mesterség és a' lélek szükségei¹⁷¹⁵ azt kívánják, hogy beszédünk sokszínű legyen;¹⁷¹⁶ 's¹⁷¹⁷ a' német a' maga nyelvét sokszínűvé sokízlésűvé tette: Göthe Wilhelm Meisterben Német¹⁷¹⁸ Német, Egmontban Alföldi Német, Clavigóban francia-Német, Iphigeniában és¹⁷¹⁹ Achilléiszben, Odájában Epigrammájában Görög-Német, [...]ingben¹⁷²⁰ és Faustban XVI Századbéli Német; Voss Homérban Görög, Virgilben Római: a'¹⁷²¹ francia sohol nem egyéb mint francia; 's Rájnis,¹⁷²² ki Baróti Szabót megdorgálá, hogy ezt fervedis rotis evitata rota így fordítá:

Rájnis ki Baróti Szabónak ezen gyönyörű sorait¹⁷²³

Bizonyosan feddené; az a' Rájnis, a' ki a' Virgil legszebb Munkáját minden szépségeitől megosztotta 's Aestheticai Munkát¹⁷²⁴ Oeconomiai Munkának tekintette, – az a' Rájnis még javallá, hogy a' francia Francia!¹⁷²⁵ –

¹⁷⁰⁴ [A szó első betűje alatt olvashatatlant betű.]

¹⁷⁰⁵ [A lap verzóján fejjel lefelé kezdődik az írás, amely nem illeszkedik szervesen a szövegteszbe, hiszen az eredetileg leragasztott oldalon olvasható.]

¹⁷⁰⁶ olly szitkokra [A „vad és alacsony” a lap tetejére írt, egy vonással a helyére rendelt utólagos beszűrés.]

¹⁷⁰⁷ részeg <verbungo> gulyás;

¹⁷⁰⁸ Homér, 's

¹⁷⁰⁹ nagy simaság, < mell> érthetőség, tisztaság < stb> annyira jutott, [A toldalékok („-ot”, „-et”, „-ot”) a sor fölé vannak írva. A „hajhászván” a második törlés fölötti beszűrés.]

¹⁷¹⁰ nem csak <Poe> Épósa <ne lehessen, a' mit Voltaire vall.> de

¹⁷¹¹ nálok, nem egyéb [A többi a sor fölé írt beszűrés.]

¹⁷¹² olly <szólásokkal> Inverziókkal [A „(fenntebbi)” a törlés fölött áll.]

¹⁷¹³ szabad, <a' mit Voltaire vall>. A'

¹⁷¹⁴ is <.....> szabadon

¹⁷¹⁵ Mesterség és <az élet' szülötte a' beszéd'> szükségei [Az „a' lélek” a törlés fölé van írva.]

¹⁷¹⁶ sokszínű <lehessen> legyen;

¹⁷¹⁷ legyen; <a' francz> 's

¹⁷¹⁸ Göthe <...ben> Német [A „Wilhelm Meisterben” a törlés fölött áll.]

¹⁷¹⁹ Iphigeniában <Gor> és

¹⁷²⁰ [A szoros kötés miatt nem olvasható a szó eleje.]

¹⁷²¹ Virgilben <deák>; a' [A „Római” a törlés fölött áll.]

¹⁷²² 's <mi Magyarok> Rájnis,

¹⁷²³ [Utána egy sor üresen hagyva.]

¹⁷²⁴ megfőszta aestheticai <Classic> Munkát [A szövégi ékezet törölve, az új szöveg a régre rá van írva. Az „s” a sor fölé tett beszűrés.]

¹⁷²⁵ francia francia!

13.

(Forrás: MTA KK, K631, 105r–110v.)

{3} [105r]¹⁷²⁶

's sok pattogó hexametert nem csudálhatok. – Imhol az mind németül, mind magyarul, hogy az Olvasó ismérhesse a' mi szóban forog, 's maga ítélhessen:

Welcher Unsterblichen
Soll der höchste Preis seyn?
Mit Niemand streit' ich,
Aber ich geb' ihn
Der ewig beweglichen
Immer neuen,
Seltsamen Tochter Jovis,
Seinem Schoosskinde,
Der Phantasie.

Kit illet az első
Tisztelet 's dicsőség
Szent Istennéink között?
Nem perlek senkivel,
Hanem azt magam
A' nagy Jupiter'
Örökké-változó
Új 's mindenkor új
Szép gyermekének,¹⁷²⁷
Keble gyermekének,¹⁷²⁸
A' Phantasiának, adom.

Dem ihr hat er
Alle Launen,
Die er sonst nur allein
Sich vorbehält,
Zugestanden,
Und hat seine Freude
An der Thörin.

Mert ez az Isten
Mindegyik szeszét
Mellyet önmagának,
És csak önmagának
Tarta külömben,
Im e' kedvesének
Szabadon hagyá;
'S örül a' kis bohón.

Sie mag rosenbekränzt¹⁷²⁹

Mit dem Lilienstängel
Blumenthähler betreten

{4} [105v]

Sommervögeln gebieten,
Und leichtnärenden Thau
Mit Bienenlippen
Von Blüten saugen:¹⁷³⁰

Rózsapárta alá
Rejti-el olykor szép haját,
'S liliomszárat vesz kezébe

Parancsol a' lepéknek,
's méhajakokkal
Szürcsöli a' virágokról
A' gyengédáplálatú
Harmat' cseppjeit:

Oder sie mag,
Mit fliegenden Haar,
Und düstren Blicke,
Im Winde sausen
Um Felsenwände,

Most reppenő hajjal¹⁷³¹
'S elborult képpel
Járdall a' szeleknek
Fuvallatiban
Szirtfalak körül,

¹⁷²⁶ [A cím és a sorszám Jakab Elek keze: „V. Nyelvészeti töredék.”.]¹⁷²⁷ Szép <maga> gyermekének,¹⁷²⁸ Keble <kedves> gyermekének,¹⁷²⁹ Sie mag <...> rosenbekränzt¹⁷³⁰ Von <Den> Blüten <...> saugen:¹⁷³¹ Most <szélnék-eresztett> reppenő hajjal [A reppenő első „e” betűje elmosódott.]

Und tausendfärbig,
Wie Morgen und Abend,
Immer wechselnd
Wie Mondesblicke,
Den Sterblichen scheinen.

Lasst uns alle
Den Vater preisen!
Den alten, hohen!¹⁷³²
Der solch eine schöne,
Unverwelkliche¹⁷³³ Göttin
Dem sterblichen Menschen
Gesellen mögen.

Denn uns allein
Hat er sie verbunden
Mit Himmelsband,
Und ihr geboten,
In Freund' und Elend,

{5} [106r]

Als treue Gattin,
Nicht an entweichen.

Alle die andern
Armen Geschlechter
Der kinderreichen
Lebendigen Erde
Wandeln und weiden
In dunkeln¹⁷³⁶ Genuss
Und trüben Schmerzen
Der augenblicklichen
Beschränkten Lebens,
Gebeugt vom Joche
Der Nothdurft.

Uns aber hat er
Seine gewandteste
Verzärtelte Tochter,
Freut euch! gegönnt!
Begegnet ihr lieblich,
Wie einer Beliebten,
Lasst ihr die Würde
Der Frauen im Haus.

'S ezerszínüleg
Mint a' Reggel és az Este,
'S más 's mindenkoron más,
Mint a' Holdnak arca
Láttatja magát.

Áldjuk atyánkat
A' nagyot, a' megvéhdedet!
Áldjuk egyesülve!
A' ki halandó
Emberinek
Illy hervadhatatlan¹⁷³⁴
Szép társat adott!

Mert csak mi hozzánk
Csatlotta menyeyi
Lánczokkal ötet,
'S meghagyta néki,
Hogy baj és öröm közt,¹⁷³⁵

Mint hü barátné,
Minket el ne hagyjon.

A' sokmagzatú
Elő Földnek
Minden egyéb
Szenvedő szüleményei
A' pillantati
Szűk életnek
Ködös éldelléseiben
'S bús gyötrelmei közt
Falnak, ögyelegnek,
Roskadozva a' Szükségnek
Igája alatt.¹⁷³⁷

De ő mimellénk
Legügyesebb
Elkényezett leányát
Társúl adá.
Lássátok nyájasan,
Mint Kedveskéteket,
'S hagyjátok öneki
Az asszony' méltóságát¹⁷³⁸

¹⁷³² hohen< >!

¹⁷³³ Unwe [Javitott szó.]

¹⁷³⁴ <Illy szép.> Illy <nem> hervadható [A „hervadhatatlan” új szóvégződése a régire rá van írva.]

¹⁷³⁵ Hogy baj<ainkban> és öröm közt,

¹⁷³⁶ dunkelm [Em.]

¹⁷³⁷ <...> alatt. | Igája

¹⁷³⁸ Az asszony<...> méltóságát

Házaitokban.

Und dass die alte
Schwiegermutter Weisheit
Das zarte Seelchen
Ja nicht beleid'ge!

'S az a' duzmadt kedvű
Mostoha Bölcseség
A' kedves elkényeztetett
Bár merje bántani!

{6} [106v]

Doch kenn' ich ihre Schwester,
Die ältere, gesetzkere,
Meine stille Freundin:¹⁷³⁹
O dass die erst
Mit dem Lichte des Lebens
Sich von mir wende,
Die edle Treiberin,
Trösterin, Hoffnung!

De ismerem én
Idősbb 's érettebb nénjét,
Csendes barátnémat.
Oh, hogy tőlem az
Az élet' fényével¹⁷⁴⁰
Térjen-félre!
A' nemes indító,
Vígasztaló, Remény.

Görög érzés, görög ideák, görög compositio, 's görög nyelv, 's a' nyelv nem csak a' Homériusi epithetumokban: ewig beweglich, leicht während, kinderreiche lebendige Erde, 's nem csak az adjectivumnak a' maga substantívuma után articulussal vetésében:¹⁷⁴¹ Den Vater preisen, den alten, hohen; hanem görög az egész¹⁷⁴² könnyű, bájos szólásaiban az énekeknek. 'S¹⁷⁴³ a' fordítás által el nem rontott Ének nálunk meg nem szeretetté magát!

Ne piruljunk nagyon; ez mások között is így volt, ez mások között is alkalmasan így van; 's a' Herder által csudált Író¹⁷⁴⁴ Kotzebue tanítgatja, mint írjon jól azon a' nyelven, a' mellynek ő, ez¹⁷⁴⁴ a' nagy ἀπλόησις Író, a' legfőbb díszé 's kenvelésége.

A' Magyar Nemzet kapott lelket és tüzet; mi nem ennek vagyunk híjával. Az a' bajunk, hogy a' Parnasz' kilencz Szűzei, kik a' Népeket nem egyszerre veszik tanításaik alá, hanem egymás után látogatják-meg, hozzánk, ismért szerencsétlenségeink miatt, későbbben jövének mint szomszédinkhoz. Már közöttünk vannak, de még nem ismerünk minden megjelenéseikre, 's nem akarjuk érteni, hogy ők új tanítványait nem sugallat, hanem a' találgatás' merése 's ré-

{7} [107r]¹⁷⁴⁵

gibb és újabb tanítványaiknak példája által oktatgatják. Mi magokat őket megtestesülésekben¹⁷⁴⁶ kívánjuk látni, hallani; 's nekünk titok az, hogy a' megjelenés egyedül azoknak adatik, a' kiknek vezérlett, oktatott, gyakorlott szemeik már elbírják a' Theophania' elvakító világát; mi idegenkedünk attól a' mi idegen. Azok a' járvány Istenségek minden gyarmatjaikban azt tették a' mit nálunk tesznek; és a' hol az ő régiebb és újabb tanítványait nem akarák az ő küldöttjeiknek ismerni, onnan ők távoznak. A' Cecropsz' új hazája, melly¹⁷⁴⁷ magának teremté nyelvet, tudományt, mesterséget, 's még Isteneket is, a' Cecropsz' régiebb hazájától vette-általt, a' mit azoknak ők tanítottak,¹⁷⁴⁸ 's a'

¹⁷³⁹ Freundin<.>:

¹⁷⁴⁰ Az élet' <...> fényével

¹⁷⁴¹ [Az „s” javítva.]

¹⁷⁴² hanem az egész [A „görög” a sor fölél beszúrva, egy vonással a két szó közé rendelve.]

¹⁷⁴³ bájos <arczá>-ban az éneken, <egészen görög>. 'S [A' „szólási-”, az első törlés fölött áll, az „éneken” szövége javítva.]

¹⁷⁴⁴ mellynek ez [Az „ő” a sor fölél beszúrva, egy vonással a két szó közé rendelve.]

¹⁷⁴⁵ [Az oldal tetején középen Jakab Elek kezétől: „XI. Nyelvészeti töredékek.”]

¹⁷⁴⁶ megtestesülésben [Az „-ek” a szó megfelelő része fölél van írva.]

¹⁷⁴⁷ távoznak. <Maga a'> Cecropsz' új hazája, <is> melly

¹⁷⁴⁸ tanították

Phoeniciai lakosoktól, 's maga Aegyptusz és Phoenicia is a' még elsőbektől, de a' kiknek neveiket által nem hozta hozzánk az idő; Róma Hellasztól, az újabb Európa az Arabszoktól és a' Byzantziumból megszaladt Tudósoktól, 's a' Németek, még pedig elolthatatlan antagonismuskor mellett is, a' Franciaáktól; és nem egyedül dolgot, hanem Nyelvmívelést, Nyelvbővítést, Nyelvszépítést, együtt a' dologgal. A' Tudományok' és Mesterségek' országában nincs antagonismus, nincs még a' legszabadabb és legszebb is, a' nemzeti: ott mindnyájan cosmopoliták vagyunk.

Nem érteni a' mit az érteni-tudók értenek, rút, 's kárhóztatni a' mit az érteni-tudók szinte csudálnak, még rútabb; 's a' ki érteni nem tud, hogy haladjon az? Nyomozzuk tehát, hol vannak akadályaink, 's miben különbözünk azoktól, a' kikhez legalább a' haladásban, hasonlítani szeretnénk. Látván hol találták-el és hol tévesztették-el ezek az útát, látni fogjuk mit kell nekünk is keresnünk és kerülnünk.

{8} [107v] „A' Német Írók, úgy mond Karamsin, megismerkedének a' Görögök' szellemével, 's ezeknek példányok szerint képzették Nyelveket, 's ez által azt a' leggazdagabb Nyelvvé, 's poetai dolgozásokra a' csudálhatóságig alkalmazható tették.” – A' ki az ő Nyelveket 's Literaturájokat tanulta, tudni fogja, hogy ők Nyelveket nem csak a' Görög és Római, hanem a' Francia és Angol Nyelv után is képzették, az ízlés' formájában pedig mind azt magokévé tették, a' mit minden régi 's új Nemzeteknél szépnek találtak. – Ulfilas, Püspökjök a' Hunnok által elkergetett Gothoknak¹⁷⁴⁹ a' mai Oláh-országban (Moesia), a' Keresztyén Időszámálás 360dik eszt. lefordítá a' Bibliát, mellyből a' négy Evangélium és a' Rómaiakhoz írt Levelnek egy része még ma is megvan; 's ez gyanítatja velünk, mennyi görög 's deák szólás leve németté ezen fordítás által.¹⁷⁵⁰ Nagy Károly Császár, 770 körül, öszveszedeté a' nép' szájában forgó énekeket, 's feljegyeztette, valamint az addig dolgozott írásokat is; ezek¹⁷⁵¹ inkábbára vallásra tartozó Munkák voltak, olly szorosan fordítva deák origináljaik után, hogy nem csak a' deák syntaxis, hanem a' Hajtogatások' végzetjeiket¹⁷⁵² is megtartották. Maga ez a' koronát viselő nagy ember is részt veve a' Nyelvmívelésében, 's a' holnapoknak 's a' szeleknek új neveket adott, 's egy Grammaticán kezdte dolgozni. Új változások. Most a' Provençáli Troubadurok' példája szerint, a' Hohenstaufeni¹⁷⁵³ házból eredett Császári ház alatt, a' Szerelem' Éneklőji (Minnesänger)¹⁷⁵⁴ állottak-elő, 's a'¹⁷⁵⁵Schwabeni dialekt, melyet a' csinosabb külföld' példányai megnemesítettek, eltolta a' Frankóniait, melly addig uralkodott. Ezek után a' Mesitersängerek következtek, 's a' Nyelv tisztábbá, törvényeihez hívebbé kezdte válni. A' fenntebb Iskolák' és a' Törvényszékek' Nyelve mind eddig a' Deák volt: Luther előállta, lefordította a' Bibliát 's azt a' nép' kezébe adta, annak nyelvét minden¹⁷⁵⁶ újabb Kiadásban tisztábbá tette; 's minthogy ez az ő németsége olly velős olly szép volt, mint a' Káldié minálunk: az ő¹⁷⁵⁷ Bibliája tör- {9} [108r] vénytévő könyve leve a' Németségnek is. „Ötet, az újabb Nyelvalkotmány' törzsját, az elakadás' hézagjai után, a' tovább-mívelő atyák követték: elébb a' férjfi-lelkü Opiz,¹⁷⁵⁸ *der den Musen des Alterthums und der Fremde reineren Gesang ablernte*; majd Lohenstein, és Hagedorn. A' XVII. Század' vége

¹⁷⁴⁹ [A szó közepén két betű („-ok-,”) javítva.]

¹⁷⁵⁰ fordítás <...> által.

¹⁷⁵¹ írásokat; ezek [Az „is” a pontosvessző felett áll és egy vonás kapcsolja a helyére.]

¹⁷⁵² a' <declinatioók> végzetjeiket [A „Hajtogatások” a törles föl van írva.]

¹⁷⁵³ a' <S...> Hohenstaufeni

¹⁷⁵⁴ [A szó a sor fölötti beszúrás.]

¹⁷⁵⁵ állottak-elő, a' [A „,s” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁷⁵⁶ adta, <a' ...> minden [Az „annak nyelvét” a két törölt szó fölött áll.]

¹⁷⁵⁷ a' ő

¹⁷⁵⁸ is. <Ihm, dem Stammvater der neueren Sprachbaues, folgten nach Zwischenräumen der Vernachlässigung die fortbildenden Väter: zuerst der männliche> Opiz, [A szöveg fordítása a törles föl van írva: „Ötet, az újabb Nyelvalkotmány' törzsját, az elakadás' hézagjai után, a' tovább-mívelő atyák követték: elébb a' férjfi-lelkü”.]

felé a' Francia Nyelv' uralkodása a' Németnek ártalmára volt; az Írók szükség¹⁷⁵⁹ nélkül tarkázták-meg beszédjeiket idegen szókkal, 's'¹⁷⁶⁰ elfelejtettek tulajdon erejeket kifejténi, míg a' Bodmer és Gottsched között támadt tollcsata az elméket felizzgatta, 's' az idők egy Lessinget, Klopstockot, Winckelmann, Wielandot, Göthét, Schillert és Vosszt hozták-elő, kik nyelveket a'¹⁷⁶¹ legfőbb tetőre juttatták-el, 's' az által¹⁷⁶² juttatták-el oda, hogy¹⁷⁶³ a' külföld' szépségeit a' magokéivá¹⁷⁶⁴ tevék, 's' vagyonyokat nem a' Szokás és Grammatica, hanem a' Nyelv' ideálja szerint mivelték. Klopstock és Voss, a' Nyelv' két legcsudáltabb hősei, érthetlenséggel 's' Nyelvrontással vádoltattak, 's' Adelung tagadja hogy az Írók a' Nyelv' ügyében hatalma volna: de a' Nemzet esztendőről¹⁷⁶⁵ esztendőre inkább érzi, hogy nem Adelungnak van igaza, hanem ezeknek, és hogy az¹⁷⁶⁶ ő újításai nagyjában nem újítások, hanem¹⁷⁶⁷ javítások és szépítések. – „A' Német Nyelv' szelleme¹⁷⁶⁸ különösen három pontban¹⁷⁶⁹ ragyogtatja magát: 1. az ő nagy *Képzékenységekben*,¹⁷⁷⁰ az az, az ő neki-tulajdon 's' kimeríthetetlen erejében mely¹⁷⁷¹ a' Hajtogatások¹⁷⁷² és Származtatások' syllabáji 's' a' szók' őszveforrasztásai által új alakokat teremt; 2. az ő *Gazdagságában*¹⁷⁷³ mely által minden élő Nyelvet maga megett hágy, és a' mely a' nemzet' Poetájának 's' Prosaistájának szabadságok által naponként gyarapodik;” (Forsternek számlálása szerint a' francziának 28,000 szava van, melyek között 1700 van gyökérszó; Wolke a' Német szók' számát (1800 körül) 100,000-nél¹⁷⁷⁴ többnek találta) – „3. az ő *Universalitásában*,¹⁷⁷⁵ az az, hajlékonyságában, mellyel¹⁷⁷⁶ minden mívelt Nyelv' szellemét megragadhatja, {10} {108v} és a' mit azokban legjobbnak talál, magáévá teheti. Hol az a' Nemzet, a' mely Homért, Virgilt, Horátot, Hesiodust, Theocritot úgy fordíthassa, mint Voss, Platónak Dialogusait mint Schleiermacher, Shakespeart mint Schlegel, Ariostót és Tassót mint Gries, Cervantest¹⁷⁷⁷ mint Tieck? Lettek legyen bár szerencsétlenek némellyeknek igyekezeteik az idegen formák némétté tételekben, azt, hogy a' mi Nyelvünk nagyon képzékeny, csak ugyan bizonyítják.” –¹⁷⁷⁸

Klopstock nagy ellensége volt az idegenek' követésének, 's' azt tanácsolta, azt hirdette, hogy a' Nyelvnek magát magából kell képeznie. Imhol nevezetes Ódája, Munkájának VII. Kötetéből. Azért tesszük ide igen is hív fordítását, hogy a' Németül nem értők láthassák, mit csinált ő a' Nyelvvel:¹⁷⁷⁹ Az illy Nyelvtanító 's' Nyelvrőző nálunk kevés Javallót találja; de azért óhajtuk, hogy bár nekünk lehetne Klopstockunk.¹⁷⁸⁰

¹⁷⁵⁹ volt; szükség [A két szó („az Írók”) a sor fölél van írva és egy vonás kapcsolja őket a helyükre.]

¹⁷⁶⁰ beszédjeiket <az> idegen szókkal, <a' német Írók,> 's'

¹⁷⁶¹ kik <a'> nyelveket <...> a'

¹⁷⁶² által

¹⁷⁶³ juttatták-el<> hogy [Az „oda,” marginális jegyzet.]

¹⁷⁶⁴ magokéivá

¹⁷⁶⁵ Nemzet <napo> esztendőről

¹⁷⁶⁶ ezeknek, <'s> az [Az „és hogy” a törölt szó fölél van írva.]

¹⁷⁶⁷ újítások, <többé> hanem

¹⁷⁶⁸ szellemét

¹⁷⁶⁹ három [dolog charact] pontban

¹⁷⁷⁰ *képzékenysége* [A „-ben” az utólag beszúrt ékezet mellél van írva.]

¹⁷⁷¹ kimeríthetetlen <erő> mely [A törlés fölél írt „erejében” az eredeti „erejét”-ről van átjavitva.]

¹⁷⁷² mely a' <Declinatioók' és Derivati> Hajtogatások'

¹⁷⁷³ *gazdagsága* [A „-ban” az utólag beszúrt ékezet mellél van írva.]

¹⁷⁷⁴ 100,000nek

¹⁷⁷⁵ *universalitása* [A „-ban” az ékezet mellél van írva.]

¹⁷⁷⁶ az az, <az az ő> hajlékonysága, <a'> mellyel [A „-ban” az ékezet mellél van írva, a törölt „'s” fölél.]

¹⁷⁷⁷ Cervantes

¹⁷⁷⁸ bizonyítják” – <'S e' tetőre a' Német Nyelv fejedelmi segéd és Académia nélkül hág> [A bekezdés utolsó mondata törölve.]

¹⁷⁷⁹ Nyelvvel.

¹⁷⁸⁰ [Az utolsó mondat utólag lett beszúrva, az utolsó két szó a vers melletti üres papíron áll.]

UNSERE SPRACHE AN UNS.
 Nazion, die mich redet,⁷⁾ du willst es
 also auf immer
 Dulden, dass der Deinen so viel⁸⁾ mich
 verbilden?⁹⁾ Gestalt¹⁰⁾ mir
 Geben, die einst ich von dir nicht emp-
 fäng?¹¹⁾ dass sie meines Schwunges
 Weise Kühnheit¹²⁾ mir rauben? mich¹⁷⁸¹
 mir selbst?

Unterwürfige Dulderinn, nun so schlum-
 m're denn! Ich bin
 Deiner, wie einst du warest, nicht wür-
 dig, oder ich duld' es

{11} [109r]¹⁷⁸²

Länger nicht, und ich lass' hinsterben⁷⁾ den
 neuen Unton,⁸⁾
 Nicht dem Nachhall', und bleibe, die ich war.

Weil ich die bildsamste⁹⁾ bin von allen Spra-
 chen; so träumet
 Jeder pfuschende Wager,¹⁰⁾ er dürfte gestrost
 mich gestalten,
 Wie es ihm lüste? Man dehnt mir zum
 Maule den Mund; mir werden
 Von den Zwingern die Glieder sogar ver-
 renkt.

Selbst Umschaffungen¹⁷⁸³ werden gewagt
 So entstellte die Fabel
 Venus zum Fisch', Apollo zum Raben, zur
 Tigerinn¹⁷⁸⁴ Thetis,

A' MI NYELVÜNK HOZZÁNK.
 Nátzió, mely engemet beszéll, te tehát örök-
 re fogod e
 Tűrni, hogy a' tiednek olly sokjaik engem
 elképzének? nekem alakot adnak,
 Mellyet én egykor tőled nem vettem? hoy
 ök az én reppenésimnek
 Böles merészségét nekem elrabolják? el
 énnékem önmagamat?

Hódolékony Tűrő, ám szunyadozzál te-
 hát! Én tehozzád
 A' millyetén hajdan valál, méltó nem va-
 gyok, vagy továbbá

Nem tűröm, 's elhagyom halni az új
 álhangot,
 Hasonlót az Utánrezgéshez, 's maradok
 a' melly valék.

Mivel én legképzékenyebb vagyok minden
 Nyelvek(től) közt; úgy álmondja
 Minden' kontárkodó Merő, hogy engem biz-
 vást elalokolhat
 A' mint kéjének tetszik? Vápává feszítik-ki
 számat; 's még
 Csigákon is ficzamítják tetemimet.

Még elváltozások is meretletnek. Így csi-
 nálá a' Mese¹⁷⁸⁴
 Vénuszt hallá, Apollót hollóvá, tigris-
 névé Thétiszt,

<v. 1. Nazion, die mich redet> ⁷⁾ A' *Nátzió* szó a' Németeknél bévét szó <'s alig érthetni hogy> de idegenségét mindég elárulja még, 's alig érthetni, hogy az az Író, a' ki annyira érzé a' Nemzetiség tiszteletes voltát, itt miért nem élt inkább a' *Volk* szóval, noha a' Nép és Nemzet különböznek. – Die *mich* redet nem német hanem francia szólás; az Ige <itt> nem accusativust hanem adverbiumot kíván, de a' hely amazt, mert a' Nyelv szól.

2. ⁸⁾ *Der deinen so viel*. Talán Latinismus: tuorum tam multi.

3. ⁹⁾ *Verbilden*. Új. Adelung és Scheller nem adják. [A lábjegyzet a 2. mellé van írva, három sorban. Az „és” emendálva („es”).]

4. ¹⁰⁾ *Gestalt*. Elmadara az *eine*. 'S a' szorakás görög. [A lábjegyzet az 5. mellé van írva, két sorban.]

5. ¹¹⁾ *Weise Kühnheit*. Szokatlanul.

¹⁷⁸¹ rauben<> mich [A kérdőjel a törlés fölött áll.]

¹⁷⁸² [Az oldal tetején közepén Jakab Elek kezétől: „XVI Magyar Nyelvészeti töredékek.”.]

⁷⁾ *Hinsterben*. – Nálunk nincs, 's hasonló ezen magyarhoz: *oda lenni*; lassan elhalni. [A gondolatjel utólagos, a sor fölé írt, egy vonással a helyére rendelt beszűrés.]

⁸⁾ *Unton*. – Unmensch, nem nem-ember, hanem undok ember; így Unton, álhang. [A lábjegyzet alatt áll: <****> *Wager*. <<S>> – Új; participiumi substantivum.]

⁹⁾ *Bildsamte*. – A' Magyar e' részben bátran öszvemérkezhetik-vele; a' <Verbium> Névszókából Igét, az Igékből Névszókát, a' gyökérszókából kicsicsítöket, ismétlöket sokkal nagyobb számban teremthet mint a' Német, 's az öszveforrasztásban bátortalanabb mint a' Német, de szerencsésebb mint a' Deák, kivált ha hosszú szavait megcsónkázta elébb. 'S melly nem képzékeny a' Német a' maga Syntaxisában! [A „kicsinyítöket” javítva („kicsinyítöket”), majd emendálva.]

¹⁰⁾ *Wager*. – Új. [A sorszámozás emendálva, a lábjegyzet hibásan: „****”.]

¹⁷⁸³ [A dupla „f” javított]

¹⁷⁸⁴ nálás a' <Rege> Mese

Delius Schwester zur Katze, zum Drachen
den Epidaurer,¹⁷⁸⁶
Und zu der Heerde Führer dich, Jupiter.

Déliusznak testvérét macskává, sár-¹⁷⁸⁵
kányá az Epidaurusit,
'S a' nyáj' vezérévé téged, Jupiter.

{12} [109v]

Wer mich verbrühtet, ich hass' ihn!
mich gallizismet,¹⁷⁸⁷ ich hass' ihn!
Liebe dann selbst Günstlinge nicht, wenn
sie mich zur Quiritinn
Machen, und nicht, wenn sie mich ver-
achh'n. Ein erhabnes Beispiel
Liess mir Hellänis. Sie bildete sich
durch sich!

Ha ki engem elbrittol, gyűlölöm azt! galli-
cismál, gyűlölöm azt!
Még a' Kedvenczeket sem szeretem, midőn engem
Quirisznévá
Csinálnak, nem midőn elachájolnak. Eggy
magas példát
Hagya nekem Hellénisz: Maga általt képzé
magát!

Meiner Schwester Hellänis Gesang ist
Gesang der Sirenen;
Aber sie will mich nicht verführen.
Ich wär die Schuldige; folgt ich,
Gleich 'ner Sklavinn, ihr nach! Dann
kränzte mich nicht der Lorber,
Daphne zuvor, nicht die Eiche, die
Hlyn einst war.

Hellénisz' testvérem' dala Szírenek' dala:
De ő nem akar csábítani. Én volnék a' vét-
kes, ha őtet
Mint rablány követném. Úgy nem koszo-
rúzna borostyán,
Daphne egykor, nem a' tölgy, melly hajdan
Hlyn vala.

(Eggy Skáld regélés szerint Balder, jó de szerencsétlen Isten, Hlynt, a' Barátság' Istennéjét, tölgyfává változtatta volt.)

{13} [110r]

A' német Németnek csak azt juttatjuk emlékezetébe, a' mit Ódájának I. Kötetében monda:

Aus allen goldnen¹⁷⁸⁷ Zeiten begleiten dich,
Natur, die Dichter. Dichter des Alterthums,
Der späten Nachwelt Dichter. Segnend
Sehn sie ihr heilig Geschlecht hervorgehn.

Még a' Görögöket és a' Rómaiakat sem kell követni ok nélkül, az az, a' nélkül, hogy a' követés beszédünknek erőt vagy szépséget adjon: 's épen azért,¹⁷⁸⁸ az újakat is kell, ha a' követés ezt adhat; mert az arany¹⁷⁸⁹ idejű újak épen úgy mennek karon-fogva a' természettel mint az¹⁷⁹⁰ arany idejű régiek.

A¹⁷⁹¹ Francziák úgy jártak a' magok' Nyelvekkel, mint az a' Festő, a' ki, látván hogy rajzolni eléggé ügyesen és készen tud, 's elbizván magát azon szerencsében, hogy neki csillogóbb 's kedvesebb festékek jutottak mint társainak, az Antikok' stúdiuma és az Ideál szükségének értése nélkül fog munkához, 's gyönyörű darabokat dolgozik, mellyeket minden csudál, csak a' tanult szem nem. Talán nem lesz vakmerő a' gondolat, ha azt mondjuk, hogy minden új Nemzetek közt egy sem hasonlít annyira a' régi Görögökhöz mind érdemében mind hibájában, mint a' Francziák: nálok ugyan¹⁷⁹² az az

*****) *Tigerinn* – Új, mint *tigrisné*. [A sorszámozás emendálva, a lábjegyzet hibásan: „*****)”.]

¹⁷⁸⁵ <>s [A szó kiegészítve.]

¹⁷⁸⁶ Epidaurier [Az új szövegződés a régire ráírva.]

¹⁷⁸⁷ Verbrühtet, gallizismet – A' Britt (angol) szótól jól van származtatva a' verbrühten: de jól és a' gall (francia) szótól a' gallizismet? Hihető Klopstockkal az epe a' rossz dolgot rossz szóval akará megjegyeztetni.

¹⁷⁸⁸ allen <Zeit> goldnen

¹⁷⁸⁹ azért

¹⁷⁸⁹ az <új> arany

¹⁷⁹⁰ mint <az újak> az

¹⁷⁹¹ [Az egész bekezdés hosszában a bal margón, a kötésnél vörös ceruzás vonal.]

¹⁷⁹² Francziák: ugyan [A „nálok” a sor fölött áll.]

elméskedés és víg kedv sőt lengetegség 's frivolitás a' legférjfisabb lélek hazai¹⁷⁹³
büszkeség és becsület' szeretete mellett, a' melly a' Görögöknél: csak hogy a' Görög a'
becsület alatt nem azt értette a' mit a' Francia, 's a' Görögnél mindent fel kelle találni,
mert óelőtte nem voltak, a' kiket követni lehessen.¹⁷⁹⁴

{-} [110v]¹⁷⁹⁵

¹⁷⁹³ lélek <'s a'> hazai

¹⁷⁹⁴ [A kb. egynegyednyi alsó része üres.]

¹⁷⁹⁵ [Üres oldal.]

14.

(Forrás: MTA KK, K631, 111r–114v.)

{49} [111r]

Bersenyitől tudakozák, mivel szebb a' Küprisz mint a' Cypris, – mely egyik Ellenkezőnket arra is téveszté, hogy a' szó alatt nem az Istennét, hanem a' szigetet értette: de már az efféléket is magyarázni nagy kín. Arra kellene szoktatnunk magunkat az olvasás alatt, hogy holmit magyarázatok nélkül is megérthessünk.¹⁷⁹⁶

{50} [111v]

VAN E HATALMA AZ ÍRÓNAK A' NYELV KÖRÜL? ÉS MEDDIG TERJED AZ?

Az egész per a' Nyelv' tisztasága mellett buzgóok és az Újítók között e' kérdéseken forog:

Miben áll az Író' tiszte? abban e, hogy vakon kövesse a' Szokást, 's attól elállani, bár hibást, sőt vétkest parancsol, ne merészljen? vagy abban inkább, hogy a' Nyelvet a' maga idealjához hasonlóbba, az az, minél bővebbé, tisztábbá, hathatósabbá, szebb-zengésűvé tegye? 'S mit kell óhajtánunk? azt e, hogy Nyelvünk az maradjon a' mi volt? vagy azt, hogy az gondolatinknak 's érzésinknek kinyomásokra, szép művek' készítésére alkalmasbbá váljon?

Ha tölem kívántatnék felelet, a' ki e' kérdéseket teszem, én így fognám azt adni:

A' Való, mint mindég, úgy itt is, szeretett helyén, a' középben fog állani. Sem a' Szokás' imádóji nem kívánják – (azokat kivevén, kiknek fül és nem ész a' vezérek, 's a' példát 's nem az értelem' sugallatit akarják követni) – hogy a' Nyelv a' tökéletesedhetés' útján feljebb ne hághasson; sem az Újítók nem. – (azokat kivevén, a' kik iconoclastai dühhel mindent fel akarnának forgatni, a' mi tiszteletre talán hibásan jutott) – hogy Nyelvünkől egy valamely egészen más Nyel- {51} [112r] vet csináljanak. Hogy a' mi a' Nyelvben megnincs, nem mivel meg van más Nyelvben, hanem mivel arra nekünk is szükségünk vagyon, 's talán halaszthatatlan szükségünk, annak megszerzettessék; hogy a' mi abban homályos és kétértelmű, világossá 's kétségtelen értelművé tétessék; hogy a' mi szennyet azon míveletlenség vagy tévedés ejtettek, arról elhárittassék; hogy a' mi abban kedvetlen-hangzású kedves-hangzású¹⁷⁹⁷ váljon; – – és mind ezek olly mértékben, hogy a' szükségén felül még gyönyörűségre valóval is bírjunk, 's ollykor épen a' bujálkodhatóság: egyéberánt valami a' Nyelvben kár nélkül megmaradhat, illetés nélkül megtartassék, 's szépségei, mellyek épen az által, hogy azok neki tulajdon 's másokkal nem közös szépségei, még becsesebbek, idegen szépségek által neveltenessek, 's Literatúránk nemzeti bélyeget és színt bírjon ugyan, de még is ollyat, hogy Poetáinknak 's Prosaistáinknak remekműveik a' Szépnék örök példányaihoz, a' régibb és újabb nemzetek' Írójinknak munkájikhoz, mint ezeknek egykor majd testvéreik, mostan még tanítványaik hasonlíthatassanak – ez az, a' mit a' szónak nem stylisticai, hanem Lexiconi, nem gyűlöletes, hanem tiszteletes értelemében vett Neologusok elérni törekszenek.

E' két kérdéssel 's e' felelettel rekesztetem-be én a' Prof. S. és Dr. B. Urak' Munkájiknak Recenzióját (T. Gy. 1817. XII. 104.), 's a' Recensio' elején kimutattam volt

¹⁷⁹⁶ [Az oldal inntől üres, a közepén vízszintes vonás.]

¹⁷⁹⁷ kedvet<len>-hangzásúvá [Az új szóvégződés („s”), a „t”-re van ráírva.]

azon munkákat, a' mellyek czáfolóinknak figyelmeket 's gondjokat¹⁷⁹⁸ kívánják. N. Úr nem ügyele intésemre, 's elmellőzvé az említettek, elégnek tartotta tanításomat hamisnak is veszedelmesnek is nevezni, izlésem' különösségét festé Békáimnak sokszori brekekélésében, a'¹⁷⁹⁹ lelkes Helmeczi' Értekezésén egészen elsíklott, 's Schillernek e' sorain: Das Jahrhundert {52} [112v] ist meinem Ideal nicht reif. Ich lebe ein Bürger derer, welche kommen werden, még múlatja is magát. A' bánás igazságtalan, 's midőn olly nagysullyú dolog forog kérdésben, mint a' Nyelv, nem kellene könnyedén fogni a' czáfolást; mert, ha kár teszünk, a' kár századokra hathat, 's a' könnyű czáfolás a' Nemzet'¹⁸⁰⁰ haladását legalább késlelheti, tartóztathatja. A' Schilleri szó valóban tiszteletes szó, a' Helmeczi' Értekezése nagy, és hasznos, 's kevesektől ismert, sőt kevesektől értett dolgokat foglal magában, 's az az úntató brekeke nem sok, mert célra tartozott az az úntatóság.

Közel esztendeje már, hogy a' Publicum hallotta tőlem a' két kérdést és feleletet, 's így tudhatom, mit ítél éránta. Nem tagadják: de mihelytt a' dolog alkalmaztatásra jő, sokan meggyőzhetetlen idegenséget éreznek magokban a' példák' elfogadása eránt, melly – ha szavam bántásképen nem vétetik – természetes. Sokakat az a' gondolat is tartóztat, hogy így Nyelvünk más Nyelvvé válik mint a' mi eddig volt, 's úgy hiszik, 's igen helyesen, hogy azt mi magunk¹⁸⁰¹ is nem akarjuk.¹⁸⁰² Bizonyosan nem! Mi¹⁸⁰³ azt akarjuk, hogy Nyelvünk ne új nyelv, hanem csak megújult nyelv légyen; szebb, bővebb, 's célra alkalmazatosabb. Nem látják Ellenkezőink, hogy az külömben sem maradhat az a' mi volt, és hogy a' mit ők nem szeretnek most, atyáink sem szerettek a' Gyöngyösi, a' Zrínyi, az Erdősi, a' Bátori László' idejében, de hogy¹⁸⁰⁴ a' Latiatuc feleim nyelve a' Bátori László' nyelvénvé vált, 's ez az Erdősiévé, ez tovább a' Zrínyiévé, Gyöngyösiévé, a' Bárócziévé 's Barótiévé,^f Akkor a' változás észre-vehetetlenül történt, mert az Írókat inkább vezérlé homályos érzés mint a' dolog' tisztább látása, 's az {53} [113r] idők meg nem értek, 's kevesebbek voltak, mint most, szükségünk: most észre-vehetőleg történik, 's míg erőszak nélkül történik, jól történik; akkor a' változást nem annyira az Írók mint az Idő tette; mert Írók és Olvasók, úgy szólván, nem is voltak: most mind az Idő teszi, mind az Írók, 's ez nem romlásra, hanem haladásra mutat.

Valóban az Író ura a' Nyelvnek; szabad-kéjű, de nem vak-kéjű, tanult-kéjű, nem tanulatlan-kéjű ura, barátja, nem ellensége, művelője, nem pusztítója, nem rontója, hanem építője. Parancsol, de nem, mivel neki parancsolni tetszik, hanem mivel jót, szépet, hasznost parancsol. Az ilyen megszűnés nélkül tanulja a' Lexicont, a' Grammaticát, a' Szokás' Códexét: de midőn mind ezek nem elégségesek azon végre, a' mellyért a' Nyelvet bírjuk: akkor mint a' Berzsenyi' Erőse, akkor mint maga Berzsenyi, az Erős –

- - - gyémánt fegyverével

Fényes utat tusakodva tör 's nyit.

Valóban a' Szépíró (a' ki a' Szép' nemében dolgozik) nem ismer főbb törvényt mint azt, hogy írása szép legyen. Valami ezen igyekezetét segíheti, az neki mind szabad, akár engedi a' Grammatica és a' Szokás, akár nem. Nem gondolunk vele, hogy ezt sokan borzadva hallják, mert a' dolog nincs külömben, 's az idő és a' hely kívánják, hogy merészen, sőt vakmerően kimondjuk; a' ki szavunkat kárhoztatja, kérdeje magyarázatját az

¹⁷⁹⁸ figyelmét 's gondj<át> [Az új szavégek a szó után, a sor alá írva.]

¹⁷⁹⁹ brekekélésében, <'s> a'

¹⁸⁰⁰ 's a' Nemzet' [A többi a sor fölött. A javítás után egy „a” hiányzik. Emendálva.]

¹⁸⁰¹ volt, <mellyet, a' mint tőlünk várják,> mi magunk [A „,s igen helyesen, hogy” a törlés fölé írva, a „várják” első ékezte külön törölve, az „,a” a sor fölött áll.]

¹⁸⁰² akarjunk [Az új szavégzódes a régire írva.]

¹⁸⁰³ mi [Az új szókezedet a régire ráírva.]

¹⁸⁰⁴ de <most szeretjük,> hogy

^f most már szeretjük. [A főszóvegben álló mondatzáró pont vesszőre javítva.]

Iskolák' férjfiájától, kik Cicerót, Virgilt, Horátzot és Quintiliánt ismerni tartoznak. Usus ergo dominatur in linguis: Scriptor nequaquam, ezt írja egyik Ellenkezóm, 's kényszerít kimondanom, hogy soha még hamisbb tanítás adva nem volt. Sőt az Író parancsolja hogy úgy legyen, 's úgy lesz; sőt az Író Szokássá csinálja a' mi Szokás nem volt. Járatlan a' Nyelvek' Tudományában, 's nem ismeri a' régi két Nemzet¹⁸⁰⁵ Literaturáját 's az újabbakét, nem ismeri a' miénket, a' ki ezt ta- {54} [113v] gadni akarná. A' jó Írónak abban áll minden tiszté,¹⁸⁰⁶ hogy egyedül azt merje (tudja az ilyen, hogy a' merésnek nincs helye minden nemből és minden Olvasó előtt), a' mi nyereségére lesz a' Nyelvnek: a' jó Olvasóé abban, hogy mind azt túrje, a' mi nyereségére lesz a' Nyelvnek: 's ne felejtjük, hogy valamint van jó Író is, rossz Író is: úgy jó Olvasó is, rossz Olvasó is van, itt, mint Athenában, Rómában, Párizsban, Londonban és Weimárban, 's kivált akkor, midőn a' Nemzet' Literaturája még csak fakadásban volt ott, mint most még nálunk.

N. Úrnak ezek a' tanítások azért látszanak, a' mint mondja, hamisaknak¹⁸⁰⁷ és veszedelmeseknek, mert azt teszik-fel, hogy szépen írhat, a' ki a' Grammatica' és a' Szokás' törvényeit általhágdossa, a' Nyelv természetét 's tulajdonságait sértegeti, 's beszédét szokatlan szavai 's kiejtései által érthetetlené teszi – de a' ki emlékezik a' miket ezen írásomban is mondtottam, szavaimnak e' magyarázatot nem adhatja; – 's veszedelmesnek¹⁸⁰⁸ azért, mert minekutána az Ízlés' dolgában ritkán egyveznek az emberek, 's leghelyesbb 's legtisztább Ízlésnek kiki a' magáét tartja: annyi Ura 's Parancsolója lesz a' Nyelvnek, a' mennyi Író; 's így a' Nyelv undok¹⁸⁰⁹ zavarékká válik. Nem tetszik az a' tudós férjfiúnak, hogy én egy Epigrammában, melyet csak levelemből ismer, mert eddig nyomtatva nem volt, a' Palladio' példája által még bátorítom a' különben is bátrakat.

De most még a' bátrakat mind bátorítani mind rettenteni kívánják az idők, valamint azt is kívánják, hogy még a' Palladiók- {55} [114r]¹⁸¹⁰ től is rettegőket bátorítsuk, 's éreztesük velek, hogy merni hasznos, merni kell, ha sok merés szerencsétlen is. Palladiók bizonyosan vannak; bár minden nem Palladió¹⁸¹¹ azért, hogy magát Palladiónak képzelet 's magát Palladiónak ismertetni látja, és ha az igazi Palladiónak mindenik¹⁸¹² munkája nem Palladiói munka is. Tiltsuk-el a' merést, parancsoljuk hogy minden a' szerint írjon a' mint a' Grammaticusok és a' Szokás engedik és kívánják: meglátjuk¹⁸¹³ mit nyerünk. Így lesznek botlások; de hogy azok ártalmat ne vonjanak a' Nemzet' kedves birtokára, annak tilalom és parancsolás nélkül lehet elejét venni: adjunk szebb és jobb példákat, adjunk mesteri míveket, 's önkénytt elhagynak a' rosszak.

A' Szokás' tisztelőji Horátznak e' szavait: USUS, quem penes arbitrium est, et jus et norma loquendi – a' szerint hordják-fel az Újítók ellen annak megbizonyítására, hogy új szókat teremteni; a' megholtakat feleleveníteni, új alakra változtatni, 's új constructiókat csinálni, idegen phrasisokkal élni nem szabad, hogy ki nem fejtődhetünk annak gyanításából, hogy ezek a' tudós férjfiak a' szót nem Horátzból vették-e ki, hanem valamely citátumból kapták-fel. Ha ezt gyanítanunk felőlök bántás: nem bántás e- azt tenni-fel, hogy Horátzból vették ugyan, de Horátzot nem értették? Valóban illő elejét venni valaha, hogy

¹⁸⁰⁵ két <Nyelvek'> Nemzet'

¹⁸⁰⁶ minden <neme> tiszté,

¹⁸⁰⁷ hamisnak [Az „-ak-” a szó főlé van írva.]

¹⁸⁰⁸ adhatja; – veszedelmesnek [A „,s” a sor fölött áll.]

¹⁸⁰⁹ Nyelv <nem válh> undok

¹⁸¹⁰ [A lap alsó sarka letépve.]

¹⁸¹¹ bár nem minden [A szavak sorrendje a följük irt arab számok által van megcserélve: „ 2. nem 1. minden”.]

¹⁸¹² minden [Az „-ik” a szó végéhez van illesztve.]

¹⁸¹³ Szokás <parancsolják> meglátjuk [Az „engedik és kívánják:” a törlés fölél van írva.]

Horáttzal ollyat ne mondassanak, a' mit ő mondani pirult volna, 's tovább ne bitangoljuk szavait. Imhol¹⁸¹⁴ az egész hely a' II. Könyv 3dik Epistolájából, vers 47–72:

Dixeris egregie, notum si callida verbum
Reddiderit junctura novum. Si forte necesse est
Indiciis monstrare recentibus abdita rerum,
{56} [114v]
Fingere cinctutis non exaudita Cethegis
Continget, dabiturque licentia sumta pudenter.
Et nova fictaque nuper habebunt verba, fidem si
Graeco fonte cadant, parce detorta. Quid autem?
Caecilio Plautoque dabit Romanus, ademptum
Virgilio Varioque? Ego cur acquirere¹⁸¹⁵ pauca
Si possum invideor, cum lingua Catonis et Enni
Sermonem patrium ditaverit, et nova rerum
Nomina protulerit? Licuit, semperque licebit,
Signatum praesente nota procudere nomen.
Ut silvae foliis pronos mutantur in annos,
Prima cadunt, ita verborum vetus interit aetas;
Et juvenum ritu florent modo nata vigentque.
Debemur morti nos nostraque: sive receptus
Terra Neptunus classes aquilonibus arces,
Regis opus; sterilisve palus, agitataque remis,
Vicinas urbes alit, et grave sentit aratrum;
Seu cursum mutavit, iniquum frugibus, amnis,
Doctus iter melius: mortalia cuncta peribunt,
Nedum sermonum stet honos et gratia vivax.
Multa renascentur, quae jam¹⁸¹⁶ cecidere, cadentque
Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus,
Quem penes arbitrium est et jus, et norma loquendi.

¹⁸¹⁴ szavait. <Nem .r> Imhol

¹⁸¹⁵ cur <aqu> acquirere

¹⁸¹⁶ quae <nun> jam

15.

(Forrás: MTAKK, K631, 115r f.)

{-} [115r]

{42} [115v]

Illő minél szorosban venni vizsgálat alá, mik azok, a' miknek eldöjtését V. F. Úr a' Köz Hatalomtól várja, 's mik azok a' veszedelmes különözések, mellyeknek öszve egyeztetések nélkül a' mi Grammaticusunk (II. 434.) a' Nyelv' virágzását lehetetlennek képzei. Maga, ott a' Könyv' végéig e' vétkeket számlálja-elő, 's azok így következnek:

I. a' féketlenségig menő Orthographiai szabadság.

II.¹⁸¹⁷ az ő és ü betűkkel való gyakrabbr vagy ritkább élés mint a' mit a' törvény enged.

III.¹⁸¹⁸ a' szükségtelen új, régi, környéki szók' sokasága.

IV.¹⁸¹⁹ az idegen Nyelvekből becsúzott szólások.

Minekutána e' vétkek' kiirtásának eszközüül ime itt kiadá Grammaticáját, de a' mellynek megítélésére a' Nyelv' barátjait felszabadítja, sőt meg-hívja; reménységet támaszt bennünk, hogy a' Hazát egyy Adelung¹⁸²⁰ Lexiconnal is meg fogja ajándékozni. Mi, V. F. Úrnak ellenkezőji, örvendve várjuk ezt a' Lexicont, valamint örvendve vettük a' Grammaticát; 's tetszünk magunknak türelemnünkben, míg Orthologusaink¹⁸²¹ viszont ellenkezőjüknök¹⁸²² dolgozásait, ha lehetne, a' sajtóktól eltiltanák: A' *nem győző* bizonyságok mindég a' másik fél' ügyét segítik; a' hol pedig győznek tanításaik, azokat örömmel fogadjuk el.¹⁸²³

A' két utolsóbb cikkelyre nem szükség jegyzést tennünk, de újra elmondjuk, hogy mi mind azt, a' mi beszédünknek szépséget és erőt adhat, szabadosnak tekintjük, mert a' beszéd célja az, hogy teljesen és szépen adja a' mit adnia kell: a' két¹⁸²⁴ elsőbb cikkely vizsgálatot kíván.

I. Kivévén némelly egyes eseteket, a' mi Orthographiai különözéseink abban állanak, hogy míg az egyik fél mindent a' fülnek fest, a' másik a' fülhöz a' szem által szól, 's így az értelmet az öszveforradások 's származások' bélyegbetűji által segíti. Az elsőbb felem a'¹⁸²⁵ mint ugyan nekünk látszik, senki sem hívebb a' maga elébe szabott törvényhez mint Gróf Dezsöffy József, úgymint a' ki, a' Görög módot követvén,¹⁸²⁶ mindent úgy ír, a' hogy a' Szó' hangját¹⁸²⁷ a' fül hallja;¹⁸²⁸ sőt hogy a' dinnye, vinnye, szennyé szók' din-nye, vin-nye, szen-nye gyanánt ne olvastathassanak, az y betűt az¹⁸²⁹

¹⁸¹⁷ <2> [Az új római szám az arab számra van ráírva.]

¹⁸¹⁸ <3> [Az új római szám az arab számra van ráírva.]

¹⁸¹⁹ <4> [Az új római szám az arab számra van ráírva.]

¹⁸²⁰ [A szókezdet javított.]

¹⁸²¹ míg <azt látjuk, hogy> Orthologusaink

¹⁸²² viszont <a' velek> ellenkezőjüknök

¹⁸²³ győznek, örömmel fogadtatnak-el általunk>. [A „tanításaik, azokat” a sor alatt áll, a „-juk el” a régi szövegre van írva („-tatnak”).]

¹⁸²⁴ célja <az> <ez a kettő>; a' két [Az „ez a kettő” törlött szövegrész a sor fölött állt, az „az, hogy teljesen és szépen adja a' mit adnia kell.” a sor alá került.]

¹⁸²⁵ felem <ne> a'

¹⁸²⁶ Görög <Orthographiát> követvén, [A „módot” a törlés fölött áll.]

¹⁸²⁷ [A szón tintafolt.]

¹⁸²⁸ [A szón tintafolt.]

¹⁸²⁹ [A lap alján két tintafolt.]

16.

(Forrás: MTAKK, K631, 116 f.)

{41} [116r]¹⁸³⁰

A' hol a' feleknek egyyike a' Köz Hatalom' elítélésére bízza ügyét, ott a' másíknak tisztelet' érzéseivel kell eltelni a' Nemzet és annak Képviselőji eránytt, 's a' ki itt szól, mindennel inkább akarja terhelve¹⁸³¹ látni magát mint ezzel a' vétekkal. A' Nemzet bizonyosan éles-látású, mély bölcseségű, 's dolgot értő férjfiakat nevezne-ki a'¹⁸³² néki olly igen kedves birtok'¹⁸³³ ügyének elintézésére. De az ember minden éles látása, minden bölcsesége, minden elkészültsége mellett ember, 's megtévedhet, 's a' mi még ennél is siralmasabb, megtévesztethetik, 's gyakorta olly¹⁸³⁴ fortélyosan, hogy azt meg sem sejtí; 's a' Nyelv' ügyében a' Bíróság annál veszedelmesebb, mert ez eránytt tudós és tudatlan^{*}) eggyeránytt azt hiszi, hogy ha van valamely tárgy a' mit az emberi isméret teljesen megragadhatott, úgy az a' Magyarak a' Magyar Nyelv: míg azok, a' kik életeket¹⁸³⁵

{41} [116v]

A' hol a' feleknek egyyike a' Köz Hatalom' elítélésére bízza ügyét, ott a' másíknak a' Nemzet Képviselőji¹⁸³⁶ eránytt tisztelet' érzéseivel kell eltelni, 's a' ki itt szól, mindennel inkább akar terhelteni, mint tiszteletlenséggel e' részben. A' Nemzet bizonyosan éles-látású, mély bölcseségű 's dolgot¹⁸³⁷ értő férjfiakra bízná a' munkát, ha¹⁸³⁸ a' dolog annyira jönne, hogy azt valakire bízni kellene; de az ember minden éles-látása 's bölcsesége mellett ember, 's megtévedhet, és a' mi sokkal siralmasabb, megtévesztethetik, a' nélkül hogy csak gyaníthatná is hogy megtévesztetik; 's a' Nyelv' dolgában annál veszedelmesebb a' Bíróság, mert e' felől tudós¹⁸³⁹ és tudatlan^{*}) eggyeránytt azt hiszi¹⁸⁴⁰ maga felől, hogy ha valamint, ezt a' tárgyat ismeri teljesen, míg azok a' kik életeket ennek kitanulására fordították, látják, hogy¹⁸⁴¹ ebben sokat bizonyossággal tudni nem is lehet. Két ellenkező példa van előttünk, mellyek között a' Nyelv' barátjai választhatunk: a' Francia Nyemzet' nevében Ri-[cheliu ...]¹⁸⁴² Académia intézte a' Nyelv' dolgát: a' Német¹⁸⁴³

¹⁸³⁰ [Az egyharmad lapnyi papírszelet a kötet középehez van kötve.]

¹⁸³¹ akarja <magát> terhelve

¹⁸³² nevezne-ki <erre> a'

¹⁸³³ birtok<a'>

¹⁸³⁴ gyakorta <ügy> olly

^{*}) [A jegyzet le van vágva az oldalról.]

¹⁸³⁵ [A szöveg további része levágva.]

¹⁸³⁶ képviselőji

¹⁸³⁷ 's <a'> dolgot

¹⁸³⁸ bízná a' <dolgot>, ha [A „munkát” a törlés fölött áll.]

¹⁸³⁹ mert <ezt> tudós [Az „e” felől” a törlés fölött áll.]

^{*}) [A lábjegyzet le van vágva.]

¹⁸⁴⁰ eggyeránytt hiszi [Az „azt” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁸⁴¹ fordították, <úgy hiszik>, hogy [A „látják” a törlés feletti beszúrás]

¹⁸⁴² [A felsor levágva.]

¹⁸⁴³ [A szöveg folytatása levágva.]

(Forrás: MTA KK, K631, 117 f.)

{37} [117r]¹⁸⁴⁴

-veltetéséhez, 's nem segéltetett úgy mint ezek, a' már kimiveltekkel egy sorba állíthassa.

De emlékeztetni fog talán bennünket, hogy a' Nyelv' férjfiúi kora 's a' Literatura' arany százada egészen különböző dolgok, és hogy a' férjfiúi kor alatt csak azt érti, mellyben a' Nyelvnek organicus törvényei megszabva állanak.

Mi úgy hisszük hogy a' Nyelv' férjfiúi kora 's a' Literatura' arany százada mindég egygyütt járnak, 's egyyike is másika is attól függ, hogy a' Nemzet' minden nembem¹⁸⁴⁵ nagy és minden nembem elégséges számú Iróji a' Nyelvet elkészítették legyen. A' mi a' Nyelv' organicus törvényeit illeti,¹⁸⁴⁶ azok az Arpád', Zoltán' és Tas' idejekben nem voltak kevésbé megszabva mint ma vagynak: kifejtve sokkal teljesebben¹⁸⁴⁷ mint a' hogy azt a' nem hibátlan de nagy Révai hagyta, még ma sincsenek, noha azolta Literatúránk, 's az által Nyelvünk, csudálható 's nagy reményekre éleszthető előmenetelt teve.

Ha a' feljebb említettekben nagyon meg nem csalatkoznánk, Verseggy Urnak szavai nem tehetnek egyebet mint azt, hogy Nyelvünk azt a' korát éli, melly az előbbi századokéhoz képest mondhatatik férjfiúinak. De ha a' szó csak ezt tenné, úgy semmit nem tenne, mert minek neveztetetik tehát a' következő századokéhoz¹⁸⁴⁸ képest? 's nem volt e a' maga szükségéinek 's ismértinek mértékével mérve, legalább azok' szemeikben, a' kik a' későbbi előmenetelt meg sem álmodhaták, mindenik századunk' nyelve férjfiúi korában? Apáczai Csere János 1653. kezdé nálunk magyar nyelven tartani Iskolai Leczkéjít, a' mit a' Németek közt Thomásius később mere. Ugyan azon eszt. adta-ki Ency- {38} [117v] clopaediáját, 's a' melly nyelven a' fenntebb Tudományok' akkor ismert cyclusa taníthatatik, a' mellyen ez a' Cyclus nyomtatás alá adathatott, arról nem lehet elmondani, hogy gyermeki esztendejét éli, arról az a' kor igazságtalan kevélykedés nélkül elmondható, hogy férjfiúi korában áll. És még is mi, kik e' Nyelvet egészen más karban vevénk-által, mi, kik ezt a' bővebb simább, szebb Nyelvet egészen más karba tettük-által mint a' mellyben találtuk, mondhatjuk e, hogy a' Prof. Csere korabeli Magyar Nyelv férjfiúi korú Magyar Nyelv volt? 's mi volt volna dolgainkból, ha Csere az akkori férjfiúi Nyelvet olyannak tekintette volna, a' mellyet úgy nem volt szabad többé gazdagítani, mint a' mi Orthologusaink nem engedik a' miénket? Ó maga mind példájával, mind a' Munka' Előbeszédében, hol Gázának nevezetes szavait¹⁸⁴⁹ hosszasan felidézi, egészen ellenkezőre int. Kár, hogy igen helyes teoriáját merészebben nem vette praxisba.

Verseggy Úrnak annyiban volna igaza, ha egyedül oda¹⁸⁵⁰ czélt volna szavaival, hogy a' változások 's változtatások annál több nehézséggel járnak, minél közelébb jutott a' Nyelv a' maga kimiveltetése' fő tetőjéhez, de még ezen értelemben véve is, a'¹⁸⁵¹ mondást csak félig vallhatjuk valónak. Mert hogy¹⁸⁵² változások 's változtatások ilyenkor is történhetnek, azt minden Nyelvek' Híztóriája bizonyítja.

¹⁸⁴⁴ [Az oldal tetején közepén álló sorszám Jakab Elek keze: „XIV.”.]

¹⁸⁴⁵ Nemzet' <a'> minden<ik> nembem

¹⁸⁴⁶ elleti

¹⁸⁴⁷ kifejtve teljesebben [A „sokkal” a sor fölén van írva.]

¹⁸⁴⁸ szakakéhoz [Em.]

¹⁸⁴⁹ nevezetes <helyeit> szavait

¹⁸⁵⁰ ha oda [Az „egyedül” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁸⁵¹ is, <csak> a'

¹⁸⁵² Mert<> hogy

A' melly Nyelven egyg Iliász és egyg Odyszséa énekeltetik, az már elérte volt teljes erejének, és így férjfiúságának, korát. És még is Homért felől ezt¹⁸⁵³ írja Biographja: Αυτος εποιη-

¹⁸⁵³ azt

18.

(Forrás: MTAKK, K631, 118r)

{39} [118r]**{40} [118v]**

's boldogítóbb mint ez a' merés' szabadsága semmi nincs és semmi nem lehet. Szabadság, az az szerencsés és nem szerencsés merés, nélkül Mesterség sohol és soha sem juthat el még virágzására: szabadsággal, az az, szerencsés és nem szerencsés meréssel, mindenütt eljutott, 's ha valahova, ide illik az, a' mit az Aemiliuszoknak egyike kiáltott polgártársainak lelkeikbe Mihi potior semper visa est periculosa libertas quam quietum servitium.

'S nincsen e meg nálunk is az az Eggység, a' melyet F. V. Úr elégnék mond, a' *szükségesegekben?* Bizonyosan megvan. A' *nem szükségesegek* eránt pedig maga is szabadságot enged az Íróknak. De ha megolvassuk a' mit ezen Unio felől mond Grammaticájának II. Köt. lap 434., megnyílik szemünk, 's látjuk a' titkot. A'¹⁸⁵⁴ magyar név' legszentebb palládiuma' sérelmének¹⁸⁵⁵ nevezi a' mit Íróink cselekesznek,¹⁸⁵⁶ midőn olly orthographiai 's grammatikai vétkekkel töltik-el írásaikat, mellyek¹⁸⁵⁷ ezen Grammatica által nem igazoltatnak, 's¹⁸⁵⁸ 438. kimondja elég világosan óhaját, hogy ezen Orthographiai 's Grammaticai vétkeknek auctoritate publica kell megtilalmaztatni.

Ezen¹⁸⁵⁹ veszedelemnek, ugymond ott, nem lehet egyébként elejét venni, mintha az Iskolákban certa et indubitata philologiae principia fognak tanítatni. Hac scholae lingua universim adoptata, quilibet Scriptorum aliquam suae in scribendo libertatis partem consecrabit quidem, si volet (de hát ha nem?) at¹⁸⁶⁰ una ad accelerandam Philologorum et Grammaticorum, verbo, omnium aliorum Scriptorum *Unionem*, sine qua cultura¹⁸⁶¹ linguae cogitari non potest, plurimum conferet. A' német Nyelvet hozza például, melly el volt dísztelenítve a' sok hibáktól, míg Adelung nekik Grammaticát és Lexicont nem adott; azolta Eggység van Írójik közt. (Ha van e? 's azt az Eggységet az országlási hatalom hozta e be, vagy az Idő, minden parancsolat nélkül? Az¹⁸⁶² volna egyedül hátra, hogy köztünk Magyarág' Censorjai állí-

¹⁸⁵⁴ titkot. <Sanctissimum hungarici nominis palladiumnak nevezi> A'

¹⁸⁵⁵ <meg>sérelmének

¹⁸⁵⁶ Íróink <egy két-ívnyi munkát adván-ki,> cselekesznek,

¹⁸⁵⁷ írásaikat, <a'> mellyek

¹⁸⁵⁸ igazoltatnak, <de igen más Grammaticák által,> 's

¹⁸⁵⁹ <'S mellyek azok a' vétkek, a' mellyekre czéloznak szavai<<>> I. 433.> Ezen

¹⁸⁶⁰ nem <fogja akarni? mert úgy kell e írunk mint a' többség tartja jónak, vagy úgy mint magunk?> a

¹⁸⁶¹ cultura<e>

¹⁸⁶² nélkül?<> Az

(Forrás: MTA KK, K631, 119r–120v.)

{ [119r]

Irónál más meg más a' Nyelv és a' Szokás, 's azért hogy Sallust és Tacitus szólott úgy a' hogy Cicero és Livius nem szólott, 's Virgil és Catull úgy a' hogy nem a' Pontusi Levelező, nem¹⁸⁶³ következik hogy Sallust, Tacitus, Virgil és Catull rosszul írtak; 's mi volna úgy Literatúránkól, ha minden Munkáink a' Szikszay György Úr Előljáró beszédének, Martyrologiájának, Imáds. Könyveinek 's Debreczenben elmondott Predikációjának Nyelvén íratnának?

Nyelvünk Státora a'¹⁸⁶⁴ nagy Révai, kinél mélyebben azt még egy Magyar sem ismerte, – ő tiszta beszédű Megyében¹⁸⁶⁵ született, az országnak sok tájékain lakott, az 1382 dolgozott¹⁸⁶⁶ Magyar Bibliát 's¹⁸⁶⁷ sok más régi maradványokat betűről betűre lemásolta, a'¹⁸⁶⁸ Boldvai Halott-Beszédecskét¹⁸⁶⁹ Herculesi munkáival felfejtette, a' maga nyelvé a' Római Classicusok férjfiass studiuma 's poetai nagy szerencsésű dolgozásai által megnesmesítette, 's bennünket nem hibátlan, de még is olly tekintetű Grammaticával ajándékozta meg, mellyhez hasonlót még ma sem bírnak – a' Magy. beszéd ügyében a' Szokást, az Analogiát, az Etymolt.,¹⁸⁷⁰ az Eupht¹⁸⁷¹ teszi bírökká, még pedig úgy, hogy a' három utolsó az elsőnek nem coordinálva hanem subordinálva legyen, 's ugyan-azt teszik minden Nyelvnek minden jobb Grammaticusai is, nevezetesen Adelung a' németek közt. De ő a' Szokás alatt nem a' most uralkodó Szokást értette, hanem ezt is, 's leginkább ezt, 's a' múltat is és a' következőt, egészen mint Horátz és Quintilián és Varró és Cicero tanítják. 'S¹⁸⁷² valaki lelket kapott, és valaki tanult, Révainak e' tanítását igazolni fogja.

Nyelvünknek egyik barátja, Révainak e' tanítását¹⁸⁷³ azzal toldá-ki, hogy valamint a' három al-bíró alatta van a' Szokásnak, úgy maga a' Szokás tisztelni tartozik az Izést, sőt némelly esetekben még a' Szükséget is (T. Gy. 1819. XI. 25.); 's ez az a' pont, mellyen vele még tulajdon fele emberei is egyezni nem tudnak, ellenkezőj pedig úgy¹⁸⁷⁴ hiszik, hogy tanításai veszedelmesek, mert féktelenségre nyitnak utat.¹⁸⁷⁵ Vádoljuk hát a' Természetet, hogy a'¹⁸⁷⁶ Szabadság és Féktelenség közt szorosan nem vont-a-ki a' határt; vádoljuk hát, hogy a' Nyelvet változhatónak¹⁸⁷⁷ akarván tenni, belénk két heves ösztönt adott,¹⁸⁷⁸ az újság' kívánását és a' megszokott' szeretetét, hogy¹⁸⁷⁹ bennünket e' két ellenkező erő' játékvá tett; töröljünk-le az égről azt az ívet, mellyen¹⁸⁸⁰ a' Cypris' övének

¹⁸⁶³ Pontusi <Nyavalygó:> nem [A „Levelező,” a törlés fölötti beszúrás.]

¹⁸⁶⁴ Nyelvünk <legnagyobb> a' [A „Státora” a törlés fölött áll.]

¹⁸⁶⁵ tiszte <nyelvű> Megyében [A „beszédű” a törlés fölött áll.]

¹⁸⁶⁶ 1382 <dik.> dolgozott

¹⁸⁶⁷ Bibliát <betűről-b> 's

¹⁸⁶⁸ maradványinkat <leírta>, a' [A többi a sor fölötti beszúrás.]

¹⁸⁶⁹ Beszédecskét [Em.]

¹⁸⁷⁰ Etymologiát [Feloldva.]

¹⁸⁷¹ Euphoniát [Feloldva.]

¹⁸⁷² Cicero. 'S [A „tanítják.” a sor alatti beszúrás.]

¹⁸⁷³ Révainak <ezen> tanítását [Az „e” a törlés fölött áll.]

¹⁸⁷⁴ pedig <azt> hiszik [Az „úgy” rá van írva a szóra.]

¹⁸⁷⁵ hogy <ez a'> tanítás veszedelmes, mert <utat> nyit a' <féktelenségre>. Vádoljuk [A két új szövegződés („-ai” és „-ek,” a sor alá kerültek, a „féktelenségre” a második törlött szó fölött áll.)]

¹⁸⁷⁶ hogy <ez változhatóvá akarván tenni a' Nyelvet> a'

¹⁸⁷⁷ hogy <azt> változhatónak [Az „a' Nyelvet” a törlés fölött áll.]

¹⁸⁷⁸ heves <vágyat> adott, [Az „öszönt” a törlés fölött áll.]

¹⁸⁷⁹ szeretetét, <és> hogy

¹⁸⁸⁰ ívet <a'> mellyen

minden színei egymásba¹⁸⁸¹ ömölve bájosan játszanak, 's helyébe vonjunk oda egy másat, melyly olyan légyen, mint a' – Lovag Rendeek csíkos pántlikáji! Vagy¹⁸⁸² valljuk-meg a' mit meg kell vallanunk, hogy az Ízlés, 's némelly esetekben még a' Szükség is, parancsolnak a' Nyelvben, 's¹⁸⁸³ a' Szokás, 's az Analógia, az Etymologia, az¹⁸⁸⁴ Euphonia törvényeit öszvedöntik;¹⁸⁸⁵ valljuk-meg, hogy a' legjobb Író is tisztelni tartozik ugyan a' Nyelv¹⁸⁸⁶ törvényeit: de hogy bizonyos esetekben az Író nem szolgája, hanem Ura a' Nyelvnek. (T. Gy. 1817. XII. és 1819. IV.)¹⁸⁸⁷ hogy az írásban az Erő és a' Szépség a' legfőbb törvény.

Egy Irónk a' Tud. Gyűjt. Köteteiben *szülésznek* nevezte az Accoucheurt; igen rosszúl, mert az ász ész ragaszték soha sem adatik Verbumhoz, hanem mindég a' foglalatosság tárgyát jelentő Substantívumhoz, mint *madarász, vadász, lovász, ügyész, kertész*. (Egyedül a' *mérész*, hibásan *mérész*¹⁸⁸⁸ {-} [119v] állíthatnék ellenünk, de az nem¹⁸⁸⁹ Substantívum.) Azonban a' szükség pártjára kél a' rossz alkotású szónak, mert az ideát sem honi sem idegen névvel nem nevezhetjük, 's a' rossz szó jó szó leve, 's jó szó marad, valamíg hibátlant és alkalmatost nem kapunk. Illyenek a' hős, bajnok, alkalom szók, melyeket a' szükség egyébre parancsola általvinni, mint a' mit jelentettek.

Az Ízlés hatalmát bizonyítja Adelungnak, a' sanyarú Grammaticusnak, egy igen nevezetes szava:¹⁸⁹⁰ „Ein feiner und richtiger Geschmack wird einen Theil der Sprachfehler auch ohne tiefe Sprachkenntniss vermeiden: dagegen auch der gründlichste Sprachkennner, wenn dieses¹⁸⁹¹ Gefühl in ihm verwahrloset ist, *sich ihrer desto mehr schuldig machen wird, je grösserer Sprachkennner er zu seyn glaubt*. Alle classische Schriftsteller aller Sprachen haben ihre Reinigkeit und ihr ganzes classisches Ansehn mehr ihrem feinen und richtigen Geschmacke, als ihrer tiefen Sprachkenntniss zu¹⁸⁹² danken, von welcher viele unter ihnen nicht einmal einen¹⁸⁹³ Begriff hatten. Kisebb Gramm.¹⁸⁹⁴ Előbeszéde' utolsó két lapjain.

Ugyan-ezt¹⁸⁹⁵ tanítja minden Classicus, 's mind példája mind teoriája által; de minthogy a' hasznos és némellyek által nem értett intések nem mondathatnak eléggé sokszor, álljon itt még Schillernek¹⁸⁹⁶ egy igen nevezetes helye: „Dichter von dieser naiven Gattung sind in einem künstlichen Weltalter nicht so recht mehr an ihrer Stelle. Auch sind sie in demselben kaum mehr möglich, als dass sie in ihrem Zeitalter wild laufen, und durch ein günstiges Geschick von dem verstümmelnden Einfluss desselben geboren¹⁸⁹⁷ werden. Aus der Societät selbst können sie nie und nimmer mehr hervorgehen; aber ausserhalb derselben erscheinen sie noch zuweilen, doch mehr als Fremdlinge die man austäunt, und als umgezogene Söhne der Natur, ad denen man sich ärgert. So wohlthätige

¹⁸⁸¹ színei <játszanak> egymásba

¹⁸⁸² vagy

¹⁸⁸³ Nyelvben, <és> 's

¹⁸⁸⁴ Etymologia, <'s> az

¹⁸⁸⁵ törvényeit <felhany> öszvedöntik;

¹⁸⁸⁶ tartozik a' Nyelv [Az „ugyan” az eredeti „a”-ra van írva, az új „a” marginális beszúrás.]

¹⁸⁸⁷ [Az eredetiben is így, üres hely kihagyva.]

¹⁸⁸⁸ *mérész* <szók> {-} [119v] állíthatnék

¹⁸⁸⁹ az <Adjecti> nem

¹⁸⁹⁰ [Mivel ezt a mondatot egy beragasztott papírselet követi, a „neve-” után következő sor le van fedve, ezért a „-zetes szava:” utólagos beszúrás, amelyből a „-tes szava:” szakasz a margóra esik. A beragasztott papír mellett ez áll a margón: „Egészen ki kell írni.”]

¹⁸⁹¹ wenn <in ihm> dises

¹⁸⁹² [A papírselet sarka leszakadt, ezért a szó első betűje a 119 rectójára van ráírva.]

¹⁸⁹³ [Eddig a papírselet, a többi a folión.]

¹⁸⁹⁴ Grammatikája [Feloldva.]

¹⁸⁹⁵ [Innentől egy újabb beragasztott papírselet, amely a lap aljáiig terjed.]

¹⁸⁹⁶ itt Schillernek [A „még” a két szó fölött áll.]

¹⁸⁹⁷ geborgen [Em.]

Erscheinungen sie für den¹ ächten Kenner, der sie zu würdigen versteht, so wenig Glück machen sie im Ganzen und bey ihrem Jahrhundert. Das Siegel des {-} [120r] Herrschers¹⁸⁹⁸ ruht auf ihrer Stirne; wir hingegen wollen von den Museu gewiegt und getragen werden. Von den Kritikern, den eigentlichen Zaumhütern des Geschmacks, werden sie als Grenzstörer gehasst, die man lieber unterdrücken möchte; denn selbst Homer dürfte es bloss der Kraft eines mehr als tausendjährigen Zeugnisses zu verdanken haben, dass ihn diese Geschmacksrichter gelten lassen; auch wird es ihnen sauer genug, ihre Regeln gegen sein Beispiel, und sein Ansehn gegen ihre Regeln zu behaupten.” – A’ szó kevély szó: de valóban a’ jó Író homlokán hordja a’ Parancsoló’ pecsétjét, ’s Úr a’ maga Nyelvében.¹⁸⁹⁹

Ezek a’ Grammaticai eretnokségek senkiben sem találtak hevesbb ellenkezőt¹⁹⁰⁰ mint Tiszt. Verseghy Ferencz Úrban. A’¹⁹⁰¹ sok tudományai ’s fáradhatatlan munkássága által közönséges tiszteletet érdemelt¹⁹⁰² férjfiu Analyt. Grammaticájában a’ Szokást (hogy ne téhát az Izlést és a’ Szükséget?) egészen kirekeszti a’ Grammaticai Tribunálból, ’s hatalmat¹⁹⁰³ a’ Nyelv ügyében az Analogiának, Etymológiának, Euphoniának ad, ’s így a’ legszorosbb értelemben Nyelmathematicus. Itt, mint előbbi dolgozásiban (Német Nyelven irt M. Grammja¹⁹⁰⁴ 1805. Tiszta Magyarsága, 1805. Versei, M. Aglája cím alatt, 1806.) mind szavai, mind declinatiója, conjugatiója, syntaxisa, Orthographiája olyanok,¹⁹⁰⁵ hogy ha van valaki, a’ ki közöttünk azzal vádoltathatik, hogy magát Urává tette a’ Nyelvnek,¹⁹⁰⁶ V. Úr az, a’ ki ezt cselekedte. De V. Úr ezen meréseit mind az Ész fenekén építi, és mivel azon-épültnek állítja, kijelenti mit óhajt, mit kíván: hogy Grammaticája a’ M. Nyelv Törvénykönyvének egész vélekedését az Olvasó elébe terjesszék. Imhol vagyon az:

A’ Nyelv¹⁹⁰⁸ a’ Nemzeté. Abban tehát a’ Nemzet az Úr, nem az egyenként vagy egyetemben vett Írók. De a’ Nemzet a’ Nyelv’ dolgát nem democratiai igazgatással igazgatja, hanem e’ gondot Képviselőjire bizza, kik egyszersmind neki Tisztviselői. Ezek a’ Grammaticusok és Lexicographusok.

A’ Társaság törvénykönyve az Analyt. Etym. Euphonia Rendszabásaiból¹⁹⁰⁹ áll. A’ mit a’ Tisztviselők a’ Codex Útmutatása szerint jónak ítélnék, jó: a’ mit kárhoztatnak, rossz. A’ per felsőbb helyekre nem appelláltathatik, mert a’ Nyelvnek ez eggyen kívül más Itélő Széke nincs. Az Idő, a’ Dialectusok, az Írók hibákat hoznak be a’ Nybe; ezeket kihányani ’s a’ Nyt a’ maga tisztaságában fenntartani, az ő kötelességek. Az Írók nem lehetnek Vétkesek és Bírak egyszersmind. {-} [120v] ők tehát a’ Tisztviselők’ ítéletétől,

¹ [A jegyzethez nem tartozik szöveg.]

¹⁸⁹⁸ [A bekezdés egy beragasztott papírszeleten olvasható.]

¹⁸⁹⁹ [Eddig a papírszelet.]

¹⁹⁰⁰ Ellenkezőt

¹⁹⁰¹ Úrban. <Ez a’> sok [Az „A” a második törölt szón áll.]

¹⁹⁰² érdeml-ő> [Az új szövegződés a régire rá van írva.]

¹⁹⁰³ ’s <minden> <a’> hatalmat [A törölt „a” a sor fölött állt.]

¹⁹⁰⁴ irt Grammja [Az „M.” a sor fölét van írva.]

¹⁹⁰⁵ olyan [Az „-ok” a sor fölét van beszűrve.]

¹⁹⁰⁶ magát a’ Nyelv Urává tette [A szavak sorrendje a följük irt arab számok által van megcserélve: „1.

magát 4. a’ 5 Nyelv 2. Urává 3. tette”. A „-nek” ligatúra, a két szó közé irt utólagos beszűrés.]

¹⁹⁰⁷ kívánni nem fogjuk. [A „soha” a sor fölét irt beszűrés, amelyet egy vonás rendel a két szó közé. A

„fogjuk.” a margón áll.]

¹⁹⁰⁸ <Nemzet>

¹⁹⁰⁹ Rendszabásaiból [Em.]

a' Grammaticusokétól és Lexicographusokétól, függenek.¹⁹¹⁰ (Az a' jó, hogy Grammaticusok, 's Lexicographusok ők is lehetnek, ha e' savanyú munkára kedvek jő.)¹⁹¹¹

Azért szólunk, hogy megértsünk. De olly szókkal szólván, mellyek nem szavai a' Nemzetnek – példának okáért a' mellyek ma már nem azok (hölgy, nő, év), bár valaha azok voltak; vagy a' mellyeket a' Nemzetnek csak némelly Megyéje ismer (kamat, meder, páhó); vagy a' mellyeket magunk csináltunk (anyag és erény,¹⁹¹² materia és virtus, Baróti Szabó Dávid szavai,¹⁹¹³ és cím, titulus, Barczafalvi Sz. D. szava): álmélkodhatunk e, hogy beszédünket a' Magyar meg nem érti 's beszédünk magyar beszédnek nem ismertetik? Nem szabad tehát élnünk régi¹⁹¹⁴ szóval, nem¹⁹¹⁵ környékivel, nem¹⁹¹⁶ újjal, hanem csak olyanokkal, mellyeket *minden* Magyar magyarnak vall. A' régieket és környékieket azonban a' Lexicographusoknak tiszte feljegyezni, nem hogy ismét folyamatba jöjjenek, hanem ha a' Nyelv barátjai tudják, h. egykor a' szó mit jelent.

Vagynak esetek, hol ideáink' megjegyzésére Lexiconban nem találunk készen szókat, v. a' hol az ideákat egymástól meg nem különböztethetjük. Ilyenkor nem csinálni hanem kölcsönözni kell szót. Azonban a' magyar szókat¹⁹¹⁷ felkeresni a' Ny. kimivelése részei között tartozik, 's azokból élni, azokból új szót származtatni, két m. szót öszveforasztani,¹⁹¹⁸ szabad: de mind e' szabadságokkal is egyedül a' kikerülhetetlen szükségben kell élnünk.

Öröm és gyönyörűség látni, hogy e' tanítások melly tiszták, melly ellent állhatatlanok; hogy ennek a' philophiai szellemmel írt Grammaticának részei melly jól illenek egymáshoz; 's ez az Egész melly gömbölyű, melly tökéletes; hogy ebből mint nem lehet semmit elvenni, hogy ehhez mint nem lehet semmit adni, a' nélkül h. az Egész egyszerre meg bomoljon,¹⁹¹⁹ öszve dőljön.¹⁹²⁰ Az a' baja van egyedül, hogy a' Systema kedvéért egy bizonyos valamit, melly az Egésznek egészé része, kitilta magából (a' Szokást), 's minthogy az magát kitiltatni nem engedi, az egész épület nem egyéb, mint a' philos. szellem' teremtménye, az ideák' országában; minden praxisra jó a' dolog, a' Nyelvmathematicus¹⁹²¹ kénytelen erőszakot követni vagy a' Nyelven vagy tulajdon törvényein, bár ha azt nem teszi, sophismák által mutogatni igyekszik.¹⁹²²

A' ki V. Urnak tanításit¹⁹²³ nem régibb és újabb dolgozáiból, hanem csak ezen eladásunkból¹⁹²⁴ ismerné, azt fogná mondani, h folyóbb, könnyebben érthető Írója a' Nemzetnek nincs, és ha verseit elébe tennénk, nem gondolhatna egyebet mint azt, h. a' legmerészb Neologus mellyet a' M. föld mind eddig látott, egyszerre¹⁹²⁵ a' legsanyarúbb Orthologussá változott-által, 's nagyon megcsalatoznék. Ellenére azoknak a' miket feljebb hallánk, hogy az egész Nemzethez írt könyvekben (melly könyv az olyan? a' Kalendáriumon kívül?) olly nyelven kell szólanunk, mellyet minden Magyar magyar

¹⁹¹⁰ függenek. <(A' törvényhozó és végrehajtó hatalom így egy kézben van.)> (Az

¹⁹¹¹ [A bekezdés utolsó mondata a törölt mondat utáni üres helyre van írva, két sorban. Az „ők is” az oldal tetejére van írva és egy vonással van a helyére rendelve.]

¹⁹¹² [Javított szó.]

¹⁹¹³ szava [Az „-i” a szó után van írva.]

¹⁹¹⁴ élnünk <sem> régi

¹⁹¹⁵ sem

¹⁹¹⁶ sem

¹⁹¹⁷ szokat [Em.]

¹⁹¹⁸ öszveforasztatni [Az új szóvég („-ni”) a régire („-tni”) ráírva.]

¹⁹¹⁹ meg <ne> bomoljon

¹⁹²⁰ öszve <ne> dőljön

¹⁹²¹ Nymathematicus

¹⁹²² által <igyekszik> mutogatni igyekszik.

¹⁹²³ tanításit [Em.]

¹⁹²⁴ el[...].nkéből [A szó közepe átírva.]

¹⁹²⁵ egyszerre

megértsen 'stbb., Verseghy Úr mind régibb mind újabb dolgozásaiban a' legszabadabb Nyelvújító, a' mellyet mind eddig láttunk, de azon¹⁹²⁶ külömbséggel, hogy míg mások a' magok újításait az Erő és Szépség miatt teszik: V. Ur a' magáéit a' felállított törvények' erejénél fogva kívánja tiszteltetni.

Nagy igazságtalanság volna, 's igen¹⁹²⁷ illetlen azon felül, valakinek régibb dolgozásából kiszedni a'¹⁹²⁸ botlásokat; mert azok annyira osztályrészei az emberiségnek, hogy tőlök bennünket a' legmondosbb őrizkedés sem menthet-meg minden esetekben, 's azért hogy botlunk praxisban:¹⁹²⁹ való lehet az általunk szabott törvény. De minden a' törvény' helyessége felől van kérdés, nem tehetünk jobbat, mint ha példák által bizonyítjuk, a' minek bizonyítatni kell, mert¹⁹³⁰ a' homályt ezek világosítják-fel meggyőző erővel, 's a' Tanító nem czáfoltathatik-meg inkább mint tulajdon tettei által. Lássuk tehát, hogy az Anal. Grammatica Írója mit tekint szabadnak és tilalmasnak, saját szavaiból:

¹⁹²⁶ Nyelvújító, azon [Az „a' mellyet mind eddig láttunk, de” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁹²⁷ 's <illetlen> igen

¹⁹²⁸ szedni-<k> a'

¹⁹²⁹ botlunk <a'> praxisban:

¹⁹³⁰ kell, <Lassuk tehát> mert

20.

(Forrás: MTA KK, K631, 121. f.)

{51} [121r]¹⁹³¹

ÚJ SZÓK. ÚJ SZÓLÁSOK. AZ ILLYENEKNEK
MILLYENEKNEK KELL LENNI?

Elmés megtámadása N. Úrnak, hogy azon Recensiojában (Tud. Gyűjt. 1818. IV. K.) melly inkább veszi tekintetbe a' miket Prof. Sípos és Dr. Beregszászi Uraknak Munkájuk felől ítéltem, mint¹⁹³²

{-} [121v]¹⁹³³

¹⁹³¹ [A cím fölött álló sorszám Jakab Elek keze: „X.”]

¹⁹³² [A sor végén a magyar szöveg félbeszakad. Egy soros kihagyással gótbetűs német írás követi, amely Kazinczy német nyelvű Himfy recenziójának kezdete. Vö.: [KAZINCZY Ferenc] *Kisfaludy Sándor: Himfy' Szerelmei. A' kesergő szerelem, Pest, 1807. 306. p.* = *Annalen der Literatur und Kunst in den Oesterreichischen Kaiserthum*, 1809, II, 127–136; 1810, I, 233–236; III, 413–415.]

¹⁹³³ [A német szöveg a lap verzőjén is folytatódik.]

(Forrás: MTA KK, K631, 122. f.)

{-} [122r]

Év (esztendő), vox radicalis, úgy mond V. F. Úr, Anal. Gramm. I. Köt. 67. lap, fere antiquata, sed in usum reducta, jó szó; 's nyilván azért jó, mert az 1772 oltá élt Írók parancsolák hogy jó legyen. Pedig a' régi szokat, V. Urnak tanításai szerint, megújítani nem szabad, 's az Írók nem parancsolhatnak a' Nyben. Ellenben *évszak*, melly hasonló az *éjszak* (septentrio) szóhoz, 's az esztendő egyik szakát, részét, jelenti, 's az *évkönyv* (Annales, Jahrbücher) l. 123. rosszak; sőt itt rossz szónak mondatik maga az *év* is.

Rossz a' lak is; pedig *Újlak*,¹⁹³⁴ *Széplak*, az az, Új-lakó-hely,¹⁹³⁵ Szép-lakó-hely, nem rosszak. Ellenben *dücső* és *dücs* (gloria) l. 283. *ék* (ékesség), 's *czink*, 's *til*, 's *csín*, 's *hossz*, 's *gyám* (innen *gyámolni*, a' szokott *gyámoltani* helyett), 's *szörny* (monstrum) 's *szörnyet* (ugyan-az, 's így a'¹⁹³⁶ Nominativusban; az Accusativusban *szörnyetet* (Aglája l. 47. Rettenetes *szörnyet* volt országlástok), 's a' *lejt*, (nominativusban) minden más Írónak *lejtő*, (lejtőt járn.)

Nézzd mennyi renddel *sürgeti* (urget. Latinism.)

A' *lejtnek* (táncznak) módgyait,

Melly kellemeikkel élteti¹⁹³⁷

Mozduló tagjait. (Agl. l. 113.)

's a' *körny*, 's a' *vágy* (substantiv.) 's az *eskü* (juramentum; Agl. l. 137.) 's a' *ded* láb az az kised (Agl. l. 176. 185) jó szók, 's a' Magyar ezeket kénytelen érteni, magáénak vallami. (Az itt említett *kellem* az Anal. Gr. l. 114. rossz; 's jól *kellemet* van, v. *kellemetesség*.)

Jó a' *lyánzan* is, 's annyi, mint a' puellare, az az, aetatem virginalem agere.

Legényink öszveállanak,

Csak ötet nézgetik,

'S azok közt, kik most *lyánzanak*

Legszebbnek hirdetik. Agl. l. 113.

Van ugyan *ménzeni*, de az csak hangban hasonlít a' *lyánzanihoz*. – Jó a' *zsengeni* is melly úgy áll a' *zsendül* mellett, mint a' *cseng* áll a' *csendül* mellett. Csak hogy nem tudhatni, mit jelentsen.

Hun vérből eredett *hadjani* Nemzetem

Mellynek törzsökiből¹⁹³⁸ *zsengeni* fő dücsöm. Agl. l.

(a' *hadjani* az a' mi volt 's nincs: az a' mi volt 's van, nem *hadjani*, hanem régi.) – V. Úr azt állítja, hogy *zsengeni* annyi mint *germinare*. l. 413.

A' mit minden Magyar fenyőnek mond, *ez* a' Gramm. fenyőnek mondatja; talán hogy megmagyarázathassék miképen leve a' szóból fenyV. De az a' fenyőből épen úgy lehet mint a' nyelvől leve nyelv és az előből elV,¹⁹³⁹ (régebben trans; Hava, elv föld, Transalpina). Itt tanuljuk azt is hogy a' tetű jól *tetyűnek* van mondva.

{-} [122v] A' mit minden tiszta-ajakú Magyar *kamarának* mond a' *camera* után, V. Urnál l. 100. *komra*,¹⁹⁴⁰ noha a' *Komornyik* támadhatott a' *Kamarnyikból*; 's l. 65. a' non nemo *Ollyik ember* által magyaráztatik, a' nélkül hogy az mondassék, hogy az vétkes

¹⁹³⁴ *újlak*

¹⁹³⁵ Új-lakó<hely>-hely,

¹⁹³⁶ így <nem az Accusativusban, hanem> a'

¹⁹³⁷ élteti <(Kellem Anal. Grammatica)>

¹⁹³⁸ törzsökiből

¹⁹³⁹ nyelvől leve nyelv és elV [A sor alá van írva: „az előből”, vagyis az „és” kétszer szerepel egymás után.

Em.]

¹⁹⁴⁰ [A szó a margón.]

szólás, és így nem lehetetlen, hogy azt V. Úr javálja. 'S ámbár l. 133. in philologicis universalis consuetudo agit supremum iudicem, nem a' helyes *folý* van jól mondva (folýK,¹⁹⁴¹ folýSZ, folýJ),¹⁹⁴² hanem *folýIK* l. 274.,¹⁹⁴³ melyly egyyike legundokabb¹⁹⁴⁴ soloecismusainknak.

És ha az Alayt. Grammaticának hinnünk kell, azokAt a' fákAt,¹⁹⁴⁵ TörökökEt,¹⁹⁴⁶ rosszúl van mondva; jó így: azokOt a' fákOt, tagokOt, tökökÖt, TörökökÖt, GörögökÖt; 's nem erkölcsömEt, hanem erkölcsömÖt; 's nem virágA országA; hanem virágJa és országJa (l. 226), 's nem¹⁹⁴⁷ tyúkJa, hanem tyúkA; a'¹⁹⁴⁸ Grammatica így parancsolja.

'S hány Magyar érti, mit akar V. Úr, midőn l. 412, 413. e' szókra tanít: *ihel, vizeg, vízg?*

Az *ádáz, koboz, kamat* kitiltatnak a' Könyvek' nyelvéből. – Az új szók' behozása, a' régi szók' felelevenítése, a' környékiek közönségessé tétele által a' Nyelv még is gazdagodik, és e' gazdagodás által, ha tudniillik a' szó nem rosszhangzású, érthető, csalhatatlanul nyer, 's Quintilián szerint szükségtelen szó nincsen is. De mit nyerhet a' Nyelv a' kérdésen kívül magyar szók' kihányása által? 's hova visz bennünket V. Úr midőn l. 287. a' *feledékeny* által igazlott és soha ki nem holt *feledni* szót rossznak, 's l. 288. az *eszmélni* szót monstuosusnak hirdeti? Hát a' *sikaMlő*, 's a' *jósZág*, 's a' nem *SZövény*, hanem *Sövény*, monstuosusok e? 's ezeket is ki kell e' hányunk?

A' Conjugatiók Paradigmái irtóztatók; és senkit sem fognak megteveszthetni. V.¹⁹⁴⁹ Úr a' bizonyításoknak¹⁹⁵⁰ egyy igen különös¹⁹⁵¹ nemével él. Azért kell mondani ettől és attól, mert az attól és ettől Erdélyi mód; a' Jottismus pedig tótos, németes 'stbb. És ezek az okok annak Grammaticájában, a' ki a' Nyelvet Mathesissé igyekszik csinálni!

A'¹⁹⁵² hely nem engedi, hogy V. Úrnak azon Etymologiai tanításait,¹⁹⁵³ melyyeken lehetetlen meg nem botránkozni, mind kiírjuk.¹⁹⁵⁴ Azok helyett álljanak itt néhány barbarismusai, nem mintha mi mindenikét¹⁹⁵⁵ kárhoztatnánk, hanem hogy kimutassuk, mint¹⁹⁵⁶ ellenkezik magával. Naplopó (Tagdieb. Agl. l. 25.), pásztoróra (Schäferstunde 58.) recsegő szélanya (Windsbraut.¹⁹⁵⁷ 175.), pely szürkület (braune Dammerung) és ősz ég (grauer Himmel, 44.) szárnyékon¹⁹⁵⁸ táncz (a' Homér:¹⁹⁵⁹ ερεα πτεροεντα után, szárnyas v. szárnyalló beszéd és táncz,

¹⁹⁴¹ mondva <> (folýK,

¹⁹⁴² [Az „ly”-on ferde vonás.]

¹⁹⁴³ hanem <a' szenvedhetetlen> *folýIK* [A „l. 274.” a sor fölött áll.]

¹⁹⁴⁴ egyyike <a'> legundokabb

¹⁹⁴⁵ fák<a>t

¹⁹⁴⁶ fákAt, <az> TörökökEt,

¹⁹⁴⁷ ném

¹⁹⁴⁸ tyúkA; <mert> a'

¹⁹⁴⁹ irtóztatók; <'s azokra régen felelt Révai és barátja. A'> V. [A többi a törlés fölé írva.]

¹⁹⁵⁰ <A'> V. Úr<nak különös> bizonyítás<a'> [Az „a'” sor fölötti beszúrás, a szövegközépre rá van írva az új: „-oknak”.]

¹⁹⁵¹ bizonyításoknak különös [Az „eggy igen” a sor fölé van írva.]

¹⁹⁵² csinálni! <A' *vagyon* (verbum) nem jó. Honnan eredhete a' *vagyon* (nomen)? A' sasból saSSa lesz; és így hihető a' haSSa és vaSSa van jól?> A' [Mindkét törölt mondat külön sorba van írva.]

¹⁹⁵³ azon tanításait [AZ „Etymologiai” a sor fölé írva, és egy vonással a helyére rendelve.]

¹⁹⁵⁴ botránkozni, kiírjuk. [A „mind” a vessző fölött áll.]

¹⁹⁵⁵ mi <azoknak> mindenikét

¹⁹⁵⁶ kimutassuk, <melly kevésbé> mint

¹⁹⁵⁷ [A tinta elmosódott a lap sarkán, emiatt a kezdő „W” nem látható.]

¹⁹⁵⁸ [A tinta elmosódott a lap sarkán, emiatt az első négy betű nem olvasható.]

¹⁹⁵⁹ Homér':

(Forrás: MTA KK, K631, 123. f.)

{-} [123r]

Révai, kinél mélyebben Nyelvünket még eddig senki¹⁹⁶⁰ nem ismerte – ő tiszta nyelvű Magyarok közt született, a hazának sok¹⁹⁶¹ tájékain lakott, és így az idiotismusokat össze hasonlíthatta, sok régi Maradványainkat 's¹⁹⁶² nevezetesen az 1382dikban írt Bibliát betüröl betüre lemásolta,¹⁹⁶³ a Boldvai Halotti Beszéd Magyarságát Herculesi munkával felfejtette, 's Izlését a Római Classicusok' férjfiás studiuma által kimivelte, magyarságát¹⁹⁶⁴ nagy szerencséjű poetai dolgozása által megnesemítette, 's¹⁹⁶⁵ bennünket olly Grammatikával ajándékoza-meg, mely nem hibátlan ugyan, de a' melly felől csak óhajtanánk¹⁹⁶⁶ azt mondhatni, hogy újabb¹⁹⁶⁷ Grammaticáink által elhomályosított – Nyelvünknek ez a Státora a' Nyelv' tribunáljában a' Bíróságot a' Szokásnak, az Analogiának, Etymológiának¹⁹⁶⁸ 's Euphoniának adá, még pedig abban az értelemben, hogy a' három utolsóbb az Elölülőnek¹⁹⁶⁹ ne coordinálva, hanem subordinálva legyen, a' mit minden lelkes és elkészült Grammaticustól várni lehetett. 'S Révai a' Szokás alatt nem csak a' most¹⁹⁷⁰ uralkodót értette, hanem egyszersmind¹⁹⁷¹ a' régít, és a' jövendő időket, mint Horátz.

A' Báróczi és Daya Biográphja tovább ment, a' nélkül hogy Révainak ósvényéről eltért volna; ő magát ezt a' Horátz és Révai Fő Biráját is egy más Birónak veté¹⁹⁷² alája, az Izlésnek, és némelly esetekben még¹⁹⁷³ a' Szükségnek is. Vélekedése szerint, a' Nyelv' ügyeiben legfőbb Bíró¹⁹⁷⁴

¹⁹⁶⁰ Nyelvünket senki [A „még eddig” a sor fölél van írva.]

¹⁹⁶¹ hazának <külöm> sok

¹⁹⁶² Maradványainak <betüröl betüre lemás> 's

¹⁹⁶³ Bibliát is lemásolta, [A „betüröl betüre” a sor fölél írva.]

¹⁹⁶⁴ által, magyarságát [A „kimivelte” a sor fölél van írva.]

¹⁹⁶⁵ megnesemítette, <-> 's

¹⁹⁶⁶ felől óhajtanánk [A „csak” a sor fölél írt beszúrás, amelyet egy vonás kapcsol a helyére.]

¹⁹⁶⁷ hogy <a' mellyeket azolta vettünk> újabb

¹⁹⁶⁸ [A „-ty-”, javítva, megvastagítva.]

¹⁹⁶⁹ az <Ana> Elölülőnek

¹⁹⁷⁰ most<anit>

¹⁹⁷¹ hanem <azt is> egyszersmind

¹⁹⁷² [A szó betűi vastagabbak, mert elfolyt rajtuk a tinta.]

¹⁹⁷³ mint [A régire szóra ráírva az új.]

¹⁹⁷⁴ Bíró <az Izlés; 's mint a' Szokás bánik teljes kéje és kénye szerint, midőn az Anal. Etym. és Euph. voksainak ellenére,> a' jót rossznak 's a' rosszat jónak kiáltja: úgy az Izlés teljes kéje 's kénye szerint <állapítja-meg a' mit a' Szokás megvetett, vagy behozott, sőt gond 's vigyázatlansága által a' Nyelvbe becsúsztatott; 's teljesíti a' Szükség> kérelmeit kívánságait, <a' Szokás, Analogia, Etymologia 's Euph> a' négy albiró <ellenkezéseikkel semmit nem gondolván, telje>-síti, mihelyt a' felől, hogy a' Nyelv újításai által az Erő és Szépség tekinteteiben nyerni fog meggyőzöttetik. De ez a' legfőbb Bíró nem olly szeszes mint a' szokás, melly <gyakorta vigyázatlanságból> épen nem ritkán tudatlanságból, <vagy> <és néha> 's még többször vigyázatlanságból is parancsolgat, sőt ő annál sanyarúbb maga eránt, minél inkább érzi <hogy> <nem lévén> <róla nincs feljebb apellálás, és így az ő botlásait többé senki meg nem igazíthatja, és> hogy ha ollyat sanctionálna, a' mit <az, a' kinek nevében ő a' legfőbb kormányt [...]> a' SZEPSÉG és ERŐ, <nem> kiknek neveken <ő> uralkodik, czél ellen valónak ismerted, az Idő szüntelenül ellenére dolgoznék hagyásainak, 's azokat végtére is felforgatná. – Ezen értelemben mondá ez a' Grammaticusunk <a' ki> (Tud. Gyűjt.

hogy az Író rabja is ugyan, de szabad kéjű Ura is a' Nyelvnek, és hogy jól és szépen <egyedül az ír> nem az ír, a' ki szorosan a' Szokáshoz 's három társaihoz ragaszkodik, 's ezeknek engedelmeik, javalások nélkül semmit nem mer, hanem az, a' ki tüzes Orthologus és tüzes Neol. egyszersmind, <'s így egyességben 's ellenkezésben van magával.>
<de mindég az Albirák' voksaitak előbb mindég kihallgatván,>

a' Szépség és Erő képében uralkodó
{-} [123v]¹⁹⁷⁵

<állapítja-meg, de mindég <arra eszmélt annak tekinteteiben> azoknak tiszteletében, a' kiknek nevekben
<ural> a' <fő kormányt viseli>>

[A törlést Kazinczy átlós vonalakkal kivitelezte, de ezen belül bizonyos szavak vízszintes vonallal is át vannak húzva. A „midőn” a sor fölé van írva, a törölt „teljesíti” a sor fölött állt, a „gond” emendálva van („gon”), az „a” négy albíró” szintén a sor fölötti beszúrás. Az „ellenkezéseivel” eredetileg „ellenkezéseikkel”, ahol a „v” a két „k”-ra van ráírva. Az alábbi szavak sorrendjét a följük írt arab számok és az őket körülölelő vonás rendezik át: „1. mihelytt 9. meggyőzöttetik 2. a' felől, 3. hogy 4 a' Nyelv 5 az Erő 6 és Szépség 7 tekinteteiben 8 nyerni fog”. Az „újításai által” a sor alatti beszúrás. A következő mondat eredetije: „tudatlanságból <vagy> <és néha> vigyázatlanágból is parancsolgat, sőt annál”, amelyben a „s még többször” és az „ő” a sor fölötti beszúrás. A törölt „és néha” a törölt „vagy” fölött olvasható. A törölt „nem lévén” a sor fölé van írva. Az „ismerted” szó vége javítva van az eredeti „ismeret,-”-ről. Az utolsó mondatban az „azoknak tiszteletében” a törölt „arra eszmélt annak tekinteteiben” fölé van írva.]

¹⁹⁷⁵[Üres oldal.]

(Forrás: MTA KK, K631, 124r–125v.)

{3} [124r]¹⁹⁷⁶

gadva annak nagy szépsége által,¹⁹⁷⁷ lefordítottam, 's Poetai Berkemben, Daykának Versei megett, kiadtam. Kezembe jutván az említett Útazás, dolgozósomat öszve-hasonlítottam a' Göthe' dalával,¹⁹⁷⁸ 's ámbár a' kettő közt érzem a' külömbséget, a' fordításon igazítani sem semmit¹⁹⁷⁹ nem tudtam, sem még ma nem tudok. Bájossága nem veszett-el. Honnan jöhet tehát, hogy a' mit a' dalban Herder¹⁹⁸⁰ olly igen szépnek lele, hogy¹⁹⁸¹ a' mit elkészült vendége, a' mint látszik, épen úgy csudált mint Herder, hogy a' mit én olly meleg, olly forró szívvel fordítottam (igy a' Művész' Reggeli Énekét¹⁹⁸² is, ugyan-csak Göthéből, 's a' Phantasia' társait) miköztünk, a' mennyire tudom, nem csak meg nem tudá kedveltetni magát, de némelyek, még pedig olvasott, sőt tudós férfiak, azt is kérdeheték, hogy Poesis e¹⁹⁸³ az ollyan? 's az olly sorok versek e? Ódának ugyan, még pedig nagytüzű Ódának, 's felséges-szállongásúnak,¹⁹⁸⁴ kevés akarta ismerni.

Ne piruljunk nagyon; ez másutt is alkalmasint így volt, és így van; 's¹⁹⁸⁵ a' Herder által csudált nagy ὄπλοτης¹⁹⁸⁶ Írók Kotzebüve vette leczkézései¹⁹⁸⁷ alá, Göthét tanítgatja, az utólréhetetlen! Kotzebue mint írjon¹⁹⁸⁸ jól németül.

{4} [124v] A' Magyar Nemzet kapott lelket és tüzet: mi nem ennek vagyunk híjával. Az bajunk,¹⁹⁸⁹ hogy a' Parnassz' kilencz Szűzei, kik¹⁹⁹⁰ egymás után látogatják-meg a' nemzeteket, hozzánk, örök háborúink 's egyéb bajaink miatt, későbben jöttek mint szomszédinkhoz. Már köztünk vannak:¹⁹⁹¹ de még nem ismerünk minden megjelenéseikre, 's nem akarjuk érteni, hogy ők a' magok' új tanítványaikat¹⁹⁹² nem annyira sugallataik mint régiebb és újabb tanítványaik¹⁹⁹³ által oktatgatják. Mi magokat őket akarjuk látni, hallani, 's¹⁹⁹⁴ nem foghatjuk-meg, hogy a' megjelenés csak azoknak adatik, a' kiknek vezérlett, oktatott, gyakorlott szemek¹⁹⁹⁵ már elbirják a' Theophania' elvakító világát. Igy bántak ők minden gyarmataikban: a' Cecprosz' új hazája a' Cecropsz' régiebb hazájától tanult és a' Phoenicia' lakosítól, 's magok ezek a' legelső is a' még

¹⁹⁷⁶ [A lap tetjén középen álló sorszám és cím Jakob Elek keze: „VIII. Nyelvészeti töredék.”.]

¹⁹⁷⁷ annak <bájossága> által [A „nagy szépsége” a törlés fölötti beszúrás.]

¹⁹⁷⁸ darabjával

¹⁹⁷⁹ igazítani semmit [A „sem” a sor fölött áll és egy vonás rendeli a helyére.]

¹⁹⁸⁰ Herder<nek>

¹⁹⁸¹ igen <tetszék>, hogy [A „szépnek lele,” a törlés fölötti beszúrás.]

¹⁹⁸² Énekét [Em.]

¹⁹⁸³ hogy <Költemény> e [A „Poesis” a törlés szó fölött áll.]

¹⁹⁸⁴ Ódának, felséges-szállongásúnak, [A „s” a sor fölötti, egy vonással a helyére kapcsolt beszúrás.]

¹⁹⁸⁵ másutt is így van; <mint nálunk.> 's [Az „alkalmasint így volt, és” a sor fölé írt, egy vonással a helyére rendelt beszúrás.]

¹⁹⁸⁶ [A hatodik betű javított.]

¹⁹⁸⁷ Kotzebüve leczkézései [A „vette” a sor fölötti, egy vonással a helyére rendelt beszúrás.]

¹⁹⁸⁸ alá, <vette ...> tanítgatja <Göthét>, az utólréhetetlen! mint írjon [Az újabb „Göthét” az első törlés fölött áll, mellé van írva a „Kotzebue” és egy a soron átnyúló vonással a következő sorbeli helyére van rendelve.]

¹⁹⁸⁹ Az <a> bajunk,

¹⁹⁹⁰ a' <Heliconi> kilencz Szűz, kik [A „Parnassz” a törlés fölött áll, a „Szűz” toldaléka a sor fölötti beszúrás.]

¹⁹⁹¹ vannak,

¹⁹⁹² magok' tanítványaikat [Az „új” a sor fölötti beszúrás, amelyet egy vonás rendel a helyére.]

¹⁹⁹³ régiebb tanítványaik [Az „és újabb” a sor fölötti beszúrás.]

¹⁹⁹⁴ akarjuk, 's [A többi a sor fölötti beszúrás, amelyet egy vonás rendel a helyére.]

¹⁹⁹⁵ oktatott szemek [A „gyakorlott” a sor fölötti beszúrás.]

régiebbektől,¹⁹⁹⁶ de a kiknek neveiket által nem hozta hozzá az idő; Róma¹⁹⁹⁷ Görögországtól, az újabb Európa az Arabszoktól és a Byzantiumból megszaladt Tudósoktól, 's a Németek, még pedig elolthatatlan antagonizmusok mellett is, a Franciaiktól, 's nem csak dolgot, hanem Nyelvmívelést, Nyelvbővítést, Nyelvszépítést is. Mert¹⁹⁹⁸ a Tudomány' és Mesterség' országában nincs antagonizmus; ott mindnyájan¹⁹⁹⁹ Cosmo.²⁰⁰⁰ {5} [125r] políták vagyunk; 's a' dolog eltanulása²⁰⁰¹ közben a' legkülömbözőbb²⁰⁰² Nyelvek is egymással rokon Nyelvekké válnak; nem változnak egyébbé mint a' mik voltak, de szebbekké, bővebbekké, ideáink 's érzéseink' festésére alkalmasabbakká lesznek.

Nem értem a' mit az érteni-tudók értenek, igen rút; kárhoztatni a' mit az érteni-tudók szinte csudálnak, még rútabb, 's a' ki érteni nem tud, nem fog haladni. Vizsgáljuk tehát, hol vannak akadályaink,²⁰⁰³ 's miben különbözünk azoktól, a' kikhez legalább az érteni-tudásban, hasonlítani kell. Ez²⁰⁰⁴ mutatja-ki, mint²⁰⁰⁵ tették-meg ők az²⁰⁰⁶ útát, a' mellyen²⁰⁰⁷ mi akarunk haladni,²⁰⁰⁸ miben botlottak-meg, és mi²⁰⁰⁹ által boldogultak, és így mit kell keresni vagy²⁰¹⁰ kerülni minékünk is.

„A' Német Irók megismerkedének a' Görögök' Szellemével” – (és mind azzal, a' mit az újabb Nemzetek' Nyelvekben és Literaturájokban szépnak, követésre-méltónak, 's az ő tulajdonokhoz illőnek, és így elfogadhatónak találtak) – „'s ezeknek példányok szerint képzettké a' magok' Nyelveket, 's ez által azt a' leggazdagabbá, poetai dolgozásokra a' csudálhatóságig alkalmatossá tették,²⁰¹¹ úgy mond az Orosz Utazó; – és²⁰¹² mind ezt Luther²⁰¹³ oltá, ki bátor, merész, lelkes Nyelvújító volt, a'²⁰¹⁴ XVIII. század feléig lassan, tartalékkal, és a' sokaság' kímélésével, míg a' teremő Klopstock megjelene, 's a' hosszas borongás és derülgetés után a' napot nekik felhozta, nem gondolván a' sokaság' neheztesélésével, 's barátjainak ijesztésekkel, kik²⁰¹⁵ ötet azzal ijeszték, hogy beszédét²⁰¹⁶ senki sem fogja érteni. Tanuljanak érteni! kiáltá Klopstock, 's az idő megmutatta, hogy a'

¹⁹⁹⁶ ezek <is a'> régiebbektől [Az „a' legelső is a' még” a törölt rész fölötti beszúrás, amelyet egy vonás kapcsol a helyére.]

¹⁹⁹⁷ neveiket <...> Róma [A beszúrás a törlés fölött és a belső margón áll. A szavak eredeti rendjét fölétük írt arab számok változtatják meg: „3. hozta 1. által 2. nem hozzánk az idő;”]

¹⁹⁹⁸ Franciaiktól. Mert [A „'s nem csak dolgot, hanem Nyelvmívelést, Nyelvbővítést, Nyelvszépítést is.” lapalji betoldás.]

¹⁹⁹⁹ antagonizmus; <... még a' legszebb ...> Ott mindnyájan

²⁰⁰⁰ Cosmo-<políták vagyunk, 's különböző Nyelveink egymással rokon Nyelvekké válnak.> [A törölt „külömbözö” a sor fölött áll.]

²⁰⁰¹ dolog tanulása [Az „el” a sor fölött áll.]

²⁰⁰² legkülömbözö

²⁰⁰³ tehát, akadályaink, [A „,hol vannak” a sor fölött áll. Az „akadályaink” szónál lyukas a papír, így a „dály” nem jól olvasható.]

²⁰⁰⁴ hasonlítani-<i akarunk, 's lássuk mint tették-meg ők azt az útát, a' mellyet mi akarunk megtenni, hogy> Ez [Az „-unk” szövegződés a régre rá van írva, az azt követő „kell” a sor fölött áll.]

²⁰⁰⁵ mutatja-ki <nekünk>, mint

²⁰⁰⁶ ők <azt> az

²⁰⁰⁷ mellyet

²⁰⁰⁸ akarunk <megtenni,> haladni

²⁰⁰⁹ és <így mit kell nekünk kerülnünk,> mi

²⁰¹⁰ keresni <nekünk is.> vagy

²⁰¹¹ tettének [Az új „-k” a teljes toldalékok kitarja („-nek”).]

²⁰¹² mond <Karamsin,> és [Az „,Orosz Utazó; -” a sor fölött áll.]

²⁰¹³ ezt <kevés esztők alatt. Klopstock vala a' teremő, noha élötte már mások sokan és századok oltá készítették az útát. Kiz> <A' Németek közt Luther és Klopstock volt a' két legtelkebb Nyelverteremő. 's

mind a' kettő> Luther

²⁰¹⁴ volt, <Klopstockig> a'

²⁰¹⁵ ijesztésekkel, <hol> kik

²⁰¹⁶ hogy <oket> beszédét

szó nem volt kevély szó. Imhol egy Ódája, Németül 's szorosán fordítva, 's azon²⁰¹⁷ darabossággal 's szabad és semmi lábához nem között zengéssel, a' mellyben a' Német Originál zeng, hogy Németül²⁰¹⁸ nem értő Olvasónknak képezele légyen, melly vakmerőséggel bánt Kl. a' maga Nyelvével;²⁰¹⁹

folgt Klopstocks Oda: Unsere Sprache an uns.

{6} [125v]

2950. szeg.

Nazion, welche mich redet.....
exscribendum.

Nátzió, melly engemet beszél.....
exscribendum.²⁰²⁰

in scholio adjiciatur textus Pand. VII. p. 17.

a' Német Oda a' Németeket nem borzasztá el kevésbé mint a' fordítás a' Magyarokat. De a borzasztás azon nemű melly a' beteget nem megöli, hanem fordulást ejtvén a' veszedelmes nyavalyán, életre vígasságra²⁰²¹ hozza, 's a' Nemzet most már nem borzad tőle.²⁰²²

Klopstocknak idejéig a' Német Írók is alkalmasint a' könnyen érthetőséget 's a' Német Németiséget, az az a' Nyelv tisztaságát, akarák fő czéllá tenni: Kl. egyebet. Az Óda azt tanítja, hogy a' Nyelv kövesse a' Hellénisz példáját, 's magából merítse gazdagságát és szépségét, mint Hellénisz. De azon felül hogy a' Hellénisz is mind magából merítette mind másoktól tanult: egy más helyen Kl. ezt is mondja:

Aus allen goldnen Zeiten begleiten dich,
Natur, die Dichter. Dichter das Elterthums!
Der späten Nachwelt Dichter.

Nem is látnánk, hogy ha a' Görögötől szabad tanulunk és a' Rómaitól, 's ezt nyilván azért, mert annak követést érdemlő példányai vannak: miért nem kellene az új Nemzetek Classicusaiktól is, ha ezek közt követést²⁰²³ érdemlő példányokat találunk.²⁰²⁴

A' Német Nyelven az Írók vitték e' nagy tökéletességre a' fejedelmeknek és a' társasági életnek igen csekély segédjét, sőt²⁰²⁵ ezeknek sok esetekben, gátlásokat tapasztalván: míg a' francia²⁰²⁶ Nyelv és Literatúra épen ellenkező útát tett. Ez úgy jára

²⁰¹⁷ Ódája, azon [A többi a sor fölötti beszúrás.]

²⁰¹⁸ hogy <a'> Németül

²⁰¹⁹ Nyelvével; <a' Német Óda a' Németeket nem borzasztá-el kevésbé mint a' Magyar fordítás a' mieinket fogja; de a' borzasztás azon nemű, a' melly a' beteget rázza-öszve, midőn a' nyavalya megfordul, 's a' Németek tudják, mit köszönhetnek e' borzasztásnak. Nyelvek addig csak a' Klnak idejéig egyszínű 's csak német volt, 's legfeljebb francziás német: azolta görögös <<(és Római)>> -német is; 's minthogy a' Római Nyelv és Literatúra tanítványa, sőt bizonyos értelemben leánya volt a' Görögnek, egyszersmind Római-német, 's a' nagy példa után Francziás, olaszos, Ángolos-német.> folgt [Az „-el” („borzasztá-el) sor fölötti beszúrás, ahogyan a „fordítás” is. A „Római-német” eredetileg „G”-vel kezdődik, erre van ráírva az új szó „R”-je.]

²⁰²⁰ [A két oszlop két függőleges vonallal van egymástól elhatárolva.]

²⁰²¹ [Az első négy betű alatt a papír lyukas, emiatt a szó elejére csak az ékezetekből, és a betűk lenti íveiből lehet következtetni.]

²⁰²² [A bejegyzés a magyar fordítás oszlopa alá került, és egy vonással kapcsolódik a Pandecta-utaláshoz. A Pandecta itt Klopstock műveinek VII. kötetét jelenti.]

²⁰²³ Classicusaiktól, ha követést érdemlő [A többi a sor fölötti beszúrás, az „is”-t egy vonal rendeli a helyére.]

²⁰²⁴ példányokat <ezeknél is> találunk.

²⁰²⁵ csekély segédjé<vel>, sőt

²⁰²⁶ ezeknek <az ellenkezőekkel> a' francia [A többi a sor fölötti beszúrás: „sok esetekben, gátlásokkal: tapasztalván: míg”. A „gátlásokat” új szövége a régre van ráírva („-kal”)]

mint az a' Festő, a' ki elhíven magát azon²⁰²⁷ szerencsében hogy neki alkalmasabb és kedvesebb²⁰²⁸ festékek jutottak mint másoknak,²⁰²⁹ 's látván²⁰³⁰ hogy rajzolni eléggé készen 's ügyesen tud, az antikok' stúdioma és az ideál szükségének értése nélkül²⁰³¹ fog munkához, mindent magából merít, 's²⁰³² gyönyörű darabokat dolgozik, mellyeket a sokaság nem győz csudálni, de a' mellyeket²⁰³³ a' tanult szem kárhoztat; 's midőn az antikokat copirozza, mellyek öelötte²⁰³⁴ is Canonjai a' Szépnek, a'²⁰³⁵ Medicsi ház Vénusát béleplezi, mert ruhátlan asszonyt festeni nem látja illőnek, a'²⁰³⁶ szem' tojására felfaragja a' csillagot, mert vak asszonyiarcz²⁰³⁷ nem szép, 's színeket ád az egész szobornak, mert márványszínű asszony a' természetben nincs, 's a' természet tudta, hogy a' szín neveli a' szépséget. Bár melly nagyítónak tessék az a' kép,²⁰³⁸ a' mellyel a' francia Nyelvet és Literatúrát itt festem: valóban a' ki azt ismeri, igazságtalannak találni nem fog. Csak nézzük, mint fordítja²⁰³⁹ a' francia a' Régieket, 's tartóztassuk-meg a' nevetést: Cató a' Thyvoine²⁰⁴⁰ Sallustjában mellyet a' Bipontinusok is magasztalnak, a'²⁰⁴¹ Patres Conscripti²⁰⁴² tiszteletes seregeket²⁰⁴³ Messicurs titullussal szólítja-meg (magyarosan Tek. Státusok és Rendek)²⁰⁴⁴, 's a' Római Sallust Catilinájának²⁰⁴⁵ első Periodusában²⁰⁴⁶ francia Sallustá vál. (Lássd a' Toldalékot. I.) – Innen van, hogy Voltaire Nestort nevetséges²⁰⁴⁷ kevély és fecsegő Öreg-

²⁰²⁷ magát <...> azon

²⁰²⁸ neki <szemnek> kedvesebb [Az „alkalmasabb és” a törlés fölött áll.]

²⁰²⁹ mint <szomszédj> másoknak

²⁰³⁰ másoknak, <'s eléggé készen> 's látván

²⁰³¹ nélkül [Em.]

²⁰³² munkához, 's [A „mindent magából merít” a következő sorból van egy a szavakat körülölölő vonással ide rendelve.]

²⁰³³ mellyek mindent magából merít a' [Ld. előző lábjegyzet.]

²⁰³⁴ öelött-<ök>

²⁰³⁵ Szépnek, <az> a'

²⁰³⁶ illőnek, <'s> a'

²⁰³⁷ [A bekezdés elejétől eddig, a margón kettős piros ceruzás vonás.]

²⁰³⁸ az <az ...> kép [Az „a” rá van írva az „az”-ra.]

²⁰³⁹ fordít [A toldalék a szavak közé tett beszúrás.]

²⁰⁴⁰ Thyvoine<q > [Törölt lábjegyzetjel.]

²⁰⁴¹ Sallustjában a' [A „mellyet a' Bipontinusok is magasztalnak,” lapalji betoldás.]

²⁰⁴² Pater Conscripti<...>

²⁰⁴³ seregét

²⁰⁴⁴ [A „(magyarosan Tek. Stát és Rendek)” a sor fölé van írva.]

²⁰⁴⁵ Sallust <francia Sallustá vál> Catilinájának

²⁰⁴⁶ első <Sallust> Periodusában

²⁰⁴⁷ Nestort <'s az Atréüs' fíját egy> nevetséges

(Forrás: MTAKK, K631, 126. folio.)

{-} [126r]²⁰⁴⁸

ennek élték, benne meglábolhatatlan fenekekre akadnak.

Két példa van előttünk, mellyek²⁰⁴⁹ között Nagyjaink, kik a' köz ügyre vigyáznak, azt választathatják, a' mi Nyelvünket leginkább gyarapíthatja: az egyik a Francia Nyelvé, a' másik a' Németé. Ott az Academia parancsolta mi legyen jó: itt az Írók és Grammaticusok mutatták-ki mi az, de nem parancsolva, hanem a' Nemzetnek nagy²⁰⁵⁰ gondnal készült dolgozásokban 's theoriákban terjesztvén elébe, 's annak a' mit tanácslottak elfogadtatását az Időre bízván. A' Francia Academia a' Nyelvet szegényné 's az Izlést hamissá 's felszeggé tette: a' Német gazdaggá a' Nyelvet, a' Nemzetet pedig olly pontra juttatván, hogy útát a'²⁰⁵¹ Szépnek minden nemeiben tehesen. A' Francia Literatura és Nyelv így soha sem lesz az a' mi a' Német: de a' Német lehetni az, ha a' környülmények által segéltetnék, a' mi a' Fr. Kérdés²⁰⁵² e tehát, mellyiket kell követnünk? Mert hogy a' Nyelv magát az egész Európával megkedveltette, 's hogy a' Francia Literatura (a' szót szélesebb értelmében vévén) előtte áll bizonyos tekintetekben a' Németnek, az nem az Academia' munkája, hanem a' szerencsés környülmények²⁰⁵³ 's egyéb okoké. Hamarább kezdette futni pályáját, 's még ezt Friedrich²⁰⁵⁴ bántotta, József pedig még a' Klopstock' kérelmei után sem vette pártfogásába, 's a' Messziás' Éneklője egy idegen Király' országában írta a' Németek' örök díszel ragyogó Epepeáját 's olly tűzű Ódáját, mellyek a' Horátzeit is felül múlják szabad szállongásban: XIV.²⁰⁵⁵ Lajos és Richelieu 's a' Haza' Nagyjai a' nagy Írókat megkülömböztették, segélték, 's²⁰⁵⁶ a' Haza' jobb fíjait a' pálya megfutására tüzelték²⁰⁵⁷

{-} [126v]

lom magát a' dologba vett ...²⁰⁵⁸

volna; 's a' Német Nyelv a'²⁰⁵⁹ Nagyok' segélése nélkül is csudálást érdemlő virágzásra jutott, a' Francia épen a' Nagyok miatt nem jutott,²⁰⁶⁰ 's hogy a' Nyelv olly tekintetbe hozá magát, 's hogy Literaturája (a' szélesebb értelemben vévén a' szót) bizonyos tekintetekben nagyon maga megett látja a' Német Literaturát,²⁰⁶¹ annak okát egyébben találja a' ki a' tárggyal ismeretes mint a' mi ide tartozhatnék.²⁰⁶²

²⁰⁴⁸ [A kötet középehez kötött papírselet.]

²⁰⁴⁹ előttünk, <a> mellyek

²⁰⁵⁰ Nemzetnek <jól dolgozott> nagy

²⁰⁵¹ hogy a' [Az „útát” a sor fölötti beszúrás.]

²⁰⁵² tehesen <útát.> Kérdés [Az „A' Francia Literatura és Nyelv így soha sem lesz az a' mi a' Német: de a' Német lehetni az, ha a' környülmények által segéltetnék, a' mi a' Fr.” a cédula aljára írt betoldás.]

²⁰⁵³ hanem <egyéb> környülményeké [Az „a' szerencsés” a törlés fölé van írva.]

²⁰⁵⁴ ezt <sem> Friedrich

²⁰⁵⁵ szállongásban<.> XIV. [A kettőspont a törlés után került.]

²⁰⁵⁶ segélték. 's

²⁰⁵⁷ [Az utolsó tagmondat utólag került a sor végén megmaradt kevés helyre.]

²⁰⁵⁸ [Mivel a lap el van vágva, az írás első sora itt félbeszakad.]

²⁰⁵⁹ Nyelv <olly virágzásra jutott, a' millyenre a' Francia> a' [Az „olly” a törlés eleje fölé van írva.]

²⁰⁶⁰ Francia <arra> nem jutott [Az „épen a' Nagyok miatt” a törlött „arra” ölé van írva, s egy vonással a helyére rendelve.]

²⁰⁶¹ literaturát

²⁰⁶² [Az írás itt megszakad. A papírselet kétharmada üres.]

(Forrás: MTA KK, K631, 127. folio.)

{-} [127r]²⁰⁶³

lömbözéseket el fogják²⁰⁶⁴ alku 's erőszak nélkül is fogyaszthatni²⁰⁶⁵ mint Athenában, Romában és minden újabb Nemzeteknél, kik²⁰⁶⁶ tökéletes Eggysséggel úgy nem dicsekedtek, 's nem dicsekedhetnek,²⁰⁶⁷ mint mi. Az²⁰⁶⁸ Adelung,²⁰⁶⁹ tanításait nem alku, nem erőszak, nem közöns. sanctio vétette-be, hanem a' Nép' Írójainak²⁰⁷⁰

Nekünk úgy tetszik, hogy az a' jó a' mit az Orthologusok ezen alku, kedvezések és számlált vokok által czélzanak, olly kárt tenne Nyelvünk' 's Literaturánk' gyarapodásában, mellyhez képest ez a' jó egészen eltűnhetne; 's minthogy ezt a' *Nemzetiség'* fényes ürügyével igazolják,²⁰⁷¹ kénytelenek vagyunk nekik eggy előterjesztéssel menni elejkebe:

Képzeljük, mi lenne abból, ha valaki²⁰⁷² felállana közöttünk, 's ezt mondaná: „Nemzetiségünknek eggyik bélyege az Öltözet, 's a' mi a' Nemzetiséghez tartozik, méltó figyelmünkre. Az egészen elváltozott hajdani díszétől, 's örök változtatásaink, 's az idegen öltözetek' imitatioja” (az Orthologus irtózik az *utánlás* jó, de új szavától) „annyira megyen, hogy ha a' verszettségnek gátat nem vetünk, a' Nemzetiségnek ez a' tiszteletes bélyege egészen el fog korszosodni. 'S nem elég hogy délczégységünk mindég újat meg újat teremt, 's a' magyar köntös mellé idegen zsiléket, zsabótokat, kravátokat veszen; nem elég hogy a' Horváth, a' Moldvai, a' Lengyel szélektől a' magyar ugyan [...] környéki ruhanemeket előhordja: íme²⁰⁷³ némellyek annyira ve-²⁰⁷⁴

{-} [127v]

Gyűlöli az Ízlés' Biróságát, mert ez a' Bíró sokszor meg sem érti mit miért akar. Osztán az Ízlés Anarchiára vezet, úgy mond, 's az Anarchiát igazolja. 'S minthogy az Anarchiát semmi társaságban nem lehet és nem kell túrni: meghívja a' másik fél' embereit, hogy mint jó hazafiak, az Eggysség kedvéért, mondjanak-le különözéseikről, 's alkuképen, kölcsönös kedvezésképen, meggyőződés nélkül, sőt meggyőződés ellen is, kövessék a' mit a' Többség követ, javal, kíván.

'S mi az érthetetlen? az e a' mit minden nem ért? vagy az inkább, a' mit senki nem ért?

A' ki az Ízlés' bizonytalanságát emlegeti, gyanúba hozza magát a' Philosophusnál, 's ennek tanításai eloszlatják mind kétségeit mind rettegését.

²⁰⁶³ [A kötet középehez kötött papírszelet, amely keskenyebb a kötet többi lapjánál.]

²⁰⁶⁴ [Az „el fogják” egy vonallal van körülövezve, s feltételezhetően a „fogyaszthatni” elő vonalra rendezve.]

Mivel a papír teteje le van vágva, ez a vonal nem látható.]

²⁰⁶⁵ [A szó a sor végére esik, az utolsó betű nem látszik.]

²⁰⁶⁶ [A szó a sor végére esik, az utolsó betű nem látszik.]

²⁰⁶⁷ 's dicsekedhetnek, [A „nem” a sor fölött áll.]

²⁰⁶⁸ mi. <Légyen előbb Adelungunk, úgy <<az>> ennek tanításai nálunk is úgy fognak bevétetni. > Az [Az „ennek tanításai” a törölt „az” felett áll.]

²⁰⁶⁹ [A szó a sor végére esik, az aposztróf nem látszik.]

²⁰⁷⁰ [A törlés utáni mondatföredék apróbb betűvel van írva a következő bekezdés elé, a sorok közé. Az utolsó szó le van vágva.]

²⁰⁷¹ fényé<vel> igazolják, [Az „ürügyével” a sor fölött áll.]

²⁰⁷² Képzeljük, <hogy> valaki [A „mi lenne abból, ha” a törlés fölött áll.]

²⁰⁷³ előhord< > íme [A beszúrt „-ja” és a kettőspont a két szó közé van írva.]

²⁰⁷⁴ [A papír el van vágva, így az írás itt megszakad. A sor elején egy szó emiatt nem olvasható.]

Ha van e Anarchia a' Tudomány' országában? 's a' vélekedések' külömbségét Anarchiának kell e neveznünk?

És végre az az alku, azok a' baráti tekintetek, az a' vokok' többsége! 'S²⁰⁷⁵ mind ezeket a'²⁰⁷⁶ hazafiség kívánná e? az a' tekintet kívánná e, hogy a' külömbözéseknek másképen vége nem lehet, 's Eggségre²⁰⁷⁷ különben nem juthatunk?

Az Orthologia' embereinek nincs semmi rettenetesebb mint ez az Anarchia, nincs semmi óhajthatóbb mint ez az Eggség, nekünk pedig úgy látszik, hogy rettenetesebb mint ez az Eggség.²⁰⁷⁸

²⁰⁷⁵ többsége <által> 'S [A felkiáltójel a törlés előtt áll.]

²⁰⁷⁶ ezeket <az> a'

²⁰⁷⁷ lehet, <hogy> Eggségre [A „,s” a törlés fölött áll.]

²⁰⁷⁸ [A papír el van vágva, így az írás itt megszakad.]

(Forrás: MTAKK, K631, 128. folio.)

{-} [128r]²⁰⁷⁹

ítélni, a' ki maga szép: úgy az Ó és Új M. Irójának tanácsos volt volna hallgatni.

Rettenetes dolog hogy a' mi Nyelvvédőink²⁰⁸⁰ szükségesnek nem látják megolvasni a' mit a' tárgy felől mások mondtak, 's mintha mi is Quackerek volnánk, kiki²⁰⁸¹ feláll köztünk a' tanító-székbe, mihelyt magát a' Grammatikai kegyelem' lelke által meghihletve lenni gondolja. Eggy más alkalommal a' Hazai Tud.²⁰⁸² Irója az ilyeneket a' Mélt. Gróf Esdeklésére 's a' Prof. Fejér Úr' megkoszorúzott Pályairására emlékezteté, hová a' Superint. Kis és Kende Lónyai Pred. Pánczél Úr hasonló szerencsét ért Értekezéseiket méltó számlálni.²⁰⁸³ Nem rettegek kimondani hogy ide tartozik a' Dayka és Báróczi Élete is, és hogy az²⁰⁸⁴ ilyeneknek ezt legalább azért kellene megolvasniok hogy megczáfolhassák. A'²⁰⁸⁵ ki, mint a' Yorick Smelphungusa, semmit nem tart méltónak a' megolvasásra a' mi harmincz eszt. olta magyarul íratott, mert előre tudja hogy az jó nem lehet; a' ki Baróti Szabónak²⁰⁸⁶

{-} [128v]²⁰⁸⁷

Krippel will immer voran.

Sublimitas.

πρεπον

Ura az én értelmemben. Nem abban, a' kik azt úgy szeretnék venni hogy annál fogva bánthassanak.

Bellona sisakjai.

Jaj annak az olvasónak, annak²⁰⁸⁸ a' Criticusnak, a' ki némelly szó, némelly szollás némelly²⁰⁸⁹ munka itéletére²⁰⁹⁰ nem egy bizonyos Classicusok olvasása alatt nevékedett érzelmet hoz hanem czirkalmas ölet, réfet és singet.

M. Ny és M. Ny közt nincs külömség, Poeta és Poeta 's Pros. és Pros. Nyelve, sőt Poetanak és Poetanak 's Pros. és Pros. Nyelve is azon egy nyelv, a' mi ennek nem szabad, annak sem szabad. E' hamis hitben legyen Suus est cuiq. Predik. Sípos és Kisfaludiak.

kor és év.²⁰⁹¹

tanulás nélkül elmélkedni²⁰⁹² egyenes út a' tévedésre.²⁰⁹³

HIC est.

Dugonics a' nép közzé.

²⁰⁷⁹ [A kötet középre kötött papírszelet.]

²⁰⁸⁰ Nyelv-<tanítói> [A „-védőink” a törlés fölött áll.]

²⁰⁸¹ mintha Quackerek volnának, kiki [A „mi is” marginális beszúrás.]

²⁰⁸² Tudósítások

²⁰⁸³ Értekezéseket <illetve volna> számlálni. [A „méltó” a törlés fölött áll.]

²⁰⁸⁴ is, <mellyet> az [Az „és hogy” a törlés fölött áll.]

²⁰⁸⁵ ilyeneknek legalább <megczáfolni kellene.> A' [Az „ezt” a sor fölötti beszúrás, az „azért kellene megolvasniok hogy megczáfolhassák.” a törlés fölött kezdődő, és a következő mondat fölött véget érő beszúrás.]

²⁰⁸⁶ [Az írás itt félbeszakad.]

²⁰⁸⁷ [Az előző oldalhoz viszonyítva mérőleegens van írva a szöveg. Az írás a kötésnél kezdődik.]

²⁰⁸⁸ azok

²⁰⁸⁹ némelly [Em.]

²⁰⁹⁰ munka <kitételének> itéletére

²⁰⁹¹ és <vilag> év.

²⁰⁹² elmélkedni [Em.]

²⁰⁹³ tévedésre [Em.]

Könnenérthetés.²⁰⁹⁴

Caligan oculos

Reform. feloldá a' nyelvet. Miben volt ártalmas a' Nyelvre.

²⁰⁹⁴ Könnenérthetés [Em.]

(Forrás: MTAKK, K631, 129. folio.)

{-} [129r]²⁰⁹⁵

E' veszedelemnek, ugymond l. 438.²⁰⁹⁶ nem lehet egyként elejét venni, mint ha az Iskolákban a' Philológiának erős alapon épített tudománya fog tanítani. Minekutána ez az Iskolák' nyelve így az egész nemzet által elfogadtatand, quilibet Scriptorum aliquam suae in scribendo libertatis partem consecrabit quidem, si volet, at una ad accelerandam Philologorum²⁰⁹⁷ et Grammaticorum, verbo, omnium aliorum Scriptorum Unionem, sine qua cultura linguae cogitari non potest, plurimum conferet. A' Német Nyelvet hozza például, mellyet ellepett a' botlások' és vétkek' sokasága, míg Adelung nekik Grammaticát és Lexicont nem adott, 's (így l. 438.) a' Grammaticia és Syntactica'i törvényeket a' külső hatalom (auctoritas publica) az egész nemzet' nevében, megállapította. Így más nemzeteknél is, nevezetesen a' Francziáknál, hol az Academia' Negyvenjei parancsolják, mi helyes mi helytelen.

{-} [129v]

mintha az iskolákban a' Philologianak [...] ²⁰⁹⁸
elvei (így nevezték némelyek a' principiumot, 's az *elv* annyi mint az *elő*, a' nyelv a' nyeléből leve) tanítatnak. Minekutána az iskoláknak ez a' nyelve az egész nemzet által elfogadtatand(?), quilibet²⁰⁹⁹ Scriptorum aliquam suae in scribendo libertatis partem consecrabit quidem, si volet (melly fortélyos kényszerítések! 's hát ha nem fogja feláldozni akarni?) at una ad accelerandam Philologorum et Grammaticorum, verbo, omnium aliorum Scriptorum Unionem, sine qua cultura linguae cogitari non potest (mingyárt fogjuk látni melly tekintetű az a' külömbözés, mellynek²¹⁰⁰ egyességé azért kell válni, mert különben elakad a' Nyelv' kimiveltetése.) plurimum conferet. Lap 438. kimondja, hogy a' Grammaticai 's Syntactica'i törvényeknek²¹⁰¹

²⁰⁹⁵ [A kötet közepére kötött papirszelet.]

²⁰⁹⁶ [Az utolsó számjegy javított.]

²⁰⁹⁷ Philolol

²⁰⁹⁸ [A papír teteje le van vágva, ezért az első sor vége nem olvasható.]

²⁰⁹⁹ elfogadtatand, quilibet [A zárójelbe tett kérdőjel a sor fölé van írva.]

²¹⁰⁰ az <az egyenetlenség, a'> melly [A többi a törés fölött áll.]

²¹⁰¹ [Az írás itt félbeszakad, a lap aljág néhány sornyi üres hely.]

(Forrás: MTAKK, K631, 130. folio.)

{-} [130r]

V. F. Úr veszedelmet emleget, 's a' Magyar név' legszentebb Palládiumának sérelmét, midőn Iróink olly Orthographiai 's Grammaticai vétkekkel töltik-el írásaikat, mellyek ezen philosophiai szellemenb írt Grammatica által nem igazolthatnak; társai közzül pedig, némellyek azokat, a²¹⁰² kik a' Neologusok' felén nem hátul állanak, a²¹⁰³ Nyelv' megsértett Felsege' bünöseinek kiáltják-ki, 's minden Magyart a' Nyelv' védelmére szóllítanak ellenek; mintha²¹⁰⁴ minden Magyar tudná, mit kell a' Nyelv'tanítók' ellenkező vélekedéseikben védelmezni. Ez a' cselekedet bizonyosan nem javalható. – De halljuk V. F. Urat.

{-} [130v]

nem akarná.²¹⁰⁵ A²¹⁰⁶ Magyar [...] ²¹⁰⁷

ja, hogy mással mondassa magának a' mit magának kell fellelni; az ugyan a' ki itt szól, a' külső Hatalom által még akkor sem akarná eldőjtetni a' Tudománybeli Kérdéseket, midőn nagy reménységei lehetnének, hogy ez a' Hatalom az ő felét fogja győzedelmesnek kiáltani. Nem mind egy az, akár így, akár amúgy dőjtessék a' dolog, csak²¹⁰⁸ Eggyesség legyen. Ezen Hatalom' bölcsesége felől kételkedni nem lehet: de az emberek nem szűnnek-meg a' legnagyobb bölcsesség mellett is emberek lenni, az az, megtévedhetni 's a' mi még veszedelmesebb, megtévesztethetni. 'S a' mire magunk is rá akadtunk, csak akarjuk, kell e azt más által adatnunk magunkra?

²¹⁰² közben némellyek <pedig> azokat, a' [Az új „pedig” a sor fölött áll, a törölt „pedig” szintén a sor fölül lett törölve.]

²¹⁰³ állanak, <öket> a'

²¹⁰⁴ védelmére kiálltanak; mintha [A „szóllít-”, a „kiállt,-ra van írva.]

²¹⁰⁵ [Itt egy betoldásra utaló jel, melyhez nem tartozik betoldás.]

²¹⁰⁶ akarja, A'

²¹⁰⁷ [A papír teteje le van vágva, ezért az első sor vége nem olvasható.]

²¹⁰⁸ akár <hatot akár vakot vessen a' koczka.> csak [A többi a törlés fölét írva.]

29.

(Forrás: MTA KK, K631, 131. folio.)

{-} [131r]²¹⁰⁹

csinálni, a' hol arra szükség van, nem tanácstalan dolog; 4. mert útát csinálni nem szabad a'²¹¹⁰ más' birtokában. – De a' Nyelv nem a' más birtoka. Miénk: és így enyém is; 's a' társaság' folyamjának telkemen keresztül-futó érével azt tehetem a' mit jónak látok; azt olykor, úgy mondja Cicero (ad Famil. XI. 7.) az egész társaság' folyamjával is; csak jót, csak hasznost.²¹¹¹

{-} [131v]

's ámbár Íróink' szorgalma felelevenítette, 's azt már minden olv²¹¹²
Magyar ismerni tartozik, 's az olvasó Magyar valóban ismeri is²¹¹³
akarja hányni írásinkból, Lexiconinkból, hogy a' Nyelv tiszta 's min²¹¹⁴
által érhető legyen.²¹¹⁵

Neki a' környéki szó nem jó szó, (*kamat*,²¹¹⁶ interes;²¹¹⁷
lya, boglyába rakott fa; *balkány* vizenyős sásas hely) mert magy²¹¹⁸
szó ugyan, de most már csak némelly Megyéinké. Azért is egyg²¹¹⁹

²¹⁰⁹ [A 130. folio alá kötött papírszelet.]

²¹¹⁰ csinálni a' [A „nem szabad” a sor fölötti beszúrás, amelyet egy vonás rendel a helyére.]

²¹¹¹ [A papír itt végetér.]

²¹¹² [A sor vége a sűrű kötés miatt nem látható.]

²¹¹³ [A sor vége a sűrű kötés miatt nem látható.]

²¹¹⁴ [A sor vége a sűrű kötés miatt nem látható.]

²¹¹⁵ [A szavak két sor közé vannak írva.]

²¹¹⁶ szó, <mert magy> (*kamat*)

²¹¹⁷ [A sor vége a sűrű kötés miatt nem látható.]

²¹¹⁸ [A sor vége a sűrű kötés miatt nem látható.]

²¹¹⁹ [A sor vége a sűrű kötés miatt nem látható. Itt véget ér a szöveg. A papírszelet után számozatlan üres lap.]

(Forrás: MTA KK, K631, 132. folio.)

{} [132r]²¹²⁰

*Különböző Vélekedések a' M. Nyelv elővitele felől*²¹²¹

Mi van jól magyarúl? 's mi szabad és nem szabad az Írónak? a' két kérdésen sarkal ez a' másik, mellyet Értekezésünk' czímjévé tevénk. Tekintsük tehát ezeket előbb.

A' Debr. Grammatica tanításai szerint (l. XVIII. és XX.) jól magyarúl az van, a' mit az idegen nyelvű lakosokkal öszve nem keveredett hely vagy táj Köznépe könnyen megért.

Igen is, Debrecen fő helyen áll a' M. Városok számában, 's a' M. fülnek bájosan zeng a' M. beszéd a' Debr. ajakról, mint a' hogy a' M. szem gyönyörködve fogja látni a' magyar lelket²¹²² ennek az el em korcsodosott Magyarfajnak szép arczaim,²¹²³ 's Debrecennek semmi templomában nem hall nem magyar nyelven tanítást, 's az ide tolakodó német és tót mesterember m. nyelvű fickai nyelvét,²¹²⁴ kik nem ritkán nem is értik atyjoknak szűgyenlett beszédekét; Debrecennek táján a' Zsidó is olly tisztán szól magyarúl mint a' Keresztyén. De a' természet semmit sem hagyja fogyatkozás nélkül, és ha Debrecen barbarismus nélkül szól is, soloecismusok nélkül nem szól, 's az és az eső, 's a' nyitók a' rózsza, 's a' fülök a' szoba, szint olly vétek a' Ny. tisztasága ellen, mint a'²¹²⁵ folyók és hazudik, melly épen olly undok, undok vétek, noha²¹²⁶ némelly helyeken 's a' gondatlanoknál nem szokatlan, mint a' tolik és tudik volna. 'S a' köznép²¹²⁷ Debrben is, 's Horátz szavai szerint hol látja, hol nem látja a' mit látni kell. 'S azért hogy a' Köznép (a' Fel Köznép, a' Köz Köznép, 's az Al Köznép) nem érti Virágnak minden sorát, Horvát Endrének nagyszűpéségekkel teljes Zirczét: azt fogjuk e' mondani hogy Virág és Horvát Endre rossz magyarsággal írtak?

T. Sz.Gy.²¹²⁸ Ur nem a' dologban tévede-meg, hanem a' kitételben. Egész éltén olly munkák' dolgozásában töltvén, mellyeket az Alnép is érthessen, elrontotta stílusát, mellyet ez a' Præfatio is tagadhatatlanná tesz; miként volna az illyen Írónak²¹²⁹ jó szó az ollyan, a' mi a' dolgozásnak e' Nemébe nem illik? miként²¹³⁰ volna jó az olly phrásis, az olly szólás mellyet a' bátrabb Metaphora ajánl, 's az Olvasóknak legalantabb osztálya is meg nem érthet?²¹³¹ Azt akará mondani, a' mit Quintiliánnak e' szavai tanítanak: Consvetudo certissima loquendi magistra; 's minthogy ezt Grammaticája előtt mondja, nyilván vagyon, ti azt mondja, a' mit ismét Quintilian mond: Usum ergo vocabo Consvetudinem eruditorem. A' Szikszai Ur szavai, megtisztúlva salakjoktól, ezt teszik: Jól²¹³² az van, a'

²¹²⁰ [Kék papír.]

²¹²¹ [A cím fölötti sorszám Jakab Elektől („XIII”), ahogyan a dupla aláhúzás egyik vonala is tőle származik.]

²¹²² magyar <arczot> lelket

²¹²³ arcaikat [Az „-n” a régi szűvégződésre írva.]

²¹²⁴ [A szoros kötés miatt a szó eleje nem olvasható, csak kikövetkeztethető.]

²¹²⁵ mint <az undok> a'

²¹²⁶ vétek, <mintha> noha

²¹²⁷ köznép köznép [Em.]

²¹²⁸ Szentgyörgyi

²¹²⁹ illyenÍrónak [Em.]

²¹³⁰ miként [Em.]

²¹³¹ Olvasóknak <minden> osztálya meg nem ért[...] [A „legalantabb” az első törlés fölött áll, az „is” a sor fölötti beszűrés, a „-het” rá van írva az eredeti szűvégződésre, ezért az nem olvasható.]

²¹³² teszik; Jól [A „...” kettűspontra javítva.]

mit minden Nemnek tisztanyelvű Közönsége javalhat. A' Curio' nyelvében a' mit ez a' Nyelv kíván, a' Poetáéban a' mit a' Poetáé, 's így a' mit mondani akart, igaz mondás.

Révai, Nyelvünknek örökfényű Státora, a' Nyelv dolgaiban a' Szokásnak az Analogiának, az Etymológiának, az Euphoniának adá a' bíróságot, mint minden Nyelvek tudós Grammaticusai, 's Iróji, nevezetesen Adelung a' Német Nyelv Grammaticájában. De Révai és mind ezek azt a' Szokást értették, mely a' magok idejében uralkodott, jól tudván, hogy a' Nyelv nem a' Természet tudománya, mint a' madaraknál, hanem hogy azt az ember maga csinálta meg, 's változik a' hogy azt az Idő, a' Szükség, a' nevezkedő ismeretek, 's a' más nemzetek példájának ráhatása kívánják.²¹³³ Révai tisztanyelvű {-} [132v] helyen (Csanádon) született, 's Piaristává lévén, az Országának különböző²¹³⁴ részeiben lakott, 's szülőföldje nyelvét az ezekével öszve hasonlította, a' mit hol az elfogadásra méltónak talált, azzal az²¹³⁵ anyahely' Nyelvét megnevesítette. Gondosan tanulván a' Róma' Classicusait, itt is sokat lelt, a' mivel szebbé tette Nyelvét, 's már 1773. érzette mennyivel szebb ez: Oh az időt inkább élném²¹³⁶ (Vers. 7d. l.) mint ez a' szokott: Oh éltem volna abban az időben;²¹³⁷ érzette hogy jobb szokatlanul így szólani: Áldozatul (adott) szőlőre kegyelmeze, mint szokottul így: kegyelemmel fogadta az áldozatul nyújtott szőlőt. – Továbbá betűről betűre írta-le a' Batori László' Bibliáját mi Régiségeink²¹³⁸ nyomtatlanul tartatnak, 's a' mit így a' különböző századokban, a' mit így a' haza' különböző tájékin jobbnak,²¹³⁹ szebbnek, a' beszédnek Erőt,²¹⁴⁰ Szépséget adhatónak talált, felvette, megújította, magyarrá tette.

Révainak egyik általa kedvelt barátja nem tért-el a' nagy Nyelvmester útján, hanem azon csak tovább ment, 's a' mit ez nem monda nyilván, nyilván kimondott Szokás, Anal. Etym. Euph. gyakorta ellenkeznek egymással, 's egyike a' másikának koordinálva van, nem subordinálva, 's az esetek a' mellyekben²¹⁴¹ ennek vagy a' másiknak, vagy a' harmadiknak, 's a' negyediknek kell győzni, nincsenek meghatározva. Így tehát egy Békeltetőre vagy fenntebb Bíróra vagon szükség. K. ezzé az Ízlést tette, mellyet Quintilian²¹⁴² az acre judicium által ajánl, és mellynek felsőségét Adelung Kisebb Grammaticája utolsó lapjain oly nagy hangon hirdeti, hogy²¹⁴³ a' járatlan lelketlen Olvasót²¹⁴⁴ körülfogja az a' kétség, ha itt nem akarja e mind azt a' mit a' Szokás 's a' 3 más Bíró tisztelete felől a'²¹⁴⁵ vastag munkában mondott, egyszerre²¹⁴⁶ elrontani.²¹⁴⁷ Imhol a' nevezetes hely:

²¹³³ csinálta meg <a' maga szüksége 's> nevezkedő ismeretei, a' más nemzetek példája kívánták. [A „változik a' hogy azt az Idő, a' Szükség, a'' törless fölött kezdődő, s a mondat további része fölött véget érő beszűrés. Az „s'' a sor fölött áll, a „ráhatása'' a sor alatt, a lap alján.]

²¹³⁴ Országának <sok> különböző

²¹³⁵ azzal <folde> az

²¹³⁶ időt élném inkább [A szavak sorrendje egy vonallal van megváltoztatva.]

²¹³⁷ volna az<on> időben; [Az abban a sor fölötti beszűrés.]

²¹³⁸ Régiségek [Emendálva.]

²¹³⁹ tájékin <jónak, szépnak> jobbnak,

²¹⁴⁰ erőt

²¹⁴¹ mellyben [Az „-ek-, a szó alatt áll.]

²¹⁴² mellyet <Adelung> Quintilian

²¹⁴³ hirdeti, <mintha mind azt a'> hogy

²¹⁴⁴ a' járatlan Olvasót [A „lelketlen'' a sor fölött áll.]

²¹⁴⁵ a' mit a' vastag [Az „a' Szokás 's a' 3 más Bíró tisztelete felől'' a sor fölött áll.]

²¹⁴⁶ munkában <épfített.> egyszerre [A „mondott,’’ a' sor alatt áll.]

²¹⁴⁷ [A sűrű kötés miatt a szó két első betűje kikövetkeztethető.]

Midőn így Szikszai és Révai, a²¹⁴⁸ Nyelv' dolgában a' Szokást, az Analogiát, Etymt, Euphoniát, Kazinczy pedig ezeket is, a' Szükséget is, az Ízlést is tiszteletni kívánják, 's ez²¹⁴⁹ az Írónak mind azt engedi, a' mi a' beszédnek Erőt és Szépséget adhat: míg tudnillik a' Magyar Nyelv természete 's geniusa a'²¹⁵⁰ szokatlan szót és szólást melly talán nem tiltja. Tiszteletes²¹⁵¹ Verseghy Ferencz Úr a nem²¹⁵² csak az Ízlést és a' Szükséget hanem a' Szokást is eltiltja a' Nyelv Bírósgából, 's azt akarja, hogy mindent az Anal. Etym. és Euph. határozzon-meg

²¹⁴⁸ Szikszai, Révai, <Kazinczy> a'

²¹⁴⁹ kívánják,<f> 's ez

²¹⁵⁰ geniusa <azt> a'

²¹⁵¹ adhat: Tiszteletes [A „míg tudnillik a' Magyar Nyelv természete 's geniusa <azt> a' szokatlan szót és szólást melly talán nem tiltja.” lapaljéktsoros betoldás. A „mely talán” a második betoldott sor alatt átt.]

²¹⁵² Úr <a' Szokas> nem

31.

(Forrás: MTA KK, K631, 133. folio.)

{-} [133r]²¹⁵³

Nyelvünk' barátjait szinte bántja az az ellenkezés,²¹⁵⁴ a' melyre²¹⁵⁵ Iróinkat, Olvasóinkat,²¹⁵⁶ Grammaticusainkat²¹⁵⁷ egymás közt és magok közt szakadozva látják, 's nem értik, vagy érteni nem akarják, honnan jöhet, hogy ennyi²¹⁵⁸ versenygés²¹⁵⁹ után a' Nyelvnek csak Metaphysicája eránt sem juthattak egygyességbe. Ámbár tehát²¹⁶⁰ az Olvasókat avagy csak azok az Értekezések is, melyeket a' Tud. Gyűjt. Kötetei közlenek, régen kifárasztották,²¹⁶¹ 's most úgy panaszoljuk, hogy többek Grammaticusaink mint lenniük kellene, valamint hajdan, hogy kevesebbek voltak mint²¹⁶² óhajthatánk: az a' ki itt szól, úgy hiszi, hogy nem tesz a' békételenkedőknek kedvetlen²¹⁶³ dolgot, midőn vagy azt mutatja-meg hogy az ellenkezés inkább forog kitélen²¹⁶⁴ mint a' dolgon magán, vagy hogy az Literaturánkra nézve hasznos²¹⁶⁵ inkább mint káros, 's nem a' Versenygők hibája egészen, hanem a' dologé is. Nem hízelkedik azzal magának, hogy előadása a'²¹⁶⁶ pernek végét szakassza, de reményli²¹⁶⁷ hogy bennünket egymás eránt vagy közelebb viszen vagy megenyhít,²¹⁶⁸ 's csak az utolsó is érdemli,²¹⁶⁹ hogy szólani²¹⁷⁰ merjen és²¹⁷¹ hogy szólása meghallgattassék.

A' Nyelv mind az Empíria dolga mind a' Criticismusé. A' Hyperorthologus²¹⁷² ezt egészen az Empíriáévé akarja²¹⁷³ tenni, a' Hyperneologus egészen a' Criticismuséra.²¹⁷⁴ a' két szélhatár közt ezer meg ezer pont vagyon,²¹⁷⁵ 's a' ki a' központtól, a' hol a' Syncretismus embere áll, jobbra vagy balra 's közelebbre v. távolabbra tére-el, kisebb vagy nagyobb mértékben, a' szerint Orthol 's Neologus.²¹⁷⁶

²¹⁵³ [A sorszám és a címadás Jakab Elek keze: „XIV Magyar Nyelvészeti töredékek”.]

²¹⁵⁴ [A szavon tintafolt.]

²¹⁵⁵ melyekre

²¹⁵⁶ Iróinkat <és Iróinkat> Olvasóinkat

²¹⁵⁷ Grammatic, 's [A javítás az eredeti betűkre rá van írva, így az „, 's” az új szónak utolsó betűje lett.]

²¹⁵⁸ hogy <a' Nyelv' Metaphysicája eránt sem tudnak egyezni> ennyi

²¹⁵⁹ per [Az eredeti szóra van ráírva a „,verseny”.]

²¹⁶⁰ [Az utolsó három betű elmosódott.]

²¹⁶¹ közlenek, kifárasztották [A „régen” és a betoldott „-h” a sor fölé vannak írva, az „-o-”, „-a-”, -ra van átírva.]

²¹⁶² mint kellene, <mint> hajdan <voltak> kevesebbek mint [A „Jenneik, a „, valamint, a „,hogy” és a „,voltak” a sor fölé vannak írva. Az utóbbit egy vonás kapcsolja a helyére.]

²¹⁶³ tesz kedvetlen [Az „,a' békételenkedőknek” a sor fölé van írva.]

²¹⁶⁴ forog <szókon és> kitélen

²¹⁶⁵ az hasznos [A „,Literaturánkra nézve” a sor fölé van írva és egy vonás kapcsolja a helyére.]

²¹⁶⁶ hogy a' [Az „,előadása” a sor fölött áll.]

²¹⁶⁷ de <g> reményli

²¹⁶⁸ meg-<szelidít> [Az „-,enyhít” a törlés fölött áll.]

²¹⁶⁹ 's <már ez mer> érdemli, [A „,csak az utolsó is” a törlés fölött.]

²¹⁷⁰ hogy <ö> szólani [A törölt szó a sor fölött áll.]

²¹⁷¹ 's [Az új szó a régire van ráírva.]

²¹⁷² Criticismusé; a' Hyperorthologus

²¹⁷³ az Empíriáéának akarja

²¹⁷⁴ Criticismuséának

²¹⁷⁵ pontok vagynak

²¹⁷⁶ jobbra vagy balra tére-el, a' szerint Orthol 's Neologus kisebb vagy nagyobb mértékben. [A „, 's közelebbre v. távolabbra” a sor fölötti beszúrás, a „,kisebb vagy nagyobb mértékben” szókapcsolatot a mondat végéről egy vonal rendeli az új helyére.]

Nyelvünk Státora a' nagy Révai a'²¹⁷⁷ Grammaticai kérdéseket e' két ítélő²¹⁷⁸ szék' elitelése alá vetette,²¹⁷⁹ midőn egy részről a' Szokást más részről az Analogiát, az Etymológiát, az Euphoniát nevezé-ki a' Nyelv' Bírójának, mint minden nemzet' minden²¹⁸⁰ nagy Írój'²¹⁸¹ 's Grammaticusai, nevezetesen Adelung a' Németek közt. Ezen²¹⁸² értelemben vala Quintilián is, midőn azt tanította, hogy a' beszédnek a'²¹⁸³ Szokás (a' példák és nem okok' tekintete, Empíria) a'²¹⁸⁴ legcsalhatatlanabb mestere; de azt is tanította, hogy a' Szokás alatt nem a' Mindenek hanem a' Tudósok (Criticism.) értelmé²¹⁸⁵ kell venni. Ezen értelemben Horázt, ki a' Szokást ismeri ugyan²¹⁸⁶ a' Nyelvben fő Bírónak: de nem csak a' kor' uralkodó²¹⁸⁷ szokását érti, hanem ezenfelül azt is, a'²¹⁸⁸ melyet az Írók, a' régi de alkalmas 's szükséges szók és szóllások feltámasztása 's az új szók' csinálása által, behoznak.²¹⁸⁹

{-} [133v] Debr. Predikátor Néhai Tiszt.²¹⁹⁰ Szikszai György Úr az Ant, Etymt, Eupht tiltotta-ki²¹⁹¹ a' Bíróságból, Esztergom Megyebeli 's Philos. Dr. Tiszt. V. F. Ur pedig a' Szokást nem méltónak, hogy a' Nyelv Itélőszékében tovább helyt fogjon, midőn az²¹⁹² elsőbb ugyan (Debr. Grammatica I. XVIII. és XX.) azt és egyedül azt akarja jó Magyarorságnak ismertetni, a'²¹⁹³ mit a' tiszta nyelvű hely' Köznépe könnyen megért: T. V. F. Ur pedig (Tiszta Magy, I.)²¹⁹⁴ azt állítja hogy a' Szokás az Analogiából megfajthatetik, 's Anal. Grammatica²¹⁹⁵ I. K. lap ,²¹⁹⁶ a' Szokást a'²¹⁹⁷ Grammaticai három Bíró mellett Horáztznak,²¹⁹⁸ Quintiliánnak, 's minden Nemzet minden nagy Grammaticusának²¹⁹⁹ példája ellen, nem is nevezi-meg. A' szerint, ezen²²⁰⁰ két Tudósainkat kénytelenek²²⁰¹ vagyunk legalább teoriában a' két egymással ellenkező felekezet Képviseelőjinek tekinteni.

Azonban ez az ellenkezés nem olly veszedelmes hogy a' dolognak árthatasson; mert Szikszai a' maga tanítását Grammatica Előbeszédében hirdetvén, 's a'²²⁰² hasznos,

²¹⁷⁷ Révai <nem tévede-meg midőn a' Nyelv> a'

²¹⁷⁸ kérdéseket <ket ezen> két [Az „e” a sor fölött áll.]

²¹⁷⁹ vetette:

²¹⁸⁰ minden <nyelv> minden [A törölt „nyelv” szó alatt eredetileg a „nemzet” szó állt. Az új „nemzet” a törlés fölött áll.]

²¹⁸¹ Írója

²¹⁸² közt <Igy ítél> Ezen

²¹⁸³ hogy a' [Az „a' beszédnek” a sor fölötti beszúrás.]

²¹⁸⁴ tekintete,) a' [A „Empíria” a sor fölött áll.]

²¹⁸⁵ alatt <a' Tudósok'(- nem Mindenek<) egy> értelmét kell [A „hanem a' Tudósok (Criticism)” sor fölötti beszúrás.]

²¹⁸⁶ Horázt, <a> ki a' Szokást <teszi> ugyan [Az „ismeri” a törlés fölötti beszúrás.]

²¹⁸⁷ de nem <az> uralkodó<t érti> [A „csak a' kor” az első törlés fölött áll.]

²¹⁸⁸ hanem azt is <a' mellett>, a' [Az „ezen felül” a sor fölötti beszúrás, amelyet egy vonás rendel a helyére.]

²¹⁸⁹ behoznak. <A' Horázt' értelme>

²¹⁹⁰ Predikátor Tiszt. [A „Néhai” lapteteji beszúrás.]

²¹⁹¹ Úr a' <Grammatica három Bírót> az Ant, Etymt, Eupht <nem tartotta szükségesnek a' Szokás> tiltotta-ki [Törlés után két névelő marad („a' az Ant”), ez emendálva.]

²¹⁹² Itélőszékében <olly> helyt fogjon, <de> midőn <amaz> az [A „tovább” a törölt „olly” fölött áll.]

²¹⁹³ Magyarorságnak <neveztetni>, a' [Az „ismertetni” a törlés fölött áll.]

²¹⁹⁴ [Az eredetiben is hely kihagyva.]

²¹⁹⁵ [Vagy: „Grammaticája”]

²¹⁹⁶ [Az eredetiben is hely kihagyva.]

²¹⁹⁷ Szokást <...> a'

²¹⁹⁸ Qu [Az eredeti szökezedtre van ráírva a” Horáztznak”.]

²¹⁹⁹ minden Grammaticusának [A „nagy” a sor fölét van írva.]

²²⁰⁰ szerint, <kénytelenek vagyunk legalább teoriában, mi> ezen [A „kénytelenek vagyunk” a sor fölét van törölve.]

²²⁰¹ két <munkás> Tudósainkat <a' két tekinteni a' két szélén álló felekezetek> kénytelenek

²²⁰² az

szükséges és jól alkotott új szókat még mentvén is, sőt ajánlván, látni való hogy olly szokást ért, melly nem²²⁰³ kárhoztatja vaktában mind azt a' mi szokatlan 's régi²²⁰⁴ vagy új: V. pedig a' Grammaticai törvénnyel²²⁰⁵ világosan ellenkező hazudik szót, melly olly rossz mint a' tudik volna a' helyes tud helyett, azzal menti, hogy az úgy is szokás.²²⁰⁶

²²⁰³ melly <kézenfogva akar menni a' Grammaticai három Biróval: V. pedig> nem

²²⁰⁴ azt <a' mi> régi [Az „a' mi szokatlan 's” a törlés fölött áll, 's egy vonás kapcsolja a helyére.]

²²⁰⁵ Grammaticai <regul> törvénnyel

²²⁰⁶ [Az oldal további egyharmada üres.]

(Forrás: MTA KK, K631, 134. folio.)

{-} [134r]

Különböző vélekedéseink a' M. Ny. elővitele eránt. Öszveegyeztetés végett.

Mi van jól magyarúl? 'S mi parancsol a' Nyelvben? e' két kérdésen sarkall az a' harmadik, hogy Nyelvünket melyly uton 's melyly szerek által kell boldogítanunk.

Rendesnek tetszhetik, hogy ez²²⁰⁷ eránt a' XIX. században sem látszunk még egygységben²²⁰⁸ lenni; de azon csak az csudálkozik, a' ki nem tudja, mint volt és mint van²²⁰⁹ a' dolog e' részben másoknál. Illő tehát megmutatnunk, hogy az ellenkezés inkább képzelt ellenkezés mint igazi; hogy egygységben lehetünk²²¹⁰ mihelytt a' dolog tisztán adatik-elő; és hogy az Antagonismus nem kárunkra van, hanem javunkra. Szóljunk azért nyugodalomban, de szabadon; erőszakot nem követve, de kémélgetések nélkül; 's²²¹¹ ne rettegjük a' hiúság, irigykedés 's Dictatorság áhítása' vádjait: de igen azt, hogy²²¹² e' vádak által elijesztetni hagyánk magunkat 's az ügy védelem nélkül maradt.²²¹³ Ott állunk, a' hol jobbra 's balra válik-el az út; most²²¹⁴ van épen az ideje, hogy egész elszánással szóljunk: midőn²²¹⁵ a' dolog mozgásba jött, 's Orth és Neol egymás által ingerelve hallatják tanításaikat.²²¹⁶

A' kérdés²²¹⁷ Debr. Predik. Tiszt Szikszay György, Révai, Verseghy 's Kazinczy közt forog; inhol mindenkinek vélekedése.

SZIKSZAY.

Ez a' tudós, munkás, de nem szépen író férjfi a' Debr. Gramm. Előbeszédében L. XVIII és XX im e' tanítást állította-fel: Jól Magyarúl²²¹⁸ az van, a' mit a' tiszta nyelvű hely vagy táj Köznépe könnyen megért.

A' jó Magyarság' próbaköve e'²²¹⁹ szerint a' Szokás,²²²⁰ még pedig a' Köz nép'²²²¹ s régi szokása, vagy a' mi most akar,²²²² most kezd szokás lenni, hanem a' mit a' Köz népek minden²²²³ magyar nyelvű tagja szokottnak néz és így könnyen megért.

²²⁰⁷ [A szó alatt álló eredeti szó olvashatatlan.]

²²⁰⁸ látszunk egygységben [A „még” a sor fölötti beszúrás.]

²²⁰⁹ mint van [A „volt és mint” a sor fölötti beszúrás.]

²²¹⁰ [Az igeikötőt egy vonal választja el a szótól.]

²²¹¹ de <tűzzel,> 's [A „kémélgetések nélkül;” a törlés fölött áll.]

²²¹² azt, <a' vádat,> hogy

²²¹³ vádak<tol> által elijesztve, az ügy<et> védelem nélkül <hagytuk>. [Az „,etni hagyánk magunkat” a sor fölötti beszúrás, az elijeszt” szó „,ve” vége véletlenül törlés nélkül maradt. Emendálva. A „maradék” a törölt „hagytuk” fölött áll.]

²²¹⁴ út; <ideje hogy> most

²²¹⁵ szóljunk: <az egész maradék tanúja lesz> midőn

²²¹⁶ Orth és Neol hallatják tanításaikat. [Az „egymás által ingerelve” sor végi beszúrás.]

²²¹⁷ A' <dolog> kérdés

²²¹⁸ Magyarúl

²²¹⁹ próbaköve <teha> e'

²²²⁰ a' <Köz> Szokás

²²²¹ Köz nép<'> <nek Szokása>, 's az idegen nyelvű lakosokkal öszve nem keveredett hely' Köz népeknek szokása> 's [A „,nek” toldalék a sor fölül van törölve.]

²²²² most <kezd> akar,

Úgy tetszik, hogy Szikszai egy értelemben van Quintiliánnal, a' ki azt tanította, hogy a' Szokás a' legcsalhatatlanabb Mestere a' beszédnek. De Quintilián nem az egész²²²⁴ Községnek, hanem a'²²²⁵ Nyelv Tudósainak adja a' mit Szikszai és a' Hyperorthologusok a' Községnek²²²⁶ adnak, azt akarván hogy a' Könyv' Nyelve egy legyen az Élet Nyelvével.²²²⁷

²²²³ a' mit minden [Az „a' Köznépnek” a sor fölötti beszúrás, amelyet egy vonal kapcsol a helyére.]

²²²⁴ nem <az egész> a' <magyar nyelvü> egész [A névelő (a') emendálva.]

²²²⁵ az

²²²⁶ a' <Sz> Községnek

²²²⁷ [A szöveg itt véget ér, a folio alján néhány sor üres. A lap verzóján nem a szöveghez kapcsolódó jegyzetek olvashatók: „Pérjesen Rimaszombattal határos helyen Pásztor Mihály. Bozita van Darócz mellett fér órára.

Sávoly

Nyitra

Bolyok

Bogáron szőlő

Hegymag.]

Végjegyzet: az idegen szövegek fordítása

1. *Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél.*

Quid velit et possit linguae CONCORDIA DISCORS.

– „s ily ellentétek közt mégis hogy lehet összhang?” Horatius: Epistulák I. könyve, XII. 19. (HORATIUS, *Összes művei*, ford. BEDE Anna, Bp., Európa, 1989, 294. A továbbiakban: HORATIUS, *Összes művei*.)

Petit Schrift

– „apróbetű”

der Setzer nehme am Ende des Namens Darü nicht zwey i, sondern ein Ü, und setze einen Apostroph dazu

– „A betűszedő a Darü név végén nem két i-t vesz, hanem egy ü-t, és egy aposztrofot illeszt ehhez.”

Qui mihi atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam.

– „Mivelhogy magamnak és hajlamaimnak semmiféle gyöngeséget nem bocsátottam meg, mások hitvány szenvedélyeit és bűneit sem egykönnyen néztem el.” Sallustius: *Catilina* összeesküvése, 52. (C. SALLUSTIUS Crispus, *Összes művei*, ford. KURCZ Ágnes, Bp., Európa, 1978, 45. A továbbiakban: SALLUSTIUS, *Összes művei*.)

Jam pridem vera rerum vocabula amisimus.

– „bizony már réges-régen elfelejtettük a fogalmak valódi nevét”. Sallustius: *Catilina* összeesküvése, 52. A pontos idézet: „Jam pridem equidem nos vera vocabula rerum amisimus.” (SALLUSTIUS, *Összes művei*, 46.)

Quem *vocet* (invocet) *divum*...

– „*Hol* van az isten, kit nyomorult hazánkért / ostromolnánk?” Horatius: Ódák I. könyve, II. 25. (HORATIUS, *Összes művei*, 10.)

Iracunda Jovem *ponere* (deponere) fulmina

– „sose távozik / rólunk már Jupiter nagydühű mennyköve.” Horatius: Ódák I. könyve, III. 40. (HORATIUS, *Összes művei*, 13.)

Non sumit nut *ponit* *securas*

– helyesen: „Non sumit aut ponit securis.”, azaz „nem vesz s veszít állást, hatalmat” A pontos idézetben „securis” áll, de ez csak helyesírásbeli különbség, nincsen értelemképző hatása. Horatius: Ódák III. könyve, II. 19. (HORATIUS, *Összes művei*, 85.) Itt Horatius igekötős igék helyett igekötő nélküli változatot használ, amelyek eredetileg mást jelentenek: hív, nevez – megszólít, megidéz; tesz – letesz

Omnia verba (etiam pessima) suo loco optima. Quintil.

– „Minden szó (még a legrosszabbak is) a legkitűnőbb lehet a maga helyén.” A pontos idézet: „Omnia verba, exceptis de quibus dixi, sunt alicubi optima.” „Minden szó, leszámítva az említetteket, a legkitűnőbb lehet a maga helyén.” Quintilianus: Szónoklattan, X. könyv, I. IX. (Marcus Fabius QUINTILIANUS, *Szónoklattan*, ford. ADAMIK Tamás, KRUPP József, SIMON L. Zoltán, Kalligram, Pozsony, 2009, 650. A továbbiakban: QUINTILIANUS, *Szónoklattan*.) Az „említettek” alatt Quintilianus az iambosz és az ókómédia „kevésbé szemérmes” szavait érti.

Notre langue un peu seche et sans inversions

Peut-elle subjuguier les autres nations?

Nous avons la clarté, l' agrément, la justesse;

Mais égalérons nous l' Italie et la Grèce?

Est-ce assez en effet d'une heureuse clarté,

Et ne péchons nous pas par l' uniformité?”

– A sorok Voltaire *Episztola Horatiushoz* című verséből származnak, helyesen az alábbiak szerint: „Notre langue, un peu sèche et sans inversions. / Peut-elle subjuguier les autres nations? / Nous avons la clarté, l'agrément, la justesse; / Mais égalérons-nous l'Italie et la Grèce? / Est-ce assez, en effet, d'une heureuse clarté, / Et ne péchons-nous pas par l'uniformité?” Baranyi Ferenc fordításában: „[...] hisz nyelvünk száraz és szórendileg nehéz, / lefőzni szebb szavú nemzeteket kevés, / cifrázó, pontos és szabatos is, ha érvel, / de adós a görög s a latin kellemeivel, / a világos beszéd erényünk legalább, / de mindig ott kísért az únt egyformaság.” (VOLTAIRE, *Válogatott versei*, 55.)

Proprium sit Academiae iudicium suum nullum interponere, ea probare, quae simillima veri videantur; conferre caussas, et quid in quamque sententiam dici possit, exprimere; nulla adhibita sua auctoritate iudicium audientium relinquere integrum ac liberum.

– „Minthogy pedig az jellemző az Acadámiára, hogy nem fejtí ki a véleményét, és azt helyesli, ami a legvalószínűbbnek tünik, szembesíti az érveket, és megállapítja, hogy melyik nézetrel szemben mit lehet felhozni, nem hivatkozik a maga tekintélyére, és a hallgatóságnak teljesen szabad vélekedést enged meg.” A szöveghelynél „causas” áll „caussas” helyett, „expromere” „exprimere” helyett. Cicero: A jóslásról, II. könyv, LXXII. (150.) (Marcus Tullius CICERO, *A jóslásról*, ford., jegyz. és utószó HOFFMANN Zsuzsanna, Szeged, Belvedere Meridionale, 2001, 132.)

Petit Schrift

– „apróbetű”

pugilt

– ’ökölvívó’ A *pugnus* (’ököl’) jelentéső szőből származik.

Cicero (ad Famil. XI. 7.)

– ebben a levélben nem található meg az az utalást, amelyet Kazinczy érint.

quales clarissimus auctor opusculi Mondolat provide connessit (Analyt. Gramm. I. 42. 1.)

– „amilyeneket a Mondolat című művecske igen híres szerzője gondosan összeszedett” ([VERSEGHY Ferenc], *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae, Par I. Etymologia Linguae Hungaricae, Sectio I. Etymologia Nominum, ac Pronomium, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, Budae, 1816, 42. A továbbiakban: [VERSEGHY], Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae.*)

Mihi semper potior visa est periculosa libertas quam quietum servitium.

– „Fontosabbnak tartottam a veszélyes szabadságot a nyugalmas szolgáltnál.” Az idézet pontosan: „Mihi quamquam per hoc summum imperium satis quaesitum erat nomini maiorum, dignitati atque etiam praesidio, tamen non fuit consilium privatas opes facere, potiorque visa est periculosa libertas quieto servitio.” Sallustius: Korunk története, Lepidus consul beszéde a római néphez. 26. (SALLUSTIUS, *Összes művei*, 152.) Marcus Aemilius Lepidus (Kr. e. 120–Kr. e.77) Kr. e. 78-ban consul, Sulla reformjait támadta, polgárháborút akart kiobbantani.

Credite Pisones, etc.

– „Higgyétek, Pisók” Horatius: *Ars poetica*, 6. sor (HORATIUS, *Összes művei*, 328.) Horatius *Ars poeticája* levélformában íródott, címzettjei a Piso testvérek.

CONCORDIA DISCORDS

– A teljes mondat: – „s ily ellentétek közt mégis hogy lehet összhang?” Horatius: *Epistulák I. könyve*, XII. 19. (HORATIUS, *Összes művei*, 294.)

Obstetrix

– lat. bába.

Sit fas, liceatque perire Poetae!

– „Költőnek joga van, hogy meghaljon, ha akarja.” Az idézet pontos szővege: „Sit ius, liceatque perire poetas.” Horatius: *Ars poetica*, 466. (HORATIUS, *Összes művei*, 342.)

Αυτός εποίησε τινα ονοματα ουκ οντα προτερον

– αὐτὸς ἐποίησέ τινα ὀνόματα οὐκ ὄντα πρότερον. „Ő maga alkotott néhány olyan szót (nevet), amely korábban nem létezett.” Az onoma szó első jelentése ’név’, úgy tűnik, Kazinczy számára itt inkább ez a szójelentés volt a fontosabb.

καὶ τὰ τοιαῦτα

– καὶ τὰ τοιαῦτα. „És más effélék.”

Senati, az imbecilla, a’ maxume, a’ labos, colos ’stbb., neki kedvesebb volt mint a’ szokott Senatus, imbecillis, maxime, labor, color.

– Sallustius szívesen alkalmazta a mondat első felében levő, archaikusabb szóalakokat a saját korában elterjedteknél, amelyek itt a mondat második felében állnak.

Romani scriptores omnem suam et doctrinae et eloquentiae laudem in hoc uno positam esse voluerunt, ut non male Graecos imitari viderentur; atque latinus sermo, quicquid unquam habuit elegantiae atque venustatis, id ex Graecis fontibus accersitum est.

– „A római írók a műveltségüket és ékesszólásukat egyedül abban az esetben tartották dicséretre méltónak, ha jól utánozták a görögöket; és ami a latin nyelvben elegáns és csinos, az görög forrásból származik.” Az idézet helye ismeretlen.

Szorsz, szorte, szòr; templum, tempio, támpl, tempel; falx, falcse, fő; ’s a’ matéria (mostani hangzása szerint, peón lábbal) ’s a’ materí (anapeszti lábal)

– sors ’sors’-ot, templum ’templom’-ot, falx ’sarló’-t jelent. A peón olyan versláb, amelyben 3 rövid és egy hosszú magánhangzó van. A materia szóban a klasszikus latinságban az első magánhangzó volt a hosszú (vö. mater), Kazinczy korára ez megváltozott és az e-ből lett é.

VOX DEI

– „Isten hangja”

Tout auteur, retenu par la crainte de ne pas plaire assez à son siècle, passe rarement aux siècles à venir.

– A francia szöveg fordítása: „Azok az írók, akik túlságosan félnek attól, hogy nem fognak saját századuknak tetszeni, ritkán élnek tovább a következő századokban.” (Claude-Prosper Jolyot de CRÉBILLON, *Collection complete des oeuvres de M. de Crébillon le fils, I, A’* Londres, h. n., 1779³, VII.)

Das ist wahrhaftig griechisch! mondá Herder, végére érvén az Ódának; und welche Sprache! welche Reinheit und Leichtigkeit! — A’ tanúlt Útazó még ezt mondja: Herder, Göthe, und andere, die mit dem Geiste der alten Griechen vertraut sind, haben auch ihre Sprache nach der griechischen gebildet, wodurch sie die reichste und die bequemste für den Dichter geworden ist. Darum haben auch weder Franzosen, noch Engländer so vortreffliche Übersetzungen der Griechen. Homer ist bey ihnen Homer.

– „Ez aztán csakugyan görög! mondá Herder, végére érvén az Ódának; és micsoda nyelv! micsoda tisztaság és könnyedség! — A’ tanult Útazó még ezt mondja: Herder, Göthe és mások, akik a régi görögök szellemét jól ismerik, nyelvüket is a görögök után képezték, amely által az a leggazdagabbá és a legkényelmesebbé vált a költők számára. Ezért nincs sem a franciáknak sem az angoloknak olyan kiváló görög fordításaik. Homérosz náluk Homérosz.”

nom. propr.

– nomen proprium, grammatikai szakszó, ’tulajdonnév’

Converti enim ex Atticis, duorum eloquentissimorum nobilissimas orationes inter se contrarias, Aeschinis, Demosthenisque; nec converti ut interpres, sed ut orator, sententias iisdem et eorum formis, tanquam figuris, verbis ad nostram consuetudinem aptis: in quibus non verbum pro verbo necesse habui reddere, sed genus omnium verborum, vimque servavi; non enim ea <.> me adnumerare [!] lectori putavi oportere, sed tanquam appendere. De opt. genere Orator. Cap. V.

– Cicero: De optimo genere oratorum, 5. caput. „Lefordítottam ugyanis attikaiból a két legékesebben szóló szónok leghíresebb és egymással vitakozó beszédét, ti. Aiszkhinészét és Démoszthenészét; de nem úgy fordítottam, mint egy tolmács, hanem mint egy szónok, megtartva az értelmét, és annak az alakját, mintegy figuráját, a szavakat a mi nyelvszokásunkhoz alkalmazva: ebben nem tartottam szükségesnek szóról szóra visszaadni mindent, hanem megőriztem minden szónak a stílusát és erejét; hiszen nem leszámolnom kell a szavakat az olvasó elé, (mint a pénzérméket) hanem mintegy (az összegét) lemérni.” Az eredeti szöveg helyen a „genus” után „omne” áll és nem „omnium”, de a szövegnek így is van értelme.

Mihi hiatus auditu sunt intolerabiles: alios iis delectari video. Praef. ad Pindar. Götting. 1798. Vol. 1. pag. 16.

– „Nem tudom elviselni a hiátusok hallatát, másoknak azonban, úgy látom, tetszik a hiátus.” (*Pindari Carmina cum Lectionis Varietate et Adnotationibus*, iterum curavit Chr.[istian] Gottl.[ieb] HEYNE, Volumen I., Typis Jo. Christian Dietrich, Göttingae, 1798, 16.)

vide pag. 38.

– „lásd 38. o.”

Sed civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate (sensa sua eloquendi) quantum brevi creverit; tanta cupido gloriae (actionum gloria dignarum) incesserat.

– „Az állam azonban, miután elnyerte a szabadságát, hihetetlenül rövid idő alatt megnövekedett – akkora dicsővágy szállt meg mindenkit!” Sallustius: *Catilina*, 7. (SALLUSTIUS, *Összes művei*, 13.) A (sensa sua eloquendi – a saját gondolatainak kimondása) és az (actionum gloria dignarum – a dicsőségre méltó tettek) nem szerepel az eredeti szövegben.

<<Sed >— Gloriam maxumam [!] certamen inter ipsos erat: sese quisque hostem ferire, murum ascendere [!], conspici, dum tale facimus faceret, properabat.

– „Hanem egymás között nagy versengés folyt a dicsőségért: mindenki azon buzgólkodott, hogy aprítsa az ellenséget, megmássza a falat, és közben a többiek szeme rajta függjön”. Sallustius: *Catilina*, 7. (SALLUSTIUS, *Összes művei*, 13.) A *maxumum* sallustiusi alak, szívesen alkalmazott archaikusabb szóalakokat a saját korában elterjedteknél.

In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in dimicatione honesta arma.

– Az eredeti szólás Rupertus Meldenius nevéhez köthető és így hangzik: „In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas.” Az eredeti jelentés („A szükséges dolgokban egység, a nem szükségesekben szabadság, és mindenben szeretet.”) módosul Kazinczy változata szerint: „A szükséges dolgokban egység, a nem szükségesekben szabadság, a harcban tisztas fegyverek.”

2.

Prisca Comoedia

– az ókomédia műfajára utalhat, amelynek a képviselője Arisztophanész volt. Az utalás arra vonatkozhat, hogy ebben a műfajban a szerzők kritikus véleményüket egy közszereplővel szemben nagyon élesen fogalmazták meg.

grandiloquentiájokkal

– szó szerint ’nagyot mondás’, hatásvadász stílus, pátosz.

periodusait

– ’körmondat’, az antik szónoklatok egyik egysége.

επεα πτερόεντα

– ἔπεα πτερόεντα. Gyakori kifejezés Homérosznál, például itt: „hát öt megszólítva, ilyen szárnyas szavakat szólt”. (Il. I,201.) Devecseri Gábor fordítása.

4.

Iracunda Jovem ponere (deponere)

– „sose távozik / rólunk már Jupiter nagydühü mennyköve.” Horatius: Ódák I. könyve, III. 40. (HORATIUS, *Összes művei*, 13.)

5.

Incerta haec si tu postules ratione certa fieri, nihilo plus agas, quam si cum ratione insanias.

– „Hogyha rendet akarsz / e zűrzavarban tenni: mintha ésszerűen / bolond akarnál lenni, éppen úgy teszel.” (Kárpáty Csilla fordításában.) Terentius: A herélt, 61–63. (*Római vígjátékírók: Plautus – Terentius*, ford. DEVECSERI Gábor és KÁRPÁTY Csilla, Európa, Bp., 1961, 427.) Az idézetben pontosabban „fieri” helyett „facere”, „quam si” után „des operam ut” áll.

6.

vox radicalis

– „tőszó”

fere antiquata

– „elég régi”

in statu non constructo

– „nem képzett alak”

sed in usum reducta

– „de használatban”

septentrio

– ’észak’

puellare, az az, aetatem virginalem agere

– „hajadonkorban lenni” (szó szerint: „szűzi életet élni”)

non nemo

– „néhányan”

in philologicis universalis consuetudo agit supremum iudicem

– „filológiai ügyekben az általános nyelvhasználat a végső döntőbíró”

monstruóusok

– „természetellenes, szörnyű”

επεα πτεροεντα

– ἔπεα πτερόεντα. Gyakori kifejezés Homérosznál, például itt: „hát őt megszólítva, ilyen szárnyas szavakat szól”. (Il. I,201.) Devecseri Gábor fordítása.

7.

cornu petit, e radice muta

– „szarvával megtámad, a szótó megváltozásával”

nam ex *ököl*, pugnus, oriri non potest

– „hiszen az *ökölből* (pugnus = ’ököl’) nem származhat”

Sit fas, liceatque perire Poetis.

– „Költőnek joga van, hogy meghaljon, ha akarja.” Az idézet pontos szövege: „Sit ius, liceatque perire poetis.” Horatius: *Ars poetica*, 466. (HORATIUS, *Összes művei*, 342.)

Pene arsit, macros dum turdos versat in igne

– „a szorgos / gazda, soványka rigóit megfogatva a tűzben, / majd odaég maga is”
Az idézet pontosan: *paene macros arsit dum turdos versat in igni*. Horatius: *Satirák I. könyve*, V. 72. (HORATIUS, *Összes művei*, 215. o.)

Wenn du ein *gemachter* Mensch bist (homme fait)

– „Amikor kész ember vagy (meglett férfi)”

οκως

– *ὀκώς*. Jelentése: ’gyors’. A szó ómegával írandó, de a kéziratban omikron áll a szó elején.

Romani Scriptores omnem suam et doctrinae et eloquentiae laudem in hoc uno positam esse voluerunt, ut non male Graecos imitari viderentur; atque latinus sermo, quicquid unquam habuit elegantiae atque venustatis, id ex Graecis fontibus accersitum est.

– „A római írók a műveltségüket és ékesszólásukat egyedül abban az esetben tartották dicséretre méltónak, ha jól utánozták a görögöket; és ami a latin nyelvben elegáns és csinos, az görög forrásból származik.” Az idézet helye ismeretlen.

Nobis consultius est, veterem Curiae stylum, latinis terminis mixtum, atque omnibus omnino Hungaris, qui negotia Curialia tractant, primo obtutu clarum et perspicuum retinere, quam novum, sibi ipsi non constantem (ez nagy hiba, de nem Grammaticai tekintetekben) resque perfecte non indicantem (’s hol volt valaha olyan?), primum quidem condiscere (’s ez olly nehéz e hazafinak?), dein vero cum certo fere (!) perspicuitatis periculo in publicis negotiis adhibere.

– „Nagyobb bölcsességgel jár nekünk, ha a Cúria régi, latin kifejezésekkel kevert stílusát, amely minden magyar számára, aki curiális ügyeket intéz, első pillantásra világos és egyértelmű, megtartjuk, mint ha egy újat, amely nincs összhangban saját magával (ez nagy hiba, de nem Grammaticai tekintetekben), és a dolgokat nem jelöli tökéletesen (’s hol volt valaha olyan?), előbb megtanulnánk (’s ez olly nehéz e hazafinak?), aztán pedig szinte biztosan az érthetőség rovására elkezdenénk alkalmazni a közügyek intézésében.”

Intelligereturne a populo suo Curio, qui dictionem ex vocibus, quales Clarissimus Auctor opusculi Mondolat provide concessit, consarcinatam ad concionem fecerit?

– „Megértené-e saját népe a curiót, ha az olyan szavakból összetoldozott beszédet tartana a gyűlésen, amilyeneket a Mondolat című művecske igen híres szerzője előrelátóan összegyűjtött?” ([VERSEGHY], *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae*, 42.)

Mihi semper potior visa est periculosa libertas, quam quietum servitium.

– „Fontosabbnak tartottam a veszélyes szabadságot a nyugalmas szolgálásnál.” Az idézet pontosan: „Mihi quamquam per hoc summum imperium satis quaesitum erat nomini maiorum, dignitati atque etiam praesidio, tamen non fuit consilium privatas opes facere, potiorque visa est periculosa libertas quieto servitio.” Sallustius: Korunk története, Lepidus consul beszéde a római néphez. 26. (SALLUSTIUS, *Összes művei*, 152.) Marcus Aemilius Lepidus (Kr. e. 120–Kr. e.77) Kr. e. 78-ban consul, Sulla reformjait támadta, polgárháborút akart kiobbantani.

Credite, Piones...

– „Higgyétek, Pisók” Horatius: *Ars poetica*, 6. sor (HORATIUS, *Összes művei*, 328.) Horatius *Ars poeticája* levélformában íródott, címzettjei a Piso testvérek.

fateor

– „bevallom”

Αυτός εποίησε τινα ὀνόματα οὐκ ὄντα πρότερον

– αὐτὸς ἐποίησέ τινα ὀνόματα οὐκ ὄντα πρότερον. „Ő maga alkotott néhány olyan szót (nevet), amely korábban nem létezett.” Az onoma szó első jelentése ’név’, úgy tűnik, Kazinczy számára itt inkább ez a szójelentés volt a fontosabb.

καὶ τὰ τοιαῦτα

– καὶ τὰ τοιαῦτα „És más effélék.”

Senati, az imbecilla, a’ labos és colos neki kedvesebb volt mint a’ Senatus, imbecillis, maximus, labor, color

– Sallustius szívesen alkalmazta a mondat első felében levő, archaikusabb szóalakokat a saját korában elterjedteknél, amelyek itt a mondat második felében állnak.

Patavinitását

– Livius Pataviumban (a mai Pádua) született, és szülőhelyének nyelvjárása állítólag nyomot hagyott az Ab urbe condita-n is, ezeket a nyelvjárási jelenségeket nevezik patavinitásnak.

Interdictumot

– 'tilalom'

quod velut sanctissimum germanici nominis palladium venerari deberet

– „amelyet úgy kellene tisztelnie, mint a germán név palladiumát” A Palladium Athéné Trójában található szobra volt; a mítosz szerint addig marad fenn a trójai nép, amíg őrzik a Palladiumot.

8. *Orth. és Neol. Első folytatás.*

Consvetudo certissima loquendi magistra

– „A szokás pedig a szónoklás legbiztosabb tanítója”. (Krupp József fordítása.)
Quintilianus: Szónoklattan, I. könyv. 6. III. (QUINTILIANUS, *Szónoklattan*, 107.)
Az idézet pontosan: a consuetudo után „vero” áll.

Consvetudinem ergo vocabo usum eruditorum.

– „Tehát nyelvhasználatnak fogom nevezni a tanult emberek megegyezését.”
(Krupp József fordítása.) Az idézet pontosan: „Ergo consuetudinem sermonis
vocabo consensum eruditorum.” Quintilianus: Szónoklattan, I. könyv, 6. XLV.
(QUINTILIANUS, *Szónoklattan*, 116.)

Usum ergo vocabo consvetudinem eruditorum

– „Tehát nyelvhasználatnak fogom nevezni a tanult emberek megegyezését.”
(Krupp József fordítása.) Az idézet pontosan: „Ergo consuetudinem sermonis
vocabo consensum eruditorum.” Quintilianus: Szónoklattan, I. könyv, 6. XLV.
(QUINTILIANUS, *Szónoklattan*, 116.)

9. *Orthologus és Neologus.* Folytatás

quas clarissimus auctor opusculi Mondolat provide congressit,

– „amilyeneket a Mondolat című művecske igen híres szerzője előrelátóan
összegyűjtött.” ([VERSEGHY], *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae*, 42.)

δεικτικῶς

– δεικτικῶς „Közvetlen bizonyítással”. A logikában használják ezt a kifejezést
azokra az esetekre, amelyekben szüllogizmus segítségével közvetlenül le tudnak
vezetni valamit. δεικτικῶς azt jelenti: 'aki képes megmutatni', 'képes logikailag
bizonyítani'. Ebből képezték a határozói igenevet (δεικτικῶς).

Hac scholae lingua universum adoptata, quilibet Scriptorum aliquam suae in scribendo
libertatis partem, quam huiusque sibi eodem prorsus jure, quo alii vindicaverat, consecrabii
quidem, SI VOLET (!): at una ad accelerandam omnium Scriptorum unionem, SINE QUA
CULTURA LINGVAE COGITARI NON POTEST (?) plurimum conferet.

– „Ha ezt az iskolai nyelvet mindenki elsajátítja, bármelyik író az írásban való saját szabadságának bármely részét, amely szabadságot ugyanazon jogon szerzett meg magának, mint a többiek, szentesítheti, HA AKARJA: de nagyon sokat segít az összes írók egységének meggyorsításában, amely nélkül nem lehet elképzelni a nyelvművelést.” Az idézet helye ismeretlen.

sanctissimum hungarici nominis palladium

– „a magyar név igen szent palladiuma”

antiquatum, sed in usum reductum

– „régí, de használatban”

Incerta haec si tu postules ratione certa fieri

– Az idézet már előkerült a szövegben. Teljes korábban idézett hosszában: „Hogyha rendet akarsz / e zűrzavarban tenni: mintha ésszerűen / bolond akarnál lenni, éppen úgy teszel.” Terentius: A herélt, 61–63. (*Római vígjátékirók: Plautus – Terentius*, ford. KÁRPÁTY Csilla, Európa, Bp., 1961. 427.) Az idézetben pontosabban „fieri” helyett „facere” áll.

10. Orthologus és Neologus. folytatás.

apocopáltakat

– a görög nyelvben a szó végén lévő magánhangzó elmaradását jelenti. A görögben ha egy szó magánhangzóra végződik, a következő pedig magánhangzóval kezdődik, az előbbi szó utolsó magánhangzója gyakran elmarad.

11.

ἀπλοτης

– ἀπλότης, 'Egyszerűség', de jelent 'nyíltság'-ot, 'őszinteség'-et is. A ἀπλόος 'egyszerű, őszinte' jelentésű melléknévből képzett főnév.

Teutonát

– lat. 'a német nép'

Aus allen goldnen Zeiten begleiten dich,
Natur, die Dichter; Dichter des Alterthums:

Der späten Nachwelt Dichter.

– Az idézet Klopstock *Achtes lied* c. ódájának utolsó versszaka. Az eredeti szöveg: „Aus allen goldnen Zeiten begleiten dich, / Natur, die Dichter! Dichter des Alterthums! / Der späten Nachwelt Dichter! Segnend / Sehn sie ihr heilig Geschlecht hervorgehn.” Kónya Dezső fordítása: „Minden arany idők költői

téged kísérnek, / oh természet! A költők! Az ókor költői! / A kései utókor költői!
(téged) áldva / látják szent nemük előretörését.”

Notre langue un peu (!) sèche et

– Szó szerinti fordítás: „Kissé száraz nyelvünk”. A korábbi szakaszokból kikövetkeztethető, hogy a sorok Voltaire *Episztola Horatiushoz* című verséből származnak, korábban idézett terjedelmükben és helyesen az alábbiak szerint: „Notre langue, un peu sèche et sans inversions. / Peut-elle subjuguier les autres nations? / Nous avons la clarté, l'agrément, la justesse; / Mais égalérons-nous l'Italie et la Grèce? / Est-ce assez, en effet, d'une heureuse clarté, / Et ne péchons-nous pas par l'uniformité?” Baranyi Ferenc fordításában: „[...] hisz nyelvünk száraz és szőrendileg nehéz, / lefőzni szebb szavú nemzeteket kevés, / cifrázó, pontos és szabatos is, ha érvel, / de adós a görög s a latin kellemével, / a világos beszéd erényünk legalább, / de mindig ott kísért az ünt egyformaság.” (VOLTAIRE, *Válogatott versei*, 55.)

Iugubris Epistoláját

– 'gyászzevelét'

Cicero azt mondja bizonyos szóról hogy az non vulgi verbum sed eruditorum; pedig Cicero azt mondatja egygy valakivel, hogy ő a' Poetákat, tanquam alia lingua loquentes, nem illette.

–Cicero: *Academica*, I. könyv, 7. Az idézet pontosan: „qualitates igitur appellavi *poiotaetas* Graeci vocant, quod ipsum apud Graccos non est vulgi verbum sed philosophorum.” Jelentése: „nem a nép által, hanem a filozófusok által használt szó”. A másik: „mintha más nyelven beszélnének”.

consensus eruditorum

– Korábbi szöveghelyek alapján kikövetkeztethető, hogy az idézet teljes terjedelmében így szól: „Tehát nyelvhasználatnak fogom nevezni a tanult emberek megegyezését.” (Krupp József fordítása.) Az idézet pontosan: „Ergo consuetudinem sermonis vocabo consensus eruditorum.” Quintilianus: *Szónoklattan*, I. könyv, 6. XLV. (QUINTILIANUS, *Szónoklattan*, 116.)

ἀπλοτης-szel

– ἀπλοτης. 'Egyszerűség', de jelent 'nyíltságot', 'őszinteséget' is. A ἀπλοος 'egyszerű, őszinte' jelentésű melléknévből képzett főnév.

Qui Scriptores etc. etc.

– „Amely írók stb stb.”

numerus lege solutus

– „a szokott szabályok / árkaín átcsap” Horatius: *Ódák* IV. könyve, II. 11–12. (Horatius i. m. 133. o.)

Δεσποτα és Μνώμα

– Δεσπότης és Μνώμα. A szavak Ungvárnémeti Tóth László *Hermine* című ódájából valók. Ld: UNGVÁRNÉMETI TÓTH László, *Művei*, s. a. r. MERÉNYI Annamária és TÓTH Sándor Attila, Bp., Universitas, 2008 (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, IX), 358–364, itt: 362.

Alcalus

– Alcaius(?)

12.

Aus allen goldnen Zeiten begleiten dich,
Natur, die Dichter; Dichter des Alterthums:

Der späten Nachwelt Dichter. Segnend

Sehn sie ihr heilig Geschlecht hervorgehn.

– Az idézet Klopstock *Achtes lied* c. ódájának utolsó versszaka. Az eredeti szöveg: „Aus allen goldnen Zeiten begleiten dich, / Natur, die Dichter! Dichter des Alterthums! / Der späten Nachwelt Dichter! Segnend / Sehn sie ihr heilig Geschlecht hervorgehn.” Kónya Dezső fordítása: „Minden arany idők költői téged kísérnek, / oh természet! A költők! Az ókor költői! / A kései utókor költői! (téged) áldva / látják szent nemük előretörését.”

Βῆ δ' ἄκεων παρὰ θίνα πολυφλοισβοιο θαλάσσης.

– A görög szöveg ékezetes írással: Ἰβῆ δ' ἄκέων παρὰ θίνα πολυφλοισβοιο θαλάσσης. Il. I,34. „[...] hallgatagon haladott zsvivajos tenger vize mellett”, Devecseri Gábor fordítása. Kazinczy eltévesztette a szónégyi szigmát (ς) és a szavak belsejében szokásos szigmát (σ) használt helyette.

Schweigend ging er zum Strande des *weitaufrauschenden* Meeres.

– Az idézet Voss *Íliász*-fordításából való (1. ének 34. dora): „Schweigend ging er am Ufer des weitaufrauschenden Meeres” (Johann Heinrich VOSS, *Homers Ilias, I XII Gesang*, bei I. F. Hammerich, Altona, 1793, 4.) Devecseri Gábor fordításában: „hallgatagon haladott zsvivajos tenger vize mellett” (Homérosz, *Íliász, Odüsszeia, homéroszi költemények*, ford. Devecseri Gábor, Magyar Helikon, Bp., 1974, 10.)

Notre langue un peu (!) seche et sans inversions
Peut-elle subjuguier les autres nations?
Nous avons la clarté, l'agrement, la justesse;
Mais égalérons nous l'Italie et la Grèce?
Est-ce assez en effet d' une heureuse clarté,
Et ne péchons-nous pas par l'uniformité?

– A sorok Voltaire *Episztola Horatiushoz* című verséből származnak, helyesen az alábbiak szerint: „Notre langue, un peu sèche et sans inversions. / Peut-elle subjuguier les autres nations? / Nous avons la clarté, l'agrément, la justesse; / Mais égalérons-nous l'Italie et la Grèce? / Est-ce assez, en effet, d'une heureuse clarté, / Et ne péchons-nous pas par l'uniformité?” Baranyi Ferenc fordításában: „[...] hisz nyelvünk száraz és szórendileg nehéz, / lefőzni szebb szavú nemzeteket kevés, / cifrázó, pontos és szabatos is, ha érvel, / de adós a görög s a latin kellemével, / a világos beszéd erényünk legalább, / de mindig ott kísért az únt egyformaság.” (VOLTAIRE, *Válogatott versei*, 55.)

fervidis rotis evitata rota

– „tüzkerekű kocsin / kört futván” Horatius Ódák I. I., 4. (HORATIUS, *Összes művei*, 7.) Az idézet pontosan: „metaque fervidis evitata rotis”.

Omnes homines, qui sese student praestare ceteris animalibus, summa openiti docet,

– „Az embernek, ha a többi élőlények sorából ki akar emelkedni, minden erejével kell törekednie, [...]” Sallustius: *Catilina*, 1. (SALLUSTIUS, *Összes művei*, 9.) A pontos idézet: „Omnes homines, qui sese student praestare ceteris animalibus, summa ope niti decet”.

13.

ἀπλότης

– ἀπλότης, 'Egyszerűség', de jelent 'nyíltság'-ot, 'őszinteség'-et is. A ἀπλόος 'egyszerű, őszinte' jelentésű melléknévből képzett főnév.

der den Musen des Alterthums und der Fremde reineren Gesang ablernte

– „aki az őskor és a külhon műzsáinak tiszta énekét megtanulta” Az idézet Opizra vonatkozik. Kazinczy a *Conversationis Lexicon* „német nyelv” szócikkből idézi. (*Conversationis Lexicon ider encyclopäisches Handsörterbuch für gebildete Stände*, III, A. F. Macklot, Stuttgart, 1816, 144.)

Aus allen goldnen Zeiten begleiten dich,

Natur, die Dichter. Dichter des Alterthums,

Der späten Nachwelt Dichter. Segnend

Sehn sie ihr heilig Geschlecht hervorgehn.

– Az idézet Klopstock *Achtes lied* c. ódájának utolsó versszaka. Az eredeti szöveg: „Aus allen goldnen Zeiten begleiten dich, / Natur, die Dichter! Dichter des Alterthums! / Der späten Nachwelt Dichter! Segnend / Sehn sie ihr heilig Geschlecht hervorgehn.” Kónya Dezső fordítása: „Minden arany idők költői téged kísérnek, / oh természet! A költők! Az ókor költői! / A kései utókor költői! (téged) áldva / látják szent nemük előretörését.”

14.

Das Jahrhundert ist meinem Ideal nicht reif. Ich lebe ein Bürger derer, welche kommen werden, még múlatja is magát.

– Az idézet Schiller *Don Carlos*ából származik, Posa Márki szájából, a 3. felvonás 10. jelenetéből: „Das Jahrhundert / ist meinem Ideal nicht reif. Ich lebe / ein Bürger derer, welche kommen werden.” Vas István fordításában: „Századunk/ nem érett még eszményeimre. Én / Az eljövendők polgára vagyok.” (Friedrich SCHILLER, *Összes drámái, I*, Magyar Helikon, Bp., 1970, 426.)

Usus ergo dominatur in linguis: Scriptor nequaquam

– „A szokás legyőzetik a nyelvben, az író azonban egyáltalán nem.”
Ismeretlen forrás.

USUS, quem penes arbitrium est, et jus et norma loquendi

– „Elvirul és lepereg nyelvünk dús lombja, a törvény / ez, s legfőbb bíránk, örökös mérték s az ítélet.” Horatius: *Ars poetica*, 71–72. (HORATIUS, *Összes művei*, 330.)

Dixeris egregie, notum si callida verbum
Reddiderit junctura novum. Si forte necesse est
Indiciis monstrare recentibus abdita rerum, [et]
Fingere cinctutis non exaudita Cethegis
Continget, dabiturque licentia sum[p]ta pudenter.
Et nova fictaque nuper habebunt verba, fidem si
Graeco fonte cadent, parce detorta. Quid autem?
Caecilio Plautoque dabit Romanus, adem[p]tum
Virgilio Varioque? Ego cur a[d]quirere pauca
Si possum invideor, cum lingua Catonis et Enni
Sermonem patrium ditaverit, et nova rerum
Nomina protulerit? Licuit, semperque licebit,
Signatum praesente nota procudere nomen.
Ut silvae foliis pronos mutantur in annos,
Prima cadunt, ita verborum vetus interit aetas;
Et juvenum ritu florent modo nata vigentque.
Debemur morti nos nostraque: sive receptus
Terra Neptunus classes aquilonibus arces,
Regis opus; sterilisve [diu] palus, agitataque [előző szó helyett: aptaque] remis,
Vicinas urbes alit, et grave sentit aratrum;
Seu cursum mutavit, iniquum frugibus, amnis,
Doctus iter melius: mortalia cuncta [facta] peribunt,
Nedum sermonem stet honos et gratia vivax.
Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque
Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus,
Quem penes arbitrium est et jus, et norma loquendi. –

– „Nagyszerű lesz a dalod, ha letűnt szavakat felidézel,
újszerű lesz a kopott szó, elmés kapcsolatokban.
Új fogalomhoz lelj új szóra, ha kell, amilyent még

nem hallott a kötényes pór, ama durva Cethegus.
 Lesz szabadalmad rá, csak túlzásokba ne tévedj.
 Jó, ha görög forrásra hajolsz s lelsz ott maradandót.
 Lucilius s Plautus he teheté, miért ne tehetné
 Vergilius s Varius? Vagy akár én, egyszerűen bár.
 Tán irigyelnek? Tán Cató s amaz Ennius ártott
 nyelvünknek, mivel új szavakat hoztak Latiumba?
 Van joga és lesz is mindig minden dalosoknak
 mondani új szavakat, ha korunknak bélyege rajtuk.
 Mint erdő ősszel, hervadt levelét ha lerázza,
 hullnak a régi szavak, leköszönnek a régi korokkal
 s új bimbó mosolyog, ha az új kikelet hívogatja.
 Mind a halál prédái leszünk, művünkkel: a védett
 tengeréből s kikötő, e csodás fejedelmi ajándék
 mely Aquilótól védi hajónk, mi előbb csak iszap volt,
 városokat táplál gabonával most, eke szántja
 és lecsihadnak a görbe folyók, nem rombol az árvíz.
 Lám mi, halandók, elmúlunk, művünk se marad fenn,
 elhal a nyelv becse, nincs kegyelem, nincs szó örök éltű.
 Sok feledett ige újra virul, s mai szók elenyésznek.
 Elvirul és leperreg nyelvünk dús lombja, a törvény
 ez, s legfőbb bíránk, örökös mérték s az ítélet.

Horatius: *Ars poetica*, 47–72. A II. Könyv 3dik Epistolája az *Ars poetica*.
 (HORATIUS, *Összes művei*, 329–330.) Az idézetbe szögletes zárójelben szúrtuk be
 a betűtévészteseket, ill. a hiányzó szavakat.

17.

Αυτος εποιη-

– αὐτὸς ἐποίη- Az idézet teljes hosszában kikövetkeztethető egyéb
 szöveghelyekről: αὐτὸς ἐποίησέ τινα ὀνόματα οὐκ ὄντα πρότερον. „Ő maga
 alkotott néhány olyan szót (nevet), amely korábban nem létezett.” Az onoma szó
 első jelentése ’név’, úgy tűnik, Kazinczy számára itt inkább ez a szójelentés volt a
 fontosabb. Az oldalon ebből ennyi olvasható: *ő maga csiná-*.

18.

Mihi potior semper visa est periculosa libertas quam quietum servitium.

– „Fontosabbnak tartottam a veszélyes szabadságot a nyugalmas szolgaságnál.”
 Az idézet pontosan: „Mihi quamquam per hoc summum imperium satis quaesitum
 erat nomini maiorum, dignitati atque etiam praesidio, tamen non fuit consilium
 privatas opes facere, potiorque visa est periculosa libertas quieto servitio.”
 Sallustius: Korunk története, Lepidus consul beszéde a római néphez. 26.
 (SALLUSTIUS, *Összes művei*, 152.) Marcus Aemilius Lepidus (Kr. e. 120–Kr. e. 77)
 Kr. e. 78-ban consul, Sulla reformjait támadta, polgárháborút akart kirobbantani.

auctoritate publica

– „állami erővel, közhatalommal”

Ezen veszedelemnek, ugymond ott, nem lehet egyébként elejét venni, mintha az Iskolákban certa et indubitata philologiae principia fognak tanítatni. Hac scholae lingua universim adoptata, quilibet Scriptorum aliquam suae in scribendo libertatis partem consecrabit quidem, si volet (de hát ha nem?) at una ad accelerandam Philologorum et Grammaticorum, verbo, omnium aliorum Scriptorum *Unionem*, sine qua cultura linguae cogitari non potest, plurimum conferet.

– „Ezen veszedelemnek, ugymond ott, nem lehet egyébként elejét venni, mintha az Iskolákban a filológia biztos és kétségtelen alapelvei fognak tanítatni. Ha ezt az iskolai nyelvet mindenki elsajátítja, bármelyik író az írásban való saját szabadságának bármely részét, amely szabadságot ugyanazon jogon szerzett meg magának, mint a többiek, szentesítheti, HA AKARJA (de hát ha nem?): de nagyon sokat segít a filológusok és grammatikusok, egyszóval minden más író egységének meggyorsításában, amely nélkül nem lehet elképzelni a nyelvművelést.”

19.

„Um hier nur bey den Sprachen stehen zu bleiben, so wird [E]in feiner und richtiger Geschmack wird einen **grossen** Theil der Sprachfehler, **alle Härten, niedrige und unedle Ausdrücke, harte, dunkele und verworrene Verbinungsarten u. f. f.** auch ohne tiefe Sprachkenntniss **els solche empfinden und vermeiden,**[.] dagegen auch der gründlichste Sprachkennner, wenn dieses Gefühl in ihm verwarhloset ist, **allenfalls wohl vor den ersten, nie aber vor den letztern gesichert seyn, sondern sich ihrer oft desto mehr schuldig machen wird, je grösserer Sprachkennner er zu seyn glaubt.** Alle classische Schriftsteller aller Sprachen haben ihre Reinigkeit und ihr ganzes classisches Ansehn mehr ihrem feinen und richtigen Geschmacke, als ihrer tiefen Sprachkenntniss zu danken, von welcher viele unter ihnen nicht einmal einen Begriff hatten.”

– Az idézet Adelung egyik könyvének előszavából származik, de jócskán le van rövidítve. Az fenti szövegben Kazinczy kihagyásait kiemelve közöljük, a beszúráásokat pedig szögletes zárójelbe tettük. (Johann Christoph ADELUNG, *Deutsche Sprachlehre zum Gebrauche der Schulen in den Königl. Preuss. Landen*, mit allergnägigsten Privilegien, Christian Friedrich Voss und Sohn, Berlin, 1781, XXVIII–XXIX. Kónya Dezső fordítása: “S hogy megmaradjunk a nyelveknél, úgy a helyes és finom ízlés a nyelvi hibák nagy részét, minden keménységet és alantás és nemtelen kifejezést, kemény és zavaros kötőszó-használatot és részben (még) a mélyebb nyelvismeret hiányában érzik és elkerülik (;) ellenben (“a nyelvet ismerő”) a legalaposabb írástudóval, (aki) ezt, ha ez a (nyelv)érezke elhalt (is), mindenképp az előbbiről, de semmiképp sem az utóbbiról bizonyosodik meg, hanem inkább magát hibáztatja, minél nagyobb írástudó (is ő). Minden nyelv klasszikus íróiban megvan a tisztaság és az a klasszikus tiszttelet, de ez inkább a tiszta és helyes ízlésnek, mintsem a mélyebb nyelvismeretnek köszönhető, melyről sokuknak tudomása sem volt.”

„Dichter von dieser naiven Gattung sind in einem künstlichen Weltalter nicht so recht mehr an ihrer Stelle. Auch sind sie in demselben kaum mehr möglich, **weingstens auf keine andere Weise möglich**, als dass sie in ihrem Zeitalter wild laufen, und durch ein günstiges Geschick von dem verstümmelnden Einfluss desselben geboren werden. Aus der Societät selbst können sie nie und nimmer [mehr] hervorgehen; aber ausserhalb derselben erscheinen sie noch zuweilen, doch mehr als Fremdlinge die man austäunt, und als umgezogene Söhne der Natur, ad denen man sich ärgert. So wohlthätige Erscheinungen sie **für den Künstler sind, der sie studiert, und für den ächten Kenner, der sie zu würdigen versteht**, so wenig Glück machen sie im Ganzen und bey ihrem Jahrhundert. Das Siegel des Herrschers ruht auf ihrer Stirne; wir hingegen wollen von den Musen gewiegt und getragen werden. Von den Kritikern, den eigentlichen Zaumhütern des Geschmacks, werden sie als Grenzstörer gehasst, die man lieber unterdrücken möchte; denn selbst Homer dürfte es bloss der Kraft eines mehr als tausendjährigen Zeugnisses zu verdanken haben, dass ihn diese Geschmacksrichter gelten lassen; auch wird es ihnen sauer genug, ihre Regeln gegen sein Beispiel, und sein Ansehn gegen ihre Regeln zu behaupten.

– Az idézet Schiller *A naiv és a szentimentális költészetéről* c. tanulmányából származik. A fenti szövegbe kiemelve szúrtuk bele azokat a részeket, amelyeket Kazinczy kihagyott. A teljes idézet Papp Zoltán fordításában: „Az ebbe a naiv nembe tartozó költőknek a műviség korszakaiban nem nagyon van már helyük. Nem is nagyon lehetségesek már az ilyen korokban, vagy ha mégis, egyedül úgy, hogy magányos vadak gyanánk *külön utakon járnak*, s egy kegyes sors megóvja őket koruk csonkító befolyásától. Sohasem jöhetnek magából a társadalomból, de azon kívül még megjelennek olykor, noha inkább idegenekként, akiket megbámulnak, s a természet neveletlen gyermekeiként, akiket megbotránkoznak. Amilyen jótékony jelenségek a művész és az igazi műértő számára – előbbi tanulmányozhatja, utóbbi képes méltányolni őket –, oly kevésbé van szerencsénk egészében véve és századuknál. Az uralkodói felség jegyét viselik homlokukon, mi viszont azt akarjuk, hogy a műzák ringassanak és hordozzanak bennünket. A kritikusok, az ízlés tulajdonképpeni őrei, gyűlölik őket mint *határsértőket*, akiket jobb szeretnének elnyomni; mert vélhetőleg még Homérosz is csak a több mint ezeréves tanúság erejének köszönheti, hogy ezen ízlésbírák elismerik őt; elég keserve feladat is lehet számulra érvényesíteni egyfelől a maguk szabályait az ő példája, másfelől az ő tekintélyét a maguk szabályai ellenében.” (SCHILLER, *A naiv és a szentimentális költészetéről* = Uő., *Művészet- és történefilozófiai írások*, ford. PAPP Zoltán és MESTERHÁZI Miklós, Atlantisz, Bp., 2005, 283.)

21.

fere antiquata, sed in usum reducta,

– „elég régi, de használatban”

septentrio

– 'észak'

in philologicis universalis consuetudo agit supremum iudicem

– „filológiai ügyekben az általános nyelvhasználat a végső döntőbíró”

επεα πτεροεντα

– ἔπεα πτερόεντα. Gyakori kifejezés Homérosznál az ehhez hasonló verssorokban: „hát őt megszólítva, ilyen szárnyas szavakat szolt”, II. I,201. (Devecseri Gábor fordítása.)

23.

ἀπλοτησύ

– Ékezetes írásjelekkel: ἀπλότης, ’egyszerűség’, de jelent ’nyíltságot, őszinteséget’ is. A ἀπλόος ’egyszerű, őszinte’ jelentésű melléknévből képzett főnév. A magyar képzővel így fordítható: ’csudált nagy egyszerűségű író’.

folgt Klopstocks Oda: Unsere Sprache an uns

– „Klopstock ódája követi: A mi nyelvünk hozzánk” (A cím Kazinczy fordítása.)

exscribendum

– „kiírandó”

in scholio adjiciatur textus Pand. VII. p. 17.

– „A jegyzetben mellétnni a Pand. szövegét VII. 17. o.”

Aus allen goldnen Zeiten begleiten dich,
Natur, die Dichter. Dichter das Elterthums!

Der späten Nachwelt Dichter.

– Az idézet Klopstock *Achtes lied* c. ódájának utolsó versszak. Az eredeti szöveg: „Aus allen goldnen Zeiten begleiten dich, / Natur, die Dichter! Dichter des Alterthums! / Der späten Nachwelt Dichter! Segnend / Sehn sie ihr heilig Geschlecht hervorgehn.” Kónya Dezső fordítása: „Minden arany idők költői téged kísérnek, / oh természet! A költők! Az ókor költői! / A kései utókor költői! (téged) áldva / látják szent nemük előretörését.”

Patres Conscripti

– „atyák és összeírtak” A római senatorok megszólítása.

26.

πρέπον

– πρέπον. A τὸ πρέπον jelentése ’ami illik, ami megfelelő’, így a szövegben található szó az ’illik, megfelel, hasonlít’ jelentésű prepó igéből képzett semleges melléknévi igenév.

Suus est cuiq.

– talán Suus est mos cuique gentis: „Minden népnek megvan a maga szokása.” vagy Horatius: Szatírák I. könyve, IX. 51–52. „Van helye mindünknek” (Horatius i. m. 227. o.)

HIC est.

– „Ez az.”

27.

quilibet Scriptorum aliquam suae in scribendo libertatis partem consecrabit quidem, si volet, at una ad accelerandam Philologorum et Grammaticorum, verbo, omnium aliorum Scriptorum Unionem, sine qua cultura linguae cogitari non potest, plurimum conferet.

– Korábbi szöveghelyből kikövetkeztethető, hogy az idézet teljes hosszában ez volna: „Hac scholae lingua universum adoptata, quilibet Scriptorum aliquam suae in scribendo libertatis partem, quam huiusque sibi eodem prorsus jure, quo alii vindicaverat, consecrabit quidem, SI VOLET (!): at una ad accelerandam omnium Scriptorum unionem, SINE QUA CULTURA LINGVAE COGITARI NON POTES (?) plurimum conferet.” „Ha ezt az iskolai nyelvet mindenki elsajátítja, bármelyik író az írásban való saját szabadságának bármely részét, amely szabadságot ugyanazon jögon szerzett meg magának, mint a többiek, szentesítheti, HA AKARJA: de nagyon sokat segít az összes írók egységének meggyorsításában, amely nélkül nem lehet elképzelni a nyelvművelést.” Az idézet helye ismeretlen.

quilibet Scriptorum aliquam suae in scribendo libertatis partem consecrabit quidem, si volet (melly fortélyos kényszerítések! 's hát ha nem fogja feláldozni akarni?) at una ad accelerandam Philologorum et Grammaticorum, verbo, omnium aliorum Scriptorum Unionem, sine qua cultura linguae cogitari non potest (mingyárt fogjuk látni mely tekintetű az a' különbözés, mellynek egyességgé azért kell válni, mert különbben elakad a' Nyelv' kimiveltetés.) plurimum conferet. Lap 438.

– Korábbi szöveghelyből kikövetkeztethető, hogy az idézet teljes hosszában ez volna: „Hac scholae lingua universum adoptata, quilibet Scriptorum aliquam suae in scribendo libertatis partem, quam huiusque sibi eodem prorsus jure, quo alii vindicaverat, consecrabit quidem, SI VOLET (!): at una ad accelerandam omnium Scriptorum unionem, SINE QUA CULTURA LINGVAE COGITARI NON POTES (?) plurimum conferet.” „Ha ezt az iskolai nyelvet mindenki elsajátítja, bármelyik író az írásban való saját szabadságának bármely részét, amely szabadságot ugyanazon jögon szerzett meg magának, mint a többiek, szentesítheti, HA AKARJA: de nagyon sokat segít az összes írók egységének meggyorsításában, amely nélkül nem lehet elképzelni a nyelvművelést.” Az idézet helye ismeretlen.

30.

Consvetudo certissima loquendi magistra

– „A szokás pedig a szónoklás legbiztosabb tanítója”. (Krupp József fordítása.)
Quintilianus: Szónoklattan, I. könyv. 6. III. (QUINTILIANUS, *Szónoklattan*, 107.)
Az idézet pontosan: a consuetudo után „vero” áll.

Usum ergo vocabo Consuetudinem eruditorum

– „Tehát nyelvhasználatnak fogom nevezni a tanult emberek megegyezését.”
(Krupp József fordítása.) Az idézet pontosan: „Ergo consuetudinem sermonis
vocabo consensum eruditorum.” Quintilianus: Szónoklattan, I. könyv, 6. XLV.
(QUINTILIANUS, *Szónoklattan*, 116.)

acre iudicium

– a teljes szöveg: „Omnia tamen haec exigunt acre iudicium.” Quintilianus:
Szónoklattan, I. könyv, 6. 3. „Mindezek éles ítéletet igényelnek.” Krupp József
fordítása. (QUINTILIANUS, *Szónoklattan*, 107.)

II. Az *Orthologus* és *Neologus* Tudományos Gyűjteményben megjelent változatának és továbbírt variánsának párhuzamos szövegkiadása

*Orthologus és Neologus; nálunk
és
más Nemzeteknél*

(Forrás: TGY, 1819/XI, 1–27.; nyomtatvány.)

Quid velit et possit linguae
CONCORDIA DISCORS.

1.
Valahol a' Literatúra virágzásra fakadt, a' Nemzeti Nyelv mindenkor szenvedé változást, mert az Élet' nyelve Könyvek' nyelvvé válván, az új ideákhoz magában nem találá készen szökat 's az Író kénytelen vala a' gondolatot és érzést élesebb vonásokkal kirajzolni, 's azoknak gyakran alig-érezhető különbségeiket kijegyezni. Így akkor is, midőn a' Literatúra a' maga alantabb lépcsőjiről fenntebbekre lépe-által. A' változás ott még tapasztalhatóbb, a' hol az idegen szép példák mind a' szorultságot inkább érezték, mind kimutatók az útát, mellyen mások jutottak dicsőségre. 'S illyenkor a' Haladók és Vesztéglők között mindég támadá ellenkezés; azok örültek a' Nyelv' és a' Nemzeti-Erő' kifejtődésének: ezek a' változásban rontást, még pedig akart rontást láttak. Amazokat Neologusoknak nevezték-el: ezeket Orthologusoknak mondhatnánk.

2.
A' melly nemzeteknél a' Helicon' járvány Istenségei korábban foghatának lakást, mint egynél több 's nagy okok miatt nálunk, a' Nyelv eránt támadott pere, nagyjában tekintvén a' vizsgálkodást, régen által estek: mi, kiknél a' dolog nem

*Orthologus és Neologus; nálunk
és
más Nemzeteknél.*

(Forrás: MTAOK, K631, 34r–55v.; autogr. kézirat.)

Quid velit et possit linguae
CONCORDIA DISCORS.

1.
Valahol a' Literatúra virágzásra fakadt, a' Nemzeti Nyelv változást szenvedé, mert az Élet' nyelve Könyvek' nyelvvé válván, az új ideákhoz magában nem találá készen szökat, 's az Író kénytelen vala a' gondolatot és érzést élesebb vonásokkal kirajzolni, 's azoknak gyakran alig-érezhető különbségeiket kijegyezni. Így akkor is, midőn a' Literatúra a' maga alantabb lépcsőjiről fenntebbekre lépe-által. A' változás ott még tapasztalhatóbb, a' hol az idegen szép példák mind a' szorultságot inkább érezték, mind kimutatók az útát, mellyen mások jutottak dicsőségre. 'S illyenkor a' haladók és vesztéglők között mindég támadá ellenkezés; azok örültek a' Nyelv' és a' Nemzeti-Erő' kifejtődésének: ezek a' változásban rontást, még pedig akart rontást, láttak. Amazokat Neologusoknak nevezték-el: ezeket Orthologusoknak mondhatnánk.

2.
A' melly nemzeteknél a' Helicon' járvány Istenségei korábban foghatának lakást, mint egynél több és nagy okok miatt nálunk, a' Nyelv eránt támadott peren, nagyjában tekintvén a' vizsgálkodást, régen által estek: mi, kiknél a' dolog nem

segéltették úgy mint másol, 's a' kik e' szerint Philologiai ismérétekbén halkabban haladhatánk; most perlünk egymással. Melly hasznunkra lehet csak e' részben is, hogy a' Tudom. Gyűjt. tisztelt Kiadóji a' perlő felekezetek' vélekedéseiknek helyt engednek Köteteikben, magok a' perben nem csak Bírák lenni nem akarván, de nem is vévén részt. A' hol a' Közlők ezt teszik, és a' hol a' Perlők csak a' dolog, nem egyéb miatt is, tusakodnak, 's a' hol az emberi szív' erőtlenségeit fékben tartja a' Tudományok' szeretete és a' Hazáé, az úgy ott győzni fog.

3.
A' mi széptüüzü Nemzetünk e' perben is érezteti sajtáságát: hévvel viszi a' pert, mint azoknak illik, a' kik el vagynak melegülve tárgyoktól, 's égnek azért a' mit szeretnek, lángolnak azért a' mi a' Nemzetiséghez tartozik. Szabad emberek közt zajosabbak a' tanácskozások, mint a' hol a' rabszoport felett pattog az ostor, mint a' hol a' láncz' csörgése még a' Jókat is elnémítja. Nem történt tehát rosszúl, hogy némelly Iróink, hogy némelly Recensenseink bennünket dorgálásaikkal ébresztgetének férjfiásabb elmélkedésre, fáradhatatlan tanulásra, gondosabb dolgozásra; 's a' ki ebben nem lát egyebet Catalinai dühnél, az vagy kurtalátású, vagy baja van. Bár zajosabbak voltak volna tanácskozásaink! bár a' dologhoz-értők nagyobb számban szólaltak volna meg! Úgy a' per eddig lefolyt volna, 's most élénk a' Béke' gyümölcseivel. Mert végre a' Prisca Comedia' vásottságai is megenyhültek, 's Tudományok körül forgó emberekhez semmi nem illik inkább mint az a' nemes érzés, hogy nem ritkán még szebb, meg vallani botlásunkat, mint győzni.

4.
A' Tudom. Gyűjtem. tavalji (1818) VI.

segéltették úgy mint másoknál, és a' kik így Philologiai ismérétekbén halkabban haladhatánk, most perlünk egymással. Melly hasznunkra lehet csak e' részben is, hogy a' Tud. Gyűjtem. tisztelt Kiadóji a' perlő felekeztek' vélekedéseinek helyt adnak Köteteikben, magok a' perben nem csak Bírák lenni nem akarván, de nem is vévén részt. A' hol a' Közlők ezt teszik, és a' hol a' Perlők csak a' dolog, nem egyéb miatt is, tusakodnak, 's a' hol az emberi szív' erőtlenségeit fékben tartja a' Tudományok' szeretete és a' Hazáé, az úgy ott győzni fog.

3.
A' mi széptüüzü Nemzetünk e' perben is érezteti sajtáságát: hévvel viszi a' pert, mint azoknak illik, a' kik el vagynak melegülve tárgyoktól, 's égnek azért a' mit szeretnek, lángolnak azért a' mi a' Nemzetiséghez tartozik. Szabad emberek közt zajosabbak a' tanácskozások mint a' hol a' rabszoport felett pattog az ostor, mint a' hol a' láncz' csörgése olykor a' Jókat is elnémítja, 's a' természet nem megtévedésből ada epét a' maga legnemesbb mívének. Nem történt tehát rosszúl, hogy némelly Bírálóink bennünket dorgálásaikkal ébresztgetének férjfiásabb elmélkedésre, fáradhatatlan tanulásra, gondosabb dolgozásra; 's a' ki ebben nem lát egyebet Catalinai dühnél, az vagy kurtalátású, vagy baja van. Bár zajosabbak voltak volna tanácskozásaink! bár a' dologhoz-értők nagyobb számban szólaltak volna meg! Úgy a' per eddig lefolyt volna, 's most élénk a' Béke' gyümölcseivel. Mert végre a' Prisca Comoedia' vásottságai is (mellyekre, a' hol törvény és idő meg nem fékezheték még a' vadságot, mindég szükség van), megenyhültek, 's Tudományok körül forgó emberekhez semmi nem illik inkább, mint az az érzés, hogy még szebb, megvallani botlásunkat, mint győzni.

4.
A' Tudom. Gyűjtem. tavalji (1818.) VI.

Kötetében Füredi Vida költött név alatt egy férfi hallatá magat azon két neheztelessel, mely a' régibb szín' kedvelőjít az újítások' kedvelőji ellen lángoltatja. Illyen az a' vád, hogy némelly Magyarok gyalázatot vontak a' Nemzetre, midőn a' Külföld' Tudományos Újságleveleiben azon Magyar Írókat, a' kik nem az ő feleken állanak és a' kiknek irígylik fényeket, tatárorstojokkal szabadalák. Mintha a' gondatlan Író' fenytése gyalázatot vonna a' Nemzetre, 's a' Külföld nem tudná, hogy gondatlan Írója minden nemzetnek van; mintha a' Külföld ugyan-azt nem tenné a' maga gondatlan Írójival. Illyen az, hogy egy valaki közöttünk a' Németeknek részint maga azt hirdeté, részint barátjai által azt hirdetteté, hogy egyedül ő a' mi classicus Írónk. Csudálni lehet, hogy ezzel együtt azon másik rég olta pengetett vád is nem mondaték-el, hogy a' Töviseket és Virágokat maga recenseálá azoknak Írója tömjénezésekkel a' Bécsi Annálisokban, és hogy Békájiban egy tiszteletünket megkívánható nem poetati Karra lőtte-el vakmerő nyilait. Ha Vádlóink nem olvasnának figyelem nélkül, illy üres terhelésekre nem kívánnának feleletet; mi ezenfelül bizonyosokká tehetjük, hogy az Epigrammatista meg sem álmodá, hogy e' dolgozása' olly hamar a' megjelenés után, Bírói szemeket vona magára, midőn azt nyomtatva hozá-meg neki az Annálisok' Füzete. – A' mi azt a' kérdést illeti, arra elég lesz jelentenünk, hogy a' Németeknek maga a' Kérkedő beszélé-el, hogy mi Magyarok a' Horázt' leveleit olly két fordításban bírjuk, mely Nemzetünk századok múlva is a' szerint fog kevélykedetni mint a' német a' Wieland' és a' Voss', 's a' Francia a' Grof Darú' fordításával. Tudva van, hogy ugyan-ő ugyan-azon melegséggel

Kötetében Füredi Vida költött név alatt egy férfi hallatá magat azon két neheztelessel, mely a' régibb szín' kedvelőjít az újítások' barátjai ellen lángoltatja. Illyen az a' vád, hogy némelly Magyarok gyalázatot vontak a' Nemzetre, midőn a' Külföld' Tudom. Újságleveleiben azon Magyar Írókat, kik nem az ő felekezeten állottak, és a' kiknek irígylették fényeket, tatárorstojokkal szabadalák*). Mintha a' gondatlan Író' fenytése gyalázatot vonna a' Nemzetre, 's a' Külföld nem tudná, hogy gondatlan Írója minden nemzetnek vagyon! mintha a' Külföld ugyan-azt nem tenné a' maga gondatlan Írójival! Illyen az, hogy egy valaki részint maga azt hirdeté, részint barátjai által azt hirdetteté a' Németeknek, hogy egyedül ő a' classicus magyar Író. Csudálni lehet, hogy e' váddal együtt az a' rég olta pengetett másik is nem mondaték-el, hogy a' Töviseket és Virágokat maga recenseálá tömjénezésekkel azoknak Írója, és hogy brekelelő Békájiban egy nem-poetati Kar ellen lőtte-el nyilait. Ha ezek a' Vádlók nem olvasnának figyelem nélkül, képtelen terheléseikre nem kívánnának feleletet, mert maga ez a' Recensio, a' mellyről szólanak, 's magok a' brekelelő Békák az igazságtalan vádat ellenemondhatatlanul megczáfölják. Mi azonfelül bizonyosokká tehetjük, hogy a' Töv. és Vir. Írója meg sem álmodá még, hogy Epigrammáji, olly hamar megjelenések után, Bírói szemeket vonhatának magokra, midőn a' Recensiót meghozá a' Bécsi Annálisok' Füzete (1811. Aug.). A' mi azt az igen rendes kérkedést illeti, arra elég lesz jelentenünk, hogy a' Németeknek maga ez a' Kérkedő beszélé-el, hogy mi Magyarok a' Horázt' Leveleit olly két fordításban bírjuk, mellyel Nemzetünk századok múlva is a' szerint fog kevélykedetni, mint szomszédink a' Wieland' és a' Voss', 's a' Francziák a'

*) Egy mások eránt is maga eránt is igen sanyarú ember ezt mondta valaha: Qui mihi atque animo meo nullius unquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam. A' tatárorst talán csak ostor, 's az ostor talán csak feddése a' hibáknak, vétkeknek. (Lásd a' czélzott munka 122. és 125. lapjait) Jam pridem vera rerum vocabula amisimus, A' feddő ellen cs. akkor lehet panasz, mikor költött vétket ostoroz, 's a' feddett Író' szavait hamisan adja.

magasztalta több magyar dolgozásokat is; melly szerint a' Németek a' classicus magyar Írónak tartatni egyedül akarótól hallák, hogy a' Magyarok nem egyedül ő a' classicus Írója. Illy vádakát oszlatgatni, felette kedvetlen mind az Íróra mind az Olvasóra: de minthogy ezek 's több e' nemüek, ajakról ajakra, kézről kézre tétettek közönségessé, 's végre íme nyomtatásba mentek, noha (nagy szerényen!) elhallgatva a' Vádlott' nevét: illő vala tudatni azokkal, a' kik Nyelvünk' 's Literatúránk' menetelét szemmel tartják, hogy a' vétek. Nekünk ez lesz utolsó válaszuk az effélékre, 's bár mivel terheltesünk ezután, felelni semmi esetben nem fogunk. Nem az, épen nem az a' kérdés, hogy ezt 's amazt mennyire gyötri a' maga-szerelme 's az irígykedés; e' részben jól esnék, ha mindnyájan kebelünkbe nyulnánk, 's úgy fognánk a' kövezéshez: hanem hogy mellyükünk ír jól, 's mellyükünk tanácsol jót. 'S mi itt ezen utolsó cikkelyt óhajtánánk olly tisztaságba jutatni, hogy a' két felekezet értse egymást, 's visszálkodások enyhüljön.

* * *

5.

A' Nyelv egyik legfélébb kincse, egyik legfőbb díze a' Nemzeteknek, 's a' Nemzeti Lélekek mind igen szép képe, mind hív fenntartója 's ébresztője. Érti ezt mind az egyik fél mind a' másik, 's szereti a' Nyelvet szent hazafiséggel: abban hasonlanak meg, hogy míg egyik azt elváltozásától 's elkorcsosulásától félti, a' másik annak elváltozását, az az, haladását, még óhajtja

Gróf Darü' (der Setzer nehme am Ende des Namens Darü nicht zwey i, sondern ein Ü, und setze einen Apostroph dazu) fordításával. Tudva van, hogy ugyan-ő ugyan-azon melegséggel magasztalta több magyar dolgozásokat is; melly szerint a' Németek egyenesen ettől a' classicus magyar Írónak tartatni egyedül-akarótól hallák, hogy nekünk Magyaroknak nem egyedül ő a' classicus Írónk. Illy vádakát czáfolni kedvetlen mind az Íróra mind az Olvasóra nézve: de minthogy ezek, 's több e' nemüek, ajakról ajakra, sőt kézről kézre adatának, 's végre íme nyomtatásba is mentek, noha nagy szerényen! elhallgatva a' Vádlott' nevét, sőt a' tettet a' HA által enyhítvén, hogy az a' féléstétben annál inkább vonjon szemet magára 's az igazságtalan bántó kémelőnek látassék: illő vala tudatni azokkal, a' kik Literatúránk' előmentét szemmel tartják, hol fekszik a' vétek. Neki, a' ki ellen e' nyilak intézve vagynak, ez léssen utolsó válasza az effélékre, 's bár mivel terheltesen ezután, felelni semmi esetben nem fogunk. Nem az, épen nem az a' kérdés, hogy ezt amazt mennyire gyötri a' maga' szerelme 's a' mások ragyogása; 's e' részben jól esnék, ha mindnyájan kebelünkbe nyulnánk előbb, 's úgy fognánk a' kövezéshez: hanem hogy mellyükünk ír jól, és mellyükünk tanácsol jót. 'S mi itt ez utolsó cikkelyt óhajtánánk olly tisztaságba hozni, hogy a' két fél valaha értse-meg egymást, 's visszálkodások enyhüljön.

* * *

5.

I.

A' Nyelv egyik legfélébb kincse, egyik legfőbb díze a' Nemzeteknek, 's a' Nemzeti Lélekek mind igen szép képe, mind hív fenntartója 's ébresztője. Érti ezt mind az egyik fél, mind a' másik, 's mind a kettő szereti a' Nyelvet szent hazafiséggel: abban hasonlanak-meg, hogy míg egyik azt elváltozásától 's az elkorcsosodástól félti, a' másik annak elváltozását, az az, haladását, még óhajtja

is; 's ő is retteg ugyan elkorcsosodásától, de a' mások' szép és hasznot neki is ígérő példájoknak követését, ha nem egyéb mint saját erejének kifejtése és gazdagítása, elkorcsosodásnak tekinti. Egyedül a' pók az, a' mi mindent magából szed, fon és szöv: az embernek az az elsőség juta, hogy egy ponton vesztg ne álljon, hanem tehetségeit használván 's másoknak találmányaikat eszmélettel követvén, a' tökéletesedés' útján előbbre haladhasson. Valamivé ő lesz, e' két szernek egyesítése által lesz.

6.
'S midőn az Orthologus a' Nyelv elváltozásától retteg, nyilván öszvetéveszti a' Nyelv' mostani színét és magát a' Nyelvet. Pedig e' kettő épen nem egy. Egyedül a' kiholt nép' nyelve nem változik többé: az élő népek' nyelve minden nyomon változik, 's örökké fog változni, hasonló a' Horátz' folyamjához, mellynek elfutását a' paraszt csak várja, 's az még is fut, változik, 's az marad a' mi volt. – Kezdetben szegény és csak tulajdon természetseivel bíró, a' szerint bővül és szépül, a' hogy az azt beszélő nép ismértekből gazdagodik 's a' magánál gazdagodni, előbb kezdett nemzetekkel szövetkezésbe jut, 's mind addig gyűjt és szépít, míg minden gondolatjait 's érzéseit híven és teljesen kifejezheti; szomszédjaival öszvemérkezhetik vagy azokat meg is haladja, 's Nyelvé a' minden nemben nagy és nemben elégséges számú Írók megállapítják 's bérekesztik. Elérvén így férjfiú korát, vagy megfordul útján 's a' nemezt' hanyatlásával ő is hanyatlik, vagy megifjodván a' nemzet, ő is, megifjúl, 's újjá-születve szép pályáját újra kezdi.

7.
A' mi Nyelvünk is ez úton ére-el serdülni-kezdett ifjú korát. Millyen lehete legrégibb idejében, némelly egyes szavaink' 's a' Boldvai Monostor' Halotti-beszéde mutatják. Múltak az

is; 's ő is retteg ugyan elkorcsosodásától: de a' mások' szép és neki is hasznot ígérő példájának követését, ha az nem egyéb mint saját erejének kifejtése és gazdagítása, elkorcsosodásnak nem tekinti. Egyedül a' pók az a' mi mindent magából szed, fon és szöv: az embernek az az elsőség juta, hogy egy ponton vesztg ne álljon, hanem tehetségeit használván, 's másoknak szerencsés találmányaikat eszmélettel követvén, a' tökéletesedés' útján előbbre haladhasson. Valamivé ő lesz, e' két szer' egyesítése által lesz.

6.
'S midőn az Orthologia' embere a' Nyelv' elváltozásától retteg, nyilván öszvetéveszti a' Nyelv' mostani színét és magát a' Nyelvet. Pedig a' kettő nem egy. Egyedül a' kiholt népek' nyelve nem változik többé: az élő népeké minden nyomon változik, 's örökké fog változni; hasonló a' Horátz' 's folyamjához, mellynek elfutását a' paraszt csak várja, 's az még is fut és változik, 's ámbár más és mindég más, az marad a' mi volt. Kezdetben szegény, és csak tulajdon természetseivel bíró a' szerint bővül és szépül, a' hogy az azt beszélő nép ismértekből gazdagodik, 's a' gazdagodni előbb kezdett nemzetekkel szövetkezésbe jut; 's mindaddig gyűjt és szépít, míg minden gondolatjait 's érzéseit híven 's teljesen kifejezheti, szomszédival öszvemérkezhetik vagy azokat meg is haladja, 's Nyelvé a' minden nemben nagy és minden nemben elégséges számú Írók megállapítják és bérekesztik. Elérvén így előbb serdült-ifjú, majd férjfiú korát, vagy megfordul útján 's a' Nemzet' hanyatlásával ő is hanyatlik, vagy megifjodván a' Nemzet, ő is megifjúl, 's újjá születve, szép pályáját másodikszor kezdi futni.

7.
A' mi Nyelvünk is ez úton ére-el serdülni még csak kezdett ifjú korát. Millyen lehete legrégibb idejében, némelly egyes szavaink' 's a' Boldvai Monostor' Halotti-Beszédecskéje mutatják. Múltak az idők, 's

idők, 's a' Nemzet nem csak a' deákúl-írt könyvekkel, hanem a' régi Classicusokkal is megismerkedék, 's a' Bátori László', az Erdősi' és Komjáti', a' Halabori Bertalan' és a' Pápai Pál' nyelve, 's az Illyésé, Telegdié, 's kivált a' Pázmányé és Káldié, erővel bírt, tömörséggel, méltósággal. Zrínyi megjelene tanítványa a' Rómaiaknak és Olaszoknak, mint egy nagy tűzű csillag; de ködök fogák-el egünket, 's a' szép csillag eltűnt, egész nagy fényével. Melly úton erede futásnak a' minden új Nyelvek' legszebbike! 's hova jutott volna el, ha ez úton fúthatott volna! A' vallásbeli vetekedések azt tanácslá, hogy az Író ne minél szebben, hanem minél érthetőbben szóljon, 's a' darabos, de velős, lelkes beszéd görgővé, folyóvá, könnyen-érthetővé leve, 's erőtlenné, lelketlenné eggyszersmind.

8. Gyöngyösinek a' Múza kerek ajkat ada, nem teremtő lelket is, 's tudomány kevés volt. Szerencsétlenségünkre Rómának Költőji közzül sem Virgilt ismeré, hanem Ovidba szeretett, ki a' bővbeszédűt még bővebb-beszédűvé tette. És még e' vétkei mellett is nem ritkán elkapta a' poetai tűz, hogy merjen. Mere, 's Nyelvrontónak vádoltaték. Nevezetes mentségét, hol e' sorának is kénytelen vala védelmére kelni: Bellóna' sisakját kevés a' ki vágyja – lássd Dugonicsnál, Keménye előtt.

9. Haller Gyöngyösinek példáján indult, 's megjelene a' szelid lelkű szelid beszédű Fenelon' Telemachjával, nem a' hogy illet, hanem a' hogy a' hamis útra vezetett idők kívánni látszottak. Ennek könnyűség kelle és czifra, nem szépség és erő; 's a' magyarrá-tett Telemach öszvepárosítá a' francia bájos

a' Nemzet a' Róma' Írójival is megkezde ismerkedni, 's a' Bátori László', 's az Erdősi' és Komjáti' nyelve, 's az Illyésé, Telegdié, 's kivált a' Pázmányé és Káldié, erővel bírt, tömörséggel, méltósággal. Zrínyi megjelene, tanítványa a' Rómaiaknak és Olaszoknak, mint egy nagy tűzű csillag: de ködök fogák-el egünket, 's a' szép csillag eltűnt egész nagy fényével. Melly úton erede futásnak a' minden élő nyelvek' legszebbike! 's hova juthatott volna el, ha azon maradt volna meg! A' vallásbeli versenyek úgy kívánák, hogy Íróink ne minél szebben írjanak, hanem minél érthetőbben, 's ne keveseknek, hanem mindenk; 's a' darabos, de erős, lelkes beszéd görgővé, folyóvá, könnyen-érthetővé leve, 's erőtlenné 's lelketlenné eggyszersmind.

8. Gyöngyösinek a' Múza kerek ajkat adott, 's olly édesen-folyó beszédet, a' millyenel Magyar az ő idejéig nem szóllott: nem teremtő lelket is; 's tudománya megérteni a' Római Írók' érdemeiket 's beszédjeknek tükosbb szépségeit, kevés volt. Szerencsétlenségünkre ezek között nem Virgilt és Horátot ismeré, hanem Ovidba szeretett, ki a' bővbeszédűt még bővebb-beszédűvé tette, és a' kitől czifrázni tanult, nem szépen szólani. És még így is nem ritkán elkapa a' tűz és a' Római példa, hogy merjen. Mere, 's Nyelvrontónak kiáltatott. Nevezetes mentségét, hol e' szép sorának is kénytelen vala védelmére kelni: Bellóna' sisakját kevés a' ki vágyja – lássd Dugonicsnál, Keménye előtt.

9. Haller Gyöngyösinek példáján indult, 's megjelene a' szelid lelkű szelid beszédű Fenelon' Telemachjával, nem a' hogy illet, hanem a' hogy a' hamis útra vezetett idők kívánni látszottak. Az akkori idők könnyűség, érthetőség és czifra kelle, nem szépség és erő, 's Haller öszvepárosítá a' francia bájos eggyszerűséget a' deák-

eggyzerúséget az új deákok' grandiloquentiájokkal, 's Originálja' periodusait egy periodussá olvasztató-ösze; 's minthogy Fenelon neki szegénynek látszék Gyöngyösihez képest, pusztaságát nehéz-illatú pór-virágokkal czifrázta-fel.

10.

Így senyedénk a' még így is örök áldást érdemlő Haller után a' világ' és a' setét' derengési közt, midőn végre (1772–75) Báróczi, Barcsai, Bessenyei előállának, 's majd osztán Baróti Szabó Dávid (1777), Révai Miklós (1778), Rájnis József (1781), ezek a' Deákok', azok a' Francziák' és Németek' tanítványai, 's Olvasóink' ítéleteik erántok megvalának osztva. A' kik a' Római 's Francia és Német nyelvvel és Literatúrával ismeretesek valának, elragadtatással hallák a' xenologizáló Múza' beszédét 's zengését, noha az nem volt darabosságok nélkül; míg az ezekben járatlanok nem látának egyebet a' Nyelv' elsüllyedésénél, 's a' három első Triumvirnek azt kiáltozák, hogy beszédjeket nem értik, az utolsóbb három Triumvirnek, hogy a' Magyar Magyar és nem Görög, 's így verseiknek is nem görög, hanem magyar-alakúnak kell lenni. Ekkor hallatszék legelőbb nagy hanggal a' nyelvrontás' panasza, mert ekkor kezdé Literatúránk, és ezzel együtt nyelvünk, igazán haladni; mindedig csak csúszott, lépett, elakadt. Sokan javalák, hogy halad; de intették a' haladókat, hogy késvé siessenek, mászva szaladjanak, félve merjenek – bölcsen talán, 's talán nem is. A' jó úgy akkor halad igazán, ha némellyek késvé, más-némellyek nem-késvé sietnek; 's midőn a' követő panaszra kél Vezére ellen, hogy ez sebesebben megyen mint kellene, még kérdést szenved, nem ő megyen e lomhábban mint kellene. Ollykor nem csak sebesen futni, de szökní is szükség.

nyelvű Újak' grandiloquentiájokkal; 's minthogy Fenelon neki szegénynek látszott Gyöngyösihez képest, pusztaságát nehéz-szagu pór-virágokkal fedte-el.

10.

Így senyedénk a' még így is áldást-érdemlő Haller után, a' világ' és a' setét' derengései közt, mert a' maga kora előtt semmi sem érik-meg, midőn végre Báróczi Sándor, Barcsai Ábrahám és Bessenyei György (1772–75.) előállának, 's majd osztán Baróti Szabó Dávid (1777.), Révai Miklós (1778.) és Rájnis József (1781.), ezek a' Rómaiak', azok a' Francziák' és a' Németek' tanítványai, 's az Olvasók' ítélete erántok meg volt osztva. A' kik a' Római 's a' Francia és Német nyelvvel 's Literatúrával ismeretesek voltak, elragadtatással hallák a' xenologizáló Múza' gyönyörű beszédét és zengését, noha az nem volt darabosságok nélkül; míg az ezekben járatlanok nem látának egyebet a' Nyelv' elsüllyedésénél, 's a' három első Triumvirnek azt kiáltozák, hogy beszédjeket nem értik, az utolsóbb három Triumvirnek pedig, hogy a' Magyar nem Görög, hanem Magyar, és így versének is nem görög-, hanem magyar-alakúnak kell lenni. | Ekkor hallatá magát legelőbb nagy hanggal a' panasz, hogy rontják a' Nyelvet; 's azért ekkor, mert Literatúránk, és az által Nyelvünk, ekkor kezdé igazán haladni; mindedig csak csúszott, lépett, elakadt. Sokan javalák hogy halad; de intették a' haladókat, hogy késvé siessenek, lépve szaladjanak, félve merjenek; bölcsen talán, 's talán nem is. A' jó úgy akkor halad igazán, midőn némellyek késvé, mások nem késvé sietnek; 's midőn a' vezetett panaszra kél az a' ki őtet vezetí, hogy hogy ez sebesebben megyen mint kellene, még kérdést szenved, nem ő megyen e lomhábban mint kellene. Ollykor nem csak sebesen menni, nem csak futni, de szökní is szükség; külömben a' menés elakad.

11.
Barótinak felét segélé a' Római példányok' tekintete, 's az új igyekezet ellen sokan azért sem merének szólani, hogy tanúlatlanságokat el ne árulják: de azt, hogy németül 's francziául nem ért, megvallani akkor még senki nem szégyenlé, nem kevesen azzal még kevélykedtek is, 's ez őket annál bátrabbakká tette a' Báróczi' felé kárhoztatásban. Mind e' mellett a' szerencsés újítások gyökeret verének, 's a' Neologusok' száma naponként szaporodott, kik között Ráday, egyik legtiszteltesbb Fáklya-vívónk, serget vont. A' külföldiek' nyelveket 's Literatúrájokat ismerő 's sok ezer Kötetektől álló Bibliothécát bírt Öreg, maga keveset ereszte ki dolgozásaiból, de azokat kézírásban örömet látatta, a' Nyelv' és Literatúra' férjfiat bátorította, tanácsolta, Olvasóinkat a' Haza' fő városában, a' jobb útra vezetgette, 's e' hármas szolgálatai által a' nyelvnek több segédjére volt, mint legszorgalmasabb Íróink. Ő most arra taníta bennünket, hogy rímes verseinket is scandáljuk, mint a' mívelt Európának minden nemzetei. Felzúdulánk a' tanácsra, mert az elnehezíté verselésünket, 's az idegen ízlés, a' mint mondák, a' magyar ízlésnek kárt tenni készült. Említenünk kelle a' történetet, noha inkább tartozik Verselésünk' mint Nyelvünk' változására, mivel bizonyítja a' mit látatni akarunk. Valamint a' Faragó és Festő nem emelkedhetik soha Mívésszé, ha az Antikok és a' XVI. század' nagy Mesterei 's a' későbbeké után nem gyakorolja szemét 's karját, 's csak eleven példányok után dolgozik: úgy nyelvünk soha azzá, a' mivé már is leve, annyival inkább a' mivé lenni még ezután fog, nem vált volna, ha az Erdősi' követőji, 's ezek között senki nem inkább mint elébb Baróti és Révai, később Virág, velünk a' rímetlen versek' szépségét 's méltóságát meg nem kedveltették, 's ez által a' bátrabb és fenntebb merésekre

11.
Barótinak felét segélé a' Római példányok' tekintete, 's az új igyekezet ellen sok azért sem mere szólani, hogy tanúlatlanságokat el ne árulja, mert a' tanultak tapsolva fogadák a' merést. De azt, hogy francziául 's németül nem tud, megvallani akkor még senki nem szégyenlé; nem kevesen azzal még kevélykedtek is; 's ez őket annál bátrabbakká tette a' Báróczi' felének kárhoztatásban. Mind e' mellett a' kezdett újítások gyökeret verének, 's a' Neologusok' száma naponként szaporodott, kik között Ráday, egyik legtiszteltesbb fáklyavívónk, serget vont. A' Külföldiek' Nyelveket és Literatúrájokat ismerő Öreg, ki Péczelen, négy órányira Pestől, gazdag Bibliothécát bírt, és a' ki életének nagy részét e' sok ezer Kötetek között élte-el, Verseit 's egyéb dolgozásait nem eresztette-ki, de vendégeivel örömet látatta, a' Dolgozókat, hogy merjenek, bátorította, Olvasóinkat a' haza' két fő városában a' jobb útra vezetgette, 's velek a' Francziák', Németek', Olaszok', Angolok' nagy Írójikat ismertette, 's e' szolgálatai által ügyünknek több hasznára volt, mint legmunkásabb Könyvcsinálóink. Most arra taníta bennünket, hogy rímes verseinket is scandáljuk, a' hogy azt a' míveltebb Európa minden nemzetek teszik. Felzúdulánk a' tanácsra, mert az elnehezíté verselésünket, és azért is, mert az idegen ízlés, a' mint mondák, a' magyar ízlésnek kárt készütle tenni. Említenünk kelle a' történetet, noha inkább tartozik Verselésünk' mint Nyelvünk' változására, mert bizonyítja a' mit látatni akarunk. Valamint a' Képző Mesterségek' Iskolájában nem fog soha Mívésszé emelkedhetni, a' ki az Antikok' és a' XVI. Század' nagy Festőji és a' későbbeké után nem gyakorolja lelkét, szemét és karját, és egyedül azt rajzolgatja 's festegeti, a' mit testi szemével lát maga körül: úgy nyelvünk soha azzá, a' mivé már is leve, annál inkább a' mivé lenni ezután fog, nem vált volna, ha azok, a' kik Erdősit követék,

nem szoktattak volna. És a' hogy ezek által kapattatánk-ki a' Próza' nyelvéből a' Poezis' nyelvébe, a' hogy ezek által a' Próza' regiojából a' Poezis regiojába – mi vala Kisig a' legmagasbb, a' legtüzesbb rimes darab is! – úgy Ráday a' csengő lantnak olly bájt ada, melly régibb édességét sokkal nagyobb mértékben múlja-felül, mint a' mellyben azt elnehezítette.

12.

Nyelvünk nem nevezhetne nagyobb hőst mint Korona-ór 's Ugocsai Fő-Ispán Gróf Teleki Józsefet, ha később' született volna. Ez a' nagy ember mind hazájában, mind Franciaországban 's Helvetziában 's Hollandiában, a' leggondosbb nevelést vette, 's deákul, francziául, németül igen jól, sőt igen ékesen írt, 's mind prózát, mind verset; nyelvünket hatalommal bírta; de sajtáságai közzé tartozott, semmiben nem kapni azon a' mi új, sőt gyönyörűségeit találta abban, a' mit atyájától veve-álta, 's azokhoz szorosan ragaszkodni. Segélte a' mások' igyekezeteiket a' nyelv körül, 's a' rímtelen verseket javallotta, kedvelte: de magát e' nemben nem gyakorlá, 's azon nagy szépségű versezetén kívül, mellyben testvére' halálát kesergi, egy két más rövid versezetnél, 's nagy tüzzel 's Római ékesen-szólással 's fordításokkal, gondolkozással és érzéssel írt Fő-Ispáni Beszédeinél egyebet töle magyarban nem bírnak. Régibb ízlését egészen festi a' már említett Keserv' czímje, melly olyan, mintha a' lelkes Költeményt a' Gyöngyösi' korából bírnánk. Azon felekezetnek, melly szorosan ragaszkodik a' régibb színhez, Teleki a' legfőbb dísze, 's ő az az egyetlen nevezetes Írónk mind eddig, a' kinél új szót, új szólást nem lelünk.

's ezek közt senki nem inkább mint a' három nagy Kezdő, később pedig Virág, velünk a' rímtelen versek' szépségét meg nem kedveltették, 's ez által bennünket a' bátrabb és fenntebb merésekre nem szoktattak volna. És a' hogy ezek által kapattatánk-ki a' Próza' nyelvéből a' Poezis' nyelvébe, 's a' Próza' köréből a' Poezis' körébe – mi vala Kisig a' legédesebb, mi a' legmagasbb rimes darab is? – úgy Ráday a' csengő lantnak olly bájt ada, melly régibb édességét sokkal nagyobb mértékben múlta felül, mint a' mellyben azt elnehezítette.

12.

Nyelvünk nem nevezhetne nagyobb hőst mint Gróf Teleki Józsefet, a' Koronaórt és Ugocsai Fő-Ispánt, a' Ráday' testvéreinek fíját, ha később született volna. Ez a' szertelen nagyságú ember mind honjában, mind Franciaországban 's Helvetziában és Hollandiában, a' leggondosabb nevelést vette; 's deákul, francziául 's németül nem csak jól, de ékesen is írt, 's mind prózát, mind verset; nyelvünket hatalommal bírta: de sajtáságai közzé tartozott, semmiben nem kapni azon a' mi új, sőt abban lelte gyönyörűségeit, a' mi atyájától méne-álta rá. Segélte ugyan másoknak igyekezeteiket a' nyelv körül, 's a' görög szchemájú verseket javallotta, kedvelte, de magát e' nemben nem gyakorlotta; 's különben is azon nagy-szépségű Versezetén kívül, mellyben testvére' halálát siratja, egy két más Versezetnél, nagytűzű, Római érzésekkel, gondolatokkal, 's férjfiás szépséggel írt Fő-Ispáni Beszédeinél, és a' mellyeket a' Magyar-országi 's Erdélyi Dietákon elmonda, egyebet töle nem bírnak. Régibb ízlését egészen látjuk a' már említett, 's Theologiai, Philosophiai 's Politikai eruditóival tömött Keserv' czímlapján, melly olyan, mintha a' Költeményt a' Gyöngyösi' korából bírnánk. Azon felekezetnek, melly szorosan ragaszkodik a' régibb színhez, Teleki a' fő dísze, őutána Horváth Ádám, 's a' Szép Literatura' nemében ő az az egy nevezetes Írónk, a' kinél új szót 's új

13.

A' Báróczi' 's Baróti' követőjinek egyik fele a' pedantság, a' másik az erőtlenség felé tévedezett. Látánk ezt, 's azok szerint a' miket a' Festők' 's Faragók' példájában adánk-elő, egyesítének a' két hős által ajánlott szereket. E' seregben F. V. Úr, Értekezésének 27. lapján, az általa nem kedvelt Kazinczyt tiszteli-meg a' Neologia' Vezérségének gyűlöletes nevezetével, vagy azért, mert ezen úton távolabb méne mint mindenek mások, vagy mivel a' mit mások csak példájok által tanítottak, ez védelmezni is merte, melly az Orthologusok előtt a' nyelv' Felsége ellen elkövetett véték.

szólást nem találunk.*)

13.

A' Báróczi' és Baróti' követőjinek egyik fele a' széptelen^{*)} Erő, a' másik az erőtlenség felé tévedezett, egy harmadik sereg pedig a' régi szín mellett marada-meg, 's így Literatúránk' mívelőji háromfelé szakadtak. Az elsőnek vétke abban állott, hogy a' külföldi Írókat, hol sietésből, hol ügyetlenségből szorosabban követték mint illett; a' második rendbelieké abban, hogy a' deák szín lepte-el írásaikat, a' harmadiké abban, hogy a' Széptől is irtóztak, ha az idegen volt, 's a' XVIII. Század' végén 's a' XIX. elején úgy szerettek öltözni, mint nagyatyjaik öltöztek, 's midőn mások a' görög lantot, ismét mások a' Bessenyeiét és Rádayét zengeték, ők bennünket a' négyhúrú karvassal akarának múlatni, mert csak azt nézék magyarnak. Látánk a' megtévedést, 's azok szerint a' miket a' Festők' és Faragók' képekben adánk-elő, egyesítének a' mit a' három Iskola' tanításaiban jónak találtunk, E' seregben Füredi Vida Úr, Értekezése' 27. lapján, engem tiszteli-meg a' Neologia' Vezérségének sokak előtt gyűlöletes nevezetével; nem mintha ezt az Iskolát én kezdettem volna, hanem azért talán, mert ez úton én távolabb mentem mint mindenek mások, a' Nemzetet idegen szókkal, formákkal, alkotásokkal megisméjteni igyekeztem, új szókat csináltam, a' régieket megcsönkáltam, kedvesebbnek gondolt alakúakká

*) Sőt találunk; ha olly szorosán fogjuk, mint Hyperorthologusaink, kiknek semmi nem jó, a' mi szokatlanocska. Illyenek ezek: Ottan pislén módra futkos két árvája; mert a' *pislén* környéki szó. Zsémbyjével sok házat csaknem felforgatja; mert van ugyan *zsémbes*, mint *koros* van, és *harmad évűl*: de mint *év* és *kor* nincs in statu non constructo: úgy *zsémb* sincs, és *zsémbyje*. Mondja-meg, ha van e ott a' gáncsnak helye; mert *gáncs* és *gáncsolás* nem egyet tesznek: de *köszönet* sem egyet a' *köszönetet érdemlő cselekedettel*. Sőt azt meg is adja, minthogy *adni tudhat*; mert egy Nyelvtanítónknak (T. Gy. 1818. IV. K. 102. l.) *tud adni* nem jól van mondva magyarul. Hogy tanul szállítani kérdékenységed; nevezhetének példát, mellyben épen így vont feddést magára az ellipszis. Pedig ezek: *Quem vocet* (invocet) *divum...* és *Iracunda Jovem ponere* (*deponere*) fulmina, és *Non sumit nut ponit* seures, nem rosszak. Mellyel Zoilusnak is bedughatná száját, hol az OI egygéné van olvasztva, Synizesissel. Illyenek végre ezek is: Az elmult tavaszunk MIDŐN kezdetében. Vidító erejét HA nem érezhetem. De még is kezemet HA hozzád felmértem; mellyekre példáink régibb és újabb Poetáink<tól>nál vagynak, 's igen nagyszámban, de a' Mondolat szerint (l. 44.) az illyenek is nyelvrontások. És már az is újítás, hogy a' munka, a' francia példák 's Bessenyei (1772) és Gróf Teleki Ádám (1773) után, nem négy hanem csak két sorú Alexandrinekben van dolgozva. Poocs a' kétsorúak ellen protestált.

*) *Omnia verba (etiam passima) suo loco optima.* Quintil.

14.

Ki itt a 'Vezér?' e' kérdé s a' dolgot sem jobbá sem rosszabbá nem teszi, 's nekünk név és cím felett vetekedni kevés kedvünk: hagyjuk ennek meghatározását, és hogy a' nyelv' elővitele vagy rontása körül ennek 's amannak melly érdemei 's vétkei vagynak, a' később korra, melly az illet nem csak kedvezés és gyűlölség nélkül, hanem tisztább-látással is ítéli-el. De ha egy Tudományt, egy Mesterséget sem nevezhetünk, mellyben egy Iskola más Iskolát nem szűle, és ha virágokat Római mezőkön szabad szedni, 's nem azért szabad, mivel a' Római nyelv eránt nem tudom melly tekintettel tartoznánk, hanem mivel azok szép virágok: nem látjuk, miért volna vétek, hogy új Iskola itt is nyílt, 's miért legyen tilalmas virágokat az új nemzetek' mezejiken is szedni, ha ezek is szépek. Példát az illy kölcsönzésre nyelvünk századok oltá mutathat, 's nagy bővségben, 's így nem vethetjük-elő a' két nyelv' ellenkező természetét; az a' társalkodási, országglási, vallásos és tudományos öszveköttetés pedig, mellyel a' nyugot' miveltebb népeivel állunk, gondolkozásunkat az ezek' gondolkozásokkal, és így nyelvünket is, melly nem egyéb mint a' gondolkozás' képe, az ő nyelvekkel, rokonságba hozta.

15.

Természetében van a' dolognak, hogy az illy változásokban a' nehezteletést a' legújabb Újító vonja magára 's

változtattam; 's midőn mások mindenek felett az Eggyiséget keresik, én társaimat példámmal is tanításaimmal is a' különözésekre bátorítottam, 's az Orthológusok Eggyiségektől idegenkedtem.

14.

Ki légyen itt, vagy másol a' 'Vezér, az a' dolgot sem jobbá sem rosszabbá nem teheti, 's nekem cím és elneveztetés felett vetekedni kevés kedvem: hagyjuk e' kérdést, 's annak meghatározását, hogy a' 'Nyelv' boldogítása vagy rontásai körül ennek 's annak melly érdemei vagy vétkei vagynak, a' később korra, melly az illet nem csak gyűlölség és kedvezések nélkül, hanem tisztábbalátással is fogja elítelni. De ha egy Tudományt és Mesterséget sem nevezhetünk, mellyben egy Iskola más Iskolát nem szűlt, és ha virágokat a' Látziüm' mezején szabad szedni, 's itt nem azért szabad, mivel a' Róma' nyelve eránt nem tudom melly tekintettel tartoznánk, hanem mivel a' Látziümi virágok szép virágok: nem értjük, miért volna vétek, hogy új Iskola itt is nyílt, 's miért legyen tilalmas, virágokat az új nemzetek' mezejiken is szedni, ha ezek is szépek. Példát arra hogy ezektől szót és szólást kölcsönözünk, és hogy ezeket követjük, Nyelvünk századok oltá mutathat, 's nagyobb számban mint azok képzelhetik, a' kik e' vizsgálatot meg nem tették; sem azt nem mondhatjuk, a' mit az újítások' nem kedvelőji mondani szeretnek, hogy ezt vagy amazt általvenni tiltja a' mi Nyelvünknek Áziai, az ezekének Európai eredete, 's a' kettőnek ellenkező természete. Az a' társalkodási, országglási, vallási és tudományi öszveköttetés pedig, mellyben a' Nyugot' miveltebb népeivel állunk, gondolkozásunkat az ezek' gondolkozásokkal, és így Nyelvünket is, melly nem egyéb mint a' gondolkozás' képe, az ő Nyelvekkel rokonságba hozta.

15.

Természetében fekszik a' dolognak, hogy az illy változásokban a' nehezteletést a' legújabb Újító vonja magára, 's könnyítsen

könnyítsen az eddig-üldözteken, 's most a' sor azt érte, a' ki a' Neologismusokat előbb a' Báróczi' és Dayka' Életekben, azolta pedig a' Tud. Gyűjt. két Köteteiben is védeni bátorzkodott. De ha az általa járt és védett út valóban boldogítaná a' nyelvet, a' másik pedig annak gyarapodását gátlaná: úgy neki nem csak mentséget 's bocsánatot, hanem javalást is szabad volna reményleni, valamíg vélekedését tüzzel terjeszti ugyan elő, de erőszak nélkül, 's nem azt kívánja, hogy mások a' szerint szóljanak a' hogy ő akarja, hanem hogy ő szólhasson nem a' szerint a' hogy mások akarnák. Ha hibások vélekedései, a' czáfolás' útja mindennek nyitva áll: de tudománybeli dolgok körül az erőszaknak nincs helye; a' titkos, a' mások által tétetett erőszakító pedig borzad a' szebb érzés.

16.

'S nem igazságtalanság e, egynek venni balúl, a' mit minden Írónk cselekedett, 's minden Írónk cselekszik? Kánonok Molnár 's Dugonics felől nem szólunk, mert felőlök senkinek nincs kétsége, de mit mondanak a' legújabb Neologiai Iskola' ellenségei azon állításunkra, hogy Faludi is ezen Iskola' értelmében Neologus? és hogy Ányós annyira az, hogy nálánál vakmerőbbet még ma sem találunk? Neologus, 's ezen értelemben Neologus, a' mindeneknek használni, és így mindenekből folyvást és könnyen érteni akart, 's épen ezért sokat nem mérő 's még is mérő Péczeli; az Aranka is, ki bennünket örömet a' Haller' idejére akart volna vissza vinni; az a' Külföld' nyelvével ismeretlen 's a' Külföld' ízlését nem kedvelő Horváth Ádám; az Csokonai, ki az Orthologusoknak egyik fele minden magyar Íróknál inkább szeret; 's az, mostani teljes elváltozása után, az Analytica Grammatica' Írója is minden sanyarúsága mellett, mellyel a' Neologusokat zaklatja; sőt ezen

az eddig üldözteken, 's most a' sor azt érte, a' ki az ügy-nevezett Nyelvrontást előbb a' Dayka' és Báróczi' Életekben, azolta pedig a' Tud. Gyűjt. Köteteiben is védeni bátor volt. Ezek a' leczkék kevésnek lehetnek íze szerint. De ha az ő általa járt és az ő általa védett út valóban boldogítaná a' Nyelvet, az a' másik pedig, mellyet ellenkezőink tanácslanak, annak gyarapodását gátlaná: úgy neki nem csak mentséget és bocsánatot, hanem javalást is szabad volna reményleni, valamíg vélekedéseit tüzzel terjeszti ugyan elő, de erőszak nélkül, 's nem azt kívánja, hogy mások szóljanak a' hogy ő akarja, hanem hogy ő szólhasson nem a' szerint a' hogy mások akarják. Ha vélekedései hibások, a' czáfolás' útja mindennek nyitva áll: de tudománybeli dolgokban az erőszaknak soha nincs helye; a' titkos erőszakító pedig, annál inkább azoktól, a' miket ellenkezőink ellen mások által követtetünk-el, mert magunk elkövetni pirúlunk, borzad a' szebb érzés.

16.

'S nem nyilván igazságtalanság e, egynek venni vétkül, a' mit minden cselekedett és cselekszik? Magok a' két Telekiek, József és Ádám (Dobokai Fő-Ispán és Titkos Belső Tanácsos) kiket Aranka a' Magyarság' kánonjainak tekinte, nincsenek Neologismusok nélkül. Kánonok Molnár és Dugonics felől szó sincsen; hiszen mind ketten azzal vádoltatnak, hogy ők adának leginkább példát, a' legvakmerőbb szabadságokra: de az a' Faludi, a' ki közöttünk velős és szép nagysága miatt érdemlett fényben ragyog, tagadhatlanúl Neologus, 's Ányós annyira az, 's mind ketten ez Iskola' értelmében, hogy nálánál vakmerőbbet még ma sem ismerünk. Neologus a' mindeneknek használni, mindenkéül értetni, még pedig könnyen értetni akart, 's így sokat nem mérő és még is mérő Péczeli; az maga a' Neologusok ellen harcolgatni akart Aranka; az az idegen színt nem kedvelő Horváth Ádám, ki görögül olvas, de németül nem ért; az Csokonai, ki az Orthologusok ellen nagy tüzzel, 's perzselő, metsző élességgel

Értekezés' Írója is az, mert szörny, inger, czímkép, angoly, vágy (substant. a' vágyás helyett), embertermészet (menschennatur), hatalomszó (Machtspruch), egy fogadj' Istent arat (ärndtet) – újak, szokatlanok, idegen példák' követései.

17.
Elnézőn, hogy az úgy nevezett Nyelvrontást azok kiáltják veszedelmesnek, a' kiket magokat is Nyelvrontóknak kiáltanak az igazán Orthologusok, és hogy ez a' fél oly nevet említet, a' millyenekkel a' másik nem dicsekedhetik, e' kérdést vetjük-fel: Gondolhatni e' képtelenebb gondolatot mint az volna, hogy mind azok a' kik köztünk a' Szép Literatura' nemében írtak, magyarul nem tudnak, hogy mind azok rontani akarták a' Nyelvet, 's magyarul csak az tud, a' ki Szakáts-könyvet, 's tbb., írt? De adjuk-meg a' mit kívánhatnának, hogy vétek nélkül legtiszteltebb Íróink sincsenek; annyi mindég valónak fog találtatni, hogy a' Mérés' szabadsága a' minden Írók' példája által igazolva van. E' szerint itt nem az lesz a' kérdés, ha merni szabad e': hanem hogy merni mit szabad; 's ez annak meghatározását kívánja tőlünk, még pedig minél lehet szorosbb vonásokkal, hogy az Orthologus és Neologus közt a' külömbséget mi tész.

18.
A' Neologus a' Nyelvet szüknek 's céljaira el készültnek találván, nem elégszik-meg a' Szokottal, hanem mind azt a' mi a' beszédnek erőt 's szépséget adhat, keresi 's elfogadja. E' végre az idegen szokat, midőn oly dolgokat jegyeznek, a' mellyeknek isméretekre

viaskodott, és a' kit az Orthologusoknak egyik fele minden magyar Íróknál inkább kedvel; 's az volt egykor, még pedig igen nagyon, sőt teljes elváltozása mellett még ma is az, Verseghy; 's a' Füredi Vida név alatt megjelent Értekezésben, melly a' Neologusokat zaklatgatja, ezeket találjuk: *szörny, inger, czímkép, angoly, vágy* (substantivum a' *vágyás* helyett), *embertermészet* (Menschennatur), *hatalomszó* (Machtspruch), *egy fogadj'* – *Istent arat* (ärndtet) – 's ezek újak, szokatlanok, idegen példák' követései.

nem kelle mások által vezéreltetnünk, kerüli; mert az idegen szó tarkít, 's elárúlja szegénységünket, 's a' nemzeti büszkeséget igazságtalanul alázza: nem így midőn a' dolog' isméréstét másoktól vevénk, 's olyakhoz szólunk, a' kik ezen idegeneket ismériek vagy ismerni tartoznak; mert akkor bizonyságok, hogy a' mit máshol minden ért, mi is értjük (triposz, nimbusz, glória, nem dicsőség, hanem, festői értelemben, a' mennyei fénynek szélllyel sugározása, 's tbb.) Szokásban nem forgó szókkal 's szólásokkal él; szókat csinál, a' készeket, de rútat, szebbekké teszi, a' kiholtakat sírjaikból előhossa, a' nem nemtelen 's nem kedvetlen-hangzású környékieket a' Nemzetnek vissza-adja; a' gyökerekkel inkább él mint a' származtakkal; az öszveforrasztottakat particulájiktól megszabadítja; szavait új syntaxissal, periodusza' tagajait szabadabban, merészebben, gyakorta idegen példányok után szövi-fel; az idegen szólásokat magyar szólásokká változtatja, nem azt nézvén, ha előtte más valaki szólott e már úgy, 's az uralkodó Szokás azt javasolja e, hanem ha lehet e úgy szólani, 's az a' Nem a' mellyben szól, az a' hely a' hol szól, szokatlan mondását engedi e, kívánja e, 's a' beszéd így erőt 's szépséget nyer e.

19.

A' Szép-Író az idegen szólással nem csak szorultságból él, minthogy a' maga Nyelvében ugyan-azt jellentőre 's alkalmasra nem akad, hanem azért is, hogy az ilyen a' tanultabb Olvasót kedves emlékeztetéssel lepje-meg, és mivel az ilyen magát olykor még az újság' kecce által is megkedveltetheti. 'S kivált akkor szereti az új szót és új szólást, midőn azzal dolog, kép 's olly bélyeg jön által; melly a' jelentést az értelmesebb 's az idegen Nyelveket értő Olvasóval kitalálthatja. – Ímhol néhány példa az effélékre.

20.

A' több részekből álló Egész máshol *corpus, corps, Körper* által jegyeztetett-meg. Mi, a' metaphora miatt 's az idegen példa után, *testnek* mondánk.

Pázmány, Balassa, Csokonai *hamar munkát, lovakat, követet* mondtak Baróti ezt: *Illyen jössz Kassára*. A' szó kedvesen emlékeztet a' *talis venis* és a' *citus labor* deák szólásokra.

Berzsenyi az ököllet, marokkal, karral dolgozó gyalog vitézt *ökkelő hajdúnak* mondotta, nem csak szépen 's Poetához illőleg, hanem tudósan is; mert *öklelni* katonai szó Tinódnál. Az *öklelni* a' köz embernek annyi mint *türkölni*, a' hajdú mint *poroszló*.

Egyetemben annyi mint *universum*, 's a' *ben* ragaszték. A' gyökér tehát *Egyetem*. Az *Universum*, *Universitás* lehet, 's a' szóra szükség van. De azt mondják, hogy a' szó rüt szó. Miért volna rüt, nem látni. A' francia és német Íróknál ismeretes *isolé* és *isolirt* szót nem csak általhózá hozzánk Ungvár-Némethi Tóth, de le is fordítá. Az *elszigetelt* szint olly jó, 's mivel magyarul adja a' metaphorát, még jobb.

21.

Hamletben ez fordúl-elő: Hány a' *harang?* az az hány az *óra?* Mert a' Szomorú Játék' személyei Ángol-Dánok, 's az ángol ezt így kérdi. A' német fordító is így tevé a' kérdést: *Wie viel ist die Glocke?* Clavigóban a' francziásan szóló Carlos ezt mondja: *Wenn du ein gemachter Mensch bist*, 's magyarul: *Ha csinált ember lészesz*. Ha a' Személyek magyarok volnának, a' szokás vétkes volna: így nem az.

22.

A' léleknek azt az állapotját, midőn a' ráható kedves tárgyak' sokságától úgy kapkodtatik fel, hogy bánatjától nem lehet el nem vonattatnia, a' német a' *Zerstreuung* által jegyzi. Az *elszóródás* nem egyéb, általhozta a' trópust, 's a' magyar szó' értelmének kitalálása segítetik a' német által.

23.

A' szőlő' ágát a' Vinczelér venyigének hívja, 's az neki nem *borág*, az neki *borág* soha nem lesz. De nem e a' Poetának? A' Sonetto' Múzija azt beszéli, hogy régibb honjában *narancság* kerekíti homlokát, itt a' *borág*. A' venyige, által ellenében a' narancságnak, szegény, sőt nemtelen: a' *borág* azt a' vesszőt adja előnkbe, mellyen az Istenek' itala terem. Annyira való, hogy az új szót és új szólást a' beszéd' egész szövedékében kellene vizsgálat alá vennünk, 's nem soha abból kikapva.

24.

Barótinál e' gyönyörű két sort találjuk; ő szerette a' szép formát, 's néhány helyeken él vele:

Mellyben mulatozol, kies Elysiumnak öléből,
Még eggyszer térj-vissza, Szabolcs' nagy Lelke! –

25.

Hol feddőjének farmatringkantára szerint az utolsó comma elsőnek, a' harmadik másodíknak, a' második harmadíknak, az első utolsóinak van csinálva; egészen a' deák után. Ezért 's az illyenekért veté neki szemére amaz (lásd Mentő-Irását l. 38.) hogy deákül gondolkodik 's magyarul szól. Ha van e' deák gondolat? ha azt az öltözetet, mellyet a' Deák vete a' gondolatra, véték e' a' magyarnak is rá vetni, ha szép öltözet, 's *itt* is szép? Mi ezen Értekezésünk' dolgozása alatt ezt hozánk-áttal: *agmen ducere*, és *étrange idée* a' nélkül hogy kerestük volna, 's örvendve látánk, az új szólás melly jó hatást tesz. –

26.

'S mit akar vizont az Orthologus? Neki az jó a' mit a' Szokás és a' Grammatica enged. A' hol nem lél szót Lexiconában, azt kívánja, hogy vagy az ismért idegenről éljünk, 's az idvezsleges tanács,

de csak néhol; vagy adjuk az ideát körülírások által, bár a' mit tisztán kellene, homályosan, 's a' mit teljesen kellene, csonkán, 's ez ritka helytt idvezséges tanács. Neki nem kell új szó 's új szólás, mert az Író nem ura, hanem örje, sőt szolgálja a' Nyelvnek. Neki nem kell régi szó, mert felejtett szó; 's ámbár Íróinknak hálás tiszteletet érdemlő igyekezeteik felelevenítették, 's azokat már most minden tartozik ismérni, ő kihányja Nyelvünkéből, ki még az *ádázt* is. Neki a' környéki szó nem jó szó; mert magyar szó ugyan, de már most csak némelly Megyéinké, 's azért is eggyzersmind, mert Baróti fel nem jegyzé megbecsülhetetlen Szótárjában, mellyiket mellyik megyéből vette. De mivel jobb vagy rosszabb az a' szó, mellyet a' Háromszék tarta-fel, mint *kelme* (materia, Stoff) annál, a' mellyet Abauj, mint *máglya* (boglyába rakott tűzi-fa, vagy donga) és *ború*, (az az, borúlat), 's annál, a' mellyet Veszprém, mint hanyag (lágy-meleg)? 'S a' magyar szó, mint mind ezek, megszűnhet e' magyar lenni, mert a' Szótár nem mondja, honnan vette a' Lexicographus? Neki az *arcz*, *arczom*, *arczád* nem jók, noha a' Székelyföld, 's egész Erdély, 's Magyar-országnak Tiszai fele ezt ismeri, 's csak ezt: neki csak az *arca*, *arczám*, *arczád*, *arczája* kell, mert Túladuna ezt ismeri. Neki a' mérés tilalmas, mert a' ki a' törött úttól eltávozik, könnyen megtéved; a' régi a' kijelelt célhoz igazán is hamar is elvezet, az új út' csinálása sok munkába 's költségre kerül, 's az a' más' birtokában nem is szabados. Osztán, ha merni kell, ne egygy merjen, hanem mindnyájan merjünk. Azt kérdi, ha a' Cúrio megértetnék e, ha Templomi beszédét új szókból szövné. Pedig, úgy mond, a' beszéd' célja az, hogy értessék. Gyűlöli az Ízlés' bíróságát, mert az gyakorta maga sem érti, mit miért akar, 's mert az Anarchiára vezet; neki pedig Eggység kell.

Az Orthologusokat ez az Eggység' üzése vitte tévelgésre, mert a' mit a' Stilisticának csak némelly nemeire kellett volna kiterjeszteni, általában minden nemeire terjesztetik-ki. A' Stilistica' különböző nemeinek más meg más nyelvek van, 's ezeket nem szabad öszvetéveszteni. Más a' Poezis' nyelve, más a' Prózái, sőt a' Poezisé és Poezisé, 's a' Prózái és Prózái is más 's a' mi a' Templomi-beszéd' nyelvében nem jó, igen jó lehet a' Románokéban 's a' Játékszínében, 's meg fordítva. Így az Élet' nyelvében is, hol másként szól az Udvarnok, másként a' falusi lakos, másként az Úr és szolgálja, másként a' Had' 's az Iskolák' Nagyjai. Ezt tanítják a' Classicusok mind példájok mind leczkézéseik által, ezt tanítják az Iskolák: de az Orthologus azt tagadni akarná, hogy Eggysége legyen, holott a' Nyelv annál tökéletesebb 's elkészültebb, minél több mértékével bír a' sokszínűségnek, hogy mindent az annak saját színben adhasson. Egy szóval, ők az EGGYSÉG' EGGYSÉGÉRE törekszenek, melly csak a' speculáló Bölcs' káprázolatiban találhatik: a' Természet mind a' testi mind a' lelki világban mindent a' KÜLÖMBÖZÉS' EGGYSÉGE (Concordia Discors) által tenyésztet, mindent az által tart-fenn, 's a' Neologus ezt követi.

28.

'S árthatnak e, ártsanak e a' visszaélések és a' szerencsétlen mérések a' Szabadságnak, az eszmélettel tett merésnek? 'S hol esett még merés tántorgás, siklás, bukás nélkül? Hol és miben mere még minden 's eggyszerre? De az Orthologus azt hiszi, hogy a' dolgok jobban mennének, ha az a' ki valamit talál, elébb bemutatná, és csak úgy élne vele, ha arra engedelmet nyerne. Utóljára talán azt látná hasznosnak, sőt szükségesnek, hogy Magyarország' Censorai állítatnának fel, a' kik mind azon Munkákat, a' mellyek másként vannak írva mint a' mit javalhat a' győzedelmes

fél, tűzre hányják, 's boldogulásunkra még ez kellene!

29.

A' Nyelv MIÉNK, és így ENYÉM is. Az egész társaság' folyamjával az egész társaság parancsol: annak telkemen keresztül futó erével tehetem, a' mit ítélek czéломra hasznosnak. És ha azt azért zavarom-fel, hogy medrét mélyebbé tegyem, vagy egyenesbb futásba vegyem, igyekezetemet minden Jó javallani fogja. Ha szándékomban megcsalatkoznám 's a' rá-fordított munka haszontalan volna, magam vesztenék: ha meg nem csalatkoznám, az egész társaság nyerhetne. A' zavar így is úgy is hamar elcsilapodik.

30.

A' merésben túlmenénk a' határon, 's kivált a' kik igen is könnyűnek képzelék a' könyvcsinálást, 's munkához tanulás, elmélkedés gyakorlások nélkül fogának, 's dolgozásokat az új szókkal 's szólásokkal csak felpiperézni igyekeztek, temérdek vétkeket követének-el, 's a' hatás, a' természetnek örök törvénye szerint, ellenhatást szüle: míg Nyelvünk 's Literatúránk, rá-akadván végre az igaz útra, annyi szerencsével haladott, a' mennyit azoknak Triumvireink' kora előtt leghevesbb reménységeink közt sem ígérheténk, íme ismét új Iskolát látunk megnyilni, melly azon van, hogy örök újításinkat elakassza, különözésinket Eggyiséggé változtassa, mind azt, a' mi közzénk, a' Szokás és Grammatica' törvényei ellen, vagy e' törvényeknek szoros javalása nélkül, becsúszott, kihányja, 's így a' Nyelvet természeti tisztaságára visszatérítse.

31.

A' megtámadott fél örömmel látja ezen legújabb Iskola' megnyilását, mert a' Nyelv' Tudományában sok dolog lévén, melly Geometriai evidentiára fel nem emeltethetik, az egymás ellen dolgozó erőnek nem lehetnek nem óhajtott

következései. De a' nem-merésben szint
olly könnyű eltéveszteni a' mértéket mint
a' merésben, a' tisztogatásban mint a'
zavarásban, 's a' systemához ragaszkodás,
's az emberi gyarlóságok'
megszámíthatatlan nemei itt is ejthetnek
botlásokat. Illő tehát felvigyáznunk, 's
épen akkor felvigyáznunk, midőn a' kérdés
azon ponton forog, hogy Nyelvünk 's
Literatúránk most induljon-el igazi útján,
vagy attól most tévedjen-el egészen.
Leginkább pedig azoknak illő, a' kik
magokat e' részben gyakorlották, és a'
kiktől így legmúltóbban kívánhatni, hogy
hallassák gondolkozásaikat. Én úgy
hiszem, hogy ezt magamra nézve szoros
kötelességnek tekinthetem; mert néhány
ízben szólván már a' Nyelvbeli
Változtatások mellett, a' kik e' dolog körül
kevésbé gyakorlottak, mint ennyi
törekedések után, lennem nekem lehetne és
kellene: várni fogják, ha én is a' másik
félhez térek e által, vagy állításaim mellett
tovább is megmaradok.

32.

Minekelőtte a' szóban forgó kérdések'
vizsgálatára lépniék, legyen szabad
tudakoznom Orthologusinktól: Mit nyerhet
Nyelvünk, ha tanácsok elfogadtatik? Tiszta
lesz, és elakad. 'S mit nyerhet, ha tanácsok
el nem fogadtatik? Tiszta lesz, és haladni
fog. Tiszta, mondom; bár nem egészen az
a' mit volt, melly nem is szükség, sőt a' mi
vétek volna, mert az élő nép' nyelve nem
maradhat mindég egy karban, 's a' mai
Magyar Nyelv nem egészen az a' mi a'
Báróczi' és Baróti' idejéé volt, az ezeké
nem a' Halleré és Gyöngyösié, ez ismét
nem a' Zrínyié, Pázmányé, Káldié, ez nem
a' Bátori Lászlóé, nem a' Latiatic feleimé;
és még is ezen itt megnevezteknek
mindenike Magyarinak, 's a' kor és a'
nemzet' szükségéhez 's kimiveltetése'
pontjához képest tisztának ismertetett.
Mert a' Szokás a' szokatlant szokottá, az
idegent honnivá, a' nem egészen jót
egészen jóvá teheti is, teszi is, vagy Horátz
és Quintilián hamis leczkét adtak, 's a'
minden nemzetbeli Classicusok, újjak és

régiek, vétkes példát. Elvesztette e a' Nyelv a' maga tisztaságát az által hogy a' *szörny és szörnyeteg* (monstrum); az *emlék* (monumentum), a' *czim* (titulus), a' *lap* (pagina), nem hallattak 1770 előtt? 's a' szokás nem tette e jóvá ezt: *fordítani* (übersetzen)? mely a' deák *vertere* értése nélkül meg sem értethetik. —

33.

Második kérdésem ez: Gondolhatni e képtelenebb gondolatot mint az volna, hogy valakik magokat közöttünk a' Szép Literatura' mezején 1772 oltá megkülömböztették, magyarul nem tudnak, és magyarul csak az tud, a' ki semmit nem írt? És ha az vallatik igaznak, a' mit az Analyt. Grammatica tanít, mit fogunk ítélni, mit kell ítélnünk a' Virág', a' Kis', a' Himfy', a' négy Horváth', a' Döbrentei', a' Berzsenyi', Szemere', Kölcsey', Szent-Miklósy', Ungvár-Németi Tóth' dolgozósaik felől? Én ezeknek mindenikét a' Nemzet' és a' mostani Nyelv' örök díszének tartom, 's a' Rudinai Apát' írásait 's a' Horvát Endre' Zirczét csudálom, 's készebb vagyok mindent hinni a' mit ellenkezőink tőlem kívánnak, mint azt, hogy ezek által nem szépült és gazdagodott a' Nyelv, hanem romlott.

34.

Nagyon meg kellene csalatkoznom, ha a' tiszteletünket kívánható férfiakat, kiknek jó szándékok felől kételkedni sem nem merek sem nem akarok, a' Florentziai Korpaszedő (della Crusca) Academiának példája nem tévesztette-meg, mely azt a' szép arányt tevő maga elébe, hogy a' hajdani fényétől elhanyaglott Nyelvet egykori tisztaságára visszavezesse. De a' mi Nyelvünk és az Olaszoké közt az a' különbség, hogy nekünk még nem vala Dantént, Petrarcánk, Tassónk, mint nekik, 's így a' Magyarnak nem vissza, hanem előre kell menni; az Írók' korpájikat pedig a' visszavezetés és az elakasztás nélkül is leszedhetjük, a' nélkül, hogy a' Szabadságot eltolni kelljen. Szabadság (és így szerencsés és nem szerencsés merések)

nélkül, Mesterség soha sem juthat célhoz, 's a' Szabadság a' Mesterséget (szerencsésen és nem szerencsésen merve) nálunk is bizonyosan célhoz juttatja, mint minden más helyeken. Ollykor a' tévedések vezetnek az igazsághoz, 's a' Génie nem ismer semmi korlátot, 's a' töretlen úton is megyen, a' mint nekünk látszik, fejeskedésből, de igazábban igen nagy okok mellett.

35.

Megtéveszthető a' Francia Academia' példája is, melly a' Nyelvnek nem hasznára volt, a' mint mi Magyarok képzelni szeretjük, kivált ha csak azon Köszönő-Beszédeket olvassuk, mellyeket annak Felvettjei a' bársony-székebe beülvén tartogattak, hanem a' mint a' Nemzetnek tulajdon nagy Íróji vallják, megsirathatatlan kárára, örök veszedelmére. Az Írók, járomba verve halhatatlanságot szomjúzó 's halhatatlanságot csak a' jó' akarása miatt érdemlő Alkotója és a' Város' Nagyjai által, 's nem azon igyekezvén hogy a' más nemzetek' nagy Írójikkhoz bátrabban hasonlítsanak, hanem hogy mindenben az ő saját színek tündököljön, 's nem önmagoknak, hanem a' Város' Nagyjainak 's a' sokaságnak akarván tetszeni, Nyelvek kisimúlt ugyan, a' mit a' nagy, a' gazdag, a' pompát szerető Nemzet Academia nélkül is elérhetett volna: de el is veszté minden erejét, 's annyira jutott, hogy ez a' lelkes, büszke, olvasni-szerető szép nemzet, melly minden újabb nemzetek közt mind tökélyeiben mind hibájiban leginkább hasonlít a' régi Görögökhöz, bír ugyan versecskéket, 's azon nemben, melly nevét a' társasági életnek köszönheti (pièces de société), igen szépeket: de poetai szellemét elvesztette igen nagy és igen nemes részben. Mi a' Voltaire józan, igen józan kis Henriádja a' más nemzetek' nem józan, nem hibátlan, de nagy, de poetai Hős-Költeményeihez képest! 's maga a' Henriáde' tömjénezett atyja is *nevette* Homért, mert Homér nem volt olly józan, nem volt olly hibátlan mint ő. Jaj

annak, a' ki nem érti, hogy a' hiba néhol
érdem, 's az érdem néhol hiba.
Notre langue un peu seche et sans
inversions
Peut-elle subjuguier les autres nations?
Nous avons la clarté, l' agrément, la
justesse;
Mais éгалerons nous l' Italie et la Grèce?
Est-ce assez en effet d'une heureuse clarté,
Et ne pêchons nous pas par l' uniformité?"

36.

Nekünk is Académia, nekünk is Tudós
Társaság kell; ez a' Nyelvnek hasznót, a'
Nemzetnek dísz fog, úgy mondják adni; 's
hiszem azt, minekutána értem egy lelkes
Jelentő' tudósításából (T.Gy. 1819. IX. K.
106. l.), melly cél felé törekesznek az
Erdélyinek Alkotóji, 's nem képzelhetem
hogy a' miénk' Alkotóji is törekedni egyéb
cél felé akarjanak. Álljon-fel az, 's álljon
vég nélkül, 's a' Szabadságot (az Írók'
hatalmát) ne eloltani 's öszveszorítani,
hanem csak a' nagy cél felé intézni
igyekezzék, minden kéjnek általában,
minden nyilván vagy titkos erőszaknak,
minden nem érdemlett kedvezésnek 's
gyűlölségnek vessen gátot, szeme előtt
tartván mindég, a' mit Cicero mond:
Proprium sit Academiae judicium suum
nullum interponere, ea probare, quae
simillima veri videantur; conferre caussas,
et quid in quamque sententiam dici possit,
exprimere; nulla adhibita sua auctoritate
judicium audientium relinquere integrum
ac liberum.

37.

Nálunk a' Nyelvújítók ellen, a' miolta a'
két fél világosabb perre költ, Dr.
Beregszászi Pál Úr szólala-meg legelőbb
(Dissert. Philolog. Pestini, 1815) mert
Veszprém Várm. Esküdt Somogyi Gedeon
Úrnak Mondolatja, az Orthologia'
embereinek ítéletek szerint is, nem egyéb
vala mint szerencsétlenül sült játék,
Grammaticai tudomány és minden ízlés
nélkül. Ugyan-azon eszt. adta-ki Szentesi
Prof., most Békés Mező-Városi Első
Predik. Sípos József Úr is Ó és Új

Magyarját; de ez a' sok tudományú 's igazságot-szerető társunk úgy magyarázta-ki vélekedéseit (T. Gy. 1818. II. K. 89–94 l.), hogy ellenkezőnknek többé nem tekinthetjük. Legközelebb az Analyt. Grammatica' és a' Füredi Vida név alatt megjelent Értekezés' Szerzője költ a' rongált Nyelv' védelmére. — A' Mondolat nem kívánt választ, 's így azt tőlem sem egyenesen és nevem alatt, sem mások által (melly módot magamhoz mindeddig illetlennek tartottam) és az én részvétemmel, nem kapott. A' két elsőbbnek, valamint IX. Köteteim' Recensensének (T. Gy. 1817. XII. és 1819. IV.) feleltem: itt a' két utolsóra teszék némelly Jegyzéseket. — Tekintsük tehát, mit akarnak az Orthologia' védjei.

38.

Nekik vétkes az új szó, mert úgy hiszik, hogy az Író nem ura, hanem szolgája a' Nyelvnek, és hogy a' hol Lexiconunkban nem találunk szót a' dolog' megnevezésére, jobb idegen, de ismert szóval élnünk, mint újat csinálnunk, vagy a' dolgot magyarázatok 's környűlírások által jegyzeni-meg; melly idvezséges tanács a' maga helyén, de nem mindég az. (A' *monumentum* és az *emlékeztető-oszlop* tehát jobb mint az *emlék*, mellyet Dugonicsnak köszönhetünk; 's azért jobb, mert az *emlék* új szó, 's rossz-alkotású, mintha ebből: *gondolkozom*, valaki ezt csinálná: *gondolk.*) — Nekik a' régi szó nem jó szó, mert felejtett szó (*hölgy, nő, ádáz;*) 's ámbár Íróink' szorgalma felelevenítette, 's azt ismerni már most minden magyar Olvasó tartozik, és valóban ismeri: ők az ilyeneket ki akarják hányni írásinkból, sőt ki Lexiconinkból is. — Nekik a' környéki szó nem jó szó, mert magyar szó ugyan, de most már csak némelly Megyéinkben ismeretes (*kamat*, interes, *máglya*, farakás, s így *rogusis*; *balkány*, sásas tó; *meder*, a' folyam' árka;). Azért is egyszersmind, mert Baróti fel nem jegyzé Szótárjában, mint Sándor István nem a' magáiban (Toldalék a' Magyar Lexiconhoz. Bécs, 1808.) mellyik

szót mellyik Megyéből vette; melly a' megbecsülhetetlen két Munkának, hisztoriai tekintetekben, fogyatkozása lehet, csak hogy ezen ok miatt magyar szóval nem lesz vétek nem mindennapi, annyival inkább poetai, magyar munkában élni. Nekik a' mások szólásaik után csinált szólás nem jó szólás (*levont*, abstractum, abgezogen; *befolyás*, influxus, Einfluss; *abrosz*, Mappa Geographica; *rajtam áll*, per me stat, Terent.; *hideg vér*, sang froid, kaltes Blut; *játékba avajta magát*, hat sich in's Spiel gemischt; *magán kívül volt örömeben*, war ausser sich vor Freude); 's nem jó, ha az ideát külömben nem adhatjuk is. Nekik a' jó sem jó, ha másoktól vettük, ha mások után csináltuk; 's inkább akarják, hogy szegényen maradjunk, mint hogy a' mások' tanításaik 's példájuk után gazdagodjunk. Sőt készebbek vagyunk még azon szavainkat is elveszteni, a' mikkel bírunk, csak hogy az legyen-meg, a' mit akarunk. Így rekesztette-ki a' Francia Academia a' népnek némelly szavait a' Könyvek' nyelvéből, 's így vonta magára Fenelonnak feddését, hogy a' szegény Nyelvet finnyasságok által ne tegyék még szegényebbé; 's ez a' leczke nekünk is szól. A' mi Korpaszedőink talán azt sem fogják engedni, hogy a' *bajnok*, melly Faludi olta¹⁾ a' hőrost is jegyzi, egyebet jegyezhesen, mint *pugilt*, mert Lexiconaink a' szót így magyarázzák, 's az Író nem ura a' Nyelvnek, hanem szolgálja.

39.

Továbbá nekik a' merés és különözés tilalmas dolog, azért 1. mert a' ki a' törött úttól eltávozik, könnyen megtéved. Ollykor épen ez által jut-ki tévedéséből; 2. mert a' régi út a' kijelelt célhoz igazán is, hamar is elvezet. Sokszor nem vezet; 3. mert az új út' csinálása sok munkába, sok költségbe kerül. De új útát csinálni, a' hol arra szükség van, nem tanácstalan dolog; 4. mert új útát csinálni nem is szabad a' más birtokában. 'S a' Nyelv volna e a' más' birtoka? Semmiképen nem! „Nem az

¹⁾ A' *bajnok* szót nem Bessenyei vitte által a' hőrosra, hanem Faludi, 's már 1750. Megholt Pálffy János, bajnoka hazánknak.

Enyém, nem a' Tiéd, hanem az édes Miénk" úgy mondja Erdélynek egy igen tiszteletes fíja a' Döbrentei' Muzéumában. 'S épen azért, mert a' Miénk, nekem is Enyém; 's a' társaság' folyamjának telkemen keresztül-futó erével azt tehetem, a' mit jónak látok; azt olykor, úgy mondja Cicero (ad Famil. XI. 7.) az egész társaság' folyamjával is: csak jót, csak hasznost.

40.

De megengedik az Orthologusok, hogy merjünk; azt kívánják, hogy ne Eggy merjen, hanem merjünk Mindnyájan. 'S hol és miben mert még Minden? hol és miben mert még minden Eggyszerre? 'S a' *Szónok* szót, az Orator' jelentésére, 's a' *szörnyet és szörnyeteget*, 's az *Egyetemet* (universum és Universitas), 's a' *Nádort* (Nádor Ispán annyi mint Palatinus Comes, a' Nádor tehát Palatinus) minden merete e, eggyszerre mertük e? Mutatja ez is, hogy az Orthologusok nem a' merést tilalmazzák, hanem azt akarnák, hogy az csak az ő privilégiuma maradjon, 's mások a' magok' találmányaikkal csak akkor élhessenek, mikor azt ők engednék-meg. Nem jobb volna e úgy hagyni a' dolgot a' hogy van; az az, megengedni, hogy kiki merje a' mit jónak ítél, 's azon Bíróra bízni a' szó' és szólás' helybe-hagyását, megnemzetítését, a' mellynek Horátz és Quintilián tulajdonítják ezt a' hatalmat?

41.

Azt kérdik, ha megértettetnék e a' Cúrio, ha Templomi-Beszédeit olly szókból szövné, quales clarissimus auctor opusculi Mondolat provide conguessit (Analyt. Gramm. I. 42. l.). Pedig a' beszéd' célja az, úgy mondják, hogy megértessék. Gyűlölik az Ízlés' bíróságát, mert ez a' Bíró sokszor maga sem érti, mit miért akar. Osztán az Ízlés bennünket Anarchiára vezet, 's az Anarchiát igazolja. 'S minthogy az Anarchiát semmi társaságban nem lehet és nem kell megszenvedni; meghívják a' másik fél' embereit, hogy mint jó hazafiak, az Eggység' kedvéért mondjanak-le a' különözéseikről, 's

42.
'S mi érthetetlen? Az e, a' mit minden nem ért? vagy az inkább, a' mit senki nem ért?

43.
A' ki az Ízlés bizonytalanságát emlegeti, gyanúba hozza magát a' Philosophusnál.

44.
'S van e Anarchia a' Tudomány' országában? 's a' vélekedések' különbségét anarchiának fogjuk e nevezni? A' Nyelvbéli Anarchia nem él erőszakkal; 's a' hol hibás ideák mellett harcol, ott egy tiszta előadás, egy oly ok, melyet a' Logica szorítónak ismer, az Anarchia minden csoportját egységre olvaszthatja.

alkuképen, kölcsönös kedvezésképen, meggyőződések nélkül, 's meggyőződések ellen is, kövessék a' mit a' Többség követ, javal, kíván.

42.
'S mi az érthetetlen? Az e, a' mit minden nem ért? vagy az inkább, a' mit senki nem ért?

43.
'S a' ki az Ízlés' bizonytalanságát emlegeti, gyanúba hozza magát a' Philosophusnál, 's ennek tanításai eloszlatják mind kétségeit mind rettegését.

44.
Van e Anarchia a' Tudományok' országában? vagy a' vélekedések' különbségét anarchiának illik e neveznünk?

45.
És végre az az alku, azok a' baráti tekintetek, vagy a' voksok' többsége! 's mind ez azért, mert különben nem lesz vége a' különözéseknek, mert különben Egységre nem juthatunk. Az Orthologia' embereinek nincs semmi rettenetesebb mint ez az Anarchia, nincs semmi óhajthatóbb mint ez az Egység: én pedig kimondom szabadon, mert a' Nyelv' és a' Nemzet' java úgy kívánja, hogy tartalék és kémelés nélkül szóljunk: Rettenetesebb semmi nem lehet mint ez az alku, mint ezek a' baráti tekintetek, mint e' voksok' többsége által keresett Egység, 's semmi nem óhajthatóbb mint ez az Anarchia; és hogy sehova inkább, mint épen ide, soha nem illett még az, a' mit az Aemiliusoknak egyike mondott volt: *Mihi semper potior visa est periculosa libertas quam quietum servitium.*

46.

Kérem azokat, a' kik e' szavamon megbotránkoznak, engedjék hogy egy előterjesztést tehessenek nekik: Mi volna abból, ha valaki ezt mondaná:

„Nemzetiségünknek egyik bélyege az Öltözet; 's a' mi a' Nemzetiséghez tartozik, méltó figyelmünkre. Látjuk, hogy ez egészen eltávozott régibb színétől, 's az idegen példák' követése öltözetünknek minden nemeit elkorcsosította. Némellyek francia szabású mentét hordanak, mások a' XVI. Századbelit szedik-elő, az ökölnyi gombokkal, mintha sírjaikból jönnének-elő közzénk; a' Cúrio másként szabhatja mentéjét, másként a' Törvény' emberei, másként a' Katona, másként a' Debreczeni polgár, másként a' falusi lakos; némellyikünk bajuszt nevel, némellyikünk azt letarolja, 's azzal akarja igazolni tettét, hogy bajuszt Hunyadi Mátyás királyunk sem viselt. Ezt a' tarka Anarchiát túrni nem lehet; Egység kell itt is. Azért, a' Nemzetiség' szeretetéből, bízzuk a' Res Vestiaria' meghatározását olyanok ítéletére, a' kikhez bízhatunk. Azok rekesszék-ki tanácskozásaikból az Ízlést, melly minden emberben más meg más, 's eddig is csak Anarchiát szült, s' a' voksok' többsége döntse-el a' dolgot, mindenben azt követvén, a' mit az általjában vett Szokás és az Öltözet' magyar természete 's törvényei kívánnak.”

47.

Credite Pisones, etc. A' kik az akarják, hogy Nyelvünkbe Egység hozassék-be, 's alku, 's feláldozások, 's voksok' többsége által, 's hogy a' Poeta ne élhessen olly szókkal, mellyek a' Templomi-Beszédbe nem illenek; a' kik azt beszélnek, hogy a' Neologusok, „a' Magyar Nyelv arcját grimasszá tették, 's bűnösei a' Nemzet' megsértett felségének, 's annak Palládiumát igyekeznek eloltani” nem hasonlatlanok ahhoz, a' ki a' Magyar Nép' különböző rendeit arra akarná kényszerítené, hogy valakik Magyarok

vagyunk egyformán öltözzünk, 's a' Városi ifjú ne vehessen zsillét a' nagy gombokhoz, a' Tuladunai gazdag Birkés ne szíronnyal varrott mentét, az alföldi pór ne gubát; mert ezek újak, régiek, környékiek, idegen portékák' követései; sőt arra hogy vasárnap is csak úgy öltözzünk, mint hétköznap.

48.

Mind e' mellett, az Analyt. Gramm. Írójának bizonyos tekintetekben van valamely igaza. Abban tévede-meg, hogy az Egység' felállíthatása miatt, melly most sokaknak óhajtsa, a' Stilisticának minden nemeire terjesztette-ki, a' mit annak csak némely nemeiről kellett volna mondania. A' Templomi-Beszédbe a' legjobb új, vagy régi, vagy környéki szó sem illik, mint a' Bibliai szók és phrásisok nem az Ódák', a' Románok' a' Szín' darabjainak nyelvébe, 's a' különböző nemeknek különböző nyelvek, más meg más szavaik, szólásaik, fordúlásaik vagynak, 's azokat öszvetévesztenünk nem tanácsos, nem szabad. Ezt tanítják az Iskolák, ezt a' Classicusok mind példájok, mind világos leczkézéseik által, ' az Orthologus még is tagadja, mert Egységre vágy, 's nem látja, hogy a' Nyelv annál tökéletesebb 's elkészültebb, minél több mértékével bír a' SOKSZÍNÜSEGNEK.

49.

Egy szóval, az Orthologus az Egység' Egységére törekszik, melly egyedül a' Bölcs' káprázolatiban vagy-on-meg: a' Természet mind a' testi mind a' lelki világban a' Különbözés' Egysége, a' CONCORDIA DISCORDS által tenyésztet, mindent az által tart fenn, 's a' Neologus azt követi.

50.

De az az Iskola, a' mellynek Füredi Vida Úr engem tevé Vezérévé, a' Neologus név ellen protestál, 's azt csak bizonyos értelemben tűri. A' magyarázatot alább adjuk.

51.

Nem tetszik az Analt. Gramm. tisztelt Írójának, hogy sokan közöttünk Schólionokban 's Glossáriumokban magyarázgatják 's védelmezik szavaikat 's szólásaikat, nyilván azt óhajtván, hogy az egyedül azoknak hagyassék hatalmokban, a' kik egész Grammaticákat adnak. De Varro, Cicero, Quintilián, Gellius, nem adtak Grammaticákat: igen ilyen Jegyzéseket; 's nincsenek e olly Grammaticáink, mellyekre a' tudós férjfiu inkább neheztelhet, mint minden Schólioninkra 's Glossáriumainkra egyetemben? Én pedig Nyelvünk' gyarapításának nem ismerem szerencsésebb eszközét mint épen ezt, 's örvendve látom, hogy egy philosophicus főnk a' Tud. Gyűjt. minapi Kötetében (1819. VIII. K. 47–57.) épen illyenek' dolgozására hív-meg bennünket, kivel, a' mint igen nagy örömmel látom, a' két erő egymás ellen hatásának hasznai eránt is egyeznek érzéseim. Az általgán-fogva parancsoló vagy tilalmazó törvények ritkán állanak kifogások nélkül, 's a' védett, magyarázott példák sikeresebben éreztetik, mi helyes, és mi nem az.

52.

Próbát teszek, melly szerencsével védhetném itt némelly kérdésbe-vett szavainkat 's szólásinkat, hogy ellenkezőink lássák, melly igazságtalanok ők erántunk a' magok' túrhetetlenkedésekben, 's melly kárt tesznek a' Nyelvnek, midőn annak használni akarnak.

53.

Az új szó nekünk nem kedvetlen, (ha külömben jó hangzású 's jelentése kitalálthatatik, olykor még ha nem helyesen van is származtatva) midőn az idegen szót eltolja, ideáinkat tisztábban festi, beszédünknek erőt vagy szépséget ad; midőn olly képet hoz magával, melly az értelmesebb Olvasót a' jelentés' kitalálásában segíheti; midőn bennünket kedves emlékeztetéssel lep-meg; végre

midőn magát valamely keccsel ajánlja, bár az olykor semmi nem egyéb mint az újság' kecse.

54.

Nem tudom ki, azt, a' mit máshol az Obstetrix, Accoucheur, 's eléggé ügyetlenül mert igen hosszan, Geburtshelfer által adnak, a' mi pór népünk pedig a' Bába által jegyez: *Szülésznek* mondotta, szembe-ötlő vétekkal, mert a' ragaszték az illy szókban soha sem forrad a' Verbumhoz. És még is jó, mert a' szóra szükség van, 's a' jelentés kitalálthatatik. Dr. Weszprémivel Bábamesterségnek fogjuk e nevezni ezt a' tudományt még ma is? élhetünk e itt az idegen nevezetekkel? 's az Acconcheurt *Bábaférjfinak* mondjuk el?

55.

Mosoly, fohász, csín, ék, árny, Küprisz
'stbb. Sit fas, liceatque perire Poetae!
Tudja ő, miért akar veszni.

56.

Eggy lelkes ifjú Írónk ezt: *isolirt*, nem csak általhozta mint a' Németek, hanem le is fordította. *Az elszigetelt* azt jelenti, a' mi úgy van különszakadva, mint a' sziget a' száraztól. Azt lehetne kérdeni, hogy nem lehetünk e el nélküle tovább is: 's mi azt kérdjük, ha kár e olyat is bírni, a' mit nem bírtunk?

57.

Metaphora van ebben is: *Elszóródás*; 's azért hogy az elnevezésben elől ment a' francia 's a' német, sőt a' deák is, 's a' Magyar ezt csak most kezdi hallani, nem következik, hogy a' szó rossz. Nem csak jelenti, hanem szinte festi a' léleknek azon állapotját, midőn az a' rá-ható tárgyak' sokaságától úgy kapkodtatik-fel, hogy bánatjától nem lehet el nem vonattnia, bár teljes enyhülést, felvidúlást nem lelhet. Így az *ív papiros* (ein *Bogen Papier*, eddig *árkus*) nem mivel a' német azt *Bogennek* nevezte, hanem mert hasonlít a' lövő-fegyver' meggörbüléséhez, 's a' német és

deák nevezetű hozzá szokott Magyar, ezek által, a' szó' jelentésének kitalálásában segítették, mint a' *Testének* kitalálásában a' *Corpus Juris* és a' *gesetzgebeude Körper* által segítettett. – Ez: a' Dunán Esztergom mellett *tettünk-által* azért rossz, mert nem hoz képet magával, nem a' Szépnek semmi nemét. Ellenben ez: *Úgy néz-ki, úgy jó-ki* igen jók (a' Románok' 's a' társasági, annyival inkább a' városi élet' nyelvén), mert homályosan festik a' homályosan értett dolgot.

58.

Berzsenyi az ököllet, marokkal, karral dolgozó gyalog vitézt *öklelő hajdúmak* mondá, még pedig olly szépségű stróphában, melly miatt neki a' vétket is meg kellene bocsátanunk. A' Mondolat ezt az egy cikkelyt tartotta méltónak Lexiconában igen vastagon megcsapkodni; minden más cikkelyeit csak magyarázza. A' köz embernek az *öklelő* annyi mint a' türökkel (szarvval) bántó, 's a' *hajdú* mint a' poroszló. B. nem csak szépen 's Poetához illőleg, hanem tudósan is szólott, eggyzersmind arra emlékeztetvén tudós Olvasójit, hogy az *öklelni* régibb Magyarainknál katonai szó volt. Lássad Tinódit, sok helyeken annyira való, hogy poetai munkák felől csak Poetának kellene hozni javaló vagy kárhoztató ítéletet.

59.

Hamletben e' kérdés fordul-elő: *Hány a' harang?* mert az ángol így kérdi ezt: *Hány az óra?* 's Góthe Clavigóban (mellyet nem fordított, hanem maga dolgozott) a' franczia-ízlésű spanyollal ezt mondatja: Wenn du ein *gemachter* Mensch bist, 's magyar fordítója megtartá itt is, mint a' Hamlet' fordításában, az idegen szólást. A' ki ízléssel 's értelemmel olvas, érti, hogy ez a' costum' 's az áltatás' segélete miatt történt: de némellyek a' Misoxenia miatt végre még azt fogják kívánni, hogy Hamlet és Clavigó magyar ruhában lépjenek a' Színre, mert Magyarok előtt jelennek-meg.

62.
Más nemzetek ugyan-azon eszközök és szerek által gyarapították Nyelveket, a' mellyel itt igyekeznek a' Neologusok. Homér felől ugyan-ezt mondja Biográfhja: *Autoj epoihse tina onomata ouk onta proteron* – 's meg nevezvén néhányat, mellyek Homér előtt nem voltak, ezt veti mellé: kai ta toiauta. Teremté tehát többeket is, de már ma nem tudhatjuk, mellyek voltak-meg ő előtte, mellyeket csinála ő, mellyeket mások. Sophoclesz és Euripidesz felől ugyan-ezt bizonyítja Petróniusz. Cicero és Horátz szógyártóknak vallák magokat, még pedig a' Római Literaturának azon korában, melly a' miénknek egy egész század múlva virradjon-fel bár; 's az elsőbb dicséri Varrót, hogy az úgy gazdagítá honját szóban, mint ismeretekben. Sallust keresve kereste az archaismusokat, mint minden nemeit a' különözésnek, 's a' Senati és a' labos neki kedvesebb volt mint a' Senatus és a' labor; ő görögül gondolkozott, 's a' Látzium' szavaival írt; 's mint az a' Thucydidesz, a' kinek szerette

60.
Pázmány *hamar munkát*, Balassa *hamar lovakat*, Csokonai *hamar követet* mondtak; vagy azért mert a' participiumot kiszóktetni szépnnek állították, vagy mivel a' *citus labor* forga előtők, 's talán a' Görög mód is, melly az adjectivumot az adverbiummal felcserélni szerette. Barótinál pedig ezt találjuk: *első jött*, és ezt: *Illyen jössz Kassára*, az az, illyen vagy te, a' ki Kassára megérkezél, és: ő jött legelsőben.

61.
Ugyan-csak Barótinál e' nagy szépségű két sor áll. Megszerette a' szép formát, 's nem egy helyen él vele:
Mellyben múlatozol, kies Elysiumnak öléből,
Még eggyeszer térj vissza, Szabolcs' nagy Lelke! —

62.
Más nemzetek ugyan-azon eszközök és szerek által gyarapították nyelveket, mellyekkel nálunk igyekeznek a' Neologusok. Homér felől ezt mondja Biográfhja: *Autoj epoihse tina onomata ouk onta proteron* – 's meg nevezvén némelyleket, a' mik Homér előtt nem voltak, ezt veti a' mondtakhoz: kai ta toiauta. Teremté tehát többeket is, de ma nem tudhatjuk, mik valának meg őelőtte, miket csinált ő, miket csináltak mások. Sophocles és Euripides felől ugyan-ezt mondja Petrónius. Cicero és Horátz szógyártóknak vallák magokat, még pedig a' Római Literaturának azon korában, melly a' miénknek egy egész század múlva virradjon-fel bár; 's az elsőbb dicséri Varrót, mivel úgy gazdagítá honját szóban, mint ismerekben. Sallust keresve kereste az avult szókat, mint minden nemeit a' különözéseknek, 's a' Senati, az imbecilla, a' maxume, a' labos, colos 'stbb., neki kedvesebb volt mint a' szokott Senatus, imbecillis, maxime, labor, color. Görögül gondolkozott, 's a' Látzium' szavaival írt, 's mint az a' Thucydides,

csokolgatni nyomait, és mint az a Tacitusz, a' ki viszont Thucydideszt és ötet követte, akarva írni úgy, hogy minden Olvasóját meg ne értethessék, ellenben kevés, de jobb Olvasója még szerethessék 's csudálhassák is. Lucrétz tele van archaismusokkal, 's Líviusznak emlegették ugyan Patavinitását, de ő a' gáncsolt helyeken nem változtatott. Így ők, azok a' Nagyk! ők rabi hűséggel 's szabad ember' bátorságával jártak a' Görögök' nyomaikon, görög syntaxissal, görög phrázisokkal éltek, nem vaktában mindenütt, hanem a' hol az olyan szépíte, periodusaikat görög példányok után szövték, 's annál szebbnek tartották dolgozásaikat, minél inkább tetszett-meg azokon a' görög szín és ízlés. *Scriptores Romani omnem suam et doctrinae et eloquentiae laudem in hoc uno positam esse voluerunt, ut non male Graecoss imitari viderentur; atque Latinus sermo quicquid umquam habuit elegantiae atque venustatis, is ex Graecis fontibus accersitum est.*

63.
A' Római Nyelv' leányai, és az Ángol, melly annak fogadott leánya, 's sok esetekben még a' Német is, melly nem leánya, az által segítőnek magokon elakadásaikban, hogy a' szót a' Római anyától, néha a' Görög nagyanyától is, kölcsön veszik, de csaknem mindég elváltoztatják, olykor az utolsó syllabát ellökik. Fülnek szemnek érzhetetlenné tétetvén így a' lopás, az általvett szó nem tarkítja-el beszédek: – szorsz, szorte, szór; templum, tempio, támpl, tempel; fálx, falcse, fő; matéria (mai kimondása szerint, péon láb) és materí (anapeszti láb) csak még is más mint midőn a' Magyar ugyan-annyi syllabával, ugyan anyyi betűvel, ugyan azon hangzással veszi-által, 's a' kölcsönözés szegénységünket minden nyomon érzeti, 's Nyelvünket, melly egészen

kinek szereté követni nyomdokait, és mint az a' Tacitus, a' ki viszont, Thucydideszsel együtt, ötet követte, szeretett úgy írni, hogy meg ne értessék minden Olvasóját, ellenben kevés Olvasója ne csak értsék, hanem csudálják is. Lucrétz tele van különözésekkel, Catull egészen görög, 's nem vádoltatának. Líviusnak emlegették ugyan Patavinitását, de ő Libríariusai nem törlek-ki úgy soloecismusait, mint azok bizonyosan fognák, a' kik, utálván az Anarchiát, 's az Egységét 's Egyformaságot keresvén, mindent elkövetnek, hogy az ő ízlésekkel ellenkező dolgozás Nyomatót ne találjon, 's az illy Kézírást el is vesztik, mikor lehet. Ők rabi hűséggel de szabad ember' bátorságával jártak Mestereiknek nyomaikon, görög syntaxissal, a' görög phrásisokat a' Nyelvekbe bevitték, periodusaikat görög példányok után szövték, félgörögökké lettek. *Romani scriptores omnem suam et doctrinae et eloquentiae laudem in hoc uno positam esse voluerunt, ut non male Graecos imitari viderentur; atque latinus sermo, quicquid umquam habuit elegantiae atque venustatis, id ex Graecis fontibus accersitum est.*

63.
A' Római Nyelv' leányai, valamint az Ángol, melly annak fogadott leánya, 's sok esetekben még a' Német is, melly épen nem leánya, elakadásaikban az által segítették és segítőnek magokon, hogy a' szót a' Római anyától, és a' Görög nagyanyától, vagy inkább csak Nevelőtől, kölcsön veszik, de csaknem mindég elváltoztatják, néha utolsó syllabájokat ellökik. Fülnek szemnek érzhetetlenné tétetvén így a' lopás, az idegen szó nem tarkítja-el a' beszédet: Szorsz, szorte, szór; templum, tempio, támpl, tempel; fálx, falcse, fő; 's a' matéria (mostani hangzása szerint, peon lábbal) 's a' materí (anapeszti lábal) csak még is más, mint midőn a' Magyar ugyan-annyi syllabával, ugyan-azon betűvel, ugyan-azon hangzással veszi-által, 's szegénységünket a' kölcsön-vett, de magunkévá által nem változtatott

más hangokból állott egyyüvé mint azok, eltartítja. Így mi kénytelenek vagyunk szót csinálni, 's melly szerencsénk, hogy azt tenni kénytelenek voltunk! mennyivel vagyunk gazdagabbak! Melly szerencsénk, hogy azon úton indulánk, hogy azt tenni örökké kénytelenek légyünk! úgy örökké fogunk gazdagodni, 's Nyelvünk soha el nem öregszik. Érdemli e az Orthologusok' *Eggyésege*, hogy ezen ISTENEK' IFJUSÁGÁRÓL, melly bennünket vár, lemondjunk?

65.
A' nevezett Nyelvek között a' Német az, mellyhez a' magunkét az előnkbe-szabott tekintetekben öszve hasonlítani lehet és kell, mert ez úgy törzsök nyelv, mint a' miénk, úgy Áziai eredetű, mint a' miénk, 's úgy emelkedésben van, mint a' miénk.

66.
Haller Albert és Gellert, 's Klopstock és Göthe – melly különbség ezek és azok között! azt mondhatnánk, hogy a' két nyelv nem azon század' nyelve, hanem ez leánya amannak. 'S a' nagy változást a' kettő között az egész német nyelvű nép csinálta e', vagy az Írók? 's a' Grammaticusok e', vagy azok, a' kik a' Szép Literatúra' nemeiben dolgoztak, 's az Erőt és Szépséget keresték? Ezek, és egyedül ezek! még pedig küszködve a' Grammaticusokkal, kik őket nyelv-

szó minden nyomon érezteti, 's Nyelvünket, melly egészen más hangzásokból állott-eggyüvé mint azok, eltartítjuk. Mi tehát kénytelenek vagyunk szót csinálni, 's melly szerencsénk, hogy azt tenni kénytelenek voltunk! mennyivel vagyunk gazdagabbak; melly szerencsénk, hogy azt tenni kénytelenek vagyunk! mennyivel leszünk gazdagabbak; melly szerencsénk, hogy azt tenni kénytelenek leszünk! így örökké fogunk gazdagodni, 's Nyelvünk soha el nem öregszik. Érdemli e az Orthologusok' *Eggyésege*, hogy ezen Istenek' ifjúságáról, melly bennünket vár, lemondjunk?

64.
Azt fogják mondani ellenkezőink, hogy mi többet csináltunk, változtattunk, mint mások. A' nélkül hogy ezen állítás' valóságának vizsgálatjára ereszkednénk, örömmel kiáltunk-fel: Annál jobb! úgy poetai Nyelvünk szorosbb vonásokkal van elrekesztve a' prózai Nyelvtől, az pedig megbecsülhetetlen szerencse, mind a' poetai, mind a' prózai Nyelvre.

65.
A' nevezett Nyelvek között a' német az, mellyhez a' magunkét az előnkbe-szabott tekintetekben öszve hasonlítani lehet és kell, mert ez úgy törzsöknyelv mint a' miénk, úgy Áziai eredetű mint a' miénk, úgy emelkedésben vagyon még mindég, mint a' miénk. Tekintsük tehát, mint gyarapodott ez.

66.
Haller és Gellert, 's Klopstock és Göthe – melly különbség ezek és azok között! Azt mondhatnánk, hogy a' két nyelv nem azon századnak nyelve, hanem ez leánya amannak. 'S a' nagy változást a' kettő között az egész német nyelvű nép csinálta e, vagy az Írók? 's a' Grammaticusok e, kik a' Nyelvet az elváltoztatás ellen őrizték, vagy a' kik a' Szép Literatúra' nemeiben dolgoztak, 's a' Nyelvnek az Erőt és a' Szépséget igyekeztek megszerezni, 's nem egyedül azt tekintették, mi van már, hanem

rontóknak szidalmazták, 's nem csak
célzásaitak 's beszédeiket, de olykor
még szavaikat is nem értették. 'S mennyi
vakmerőségnek kelle elkövetetni, míg a'
Haller' velős, de darabos, 's a' Gellert'
kedvesen-folyó, de beteges-erejű nyelve
a' Klopstock', Lessing', Winkelmann',
Wieland', Herder', Göthe', Schiller',
Voss' nyelvévé tisztult és emelkedék! 'S
a' magok' Palládiumokért reszkető
Németek melly tarka Anarchiát nem
láttak ők ez erőlködésben, 's az a' tarka,
az a' reszketető Anarchia veszedelmére
's kárára volt e' a' féltett Palládiumnak,
vagy inkább soha nem képzelt, 's
magoktól ezen Íróktól nem egészen
remélt javára?

67.

Való, hogy az igen nagy tüzü Klopstock
– nagy tett ritkán lesz nagy tűz nélkül –
kénytelen vala lemondani némelly
merészségeiről, nem mivel mások
kényszeríték, hanem mivel később maga
is látta, hogy nagy tüze elkapta volt.
Való, hogy Adelung nem lele
nehezteléseiben sem határt sem mértéket,
hogy ezek a' vakmerők, a' kik nem írtak
sem Lexicont, sem Grammatikát, sem
Stilisticát, mint ő, még pedig vastag
Kötetekben, rontani merik a' mit ő
épített, 's szent haragjában rájok mérte a'
Porkolábi botot. Való, hogy Kotzebue
nem állhatván az olly rossz Író' vétkeit,
mint Göthe, 's talán azt még kevésbbé,
hogy az olly rossz Író, mint Göthe, az
egész nemzet' Nagyjai, az az, a' legjobb
Írók 's legjobb Olvasók által a' *legelső*
Német Írónak, ő pedig egy *genialis*
Mázolónak, nézetett, jónak 's
szükségesnek ítélte, leczkézései alá fogni
ezt a' csudált rossz Író, hogy tanulja-meg
ötöle, mint kell jól írni; való, hogy
Vossnak azt hánytorgaták szemére, hogy
erőnek erejével Göröggé akarja csinálni
a' Németet. De viszont az is való, hogy a'
mit a' nemes Vádlottak akarának,
megleve, 's a' Német nemzet, megértvén

azt is, mi lehet még. Ezek, és egyedül ezek;
még pedig küszködve a'
Grammaticusokkal, a' kik őket
Nyelvrontóknak szidalmazták, 's nem csak
nagy célzásaitak 's beszédeket, de olykor
még szavaikat is nem értették. 'S mennyi
vakmerőségnek kell elkövetetni, míg a'
Haller' erős, de darabos, 's a' Gellert'
kedves, de beteges erejű nyelve a'
Klopstock', Lessing', Winkelmann',
Wieland', Herder', Göthe, Schiller', Voss'
nyelvévé tisztult 's emelkedett! 'S a'
magok' Palládiumokért reszkető Németek,
melly Anarchiát nem látának ők ez
erőlködésben, 's az a' tarka, az a'
reszketető Anarchia veszedelmére 's
kárára volt e' a' féltett Palládiumnak, vagy
inkább soha nem képzelt 's magoktól ezen
Íróktól is nem egészen képzelt javára?

67.

Való, hogy az igen nagy tüzü Klopstock
(nagy tűz nélkül ritkán lesz nagy tett)
kénytelen vala lemondani némelly
meréseiről, nem mivel mások
kényszerítették, hanem mivel később maga
is látta, hogy nagy tüze elkapta volt. Való,
hogy Adelung nem lele neheztelésében
sem határt sem mértéket, hogy a'
vakmerők, kik sem Grammaticát, sem
Lexicont, sem Stilisticát nem írtak, mint ő
írt, még pedig igen vastag Kötetekben,
rontani merik a' mit ő annyi munkával
építte, 's szent haragjában rájok mérte a'
porkolábi botot. Való, hogy Vossnak
szemére hánytorgaták, hogy a' Németet
erőnek erejével Göröggé akarja csinálni, és
hogy az, a' ki az őáltala fordított Homért
érteni akarja, sok helyeken a' német
fordítást csak úgy érti-meg, ha előbb a'
görög Originálba tekint. De viszont az is
való, hogy a' mit e' nemes Nyelvrontók
akarának, megleve; való, hogy a' nemzet,
megértvén végre a' mit elejénte nem értett,
kimondá a' soktudományú, de nem jóizlésű
's nem széptollú Nyelvtudósnak, hogy
porkolábra van ugyan szükség, de a' jobb
Írók a' bot és az ostor alól kinőttek. Nem
rettegte a' német Írókat az a' gondolat,
hogy a' Nyelv másnak birtoka, nem az

végre a' mit elejtén nem értett, kimondá a' sok tudományú, de nem jó izlésű 's nem szép-tollú Grammaticusnak, hogy a' nyelvnek kell ugyan Porkoláb, de a' jobb Író kinőtt a' bot alól. Nem rettetgeté a' Német Írókat az, hogy merni Eggynek nem szabad, hogy a' nyelv a' más birtoka, hogy az Izlés gyanús Bíró, hogy a' VOX DEI (Horátnál ennek más nevet ád) nem fogja javalni dolgozását; mert az igazi Mívész örül ugyan a' Jók' tapsának, 's mind ügye', mind dolgozása', mind személye' szeretetéből örül: de ő nem tapsért dolgozik, hanem azon szép örömkért, mellyeket neki ideájnak életbe-hozása 's erejének gyakorlása 's gyarapítása nyújt. Tout autour, retenu par la crainte de ne pas plaire assez à son siecle, passe rarement aux siecles à venir.

68.

Karamsin meglátogatá Herdert, (Briefe eines reisenden Russen. Leipzig, 1802.) 's ez neki felolvasá Göthének némely Verseit, fel nevezetesen azt, melly Meine Göttin címet visel, 's magyarra fordítva Poetai Berkeim' 195. lapján áll. Das ist wahrhaftig griechisch! mondá Herder, végére érvén az Ódának; Und elche Sprache! welche Reinheit und Leichtigkeit! a' tanult Utazó még ezt mondja: Herder, Göthe, und andere, die mit dem Geiste der alte Griechen vertraut sind, haben auch ihre Sprache nach der griechischen gebildet, wodurch sie die reichste und bequemste für den Dichter geworden ist. Darum haben auch weder Franzosen, noch Engländer so vortreffliche Übersetzungen der Griechen, als jetzt die Deutschen. Homer ist bey ihnen Homer. – A' Francia 's Ángol fordítónak a' dolog volt a' dolog; pedig a' Classicusokban, mint a' Festónél és a' Faragónál, nem a' dolog a' dolog.

hogy Eggynek merni nem szabad, nem hogy az Izlés gyanús bíró, nem hogy az Anarchiát nem kell túrni, nem hogy a' VOX DEI (Horátnál egyéb nevét találjuk) javalni dolgozásaitak nem fogja; mert a' Mívész örül ugyan a' Jók' tapsának, 's mind ügye', mind dolgozása', mind személye' szeretetéből örül: de ő nem a' tapsért dolgozik, hanem azon szép örömről, mellyet neki ideájnak életbe-hozása 's erejének gyarapítása nyújt. Tout auteur, retenu par la crainte de ne pas plaire assez à son siecle, passe rarement aux siecles à venir.

68.

Karamsin meglátogatá Herdert (Briefe eines reisenden Russen. Leipzig, 1802.), 's ez neki felolvasá Göthének némely Verseit, nevezetesen azt a' bájos Ódát, melly magyarra a' német Originál' szchemájában fordítva, Poetai Berkem' 195. lapján áll, e' cím alatt: Az én Istenném. Das ist wahrhaftig griechisch! mondá Herder, végére érvén az Ódának; und welche Sprache! welche Reinheit und Leichtigkeit! — A' tanult Útazó még ezt mondja: Herder, Göthe, und andere, die mit dem Geiste der alten Griechen vertraut sind, haben auch ihre Sprache nach der griechischen gebildet, wodurch sie die reichste und die bequemste für den Dichter geworden ist. Darum haben auch weder Franzosen, noch Engländer so vortreffliche Übersetzungen der Griechen. Homer ist bey ihnen Homer. — A' kettő közt a' különbség az, hogy Vossnál a' német magát hallja Homért, a' maga teljes Homerságában: az ángol pedig és a' francia Popeban és Dacierben eggy commentálgató tolcsmácsot hall, a' ki, látván hogy olyanokhoz kell szólania, kik Homért a' maga teljes Homerságában el nem bírják, a' Jóniai szent Öreget francziává 's ángollá változtatta-álta; nem

69.

A' nyelv olyan mint az ég' íve a' maga egymásba-futó színeinek gyönyörű játékával. Elbontja a' szép játékot, a' ki a' színeket a' magok neveikre akarja osztani. Hadd játszájk játékokat itt is a' törvény, szokás, analogia, euphonia, ízlés, régiség, újság, magyarság, idegenség, hideg józanság 's poetai szállongás, 's hagyjuk a' czirkalmat és lineát máshova. De minthogy ingó alapon építeni semmit nem lehet, 's szükség hogy a' Neologianak az a' legújabb Iskolája, melyet Füredi Vida Úr gyakorol a' maga vádjaival, elmondja a' maga titkát: imhol vagyon az, fátyol nélkül azoknak, a' kik megérteni tudják, 's itt mondatik, a' mennyire tudnunk lehet, legelőször. – JÓL ÉS SZÉPEN AZ ÍR, A' KI TŰZES ORTHOLOGUS, ÉS TŰZES NEOLOGUS EGGYSZER 'SMIND, 'S EGGYESSÉGBEN ÉS ELLENKEZÉSBE VAN ÖNMAGÁVAL. Hamisan lépni a' tánczban csak annak szabad, a' ki tánczolni igen jól tud, és a' kit a' Grátzia látatlanul lebeg körül. – És mi szabad az Írónak ezen Iskola' értelme szerint? A' fentebb nembem mind az, A' MIT A' MINDEN NYELVEK' IDEÁLJA MEGKÍVÁN, A' MAGYAR NYELV' TERMÉSZETE (örök szokása 's törvénye) VILÁGOSAN NEM TILT, A' RÉGI ÉS ÚJABB CLASSICUSOK ÁLTAL NEVELT ÍZLÉS MÉG JAVASOL IS, 'S A' SZÜKSÉG MŰLHATATLANUL PARANCSOL. Azon nemekben, a' hol az Író mindenhez szól, az szabad, a' mit minden Olvasó javalhat.

kevésbb seteséggel, mintha valamely Faragót az a' gondolat érné, hogy a' Medicisizsek' szép asszonyi szobrát, minthogy a' mi Széppjeink magokat nem látatják lepel nélkül, Párizsi 's Londoni gálaruhában másolja.

69.

A' Nyelv olyan mint az ég' íve a' maga egymásba-futó színeinek gyönyörű játékával. Elbontja a' szép játékot, a' ki a' színeket a' magok' neveikre akarja osztani. Hadd játszájk azt itt is a' törvény, a' szokás, az analogia, az euphonia, az ízlés, a' régiség és újság, a' magyarság és idegenség, a' prózai józanság és a' poetai forróság és csapongások.

De minthogy ingó alapon semmi nem állhat, szükség, hogy a' Neologianak az az Iskola'ja, melyet Füredi Vida Úr gyakorol vádjaival, elmondja a' maga titkát. Imhol vagyon az, fátyol nélkül azoknak, a' kik megérteni tudják, 's itt mondatik, a' mennyire tudnunk lehet, először: „Jól és szépen az ír, a' ki tüzes Orthologus és tüzes Neologus eggyzersmind, 's egygyességbem 's ellenkezésben vagyon önmagával.” A' mi Iskolánk' neve tehát nem Neologia, hanem Syncrētismus.

És mi szabad ezen Iskola' értelmében az Írónak: „Mind az, a' mit Erő és Szépség ajánl, a' minden Nyelvek' ideálja megkíván, a' Magyar Nyelv' természete (örök szokása 's törvénye) világosan nem tilt, a' régibb és újabb Classicusok' által nevelt ízlés még javasol is, 's a' Szükség műlhatatlanul parancsol.”

70.

E' szerint midőn valaminek jó vagy rossz volta felől vagyon kérdés, feltétvén mindég, hogy azt nem a' mindennapi, hanem a'

71.
Mínekutána mind eddig az Orthologusok' megtévedéseik felől szólánk, illő kimutatnunk a' Neologusok' vétkeiket. Illyen midőn a' Magyar nyelv' tökéletes tudása nélkül írni merünk, 's még a' Mestert játszuk; illyen midőn felejtjük, mely nemben 's az Olvasóknak mely osztályához szólunk, 's ott a' hol elég volna tisztán, egyszerűen, csínnal szólani, tarka, czikornyás, csigázott, undokúl-czifra beszédet tartunk. Illyen, midőn vadásszuk a' Xenologismusokat, 's a' Magyarismus' gyönyörű virágait elmellőzzük. Illyen, midőn azt a' darabosságot, melyet a' beszédnek az új szó 's az új szólás még akkor is ád, mikor ez szükséges, stílusunk' szépsége 's kecasei által kedvességbe hozni nem tudjuk. Illyen, midőn messze vitt Purismusunk annyira ragad-el, hogy mindent magyar névvel igyekezzünk adni, bár kétségesen, csonkán, nevetségesen. Az új szónak és az új szólásnak nem a' mindennapi beszédben van a' helye; 's még a' hol van is, csak úgy van, ha a' szó és szólás érthető, kedves, használó.

72.
Egy Írónk az elmúlt század' nyolczadik tízedében az itt kimutatott hiba által vont magára közönséges neheztelést, a' nélkül hogy azt bizonyost tekintetekben érdemlette volna. Míg Siegartot fordítá megismerkedék az akkor mindent kaczagtató travestalt Eneidével, 's az az idegen gondolat szállá-meg, hogy a' sikató Románt sikató Románnak hagyja, de csuda szavai 's csuda stíje által nyerje-el a' Blumauer' koszorúját. És

fenntebb beszédben tekintjük, mindenek felett azt kell vizsgálnunk, hogy a' mit merénk, nyujt e hasznót, az az, a' beszéd általa nyert e szépséget, erőt. 'S ha sem egyiket sem másikat nem nyerte, bizvást kitérölhetjük; mert a' szokatlan mindég darabos; 's a' mi haszon nélkül darabos, nem lehet szép.

71.
'S itt ideje, hogy a' magunk' vétkeiket is kimutassuk. Illyen az, midőn a' Magyar Nyelv' tökéletes tudása nélkül merünk írni, 's Grammaticai készültek nélkül játszuk a' Mestert. Illyen, midőn feledjük, mely nemben, 's az Olvasóknak mely osztályához szólunk, 's a' hol elég volna tisztán, egyszerűen, csínnal szólani, tarka, czikornyás, csigázott, undokúl czifra beszédet tartunk. Illyen, midőn vadásszuk a' Xenologismusokat, 's a' Magyarország' gyönyörű virágait elmellőzzük. Illyen, midőn messze-vitt Purismusunk annyira ragad-el, hogy mindent, még az úgy-nevezett Mesterszókát is, melyeket tulajdon nevek (nom. propr.) gyanánt szabad tekintetnünk, 's még a' beszéd' alantabb nemeiben is, magyar névvel igyekezzünk adni, bár kétségesen, csonkán, nevetségesen; mintha ugyan attól kellene tartani, hogy a' mit más nemzeteknél minden Olvasó megért, nálunk a' tanultak sem értik-meg.

72.
Egy Írónk az elmúlt század' nyolczadik tízedében az itt kimutatott botlás által vona magára közönséges neheztelést, a' nélkül hogy azt bizonyost tekintetekben érdemlette volna. Akkor fordítván Siegartot, midőn mindent a' travesztált Énéis kaczagtata, megszállá az a' gondolat, hogy a' sikató Románt meghagyja a' maga sikatóságában, de csuda szavai 's badar beszéde által tégye kaczagtatóvá. És még így is Barczafalvi kárt a' Nyelvnek nem

még is Barczafalvi kárt nem teve, hasznot teve, 's igen nagyot: egy két szavat elfogadánk, 's akkor egy kettő is nagy ajándék volt; a' többit addig neveténk, míg felvilágosodék előttünk az a' nagy titok, hogy a' merés csak szerencsétlen volt, nem tilalmas.

73.

Húsz eszt. múlva a' Báróczi' és Dayka' Biográphja azt tanácslá, hogy a' hol gyökszót nem találunk az új szó' származtatására, teremtsünk olyat, mert jobb szót csinálni 's bírni, mint nem csinálni 's nem bírni. Vakmerőnek nevezteték a' tanács, mert vakmerő volt. A' később idők azt fogják mondani, hogy bár vakmerőknek adatott volna, mint a' mi korunk, hogy atyáinknak, 's akkor ne vakmerőtleneknek! Minél gazdagabb festékekben a' Mívész' csupra, annál tökéletesebb lesz munkája; mert az igazi Mívész az olajfestékhez nem örömet veszen pasztelt.

teve, hasznot teve, még pedig igen nagyot. Egy két szavat elfogadánk, 's még akkor egy kettő is nagy ajándék volt; a' többit addig neveténk, míg felvilágosodott előttünk, hogy a' merés nem tilalmas volt, hanem csak szerencsétlen.

73.

Húsz esztendő után a' Báróczi' és Dayka' Biográphja azt tanácslá, hogy a' hol gyökszót nem bír a' Nyelv az új szó' származtatására, 's a' szóra multhatatlan szükség van, teremtsünk gyökszót; mert jobb csinálni 's bírni, mint soha nem csinálni 's soha nem bírni. Vakmerőnek neveztetett a' tanács, mert vakmerő volt. A' később idők óhajtani fogják, hogy bár vakmerőknek adatott volna, mint a' mi korunk, hogy bár atyáinknak, 's akkor ne nem vakmerőknek. Minél gazdagabb festékekben a' Mívész' csupra, annál tökéletesebb lehet munkája; mert az igazi Mívész az olajfestéshez nem örömet veszen pasztelt.

74.

'S itt ismét vissza kell térnünk a' Versegly Ūr' Grammaticájához. Más sokakkal együtt a' tudós férjfiu is veszedelmesnek tartja a' fordítást, minthogy az bennünket idegen szólásokra csalogat. De úgy olvasni sem kellene idegen nyelven, sőt legjobb volna idegen nyelveket nem is tanulni, mert így is oda csalogattunk. És még is Cicero nem csak fordított, hanem dolgozott is görögül, sőt görögül Beszédet is tartott Rómában. De ő nem a' pénz' neme szerint, hanem egész summában fizette-le adósságát:*) a' mi fordítóink pedig mindent szóról szóra adnak, 's innen ered a' felpanaszlott vétek. — Mint kell tehát jól fordítani? — Nem egyformán mindent, hanem mindent a' maga színében: a'

*) *Converti enim ex Atticis, duorum eloquentissimorum nobilissimas orationes inter se contrarias, Aeschinis, Demosthenisque; nec converti ut interpres, sed ut orator, sententiis iisdem et earum formis, tanquam figuris, verbis ad nostram consuetudinem aptis: in quibus non verbum pro verbo necesse habui reddere, sed genus omnium verborum, vimque servavi; non enim ea me adnumerare [!] lectori putavi oportere, sed tanquam appendere. De opt. genere Orator. Cap. V.*

könnyen-írtat könnyű kézzel, a' szelidet szelíden, az erőst erővel, 's darabosan a' darabost; 's a' legjobb fordítás az, a' mellyen a' mesteri kézzel dolgozott Originálnak egész színe 's minél több sajátságai általsügárganak. Kőlcsey úgy fordítá az Iliász' három első Énekeit, hogy ha dolgozását kisimitotta volna, a' mint készült, 's úgy végezhetné volna el a' munkát a' hogy elkezdette, most kevélyen öszvemérkezhetnénk a' Németekkel. De a' Kőlcsey' fordítása kevés javalást reménylhetett volna a' görögül nem értőknél; ezeknek a' Révai' fordítása, az Erdélyi Muzéumban, kedvesebb volt volna. A' Vályi-Nagyé a' kettő közt foglalt helyet; kevésbbé szorosan követi Homérrt mint Kőlcsey: 's hívebben mint Révai.

75.

Az én ifjúságom azon időbe esett, a' midőn Báróczi jelene-meg közöttünk, 's lelkembe az ő Marmontele veté az első szikrát, 's a' Gróf Teleki Ádám Czídje. Később Ráday hatott rám minden más Íróink felett, és a' mind úgy mint Grammaticus, mind úgy mint Író, igen nagy, bár nem hibátlan Révai. Nem rövid életemet, első ifjúságomon kezdve az ősz korig, annak vizsgálatiban éltem-el, 's azokban fogom hátra-való napjaimat is, hogy nagy tehetségekkel bíró, de akkor még készületlen Nyelvünk miként léphet-fel teljes kifejtődésére, 's érezvén hogy nekem teremtő erő kevés mértékben jutott, és hogy azt a' kevés erőt a' nevelés 's egy két Íróinknak példájai nem igen gyarapíthatták, megelégedtem azon alsóbb rendű szerencsével, hogy Literaturánkat idővel idegen zsákmányok által gazdagíthassam, 's inkább igyekeztem nem rossz fordítónak tekintetni, mint oly eredeti Munkák' dolgozójának, mellyek egy két év múlva félre vettetnék, ha talán megjelenésekkor csudáltatnának is. Láttam ezenfelül, hogy korunknak nem csak jó, hanem sok jó példányokra is van szüksége, mert ízlése mind Íróinknak mind Olvasóinknak nem az volt, a' minék nagyon örülheténk. Ezek szerint csonka, 's

együvé nem jól függő készülékekkel, melyeket csak az idő menthet, hozzá fogék munkámhoz, 's Gessnernek Idylljeit (1778), majd Bácsmegyeit, Hamletet, a' Wieland' Diogeneszét, Herdernek Paramythjeit, Göthének Sztelláját kieresztettem. A' Nemzet mind ezeket nem fogadá kedvetlenül, 's Bácsmegyei, eltöltve Grammaticai 's Stilisticai vastag vétkekkel, melynek semmi szerencsét nem ígértem vala, közönséges tapsolást nyert, 's ez világosan mutatja, tapsolt 's tapsolók hol állottak.

76.

Elmélkedésekben elfolyt esztendeim mind inkább érzetek velem vétkeimet, 's meggyőzőenek a' felől, a' mit eddig is hittem, hogy nekünk, ha ugyan szerencsével akarunk haladni a' pályán, azon úton kell elindulnunk, a' melyeken előttünk minden más nemzetek mentek; hogy a' későbbben kezdőknek sem nem kell sem nem lehet azoknak példájikat elmellőzni, a' kik ezt az útat immár megfutották; hogy minden nemzet' nyelvének vagyon valamely tulajdona, melyet örzeni szent kötelesség: de minthogy a' Régiek' és Újak' Literaturája minden művelt ember' Literaturája, akármely nemzethez tartozzék, 's ez a' közösség bennünket a' tudományi Patriotismus' szűk köréből a' tudományi Cosmopolitismus' tágasabb és fenntebb körébe viszen-által: nekünk Magyaroknak, mint minden más nemzetbelieknek, az a' kötelességünk, hogy ezt a' tulajdont megtartsuk ugyan, 's egyébbé mint a' mik vagyunk, által ne változzunk, de a' nemzeti színt az idális és a' külföldi arcz' szépségei által épen úgy neveljük, a' hogy minden más nemzetek cselekedtek, 's maga a' Görög is, melly az Egyptus' és Phoenicia' találmányaival nevelte erejét, cselekedett.

77.

Mostan tehát, több erő és gyakorlást szerevén már, 's a' Nyelv' tudománya körül, melly a' Debreczeni Grammatica és a' Révaié által nagy előmeneteleket teve,

több ismérteket, elvégezém magamban, hogy újabb gondokkal fogom lesni, mennyire hajlékony ez a' szép, de kimiveltetésének főbb pontjaitól még most is távol álló Nyelv a' Régiek' és Újak' követésére; Örvendve látám, mind azt hogy az idegenek között egy sincs, melly a' másikat szerencsésebben követhesse, mint a' miénk ezeknek akármellyikét; melly annál több álmétkodást érdemel, mivel a' Magyar és az Európaiak egymáshoz keveset, a' francia és a' német egymáshoz, sok tekintetekben mint két testvér, hasonlítanak; mind azt, hogy Nyelvünknek hősei, 's ezek között már Faludi is, a' Nemzetet a' merés' merésére néki-szoktatták.

78.

A' nyelvrontó Salluston 's a' nem nyelvrontó Cicerón kezdém dolgozásomat, 's a' Marmontel' Regéjin 's a' Lessing' Emiliáján, Miss Sáráján 's Minnáján. Salluston azért, mert úgy hittem, hogy a' kik ennek a' Nagy Írónak különösségeit ismerik, 's tudják, hogy ő mint uralkodott teljes kéje szerint a' maga nyelvén, 's értik hogy az ő beszéde mit nyere ezen különösségek által, szelidebben fognak az én különözéseim felől is ítélni: Cicerón azért, hogy ennek férjfiúi szépsége 's simább arca élesitse érzésemet, 's a' darabosság' elsimitására tanítson; Marmontelen azért, mert itt a' Báróczi nyomain tehettem első lépéseimet, 's vetélkedésbe jövén csudált és szeretett Mesteremmel, kit utól érni, és mivel a' Nyelv most már nem az a' mi 1772ben volt, felülmúlni törekedtem, erőmnek nem lehetett nem nevedetni: Lessinget azért, mert a' német erőt szebb példányokban meg nem is, mértethetém a' Magyar Olvasókkal.

79.

Dolgozásaimban im e' módot követém: Legelőbb csaknem szóról szóra fordítottam Originálokat, 's midőn így papíroson állott előltem, a' munkát olly kényes kézzel igyekeztem a' színeket rajta egymásba

mosni, a' mennyire az erőmtől kitölt.

80.

Sallust, Cicero és Lessing mind eddig meg nem jelentek: de Marmontelemet kétszer vette a' Közönség, 's a' második Kiadás mutatja, hogy magamat nem tartom botolhatatlannak, 's vétkeimet örömet igazítom.

81.

Igyekezeteim nem maradtak javalások nélkül, de javalóim' száma nem volt nagy, kivált elejénte; 's az, a' kinek undok vétkekkel ellepett Bácsmegyeije egykor meg nem érdemlett kedvességgel fogadtatott, azt az ítéletet vonta újabb dolgozásai által magára, hogy ő, „a' ki valaha a' legédeesebb Magyar Írónak ismertetett, most, a' miolta ízlését és nyelvét egészen elrontotta, 's magát a' Dictátorság' áhítása által elvakítatá, veszedelmére van az ügynek.”

82.

Egyik különösségem, a' mint mondják, abban áll, hogy nem szűnök-meg új formákat rakni Olvasóim elébe, 's a' Magyarat idegen ízlésre szoktatgatom. Melly szép, úgy mondják, Festeticshez írt Epistolám, 's nem ismerem e magam is kárnak, hogy azok a' csigázott Sonettek, azok a' zordon jámbusok Literaturánkat illy Epistoláktól fosztották-meg?^{*)} A' Herderből fordított Pályairás egyik gyöngye (úgy mondja egy tisztelt Írónk) az Erdélyi Muzéumnak; nyilván azért, mert azt az is érti, a' ki szunnyadozva olvasgat: én még is annak lapjait görög ízlésű Epigrammákkal töltöttem-el, mellyeken senki nem kap. Midőn saját gondolatimat vetem papirosra, ide nem értvén szokatlan szavaimat 's szólásimat, dolgozásimban, úgy mondják, örömet talál minden Olvasó,

^{*)} Kis után ki remélhet szerencsét pályán? Midőn én ezt az Epistolát dolgoztam, az ő Verseinek olvasása által hevittem munkára magamat, 's ha ez az Epistola számot tarthatna a' jutalomra: úgy az Kist illetné, és Voltairt. Mert a' Stóá' leczkéjinek az a' harsogtatása, 's az az antithesisi játék melly az első szakasz' két utolsó sorában hallatja magát és a' mit olly sokan csudálgatnak, 's az a' józanság melly az egész darabon előmlött, egészen franczia mód. A' darab' javalóji meg nem sejtették, hogy az, a' kit ők az idegen ízlés' kedvelése miatt vádolnak, nekik itt cselet vete, 's megkapaták vele magokat.

's Erdélyi Leveleim, 's az a' Toldalék-
Levél, melly Bácsmegeyim megett áll az
újabb kiadásban, mutatják, hogy ha erőmet
nem vesztegettem volna fordításokra 's
Grammaticai vizsgálatokra 's perlekedésre,
e' részben én is tettem volna valamit: 's
én még is untalanul fordítok, 's
Literatúránkat a' Tövisek és Virágok' kis
csomóján 's némelly versezeten kívül
semmi eredeti munkával nem
gazdagítottam. 'S hexameteraimben, sőt
rímes verseimben is, öszveolvastom a' két
vocálist, 's az egyiket kiszöktetem, 's ezt
azért mert más nemzetek így bántak, 's
talán még inkább, mert viszketegig ment
különözésem itt is utól-ért, 's mint
egyebekben, itt is Vezérnek vágytam
neveztetni 'stbb. De míg Heyne velem
tart^{*)} 's míg fülem érzi mit kíván maga a'
természet, 's míg vagynak a' kiknek
ízlések egyez az én ízlésemmel: légyen
szabad tennem a' mit magam látok jónak,
's Nyelvünk' 's Literatúránk'
gyarapodására szükségessnek.

83.

A' szerény sem tompa vakmerőséggel sem
ravaszkodva nem fitogtatja érdemcskáját,
's a' ki magánál van, lát érdemet másokban
is. De a' dolog és a' személy nem ritkán
olly szorosan öszve vagynak szöve, hogy
a' dolog felől nem szólhatunk a' nélkül,
hogy a' személy felől is ne legyen szó,
mint a' személy felől nem, hogy a' dolog is
ne említessék; 's az illy esetekben a'
szerény is fog szólani, ha el nem hült az
ügy eránt, 's az a' rettegés, hogy szava
félre érthetik, több erővel nem hat rá,
mint az ügy' híveitől várni lehet. Én úgy
hittem, hogy a' kik tudják, mik történtek és
a mik történnek, érzeni fogják, hogy itt
magam felől szólanom, 's okaimat,
mellyek által magamat vezéreltetni
engedtem, előadnom, kötelesség volt. A'

^{*)} Mihi hiatus auditu sunt intolerabiles: alios iis delectari video. Praef. ad Pindar. Götting. 1798. Vol. I. pag. 16. De vannak némelly esetek, melly a' Nyelv, az értelemre nézve, pihenést kíván, 's az illy helyeken a' hiatus nem hiba. Így e' sorában a' Göthe' Iphigeniajának:

Ki a' ti árnyatokba, ingó tetőji

A' sűrűlombos régi szent ligetnek...

Igy elidált a' Görög, szabadabban mint a' Római; így elidálnak a' francziák, Olaszok, 's még a' sok
consonánsokkal küszködő Német is; mert úgy kívánta a' természet.

javalás, sőt az a' füst is, a' mit Hírnek hívnak, a' Jókát is csiklandja, noha ezek igen jól tudják, hogy az mit ér; 's bölcsen cselekvé a' Természet, hogy e' gyengeséget, ösztönül a' tettekre, megadta mindnyájunknak: de én annyira túl vagyok azon hogy azt keresném, 's rettegnek bizonyos nemű bántásokat, hogy mind kettejét még ingerlem is; 's azt kérdvén mindég önmagamtól, hogy a' dolgok' legigazságosabb ítélője, az Idő, a' mostaninak kedvező 's kárhoztató ítéletét igazlani fogja e vagy megigazítani, egyedül barátim' javalásokban keresem jutalmamat. Akár nyereségére volt életem a' szeretett ügynek, akár kárára, ifjaink előadásomból látni 's ismerni fogják az útát mellyet tevék, 's okaimat mellyek vezérlettek, 's érteni mit kövessenek vagy kerüljenek; 's így mind a' két esetben jól történt, hogy magam felől, ellenére annak a' mit a' világ Okosságának nevez, és a' mi, közelebből tekintve, nem egyéb mint félelem és ravaszság, szólottam.

84.

'S melly útát fognak követni? mit kell leginkább tenniük, hogy általok a' Nyelv közelebb vitessék nagy arányához, 's nagy munkák' készítésére alkalmasabbá váljon?

85.

Feltévé mindég, hogy itt olly ifjak felől vagyon szó, a' kik a' Classicusokat tudós Olvasóhoz illőleg értik 's ismerik, 's ízléseket e' szorgalom által a' Szép' mindenik nemének érzésére teljesen elkészítették; feltévé hogy ezek mind a' Magyar, mind az Egyetemi Nyelv' Grammaticáját tanulták, 's a' Nyelv' Írójait, a' régieket és legujabbakat, egymással összehasonlították: azt tanácslanám, hogy az idegen remekek' legszorosbb és legszerencsésebb magyar fordításaikat igyekezzenek felülmúlni, azon lévén teljes erejekkel, hogy dolgozásaikba az eredeti írásnak minél több szépségeit általhozassák. 'S e' gyakorlásaikat elébb az Orthologusok' kívánsága szerint, azután

úgy a' hogy a' Neologusok tartják jónak,
kellene dolgozniok, hogy a' kettő velek
éreztesse, mit kelljen mind az egyikből
mind a' másból kitorleniek, mit
meghagyniok.

86.

Ugyan-ezt kellene cselekedniek, a'
legszerencésebb magyar dolgozásokkal is.
Ohajtanám nevezetesen, ha valaki
Literatúránknak egyik legszebb virágát, a'
Reményhez írt Sonettet, azon móddal
öntené versekbe, a' mellyet az
Orthologusok kedvellenek; hogy a'
külömbőség a' kettő között éreztesse, hasznot
ad e a' Neologia a' Nyelvnek, vagy kárt.
Az általam csudált és irigylett darab olly
rövid, 's az a' Haszon, mellyet az illy
dolgozás, 's így osztván a' két munka'
összehasonlítása ígér, olly nagy, hogy ezt
bátorkodom itt magam önteni prózába, ha
az által Olvasóimat mellékútra vezetem is
a' tárgytól.

87.

A' REMÉNYHEZ.

Szelíden, mint a' szép Esttűnemény,
Kecsekkel bájorczádon, mint Auróra,
Mosolygasz rám, sötét sohajtozóra,
'S megenyhül sorsom, a' vad, a' kemény.

De most nem tűnsz-fel nékem, jobb
Remény!
Fenn réveimtől köd, szél, hab, messze
szóra;
Faggat, gyötör, remegtet minden óra,
'S küzdell keblemben minden érzemény.

Ah jőj, ringassd-el e' nagy kínokat!
'S Endymionként a' szent rózsaberken,
Hagyd, éljek boldog istenálmodat!

'S ha lelke e' varázskarból felszerken,
Mint kedvesét Chitóne' lángjai,
Lepjék orczámat hölgyem' csókjai.

88.

A' Szenvedő megszólítja a' Reményt, 's
kéri, hogy mivel ötet a' való (realitas)

többé boldoggá nem teheti, boldogítsa ő az
áltatás (illusio) által, 's szenderítse
Endymioni álomba. 'S majd ha felsejken,
mi kedves lesz neki olly szerencsésnek
látni magát a' többé nem hív leány'
varázskarjai közt, mint a' Látmuszi ifjú
volt az Dianának csókjai alatt.

89.

A' poetai miveket nem a' természetesen
folyó beszéd 's a' mintegy magától jött rím
teszi poetai mivekké, hanem a' mély érzés,
a' phantasia' játéka, egy Aesthetikai
Egészbe szöve, 's tárgyához illő szép
formába 's ékes nyelvbe öntve. Már melly
érzések! melly hév phantasia! melly
nemesség gondolatban, érzésben,
szólásban! melly szép Egész, mind magát
az Egészt tekintve, mind a' részeket,
mellyek ugyan-annyi szép és tökéletes
Egészek! 'S ez az olasz forma, melly szép
forma ez! 's a' Magyarak melly nehéz! 'S
melly kényes, melly gyönyörű Nyelv! 'S
tizennég sorban mennyi dolog! — Imhol
az általöntés.

90.

„Remény, midőn te rám, ki itt elsötétedve
(búba süllyedve) sohajtozom, olly szelíden
mosolyogsz, mint az estvelgő ég' színe,
vagy mint Auróra, ha bájorczájin minden
kecs elterjed: akkor az a' biztató mosoly
megenyhíti sorsomat, azt a' vadat! azt a'
keményt!”

91.

„De most elhagyál! Mint a' hab, a' köd, a'
szél messzére kapja a' magas révtől,
mellyben bátorságban nyugvék, a' sajkát:
akként kapott-ki az én bátorságosnak
képzelt nyugalmamból engemet lyánykám
állhatatlansága, gondolatlansága,
hívtelensége.” (Ez a' kéttagú periodus
egészen benne áll a' hét szóból álló
sorban). „Faggat gyötör, remegtet minden
óra, 's keblemnek minden érzései
küzdellésben vagynak.

92.

„Tűnj-fel ismét, jobb Remény, 's altassd-el

e' kınokat, a' hogy dallásával a' nyájas
anya altatja-el síró kisededét, 's engedd,
hogy olly istenál mokat" (istenne-tevöket,
engem istenné-boldogítókat) „lássak
alvásomban, a' millyeket a' boldog
Endymion láta a' szent rózsaberken.” (a'
Szerelem' berkeiben).

93.

„S ha majd lelkem fel fog serkenni e'
varázsálom' karjaiból, leljem úgy magamat
a' kedves leány' karjai között, mint a'
felébredt Endymion lelé magát a' Diánaéi
között.”

94.

A' dal tele van Xenologismusokkal: sor 1.
Milde, wie die schöne Abender scheinung.
Sor 2. Mit Reisen auf deinen
Zauberwangen. Sor 3. Merész elhagyása a'
HA Particulának; Lächelst du, az az, Wenn
du lächelst. Sor 4. Egészen görögül; az
adjectivumot elszakasztva a substantivum
mellől, 's articulusával ennek utána vetve.
Sor 5. Jobb Remény; mint melior Fortuna;
jobbak' reménye, jobbal bízató Remény.
Sor 6. Hohes Ufer. Sor 8. A' küzd maga is
tartós cselekedetet jegyez. De a' Poeta
nagyítja a' nagyot is, midőn nagyítani kell,
's neki a' szokatlan szó azért is kedves,
mert ez ötet elmozdítja a' köz néptől. Sor
9. Altassd-el mint a' nyájas anyácska
csecsemőjét a' rengetés által. Sor. 10. Mint
az az E., a' ki a' rózsaberken alszik. Sor
11. Götterträume. Sor 12. Zauberarm. Sor
13. Chitone, Diana. Azért a' szokatlan
nevet, mert szokatlan, és [m]jivel az
Olvasót új dologgal ismerteti-meg.
Egyedül a' 7dik és 14dik sor marada
tisztán azoknak, a' kik az újtól irtóznak. —
vide pag. 38.

95.

Teremteni csak azoknak kellene, a' kik a'
másolások által derekasan elkészítették
magokat. Tudomány 's teljes elkészülések
nélkül a' Génie sem teremt szépet; nagyot
néha teremt; 's a' törvényt csak annak
szabad általhágni, a' ki annak szoros
követésében magát eléggé gyakorlotta.

96.
'S mit várhatunk az Orthologusok' és Neologusok' peréből a' Nyelvre nézve? Mellyike fog győzni? 's fog e valaha haladni Literatúránk?

97.
Győzni egyike sem fog; vesztetni fog mind a' két fél, 's a' pálmát a' Syncretismus kapja-el, a' mint illik, 's így hosszas rezgéseink után rá akadunk azon Egységre, mellyet némellyek hatalom és erőszak által akarnának felállítani, felejtven, hogy a' Magyar nem a' XIV. Lajos' és Richelieu' Francziája, 's a' XIX. Század nem a' Lajos' és Richelieu' századja. Éledve látja minden, hogy a' Tudom. Gyűjtemény' Intézőji a' Vélekedések' Szabadságát, nem Egyenlőségét, tevék Intézeteknek ingadozhatatlan talpkövévé, és hogy az Erdélyi Tudós Társaság' Alkotóji is ugyan e' lélektől lelkesítetnek. A' hol ez uralkodik, 's béklyókra verve tartja a' kéjt és erőszakot, ott lehetetlen nem gyarapodni. Sed civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate (sensa sua eloquendi) quantum brevi creverit; tanta cupido gloriae (actionum gloria dignarum) incesserat.

98.
Ujaink úgy neveltetnek Iskoláinkban hogy a' Görög és Római Irókat olvashassák, értsék; a' Német és Francia Literatúra naponként több több barátokat kap ifjaink és öregeink, férjfiaink és asszonyaink között, 's a' ki az ő nagy Irójikat kedveli, nem maradhat veszteg. 'S midőn azt a' külömséget tekintjük, a' melly e' két Nemzet' Irójit választja-el egymástól, az az óhajtás ragad-meg bennünket, hogy bár az Istenek nemzetünket és azt az áldott földet a' hol ez lakik, a' Francziák és Németek közt hagyták volna elterülni, hogy ne csak az egyiknek hanem a' másiknak is szomszédjaik lehettünk volna, 's a' német erőt egyesíthettük volna a' francia könnyűséggel.

99.

'S melly időkre virradánk-fel valaha mi is!
Könyvárosaink 's Nyomtatóink, 's ezek
közt a' minden társait elhomályosító
Trattner, igyekezeteinket segítik, a' Tud.
Gyűjtemény 's Ujságróink a' Dolgozókat
egymással ismeretségbe vetelkedésbe
hozzák, ifjaink, már az iskolákban,
olvassák a' Nemzet' Íróit, 's tőlök lángot
kapnak, Sopronyban még is áll az ő
Magyar Társaságok. A' Magyar Thalia és
Melpomene a' Haza két fő városában nem
valamelly homályos szugban játsza többé
játékait, hanem ott ragadja álmekodásra a'
Hallgatókat, tanítványait ott csudáltatja, a'
hol őtet illeti a' hely, 's Kolozsváron,
Székes Fejérvártt és Miskolczon
templomaik kelnek. Keszthely Szent ligetet
nevel, 's hirdeti a' Festetics' bölcsességét'
hazafiságát; Pest Horvát Istvánt hálás
tisztelettel fogadja polgárjainak számába,
's Döbrenteinek egy barátja, de a'
Kormányszék' javalásával emlékpénzt
verete; kised meg tiszteltetések ugyan: de
nagy példára emlékeztetők. 'S a' pénzetlen
Nemzet, melly a' Ludoviceára kevés napok
alatt olly sok ezert tölte-öszve, és a'
mellynek egyik tagja (Marczibán)
ötvenezeret teve a' haza oltárára áldozatúl,
nagy és fényes sokaságban gyüle-fel azon
nemzeti innepre, mellyen Virág és Pethe az
Ország' Bírójának, az érdemek alatt
megöregedett Nestor Ürményinek, kezéből
vevék a' brabeumot. Érzette tudniillik,
hogy ott a' Nemzet nem a' két Dolgozót
tisztelte-meg, hanem maga magát. Itt az
idő, hogy mi, kik a' Bellona'
mesterségeiben eleget ragyogánk, a'
Pallasz Athéne' Mesterségeiben is
ragyogjunk, 's ránk lévén függesztve a'
Nemzet' szemei, dicsőséggel fogjunk
megfútni pályánkat mert bennünket
minden Istenek szeretnek. Olly ifjakat
látunk a sarampók előtt; a' millyenek nem
voltak első futásokkor azok, a' kik már
ragyognak.

100.

'S kinek keble nem telik-el a' legszentebb

tisztelettel a' Széchényi név' hallására, a'
ki felejteti fájdmunkat, hogy a' mit a'
nagylelkű Király az egész Europa
csudáltára adott volt Budának, a' tűz és
ellopások zsákmánya lett? Az ő neve
mellett mindég tiszteletben fog maradni a'
Rádayé, Aponyié, Eszterházy Károly Egri
's Batthyányi Ignátz Erdélyi Püspöké, a'
Bruckenthálé, Teleki Sámuelé, Józsefé és
Lászlóé, Viczayé, Brunszviké, Jankovich
Miklósé, Fáy Jánosé, kik a' hazának
kincseket gyűjtöttek és hagynak. —

* * *

101.

Ezek az én vélekedéseim a' Nyelv' és
Literatúra' mostani 's jövőndő állapotja
felől. Örvidenek ha tévedéseimet azok a'
kik a' dologhoz értenek, kimutatni
akarnák; mert ha egyebet, mint a' minék
igazsága felől meggyőződve vagyok, nem
mondottam is, a' per saturam dolgozott
Értekezésben könnyű volt hibáznom; 's
mások a' magok állításaitak bővebben is
erősebb okokkal is támogathatják. —

102.

A' mi Nyelvünk, anya, leány, ismert rokon
nélkül, úgy áll a' több Nyelvek között
mint a' Phoenix az ég' madarainak számában, 's
e' miatt, 's azért is, hogy minden új
Nyelvek között maga ez zengheti-el egész
tisztaságában a' Görög és Római lant'
mennyei zengzetét, valamint azért, hogy ez
a' Görög Nyelv' bájait, a' Rómainak
méltóságát, az Olasznak és Spanyolnak
hevét, a' Francziának könnyűségét, az
Angolnak és Németnek erejét igen nagy
mértékben már most is utól érheti, 's
sokkal szerencsésebben érheti-utól, mint
ezeknek akármellyike a' másikat, — méltó,
hogy ha bennünket a' Halhatatlanok'
végezése valaha egy idegen
Győzedelmesnek járma alá hajtana is, azt
ez a' Győzedelmes, ha nem barbarus,
védelembé végye, fenn tartsa, virágzásra
juttassa; 's mi ezt a' Nyelvet szeretni
tartoznánk, ha ilyen szép és a' maga
nemében egyetlen nem volna is.

102.

A' mi Nyelvünk, anya, leány 's ismert
rokon nélkül, úgy áll a' több Nyelvek
között, mint a' Phoenix az ég'
madarainak számában; 's e' miatt, 's
azért is, hogy minden új Nyelvek között
maga ez zengheti-el egész tisztaságában
a' Görög és a' Római lant' mennyei
zengzeteit; valamint azért, hogy ez a'
Görög Nyelv' bájait, a' Rómainak
méltóságát, az Olasznak hevét, a'
Francziának könnyűségét, Angolnak és
Németnek erejét igen nagy mértékben
már most is utólérheti — méltó, hogy, ha
bennünket a' Halhatatlanok' végzése
valaha egy idegen Győző' járma alá
hajtana is, azt ez a' Győző, ha nem
barbarus, védelembé végye, fenn-tartsa,
virágzásra juttassa; 's mi ezt a' Nyelvet
szeretni tartoznánk, ha illy szép és a'
maga nemében egyetlen nem volna is, mert a'
miénk. Vizsgáljuk, melly szerek által
gyarapodhatik; elmélkedjünk, tanuljunk,

's tekintsük mit csináltak mások, 's mi használ nekünk. A' maradék tanúja lesz tetteinknek; rettegjük ítéletét. Egyéb eránt Füredi Vida Úrral én is ezt mondom, 's szájjal és szóvval: In necessariis unitas, in non necessariis libertas; 's ezt vetem mellé: in dimicatione honesta arma. Széphalom, Aug. 15. d. 1819. Kazinczy Ferencz.

Vizsgáljuk, melly szerek által gyarapodhatik; elmélkedjünk, tanuljunk, 's tekintsük mit csináltak mások, 's mi használhat nekünk. A' maradék tanúja lesz tetteinknek; rettegjük ítéletét. Egyéberánt, minthogy ez a' nagy munka ellenkezések nélkül meg nem eshetik, Füredi Vida Úrral én is ezt mondom, 's szájjal és szívvel: In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in dimicatione honesta arma. Széphalom, Novemb. 4d. 1819.

Kazinczy Ferencz

III. A' Glottomachusok – tartalomjegyzék

FELADÓ	CÍMZETT	KELT	jelleg	Kazlev
<i>Előszó.</i>		H. n., 1827. dec. 6.	eredeti	XIII., 520–523.
<i>Toldalék</i>		Pest, 1829. márc. 26.	eredeti	XIII., 523–525.
Kazinczy Ferenc	Takáts Józsefhez	Széphalom, 1815. júl. 10.	sk. másolat	XIII., 19–24.
Kazinczy Ferenc	Horvát András	Széphalom, 1816. febr. 13.	sk. másolat	XIII., 486–490.
Horváth András	Kazinczy Ferenc	Tét, 1816. ápr. 24.	sk. másolat	XIV., 150–155.
Kazinczy Ferenc	Horvát András	Széphalom, 1816. jún. 8.	sk. másolat	XIV., 222–227.
Takáts József	Kazinczy Ferenc	Győr, 1816. márc. 10.	sk. másolat	XIV., 30.
Kazinczy Ferenc	Takáts József	[1816. szept. 12.]	fogalm.	XIV., 282–283.
Horváth András	Takáts József	Pázmánd, 1815. okt. 15.	eredeti	XIV., 500–516.
<i>„Rocheffoucauldnek Gnómái, Benedek Mihály Úr által fordítva. – Tulajdon keze. 1806. Júniusban vagy Júliusban.” Aphorismák.</i>				
Kazinczy Ferenc	Horvát András	Széphalom, 1816. okt. 6.	sk. másolat	XIV., 322–335.
Kazinczy Ferenc	Horvát András	[1816.] okt. 9.	sk. másolat	XIV., 336–337.
Sághy Ferencz	Döbrentei Gábor	Buda, 1815. febr. 28.	sk. másolat	-
Döbrentei Gábor	Kazinczy Ferenc	Kolozsvár, 1815. márc. 11.	eredeti	XII., 447–450.
Kazinczy Ferenc	Takáts József	Széphalom, 1816. okt. 10.	sk. másolat	XIV., 354–357.
Kazinczy Ferenc	Ruszek József	Széphalom, 1816. jan. 7.	sk. másolat	XIII., 399–401.
Ruszek József	Kazinczy Ferenc	Keszthely, 1816. máj. 1.	eredeti	XIV., 168–170.
Kazinczy Ferenc	Ruszek József	Széphalom, 1816. máj. 15.	sk. másolat	XIV., 191–193.
Kisfaludy Sándor	Ruszek József	Sütemeg, 1816. ápr. 14.	sk. másolat	-
<i>kivágott lapok</i>				

Kazinczy Ferenc	Ruszek József	Széphalom, 1816. okt. 2.	sk. másolat	XIV., 306–309.
Ismeretlen	Kazinczy Ferenc	K. n. (az előző melléklete)	eredeti	XIV., 309.
Horváth András	Kazinczy Ferenc	Tét, 1817. márc. 3.	eredeti	XV., 98–103.
Kazinczy Ferenc	Horvát András	Széphalom, 1817. ápr. 3.	sk. másolat	XV., 142–143.
Döme Károly	Kazinczy Ferenc	Kolozsvár, 1816. dec. 16.	eredeti	XIV., 478–480.
Kazinczy Ferenc	Döme Károly	Széphalom, 1816. dec. 23.	sk. másolat	XIV., 488–490.
Kazinczy Ferenc	B. Retzer József	Széphalom, 1816. márc. 27.	sk. másolat	XIV., 75–83.
B. Retzer József	Kazinczy Ferenc	Bécs, 1816. máj. 30.	eredeti	XIV., 211–215.
B. Retzer József	Kazinczy Ferenc	Bécs, 1816. máj. 30.	sk. másolat	XIV., 211–215.
<i>Kultsár István az Elisiók felől a Magyar Versekből.</i> (Csak a helye, az írás hiányzik.)				
Horváth János	Kazinczy Ferenc	Veszprém, 1815. nov. 8.	eredeti	XIII., 276.
Kis János	Kazinczy Ferenc	Sopron, 1816. aug. 2.	eredeti	XIV., 250–251.
Kondé József Benedek	Kazinczy Ferenc	Kazva, 1815. dec. 10.	eredeti	XIII., 320–321.
Kazinczy Ferenc	Helmecki Mihály	H. n., 1816. okt. 18.	sk. másolat	XIV., 366–367.
<i>Pálffy Dienes a Rimes Versek' védelmére Magyar Kurír. 1817. Júniusban. No 46, 47, 48.</i>				
Márton József	Kazinczy Ferenc	Bécs, 1817. aug. 13.	eredeti	XV., 280–282.
Nagyváthy János	Kazinczy Ferenc	Csurgó, 1816. márc. 10.	eredeti	XIV., 30.
Nagyváthy János	Kazinczy Ferenc	Csurgó, 1817. ápr. 10.	eredeti	XV., 152–154.
<i>„Trattner' és Fejér' pere a Tudományos Gyűjtemény éránt, 1817. Decemberben.”</i>				
Trattner János Tamás	Kazinczy Ferenc	[1817. nov.]	eredeti	XV., 347–348.
Trattner János Tamás	Kazinczy Ferenc	Pest, 1817. nov. 14.	eredeti	XV., 356–357.
Fejér György	Kazinczy Ferenc	Pest, 1817. nov. 12.	eredeti	XV., 351–352.
Pethő Jakab	Kazinczy Ferenc	Pest, 1815. nov. 1.	eredeti	XIII., 257–258.
<i>„A' Mondolat' Recenziója írta hírem nélkül Romy”</i>				
Gyöngyösi János	Kazinczy Ferenc	Uj Torda, 1816. okt. 31.	eredeti	XIV., 400–411.

Gyöngyösi Jánostól	Kazinczy Ferenc	Uj Torda, 1816. dec. 15.	eredeti	XIV., 473–478.
Fejér György	Kazinczy Ferenc	Pest, 1818. máj. 18.	eredeti	XVI., 37.
Kazinczy Ferenc	Sipos József	Széphalom, 1818. márc. 7.		XV., 510–511.
Sipos József	Kazinczy Ferenc	Szentes, 1818. ápr. 18.	eredeti	XVI., 14–15.
<i>Re- és Anti-Recensio.</i>				
Kisfaludy Sándor	Kazinczy Ferenc	Kám, 1808. júl. 27.	eredeti	VI., 13–14.
Kisfaludy Sándor	Kazinczy Ferenc	Sümege, 1808. szept. 15.	eredeti	VI., 83–86.
Takács József	Kazinczy Ferenc	Veszprém, 1806. júl. 15.	eredeti	IV., 223–224.
Takács József	Kazinczy Ferenc	Veszprém, 1809. ápr. 29.	eredeti	VI., 351–352.
Kazinczy Ferenc	Pápay Sámuel	Széphalom, 1821. máj. 29.	sk. másolat	XVII., 451–453.
Döbrentei Gábor	Kazinczy Ferenc	Ujfalu, 1821. jún. 16.	eredeti	XVII., 474–478.
Pápay Sámuel	Kazinczy Ferenc	Pápa, 1821. júl. 20.	eredeti	XVII., 498–501.
Kazinczy Ferenc	Pápay Sámuel	Széphalom, 1821. aug. 20.	sk. másolat	XVII., 520–523.
Kazinczy Ferenc	Kisfaludy Sándor	Széphalom, 1821. aug. 20.	sk. másolat	XVII., 523.
Kazinczy Ferenc	Pápay Sámuel	Széphalom, 1822. jan. 9.	sk. másolat	XVIII., 3–5.
Pápay Sámuel	Kazinczy Ferenc	Pápa, 1822. jan. 5.	eredeti	XVIII., 2–3.
Kisfaludy Sándor	Kazinczy Ferenc	Sümege, 1821. okt. 20.	eredeti	XVII., 548–552.
Kazinczy Ferenc	Kisfaludy Sándor	Széphalom, 1822. febr. 13.	sk. másolat	XVIII., 34–35.

Irodalom

A magyar irodalom története III: 1772-től 1849-ig, szerk. PÁNDI Pál, Akadémiai, Bp., 1965.

A magyar sajtó története I – 1705–1848, szerk. KÓKAY György, Akadémiai, Bp., 1979.

A nyelvújítás jelvilága: Tanulmányok Kazinczy és a nyelvújítás máig tartó hatásairól, Magyar Szemiotikai Társaság, Bp., 2009.

A pápai református Kollégium diákjai – 1585–1861, Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 9, szerk., HUDI József, KÖBLÖS József, Pápa, 2006, 71.

A Szép és a Jó: Kazinczy és a művészetek, Kiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2009. május 27 – 2010. február 28., szerk., Kovács Ida, Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2009.

A', Kivonás A' Tudományos Gyűjtemény' III. kötetének vizsgálataásából, a' Visgálónak jeles vallásaival. 's annak ellenvetésire való feleletekkel egygyütt, TGY, 1817/VIII, 118–129.

Alkotmány 1907, 7, 8–9 (Tudomány és Művészet rovat).

ALSZEGHY Zsolt, *Csokonai és Hubay*, Egyetemes Philologiai Közlöny, 1915, 152–154.

BAJZA József, *Az epigramma theoriája = Uő, Szó és tett jellemzik az embert*, kiad.

KERÉNYI Ferenc, Kriterion, Kolozsvár, 2004 (Téka), 55–56.

BAJZA József, *Kisfaludy Sándor és a nyelvújítás*, Bp., 1906.

BALASSA József, *A Tövisek és virágok forrásai*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1900, 9–12.

BALASSA József, *Bevezetés = Tövisek és virágok Széphalom 1811: A Tövisek és virágok egykorúbirálataival*, kiad. BALASSA József, Bp., 1902 (Régi magyar könyvtár, 20) 1–18.

BALOGH Piroska, *Ars scientiae – Közelítések Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007.

[BÁRÓCZY Sándor], *Báróczynak Minden Munkáji*, VIII, kiad. KAZINCZY Ferenc, Trattner, Pest, 1814.

BATSÁNYI János, *A' Magyar Tudósokhoz – I. Faludy Ferentz' 's több más Magyar Költők' Munkájinak Kiadásáról. II. A' Nemzeti Nyelvről 's Poézisről, és a' Mái Nyelvröntök' törekedéséről*, Trattner János Tamás betűjével 's költségével, Pest, 1821.

BATSÁNYI János, *Összes művei III, Prózai művek – második kötet*, s. a. r., KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor Akadémiai, Bp., 1961.

BECSKE Bálint, *A széphalmi Kazinczy-mausoleumban: Kazinczy Ferencz unokájától, Becskeházi Becske Bálinttól összegyűjtött emléktárgyak jegyzéke*, Akadémiai Értesítő, 1909.

BENKŐ Loránd, *Elméleti törekvések a felvilágosodás korának magyar nyelvtudományában = A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében: Die Ungarische Sprache und Kultur im*

Donauraum, szerk. Moritz Csáky, Horst Haselsteiner, Klaniczay Tibor, Rédei Károly, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest – Wien, 1989, 383–393.

BEREGSZÁSZI Nagy Pál, *A' Tudományos Gyűjteményből kihagyott két darab értekezés. I.) Penna-háború, nemzeti nyelvünk' dolgábann, II.) A' pataki collégiumról tett tudósítás' megvizsgálása. A' Tudós Közönség' ítéletére botsáttatik*, [kiadó nélkül], Nem-Pesten [Sárospatakon], [1820].

BEREGSZÁSZI NAGY Pál, *Dissertatio Philologia de Vocabulorum derivatione ac formatione in Lingua Magyarica*, Trattner János Mátyás, Pest, 1815.

BESSENYEI György, *Holmi, Béts, 1779 = U. Ö., Bessenyei György összes művei – A Holmi*, s. a. r. BIRÓ Ferenc, Akadémiai, Bp., 1983

BIRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború – Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*, Argumentum, Bp., 2010.

BITNITZ Lajos, *A magyar nyelvbeli előadás' tudománya*, Petrózai Trattner Mátyás' betűjével, Pest, 1827.

BITSKEY István, *Kazinczy Gábor levelezése*, ItK 1970/2, 228–244.

BOJTÁR Endre, *„Hazát és népet álmodánk” – A felvilágosodás és a romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban*, Typotex, Bp., 2008.

BUDAI Ferenc, *A Kánt szerént való Filozofiának rostálgatása levelekbenn*, Wéber, Pozsony, 1801.

CERQUIGLINI, Bernard, *Éloge de la variante: Histoire critique de la philologie*, Éd. du Seuil, Paris, 1989.

CERQUIGLINI, Bernard, *In praise of the variant: a critical history of philology*, ford. Betsy WING, John Hopkins Univ. Press, Baltimor, 1999.

[CZINKE Ferenc], *Papagénó bodzafurulya egy hevenyjében penderített szatira vitézi versekben, felelet gyanánt a' rhythmusok vagy is cadentziás versek a' minapi védelmezőjének*, Új Holmi, 1810/I, 7–23.

CICERO Marcus Tullius, *A jóslásról*, ford., jegyz. és utószó HOFFMANN Zsuzsanna, Szeged, Belvedere Meridionale, 2001

Claude-Prosper Jolyot de CRÉBILLON, *Collection complete des oeuvres de M. de Crébillon le fils, I, A'* Londres, h. n., 1779³.

CZIFRA Mariann, *Kazinczy ideális vallása (a valláskritikai szólamok háttere az 1810-es években) = Et in Arcadia ego. A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk., DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005, 224–240.

CSÁSZÁR Elemér, *Kisfaludy Sándor*, Bp., Franklin-Társulat, Magyar. Irod. Inézet és Könyvnyomda, 1910.

CSÁSZÁR Elemér, *Verseghy Ferencz élete és művei*, a Magyar. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának kiadása, Bp., 1903.

CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1990 (Irodalomtudomány és kritika).

CSETRI Lajos, *Kölcsey Csokonai-bíráta és Döbrentei*, ItK, 1987–1988/3, 271–284.

CSIKÓS Ella, *Hegel magyarul = Magyar Filozófiai Szemle*, 1985/5–6, 936–945.

CSÜRÖS Ferenc, *Mándi Márton István pöre*, Itk, 1912, 11–38, 175–199.

DAYKA Gábor, *Uj-hellyi. Versek: F. I. Ferentz magyar királynak koronáztatására*, Podhoránszky Mihály, Lőtte, 1792.

DAYKA Gábor, *Versek tekintetes nemes... Horvát Kissevits Mária aszszonyinak... Bárdosy János... a' lőtsei gymnasium directorának néhai kedves élete párjának... halálára írta...*, Podhoránszky, Lőtte, 1792.

DONCSEZC Etelka, „...*de patvar horjon el benneteket! A' Kazintzi levele belé tsuszott*” *Egy engedély nélkül közzétett magánlevél visszhangja*, Sic Itur ad Astra, 2009 (61), 119–138.

Döbrentei Gábor és Kölcsey Ferencz leveleikből, Élet és Literatura, 1827, 87–134.

DÜMMERTH Dezső, *Schwartner Márton és a nyelvi gondolat*, It, 1957/2, 215–223.

Egy jelen volt Vendég [KISFALUDY Sándor], *A' Keszthelyi Helikon*, TGy, 1817/III, 76–85.

EGYED Péter, *Az ismeretlen: Sipos Pál*, in., *Iskolafilozófia Magyarországon a XVI.—XIX. században*, szerk., MÉSZÁROS András, Kalligram, Pozsony, 2003, 135–145.

Egyházi Almanak 1833-dik esztendőre. Az illető Elöljáróság' rendeléseiből, Wigand, Pozsony, 1933.

ERTSEI Dániel, *Philosophia*, Csáthy György, Debrecen, 1813.

FALLENBÜCHL Zoltán, *A hivatalnokság története 1790–1815: Adattár 2, Magyar Király Helytartótanács*, OSZK, [Bp.], 1987–1994.

FALUDI Ferenc, *Fortuna szekerén okosan ül – Versek – Téli éjtszakák*, kiad. VARGHA Balázs, Szépirodalmi, Békéscsaba, 1985.

FEHÉR M. István, *Szövegkritika, kiadástörténet, interpretáció: A történeti-kritikai és az életműkiadások filológiai-hermeneutikai problémái = Filológia – Interpretáció – Médiatörténet*, szerk. KELEMEN Pál, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, SIMON Attila, TVERDOTA György, Ráció, Bp., 2009 (Filológia I), 56–151.

Felelet a Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon Úrnak, „Mondolat. Sok bővítéssel, és egy kiegészített új Szótárral együtt. Dicsalom (azaz WESZPRÉM) 1813.” című Pasquillusára, Pesten, Franklin-Társulat, 1815.

FÉNYFALVI KARDOS Adorján [RÉVAI Miklós], *Versegi Ferentznek megsalatkozott illetlen motskolódási a' Tiszta Magyarágban, melyeket valóságok szerént nyilván megmutat, és méltán megdorgál Révai Miklósnak buzgó hív tanítványa, 's igaz tisztelője, Fényfalvi Kardos Adorján*, Pest, Trattner Mátyás, 1806.

FENYŐ István, *Kisfaludy Sándor*, Bp., Akadémiai, 1961.

FOLNESICS [Lajos], *Észrevételek a' Pestalozzismus ellen*, TGy, 1817/I, 83–100.

FOLNESICS Lajos, *Kant, Fichte, Schelling és Pestalozzi*, 1817/V, 44–90.

FRIED István, *A „Fogságom Naplója” regénye*, ItK, 1986/6, 683–694.

FRIED István, *Kazinczy Ferenc „grammaticai és aesthetical epigrammá”-i = Uő, „Aki napjait a szépnek szentelé...”, Fejezetek Kazinczy Ferenc pályaképéből és utókora emlékezetéből*, Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely – Szeged, 2009, 51–70.

FÜREDI Vida, *A' Recenziókról*, TGy, 1818/VI

G. H. I. [KAZINCZY Ferenc], *Sáros-Patak hajdan Szabad-Királyi, sokszor Királynéi, most Mező-városnak Történetei*, TGy, 1818/V, 3–29.

GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, *Vallás és felvilágosodás = Egyház és művelődés, Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI-XIX. századi történetéből*, szerk., G. SZABÓ Botond, FEKETE Csaba, BERECZKI Lajos, Debrecen, 2000, 399–26, különösen: 420–424.

GÁLOS Rezső, *Egy esztendő Verseghy Ferenc életéből, 1811 – 12, Kiadatlan levelei = Győr szab. Kir. Város négyfolyamú női felső kereskedelmi iskolájának 20. évi értesítője az 1934/35. iskolai évről*, Győri Hírlap, Győr, 1935.

GERECZE Péter, *Kazinczy Ferenc vallási és bölcselmi nézetei*, Pécs, Ramazetter K. könyvnyomdája, 1881.

GERGYE László, *Kazinczy Ferenc kéziratos hagyatéka*, MTA, Bp., 1993 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai 21).

GERGYE László, *Kazinczy költészetesztétikája (A Tövisek és Virágokról)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1995/2, 145–162.

Gróf Dessewffy József irodalmi hagyományai I–III, kiad. KAZINCZY Gábor, Heckenast Gusztáv, Pest, 1860–1864.

Gróf Dessewffy József munkái III, Levelek, 1812–1843, s. a. r. és jegyz. FERENCZY József, MÉHNER Vilmos, Bp., 1888.

GULYÁS Pál, *Magyar írói álnév lexikon*, Akadémiai, Bp., 1978.

GYAPAY László, *A' tisztább ízlésnek regulájával – Kölcsey kritikus pályakezdése*, Universitas Kiadó, Bp., 2001.

HARSÁNYI István, *A Kazinczy F. ellen irt gúnyirat szerzője*, Irodalomtörténet, 1917, 501–504.

HÁSZ-FEHÉR Katalin, „Kinek vagyon jussa...” – *A felvilágosodás kori folyóirat-kritika etikai kérdései*, Híd (Újvidék), 1999, 801–814.

HÁSZ-FEHÉR Katalin, *A strukturált irodalom kánonképzési paradoxonai: a Tövisek és Virágok = Uő, Elkülönül és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében (Fáy András irodalomtörténeti helye)*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000 (Csokonai Könyvtár, 21), 74–86.

HENNYEY Vilmos, *A magyar posta története*, Wodianer F. és fiai könyvnyomda részvénytársaság, Bp., 1926.

Historisches Wörterbuch der Philosophie, VI, szerk. Joachim RITTEL – Kalrfried GRÜNDER, Schwabe & Co., Basel – Stuttgart, 1981.

HORATIUS, *Összes művei*, ford. BEDE Anna, Bp., Európa, 1989.

HORKAY László, *Kant első magyar követői = Irodalom és felvilágosodás*, szerk., SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., 1974.

[HORVÁT István], *A' Kézírások' vagy régi Írott-könyvek' hajdani állapotjának Rövid Históriaja*, TGy, 1817/I, 61–71.

HORVÁT István, *Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás híres magyar királyoknak védelmeztetések a' nemzeti nyelv ügyében. – Tekintetes, tudós Schwartner Márton úr vádjai, és költeményei ellen*, [Trattner János Tamás], [Pest], [1815].

HORVÁT József Elek, *A' Nemzeti Csinosodásról*, TGy, 1819/XII, 41–64.

HORVÁTH János, *A nyelvi törekvések irodalmi kitisztulása. Kazinczy Ferenc*, in., Uő, *Tanulmányok*, Akadémiai, Bp., 1956, 119–136.

- HORVÁTH János, *Kisfaludy Sándor*, Kókai Lajos kiadása, Bp., 1936.
- HORVÁTH Konstantin, *Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások” (az első magyar kat. teol. folyóirat) története 1820–1824: Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése 1819 – 1822*, Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1937.
- HUBAY Miklós, *Költeményes munkái*, Trattner Mátyás, Pest, 1810.
- [Ismeretlen], *[Bírálat a Tövisek és Virágokról]*, Hazai és Külföldi Tudósítások, 1811/I, 157.
- IVÁNYI Béla, *Irodalomtörténeti levelek a gróf Teleki-család Gyömrői Levéltárából*, ItK, 1918, 95–117.
- JAKAB Elek, *Jelentés a M. Tud. Akadémiai Kézirattár bevégzett rendezéséről*, Magyar Könyvszemle, 1891/3–4, 315–322.
- JAKAB Elek, *Kazinczy Gábor irodalmi hatásáról = Értekezések a társadalmi tudományok köréből VI*, szerk. Pesthy Frigyes, MTA, Bp., 1881, (III. tanulmány).
- JANKOWICH [Miklós], *Magyar Nyelven jegyzett Történeteinkről*, TGy, 1817/I, 42–57.
- JOANNOVICVS György, *A végtelen kérdés*, Magyar Nyelvőr, 1891. febr. 15., 49–56.
- Juranits László levelei Batsányi Jánoshoz*, kiad. GÁLOS Magda, ItK, 1933, 317–332.
- KANT, Immanuel, *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*, jegyz. TENGELYI László, Raabe Klett, Bp., 1998.
- KANT, Immanuel, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, in., uő., *Kritik der praktischen Vernunft. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, szerk., Wilhelm WEISCHEDL, Frankfurt, 1974.
- KANT, Immanuel, *Vallás a pusztá ész határain belül*, = Uő., *Vallás a pusztá ész határain belül és más írások*, Gondolat, Bp., 1980, 129–350.
- KAPOSI Zoltán, *Magyarország gazdaságtörténete 1700 – 2000*, Dialóg Campus, Bp. – Pécs, 2002.
- Kazinczy és a nyelvújítás: Szemelvények prózai műveiből*, kiad. BALASSA József, Pozsony – Bp., 1904 (Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához 14)
- [KAZINCZY Ferenc], *Béts (Bécs), Doll Antal' Költségével: Virgilius' Énéisse (Aeneise). Fordította Baróti Szabó Dávid. Első Kötet. I-V. Ének. 1810.*, AnnLitKunst, 1811. jún., 304–317.
- KAZINCZY Ferenc, *[cím nélkül]*, Élet és Literatura, 1826 (I), 257–260.
- KAZINCZY Ferenc, *Dissertatio Philologia de Vocabulorum derivatione ac formatione in Lingua Magyarice. Scripsit Beregszászi Nagy Pál és Sipos József: Ó és Ujj Magyar, vagy: rövid értekezés miképen kelljen az Ó-magyarsággal az Ujjat egyesíteni*, TGy, 1817/XII, 87–105.
- [KAZINCZY Ferenc], *[Elsősorban Baróti Szabó Dávid költészetéről]*, Magyar Hirmondó, 1786, 84, 701–704.
- KAZINCZY Ferenc, *Kazinczy' Antikritikája. Tud. Gy. IV. Köt. 95-115 lap*, TGy, 1819/IV, 120–126.
- [KAZINCZY Ferenc] *Kisfaludy Sándor: Himfy' Szerelmei. A' kesergő szerelem, Pest, 1807. 306. p.*, Annalen der Literatur und Kunst in den Oesterreichischen Kaiserthum, 1809, II, 127–136; 1810, I, 233–236; III, 413–415.

KAZINCZY Ferenc, *Kisfaludy Sándor, Himfy szerelmei*. Buda. 1807. I. köt. XXIC, 36 p. 2. köt. 299 p., Erdélyi Múzeum, 1814/I, 72–89.

[KAZINCZY Ferenc], *Magyar Aglája, avagy Kellemetesen múlató nyájaskodások külömbféle versnemekben*. (Das ist, wörtlich übersetzt: Ungerische Aglaja, oder anmuthig unterhaltende Liebkosungen in verschiednen Versarten.) *Ofen, mit Schriften der königl. ungerischen Universität für den Buchhändler Joseph Eggenberger in Pesth. 1806 in 8. S. 251. Ladenpreis 1 fl. 15 kr.*, AnnLitKunst, 1809. jún., 262–264.

[KAZINCZY Ferenc], *Ofen, mit Schriften der königl. ungarischen Universität: Poémák. Irta Virág Benedek, néhai Kir. Professzor*. (D. i. Gedichte. Von Benedict Virág, gewesenem königl. Professor.) 1911. 80. S. 8., AnnLitKunst, 1811. szept., 322–326.

KAZINCZY Ferenc, *Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél*, Tudományos Gyűjtemény, 1819/XI, 1–27.

KAZINCZY Ferenc, *Összes költeményei*, s. a. r. GERGYE László, Bp., Balassi, 1998 (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, II)

KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009.

[KAZINCZY Ferenc], *Sopronyban, Sziesz' Maradéki' betűjivel: Horátiusz' Levelei Wielandnak magyarázó jegyzéseivel. Fordította Kis János. Első Kötet.*, AnnLitKunst, 1812. máj., 187–196.

[KAZINCZY Ferenc], *Tövisek és Virágok*, Nádaskay András, Széphalom – Sárospatak, 1811.

KAZINCZY Ferenc, *Utja Pannonhalmára, Esztergomra, Vácra*, Landerer, Pest, 1831.

Kazinczy Ferenc válogatott művei, s. a. r. SZAUDER Józsefné, vál. és jegyz. SZAUDER József, Szépirodalmi, Bp., 1960.

KAZINCZY Ferenc, *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*, kiad. Szauder Mária, Szépirodalmi, Bp., 1979.

KAZINCZY Ferenc levelezése, I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Bp., 1890–1911; XXII, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., 1927; XXIII, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., 1960.

Kazinczy Ferenc' Eredeti munkái – Kazinczy Ferenc' levelei Szentgyörgyi Józsefhez, ifj. Szilágy Sámuelhez, Csokonaihoz és Ercseihez, Második osztály, Levelek, III, összeszedék BAJZA József és SCHEDEL Ferenc, Pest, Kilián György, 1845.

KAZINCZY Ferenc', *Eredeti poetai munkái*, a' M. T. T. megbízásából összeszedék BAJZA [József] és SCHEDEL [Ferenc], a Magyar Kir. Egyetem' betűivel, Budán, 1836 (KAZINCZY Ferenc' Eredeti munkái, I).

KAZINCZY Ferenc', *Levelei Kis Jánoshoz I–II*, összeszedék BAJZA József és SCHEDEL Ferenc, a' Magy. Kir. Egyetem' betűivel, Budán, 1842 (KAZINCZY Ferenc' Eredeti munkái, Második osztály).

KAZINCZY Ferenc', *Levelei Szentgyörgyi Józsefhez, Ifj. Szilágy Sámuelhez, Csokonaihoz és Ercseihez*, összeszedék BAJZA [József] és SCHEDEL [Ferenc], Kilián György' tulajdona, Pest, 1845 (KAZINCZY Ferenc' Eredeti munkái, Második osztály, III).

KAZINCZY Ferenc', *Utazások*, a' M. T. T. megbízásából összeszedék BAJZA [József] és SCHEDEL [Ferenc], a Magyar Kir. Egyetem' betűivel, Budán, 1839 (KAZINCZY Ferenc' Eredeti munkái, II).

- Kazinczy világa*, szerk. VAJTHÓ László, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., é. n. (Magyar Irodalmi Ritkaságok 10).
- KÉPLAKI Vilhelm, *Az Új Holmi első csomójának kritikai megítéltetése*, Trattner Mátyás, Pest, 1810.
- [KIS János], *[Bírálat a Tövisék és Virágokról]*, Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthumes, 1811. június, 317–328.
- Kisfaludy Sándor írói köre*, Palaestra Calasactiana, a piaristák doktori értekezései az 1932. évtől, Bp., 1933.
- Kisfaludy Sándor minden munkái*, I–VIII, kiad. ANGYAL Dávid, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Bp., 1892–1893.
- KISFALUDY Sándor, *Ő Cs. K. Felsége születése napjának Ünnepeltetése a' Keszthelyi Helikon által 1818. Feb. 12-kén*, TGY, 1818/III, 113–118.
- Klasszika és romantika között*, szerk. KULIN Ferenc – MARGÓCSY István, Szépirodalmi, Bp., 1990.
- KOVÁCS Ida, *Bepillantás a szentélybe. Az írónál tett látogatás mint kommunikációs ceremónia az írói kultusz formálódásában*, doktori értekezés, ELTE BTK, Történelemtudományok Doktori Iskola, Művelődéstörténeti Doktori Program, 2010.
- KOVÁTS Dániel, „Kívánk a szép tusát...” *A magyar nyelvújítás (Kiállítás a Magyar Nyelv Múzeumában)*, a Magyar Nyelv Múzeuma, [h. n.], 2009
- KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés I–II*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Universitas, Bp., 2005–2007.
- KROMPECHER (KOROMPAY) Bertalan, *A Tudományos Gyűjtemény Intézetében = Uő, Jankovich Miklós irodalmi törekvései*, Bethlen Gábor irodalmi és nyomdai Rt., Bp., 1931.
- LAAKSO, Johanna, *A magyar nyelv nem idioma incomparabile – A magyar nyelvújítás európai kontextusban*, Sic Itur ad Astra, 2009 (61), 189–21.
- LABÁDI Gergely, *A magyar episztola a felvilágosodás korában: Műfaj- és médiatörténeti értelmezés*, L'Harmattan, Bp., 2008 (Ligatura)
- LAKOFF George – JOHNSON Mark, *Metaphors we live by*, Univ. of Chicago Press, Chicago, 1980.
- LAKOFF George, *Metafora és háború*, ford. KERTÉSZ Gergely és SCHEIBNER Tamás, Huszonegy, 2001/2, 18–36
- LOVÁSZ Imre, *Értekezés a' magyar nyelvújításról, és annak némely nevezetesebb hibáiról*, Trattner – Károlyi, Pest, 1835.
- LUKÁCS István, *Jegyzet egy Klapka-levélről*, Vigília, 1975/4 (40), 272–273.
- LUKCSICS Pál, *Schwartner Márton élete és tudományos jelentősége*, Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1914.
- MADARÁSZ Flóris, *Verseghy és a nyelvújítás*, Budapesti Szemle, 1990/1–2, 47–68, 195–211.
- MADER Béla, *A Tudományos Gyűjtemény története Fejér György (1817 – 1818) és Thaisz András (1819 – 1827) szerkesztősége idején*, Dissertationes ex bibliotheca universitatis de Attila József nominatae 2., Szeged, 1976.
- MAGDA Pál, *Értekezés, a' Magyar nyelvben teendő újítások' barátjai és ellenségei között lévő perpatvorkodásról*, Felső Magyarországi Minerva, 1825. máj., 181–202.

- Magyarország története a 19. században, szerk. GERGELY András, Osiris, Bp., 2005.
- MAKKAI Ernő, Sipos Pál és Kazinczy Ferenc, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 1944.
- MARGÓCSY István, *Kazinczy és Kisfaludy Sándor*, It, 1981/3, 753–760.
- MÁRKI Hugó, *Schwartner Márton és a statisztika állása a XVIII. és XIX. század fordulóján*, Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat, Bp., 1893.
- MÁRKI Hugó, *Schwartner Márton és a statisztika állása a XVIII. és XIX. század fordulóján*, Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat, Bp., 1893.
- MARTINÁK János, *Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Sándor vitájáról = Széphalom – a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*, 2009 (19), 117–126.
- MÁRTON István, *Erköltsi szótár = Galagonya magyarok, Szemelvények a magyar nyelvű filozófiából Apáczaitól Bóhmig*, szerk. VÁRHEGYI Miklós, KÖSZEGI Lajos, Comitatus, Veszprém, 1992, 56–107.
- MÁRTON István, *Keresztyén moralis kis katechismus a Helvétziai Vallástétellel megegyezőleg a Magános OLVASÓKNAK számokra*, Bécs, 1817.
- MÁRTON István, *Keresztyén theologusi Morál vagy-is Erköltstudomány*, 1796.
- Megbíráltak és bírálók – A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)*, vál., s. a. r., ford. és bev. MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, Gondolat, Bp., 1985
- MÉSZÁROS András, *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig*, Kalligram, Pozsony, 2000.
- MEZEI Márta, *Kazinczy világnézeti problémái*, Itk, 1987–1988, 237–270.
- MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Argumentum, Bp., 1994 (Irodalomtörténeti Füzetek 136).
- MISKOLCZY Ambrus, *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig I–II*, Lucidus, Bp., 2009.
- Mondolat – két hasonmással* (Dieshalom, 1813), kiad. BALASSA József, Franklin-Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Bp., 1898 (Régi Magyar Könyvtár 10)
- MURÁNYI Gábor, *Nyelvháborús históriák – Elszállt szavak*, HVG 1997. június 28., 76–82.
- N., *Kazinczy Ferencz' Munkáji. Szép Literatura*, Pesten, Trattner János Tamásnál, 1814–1816. TGY, 1818/IV, 96–115.
- NAGY Iván, *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*, IX, Ráth Mór, Pest, 1862
- NÁTLY József, *Némely vélekedések a' magyar nyelv ügyében*, Grün Orbánnál, Szeged, 1825.
- [NÉVTELEN], *A' Tudományos Gyűjtemény 6-dik Kötetének Bécsi Kronika által lett megvisszátartása 102-dik szám alatt*, TGY, 1818/I, 123–126.
- [NÉVTELEN], *[Gúnyirat Kazinczy Ferenc ellen]* = BALASSA József (kiad.), *Mondolat*, Franklin-Társulat, Bp., 1898 (Régi Magyar Könyvtár, 10), 100–109.
- [NÉVTELEN], *Tudományos Gyűjtemény VI. Heft Pest, bey Trattner. 1817. S. 164. 8., Chronik der österreichischen Literatur, 1817. dec. 20. (102), 405–406.*

[NÉVTELEN], *Tudományos Gyűjtemény. Wissenschaftliche Monatschrift, 3. Heft. Pest bey Trattner 1817. S. 160.*, *Chronic der österreichischen Literatur, 1817. júl. 19. (58), 229–231.; 1817. júl. 23. (59), 233–235.*

Nyelvprity, vagy: az új magyar író mint kérő – Vigjáték I Felvonásban, Külömbféle irományokból öszveszedte és játékszínre alkalmaztatta MEGYERI Károly. = Beretválkozó tükör az új magyarok' számára, szerk., P. THEWREWK József, Belnay' Örökösének Betűjével, Pozsonyban, 1833, 1–46.

ONDER Csaba, „...ő lesz Dictátor közöttünk?” – *A Nekrológ-ügy Kazinczy hatalmi stratégiájában* = Uő., *Illetlen megjegyzések, Ráció – Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Bp., 2009.*

ONDER Csaba, *Egy „paszkvillus” anatómiája – Kazinczy Ferenc a Mondolat címlapján? = Ravgogni és munkálni, 183–192.*

ORBÁN László, *Kazinczy Ferenc Pályám emlékezete címen ismert önéletírásának kéziratai és kiadásai, ItK, 2002/5–6, 627–650.*

ORBÁN László, *Kazinczy önéletírásai: A Kazinczy-emléktert, in. „Et in Arcadia Ego” – A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Mónika, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005, 203–210.*

P. Sz. A., *Észrevételek némelly új szók felől, TGy 1818/III, 78–82.*

PAIS Károly, *A két Kisfaludy, Cegléd, Simon és Garab Könyvnyomdája, 1937.*

PAPP Júlia, *Adatok Kazinczy Ferenc és Blaschke János munkakapcsolatához – tények és tévedések a művészettörténeti szakirodalomban, Ars Hungarica – A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetének Közleményei, 2008 (36)/1–2, 179–228.*

PERECZ László, *Felemás portré politikai keretben, Kant-vita a Tudományos Gyűjtemény 1817 – 1818-as évfolyamában, Világosság, 1992, 11, 845–856.*

PETHE Ferenc, *Idő Próféta, vagy Időváltozást Jövendőllő Pókok, Trattner János Tamásnál, Pest, 1817.*

Pindari Carmina cum Lectionis Varietate et Adnotationibus, iterim curavit Chr.[istian] Gottl.[ieb] HEYNE, Volumen I., Typis Jo. Christian Dietrich, Göttingae, 1798.

Prof. Tiszt. Márton István úrnak Ker. Morális katekismus nevű munkájára írt recenziók az azokra tett feleletekkel egybekötve, Bétsben, a Magyar Kurír kiadójának költségen, Pichler Antalnál, 1818.

PUCZ Antal, *Kant' Filozofijának fő Resultatumai, 1818/XI, 32–51.*

QUINTILIANUS Marcus Fabius, *Szónoklattan, ford. ADAMIK Tamás, KRUPP József, SIMON L. Zoltán, Kalligram, Pozsony, 2009.*

Ravgogni és munkálni – Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010.

[ROZGONYI József], *A' pap és a' doctor a' sinylődő Kánt körül, vagy rövid vizsgálása főképen a' tiszti. Pucz Antal Úr' elmékedéseinek: a' Kánt philosophijának fő Resultatumairól, 's óldalaslág illetése az erköltsi Catechismust Író' Bétsi feleleteinek, h. n., 1819.*

[RUMY Károly György], *[Bírlata a Tövisék és Virágokról]*, *Allgemeine Literatur-Zeitung, 1812/II, 31.*

[RUMY Károly György], *Budae, típus Regiae Universitatis Hungaricae: Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus a Paulo (Paulo) Wallaszky. Editio altera auctior et emendatioe. 1808. 8maj. p. XX et 586, ausser dem Index.*, AnnLitKunst, 1811. okt., 44–61; 1811. nov., 204–218.

S. [SCHEDIUS Lajos János], *„A’ Nemzetiségről*, TGy, 1817/I, 57–61.

SALLUSTIUS C. Crispus, *Összes művei*, ford. KURCZ Ágnes, Bp., Európa, 1978

SCHEDIUS [Lajos János], *A’ Pestalozzismus ellen való észrevételekről*, TGy, 1817/II, 115–121.

[SIPOS József], *Ó és új magyar, vagy: rövid értekezés, miképpen kelljen az ó magyarsággal az újat egyesíteni? az az: Miképpen kelljen a régi magyar nyelvet, új szavak, szóllások és formák által gazdagítani, tsinosítani úgy, hogy azt természeti állásából ki ne vegyük? mint némeljek*, Trattner János Tamás, Pest, 1816.

SIPOS Pál, *Természet és szabadság, hat filozófiai tanulmány*, kiad. és bev. MAKKAI Ernő, a M. Kir. Ferenc József Tud. Egyetem Philosophiai Intézete, Kolozsvár, 1944.

SOÓS István, *Kis János levelei Döbrentei Gáborhoz*, Soproni Szemle, 1987 (XLI)/2, 128–141.

SUTHERLAND, Kathryn, *Jane Austen’s textual lives – from Aeschylus to Bollywood*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

SCHWARTNER, [Martin] *Statistique du Royaume de Hongrie* par M. Schwartner, traute de l’ allemand sur la second edition de Bude, 1809, par M. Wacken, Francfort S. M., 1813.

SCHWARTNER, Martin von, *Statistik des Königreichs Ungern – ein Versuch*, Trattner, Pest, 1798.

SZABÓ Ágnes, *A szászok lázadása – avagy a vérremenő irodalom esete Kazinczynál = Leleplezett mellszobor – nyomozások Kazinczy birtokán*, szerk. CZIFRA Mariann, Gondolat, Bp., 2009, 146–198.

SZABÓ Károly, *Mándi Márton István, a helvét hitvallásúak pápai főiskolájának alapítója, s ugyanott a bölcsészet és mennyiségtannak negyvenegy évig rendes tanára*, Pápa, 1860.

SZANA Tamás, *A két Kisfaludy*, Bp., Aigner Lajos, 1876.

SZEMERE [Pál], *[Bírlata a Tövisek és Virágokról]*, Aspasia, 1824 (I), 61–73.

SZEMEREI SZEMERE Pál, *Munkái*, szerk. SZVORÉNYI József, III, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Bp., 1890.

SZERÉNYI Vilmos [Szentmiklóssy Alajos], *A’ Magyar Tudósokhoz. I. Faludi Ferencz ’s több más Magyar Költők’ Munkájának Kiadásáról. II. A’ Nemzeti Nyelvről ’s Poézisről, és a’ mai Nyelvrontók’ (?) törekedéseiről. írta Bacsfányi János Pesten (sic), Ns. Trattner János Tamás betűjével ’s költségével. 1821.*, TGy, 1822/III, 91–94.

SZILÁGYI Márton, *Csokonai és a debreceni Kollégium konfliktusai = „Et in Arcadia ego” – A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk., DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Mónika, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005.

SZILÁGYI Márton, *A Fogságom naplója mint szöveg és mint forrás*, Korunk, 2008/5, 97–104.

SZILÁGYI Márton, *Kegyelem és erőszak (Fazekas Mihály Lúdas Matyija) = Uő, Határpontok*, Ráció, Bp., 2007, 164–183.

- SZIMON Béla, *Kisfaludy Sándor írói köre*, Palaestra Calasanciana, a piaristák doktori értekezései az 1932. évtől, Bp., 1933.
- SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Hornyánszky, Bp., 1903, IX.
- SZÖGI Ferenc, *Rumy Károly György a magyar irodalom ismertetője*, a szerző kiadása, Bp., 1934.
- T. ERDÉLYI Ilona, *Politikai restauráció és irodalmi újjászületés – Értékek és eszmények a reformkor hajnalán*, Balassi, Bp., 1998.
- T. SZABÓ Levente, *A kritika hivatásosodása és a debattőr kritika a 19. század közepén. Egy kritikai attitűd nyomában*, kézirat, 2010.
- TAKÁTS József, *Erköltői oktatások, tolnai gróf Festetics László', kedves tanítványának*, özevgy Alberti Ignátné betűjével, Bétsben, 1799.
- TAKÁTS Sándor, *A posta a kémrendszer szolgálatában* = Uő, *Kémvilág Magyarországon*, 64–83.
- TAKÁTS Sándor, *Irodalmi harcok (1815. után.)*, Magy. Kath. Szemle, 1892.
- TAKÁTS Sándor, *Részletek a nyelvújítási harc történetéből*, *Katholikus Szemle*, IV., 1890, 366–385, 520–550, 681–717.
- TELEKI József, *A' Magyar Nyelvnek Tökéletesítése új szavak és új szállás-módok által – írta grófszéki Teleki József 1816 esztendőre*, in., *Jutalom feleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire*, I, kiad., Horvát István, Trattner János Tamás' betűjével, 1821.
- TERENTIUS Publius Afer, *Vigjátékai*, I, ford. Dr. Kis Sándor, MTA, Bp., 1895.
- THAISZ András, *A' Neologismusról, avagy Szabad-é a' Magyarban új szokat tsinálni, és mennyire*, TGy 1817/ XII, 14–33.
- TOLCSVAI NAGY Gábor, *1813: A nyelvi és irodalmi ízlésvita nagy, nyilvános szakasza – Mondolat = A magyar irodalom története II. – 1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Gondolat, Bp., 2007, 40–56.
- TOLDY Ferenc, *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb korig, I (A mohácsi vésztől Kisfaludy Sándorig)*, Heckenast Gusztáv, Pest, 1855.
- TOLDY Ferenc, *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a jelenkorig, vagyis az utóbbi negyedfél század kitünőbb költői életrajzokban és jellemző mutatványokban, I-V*, Franklin-Társulat, Bp., 1876.²
- TOLDY Ferenc, *Irodalmi arcképei s újabb beszédei*, Tárkányi, Pest, 1856.
- TOLDY Ferenc, *Magyar költők élete*, II, Ráth Mór, Pest, 1871
- TOLNAI Vilmos, *A nyelvújítás – A nyelvújítás elmélete és története*, Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1929.
- TÓTH Endre, *MÁNDI MÁRTON István élete*, Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1931.
- TÓTH Orsolya, *A mulandó és a múlhatatlan: Kazinczy és kortársai irodalmi szemléletmódjainak diszkurzív határai*, Ráció, Bp., 2009.
- TÓTH Sándor, *Eszköze lenni az isteni kéznek*, Új Ember, 1974. dec. 22.
- TÓTH Sándor, *Kazinczy Ferenc üzenete*, Új Ember 1983. jún. 12.

TRÓCSÁNYI Dezső, *Mándi Márton István tudományos munkássága*, Főiskolai könyvnyomda, Pápa, 1931.

Ujhelyi DAYKA Gábor versei, összszeszedte 's kiadta barátja KAZINCZY Ferencz, Pest, Trattner Mátyásnál, 1813.

UNGVÁRNEMETI TÓTH László, *Művei*, s. a. r. MERÉNYI Annamária és TÓTH Sándor Attila, Bp., Universitas, 2008 (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, IX).

V. BUSA Margit, *Kazinczy Ferenc bibliográfiája*, II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár és a Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, 1981

VÁCZY János, *A Mondolat keletkezéséről*, ItK, 1891, 264–274.

VÁCZY János, *A nyelvújítás győzelme (Kivonat Váczy János lt. 1908 november 30-iki székfoglalójából.)* = Akadémiai Értesítő, 1909/I, 5–8.

VÁCZY János, *Kazinczy Ferencz*, Franklin-Társulat, Bp., 1909.

VADERNA Gábor, *A Hamvvévő filozófiája – A Hitel vita eszmetörténeti helyéhez*, Századvég 2010/1, 43–81.

VADERNA Gábor, *Torlódások – Diskurzusok összjátéka Berzsenyi Dániel egyik levelében = Et in Arcadia ego. A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk., DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005, 370–401.

Velencei szappanpor az új magyarok számára, szerk., P. THEWREWK József, Belnay' örököseinél, Pozsonyban, 1834.

[VERSEGHY Ferenc], *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae, Par I. Etymologia Linguae Hungaricae, Sectio I. Etymologia Nominum, ac Pronomium*, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, Buda, 1816.

[VERSEGHY Ferenc], *Epitome Institutionum Grammaticarum Linguae Hungaricae, I–V*, Typographia Regiae Universitatis Hungaricae, Buda, 1817.

VERSEGHY Ferenc, *A' Filozófiának talpigazságaira épített felelet a' Nemzeti Múzeum' nevében a' Magyar nyelv iránt tett, 's az 1818. esztendőben, Böjt előhavanak 7dik napján a' Hazai Tudósításokba iktatott Kérdésekre, melly értekezés gyanánz is szolgál, egyszersmind a' nyelvművelésnek mivoltáról és akadályairól, a' Királyi Magyar Universitásnak Betűivel*, Buda, 1818.

VERSEGHY Ferenc, *A' tiszta magyarság, avvagy a' csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések. Követi ezeket a' Cadentiák' lajstroma mellynek hasznát a' filologusok és a' poéták egygyaránt vehetik*, Eggenberger József, Pest, 1805.

[VERSEGHY Ferenc], *Lexicon Terminorum Technicorum az az Tudományos Mesterszókönyv: Próba képen készítették némely Magyar nyelv szeretők, a' Királyi Magyar Universitás' betűivel és költségével*, Buda, 1826.

[VERSEGHY Ferenc], *Magyar Grammatica avvagy Nyelvtudomány, mellyben a' Hazai Nyelvnek sikeres okokra épített Regulái napkeleti nyelvhez illő tanításrenddel mind és pontosan előterjesztetnek. A' Magyar Nemzeti Oskolák' számára, a' királyi magyar universitás' betűivel*, Buda, 1821.

VIDOVICS Ágoston, *A' Magyar Neologia Rostálgottatása*, Trattner Mátyás, Pest, 1826.

VISZOTA Gyula, *Kisfaludy Sándor a recensiókról*, Akadémiai Értesítő, 1907, 81–100.

VOLTAIRE, *Válogatott versei*, vál., jegyz. és előszó BARANYI Ferenc, Mikszáth, Horpács, [1994].

VOSS, Johann Heinrich, *Homers Ilias, I_XII Gesang*, bei I. F. Hammerich, Altona, 1793.

WITTMANN, Reinhard, *Az olvasás forradalma a 18. század végén? = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO, Roger CHARTIER, ford. SAJÓ Tamás, Balassi, Bp., 2000, 321–347.

Y [Fejér György], *A' Nemzeti Culturáról közönségesen, 's a' Magyar Nemzet' Culturájáról különösen*, TGy, 1817/I, 13–42.; TGy, 1817/II, 3–27.

Y [Fejér György], *A' Nemzeti Culturáról közönségesen, 's a' Magyar Nemzet' Culturájáról különösen*, TGy, 1817/I, 13–42.; TGy, 1817/II, 3–27.; TGy, 1817/III, 3–44.

Z., *A' Mondolatnak, 's rá való Feleletnek megítéltetése*, TGy, 1817/VI, 97–107.

ZSILINSZKY Éva, *A magyar nyelvújítás*, in., *Természetes nyelvek – mesterséges nyelvek*, szerk. GECSÓ Tamás, Tinta, Bp., 2003

ZSOLDOS János, *Dietetika vagy az egészséget fenntartó, és a' betegségtől tartóztató Rendszabások*, özvegy Streibig Józsefné betűivel Győrben, 1814.

Hivatkozott kéziratok jegyzéke

Rövidítések feloldása:

DREKK = Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára

DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára

MTAKK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára

MOL = Magyar Országos Levéltár

PFK = Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár

PIM = Petőfi Irodalmi Múzeum

DREKK, O.390.o.

DREKK, O.794. 581.6.

DREL, I. 1. b), Egyházkerületi jegyzőkönyv 1806–1830

DREL, I., 1. a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek 1800–1822

MOL, P91 5. cs. 53.

MTAKK, K610

MTAKK, K633/V

MTAKK, K 760

MTAKK, K210/I.

MTAKK, K601.

MTAKK, K620

MTAKK, K622

MTAKK, K630

MTAKK, K631

MTAKK, K633/VI

MTAKK, K638. I.

MTAKK, K759

MTAKK, K773

MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 117.

MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 118.

MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 121.

MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 122.

MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 123.

MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 127.

MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 130.

MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 145.

MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 27.

MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 28.

MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 32.

MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 33.

MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 35.

MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 37.

MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 39

MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 40.
MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 44.
MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 45.
MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 47.
MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 48.
MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 49.
MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 50.
MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 53. I.
MTAKK, M. Ir. Lev. 4r. 53. II.
MTAKK, M. Ir. Lev. 8r. 3. I.
MTAKK, M. Ir. Lev. 8r. 3. II.
MTAKK, M. Ir. RUI 2r. 2. I.
MTAKK, M. Ir. RUI. 2r. 44. II.
MTAKK, M. Ir. RUI. 4r. 15.
MTAKK, M. Ir. RUI. 4r. 260.
MTAKK, M. Ir. RUI. 4r. 84/VI.
MTAKK, M. Nyelvt. 4r. 43.
MTAKK, Ms 1346.
MTAKK, Tört. 4. 15.
OSZK Kt, An. Lit. 2945.
OSZK Kt, Fol. Hung. 1100.
OSZK Kt, Fol. Hung. 3.
OSZK Kt, Fol. Hung. 4.
OSZK Kt, Fol. Hung. 1100.
OSZK Kt, Levelestár, Kazinczy Ferenc Ruszek Józsefhez.
OSZK Kt, Oct. Hung. 1145.
OSZK Kt, Oct. Hung. 1230.
OSZK Kt, Oct. Hung. 3731.
OSZK Kt, Oct. Hung. 376.
OSZK Kt, Oct. Hung. 50.
OSZK Kt, Quart. Hung. 12.
OSZK Kt, Quart. Hung. 466.
OSZK Kt, Quart. Hung. 3366.
PFK, 10a. E. 27/1.
PIM, V. 4713/1350
PIM, V. 4789.